

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SAĞLIK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

SEYYİD İSMÂİL CÜRCÂNÎ'NİN
YÂDGÂR DER DÂNİŞ-İ PEZEŞKÎ U DARÛŞİNÂSİ ADLI
ESERİNİN TÜRK TIP TARİHİNDEKİ YERİ VE
YÂDİGÂR-I İBN ŞERÎF

Nuray GÜNEŞ

TIP TARİHİ VE ETİK ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Ahmet ACIDUMAN

ANKARA
2023

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SAĞLIK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

SEYYİD İSMÂİL CÜRCÂNÎ'NİN
YÂDGÂR DER DÂNIŞ-İ PEZEŞKÎ U DARÛŞİNÂSİ ADLI
ESERİNİN TÜRK TIP TARİHİNDEKİ YERİ VE
YÂDİGÂR-I İBN ŞERÎF

Nuray GÜNEŞ

TIP TARİHİ VE ETİK ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Ahmet ACIDUMAN

ANKARA
2023

ETİK BEYAN

Ankara Üniversitesi

Sağlık Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Doktora tezi olarak hazırlayıp sunduğum “**Seyyid İsmâil Cürcânî’nin Yâdgâr Der Dâniş-i Pezeşkî u Darûşinâsi Adlı Eserinin Türk Tıp Tarihindeki Yeri ve Yâdigâr-ı İbn Şerîf**” başlıklı tez; bilimsel ahlak ve değerlere uygun olarak tarafımdan yazılmıştır. Tezimin fikir/hipotezi tümüyle tez danışmanım ve bana aittir. Tezde yer alan deneysel çalışma/araştırma tarafımdan yapılmış olup, tüm cümleler, yorumlar bana aittir.

Yukarıda belirtilen hususların doğruluğunu beyan ederim.

Öğrencinin Adı Soyadı: Nuray GÜNEŞ

Tarih: 25.01.2023

İmza:

KABUL VE ONAY

Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü

Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalında

Nuray GÜNEŞ tarafından hazırlanan “*Seyyid İsmâil Cürcânî’nin Yâdgâr Der Dâniş-i Pezeşkî u Darûşinâsi Adlı Eserinin Türk Tıp Tarihindeki Yeri ve Yâdigâr-ı İbn Şerîf*”

adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından DOKTORA TEZİ olarak OY BİRLİĞİ/
OY ÇOKLUĞU ile kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi: 25.01.2023

İmza

Prof. Dr. Berna ARDA
Ankara Üniversitesi
Jüri Başkanı

İmza

Prof. Dr. Ahmet ACIDUMAN
Ankara Üniversitesi
Üye

İmza

Prof. Dr. Hicabi KIRLANGIÇ
Ankara Üniversitesi
Üye

İmza

Dr. Öğr. Üyesi Eray Serdar YURDAKUL
Sağlık Bilimleri Üniversitesi
Raportör

İmza

Doç. Dr. Önder İLGİLİ
Hacettepe Üniversitesi
Üye

Tez hakkında alınan jüri kararı, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü
Yönetim Kurulu tarafından onaylanmıştır.

İmza

Prof. Dr. Fügen AKTAN
Sağlık Bilimleri Enstitüsü Müdürü

İÇİNDEKİLER

Etik Beyan	ii
Kabul ve Onay	iii
İçindekiler	iv
Önsöz	vii
Simgeler ve Kısaltmalar	ix
Şekiller	x
Çizelgeler	xi
1. GİRİŞ	1
1.1 Yâdigâr-ı İbn Şerif	6
1.2 Seyyid İsmâil Cürçânî Hayatı ve Eserleri	11
2. GEREÇ VE YÖNTEM	17
3. BULGULAR	24
3.1. Fihrist	25
3.2. Birinci Bölüm	28
3.2.1. Birinci Bab: Maddi Hastalıkların Çeşitleri ve Her Birinin Belirtilerine Dair İlmin Faydaları Hakkında	28
3.2.2. İkinci Bab: Madde ve İmtilâdan (Doluluk) Kaynaklanan Hastalık ile Kuruluk ve Damarların Boş Olmasından Kaynaklanan Hastalık Arasındaki Fark ve Her Birinin Diğer Belirtileri Hakkında	28
3.2.3. Üçüncü Bab: İmtilânın Çeşitleri Hakkında	30
3.2.4. Dördüncü Bab: Olacak Hastalıklardan Haber Veren Belirtiler Hakkında	30
3.2.5. Beşinci Bab: Hastalığın İyileştiğini Gösteren İyi Belirtiler Hakkında	32
3.2.6. Altıncı Bab: Hastalıktan Sonra İyileşmenin Başladığını Gösteren Belirtiler Hakkında	32
3.2.7. Yedinci Bab: Hastalığın Sonunda Ortaya Çıkan Kötü Belirtiler Hakkında	33
3.2.8. Sekizinci Bab: Sağlıklılara Gıda Hastalara Şerbet Tedbiri Hakkında	34
3.2.9. Dokuzuncu Bab: Sağlıkta ve Hastalıkta Su ve İçecek Tedbiri Hakkında	37
3.2.10. Onuncu Bab: Kötü Suların Zararlarından Sakınma Tedbiri Hakkında	38
3.2.11. Onbirinci Bab: Yolculuğa Hazırlanan Yolcuların Tedbiri Hakkında	39
3.2.12. Onikinci Bab: İçeceklerin Bilinmesi Hakkında	41
3.2.13. Onüçüncü Bab: Uyku ve Uyuyamama/Uykusuzluk Tedbiri Hakkında	63
3.2.14. Ondördüncü Bab: Egzersiz (Riyâzet) Tedbiri Hakkında	64
3.2.15. Onbeşinci Bab: Müshil İlaçları ve Bedeni Fazlalıklardan Müshil, Şiyaf ve Hukne İlaçları ile Temizleme Tedbiri Hakkında	65
3.2.16. Onaltıncı Bab: Kusma Tedbiri Hakkında	81
3.2.17. Onyedinci Bab: Kan Alma Tedbiri Hakkında	83

3.3. İkinci Bölüm: Hastalıkların Tedavisi Hakkında	88
3.3.1. Birinci Bab: Sersâm ve Sıcak Baş Ağrısı Hakkında	88
3.3.2. İkinci Bab: Soğuk Sersâm Hakkında	90
3.4.3. Üçüncü Bab: Mâlihûlyâ ve Divanelik Hakkında	91
3.3.4. Dördüncü Bab: Gaflet (dalgınlık) ve Unutkanlık Hakkında	93
3.2.5. Beşinci Bab: Sekte Hakkında	93
3.3.6. Altıncı Bab: Sar' a Hakkında	94
3.3.7. Yedinci Bab: Felç ve Ra'se (Tremor) Hakkında	95
3.3.8. Sekizinci Bab: Ağız Eğrilmesi (Lakve) Hakkında	97
3.3.9. Dokuzuncu Bab: Kâbus ve Baş Dönmesi Hakkında	98
3.3.10. Onuncu Bab: Teşennüc ve Kuzâz Tedavisi Hakkında	99
3.3.11. Onbirinci Bab: Heder Hakkında	100
3.3.12. Onikinci Bab: Göz veya Remed Tedavisi Hakkında	100
3.3.13. Onüçüncü Bab: Kulak Hastalıkları Hakkında	106
3.3.14. Ondördüncü Bab: Burun Hastalıkları Hakkında	108
3.3.15. Onbeşinci Bab: Ağız, Dudak, Dil, Diş, Gırtlak ve Boğaz Hastalıkları Hakkında	111
3.3.16. Onaltıncı Bab: Soğuk Algınlığı, Nezle, Öksürük, Zatü'l-Cenb, Diku'n-Nefes ve Zatürre Hakkında	117
3.3.17. Onyedinci Bab: Kalp Hastalıkları Hakkında	124
3.3.18. Onsekizinci Bab: Mide Hastalıkları Hakkında	128
3.3.19. Ondokuzuncu Bab: İshal Hastalığı Hakkında	136
3.4.20. Yirminci Bab: Kulunç Çeşitleri ve Maddesi Soğuk Hılt Olan Sıcak Kuluncun Ortaya Çıkması Hakkında	144
3.4.21. Yirmibirinci Bab: Makat hastalıkları hakkında	150
3.3.22. Yirmiikinci Bab: Karaciğer Hastalıkları Hakkında	154
3.4.23. Yirmiüçüncü Bab: Dalak Hastalıkları Hakkında	156
3.4.24. Yirmidördüncü Bab: Sarı Sarılık Hakkında	158
3.4.25. Yirmibeşinci Bab: Kara Sarılık Hakkında	159
3.4.26. Yirmialtıncı Bab: İstiska (Ödem) Çeşitleri Hakkında	159
3.3.27. Yirmiyedinci Bab: Böbrek ve Mesane Hastalıkları Hakkında	162
3.3.28. Yirmisekizinci Bab: Erkeklerle mahsus hastalıklar hakkında	171
3.4.29. Yirmidokuzuncu Bab: Kadınlara Mahsus Hastalıklar Hakkında	175
3.3.30. Otuzuncu Bab: Niktis (Gut) ve Eklem Ağrıları Hakkında	180
3.4. Üçüncü Bölüm: Ateş, Çiçek (Âbile) ve Kızamık (Hasbe) Hakkında	184
3.4.1. Birinci Bab: Ateş Çeşitleri ve Tedavileri Hakkında	184
3.4.2. İkinci Bab: Çiçek ve Kızamık Hakkında	192
3.5. Dördüncü Bölüm: Şişler, Yaralar ve Cerahatlar Hakkında	194
3.5.1. Birinci Bab: Sıcak ve Soğuk Sişlik Hakkında	
3.5.2. Sıraca (Hûk) Hastalığı Tedavisi Hakkında	194
3.5.3. Üçüncü Bab: Veba (Taun), Dolama (Dâhis), Apse (Dummel) ve Kurdeşen (Şera) Hakkında	198

3.5.4. Dördüncü Bab: Egzama (Nemle), Yılcık (Humre), Ateş-İ Parsi ve İsilik (Gaverse) Hakkında	201
3.5.5. Beşinci Bab: Uyuz (Ger), Kaşıntı (Hareş), Safe ve Şirine Hakkında	202
3.5.6. Altıncı Bab: Ateş Yanığı Hakkında	209
3.5.7. Yedinci Bab: Belh Yarası ve Kötü Yara (Riş- Pelid) Hakkında	210
3.5.8. Sekizinci Bab: Cüzzam ve İrk-ı Medeni Hakkında	210
3.5.9. Dokuzuncu Bab: Ayak Parmaklarının Bir Yere Çarpması Hakkında	213
3.5.10. Onuncu Bab: Cerahat Hakkında	213
3.5.11. Onbirinci Bab: Uzva Saplanan Diken ve Ok Hakkında	215
3.6. Beşinci Bölüm: Bedeni Güzelleştirme ve Zehir İlaçları Hakkında	215
3.6.1. Birinci Bab: Kırık, Ezik ve Eklem Yerinden Çıkması Hakkında	215
3.6.2. İkinci Bab: Bedeni Güzelleştirme ve Daü's-Saleb Hakkında	218
3.6.3. Üçüncü Bab: Zehir Tedavisi Hakkında	225
4. TARTIŞMA	228
5. SONUÇ VE ÖNERİLER	251
ÖZET	254
SUMMARY	255
KAYNAKLAR	256
EKLER	262
Ek-1. Sözlükçe	262
ÖZGEÇMİŞ	292

ÖNSÖZ

İnsanlar bir vücudun organları gibidirler
Ki yaratılıştta aynı cevherdendirler

بنی آدم اعضای یکدیگرند
که در آفرینش ز یک گوهرند

Zaman organların birinde bir dert ortaya çıkarırsa
Diğer organların da huzuru kalmaz, bozulur

چو عضوی به درد آورد روزگار
دگر عضوها را نماند قرار

Sadî Şîrâzî'nin *Hemderdî* şiirinde yer aldığı gibi insanoğlu yaradılış itibariyle çevresiyle, diğer insanlarla alakadar olmadan yapamaz. Bir diğerindeki hastalık, aksaklık kendisini de ilgilendir, düzeltmeye çalışır. İlmin en şerefliilerinden sayılan tıp ilmi şüphesiz ki bir derdi ortadan kaldırmanın getirdiği payeyle bu şerefi hak etmektedir. Tarih boyunca tüm insanlığın ortak birikimi olarak günümüze ulaşan tıbbi bilgiler, katlanarak insanlığa fayda sağlamaya devam etmektedir. Elbette geçmişten günümüze bu alanın her bir ferdinin önemli bir sorumluluğu da kendisinden öncekinin kıymetini bilmek ve bildirmektir.

Bir tıp tarihi tezi olan bu tez çalışması, ülkemizde hakkında yeterli düzeyde çalışma bulunmayan Seyyid İsmâil Cürçânî'nin Farsça yazılmış bir tıp eserini tanıtmak, Türk tıp tarihindeki önemini ortaya çıkarmak üzere hazırlanmıştır. Çalışma sırasında epeyce zorluklarla karşılaşmamıza rağmen çalışmanın nihayete ulaşarak Türk tıp tarihine sağlayabileceği katkıları düşünmek tüm yorgunluğumuzu almakta ve bizlere gurur vermektedir.

Bu vesileyle öğrencisi olmaktan şeref duyduğum, Türk tıp tarihine eşsiz katkılarıyla bizlere yol gösterici olan danışman hocam, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı Öğretim Üyesi Prof. Dr. Prof. Dr. Ahmet ACIDUMAN'a tarafıma önerdiği tez konusu, eşsiz katkıları, aşılamaaya çalıştığı bilimsel çalışma disiplininin dolaylı sonsuz teşekkürlerimi arz ederim.

Tez izlemelerimiz sırasında çok değerli vakitlerini ayırıp katkılar sunan, yol gösteren çok kıymetli hocalarımız Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Başkanı ve Ankara Üniversitesi Rektör Yardımcısı Prof. Dr. Hicabi KIRLANGIÇ ile Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Berna ARDA'ya,

Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim dalında eğitimimiz sırasında üzerimizde emekleri olan değerli hocalarımız Prof. Dr. Neyyire Yasemin YALIM (emekli), Prof. Dr. Serap ŞAHİNOĞLU KUŞ, Doç. Dr. Mustafa Volkan KAVAS ile Dr. Öğr. Üyesi Abdullah YILDIZ, Araş.Gör. Ayşe KURTOĞLU ve bölümün kıymetli personeline,

Çalışma sırasında her türlü kolaylığı sağlayarak yardımlarını esirgemeyen, bizlere huzurlu bir ortamda çalışma imkanı sunan, değerli hocamız Sağlık Bilimleri Üniversitesi Gülhane Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı Başkanı Dr.Öğr.Üyesi Eray Serdar YURDAKUL'a, yardım ve katkılarından dolayı Dr. Fatih NAMAL ve Dr. Özgür KUŞ'a, tezin kontrolünde büyük bir sabır ve titizlikle katkılar sunan Araş.Gör. Nazlı YÜCESOY POLAT'a, çalışma arkadaşlarımız Enver GÖNÜLBAĞI, Ebru ZEYREKLİ, Yasemin ASLAN ve Sevilay TANKOÇ'a,

Türk tıp tarihine emeği geçen tüm hocalarımıza, bölümümüzde lisansüstü eğitime devam eden arkadaşlarımıza, maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen aileme ve arkadaşlarıma sonsuz sevgi, saygı ve şükranlarımı sunuyorum.

Son olarak yakın zamanda rahmet-i Rahman'a kavuşan annemi hasretle yad ederek sonsuz minnetlerimi sunuyorum.

SİMGELER VE KISALTMALAR

FAP	<i>Yâdigâr-ı İbn Şerîf</i> 'in Fazıl Ahmed Paşa 989 numaralı nüshası
YİŞ	<i>Yâdigâr-ı İbn Şerîf</i> 'in Topkapı Revan 1684 numaralı nüshası
YC	Seyyid İsmâil Cürcânî'nin Mehdi Muhakkik tarafından edisyon kritiği yapılarak hazırlanan <i>Yâdgâr Der Dâniş-i Pezeşkî u Dârûşinâsî</i> adlı eseri
Haz.	Hazırlayan
Ed.	Editör
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı

ŞEKİLLER

Şekil 1.1. Türkler'in Ulûm ve Fünûna Hizmetleri	7
Şekil 2.1. MC-Yz-K0300 numaralı nüshanın son sayfası “kuduz” bahsinden sonra yapılan istinsah kaydı (H.911-M.1505-1506)	20
Şekil 2.2. AEtıb 359 numaralı nüsha kitabın tamamlandığını gösteren kısım.	20
Şekil 2.3. FazılahmedPs 989 numaralı nüsha kitabın tamamlandığını gösteren kısım (905/1499-1500)	21
Şekil 2.4: Topkapı Revan 1684 numaralı nüshanın sonunda yer alan lügat	22
Şekil 4.1. MC-Yz-K0300 numaralı nüsha	244
Şekil 4.2. Kâtip Çelebi'nin (2007) <i>Keşfü'z-Zunûn</i> adlı eseri	249

ÇİZELGELER

Çizelge 4.1. Seyyid İsmâil Cürcânî'nin <i>Yâdgâr</i> adlı eseri ile <i>Yâdigâr-ı İbn Şerîf</i> 'in ana bölüm karşılaştırması.	230
Çizelge 4.2. Seyyid İsmâil Cürcânî'nin <i>Yâdgâr</i> adlı eseri ile <i>Yâdigâr-ı İbn Şerîf</i> birinci bölümlerinin karşılaştırması.	231
Çizelge 4.3. <i>Huffey Alâ'î</i> ile <i>Yâdigâr-ı İbn Şerîf</i> 'in birinci bölümlerinin karşılaştırması.	233
Çizelge 4.4. <i>Huffe-i Alâ'î</i> ile <i>Yâdigâr-ı İbn Şerîf</i> teki kıyafet giyme ile ilgili bölümlerin karşılaştırması.	234
Çizelge 4.5. <i>Huffe-i Alâ'î</i> ile <i>Yâdigâr-ı İbn Şerîf</i> teki uyku ve uykusuzluk ilgili bölümlerin karşılaştırması.	235
Çizelge 4.6. Cürcânî'nin <i>Yâdgâr</i> 'ı ile <i>Yâdigâr-ı İbn Şerîf</i> ikinci bölümlerinin karşılaştırması.	237
Çizelge 4.7. Cürcânî'nin <i>Yâdgâr</i> 'ı ile <i>Yâdigâr-ı İbn Şerîf</i> in üçüncü bölümlerinin karşılaştırması.	238
Çizelge 4.8. Cürcânî'nin <i>Yâdgâr</i> 'ı ile <i>Yâdigâr-ı İbn Şerîf</i> dördüncü bölümlerinin karşılaştırması.	239
Çizelge 4.9. Cürcânî'nin <i>Yâdgâr</i> 'ı ile <i>Yâdigâr-ı İbn Şerîf</i> beşinci bölümlerinin karşılaştırması.	241
Çizelge 4.10. Cürcânî'nin <i>Yâdgâr</i> 'ı ile <i>Yâdigâr-ı İbn Şerîf</i> in Topkapı ve Fazıl Ahmed Paşa 989 nüshalarında "kâbus" bahsi karşılaştırması.	243

1. GİRİŞ

Batı’da Orta Çağ olarak adlandırılan dönem her ne kadar karanlık çağ olarak ifade edilse de İslam dünyasında bir aydınlanma çağı “Altın Çağ” olarak karşımıza çıkmaktadır. İslam’ın hâkim olduğu bölgelerde ilim merkezlerinin inşa edilmesi, antik dönemlere ait eserlerin Arapçaya tercüme edilmesi ve yeni eserler telif edilmesi bilim tarihinin önemli kilometre taşlarını oluşturmaktadır.

Tıp ilmi, İslam dininde seçkin bir konumda yer almaktadır. Peygamberlerin de bu ilimle uğraşmaları, hastalıkların ortadan kaldırılarak tabibin hayır dua ile anılması gibi sebeplerle ilmin en şerefliilerinden kabul edilmiştir. Türkler de bu ilme çok önem vermiş, tıp ilmiyle uğraşanlara “bilge filozof” anlamına gelen “hekim” ismini vererek bir şeref unvanı atfetmişlerdir (Toderini, 2018, s.81)

Malazgirt Zaferiyle birlikte Anadolu’nun bir Türk yurdu haline gelmeye başlaması, İslam tıbbının bu coğrafyada da etkili olmasını sağlamıştır. Anadolu Selçukluları, Anadolu Beylikleri ve Osmanlı döneminde, hükümdarlar, devlet adamları himaye ettikleri alimlerle bilginin gelişim sürecine katkıda bulunmuşlardır.

Anadolu Selçukluları ticaret yolları üzerinde olmanın ve izledikleri politikaların bir sonucu olarak yüklü gelirler elde etmeye başlamış, büyük bir ekonomik ve kültürel gelişme göstermiş, camiler, medreseler, yollar, köprüler, hamamlar, darüşşifalar inşa etmişlerdir. Devlet adamlarının teşvikiyle felsefe, tıp, astronomi gibi alanlarda eserler yazılmış, Ahi teşkilatının kurucusu Ahi Evren ile bilimin iş alanlarında tatbik edilmesi anlayışı hakim olmuştur (Bayat, 2016, s.263-264).

Özellikle II. Kılıç Arslan (1155-1192) ve Alaeddin Keykubad (1220-1237) döneminde aralarında çok sayıda hekim bulunan bilim adamları Anadolu’ya davet edilmiştir. Hekim Bereket, Ekmeleddin Müeyyed el-Nahçuvani gibi ünlü hekimler Anadolu’da bu dönemde eserler verip hekimlik yapmışlardır. Yine bu dönemde tıp dili

Türkçeleşmeye başlamıştır. Hekim Bereket'in Alaeddin Keykubat'ın Amasya valisi Halifet Gazi'ye ithafen yazdığı *Tuhfe-i Mübârizi* adlı eseri Anadolu'da yazılmış ilk Türkçe tıp kitabı olarak kabul edilmektedir (Bayat, 2016, s.264). Anadolu bu dönemde İslam coğrafyasının farklı bölgelerinden gelen çok sayıda alimi himaye etmiş, özellikle Moğol istilasından kaçarak gelenlere ev sahipliği yapmış, kısa bir zamanda ilim ve kültür merkezi haline gelmiştir. Farklı ekollerin bir arada bulunması Anadolu'nun kendine has ilmi birikiminin oluşmasını sağlamıştır (Fazlıoğlu, 2017).

Orta Asya'dan çeşitli tarihlerde Anadolu'ya gelen ve hudutlara yerleştirilerek güvenliği sağlayan Türkmenler, Anadolu Selçuklularının gücünü yitirmeye başladığı 14. yüzyıldan itibaren bağlantılarını kopararak Eşref, Hamid, Menteşe, Sahip Ata, Germiyan, Karaman, Aydın, Saruhan, Karesi ve Osmanlı beyliklerini kurmuşlardır (Uzunçarşılı, 1988, s.xıı; Bayat, 2016, s.279). İlmi birikim süreci bu beylikler himayesinde de devam etmiştir. Türkçe devlet ve edebiyat dili olarak benimsenmiştir. Arapça ve Farsça bilmeyen beyler, halkın daha fazla istifadesini sağlamak amacıyla Türkçe eser yazılmasını teşvik etmişlerdir. Menteşe, Germiyan, Aydın, Candar ve Osmanoğulları adına birçok eser kaleme alınmıştır (Bayat, 2016, s.280).

Anadolu'da yazılan Türkçe tıp eserlerinin kronolojik sıralaması yapılırken eseri telif edenlerin, tercümesini yapanların, eserin sunulduğu kişinin doğum/ölüm tarihine bakarak sıralama yapıldığından ve bu çalışmaların zorluğundan bahseden Süveren ve Uzel (1988)'e göre Anadolu'da yazılan en eski tıp kitapları; *Tuhfe-i Mübârizi* (Hekim Bereket), *Hülâsa* (Hekim Bereket), *Edviye-i Müfredde* (Geredeli İshak b. Murad), *Kâmilü's-Sınâat-üt-Tıbbiye* Çevirisi (yazarı bilinmiyor), *Müntahab-ı Şifâ* (Hacı Paşa), *Teshîl* (Hacı Paşa), *Tervîhü'l-Ervâh* (Ahmedî), *Yâdigâr* (İbn Şerif), *Hulâsatü't-Tib* (Hekim Hayrettin), *Hulâsa* (Cerrah Mesud), *İlyâsiyye* (Şirvanlı Mehmed b. Mahmud)... şeklinde sıralanmaktadır. Mahmut Tokaç (2006) 14. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Anadolu'da yazılan telif ve tercüme Türkçe tıp eserlerini kronolojik olarak sıralamış ve haklarında kısa bilgiler vermiştir. Eserin yazıldığı yılın yazarın ya da ithaf edildiği kişinin yaşadığı döneme göre tahmini olarak belirlenmesinin karışıklığa neden olduğunu ileri sürerek, alfabetik sırayla eski Anadolu Türkçesi ile

yazılmış tıp eserlerini sıralayan Semra Canan Yıldız (2019) otuz yedi adet eserden bahsetmektedir.

Osmanlı Devleti ilk dönemlerinden itibaren bir taraftan fetihlerine devam ederken bir taraftan da yeni medreseler, okullar kurmuş, ilme önem vermiştir (Toderini, 2018, s.155). Orhan Gazi döneminde fethedilen Bizans toprakları, çevredeki Anadolu Beylikleri üzerinde itibar ve hakimiyet kurmalarını sağlamış, gaziler ve ilim adamları Osmanlı sahasına göç etmeye başlamışlardır.

Sultan I. Murad devrinde (1362-1389) diğer beyliklerden gelen alimlerin yanı sıra Osmanlı bilginleri de dönemin bilim merkezleri olan Horasan, Mâverâünnehir, Mısır'a eğitim görmeye gitmişlerdir. Bu ilim adamlarının Anadolu'ya dönüşte beraberlerinde getirdikleri kitaplar, ilim merkezlerinden yapılan kitap alışverişleri ve Osmanlı medreselerindeki alimlerin yazdığı eserler ile bir kitap birikimi oluşmaya başlamıştır (Erünsal, 2020, s.401-402).

Sultan Yıldırım Beyazıt döneminde (1389-1402) Osmanlı Devleti'ne bağlanan ve eski kültür merkezleri konumunda olan Kütahya, Manisa ve Kastamonu'da ilmi faaliyetler devam etmiş, Bursa bu dönemde ilave edilen dokuz medrese ile bir ilim ve kültür merkezi haline gelmiştir. Yıldırım Beyazıt'ın 1402 tarihinde Ankara Savaşı'nda mağlup olması sadece siyaset alanında değil ilim ve kültür alanında da yıkımlara neden olmuştur. Çelebi Mehmed dönemi (1403-1421) tekrar toparlanma faaliyetleri ile geçmiş, ilmi müesseselere de önem verilmiştir (Erünsal, 2020, s.403).

Sultan II. Murad dönemi (1421-1451), Osmanlı'da siyasi birliğin sağlanıp ilim ve kültür alanında birçok gelişmenin yaşandığı dönem olmuştur. İlim meclislerinde bulunmayı seven ve "Ebu'l Hayr" olarak anılan Sultan II. Murad alimleri desteklemiştir. Adına yazılan yirmiden fazla telif ve tercüme eser bulunmaktadır (Uzunçarşılı, 1995). Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin *Şakâ'ik-i Nu'mâniyye* adlı eserinde altıncı tabaka II. Murad dönemindeki alim ve şeyhler hakkındadır. İçerisinde Molla Gürani gibi alimlerin bulunduğu kırk bilgiden bahsedilmektedir

(Taşköprülüzâde, 2019). Dönemin devlet adamları da vakıflar kurmuş, ilim adamlarını himaye etmişlerdir. Bunlardan biri de Kara Timurtaş Paşa oğlu Umur Bey'dir.

Soyu Osman Gazi'nin nökeri Aykut Alp ile irtibatlandırılan Kara Timurtaş Paşa ilk Osmanlı vezirlerindendir. Rumeli fethinde ve birçok savaşta görev almış, 1369 tarihinde Rumeli Beylerbeyi olmuştur. Osmanlı tarihi kaynaklarında ailenin “Âl-i Timurtaş” olarak yer almasının sebebi Kara Timurtaş Paşa'nın oğullarının da önemli vazifeler üstlenmeleridir. Ali Paşa, Umur Paşa, Oruç Paşa, Yahşi Bey ve Firuz Bey Timurtaş Paşa'nın oğullarıdır (Turgut, 2018). Umur Bey (ö.1461), 1391 yılında İstanbul kuşatmasında görev almış, Niğbolu Savaşı'na (1396) katılmış, Ankara Savaşı'nın (1402) kaybedilmesi sonucu esir düşenler arasında bulunmuştur. Sonraki dönemlerde Çelebi Mehmed'in hizmetine girmiş, onun ölümünden sonra Düzmece Mustafa olayında gösterdiği yarardan dolayı II. Murad tarafından Germiyanoglu Beyliğine elçi olarak atanmış, birçok seferde görev almıştır (Keskin, 2019).

Osmanlı Devleti'nin daimi bir temsilcisi olarak Germiyanogulları'nda bulunan Umur Bey de alimleri himaye etmiş, Biga, Bergama, Karahisar, Edirne ve Bursa'da cami, medrese, hamam, mescit gibi birçok imaret yaptırmıştır (Keskin, 2019). Biga, Bergama ve Bursa'daki vakıfları için tutulan vakfiye kayıtlarına göre Umur Bey, yüzlerce kitap vakfetmiştir (Erünsal, 2012). Kur'an, tefsir, hadis, fıkıh, tasavvuf, tıp vb. birçok konu hakkında yazılmış Arapça, Farsça eserler ve bunların bir kısmının Türkçeye tercümelerinden oluşan bu kitaplar, Tim Stanley (2004) tarafından listelenmiştir. Bursa İl Halk Kütüphanesi Ulucami koleksiyonunda 436 numarada kayıtlı yazmada Umur Bey'in vakfettiği kitap listesi yer almaktadır (Yüksel, 1984). Kitaplara büyük önem veren Umur Bey, kitaplarının dışarı çıkarılmaması, cami cemaatinin ve medrese öğrencilerinin kullanması gibi hususları da vurgulayarak korunmalarına dikkat etmiştir. Hatta Bursa'da yaptırdığı caminin kapısı üzerinde iki tarafta yer alan Türkçe taş vakfiyede “...ve kitablarum tafsille vakf itdüm, ammâ taşra çıkmaya...” ifadesi yer almaktadır (Yüksel, 1984). Umur Bey 1461 yılında vefat etmiş ve yine bu caminin yanında yer alan türbesine defnedilmiştir (Keskin, 2018). Türkçe tercüme ve telif eser yazılması konusunda destekleri olan Umur Bey'in Bursa

Camii'ne otuz üç cildi Türkçe olmak üzere toplam üç yüz altı cilt kitap vakfettiği belirtilmektedir (Erünsal, 2012; Keskin, 2018).

Umur Bey adına yazılmış eserlerden biri de günümüze birçok nüshası ulaşmış bir tıp kitabı olan *Yâdigâr-ı İbn Şerîf*'tir. Türk tıp tarihçileri arasında yazılış tarihi ve kimin için yazıldığı konusu epey tartışılan bu eser tezimizin ana materyalleri arasında yer almaktadır.

1.1 Yâdigâr-ı İbn Şerif:

Eser, İbn Şerif (Ali Çelebi b. Şerif et-Tabib) tarafından yazılmıştır. İbn Şerif hakkında elimizde fazla bilgi bulunmamakta, Umur Bey adına yazdığı *Yadigâr* adlı eserinden yola çıkarak yaşadığı dönem tarihlendirilmeye çalışılmaktadır. Eser hakkındaki ilk tanımlayıcı bilgi Kâtip Çelebi'nin (2007) *Keşfü'z-Zunûn* adlı kitabında yer almakta, eserin Türkçe yazıldığı ve tıp hakkında olduğu belirtilmektedir.

Bursalı Mehmed Tahir Bey (1975), *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinde *Yâdigâr*'ın 1037/1628 yılında tamamlandığını, 300 sayfadan oluştuğunu ve Türkçe yazıldığını ifade etmektedir. Tartışmalar da bu tarihlendirme ile başlamaktadır. Feridun Nafiz Uzluk (1935a), yazı dilinin daha eski olduğu ve Kanuni Sultan Süleyman'ın tıp medresesi vakfiyesinde *Yadigâr*'ın Hacı Paşa'nın *Müntehab* ve *Teshil* adlı eserinden önce bahsedilmesinden yola çıkarak 1628'den önce yazılmış olabileceğini ileri sürmüştür.

Ruşuklu Hakkı Üzel (1935), Feridun Nafiz Uzluk'a hitaben kaleme aldığı makalesinde, Şerif oğlu *Yadigâr*'ı hakkında övgüyle bahsettikten sonra 1916'larda kütüphaneleri dolaşp *Yâdigâr* nüshalarının hemen hemen hepsini incelediğini, bunlardan birinde Timurtaş oğlu Umur Bey Çelebi adına yazıldığını gördüğünü belirtmiştir.

Eserin kimin adına yazıldığı konusu da bu aşamadan sonra tartışılmaya başlanmıştır. F. Nafiz Uzluk (1935b), Rusçuklu Hakkı Üzel'e cevaben yazdığı yazıda bahsedilen Umur Bey'in hangi Umur Bey olduğunu sormuş, adı geçen Umur Bey'in Aydın oğlu Gazi Umur Bey olabileceğini ileri sürmüş ve Ali Emiri'nin kendisine *Yâdigâr* nüshalarını Yıldırım Han dönemine kadar bulduğunu, onun Selçuklu hekimi olabileceğini ve araştırılması gerektiğini söylediğini ifade etmiştir.

Feridun Nafiz'e cevaben Rusçuklu Hakkı Üzel (1936) ise gördüğü nüshayı detaylandırmış, bahsettiği nüshanın Aşir Efendi 737 numaralı kitap olduğunu

belirtmiştir. Makalesinin sonunda nüshanın mukaddimesinin tamamını yazmış ve Timurtaş oğlu Umur Bey adına yazıldığını açıkça ortada olduğunu söylemiştir. Yine makalede İbn Şerif'in isminin Şerefeddin olduğunu, notları arasında Harezmi Şerefeddin bin Şerif olarak geçtiğini ifade etmiştir. Kaynak olarak da Bursalı Mehmet Tahir'in *Türkler'in Ulûm ve Fünûna Hizmetleri* adlı risalede bu kayda rastladığını hatırladığını ifade etmektedir. Adı geçen eserde bulunan kayıt "Türklerden yetişen tıp ve felsefe bilginleri başlığıyla" Şekil 1.1'de görüldüğü gibi yer almaktadır (Tahir, 1996).

9- Ebu İbrahim Gûrganî: İslâm tabiblerinin meşhurlarındandır. Eserleri: Ağrazu't-tayyibât", "Zahire-i Havârizmşâhiyye" olup vefatı 531'de Merv'dedir.

10- Şerif Şerefüddin: Havarizmden yetişen meşhur İslâm tabiblerindendir. Eserleri: "Yadigâr-ı Tıb", "Hanefiyyü'l-Alâî"dir.

Şekil 1.1. Türkler'in Ulûm ve Fünûna Hizmetleri sy.61

Tartışmaya bu noktada katılan Osman Şevki Uludağ (1936), Feridun Nafiz'in Umur Bey'in hangi Umur Bey olduğu sorusunu yanıtlamaya çalışmış, adı geçen Umur Bey'in Türk diline bir çok eserin çevirilerinin yapılması, yeni eserler yazılması konusunda teşviklerde bulunan ve Bursa'da medfun bulunan Kara Timurtaş oğlu Umur Bey olduğunu belirtmiş, ailesi hakkında bilgiler vermiştir.

Feridun Nafiz Uzluk (1937) kaleme aldığı yazısında, konu hakkında yazdığı ilk makalesinde (1935a) belirttiği Süleymaniye Tıp Medresesi Vakfiyesinde *Teshil* adlı eserden önce yazılmasına bir delil daha getirerek IV. Murad'ın başhekimi Emir Çelebi'nin *Enmûzecü't-Tıb* adlı eserinde de İbn Şerif'in *Yâdigâr*'ının Hacı Paşa'dan önce zikredildiğini belirtmiştir. Hicri 750 tarihinde Türk hekimlerinin kendi dillerinde tıp kitabı yazmayı düşündüklerini belirterek *Yâdigâr* konusundaki iddiasını bir adım ileriye taşıyarak eserin, Aydınoglu Umur Bey himayesinde Anadolu'da yazılmış ilk Türkçe telif tıp kitabı olduğunu öne sürmüştür. *Enmûzecü't-Tıbb*'in dahili hastalıklar bölümü hakkında Suzan Bozkurt (1989) tarafından hazırlanan doktora tezinde de Uzluk'un ifadelerine paralel olarak Emir Çelebi'nin "İbn Şerif'in *Yâdigâr*'ı,

Müntehâb-ı Şifâ ve Hacı Paşa'nın halk arasında çok tanınıp okunan *Teshîl*'i iyidir” ifadelerinin yer aldığı görülmektedir.

Kimin için yazıldığı konusuna bir katkı da Süheyl Ünver (1949) tarafından yapılmıştır. Ünver, uluslararası tıp kongresi için bulunduğu Saray Bosna'da Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'nde bulunan bir nüshanın giriş kısmında Timurtaş oğlu Umur Bey adının geçtiğini ifade etmiştir. Ünver (1974) Bursa'da en eski tıp sitesinden bahsettiği makalesinde ise Bursalı olarak bilinen üç tıp üstadından birisi olarak İbn Şerîf'ten bahsetmektedir. Diğer kaynaklardan farklı olarak adı Bursalı Tabib Mehmed İbni Şerif olarak anılmakta, eseri *Yâdigâr-ı İbn Şerîf* için ise tıbbi konulardaki bir toplama olarak bahsedilmektedir. Bursa ve çevresindeki bitkiler hakkında kendi gözlemlerine dayanarak bilgiler aktardığı ifade edilmektedir.

A. Adnan Adıvar (1970), ilk baskısı Fransızca olarak 1939 yılında Paris'te yayınlanan *Osmanlı Türklerinde İlim* adlı eserinde *Yâdigâr-ı İbn Şerîf*'in 15. yüzyıl sonu 16. yüzyıl başı gibi bir dönemde yazıldığını, eserde İstanbul'dan Müslüman bir şehir olarak bahsedilmesinden yola çıkarak fetihten sonra yazılmış olabileceğini ileri sürmüştür. Kimin için yazıldığı konusunda ise eserin Timurtaş oğlu Umur Bey adına yazıldığının Süheyl Ünver tarafından da doğrulandığını belirtmiştir.

Anadolu'da yazılan ilk Türkçe tıp eserlerinin kronolojik sıralamasını yapan Bedi N. Şehsuvaroğlu (1957), Hacı Paşa'nın *Şifa* adlı eserinde *Yâdigâr*'ın isminin geçmesi sebebiyle İbn Şerîf'in *Yâdigâr*'ını *Şifa*'nın önünde sıralamaktadır. Hacı Paşa'nın *Şifa* [*Müntehab-ı Şifa*] adlı eseri 810/1408 tarihinde yazıldığı belirtilerek, *Yâdigâr* daha eski bir tarihe götürülmüştür.

Rıfkı Melûl Meriç (1955), *Yâdigâr* hakkında Umur Bey b. Timurtaş adına yazıldığını, ilaçlar hakkındaki kısımların İbn Sina ve İbn Baytar'dan alındığını ifade etmiştir.

Ayşegül Demirhan ve Nermin Ersoy (1987) “*Hekim İbn Şerif’in Yadigar Adlı Kitabından Bazı Örnekler ve Günümüz Tıbbındaki Yeri*” başlıklı makalelerinde *Yâdigâr-ı İbn Şerif*’in Timurtaş Paşazade Umurbey Çelebi adına 15. yüzyıl başlarında İbn Sina ve İbn Baytar’dan yararlanılarak yazıldığını belirtmişlerdir.

İlk Türkçe tıp yazmalarıyla ilgili diğer bir çalışmada Kenan Süveren ve İlter Uzel (1988) yaptıkları sıralamada *Yâdigâr-ı İbn Şerif*’i dokuzuncu sırada göstererek, Timurtaş Paşazade Umur Bey Çelebi adına yazıldığını ifade etmişlerdir. Umur Bey’in 1413 tarihinde idam edildiği bilgisinden yola çıkarak eserin 15. yüzyıl başlarında yazılmış olabileceğini belirtmişlerdir. Binnur Erdağı (2001) ilk Türkçe tıp kitaplarının kronolojik sıralamasının güçlüğünden bahsederek *Yâdigâr-ı İbn Şerif*’i sekizinci sırada zikretmektedir.

Eser hakkında bir diğer kayıt ise Cevat İzgi’nin (1997) *Osmanlı Medreselerinde İlim* adlı eserinde *Yâdigâr fî’t-Tıbb* başlığı ile geçmektedir. Burada, *Yâdigâr fî’t-Tıbb*’ın halk tarafından rağbet bulmuş bir eser olduğu, Eşref b. Muhammed’in Türkçe yazılan *Hazâinü’s-Saadât* adlı eserinde *Yâdigâr’a* atıf yapıldığı ve İbn Şerif’in 1461’de hayatta olduğu bilgisi verilmektedir. Aynı şekilde Zafer Önler (1990) tarafından yayına hazırlanan *Müntehab-ı Şifa* adlı kitabın giriş kısmında bahsi geçen bu bilgi yer almaktadır. Bedi N. Şehsuvaroğlu tarafından transkripsiyonu yapılarak yayına hazırlanan ve 1460 tarihli Ali b. İne Hoca tarafından yazılmış istinsah kaydı bulunan *Hazâinü’s-Saadât* nüshasının 36b sayfasının kenarında *Yâdigâr-ı İbn Şerif*’ten alıntı yapıldığı kaydı yer almaktadır (Eşref b. Muhammed, 1961).

Müellifi belli olmayan *Kitâbü’l-Mühimmât* adlı eseri yayına hazırlayan Sadettin Özçelik (2001), kitabının başında eski Anadolu Türkçesi ile yazılmış tıp eserlerine yer vermiş, *Yâdigâr*’ın 15. yüzyılda ölüm tarihini 1413 olarak belirttiği Timurtaş Paşazade Umur Bey Çelebi adına yazıldığını ifade etmiştir.

Türk tıp tarihinin önemli isimlerinden biri olan Ali Haydar Bayat (2016, s.288) da *Yâdigâr-ı İbn Şerif*’in Timurtaş oğlu Umur Bey (ö.1461) adına yazıldığını, klasik

tarzda bir İslam tıp kitabı olduğunu ifade etmekte, içeriği hakkında kısa bilgi vererek eserin çok tutulduğunu ve Osmanlı tıp medreselerinde okutulduğunu bildirmektedir.

Yâdigâr-ı İbn Şerif hakkında bilgi veren bir diğer önemli çalışma da Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği tarafından yayınlanan kitaptır. Tez çalışmamızda transkripsiyon kısmı temel alınan bu eserin giriş kısmında *Yâdigâr*'ın Atatürk Kütüphanesi nüshasında yer alan bilgilerle kesin olarak Kara Timurtaş oğlu Umur Bey adına yazıldığı, onun paşalık yaptığı 1421-1428 yılları arasında yaklaşık olarak 1425'te yazılmış olabileceği bilgisi verilmektedir (İbn Şerif, 2017).

Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi adlı eserde de *Yâdigâr*'ın yazılış tarihinin ihtilaflı olduğu, 1420-1430 yılları arasında yazılmış olabileceği ve yine eserin Umur Bey adına yazıldığı belirtilmektedir (İhsanoğlu ve ark., 2008, s.78).

Yâdigâr-ı İbn Şerif'in kimin için yazıldığı tartışmalarına bir katkı olarak, tez çalışmamız sırasında taranan nüshalardan İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı MC-Yz-K300 nüshasında, Timurtaş oğlu Umur Bey adına yazıldığı bilgisi yer almaktadır. Tartışma kısmında gösterilen yazma eserdeki bu ifade Rusçuklu Hakkı Üzel'in verdiği bilgiyi teyit etmektedir.

Hakkında birçok görüş bildirilen *Yâdigâr-ı İbn Şerif*'in ülkemizde ve dünyanın farklı ülkelerindeki yazma eser kütüphanelerinde yer alan onlarca nüshası (İhsanoğlu ve ark., 2009, s.79-82) onun çok yaygın bir kullanıma sahip olduğunun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Türk tıp tarihinde hem yaygın kullanımı hem de üzerine yapılan tartışmalar açısından ismini sıkça duyduğumuz bu eserin tez çalışmamıza konu olma nedeni aynı isimde, yani *Yâdigâr* isminde Seyyid İsmâîl Cürcânî tarafından yazılmış Farsça bir tıp kitabının daha bulunmasıdır. Burada şu soru akla gelmektedir; Bazı yazarlarca Türkçe yazılmış ilk telif tıp kitabı olduğu bile iddia edilen *Yâdigâr-ı İbn Şerif* gerçekten telif bir eser midir?

1.2 Seyyid İsmâil Cürcânî Hayatı ve Eserleri

Asıl adı Zeynüddîn İsmâil b. el-Hasen b. Muhammed b. Ahmed Hüseyinî Cürcânî'dir. Çeşitli kaynaklarda lakabı Şerefeddin, baba adı Hüseyin, künyesi Ebû'l-Fezâil olarak geçmektedir (Doğruyol, 1993). 1042 yılında Cürcan'da dünyaya gelmiştir (Moatar ve Ardekani, 1381). İbn Sina'nın öğrencisi olan ve Bokrat-ı Sâni (İkinci Hipokrat) lakabıyla anılan Ebû'l-Kasım Abdurrahman b. Alî b. Ebû Sâdık Nîşâbûrî'den dersler almıştır. Nîşâbûrî, Galen'in eserleri üzerine kapsamlı çalışmalar yapmıştır, aynı zamanda büyük bir anatomi üstadıdır ve bu yönleriyle Cürcânî'ye büyük katkıları olmuştur (Ardekani ve Moatar, 2005).

Seyyid İsmâil Cürcânî 1110 yılında Selçuklu Devleti yönetimindeki Harezm'e gitmiştir. Burada ilmi birikimlerini içeren ve tıpla ilgili yazılmış ilk Farsça ansiklopedik eser olan *Zahîre-i Harezmşâhî* adlı eserini Kutbuddin Harezmşâh'a (1097-1128) ithaf ederek kaleme almış, himaye görmüştür. Onun ölümü üzerine yerine geçen oğlu Alâeddin Atsız'ın (1128-1156) himayesine girmiş ve tıp alanında kitaplar yazmaya devam etmiştir. Daha sonra Sultan Sencer (1118-1157) döneminde Merv'e giderek burada 1136 yılında vefat etmiştir.

Cürcânî ve eserleri hakkında karşımıza çıkan ilk bilgi Nizâmî-i Arûzî'nin (ö.552/1157'den sonra) asıl adı *Mecmâu'n-nevâdir* olan ve *Çehâr Mâkale* olarak bilinen eseridir. Eser dört makale üzere yazılmıştır. Dördüncü makale tıp ilmi ve hekimlerin maharetleri hakkındadır. Abdülbaki Gölpınarlı tarafından yapılan çevirisinde birkaç yerde Seyyid İsmâil Cürcânî ve eserlerinin ismi geçmektedir. *Agrâz* ve *Harzemşahi'nin Zahîresi'nin* öğrenilmesinin gerekliliğinden bahsedilen kısımlardan sonra şu ifadeler yer almaktadır; bir tabip Kânun'un birinci cildine hâkim olur ve yaşı da 40'ın üstünde olursa ona itimat edilebileceği, bu derecede olsa bile yine de Muhammed b. Zekeriya'nın *Tuhfetü'l-Mülûk'u*, İbn Mendüyei İsfehânî'nin *Kıfaye'si*, İbn Sina'nın *Tedâriku Envai'l-Hata fî't-tedbiri't-tıbbi'si*, Seyyid İsmâil Cürcânî'nün *Huffe-i Alâi* ve *Yadigâr'ı* gibi küçük kitaplardan birini yanında bulundurmasını, zira hafızaya güvenilmeyeceğini ifadesi geçmektedir (Aruzî, 1936).

Cürcânî hakkında bir diğer bilgi Beyhakî'nin (ö.565/1169) eseri olan ve diğer tabakat kitaplarına ilave olarak büyük bir kısmı Mâveraünnehir ve İran sahasındaki alimler hakkında bilgiler içeren, 1158-1169 yıllarında yazılmış olduğu tahmin edilen *Tetimmatü Sıvânî'l-hikme* isimli kitaptır (Bilgin, 2014). Kitapta 111. sırada es-Seyyîd el-İmam Zeyn İsmâîl b. el-Hasan el-Huseynî el-Cürcânî et-Tabîb künyesiyle verilmiş, tıp ilminde ve diğer ilimlerde güzel eserler yazdığı belirtilmiştir. Yazar, onu 1137 yılında Serahs'ta gördüğünden ve Harezmsâh Meliki Atsız b. Muhammed tarafından Harezm'de bulundurulduğundan bahsetmiştir. Kitapta ayrıca Harezm'de bulunduğu dönemde yazdığı *el-Hafıyyü'l-Alâî*, *et-Tıbbü'l-Mulukî*, *ez-Zâhirâ*, *el-Eğraz*, *Yadigâr* isimli tıp kitaplarından, güzel ahlakı ve iyi geçimliliğinden bahsedilmektedir. Kitap, Cürcânî'nin dünya lezzetlerine, bedeni hazlara ehemmiyet verilmemesi, bu lezzetlerin yoklukları elem vermesin diye yapıldığını ifade ettiği risale ile tamamlanmaktadır (Bilgin, 2014; Aydın, 2008).

Tıp tarihi alanında önemli bir eser olan ve içerisinde yaklaşık 420 alimin hayatı, eserleri ve rivayetleri hakkında bilgi bulunan İbn Ebî Usaybia'nın (ö.668/1269) *Uyûnu'l-enbâ fî tabakâti'l-etıbbâ* adlı eserinde de Cürcânî hakkında, İran bölgesi tabiplerinden bahsedilen on birinci tabakada yirmi dördüncü sırada “Şerifüddin İsmail” başlığı ile kısa bir bilgi yer almaktadır (Arıcı, 2014). Eserde Alaüddîn Muhammed Harzemşahî hizmetinde çalıştığından, aylık bin dinar maaş aldığından, devletin ileri gelenlerinden itibar sahibi bir bilgin olduğundan bahsedilmekte ve Cürcânî'nin *Zahîre-i Harezmsâhî*, *Huffe-i Alâ'î*, *Agrâzü't-Tıbb* ve *Yâdgâr* adlı eserleri hakkında kısaca bilgi verilmektedir (Brill Scholary Editions).

On üçüncü yüzyılda Şehrezûrî (ö.687/1288'den sonra) tarafından yazılan *Nüzhetü'l-ervâh ve ravdatu'l-efrâh: Tarîhu'l-Hükemâ* adlı eserinde de Cürcânî hakkında bilgi yer almaktadır. Yetmiş beşinci sırada el-Emîr es-Seyyid Zeynüddin İsmail Ebû'l-hasan el-Cürcânî başlığıyla verilmiş ve yararlanılan kaynak olarak Beyhakî gösterilmiştir (Altaş, 2014). Eserde Cürcânî hakkında verilen bilgiler Beyhakî'nin *Tetimmatü Sıvânî'l-hikme* adlı eserine benzer şekildedir fakat eserleri hakkında bilgi bulunmamaktadır, ilave olarak kısa iki şiiri yer almaktadır (Şehrezûrî, 2015).

Cürcânî'nin bilinen beşi Farsça tıp kitabı, diğerleri tıp, felsefe ve ahlak konularında yazılmış Arapça eserler olmak üzere pek çok eseri bulunmaktadır. Bu eserler (Ardekani ve Moatar, 2005):

1. *Zahîre-i Harezmsâhî*: Hicri 504/1110-1111 yılında Harezmsâh Kutbeddin Muhammed adına yazılmış Farsça ansiklopedik tıp kitabıdır. Eser, iki adedi sonradan eklenmek üzere on kitaptan oluşmaktadır. Bu kitaplar; tıp ilimlerinin tarifi ve faydaları, değişik hastalıkların tanımlanması, sağlık, solunum ve durum tespiti, hastalık nasıl teşhis edildiği, ateş ve çeşitleri, sebepleri, tedavileri, hastalıkların tedavisi, şişliklerin tanımlanması, güzelleştiriciler, zehirler ve etkileri, ilaveten ilaçlar hakkında bilgiler yer almaktadır. Birçok nüshası bulunmaktadır.

2. *Huffe-i Alâ'î (Huffey Alâ'î)*: Yaklaşık olarak 522/1128 yılında Şehzade Atsız b. Muhammed (ö.1156) adına yazılmış, seferde ve barışta kolaylıkla yanında taşınarak kullanılmak üzere *Zahîre-i Harezmsâhî*'nin özeti şeklinde hazırlanmıştır. Çizmede taşınabilecek şekilde kısaltılarak yazıldığı için bu ismi almıştır. İki bölüm üzere yazılmıştır. İlk bölüm iki makale olarak hazırlanmış, hıfzıssıhha konuları ve hastalığı tanıma, nuzc, buhran, hastalık belirtisi, hastalığın iyileşmesi ve ölüm alametleri hakkındadır. İkinci bölüm yedi makaleden oluşmaktadır, tabiplere vasiyetler, baştan ayağa kadar organların hastalıkları ve tedavileri, şişler, kırıklar, ziynet, zehirler hakkındadır.

3. *El-Agrâzü't-Tıbbiyye ve'l Mebâhisü'l-Alâ'îyye*: Atsız'ın veziri Ebu Muhammed el-Buhârî'nin isteği üzerine hicri 522-531/1128-1136:1137 yılları arasında kaleme alınmıştır. Diğer iki eserinin arasında ortalaması bir hacme sahiptir. Cürcânî bu eserini yeni bilgileri, kendi gözlemlerini de ekleyerek yazmıştır.

4. *Kitâb fî Hıfzı's-sıhha*: Araştırmacılar tarafından Cürcânî'nin eseri olarak kabul edilen bu kitap hıfzıssıhha ve genel sağlık konularındadır. Hicri 495-1101-1102 yılında Cürcânî Harezmi'e göç etmeden önce yazılmıştır.

5. *Kitâb der İlm-i Teşrîh*: Hocası Ebu Sâdık Nîşâbûrî'den öğrendiği anatomi bilgilerini ele aldığı kitabıdır. Kitabın var olan tek nüshası Lingra Halk Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

6. *Zubdedu't-Tıbb*: Arapça olarak yazılan bu eser tıp ve farmakoloji konuları hakkındadır. Bu kitapta ilaçlar ilk defa mineral, bitkisel ve hayvansal olarak sınıflandırılmıştır. Kitabın bir çok nüshası bulunmaktadır.

7. *El-Tezkiretü'l-Eşrefiyye fî Esnâhi't-Tıbbiye*: Huffey Alâ'î adlı kitabın Arapça tercümesi olarak hazırlandığı düşünülmektedir. Alâeddin Alp Arslan'a hediye edilmiştir.

8. *El- Kitâb el-Mulkûkî*: Tarihi kaynaklarda Cürcânî'ye atfedilir fakat herhangi bir nüshası teyit edilememiştir.

9. *Kitâbu'l-Menbah* veya *Risâle el-Menbah*: Arapça olarak kaleme alınmış bu eser yine Cürcânî'ye atfedilmektedir. Nefis ve dünyevi lezzetlere karşı koyma konulu bir ahlak kitabıdır.

10. *Kitâb Tedbîri'l-Yevm u Leyleh*: Arapça yazılan bu kitap gün boyu ve gece insanın nasıl davranması gerektiği ile ilgili bir kitaptır. Günümüzde bir nüshasına ulaşılmamıştır.

11. *Kitâb Nâme*: Vasîyetnâme olarak da bilinen kitap ahlak ile ilgilidir. Beyhakî tarafından Cürcânî'ye nisbet edilmiştir ancak günümüze ulaşan nüshasına ulaşamamıştır. Cürcânî'nin ileri yaşlarında Farsça yazıldığı tahmin edilmektedir.

12. *Fi'l-Kıyâs*: Arapça olarak kaleme alınmıştır, Cürcânî'nin felsefe alanında ustalığını gösteren bir felsefe kitabıdır.

13. *Fi't-Tahlîl*: Yine felsefe konusunda Arapça kaleme alınmış bir eserdir. İran dışında Hindistan'da da nüshalarına rastlanmaktadır.

14. *Terceme-i Kânun Ebu Alî Sînâ*: İştibahen Cürcânî'ye nisbet edilmiştir.

15. *El-Zahîre el-Harezmsâhîye ya El-Zahîre el-Harezmsâhîye bî elga el-Arabîye*: Cürcânî tarafından yazıldığı kesin olarak bilinen bu eser *Zahîre-i Harezmsâhî* adlı eserin Arapçasıdır.

16. *El-Kâzımîye*: Hiçbir nüshası bulunmayan bu eserin Cürcânî'ye ait olduğu kesin olmamakla beraber Arapça yazılmış felsefî bir kitap olduğu belirtilmektedir.

17. *El-Ecviyetü't-Tıbbiyye ve'l Mebâhisü'l-Alâ'îyye*: Cürcânî'ye atfedilen fakat ona aidiyeti kesin olmayan kitaplardandır. Hiçbir nüshası bulunmamaktadır. *Agrâzü't-Tıb* eseriyle karıştırılmış olması muhtemeldir.

18. *Kitâb fi'r-Redi'l-Felasefe*: Cürcânî'ye atfedilen bu kitabın nüshası bulunmamaktadır farklı bir kitapla karıştırılmış olması muhtemeldir.

19. *Yâdgâr ya Yâdgâr-ı Seyyîd İsmâîl ya Tıbb-ı Yâdgâr*: Cürcânî'nin kaleme aldığı dördüncü Farsça kitaptır. 1135 yılında yazılmış, sıkça kullanılmış bir tıp kitabıdır.

Eser, Kâtip Çelebi'nin (2007) *Keşfü'z-Zunûn* adlı kitabında Yâdigâr-ı İbn Şerif maddesinin hemen altında yer almakta, yine aynı konuda yani tıp hakkında yazıldığı, Farsça tek cilt olarak hazırlandığı ve İsmâîl b. Hüseyin el-Cürcânî (ö.530/1135-1136) tarafından Harezmsâh için yazıldığı bilgisi bulunmaktadır.

Tez çalışmamızın ana materyallerden birisi olan bu kitap beş bölümden oluşmakta, farklı ülkelerde birçok nüshası bulunmaktadır. Eser hakkında detaylı bilgi ileriki bölümlerde yer almaktadır.

Yukarıda haklarında kısaca bilgi verilen ve tezin iki ana materyalini oluşturan *Yâdgâr Der Dâniş-i Pezeşkî u Dârûşinâsî* ve *Yâdigâr-ı İbn Şerîf* adlı eserlerin isim benzerliğinden yola çıkılarak hazırlanan bu tez çalışmasının amacı; *Yâdgâr Der Dâniş-i Pezeşkî u Dârûşinâsî* adlı eserin Farsça'dan Türkçeye tercümesini yaparak eserin tanıtılması, Türk-İslam tıp tarihindeki yerinin saptanması, söz konusu tercüme esnasında bu klasik eserde geçen hastalık, ilaç, bitki vs. isimlerini belirleyerek sözlük çalışması yapılması, yukarıda hakkındaki tartışmalarla ilgili bilgiler yer alan, eski Anadolu Türkçesi ile yazılmış *Yâdigâr-ı İbn Şerîf* adlı eserin, telif eser olup olmadığını araştırılması, belirtilen iki eserin karşılaştırarak aralarındaki benzerliklerin, farklılıkların varsa ilave kısımları ortaya konulması, *Yâdigâr-ı İbn Şerîf* eğer telif eser değil ise Türk tıp tarihi literatüründe var olan yanlışlığın düzeltilerek, dönem hakkında yapılan tarih ve dil çalışmalarına katkı sağlanmasıdır.

2. GEREÇ VE YÖNTEM

Seyyid İsmâil Cürcânî'nin *Yâdgâr Der Dâniş-i Pezeşkî u Dârûşinâsî* adlı Farsça tıp kitabının çevirisinin yapıldığı ve eski Anadolu Türkçesi ile yazılmış telif bir eser olduğu iddia edilen *Yâdigâr-ı İbn Şerîf* ile karşılaştırılarak, eserin gerçekten telif bir eser olup olmadığının araştırıldığı bu tez çalışması iki ana materyal üzerinde yürütülmüştür.

Seyyid İsmâil Cürcânî'nin *Yâdgâr Der Dâniş-i Pezeşkî u Dârûşinâsî* adlı Farsça tıp kitabı için; Mehdî Muhakkik tarafından Tahran ve McGill Üniversiteleri İslam Çalışmaları Enstitüsü'nün bir yayını olarak, üç farklı nüshanın edisyon kritiği yapılarak yayına hazırlanan *Yâdgâr Der Dâniş-i Pezeşkî u Dârûşinâsî* adlı eser kullanılmıştır. 2003 yılında Tahran'da basılan bu eserde Muhakkik'in yararlandığı nüshalar şunlardır:

1. Tahran Üniversitesi Merkez Kütüphanesinde bulunan 1090/1711-1712 tarihli 1328 sayılı nüsha,
2. Milli Kültür Kütüphanesi'ndeki 1138/1759-1960 tarihli 2146 sayılı nüsha ve
3. Tahran Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nde bulunan 1063/1684-1684 tarihli 9505 sayılı nüshadır.

Mehdî Muhakkik'in yukarıda belirtilen çalışmasının önsözünde, bu eserin bir Türkçe çevirisinin olduğu belirtilmektedir. Bu çeviri nüshalarının Nuruosmaniye, Atıf Efendi ve İstanbul Üniversitesi Kütüphanelerinde bulunduğu ifade edilmekte fakat bu nüshaların künye bilgilerini verilmemektedir. Bu nedenle çalışmamız sırasında Mehdî Muhakkik tarafından verilen bu bilgi teyit edilememiştir. Türkiye Yazmaları internet sitesi (www.yazmalar.gov.tr) üzerinden yapılan araştırmalarda Nuri Osmaniye'de 3616, 3617; Atıf Efendi Kütüphanesi'nde 2/1972 ve İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde 7082, 7067, 7076 numaraları ile kayıtlı Türkçe *Yâdigâr-ı İbn Şerîf*

nüshaları tespit edilmiş, fakat Seyyid İsmâil Cürcânî'nin *Yâdgâr* adlı eserinin çevirileri olduğu konusunda bir bilgiye rastlanmamıştır. Seyyid İsmâil Cürcânî'nin *Yâdgâr Der Dâniş-i Pezeşkî u Dârûşinâsî* adlı eserin de bir Türkçe çevirisinin olup olmadığı araştırılmış ancak herhangi bir nüshaya ulaşılamamıştır.

Çalışmanın ana materyallerinden bir diğeri ise İbn Şerîf'in *Yâdigâr* adlı eseridir. Bu eser hakkında *Yâdigâr-ı İbn Şerîf* başlığı ile Paki Küçüker (1994) tarafından hazırlanmış, yayımlanmamış bir doktora tezi bulunmaktadır. Bu tez ulaşılabilen kısmıyla bir dizin çalışması olarak iki cilt şeklinde basılmıştır.

Yâdigâr-ı İbn Şerîf ile ilgili diğeri bir önemli çalışma, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği'nin 2017 yılında ikinci baskısı yapılan *15. Yüzyıl Türkçe Tıp Kitabı Yâdigâr-ı İbn Şerîf* adlı çalışmadır. Tez çalışmamızda bu eserdeki transkripsiyon metni kullanılmıştır.

Adı geçen eserdeki transkripsiyon metninin kontrolünün sağlanması amacı ile Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesinden Hamidiye 1041, Yenicami 925, Kadızade Mehmed 353 numaralı nüshalar; İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'ndan MC-Yz-K0300 numaralı nüsha; Millet Kütüphanesi Ali Emiri Koleksiyonu'ndan AEtıb 356 ve AEtıb 359 numaralı yazmalar seçilerek bazı bölümleri transkripsiyon metni ile karşılaştırılmıştır. Yapılan karşılaştırma sonucunda nüshaların birbirleriyle çoğunlukla uyumlu olduğu, bazı nüshaların bab girişlerinde ufak tefek ilaveler yapıldığı, transkripsiyon metninde daha önce açıklandığı belirtilerek yazılmayan bazı bilgilerin de yazma nüshalarda eklendiği görülmüş, nüshaların uyumlu olduğu değerlendirilerek Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği tarafından yayınlanan eserde yer alan transkripsiyon metninin kullanılmasına karar verilmiştir.

Çalışma yapılırken önce *Yâdgâr Der Dâniş-i Pezeşkî u Dârûşinâsî* adlı eserin Türkçe tercümesi yapılmış, çeviri esnasında cümle bütünlüğünü sağlamak amacıyla tarafımızca yapılan ilaveler [] içerisinde gösterilmiştir. Eserde geçen hastalık, ilaç,

bitki, maden vb. isimleri belirlenerek Cürcânî'nin *Yâdgâr*'ı bağlamında bir sözlükçe hazırlanmıştır.

Sözlükçede, *Yâdgâr Der Dâniş-i Pezeşkî u Dârûşinâsî* adlı eserde geçen bitki, ilaç ve maden isimleri önce Farsça olarak yazılmış, ikinci blokta transkripsiyonu, üçüncü blokta anlamı, dördüncü blokta ise Latince karşılıkları gösterilmiştir.

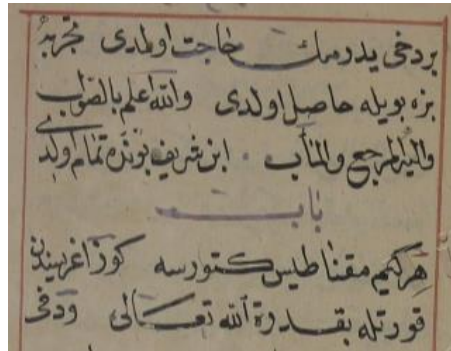
Çalışmada sözlük olarak *Steingass* (Steingass ve Johnson, 2005) ve *Redhouse* (Redhouse, 2011), *Tarihsel Tıp Metinleri Sözlüğü* (Önler, 2019), Armenag K. Bedevian (1936) tarafından hazırlanmış resimli çokdilli bitki adları sözlüğü temel olmak üzere Sakızlı İsa Efendi'nin *Nizâmü'l-Edviye* (2019) adlı eseri, Zafer Önler (1990) tarafından hazırlanan 14 ve 15. yüzyıl Anadolu Türkçesi ile yazılan tıp kitaplarından derlenen botanik terimleri, Arif Bilgin (2006) Osmanlı'da ilaç hazırlarken kullanılan tıbbî bitkileri içeren çalışması, Yeni Tarama Sözlüğü (Dilçin, 2018), çeşitli yazma eserlerde sözlük içeren çalışmalar (Doğan, 2015; Ebulfeyz, 2011; Gümüştam, 2009;2010; Küçüker, 2010; Küçüker ve Yıldız, 2018; Şahin, 2017; Yıldız, 2019; İlter, 2022) gözden geçirilmiştir.

İkinci aşamada *Yâdgâr Der Dâniş-i Pezeşkî u Dârûşinâsî* adlı eserin çevirisi ile *Yâdigâr-ı İbn Şerîf*'in transkripsiyonu yapılmış metni karşılaştırılmıştır. İki eser arasındaki farklılıklar veya bölüm içerisinde geçen ilave tedavi yöntemleri, terkipler vs. dipnotta belirtilmiştir. *Yâdigâr-ı İbn Şerîf*'in transkripsiyon metninde yer alıp Cürcânî'nin *Yâdgâr*'ı olan Farsça metinde yer almayan, konu insicamını bozan ve kitabın yazıldığı döneme ait olmayan bilgileri içeren kısımlar elimizde bulunan *Yâdigâr-ı İbn Şerîf* nüshalarından kontrol edilmiş ve transkripsiyonu yapılan metnin müstensihî tarafından eklendiği tespit edilmiştir. Bahsedilen müstensih eklemeleri tespit edilirken elimizdeki en eski tarihli *Yâdigâr-ı İbn Şerîf* nüshalarından biri olan İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'ndan MC-Yz-K0300, numaralı nüsha her ne kadar madde başlıkları sıralaması farklılık gösterse de istinsah kaydı ile belirleyici olmuştur.

Şekil 2.1. MC-Yz-K0300 numaralı nüshanın son sayfası “kuduz” bahsinden sonra yapılan istinsah kaydı (H.911-M.1505-1506)

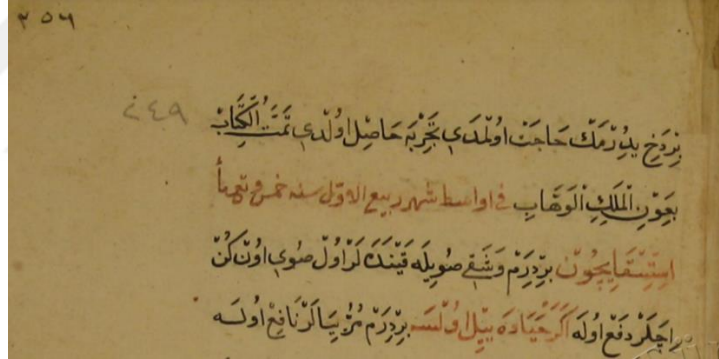
Aynı şekilde Millet Kütüphanesi Ali Emiri Koleksiyonu’ndan AEtıb 359 numaralı nüshada “kuduz” bahsinden sonra “...İbn Şerif bunda tamam oldı” denilerek başka bir başlığa geçilmektedir.

Şekil 2.2. AEtıb 359 numaralı nüsha kitabın tamamlandığını gösteren kısım.

Ayrıntılı olmamakla birlikte, yapılan nüsha karşılaştırmaları neticesinde “Kuduz” bahsinden sonra eserin tamamlandığı görülmüş ancak ketebe kaydı olan nüshalardan en eski tarihli MC-Yz-K0300 nüshasının sayfalarının karışık olması sebebiyle ve telif esere daha yakın nüshayı bulmak için *Osmanlı Tıbbi İlimler Literatürü*’nde yer alan en eski nüshalara ulaşılmaya çalışılmıştır. Konya Yazma Eserler Kütüphanesinden; Cerrahpaşa 155 ile Cerrahpaşa 392, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesinden; FazılAhmedPs989 ile Laleli 1652, İnebey Yazma Eserler Kütüphanesinden; Ulucami 2602 ile Haraçcioğlu 1121 numaralı nüshalar temin edilmiştir.

Temin edilen nüshalardan ketebe kaydı en eski, harekeli ve daha okunaklı olan FazılAhmedPs989 numaralı nüsha incelenerek çalışmaya dahil edilmiştir. Bu eser de kuduz bahsinde bitmektedir.

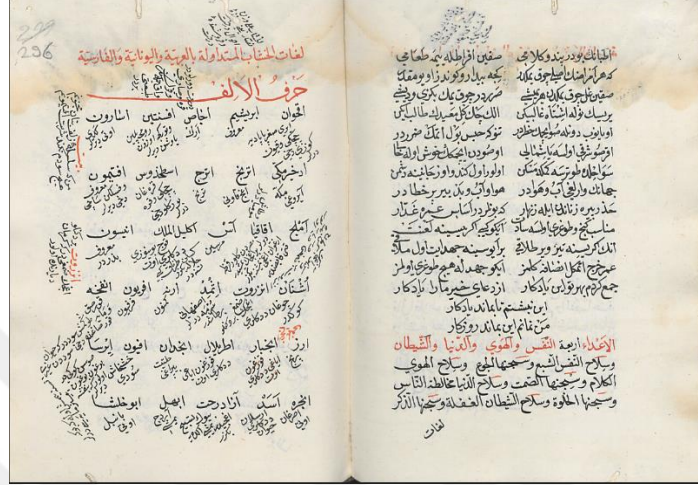

Şekil 2.3. FazılAhmedPs 989 numaralı nüsha kitabın tamamlandığını gösteren kısım (905/1499)

Tez çalışması sırasında kullanılan *Yâdigâr-ı İbn Şerîf* nüshaları şunlardır:

1. Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan Köşkü No:1684: Merkez Efendi Geleneksel Tıp Derneği tarafından hazırlanan ve transkripsiyon metni kullanılan nüshadır. Yazım tarihi 1687 olarak bildirilmekte, müstensihi belirtilmemektedir (Sakin, 2017). Milli Saraylar İdaresi Başkanlığından bu nüshanın ilk 50 ve son 50 sayfası temin edilmiş ve incelenmiştir. Kitabın sonunda diğer nüshalarda bulunmayan bir lügat yer almaktadır. Genel olarak bu nüshada çokça ekleme yapıldığı, *Yâdigâr-ı*

İbn Şerîf'in yazıldığı dönemden sonra yaşamış insanlar, olaylar hakkında bilgi içerdiği görülmektedir. Tez çalışmasında Cürçânî'nin *Yâdgâr*'ı ile olan farklılıkları dipnotta gösterilmiştir. Yapılan eklemeler, açıklamalar, farklılıklar dipnotta eklenmiştir.

Şekil 2.4: Topkapı Revan 1684 numaralı nüshanın sonunda yer alan lügat

2. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Fazıl AhmedPs 989 numaralı nüsha: Temin edilen nüshalar içerisinde ketebe kaydı en eski olanlardan birisidir. Harekeli ve okunaklı bir hatla yazılmıştır. Kitabın tamamlanma tarihi (sene 905/1499) olarak bildirilmekte, sonrasında ilaveler yapılarak bir tarih daha eklendiği görülmektedir (957/1550). Tez çalışmasına Topkapı Revan nüshasındaki müstensih eklemeleri nedeniyle dahil edilmiştir. *Yâdigâr-ı İbn Şerîf*'in tam ve okunaklı en eski nüshalarından birisi olduğu için bu nüsha seçilmiştir. Topkapı Revan Köşkü 1684 nüshasıyla karşılaştırılmış ve adı geçen nüshada aşırı eklemeye yapıldığı ortaya konmuştur. Bu nüshadan daha eski ketebe kaydına sahip olan ancak sayfa eksikliği nedeniyle kullanılamayan Muallim Cevdet nüshası (MC-Yz-K0300 (yazılış tarihi 911/1505) ile de daha uyumlu olduğu söylenebilir. Yukarıda belirtildiği üzere dipnotta belirtilen eklemeler, Fazıl Ahmet Paşa 989 nüshasıyla da kontrol edilmiştir. Topkapı Revan Köşkü 1684 nüshasında yer alıp Fazıl Ahmet Paşa 989 nüshasında yer almayan kısımlar **koyu** yapılarak gösterilmiştir.

3. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'ndan MC-Yz-K0300 numaralı nüsha: Elimizde bulunan nüshalar içerisinde ketebe kaydı en eski olan nüshadır (911-1505-1506), ancak sayfaları eksiktir. Kitabın tamamlandığı kısmı ve kimin için yazıldığı konusuna ışık tutması açısından önemli bir nüshadır. Kontrol edilen birkaç başlıkta Topkapı Revan Köşkü 1684 nüshasındaki eklemelerin yapılmadığı görülmektedir.
4. Millet Kütüphanesi Ali Emiri Koleksiyonu'ndan AEtıb 359 numaralı nüsha: Yazılış yılı 1140/1727-1728'dir. Topkapı Revan Köşkü 1684 nüshasından kısa, Fazıl Ahmed Paşa 989 nüshasından uzundur. Bazı maddelerde yer alan eklemeler bu nüshada da bulunmakta ve kuduz bahsinde bitmektedir.
5. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Hamidiye 1041 numaralı nüsha: Kuduz bahsinden sonra boyalarla ilgili bir kısma geçmektedir. Topkapı Revan Köşkü 1684 nüshasında yer alan nabız, karure vs. kısımlar yer almamaktadır.
6. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Kadızade Mehmed 353 numaralı nüsha: Kuduz bahsinde bitmektedir.
7. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Yenicami 925 numaralı nüsha: Kuduz konusundan bahsedilirken başka bir hatla farklı bir sayfaya geçilmektedir. Eserin sonuna *Bahnâme*, *İlm-i Kimya* gibi farklı eklemeler yapıldığı görülmektedir.
8. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Laleli 1652 numaralı nüsha: Kuduz bahsinden sonra beyitler yer almaktadır, sonrasında farklı konular bulunmaktadır. Kontrolü yapılan uyku-uykusuzluk, hanazir gibi konularda Topkapı Revan nüshası gibi eklemeler yapılmadığı görülmektedir.

3. BULGULAR

Bulgular kısmında Mehdî Muhakkik tarafından yayına hazırlanan ve 2003 yılında Tahran’da basılan Seyyid İsmâil Cürçânî’nin *Yâdgâr Der Dâniş-i Pezeşkî u Dârûşinâsî* adlı eserinin Türkçe çevirisi yer almaktadır. *Yâdigâr-ı İbn Şerîf* ile yapılan karşılaştırma neticesinde farklılık gösteren kısımlar veya yapılan ilaveler dipnotta gösterilmiştir.

Rahman ve Rahîm olan Allah’ın adıyla

Hamd alemlerin Rabbi olan Allah’a olsun, şükredenlerin hamdi, salat peygamber Muhammed Mustafa ve temiz soyuna olsun. Seyyid İmam İsmâil b. Hasan b. Muhammed b. Ahmed el-Huseynî el-Cürçânî -Rahmetullahi aleyh- şöyle buyurmuşlardır, malumdur ki inayet [sadece] kişinin bir şeyler bağışlaması veya iyi bir iş çıkarması değildir velakin büyük inayet birine fayda sağlamaktır ve ona iyilik olabilecek, tüm halkın işine yarayacak, faydalı olacak, bedenine yararına olacak ve ruha huzur verecek bir yadigâr bırakmaktır. İnayet ne kadar harcanırsa harcanсын bitmez aksine kullanıldıkça daha kalıcı olur ve artar, [işte] o ilimdir, özellikle tıp ilmidir ki, ondan ne kadar istifade edilirse mahareti artar, tecrübe kazanır ve bu inayetten beklenenin ortaya çıkması için kölelere, yardımcılara ve onların çocuklarına şefkat göstermek şarttır. Bu özet eser, onlar bu ilme ihtiyaç duyduklarında bir başkasına gitmesinler ve benden onlara bir yadigâr kalsın diye hazırlanmıştır. Bu sebeple bu özete *Yâdgâr* ismi konulmuş ve beyan edilmiştir. Azimet ve başarı Allah’tandır.¹

Bu özet 5 bölüm üzeredir.²

¹ YİŞ: Farklı bir hamdele ve salveleden sonra İbn Şerif, Arapça ve Farsça eski kitapları okuyup tıp ilminde tecrübe kazandığından, Halık’tan rahmet ve halktan hayr dua için bu kitabı yazdığından bahsetmiş, tıp ilminin ilm-i şerif olduğunu belirterek, Hz. Musa ve Hz. Muhammed (S.A.V.) hakkında rivayetler aktarmış ve tıp ilminin cevherlerini toplayıp hazırladığı bu risaleyi telif ettiğini, adını *Yâdigâr-ı İbn-i Şerif* koyduğunu ifade etmiştir. Özet halinde yazdığı bu eseri, kişinin savaşta barışta her zaman yanında bulundurup ihtiyaç halinde kullanması ve hiçbir tabibe muhtaç olmadan sağlığını koruyup hastalıkları yok etmesi için kullanabileceğini aktarmıştır.

² YİŞ: Beş bölümden oluşmaktadır ancak birinci bölüm iki makale şeklinde hazırlanmıştır. Birinci makale; hıfzıssıhha hakkında 16 babdan oluşmaktadır. İkinci makale ilmin faydaları hakkındadır ve 13 bab üzere yazılmıştır. Bu bablar ilerleyen kısımlarda dipnotta belirtilmiştir.

3.1. Fihrist

1.BÖLÜM : Tıpta kullanılan ilimlerin faydaları hakkındadır ve 17 babdan oluşur. Doğrusunu Allah daha iyi bilir, dönüş ve varış onadır.

1. Bab: Maddi hastalıkların çeşitleri ve her birinin belirtilerinin neler olduğu hakkındadır.
2. Bab: Madde ve imtilâdan (dolgunluk) kaynaklanan hastalık ile kuruluk ve damarların boşluğundan kaynaklanan hastalık arasındaki fark ve her birinin farklı yönleri hakkındadır.
3. Bab: İmtilânın çeşitleri ve tanımlanması hakkındadır.
4. Bab: Olacak hastalığı haber veren belirtiler hakkındadır.
5. Bab: Hastalığın iyileştiğini gösteren iyi belirtiler hakkındadır.
6. Bab: Hastalıktan sonra iyileşmenin başladığını gösteren belirtiler hakkındadır.
7. Bab: Hastalığın sonunda ortaya çıkan kötü belirtiler hakkındadır.
8. Bab: Sağlıklı kimselerin beslenmesi ile ilgili tedbirler ve hastalara verilecek şerbetler hakkındadır.
9. Bab: Sağlıklılara ve hastalara uygulanacak su ve içecek tedbiri hakkındadır.
10. Bab: Kötü suların zararlarından korunma tedbiri hakkındadır.
11. Bab: Yolcular tedbiri hakkındadır.
12. Bab: İçeceklerin tanınması hakkındadır.
13. Bab: Uyku ve uyuyamama/uykusuzluk tedbiri hakkındadır.
14. Bab: Egzersiz tedbiri hakkındadır.
15. Bab: Müshil ilacı tedbiri ve bedenin müshil, şiyâf ve hûkne yoluyla fazlalıklardan temizlenmesi hakkındadır.
16. Bab: Kusma tedbiri hakkındadır.
17. Bab: Damardan kan alma ve hacamat tedbiri hakkındadır.

2. BÖLÜM: Baştan ayağa kadar hastalıkların tedavileri hakkındadır ve bu bölüm 30 babdır.

1. Bab: Sıcak sersâm ve sıcak baş ağrısı hakkındadır.
2. Bab: Soğuk sersâm ve soğuk baş ağrısı hakkındadır.
3. Bab: Mâlihûlyâ ve divanelik hakkındadır.

4. Bab: Gaflet ve unutkanlık hakkındadır.
5. Bab: Sekte hakkındadır.
6. Bab: Sara hakkındadır.
7. Bab: Felç ve ra'ş (titreme) hakkındadır.
8. Bab: Lakve (ağız eğrilmesi) hakkındadır.
9. Bab: Kâbus ve baş dönmesi hakkındadır.
10. Bab: Teşennüc (spazm) ve kuzaz (tetanos) hakkındadır.
11. Bab: Heder (hissizlik) hakkındadır.
12. Bab: Göz hastalıkları hakkındadır.
13. Bab: Kulak hastalıkları hakkındadır.
14. Bab: Burun hastalıkları hakkındadır.
15. Bab: Dil, ağız, diş, gırtlak ve boğaz hastalıkları hakkındadır.
16. Bab: Zukkâm, nezle, burun akıntısı, öksürük, zatü'l-cenb, zatü'r-rie ve nefes darlığı hakkındadır.
17. Bab: Kalp hastalıkları hakkındadır.
18. Bab: Mide hastalıkları hakkındadır.
19. Bab: İshal türleri hakkındadır.
20. Bab: Kulunç çeşitleri hakkındadır.
21. Bab: Makat hastalıkları hakkındadır.
22. Bab: Karaciğer hastalıkları hakkındadır.
23. Bab: Dalak hastalıkları hakkındadır.
24. Bab: Sarı sarılık hakkındadır.
25. Bab: Kara sarılık hakkındadır.
26. Bab: İstiskâ (vücutta su tutulması) çeşitleri hakkındadır.
27. Bab: Böbrek ve mesane hastalıkları hakkındadır.
28. Bab: Erkeklerle özgü hastalıklar hakkındadır.
29. Bab: Kadın hastalıkları hakkındadır.
30. Bab: Nıkris ve eklem ağrıları hakkındadır.

3. BÖLÜM: İki babdır.

1. Bab: Ateşler ve tedavileri hakkındadır.
2. Bab: Âbile (çiçek) ve hasbe (kızamık) hakkındadır.

4. BÖLÜM: 11 babdır.

1. Bab: Yaralar, şişlikler, kabarcıklar (besre) ve cerahatler hakkındadır.³

5. BÖLÜM: Üç babdır.

1. Bab: Eklemler hakkındadır.
2. Bab: Bedeni güzelleştirme (ziynet) hakkındadır.
3. Bab: Zehir tedavisi hakkındadır.

Ve burada kitap sona erer.

³ Bu kısım fihristte sadece bir bab olarak gösterilmektedir ancak metin içerisinde on bir bab bulunmaktadır. YC'de tahkik yapılırken kullanılan ve (٣) nüshası olan Milli Kültür Kütüphanesi'ndeki 1138/1759-1960 tarihli 2146 sayılı nüshada bu kısmın 15 babdan oluştuğu belirtilmiş ve bahsedilen bablar dipnota eklenmiştir. Ancak burada da on bir bab bulunmaktadır. Dipnotta yer alan bab başlıkları şu şekildedir; 1. Bab: Sıcak şişlik hakkındadır. 2. Bab: Sıraca hastalığı ve sebebi hakkındadır. 3. Bab: Veba hakkındadır. 4. Bab: Uçuk, yılançık, fars ateşi ve isilik hakkındadır. 5. Bab: Uyuz, kaşıntı, saçkıran ve şişine hakkındadır. 6. Bab: Ateş yanığı hakkındadır. 7. Bab: Belh yarası ve iltihaplı yara hakkındadır. 8. Bab: Cüzzam ve ırk-ı medeni hakkındadır. 9. Bab: Ayak parmağı şişliği hakkındadır. 10. Bab: Cerahat hakkındadır. 11. Bab: Vücuda giren diken ve ok hakkındadır.

3.2. Birinci Bölüm⁴

3.2.1. Birinci Bab: Maddi Hastalıkların Çeşitleri ve Her Birinin Belirtilerine Dair İlmin Faydaları Hakkında

⁵Hastalık sıcaklıktan ve soğukluktan veya yaşlılık ve kuruluştan olur. Bu tür hastalıklardan sıcak, soğuk, maddi ve maddi olmayan hastalığın belirtisi ortak olur. Öyle ki; sıcak hastalığın belirtisi, soğuk hava ve soğuk su ona [hastaya] verildiğinde iyi gelir, şuruplar ile tedbir uygulama kolay ve etkili olur.⁶ Soğuk hastalığın belirtisi; sıcak hava ve sıcak su iyi gelir, şurup ve sıcaklık tedbiri uygun olur. Yaşıktan olan hastalığın belirtisi; ağırlık, gevşeklik, çok uykudur⁷ ve burundan yaş akar, ağızdan salya akar, nabız yumuşak, yavaş ve düzensizdir. Kuruluğun belirtisine gelince bunun tersidir ve böyle olan kişi ya ishal⁸ olmuştur veya çokça kan kaybetmiştir veya zor bir iş yapmış veya çok ter boşalmıştır veya yolculuğa çıkmış, kuru ve engebeli çölden geçmiş ve uygun gıda bulamamıştır veya çok adet görme (hayz) veya lohusa (nifâs) kanaması olmuş olan bir kadındır.

3.2.2. İkinci Bab: Madde ve İmtilâdan (doluluk) Kaynaklanan Hastalık ile Kuruluk ve Damarların Boş Olmasından Kaynaklanan Hastalık Arasındaki Fark ve Her Birinin Diğer Belirtileri Hakkında

Bilinmelidir ki hastalık, [ya] imtilâdan (doluluk) yani damarların ve organların doluluğu ile olur ya da damarların ve organların boş olmasından olur. Dolgunluktan olanın belirtisine gelince, o olmadan önce ağır ve çok yemek yenmiştir, kişinin bedeni

⁴ YİŞ: Birinci bölüm iki makale şeklinde düzenlenmiştir ve toplam 29 bab yer almaktadır. Çizelge 3.1’de iki eserin fihrist karşılaştırılması yer almaktadır. Cürcânî’nin eserinde 1. Bölüm başlıkları İbn Şerif Yadigarında birinci bölümde yer alan iki makalede karışık şekilde bulunmaktadır. İbn Şerif’te olup Cürcânî’de olmayan başlıklar da bulunmaktadır. Bu kısımlar da Çizelge 3.1’de belirtilmiştir.

⁵ YİŞ: Bu madde 1. Bölüm, 2. Makalenin ilk babıdır. Öncesinde kısaca bu makalede yer alan başlıklar hakkında bilgi verilmiştir.

⁶ YİŞ: “Şuruplar ile tedbir uygulama kolay ve etkili olur” kısmı bulunmamaktadır.

⁷ YİŞ: FAP nüshasında “çok uyuya” yerine “çok yiye” şeklindedir.

⁸ YİŞ: İshal yerine verem (şişlik) yazmaktadır. FAP nüshasında “dirhem” olarak geçmektedir.

ağırlaşır ve uyuşuk hareket eder ve yorgunluk olur. Damarların boş olmasının belirtisi ise daha önce söylendiği gibi ishaller, kanama ve bunun gibi şeylerden olmuştur. Tabiplerin adeti odur ki dolgunluk gördükleri yerde, iki madde vardır derler, madde ya sıcak olur ya da soğuk, sıcak madde ya kan olur ya da safra; soğuk madde ya balgam olur ya da sevda.

Kanın belirtisine gelince, yüzün ve gözün rengi kırmızıya döner⁹ ve boyun damarları şişkindir ve ağzın tadı tatlıdır, hacamat yerleri ve neşter vurulan [kan alınan] damarlarda kaşıntı ortaya çıkar ve uzuvlarının sıcaklığı hamamdan çıkmış kişinin organlarının sıcaklığı gibi olur. Ya neşeli ya hüzünlüdür sanki huylanır (rahatsızdır).¹⁰ Eğer vücutta ateş olursa yine böyle olur ve ateş sürekli olur ve serin havayla rahatlar. Safranın belirtisine gelince; ağız acı ve kuru olur, yüreği kabarır yani kaygılı olur, susuzluk artar, damar hızlı hızlı atar, ateşi çok yakıcı olur ve bedeni ateşten titrer, idrarı renkli olur öyle ki sarıya döner.¹¹ Balgamın belirtisine gelince renk ve yüz beyaza çalar,¹² damar yavaş atar ve hasta çok uyur, uyuşuk hareket eder, idrarı beyaz olur.

Sevdanın belirtisi ise şudur; yüzün rengi koyudur ve siyaha çalar¹³, elin derisi kuru olur¹⁴ ve idrar kırmızıdan siyaha çalar ve hatta yeşil ve siyah olur. Sürekli düşünceli ve kederlidir, iştahı çok olur, adam çok tüylü ve iri cüsseli olur hatta kırmızı yüzlü veya kızıl olur.¹⁵ Sevda maddesi orta yaşlılarda daha çok olur ve sonbaharda [olur], Allah bilir.

⁹ YİŞ: Devamında; “**Bedeni ıssı ola, kolı tamarları tiz ata, bevli kızıl sagu ola**” ifadeleri yer almaktadır.

¹⁰ YİŞ: Bu cümle yerine “*Bedeninde nahoşluk ve dert çekmek belüre ısıtma gibi belürse muttasıl ola ve bir düziye ola nevbeti olmaya*” ifadeleri yer almaktadır.

¹¹ YİŞ: İlaveten “*Buğday enlü ola bedeni ıssı ola tamarları tiz ve tolu ata*” ve “*Bevli sarı ve narenç ola*” belirtileri eklenmiştir.

¹² YİŞ: “**Semiz ola ve bedeni çok ıssı olmaya ve tamarları anıl anıl deprene yani kahel ata**” eklemesi yapılmıştır.

¹³ YİŞ: Devamında; “*benzinin rengi tar ve tonuk ola revnakı olmaya ve karalığa mâil ola veya kara ola ve ola kim yeşillige meyl ide*” ifadeleri yer almakta, idrar ile ilgili bilgi bulunmamaktadır.

¹⁴ YİŞ: El derisi ile ilgili bilgi bulunmamaktadır.

¹⁵ YİŞ: Sevdanın belirtilerinde farklılıklar bulunmaktadır; “**gevdesinde kıl az ola mizacı arık ve ince ola tamarları kahil ve gic ata dayim fikirde** (FAP: *muttasıl daim tefekkürde ola*) ve *gussada ola*” şeklindedir.

3.2.3. Üçüncü Bab: İmtilânın Çeşitleri Hakkında

İmtilâ (dolgunluk) iki çeşittir; ilki Arapçada *el-imtilâ bi'l-hasebi'l-ev'îye* derler ve şu şekilde olur; kişi uyuşuktur, ağır hareket eder ve yüzünün rengi değişmiştir, sürekli el ve ayaklarını uzatır, ağzını açar, sanki kişinin uykusu gelmiştir ki gerinmeye meyleder, başı ağırlaşır ve damarları kabarmış olur ki burnundan diş etlerinden kan gelir, kuvveti yerindedir, çünkü maddeler birbirine üstün gelmemiş ve bozulmamıştır. Yani iltihap oluşmamıştır, kişi dolgunluk sebebiyle kendinde takatsizlik hisseder. İkinci çeşit [imtilâ]; Arapçada *el-imtilâ bi'l-hasebi'l-kuvve*¹⁶ derler ve şu şekilde olur; tabiat hıltları beden içinde kullanamaz. Onun sebebi ya hıltların çokluğu ya kötü mizaçtan kaynaklanan aciz tabiat veya diğer başka sebeplerdir. Bunun belirtisi şöyledir; kuvvet zayıf olur, yeme isteği olmaz ve nabız zayıftır, idrar ham olur hatta idrar ve ter kötü kokar, elini vücudun neresine dokundursa veya her ne zaman hareket etse ağrı ve sızı çeker, sanki kişinin vücudunda yara vardır. Eğer hamama gider ve güneşte kalırsa ter ortaya çıkar, bu onun bedeninde sıcak ve sıkıntı verici maddenin belirtisidir.¹⁷

3.2.4 Dördüncü Bab: Olacak Hastalıklardan Haber Veren Belirtiler Hakkında

¹⁸Bil ki; sürekli ve şiddetli baş ağrısı ve yarım baş ağrısı göze su inmesinin (katarakt) habercisidir.¹⁹ Göz, kaş, yanak ve dudağın seyirmesi ki Arapçada ona *ihtilâc*

¹⁶ YİŞ: Topkapı Revan nüshasında “*İmtila bi'l-haseb'il-fuva*” olarak yazılmıştır, **FAP**'da “*imtila bi'l-haseb'il-kuvva*” şeklindedir.

¹⁷ YİŞ: İfadede farklılık bulunmaktadır; “*Eger hammâma girse veya güneşe karşı tursa ditreye anın alâmeti ol ola kim hastanın bedeninde hararet var ola ve ağırlıklı madde var **ola ol sebeble tîtreye***”.

¹⁸ YİŞ: Bu madde, birinci bölüm ikinci makale sekizinci babda olarak yer almaktadır. Başlık, “*şol alâmetlerdedür ki kaçan kim bir kişide ol alâmetler belürse bir hastalıktan nişân ve haber vire kim **ölse** (FAP: olsa) gerek*” şeklindedir. Cürcânî'nin *Huffe-i Alâ'î* eserinin 1. Bölüm 2. Makale 6. Babıyla hemen hemen aynıdır. (sy.134). Cürcânî'nin Yâdgâr eseriyle de benzerlikler göstermektedir, ancak hastalık belirtisi sıralamaları farklıdır, ilaveten tuhame, zarürre, baras, dübeyle-i azime, bevasir gibi hastalıkların belirtilerinde de bahsedilmektedir.

¹⁹ YİŞ: Göze su inmesi ile ilgili kısım “*göze karşı sinek gibi uçmak ve (FAP: tütün gibi) hayâl görünmek ve uvacık od gibi nesneler yeldürmek göze su inmeklik alâmetidür altı aydan geçicek **havf olmaya** buhâr-ı mi'de olmuş olur su inmek korkusu gide ve şakîka ağrısı kim katî ziyâde ola ve muttasıl baş ağrısı olmak **havf**dır ki gözde intişâr 'illeti belüre veya su ine*” şeklinde belirtilmiştir.

derler, ağız eğrilmesinin (lakve) belirtisidir. Bütün organlarda çok *ihtilâc* spazm (teşennüc) belirtisidir. Uyuşma ve uzuvların büzüşmesi, ki buna Arapçada *heder* derler, felcin habercisidir.²⁰ Kızarmak, gözün güneşten sakınması sersâmın belirtisidir. Kâbus ve çok baş dönmesi sar'a belirtisi olur. Sürekli üzüntü ve endişe, korku, ümitsizlik mâlihûlyânın belirtisidir. Gözün önüne gelen sinek (nokta), çizgi veya duman gibi şeyler göz suyu inmesinin habercisidir. Uykuda²¹ çok terlemek imtilânın ve çok yemek yemenin belirtisidir.²² Nahoş ter kokusu hıltların bozulmasındandır ve iltihaplı ateşin habercisidir. Kalp çarpıntısı ve baygınlık ani ölümün belirtisidir.²³

Renksiz dışkı sarılık (yerekân) belirtisidir.²⁴ Göz kapağı, ayağın üstü ve altı ile elin şişkinliği²⁵ istiskâ başlangıcıdır. İdrar yaparken yanma mesanede yara belirtisidir. Çok [sayıda] dummel (çıban, apse) büyük yaranın²⁶ belirtisidir. Gözün ve yüzün renginin kızarması, koyuluk ve nefes darlığı cüzzam belirtisidir. Normalden fazla yemeğe düşkünlük, kötü soğuk²⁷ mizacın habercisidir. Midede şişkinlik olmadan maddeli ve maddesiz yeme isteği sıcak midenin belirtisidir.²⁸ Mide ekşimesi safra alametidir.²⁹ Makadı yakan ishal sahcın (bağırsakta sıyrılma/tahriş) belirtisidir. Her kim kendinde öğretilen bu belirtileri görürse tedaviye başlamalıdır ki hastalık ortaya çıkmasın ve yerleşmesin.³⁰

²⁰ YİŞ: Arapça karşılıkları verilmemiştir, felç yerine “sekte” kullanılmıştır.

²¹ YİŞ: Bulunmamaktadır.

²² YİŞ: “bedenden çok arak gelmek ya nişân-ı imtilâ ola veya ahlât rakik olmasının nişanıdır” şeklindedir.

²³ YİŞ: “tendüris kişiye daim hafakân olmak havfdır kim merk-i mefâcât ola” eklemesi yapılmıştır.

²⁴ YİŞ: “sıkl az olmak ve ak olmak südde alâmeti ola (FAP: ve mukaddime-i yerekan ola)” şeklindedir.

²⁵ YİŞ: “göz kabakları ve el ayak şişmek ciger za'if olmak alâmeti ola ve mukaddime-i istiskâ ola” olarak verilmiştir.

²⁶ YİŞ: “büyük hurrâc alâmetidir” olarak geçmektedir.

²⁷ YİŞ: “soğuk” ifadesi bulunmamaktadır.

²⁸ YİŞ: “mi'dede ya mâdde ile ya maddesiz şehvet sâkıt olması mi'dede yel mütevellid olmadan mi'de agzının ıssılığına alâmet ola” şeklinde ifade edilmiştir.

²⁹ YİŞ: Bu cümle yerine “ekşiler arzu etmek safrâ mütevellid olduğunun nişanı ola” ifadesi bulunmaktadır. Devamında “tiz nesneler arzu etmek hardal gibi ve buna benzer ne var ise mi'dede mâdde galîzliğinin alâmeti ola” yer almaktadır.

³⁰ YİŞ: Bu cümle bulunmamaktadır. Ayrıca bab içerisinde farklı yerlerde “zükkâm ve nâzle çok olmak havfdır kim zatü'r-rie ola veya sill 'illeti ola”, “yaramaz kokulu der gelmek ki dâyim çok ola havfdır kim ufûnî ısıtmalar gele ifrât ile dâyim imtilâ olmak havfdır kim sekte ola veya bogazdan kan gele ve kusmag ile sıkl yaramaz kokmak tuhame alâmetidir ve bevl yaramaz kokmak ufûnî ısıtmalar alâmetidir ve şehvet sâkıt olmak ve tekessür ve ağrı ve yorgunluk imtilâ alâmetidir ve hastalık mukaddimesi ola ve dahi yine şehvet sâkıt olması gönül dönmegle ve karında yeller mütevellid olmagla kulunc mukaddimesidir”, “mak'ad gicimesi uvacık kurd sebebinden ola ya mukaddime-i bevâsîr ola” belirtileri de eklenmiştir.

3.2.5. Beşinci Bab: Hastalığın İyileştiğini Gösteren İyi Belirtiler Hakkında

Hasta olan biri kolayca hareket eder, hızlıca oturup kalkar, damarı kuvvetli atar, kolaylıkla soluk alır, yüzünün rengi ve aklı yerindedir, su ve yemek isteği gelir, iyi uyur, yatarken sağlıklı olduğunda adet edindiği şekilde hareket ederse sağlığına kavuştuğunun göstergesidir.³¹

3.2.6. Altıncı Bab: Hastalıktan Sonra İyileşmenin Başladığını Gösteren Belirtiler Hakkında

³²Sersâmdan sonra hapşırarak beynin temizlenmesinin göstergesidir. Buhran (kriz) gününde titreme damarların maddi hastalıktan temizlenmesinin belirtisidir. Krizli günde ortaya çıkan burundan kan gelmesi, kusma, ishal, ter, idrar yapmak selametin işaretidir.³³ Göz ağrısı safralı ishal ile yok olur. Eğer sıcak ateş olursa kulak sağır olur, sonra safralı ishal olursa sağırılık yok olur.³⁴ Eğer istiskâdan sonra balgamî ishal olursa³⁵ hastalık yok olur. Eğer teşennüde³⁶ ateş çıkarsa ateşin harareti o maddeyi eritir, yok eder. İç organlardaki soğukluk, kanlı mide ve ciğer vb. ateşin harareti ile yok olur. Zatürre sahibinin ya kulaktozunda ya da göğüs civarında yara ortaya çıkar ve ayağının üstünde cerâhat oluşur ki öksürükle çıkar ve *nuzc* (pişme) olur³⁷ bununla birlikte kriz geçer, fakat o yaralar fistülleşir. Mâlihûlyâ sahibi ve sersâm sahibinde basur ortaya çıkarsa kriz geçer. Ben gördüm [ki] mâlihûlyâ da ayakta

³¹ YİŞ: 2. Makale 7. Babda yer almaktadır. Eklemeler yapılmıştır. Cürcânî'nin *Huffey Alâ'î* eserininin 1. Bölüm 2. Makale 5. Babı ile büyük benzerlikler göstermektedir. Sy. (131). Cürcânî'nin *Yâdgâr*'ında yer alan bilgileri de içermektedir.

³² YİŞ: 2. Makale 6. ve 7. babda yer alan bilgileri içermektedir.

³³ YİŞ: Buraya kadar bahsedilen iyi belirtiler, 2. Makalenin 7. babında selameti gösteren iyi belirtilerin sonuna eklenmiştir. Kalan kısımlar ise 6. Babda yer alan bilgilerdir. Cürcânî'nin *Huffe-i Alâ'î* eserinde 1. Bölüm 2. Makale 4 ve 5. Bablarında (sy.131-132) yer alan bilgilerle hemen hemen aynıdır.

³⁴ YİŞ: Devamında "...ve mümkün ola kim safrâvî ishâli olan kişinin kulagı sağır ola ishâli gide andan ötüri kim safrâ mâddesi yukarıya meyl ide" yer almaktadır.

³⁵ YİŞ: Devamında "...veya bir rutûbet gide kim abnâk ola" eklenmiştir.

³⁶ YİŞ: "teşennü-i balgamîde" şeklindedir.

³⁷ YİŞ: "nesnedür kim Türkçe ona kaklık derler" devamında "*zuhûr etse nuzc nişâmı ola anın alâmeti ol ola kim mâdde etrâfa intikâl etmiş ola tabî'at def' ile ve hem çenân zâtü'riye zahmeti olan kişinin kulagı tözünde veya gögsi yöresinde veya eyegüleri başlarında cerâhat belürse buhrân-ı intikâl olmasına delil ola ve hem selâmetlige ümîd ola*" yer almaktadır.

yara çıktı, hastalık yok oldu ve sar‘a dört günde bir gelen ateşle (teb-i rub‘) son buldu. Eğer hunâkta (difteri) gözlerde şişlik ortaya çıkarsa³⁸ ve öksürükte haya şişerse hastalık yok olur.³⁹

3.2.7. Yedinci Bab: Hastalığın Sonunda Ortaya Çıkan Kötü Belirtiler Hakkında

⁴⁰İssı ateşte veya ...⁴¹ zor kalkar, zayıflık ve uyku hali ortaya çıkar. Baş ağrısı ve gözde karartı kötü belirtiler olur. Eğer balgami ateşte sıcaklık olmazsa kötü olur. Çiçek ve kızamık⁴² sonundaki ishal, hıltların bozulduğunu gösterir ki bazısı çiçek ile gelmiş olur, bazısı içeriye dönmüş olur ve ahşayı (iç organları) helak edene dek eritir. Gözün içeri çökmesi ve burnu ince olmak (kısılmak) ve soğuk olmak veya morarmak ya da kararmak ve [bunların] hepsinin bir arada ortaya çıkması, alında çizgi oluşması⁴³,

³⁸ YİŞ: Farklı ifadeler yer almaktadır; “eger hunâk olan kişinin sînesinde şiş belürse ve **kızılık** (FAP: kızılılık) zâhir olsa buhrân-ı intikâl ide tabî‘at-ı mâdde’i taşraya def‘ itmiş ola **eger şiş bogazda ve dilde olsa buhrân intikâl ide** ve selâmetlik nişânı belüre”.

³⁹ YİŞ: Detaylandırma yapılmıştır; “eger eski öksürüğü olan kişinin hâyasında şiş belürse öksürüğü zâ‘il ola andan ötüri kim nefes virüb alacak endâmlarıyla tenâsül endâmlarının müşâreketi vardır” sonrasında “dâ‘ü’s-sa‘leb, böbrek, endam ağrısı, nikrisi olanlarda düvalinin peyda olmasıyla, inçkuruğu olana agsırmakle zail olacağından bahsedildâ‘ü’s-sa‘leb ‘illeti olan kişide düvâli peydâ olsa dâ‘ü’s-sa‘leb zâ‘il ola andan ötüri kim yaramaz mâdde intikâl itmiş ola ve eger bögrek ağrısı olan kişiye ve endâmları agrıyan ve nikrisi olan kişiye düvâli peydâ olsa mâdde intikâl etmiş ola ve ‘illet zâ‘il ola ve imtilâdan inçkuruğu olan kişiye agsırmak vâkı‘ olsa inçkuruğu zâ‘il olamektedir.” yer almaktadır.

⁴⁰ YİŞ: 2. Makale 9.babda yer almaktadır. Madde başlığı “yaramaz alâmetler bilmekdedir ki hastalık sonunda peydâ ola ki ölmek alâmeti gibi” olarak verilmiştir. Önce ölümle ilgili farklı alametlere yer verilmiştir “Isıtmalarda ve nevbetlerinde ve ısı sa‘b hastalıklarda ol günde olalar kim selim hastalıklarda eyü buhrân ola ve muhrıka ısıtmalarında ve ana benzer ısıtmaların nevbetinde olalar ve ölüm alâmeti ol ola kim akıl şûrîde ola ve yaramaz tasa belüre ve za‘îflik ve baş ağrısı peydâ ola ve göz kararmak peydâ ola ve yürek agrıya ve hasta bî-karâr ola ve helâk ola ve balgamî ısıtmalarda ısıtma nevbetinin evvelinde olalar ve ölüm nişânı ol ola kim üşümeklik **nevbeti** müddeti uzun ola ve ısı olmaya ve nabz za‘îf ola mütefâvit göstere ve süstlük ve bîhodluk peydâ ola bu aralıkda helâk ola **der**-cümle ölmek **ol sâ‘atde** (FAP: evveli saat) ola kim ısıtma vaktindeki ısıtmanın a‘râzı belürmege başlaya ve katî yaramazrak belürmüş ola ısıtma **vaktinin** ve nevbetinin ibtidâsında ola ya tezâyüdünde ola ya intihâsında ola ve eger yaramaz alâmetler buncileyin (FAP: vakitte) belürmeye kim zikr olundı ziyâde korkmayalar ve eger bir hastalık ısıtmanın ibtidâsında ya (FAP: vakti ziyade) tezâyüdünde ola ekser bir ısıtmada ola ki anın sebebi içerüdeki endâmlarda şiş olduğundan ötüri ola ve ol vakitte mâdde harekete gele ve ol yere yüz ura ve agrı ziyâde ola ve yürege irişe helâk ola”. Cürcânî’nin Huffe-i Alâ‘î eserinde 1. Bölüm 2. Makale 7. Babında yer alan (sy.136-137) ölüm vaktini anlama maddesiyle büyük benzerlik göstermektedir.

⁴¹ YC: Bu kelimenin okunamadığı için yazılmadığı dipnotta bildirilmiştir.

⁴² YİŞ: İkisinin yerine sadece “çiçek” kullanılmıştır.

⁴³ YİŞ: “alnı derisi çekilmiş ola şöyle kim bir kişi bir yaş deriyi bir nesneye çeke kim kurıya alnı derisi kemük üzerinde şöyle ola **kim gerile** bunlar hep kan soğuk olmasının alâmetidir” olarak ifade edilmiştir.

kulağın soğuk olması, asli hararetin⁴⁴ sönmesinin belirtisidir. Dişleri birbirine sürtmek, örtülü olan dişlerin ortaya çıkması ve alt dudağın belirgin olması kötüdür. Eli sinek avlar gibi gözün önüne getirmek, eli duvardan saman çıkarır gibi duvara sürmek ve elbiseden parçalar toplar gibi kıyafete sürmek, kötüdür.⁴⁵

3.2.8. Sekizinci Bab: Sağlıklılara Gıda Hastalara Şerbet Tedbiri Hakkında

İyi gıdalara gelince⁴⁶, zarar görmemiş buğdaydan yapılan temiz ekmek, üç dört yaşlarında, sağlıklı ve dinlenmiş koyun eti.⁴⁷ Tatlılardan az miktarda mizaca uygun olandan, yaş meyvelerden olgunlaşmış ve birkaç gün asılmış üzüm⁴⁸, tam olgunlaşmış ve beklemiş incir⁴⁹, yaş gıdalardan hıyar, acur, yaş kabak, kuk vb. ilaç olarak kullanılmanın dışında yenmemelidir. Her ne kadar latif olurlarsa kanı yakarlar, her ne kadar yoğun olurlarsa yaşlığı ve balgamı artırır. Yendikleri zaman arkasından zıtları yenmelidir. Hıyar, yaş kabak ve kuk -yani marul tohumu- arkasından bir miktar sarımsak, nane ve pırasa yenmelidir. Sarımsak ve soğanın arkasından, hıyar, kuk ve hurfe (semizotu) yenmelidir. Her ne zaman iyi gıdalardan vücutta şişkinlik ortaya çıkarsa vücudu, kolay yollarla temizlemek gerekir; kusmak veya birkaç gün doğru perhiz yapmak ve biraz geri getirici (kusturucu) yemek veya müşhil ilacı yemek/içmek uygun olur. Bilinmelidir ki az yemek istifra yerine geçer ve muhtasar ilaçlardan bu ilaç daha uygun ve daha meşakkatsizdir. Bu ilacın yapılışı: Bir miskal⁵⁰ mastika (sakız), kabuğu soyulmuş, dövülmüş ve elenmiş beyaz türbit dört dang, zencefil⁵¹ bir dang,

⁴⁴ YİŞ: “*harâret-i garîziyye dükenmesinin alâmetidir*” şeklindedir.

⁴⁵ YİŞ: Devamında; “(FAP: ölüm vakti tayin olduğunun alametüdür vallahu alem) **her kangı hastaya vâkı’ olursa helâk olur ve tabîb olanlara bu bâblarda olan ma’nîler lâzımdır ki muhkem saklayalar ki milket-i hazâkatdır.**” yer almaktadır.

⁴⁶ YİŞ: 1. Makalede 5. Babda yer almaktadır, başlık “*magrifet-i gıdâ ve anın tedbirindedir*” şeklindedir. İyi gıdanın tarifi yapılarak giriş yapılmıştır, giriş kısmı *Huffe-i Alâ’î*’nin 1. Bölüm 1. Makale 5. Babından alınmıştır. Verilen bilgilerin sıralamasında farklılıklar karşımıza çıkabilmektedir. Genel olarak *Huffe-i Alâ’î*’den alındığı, *Yâdgâr*’dan eklemeler yapıldığı söylenebilir.

⁴⁷ YİŞ: Bahsedilen koyun eti yerine “*erkek şişek eti ve emer kuzu eti ve emer buzagu ve emer oğlak eti ve tavuk ve kekligin ve durrâc ve süglün eti ve sayagi ve kere yagi bulardan yemek eyü gıdâlarıdır*” geçmektedir.

⁴⁸ YİŞ: Devamında; “*kim yeli eksile anı yiyeler*” yer almaktadır.

⁴⁹ YİŞ: Devamında; “*hûb ola bunlar kuvveti artırır ve semirdür*” bulunmaktadır.

⁵⁰ YİŞ: “*mastakî bir direm ve kabı soyulmuş eyü ak türbid döğülmüş ve elenmiş ola bir direm*”

⁵¹ YİŞ: Devamında “*badem yağıyla cerb olmamış ola*” eklenmiştir.

hepsine eşit miktarda şeker alsınlar.⁵² Her gecenin başında uyku vaktinde biraz sıcak suyla veya gül suyu ile birlikte içsinler. Uykudan (geceden) sabaha kadar hiç eziyetsiz tuvalete çıkarır. Mide ve beyinden rutubeti azaltır, [bazı] kişilere yalnızca şeker ve sakız yeterli olur⁵³. Yemek daima düzgün iştah üzere yenmelidir ve daha iştah varken yemeklerin üzerinden el çekilmelidir. İhtiyaç kadar yenilen yemekten sonra başka bir yemek yenmemelidir.⁵⁴ Eziyet (eziyetli bir iş) ve spordan sonra süt ve taze balık gibi hafif şeyler yenmemelidir. [Çünkü], mide ıssı olduğundan hafif şeyler onda yanar ve bozulur. Midesi çok ıssı olan kişi eğer yemeği daha geç bulursa (geç yerse) baş ağrısı yükselir ve sabahleyin birkaç lokma ekmeğin koruk şerbeti, nar şerbeti veya ekşi elma şerbeti gibi ekşi şerbetlerle yenmesi uygundur. Hamam tedbirinden ve egzersizden sonra ve bu mizaç sahipleri serin/soğuk yemek yemelidir örneğin; koruk aşısı (gurre bav), erik aşısı (âlû bav), *tafsîl*⁵⁵, kimyon (zire) ile arpa keşkiden yapılan bir yemektir, hıyar kalyesi (yağda kavurma), kabak kalyesi vb. Sevdâ sahiplerinin⁵⁶ gıdaları az ıssıya ve yaşa dönmelidir, erişte çorbası, sıcak yağlı beyaz paça gibi. Yaş ve soğuk mizaç sahiplerinin gıdaları, latif gıdalar olmalıdır ki sıcağa dönsünler. Şunlar gibi; nohut-âb ceviz yağı ile veya acı kayısı çekirdeği yağı ile, onun baharatları; tarçın, kimyon, biber (fûlfûl), ceylan eti, semiz kaz eti, yavru serçe ve güvercin eti kalyesi. Rutubetlilere özellikle *âbkâme* kalyesi sarımsak ile, ceviz içi ve sater (kekik) ile, pişmiş kırmızı etten kuru kalye yapsınlar. Ceviz yağı veya zeytin yağı veya acı kayısı yağı ile, baharatlardan kimyon, Karaman kimyonu, tarçın, beyaz biber. Rutubetlilere nohut-abda bir dirhem dövülmemiş kimyon, yarım dirhem zencefil, yarım dirhem dövülmüş biber, bir keseye bağlayıp içine atsınlar ki kuvveti ona geçsin. Kuluncu olanlara yaşlı horoz çorbası⁵⁷, aspir (muasfer) yağı veya dövülmüş aspir tohumunu onda kaynatsınlar ve 20 dirhem kadar ya da daha fazla badyan (rezene)

⁵² YİŞ: Devamında; “şeker üçünün berâberi ola döğüb eleyeler” yer almaktadır.

⁵³ YİŞ: “ba’zı kişilere iki direm mastakî ve iki direm şeker tenhâ kifâyet ider derler” şeklindedir.

⁵⁴ YİŞ: Devamında; “tâ idhâlî ‘t-ta ‘âm ale ‘t-ta ‘âm olmaya ve ziyân itmeye ve eger ittifâk düşüb idhâlî ‘t-ta ‘âm ale ‘t-ta ‘âm vâkı’ olsa irtesi gün çokça yataklar ve turu geldikten sonra âheste âheste çokca riyâzat ideler ve biraz mizâcına muvâfık cevârişlerden yiyeler eger şarâb içen kişi olursa azıcık sırf şarâb içeler ve ta ‘âm yimekte tertîb saklayalar her ne kim latîf olursa ve nâzik ve içmeli olursa anı evvel yiyeler meselâ evvel şorbâ içeler andan tirid yiyeler andan et yiyeler” yer almaktadır. Bu bölüm Huffe-i Alâ ‘î’de de bulunmaktadır, ancak “idhâlî ‘t-ta ‘âm ale ‘t-ta ‘âm” ifadesi yer almamaktadır.

⁵⁵ YİŞ: “sirkeyi mercimek aşısı (FAP: gibi cevav gibi) ile kim Arabca ana tafsîl dirler” devamında; “kabak kalyesi bunlar gibileri yiyeler” şeklinde açıklama yapılmıştır.

⁵⁶ YİŞ: Farklılık bulunmaktadır; “safrâvî kişilerin gıdâsı gerekdür kim ter gıdâlar ola erişte şorbâsı ve işfinâh şorbâsı gib[i] kim pirinçle ve etile ola” şeklindedir.

⁵⁷ YİŞ: “yaşlu horosı kovalayalar tâ kim yorula andan boğazlayalar” şeklindedir.

tohumu, şibit (dereotu) ve nohut-âbı normalden daha tuzlu yapsınlar ve içine sarımsak [atıp] pişirsinler, yelleri kırar. Eğer sekbac (sirke ile tatlandırılmış et) vururlarsa (koyarlarsa) incir, keber (kapari), sarımsak atsinlar ve balla tatlandırınsınlar. Tabiatı yumuşak olanlar gıdalardan keklik, durrac (çil), gri keklik, sülün ve serçe eti, narsu yapsın -yani narı sıkınsın- onun üstüne döksün⁵⁸ ve kerenc (çörek otu), paçayı kerenc ile veya sumak ile kaynatsın, tavuk büryan ve kuru kalye yemelidir ve çok gıdalılardır.⁵⁹ İlacı, ayran aşısı ve koruk aşısı gibi aynı günde aynı seferde yememek gerekir. Bu ikisini zerdali ve şeftaliden sonra yememelidir. Erik, şeftali ve zerdaliden sonra ekşi nar yenmemelidir ve kerenc veya sirkencten (sirkeli) yapılan şeyler yenmemelidir. Sekbac ve koruk ile tuzlu balık ve tuza yatırılmış et yenmemelidir. Yavru güvercin sarımsak, soğan ve hardalla birlikte yenmemelidir.⁶⁰ Tuza yatırılmış et ile sirke ve sarımsak yenmemelidir. Hiçbir yaş meyveden sonra buzlu su içilmemelidir. Bal ve kavun birbirinden sonra yenilmemelidir. Tavuk eti ve balık beraber yenmemelidir.⁶¹ Süt ve şarabı aynı gün birlikte içmek nıkrıs ortaya çıkarır.⁶² Bakla ve yoğurt beraber yenmemelidir.⁶³ Hakikati ve doğruyu Allah bilir.

⁵⁸ YİŞ: Bu ifade bulunmamaktadır.

⁵⁹ YİŞ: “eger tabî’ati yumuşak olursa yimeklerden keklik eti ve durrâc ve süglün ve serçe eti bunları kavurma ve büryân idüb yiyeler ve tavuk etin kavurma ve büryân idüb yiyeler ve paçayı sumâgile bişürüb yiyeler”, devamında; “bir kişi kim yimek yidikden sonra uyumak dilese birazcık anul anul yürüye tâ ta’âm mi’de aguzından aşaga ine ândan yata uyuya yimegi yediginleyin fi’l-hâl uyumaya ve bir kişi kim tendürüstlikde ta’âm yidikden sonra issi ola ol kişi kendüye kifâyet idecek ta’âmı bir ugurdan yimeye belki tefârikla az az bir iki def ‘a yiye ve her kişi kim riyâzati az ider ola ve pîr kişi ola kuvvet-i hâzimesi eksilür ta’âmı az yimek gerek ve ta’âmın latîfin yimek gerek ve etün cirmin yimekten el çekmek gerek etin şorbâsına kanâ’at etmek gerek ve latîf gıdâlar tendürüstlük saklar ve fazlalar andan az artar çoğı hazm olur bedene gıdâ olur ve galîz gıdâlar kuvveti artık virir ve her kişi kim galîz gıdâyı kuvvetden ötürü yise katı acıgup yiye ve az yiye tâ kim eyü hazm ola ve kuvveti arta ve kuru gıdâlar taru ve mercimek ve kuru et gib[i] ta’âm iştihâsın giderir ve benzi bozardur harâb ider ve tabî’ati kabz ider ve cerb gıdâları çok yimek ağırlık getirür ve iştihâyı giderir ve soğuk gıdâlar ağırlık ve süstlük getirür ve turuş gıdâları ziyâde yimek pîrlük getirür ve sinirleri süst ider ve arık ider mısra’ küllemâ kaddemtühû bi’z-zikri fe-hüve’l-efdalü ve tuzlu gıdâlar ve tîz gıdâlar göze ziyân ider etmek tîz hazm olmaduğunun ziyânı artıkdır et hazm olmaduğunun ziyânından ve çok gıdâlar vardır kim bir günde ikisün bir yere cem’ idüb yimeyeler” yer almaktadır, bu kısım Hufte-i Alâ’î’de de bulunmaktadır.

⁶⁰ YİŞ: Devamında; “dâyim cem’ idüb bile yiseler kanı göyündürür cüzzâm ider”

⁶¹ YİŞ: Devamında; “tavuk etiyle ekşi[y] i çok yimeyeler çok yiyicek kulunc getirür yaş yemişler ardınca buzlu su içmeyeler balı kavunile birbiri ardınca yimeyeler soğan ve sarımsak ikisin bir yerde yimeyeler ve büryanı tennürdan çıkarıcak örtmeyeler eger örterlerse yimeyeler ve soğanı çok yiyicek yüze çıgıt getirür ve başı çekzindürür” yer almaktadır.

⁶² YİŞ: Devamında; “hacâmatdan ve kan aldırıldıktan sonra tuzlu ve tîz nesneler yimeyeler uyuz ve gıcık ve bahak getirür ve sirkeyi bakır içine ve kurşuna koymayalar yağı ve südi bakır ve tuc içine koymayalar taze balığı ve südi ve yaş peyniri ve yumurta[y] ı bir yerde yimeyeler.” yer almaktadır ve bu bölüm Hufte-i Alâ’î’de de bulunmaktadır.

⁶³ YİŞ: Bu cümle bulunmamaktadır, ancak Hufte-i Alâ’î’de yer almaktadır. Sonrasındaki cümle her ikisinde de yoktur.

3.2.9. Dokuzuncu Bab: Sağlıkta ve Hastalıkta Su ve İçecek Tedbiri Hakkında

⁶⁴Soğuk su içmek sinir ve eklem ağrısı sahibine zararlıdır. Deniz suyunda oturmak ra'ş'e (tremor/titre) ve felç sahibine, dummel (apse/çıban) sahibine, istiska ve balgamî nıkris sahibine faydalıdır. Eğer deniz suyu bulunamazsa iyi suya tuz atsinlar ve güneşe koysunlar, deniz suyu faydası verir. Kükürtlü pınara oturmak ve o sudan içmek⁶⁵ rutubetlilere (mertûb) ve uyuz sahiplerine ve böbrek ve mesane yarası olanlara fayda verir.⁶⁶ Eğer beş *astar* Fars kükürdünü keseye bağlayıp döver ve 30 *men*⁶⁷ kadar suda bir *men* [gidene] kadar kaynatıp süzerlerse kükürt pınarı suyu faydası verir. Tuzlu su içmek, uyuz ve kaşıntı yapar. Önce ishal yapar, sonra tabiatı kurutur. Acı su sürekli ishal yapar. Kara su, böbrek ve mesanede taş ve çakıl yapar ve peklik de yapar. Ilık su mideyi yumuşatır ve yemeği midenin başına getirir ve kusmaya yardımcı olur. İyi sıcak su mideyi rutubetten temizler ve yıkar. Lakin sıcaklık mideyi yakmayacak ölçüde olmalıdır, donmuş/katı maddeyi pişirir⁶⁸, kulunca faydası vardır.⁶⁹ Soğuk su bütün sağlıklılara faydalıdır ve midelerden en çok sıcak mideye sindirim yerine geçer. Çünkü yemeklerin üstünü sarmak için mideyi büzer, yani yemeği toplayıp bir araya getirir ve sindirir. Sıcak kalbe serin hava yerine geçer, buharları

⁶⁴ YİŞ: 1. Makalede 6.babda yer almaktadır, girişte suların tabiatından, soğuk su, yağmur suyu, kar suyu vs. bahsedilmektedir. Bu bölüm *Huffe-i Alâ'i*'nin 1. Bölüm, 1. Makale 6. Babı ile büyük benzerlik göstermektedir (sy.41-42). “*Sovuk sular kim hâlis ola, nesne karışmış olmaya, sovuksdur ve terdür ve ola kim od yakîninde turmagla veya issi havâ sebebiyle âriz-ı issilik suda peydâ olsa ol nesne karışmadan ve ancılayın yine havâ sovuksluğu sebebiyle ârizî sovuksluk belürse kendiye sovuks nesne karışmadan her gez su kuru olmaya ve kuruluk kabûl itmeye meger ol vakti ki su tona ve her kez sunın gevheri artukluğu terlik kabûl itmeye andan ötri kim suyun tabî'ati yaşıdır mümkün degildür kim yaş yaşarak ola zîrâ suyun fî'li ve hâssası yaşlık itmekdür eger issilik veya kuruluk kabûl ide ma'âdinden birine ugramak sebebiyle ide kim kendiye karışa yahud bir âriz keyfiyyet sebebiyle kim gayrı nesneden olmuş ola*” devamında yağmur suyu ile ilgili bilgiler mevcuttur ancak bu kısım, YC'de 10. babda yer almaktadır. Devamında; “*buz kim eyü sulardan tonmuş ola ve kar kim arı yere düşmüş ola fark yokdur anınla kim karı ve buzı su içine koyalar soguya veya suyu kabla üzerine koyalar taşradan sovuya ikisi dahi birdür andan içeler veyahut suyu bir kabla kar ve buz üzerine koyalar taşradan sovumak yegdür içine koymakdan ammâ ikisi dahi câyizdir*” yer almaktadır.

⁶⁵ YİŞ: Sudan içmek bulunmamaktadır.

⁶⁶ YİŞ: Devamında: “*bi'lcümle balgamî ve sevdâvî olan illetlere fâ'ide ide*”. Sonraki cümlede ölçülerde farklılıklar bulunmaktadır; “*eger altmış direm kükürtü döğüb bir beze baglasalar on sekiz vukıyye su ile kaynatsalar ki her vukıyye dört yüz dirhem hesâbınca ola bir mikdâr eksilince ba'dehû süzüb yunalar kükürtlü su fâ'idesin vire*”.

⁶⁷ Men: İranda bölgelere göre 7 ½ ila 30 lbs ye kadar değişebilen ağırlık ölçüsü.

⁶⁸ YİŞ: Yerine “*öksürük mâddesini bişürür*” ifadesi kullanılmıştır.

⁶⁹ YİŞ: Devamında; “*nâzleye ve mâlihulyâya ve göz agrısına fâ'ide ider ve idrâr-ı bevl ider ve hayzı indürür*”.

dimagdan uzak tutar ve hıltları bozulmaktan korur.⁷⁰ Açken, hamamda, hamamdan sonra, spordan sonra ve cimâ'dan sonra su içmek zarar verir. Gece uykudan uyanıp su içmek zarar verir bununla birlikte mahrûr (ıssı mizaçlı) ve mahmûr (sarhoş) [kişilere] daha az zarar verir. Susuzluğun üstüne su içmek susuzluğu geçirmez hatta artırır. Badyan (rezene) tohumu, badyan suyu, sıcak yalancı susuzluğa içirsinler.⁷¹ Sağlıklıları yaş gülsuyu versinler. Doğal ham gül suyu mizacı yumuşatır. Gülâb sağlıklıları yaşlık verir. Ham (çiğ) gülâb tabiatı yumuşatır, pişmiş gülâb yemekten önce verilir.

3.2.10. Onuncu Bab: Kötü Suların Zararlarından Sakınma Tedbiri Hakkında

⁷²Yağmur suyu, diğer sulardan daha çok yaşlık verir. Kış yağmuru diğer vakitlerde yağan yağmurdan⁷³ daha saf ve daha halis olur, güneşin harareti kışın daha az buhar yaptığından buhar da daha az ortaya çıkar.⁷⁴ Yağmur suyu ise çabuk bozulur özellikle beklemişse, eğer kaynatılırsa geç bozulur. Özellikle ağaçların ve sazlıkların arasında olan durgun su, zarar verir. Suyun beklemiş olduğu yerde ıssı şeylerden yememelidir, serin şeyler yenmelidir.⁷⁵ Su yoğun olduğu durumda sarımsak veya ballı sirkengubın şarabı hardalla biraz biberle içilmelidir. Su tuzlu olduğu zaman sirke veya sirkengubın içilmelidir veya mersin ağacı yemişi (habbü'l-as) veya Arapça *zarur* (alıç) denen şeyle veya keçi boynuzu (harnub) bir gece suda ıslatmak zararlarından korur.⁷⁶ Su saf olduğu durumda içecek o zararlardan korur ve tabiatı yumuşatacak bir şey

⁷⁰ YİŞ: Devamında; “*lâkin bir kişinin bişecek mâddesi olsa ziyân ider*” yer almaktadır.

⁷¹ YİŞ: Bundan sonraki cümleler bulunmamaktadır, “*bal şerbeti içirmek yalandan susuzluğu giderir*” eklenmiştir.

⁷² YİŞ: Bu babdaki bilgiler 1. Makalenin 6. babında karışık olarak verilmiştir.

⁷³ YİŞ: “*yaz yağmurundan*” ifadesi kullanılmıştır.

⁷⁴ YİŞ: Devamında; “*galîz buhârları çekmeye yanmış buhârlar ve gubârlar olmaya yahud az ola ve yaz yagmuru kış yagmurunun zıddıdır ve bahâr yagmuru ol ikisinin arasında ola yagmur suyu gerçi eyüdüdür ammâ tîz müte‘affen olur ve azar andan ötri kim latîfdür latîf nesne tîz eser kabûl ider*” yer almaktadır.

⁷⁵ YİŞ: Bu suyun çok yaramaz olduğu, dalağı şişirdiğinden bahsedilmiş, suyu salaha getirmek için, suyu toprakla karıştırıp, çalkalayıp kaynatmak, bir bezden süzüp içmekten, bazılarının kaynatmadan süzüp içtiğinden bahsedilmiştir.

⁷⁶ YİŞ: Devamında; “*ve ishâl etdirmeye bu kâbız yemişleri ıslamagile şab suyuyla şarâbı karıştıralar andan içeler ya bir nesne yiyeler ki tabî‘ati ishâl ide*” yer almaktadır.

yenilmesi gerekir. Su acı olduğunda yağlı ve tatlı bir şey yenmelidir. Bütün bu su çeşitlerinin tiryacı soğandır, özellikle sirkeyle işlem görmüş [olan] ⁷⁷. Su az ve çok sıcak olduğu durumda biraz sirkeyle suyu karıştırırsınlar ve semizotu (hurfe) tohumu dövsünler ve sirkeli suyla karıştırıp biraz içerlerse susuzluk azalır.⁷⁸

3.3.11. Onbirinci Bab: Yolculuğa Hazırlanan Yolcuların Tedbiri Hakkında

⁷⁹ Yolculuk hakkında ne bilirlerse bilsinler sıcaktan, soğuktan, yolda karşılaşılan yiyeceklerden, uykusuzluktan, yaya gitmekten vb. çare yoktur, vücudu bütün bunlara alıştırmalıdır. Mesela seyahate çıkmadan önce sıcaklık veya soğukluk ölçüsüne alışsın, birkaç gün yolculukta yiyeceği yemek türünden yemeye başlasın⁸⁰, yemek menzile geldikleri vakit yesinler ve ata binme vaktinde yemek yemesinler. Yolda çok su içmemelidir.⁸¹ Sıcak rüzgâr estiği gün yüz, baş ve göğüs örtülmüş olmalıdır. Ata binmeden önce meyve şaraplarıyla arpa kabuğu yenmelidir. Eğer meyve şarabı olmadan yerlerse [de] uygun olur.⁸² Eğer *semûm*⁸³ (sıcak boğucu rüzgar) gelirse *lisamı* (yüzlerinin alt kısmını örten ağızlık) bağlasınlar, ağız ve burun delikleri kapalı olacak şekilde. Kulak ve burunlarının üstüne menekşe yağı veya gül yağı veya kabak tohumu yağı kullansınlar. Eğer kesilmiş soğanı ayıranda ıslatıp yerlerse ve onu içerlerse doğru olur. *Semûm* ulaşırsa (yakalanırlarsa) suya ulaşsınlar, suyu el ve ayaklarına

⁷⁷ YİŞ: “*turşu olmuş ola*” ifadesi yer almaktadır.

⁷⁸ YİŞ: Devamında; yemek üzerine su içilmemesi, dayanılamayacaksa ağıza su alıp çalkalanması, soğuk mizaçlı ve balgamî kişilere sabretmenin faydalı olduğu fakat ıssı mizaçlılara zarar vereceği belirtilmektedir.

⁷⁹ YİŞ: 1. Makalenin 16.babında yer almaktadır. Bu bölüm *Huffe-i Alâ’î*’nin 1. Bölüm, 1. Makale 16. Babı ile büyük benzerlik göstermektedir (sy.11-114).

⁸⁰ YİŞ: “*eger ıssı vakt olsa tena’um âdetini ve hamâmâ girmegi terk ide ve eger soğuk vaktde olsa açık yerde biraz otura tâ kim sahra havâsıyla kendü bedenini ögrede ve riyâzati ve hareketi âdetinden artukurak ide ve çün sefere çıka evvel fasd ide veya müshil-i devâyla kendüyü pâk ide ve imtilâdan sakına*” şeklindedir.

⁸¹ YİŞ: Devamında; “*andan ötrü kim suyu ol vaktin içecek ta’âmı mi’deden depreder ve karnun agrudur ve eger sefe rıssı vaktde olsa ki susasa üç direm tohmekân tohumun dögeler sirke ile karışdırup içeler veya suyu sirke ile karışdırup içmek susuzluğu giderir*” yer almaktadır. Bu bilgi sular bahsinde de geçmektedir.

⁸² YİŞ: “*ata binmezden evvel arpa kavudın yemişler şarâbiyla yiye veyahud soğuk su ile karışdırup yiyeler her menzilde rugan-ı benefşe ile miski tabanına süreler ve burnu deliklerine sürüb genzine çekeler*” şeklinde yer almaktadır.

⁸³ YİŞ: Açıklama yapılmıştır, “*Türkçe sam yeli derler ıssı yeldür kime tokunursa ol kişi helâk olur ve ne yere tokunursa ol yer üzülür (FAP: ezinür) yapuşulursa ele gelür*”

döksünler⁸⁴, su içmesinler, su içmeyi (susuzluğu) mazmaza (ağızda çalkalama) ve gargara yaparak kanaat etsinler. Eğer çare yoksa az az içsinler ve ekşi ayran faydalı olur⁸⁵. Soğukta ise bir menzile ulaştıklarında hemen kendilerini ısıtmamaları gerekir, ev sıcak olmamalıdır ve ateşin yanına oturmamalıdır. Kendini yavaş yavaş ısıtmalı ve ateşin yanından bir anda soğuğa çıkmamalıdır. Ayak botta hareket edecek şekilde olmalıdır ve dar bot giyilmemelidir. Eğer parmakların üstüne kust (kostus) yağı⁸⁶ gibi ıssı yağ sürerlerse doğru olur. Eğer keçi kılını ayak parmağı ve etrafına sarıp üzerine kağıt bağlar ve ayak tabanını tozlukla sararlarsa doğru olur. Fakat ona soğuk vurmuşsa ona sıcak giysi [vermek] veya ateşin yanına almak çare olmaz. Yemeğini sarımsaklı yapmalıdır ve eğer erimiş sığır yağı ile bir miktar şerbet tüketirlerse doğru olur. Soğuk günde ve tipide yemek yemeden ata binmemelidir, fakat yemeğin tamamı [da] yenmemelidir. Yemeğin başında iç organları ısıtmak için şerbet tüketilmelidir. Eğer bir dirhem ölçüde şeytan tersi (engizd) şerbette eritilir ve soğuktan etkilenmiş kişiye verilerse faydalı olur. Eğer sarımsağı ayak parmağının üstüne sürerlerse soğuktan korunurlar.⁸⁷ Soğuk vuran kişinin parmakları kaynatılmış şalgam⁸⁸ suyuna veya dereotu suyuna veya kaynatılmış yarpuz (pudine) suyuna koyarlarsa fayda verir. Karda yürütmek ve kar suyuna koymak hepsinden daha faydalıdır.⁸⁹ Yaş ayran sürmek yarar sağlar ve kaynamış şalgamdan zımad (yakı) yapmak faydalıdır. Eğer uzuvlarının rengi morarırsa sıcak suyun içine koysunlar ki kanının hepsi gitsin ve kendisi durana kadar

⁸⁴ YİŞ: Devamında; “gül yağın ve gül suyun başına dürteler ve tohmekân yaprağın ki ana teredug **derler** ele girerse bişürüb yiyeler ve Marul ve hıyar her kangısı ele girerse **birazcık** yiyeler ve **bunlara benzer ne var ise yiyeler**” yer almaktadır.

⁸⁵ YİŞ: Devamında; “**sarumsak yemek dahi münâsibdür eger ısıtması olmasa bu ikisini dahi yiyeler şifâ ola**” bulunmaktadır.

⁸⁶ YİŞ: “zeyt yağı veya ferfiyûn yağı veya kust yağı her kangısı ele girerse ıssı idüb ıssı dürtmek gerek tâ ki cerb ola” şeklindedir.

⁸⁷ YİŞ: “yemek yemeden ata binmeyeler yayak yürimek ne ‘üzü billâh ve sovuksa bir direm Kâsni (FAP: ezeler) **yyeler veyahud bir direm Kâsniyi** altmış direm şarâb içinde veya bal şerbeti içinde ezüb içeler gayet eyü ola ve ıssı tuta ve sovuğa mâni‘ ola ve her gâh ki ata bine âteş kenârına **varsalar eline** (FAP: varmayalar) ayağına katran dürteler sovuksa urmaya elbetde **ayakların ferfiyûn yağıyla sürseler ya sarumsak ile ya katran sürseler bir pâre keçi kılın parmaklarına kosalar yukaruda zıkr olunmuşdur kat‘â sovuksa kâr etmeye**” şeklindedir.

⁸⁸ YİŞ: “eger şalgam ele girmezse saman bu bâbda gayet fâ‘ide ider **bu bâbda kim ayagını ılıcakla içine koyalar** şalgamla samandan yeg nesne yokdur veya turak otun kaynadalar ılıcakla ayagin içene koyalar **acâyib fâ‘ide** ide veyahud pâpâdyayı veya kelemi kaynadalar ılıcakla ayagin (FAP: barmağın) içine koyalar bir zamân içinde tutalar (FAP: bir niçe defa böyle ideler faide ide ve teredugu düzüp yakı eyleyeler fiade ide) veya kuru inciri bu dedigimiz otlarla kaynadalar ayağını içinde tutalar fâ‘ide ide ve şalgamı birişüb bezir yağıyla yakı etmek gayet fâ‘ide ide ve **tarhanayı kaynadup urmak fâ‘ide ide**”

⁸⁹ YİŞ: “**kamusundan yegregi oldur ki ayağını kar içine sokalar** (FAP: veya bol su içine koymak bu ikisi cemi nesnelerden yeğrek faidelidür ayağı kar içine koyacak) üşümesi ve sovuğu çıkar gider kat‘â âteş kenârına varmayalar ve ayagını ısıtmayalar” şeklinde yer almaktadır.

kalsın.⁹⁰ Sonra sirke ile suyu karıştırıp Ermeni kilini onda çözsünler ve sürsünler faydalı olur. Eğer çürüme başlarsa kesmekten başka hiçbir şeyin faydası yoktur.⁹¹ Allah doğrusunu bilir.

3.2.12. Onikinci Bab: İçeceklerin Bilinmesi Hakkında

⁹²Sade sirkengubin safravilere faydalıdır,⁹³ susuzluğu giderir. Rutubetlilere faydalıdır öyle ki sirkenin kuvveti rutubeti inceltir ve götürür. Sirkengubin-i buzurî rutubetlilere daha faydalıdır, sade [olan] tıkanıklıkları açar, sarılığı olanlara faydalıdır.⁹⁴ Sıcak mideli ve zayıf midelilere nar şarabı, limon şarabı, kuzukulağı (turunc-u hummaz) şarabı uygundur.⁹⁵ Sarı helile şarabı müşhil ilacı yerine geçer.⁹⁶ Soğuk midelilere ud şarabı ve misk şarabı faydalı olur. Issı kalbe sandal şarabı ve turunc-u hummaz şarabı iyi gelir.

⁹⁰ YİŞ: “eger sovk uvan uzvun rengi bir dürlü dahî olursa ıssı su içine koyup hacâmat ideler tâ kan aka aka tura ve çün kan tura” şeklindedir.

⁹¹ YİŞ: Devamında; “cerah ol çürüyen parmakları veya uzvı giderüb ayurtulaya merhemle (FAP: dürtüp) onulda ve **bezr-i katûnâ lu‘âbın yumurta agıyla ve kesîrâ ile ve zamg-ı Arabîyle hall idüb talâ ide ve yayak yürüyen kişinin butları veya oturacak yerleri sürüşmekden zahmet eylese sovk su uralar ve açık koyalar tâ havanın sovuğu ol yere dege ve her sâ‘at bir pâre bezi gülâbla ısladalar üzerine koyalar andan sonra mürdesengi gülâbla ezüb ol yere dürteler ve gevdeye pâpâdyâ yağı dürtmek gerek gevdenin yorgunlugunu giderir ve **ekşilerden perhîz edeler ve eger** yayak yüreyen kişi horosun kanadı ucunda olan delüklüce kemiceğini bilesince götürse her kez (FAP: hergiz) yorulmaya ve deniz seferine giden kişi gemiye girdikde kusmak vâkı‘ olsa kusmağı def’ etmeyeler kendü diledüğü gibi kusa eger hadden ziyâde kussa ayva şarâbın veya enâr şarâbın içeler eger şarâb ele girmezse ayva veya enâr yiyeler ve koruk suyuyla mercimek bişürüb yiyeler tâ **mi‘de** agzın kuvvetlü ide husûsâ na’nâyile yiyeler veya yarpuz yiye veya **ekşi enâr yiye ve nârenc ve ma‘cûn-ı turunc yiye** ve gülbeşeker yemek gayet fâ‘ide ide.”**

⁹² YİŞ: 1. Bölüm 2. Makale 11. Babda yer almaktadır. Başlık şu şekildedir; “nefis şarâblardadır kim nice mu‘teber kitâblarda bulunmaz ve tiryaklardadır ve faidelü eyu ma‘cûnlardadır ki sag kişilere ve niçe hastalıklara gereklüdür”

⁹³ YİŞ: Devamında; “Süddeleri açar” yer almaktadır.

⁹⁴ YİŞ: Devamında; “işbu sikencübîn cemî‘ inşanın tabî‘atlerine muvâfıkdır geru kalan şerbetlerden ba‘zı kişiye şeker ile ve ba‘zı kişiye bal ile yarar ve ba‘zı kişiye ekşisi ziyâde olıcak fâ‘ide ider ve ba‘zı kişiye tatlıragı fâ‘ide ider **ba‘zı kişiye sâde ve ba‘zı kişiye buzurî pişüreler**” yer almaktadır.

⁹⁵ YİŞ: Farklılık bulunmaktadır; “şarâb-ı limon (FAP: ve şarab-ı hummaz) ıssı ve za‘îf mi‘delü kişiye muvâfıkdır kusmaga ve ishâle fâ‘ide idüb harâreti sâkin eyler”

⁹⁶ YİŞ: “şarâb-ı helile-i zerd müşhildür safrâyı ishâl eyler” devamında; Şarâb-ı Kâbilî helile sevdâyı ve balgamı ishâl eyler şarâb-ı kara helile sevdâyı ishâl eyler helilelerin ishâli usurlarıdır geru kalan müşhiller gibi degildür bunların keyfiyet-i ishâli ve isti‘mâli geru kalan edviyelerin ishâlinden hâssiyetlüdür” yer almaktadır.

Sıcak hastalıklarda sirkengubin-i rummanî (nar) faydalıdır. Öksürtük, nezle ve zatü'l-cenb olanlara⁹⁷ tatlı nar suyu ve menekşe şarabı uygun olur. Nefes darlığı (diku'n-nefes) sahibine zufâ (çördük) şarabı uygun olur ve eğer karında şişlik varsa it üzümü ('inebü's-sa'leb) şarabından daha faydalı hiçbir şey yoktur.⁹⁸ Sıcak mizaçlılara ve kuru tabiatlılara erik suyu, demirhindi şarabı⁹⁹ ve meyve suları ve koruk şarabı ve tabiatı yumuşatıcı meyvelerin şarabı faydalıdır. Midesi ağrıyanlara ve böbreği ağrıyanlara ve sırtı ağrıyanlara ve kulunçlulara incir şarabı faydalıdır. İdrar yanması olanlara güvey feneri (kâknec) şarabı ve menekşe şarabı faydalıdır.¹⁰⁰ Kişinin midesi, ciğeri ve damarları safra ve balgam doluyorsa pelin otu (afsentin) şarabı faydalıdır. Hastalıktan ayağa kalkan kişiye sirkengubin-i sefercelî (ayvalı) faydalıdır. Mide zayıflığı, kusma ve baş dönmesi sıkıntısı olan kişiye nane şarabı ve ayva şarabı (meybih) faydalı olur. Rutubetlilere (merbut) ve felçlilere su yerine bal şerbeti (ma'ül-ase) verilerse yararlı olur. Türbit şarabı¹⁰¹ müşhil ilacı yerine geçer. Sevdavî mizaca sahip olanlara sığır dili (lisanü's-sevr) şarabı -yani gavzeban- uygun olur.¹⁰² Dalak ağrısı olana ravend şarabı uygun olur. Suyu ağaç kadehte içsinler, ağacı oysunlar veya tıraşlasınlar, suda kaynatsınlar süzüp soğuk havayla soğutsunlar, su bu kadehte içilmelidir. İstiskâsı olana suda nohut kaynatsınlar mesela yedi *men* suya ve bir *men* nohut [koyup] pişene kadar kaynatsınlar ve ihtiyaç olduğu vakitte ondan içsinler.¹⁰³

⁹⁷ YİŞ: “sikencübîn-i rummanî katı ıssı hastalıklar için ve ıssı cigarler için nâfi'dür”, ilaveten; “**bevl yolu acıyana muvafıktır**” yer almaktadır.

⁹⁸ YİŞ: “şarâb-ı inebü's-sa'leb ki Türkçe it üzümü dirler veremi olan kişiye hiç bunun şarâbından fâ'idelürak şarâb yokdur” şeklindedir.

⁹⁹ YİŞ: Devamında; “...ve harâreti olan kişilere ve safrâvî ısıtmalara ve hummâ-yı muhrikalara kim tabî'at dahi kabz ola gayet muvâfıkdır **kabzı açup ishâl ider.**” Diğer şaraplar bulunmamaktadır.

¹⁰⁰ YİŞ: “şarâb-ı nîlûfer safrâdan olan baş ağrısına ve derleme hastalığına ve safrâvî ısıtmalara ve harârete ve susuzluga ve harâretten olan öksürüğe ve uykusuzluga ve kabzı olan kişiye harâret vaktinde gayet münâsibdür” eklemesi yapılmıştır.

¹⁰¹ YİŞ: Bulunmamaktadır.

¹⁰² YİŞ: Devamında; “şarâb-ı lisânü's-sevr sevdâvî mizâclu kişilere ve sevdâvî illetlere ve yürek oynamasına kim hafakân dirler gayet münâsibdür ve öksürüğe ve nefes tarlığına ve bi'l-cümle nefese gayet fâ'ide ider ve müferrihdür ve gussa'i gönülden giderür husûsâ kim bâdrencbüya suyuyla pişüreler veya ikisinin gülâb gibi suyun çıkaralar şeker katup içeler şeker ele girmezse veya ol kişi fakîr olsa Basra balı ile bişüreler veya biraz balla bişüreler içeler nâfi' ola ve bu lisânü's-sevr şarâbına mülâzemet idüb içecek veya suyun çıkarup bir nice gün çokça içecek veya fakîr kişiler olsa veya tâlib-i ilm ola kim güci yetmese şarâbın bişürmege ve gülâb gibi suyun çıkarmaga lisânü's-sevr yapragın su ile kaydada eger bal ele girerse biraz bal kata ve eger bu ikisi dahi ele girmezse lisânü's-sevr suyuna her gün mülâzemet idüb içe yegrenmeye içe tahkik inşâallâhu te'âlâ rub' ısıtmasından halâs bula” yer almaktadır.

¹⁰³ YİŞ: Devamında nohud-abın başka bir nüshası tarif edilmiştir. “nohûd suyu istiskâ olan kişiye münâsibdür yüz dirhem nohûd yedi yüz dirhem su içinde kaynadalar eyüce bişe ol sudan zarûret olıcak su yerine içüreler zarûret olmayıcak içürmeyeler nüsha-yı nohud-âb-ı efrencî nohûdî mûherrâ bişürüb suyun ayru bir zarfa süzeler nohûdın bir taş havânda dögeler veya bir ağaç çanakda dögeler

Dikk sahibine sandal şarabı veya sandal suyu versinler. Şimdi hangi hastalığa, hangi mizaca hangi şerbet uygun olur, bu şarapların yapılışı ve nüshalarını zikrederim.

Sıfat-ı Sirkengubîn-i Sade: İstedikleri kadar şeker alsınlar ve kazanda koyulaştırsınlar ve el ile şekerini pürüzsüz hale getirsinler ve sirkeyi ona döksünler, öyle ki şekerle eşit miktarda olsun, (sirke) ondan uçsun ve ortada şeker kalsın. Sonra bir miktar gül suyunu (gülâb) suyla üstünden eklesinler, şekerin üstünü örtecek ve iki parmak geçecek şekilde olsun, sonra yumuşak ateşte kaynatsınlar ve köpüğünü alsınlar ve kıvama getirsinler, sonra onu [ocaktan] indirsınlar.¹⁰⁴ Eğer su veya gül suyu yerine sığır dili suyu koyarlarsa sevdalılara faydası vardır, özellikle yakıcı safradan olan sevdaya.¹⁰⁵ Eğer rezene (bâdyân) suyu koyarlarsa safralı ve ince balgamlılara şarttır.

Sıfat-ı Sirkengubin-i Buzurî¹⁰⁶: Rezene tohumu, kereviz (kerefs) tohumu ve anason her birinden beş dirhem, rezene kökü kabuğu ve kereviz kökü kabuğu, kapari (keber) kökü kabuğu her birinden 10 dirhem alsınlar, hepsini yarım men sirkede ıslatsınlar, bir gece gündüz [beklettikten] sonra kazanda koyulaştırsınlar ve suyu yarıya inene kadar kaynatsınlar ve süzsünler, üzerine bir men şeker koysunlar, [tekrar] kaynatsınlar ve köpüğünü alsınlar. Eğer mizaç sıcağa dönerse anason yerine hindiba (kasnî) tohumu koysunlar.¹⁰⁷ Ateşi olan veya ciğer ağrısı olan kişi için şu şekilde

ve alıkodukları suyu bu döğülen nohûda katup dahi bir beze koyup ovalar yine suyun alup kepek harîresi gibi bişürüb hastaya gıdâ idivireler gayet münâsibdür Frenkçe sagal dirler hastaya kuvvet virür bu dahi nohud-âb oldur ki nohûdî tavuk etiyle bişüreler veyahud koyun etiyle bişüreler suyun içüreler". Dikk sahipleri ve hangi hastalığa, hangi mizaca hangi şarap uygundur kısmı bulunmamaktadır.

¹⁰⁴ YİŞ: "od üzerinden indüreler saklayalar ve ba'zı kişiler kim balgamî ola balla bişüreler ve ba'zı kişiler için ziyâde ekşi idüb ve ba'zılarına sirke'i az katarlar her kişinin mizâcına göre ve vaktine göre bişüreler" şeklindedir.

¹⁰⁵ YİŞ: "sirkeye vezn komadığımızı sebeb oldur kim sirke dürlü dürlü olur tîzi ve yumşagı olur (FAP: ekşisi olur) eyüsi ve yaramazı olur degme kişi vezne i'timâd idüb bişürmeye deyu âsâcasın didik tâ mübtedilere müşkil olmayup âsân ola...", sonraki cümle bulunmamaktadır. Devamında; "amel-i sikencübîn-i sâde-i aselî iki yüz dirhem bala iki yüz dirhem su katarlar kaynadup kefin alalar biraz koyula ba'dehu yigirmi beş dirhem sirke'i azcık azcık karışu katarlar tâ kim su gidüb bal kalınca andan bir kaşığa dört kaşık su katup ve ezüb içeler sikencübîn-i aselîde elbette kefin almak lâzımdır şerbet çirken olmaya" yer almaktadır.

¹⁰⁶ YİŞ: Açıklama yapılmıştır; "ya'ni tohumlara mensûb demek olur yerakân zahmetlerine fâ'ide ide ve süddeleri açâ ve talaga fâide ide."

¹⁰⁷ YİŞ: "eger yerakân olan kişinin mizâcî katı ıssı olursa anîsûn yerine tohum-ı kâsni ideler ve kebere kökü yerine iki dirhem râvend-i çînî ideler döğeler beze bağlayup bile bişüreler ammâ şeker kaynârken kefin alup andan kıvâm virmek gerek" şeklindedir, sonraki kısım bulunmamaktadır.

yapsınlar; yarı dövülmüş hindiba 20 dirhem, dövülmüş ve beze bağlanmış Çin raventi dört dirhem, semiz otu (hurfe) tohumu suyu, salatalık ve acur tohumu suyu her birinden 50 dirhem, yarım men gül suyu, sirke 30 dirhem, şeker 200 dirhem alsınlar, adet olduğu üzere kaynatsınlar, şerbeti 20 dirhem. Eğer sarılık sahibinin mizacı çok sıcak olursa sirkengubinde anason yerine hindiba tohumu yapsınlar, kapari kökü kabuğu yerine iki dirhem kadar Çin raventi dövüp beze bağlayıp içine atarlarsa doğru olur.

Sıfat-ı Sirkengubîn-i Sefercelî¹⁰⁸ : Ekşi ayva suyunu alsınlar ve saf olana kadar bir gece bekletsinler ve sonra süzsünler, her bir *men* ayva suyu için, 5 *sîr* sirke ve bir *men* şeker koysunlar ve bir miktar su veya gül suyu ile kaynatsınlar, köpüğünü alsınlar ve kıvama getirsinler.¹⁰⁹

Sirkengubîn-i Aftîmunî (Küsküt) Yapılışı¹¹⁰: Mâlihûlyâ sahipleri için¹¹¹, 20 dirhem küsküt alsınlar, siyah harbak (çöpleme) yarı dövülüp beze sarılmış bir miskal, eğreti otu (besfayec) 20 dirhem, 1 *sîr* sirke ve yarım *men* suda bir gece sabah ıslatırlar. Küsküt kesesini ovuşturup ondan çıkarsınlar ve kalanını yarıya gelene kadar kaynatsınlar. Bir *men* şeker ve bir miktar gül suyu koysunlar ve kıvama getirsinler, şerbeti 20 dirhem.¹¹²

¹⁰⁸ YİŞ: Açıklama yapılmıştır; “şol kişiler kim hastalıktan kalkmış ola anlara muvâfıkdır”

¹⁰⁹ YİŞ: Ölçülerde farklılık bulunmaktadır; “her iki yüz elli dirhem ayva suyuna iki yüz elli dirhem şeker katarlar ve elli direm sirke ve iki yüz dirhem gülâb katup karışdırup kaynadalar”

¹¹⁰ YİŞ: Farklı bir başlıkla verilmiştir; “sıkencübîn-i müşhil sevdâyı ishâl ide”. Bu tarif FAP nüshasında bulunmamaktadır.

¹¹¹ YİŞ: Bulunmamaktadır.

¹¹² YİŞ: Ölçülerde farklılık bulunmaktadır, edviyeler ayrı ayrı beze bağlanmış şekilde verilmiştir; “*affîmûn otuz direm bir kettân bezine bağlayalar ve döğülmüş ve elenmiş buçuk dirhem besfâyic dahi bir beze ayrı bağlayalar ve 4 dirhem kara hırbak dahi döğülmüş ve elenmiş bir beze ayrı bağlayalar ve bir menne şeker ve yüz direm sirke ve bir menne su cümlesin bir çölmege koyalar hırbakı bezlerle çölmege bile koyalar ve azcık âteş ile kaynadalar kefin alalar ve bışmege yakîn olıcak affîmûnı içine bıragalar ve her sâ‘at bezleri ovalar tâ kim otların kuvveti suya çıka çün tamâm bışe bezleri çıkaralar kıvâma getüreler saklaya*”

Lakve, Felç ve Saralılar için Sirkengubîn Yapılışı¹¹³: Ada soğanı (ıskıl)¹¹⁴ sirkесinden 100 dirhem, sirke-i buzûrî (tohumlu) 100 dirhem, bal 500 dirhem alsınlar,¹¹⁵ şerbeti 20 dirhem 30 dirhem arası. Eğer sirke-i buzuride selice, afşar otu (asarun), belesan tohumu ve belesan ağacı ve üzerlik otu (hezar isfend)¹¹⁶ kaynatırlarsa doğru olur.

Muhrika Ateşi Olanlar İçin Rummanî (Narlı) Sirkengubîn Yapılışı¹¹⁷: Ekşi ve tatlı nar suyu her birinden yarım *men*, sirke beş *astar*¹¹⁸, sarı çalı (zereşk) suyu 10 *astar*¹¹⁹, gül suyu yarım *men*, şeker bir buçuk *men* alsınlar, adet olduğu gibi, kaynatsınlar. Eğer kişi kullanmak isterse koruk suyu, ravent suyu¹²⁰ ve ekşi turunç suyu ile artırsınlar ve arttığı ölçüde şeker koysunlar.

Sıcak Mideliler İçin Nar Şarabı Yapılışı¹²¹: Ekşi nar suyunu saf süzölmüş [halde] alsınlar isterlerse onun yarısı kadar şeker katsınlar ve pişme vaktinde birkaç dal yaş nane atsinlar ve kıvam versinler. Sonra ondan naneyi çıkarsınlar, eğer ona geçerse uygun olur, eğer mide çok sıcak değil¹²², fakat zayıf olursa bir miktar toz mastika ona katsınlar ve az miktarda dövölüp beze bağlanmış ud-ı hindi doğru olur.

¹¹³ YİŞ: “*Sıfat-ı sirkencübin-i unsuli sıfat-ı sirkencübîn-i unsulî kim lakveye ve fâlice ve sar’a fâ’ide ide*” şeklinde verilmiştir.

¹¹⁴ YİŞ: “*Basal-ı unsuliden*” şeklindedir.

¹¹⁵ YİŞ: “*kaynadup kefin alalar kıvâma getüreler şerbeti yigirmi dirhemdür*” olarak verilmiştir.

¹¹⁶ YİŞ: “*Yüzerlik*” kullanılmıştır.

¹¹⁷ YİŞ: “*sıfat-ı sirkencübîn-i rummânî katı ıssı hastalıklar ve ıssı ciğerler için nâfi’dür katı ıssı hastalıklar ve ıssı ciğerler için nâfi’dür*” şeklinde geçmektedir.

¹¹⁸ YİŞ: “*ekşi enâr suyu ve tatlu enâr suyu her birinden yüz yigirmi beşer dirhem alalar ve otuz direm eyü sirke katalar*” şeklindedir, ölçüler 1 *men*; 250 dirhem olacak şekilde hesaplanmıştır.

¹¹⁹ YİŞ: “*60 dirhem kadın tuzluğu*” olarak verilmiştir.

¹²⁰ YİŞ: Bulunmamaktadır.

¹²¹ YİŞ: “*şarâb-ı rummânî katı ıssı zahmetlü kişilere ve ıssı mi’delü kişilere gayet eyüdür*” başlığı ile verilmiştir. FAP nüshasında bulunmamaktadır.

¹²² YİŞ: “*eger mi’de katı ıssı olacak olursa ve lâkin za’if olursa*” şeklindedir.

Sıcak mide, kalp ve ciğer için ekşi turunç (ağaç kavunu) şarabı yapılışı¹²³: Ağaç kavunu (ekşi turunç) alsınlar ve çekirdeğini ayırsınlar, gül suyu ile taş kazanda¹²⁴ kaynatsınlar ve elle ovalasınlar, süzsünler¹²⁵ ve ona ölçüsü kadar şeker ilave etsinler saflaştırıp kıvam versinler, limon şarabını¹²⁶ da zikredilen kanunla (talimatla) yapsınlar.

Sıcak ciğer ve karındaki şişlik için it üzümü (inebü's-sa'leb) şarabı yapılışı; özellikle ahşadaki (iç organlardaki) sıcak şişlik¹²⁷: İt üzümü yaprağını ve meyvesini ham veya olgun alsınlar, dövsünler ve pişirsinler, ezsinler ve süzsünler, her birinden bir men, 30 sîr şeker koysunlar, onun ölçüsü kadar saflaştırıp kıvama getirsinler.

Sıcak mizaç ve kuru tabiat için erik (âlû) şarabı yapılışı¹²⁸: 100 adet erik alsınlar, 30 adet çekirdeği çıkarılmış kızıl iğde (hünnap), temizlenmiş demirhindi 30 dirhem, kuru menekşe 20 dirhem alsınlar, soyulmuş ve yarı dövülmüş beyaz türbit 20 dirhem, türbiti ayrı [olarak] beze bağlasınlar, hepsini beş men suda iki kısım gidene kadar

¹²³ YİŞ: Turunç hakkında açıklama yapılmıştır; “*turunca Parsîce ağaç kavununa derler Arabca utrûc derler Türkçe turunc dedikleri nârencdür turunc degildür galat-ı âmmdır nârence turunc dedikleri rengi dahi şâhiddür nârenc olduğına*” devamında, “*ağaç kavununun şarâbı ıssı mi 'deye ve ıssı cigere ve ıssı yürege fâ'ide*” yer almaktadır.

¹²⁴ YİŞ: “*kalaylu tencereye veyahud taş tencereye koyup kaynadalar elile ovalar ve bezden süzeler ve şeker katalar endâze ile kaynadalar*” şeklindedir.

¹²⁵ YİŞ: “*Bezden süzeler*”

¹²⁶ YİŞ: Devamında limon şarabı tarifi verilmiştir; “*sıfat-ı şarâb-ı limon bişürmesinin tarîkı oldur kim üç yüz dirhem şekeri su ile ezeler ve yumurta agın katup ve kefin alup eyü arıdalar pâk ideler ve âdetce kıvâma getüreler cevârîş kıvâmına gele andan elli direm süzülmüş limon suyun bu kıvâma gelmiş şekere azcık od üzerinde yâb yâb yedüreler eger biraz gülâb ol şekerle bile kaynadup kıvâma getürseler revâ ola nâzik mizâc kişilere şarâb-ı hoş-bûy ve hoş-ta'âm ola (FAP: olmak için) yürege ziyâde kuvvet vire zinhâr limon suyun şekere yedürirken âteşi az ideler kömür üzerinde karışdıralar şöyle kim kaynamaya zîrâ suyu mahv (FAP: buğ) olup havâyâ gide çün şarâb-ı limon kıvâma gele andan indüreler saklayalar hâcet vaktinde on iki dirhem veya on beş dirhem kadarı ezüb içeler ve ba'zı kişilere yigirmi dirhem içüreler evet ekşi nesnelerin şarâbın bişüricek sakınalar âteşe çaldırmıyalar aslâ yalın olmaya kömür üzerinde bişüreler bakır kabda bişürmeyeler meger kalaylu ola veya taş tencere ola veya çölmekçiye tencere şeklinde etdüreler ve'l-hâsıl gayet ihtiyât ideler âteş ziyâde olıcak çalar acı olur yenmez hem rengi ak olmaz bu te'kîdâtndan garaz mübtedîler ihtiyât idüb ziyân etmeyeler zîrâ nice tabîbleri gördük şarâb-ı limonı ekâbir katında bişürdiler kara oldu ve acı oldu dökdiler dört beş baş şeker zâyî' oldu ol tabîb gayet ile hacil oldu ihtiyât mahalli olmagın te'kîd eyledik ve şarâb-ı limon için eyü ak mükerrer şeker gerek veya eyü ak mevc sâfi şeker gerek kim eyü pâk ideler yumurta agıyla tâ kim şarâb-ı limon ak ve sâfi ola*”

¹²⁷ YİŞ: Bulunmamaktadır.

¹²⁸ YİŞ: “*sıfat-ı şarâb-ı ıccâs ya'ni erik şarâbı mizâcî ıssı olan kişiyeye ve tabî'ati kabız olan kişilere fâ'ide ide ve safrâyı ishâl ide ve yüregi so'uda ve atışı keser*” şeklindedir.

pişirsinler, sonra süzsünler, 30 *astar* kudret helvası (terengubin)¹²⁹ ve yarım *men* şeker koysunlar ve köpüğünü alsınlar, kıvama getirsinler. Bir dirhem mahmudeyi (sakumunya) ve yarım dirhem safranı onda eritsinler, şerbeti 15 ila 20 dirhem. Eğer bu şarapla bir kısım tatlı nar suyu ile yapılırsa eriğin yapışkanı azalır müşhil daha iyi olur.¹³⁰

Sade Erik Şarabı Yapılışı¹³¹: Yaş veya kuru eriği alsınlar, onun üç katı ağırlığında suda, su yarıya inene kadar pişirsinler ve süzsünler, sonra soğuyunca damlatsınlar, eti dökülmeyecek şekilde olsun, erik ağırlığında şeker koysunlar ve kıvama getirsinler.

Issı Mizaç ve Kuru Tabiat için Demirhindi Şarabı Yapılışı¹³²: İstedikleri ölçüde demirhindi alsınlar ve gül suyunda veya suda kaynatsınlar, sonra süzsünler, saflaştırsınlar, o ölçüde elenmiş kudret helvası koysunlar ve şekerle kıvama getirsinler.¹³³ Eğer isterlerse erik şarabı yapılışı gibi kaynatsınlar doğru olur.¹³⁴

İshali olanlar için murdâne (mersin yemişi) şarabı yapılışı¹³⁵: Yarı dövülmüş ve tohumu temizlenmiş kuru mersin yemişi (habbü'l-as) 100 dirhem alsınlar, ekşi elma

¹²⁹ YİŞ: “80 dirhem terengubin ve yüz yigirmi beş direm şeker katar kıvâma getüreler **eger terengübîn ele girmeye yerine bedel şeker katar kâfidür**” şeklindedir, men ölçüler dirhem olarak verilmiş; 1 men; 250 dirhem.

¹³⁰ YİŞ: Bu cümle bulunmamaktadır.

¹³¹ YİŞ: Bulunmamaktadır.

¹³² YİŞ: “*ıssı mizâclu kişilere ve safrâ ‘illetlerine ve ısıtmalara fâ’ide ide ve kabzı açâ ishâl ide*” başlığıyla verilmiştir.

¹³³ YİŞ: “*biraz terengübîn katar veya şeker katar kıvâma getüreler vakt-i hâcetde soğuk su ile ezûb içeler nâfi‘ ola safrâyı ishâl ide ve harâreti def‘ ide ve susuzluğu kese*” şeklindedir.

¹³⁴ YİŞ: Bu cümle bulunmamaktadır.

¹³⁵ YİŞ: Hangi hastalıklara iyi geldiği konusunda açıklama yapılmıştır, tarifte farklılık bulunmaktadır, farklı bir tarif daha verilmiştir; “*sıfat-ı şarâb-ı mersin ishâli bağlaya ve öksürüğe ve kan gidene fâ’ide ide ve zevura ve zehire fâ’ide ide ve gönül dönmegi ve kusmağı def‘ ide ve mesâne fâ’ide ide ve yürege ferâh ve kuvvet vire ve susuzluğu keser ve balgam ishâline yaraya ve oglancuklar öksürüklerine ve ishâllerine ve kusmalarına gayet müfiddür şerbetler içinde menfa‘atlü Şarâb-ı mersindür hem tatlılığı var hem kekreligi var tatlılığı sineye ve öksürüğe fâ’ide ider kekreligile ishâli keser hiçbir şerbet yokdur öksürükle ishâle fâ’ide ide illâ mersin şarâbı ve haşhâş şarâbı san‘atı budur*” devamında, “*alalar mersin yemişi elli dirhem nîmköft döğeler ve su ile ısladup kaynadalar eyü bişüreler bezden muhkem sıkup süzeler iki yüz dirhem şeker katup kıvâma getüreler bu didigimiz kurusundan olacak yüz yigirmi dirhem şeker katar yahud tâzesinden ve yaşından pişürseler şekerle berâber koyalar mersin yemişi vaktinde ideler şerbeti on beş dirhemdür sıfat-ı Şarâb-ı mersin-i nev‘-i âhar bir dürlü mersin şarâbı dahi kim müdebbirdür ishâli bağlaya ammâ öksürüğe yaramaya san‘atı budur yüz*”

suyu ve ekşi ayva suyu ve ekşi nar suyu her birinden bir *men* ve eğer kırt ve terasîs (Hint ayvası) ¹³⁶ varsa her birinden 10 dirhem yarı dövülmüş, bu suların içinde mersin yemişi ile pişirsinler ve elle ovalasınlar, ezsinler ve süzsünler. Sonra hepsini kaynatsınlar ve kıvama getirsinler. Eğer yarım *men* miktarında taberzed şekeri koyarlarsa doğru olur ve kırt ve terasîs yoksa ¹³⁷ 20 dirhem hint kamışı (tebâşîr) ve 20 dirhem toz Ermeni kilini bu şaraba karıştırsınlar, şerbeti 10 dirhem.

Meyve şarabı yapılışı¹³⁸: Siyah erikten 30 adet, demirhindi 30 dirhem, ekşi ve tatlı nar suyu, ekşi turunç suyu, Çin armudu suyu, Hint karpuzu suyu ve koruk suyu, her birinden 40 dirhem alsınlar, şeker bir *men*, şerbeti 15 dirhem semiz otu suyu biraz luab-ı asbgul (sinir otu özü) ve yarım dirhem Hint kamışı ile muhrika ateşine faydalıdır.

Sıcak mizaç için afsentin (pelin otu) şarabı yapılışı¹³⁹: Beş dirhem pelin otu, kızıl gül iki dirhem, demirhindi 20 dirhem, siyah erik 30 adet alsınlar, iki *men* suda yarısına inene kadar pişirsinler ve süzsünler. Şerbeti 40 dirhem 10 dirhem şeker ile faydalı olur.

direm mersin yemişin alalar nîm-köft döğeler ve ekşi elma suyu iki yüz dirhem ve ekşi ayva suyu iki yüz (FAP: elli) direm kızıl behmen on dirhem behmeni dahi nîm-köft döğeler bu sularla mersin yemişin kim ıslanmışdır elma ve ayva suyunda bile kaynadalar ve bezden sıkup süzeler yüz otuz dirhem şeker katup kıvâma getüreler ve on dirhem tebâşîr-i hindî ve yigirmi dirhem kil-i Ermenî yumuşak sahk idüb bu şaraba karuşduralar ve eger on direm emrûd-ı kurudan (FAP: armud kavudunu) bile karuşduralar revadır”

¹³⁶ YİŞ: “Kızıl behmen” şeklindedir.

¹³⁷ YİŞ: Bu kısım bulunmamaktadır.

¹³⁸ YİŞ: Bu tarif bulunmamaktadır.

¹³⁹ YİŞ: Farklı iki çeşit şarap tarifi verilmiştir, hangi rahatsızlıklara iyi geldiği belirtilmiştir, tarifte farklılık bulunmaktadır; “sıfat-ı şarâb-ı afsentîn mi ‘de imtilâsına ve rub‘ ısıtmasına fâ’ide ide afsentîne Türkçe pelin dirler san’atı budur afsentîn beş direm kızıl gül on beş direm yunulmuş ak türbid nîm-köft döğülmüş iki direm sünbül iki direm üç yüz yetmiş direm su ile kaynadalar üç bahşinden bir bahşi kala andan bezden sıkup süzeler şerbeti on beş direm ola biraz cüllâbla veya şekerle içeler şarâb-ı afsentîn-i diger bagırsakların yellerini tagıda ve kuluncı açā san’atı afsentîn elli direm seliha yigirmi direm kerefes tohumu otuz direm beş yüz direm su ile kaynadalar iki bahşi gidüb bir bahşi kala andan sonra süzüb iki yüz elli direm şeker katalar veya asel katup kıvâma getüreler şerbeti on beş direm ya yigirmi direm eksikregi on direm ziyâdesi yigirmi diremdür”

Kulunç için incir şarabı yapılışı¹⁴⁰: Bir *men* dolgun incir, 100 dirhem nohut alsınlar, üç *men* suda nohut pişene kadar kaynatsınlar ve süzsünler öyle ki inciri ezmeden suyunu damlatsınlar¹⁴¹ ve o suyu kazana koysunlar ve tekrar kaynatsınlar. Kıvama geldikten sonra yarım *men* miktarınca fânîd (arpa şekeri) bal ile koysunlar, her birinden bir dirhem sümbül ve karanfil, havlıcan, safran ve tarçın¹⁴² her birinden yarım dirhem alsınlar, dövsünler ve beze bağlasınlar, kazana atsınlar ve kıvama getirsinler, sonra bezi içinden çıkarsınlar, şerbeti 20 dirhem, kulunç için (ise) bu nohut şarabı kaynatırlar ve bezsiz yaparlar.¹⁴³

Sıcak yürek ve sıcak ciğer sahipleri ile muhrika ateşi sahipleri için sandal şarabı yapılışı: 50 dirhem rendelenmiş beyaz sandal¹⁴⁴ alsınlar, bir gece bir gündüz veya daha fazla, onu beş *astar* koruk suyu, beş *astar* sirke ve bir buçuk *men* suda ıslatsınlar. Sonra yarısına inene kadar kaynatsınlar, elle ovalasınlar, süzsünler ve üzerine bir *men* şeker koysunlar, kıvama getirsinler. Şerbeti 10 dirhem, semizotu tohumu suyuyla (versinler) ve eğer kişinin öksürüğü varsa bu şarap onun için sirkesiz ve koruk susuz pişirilmelidir,¹⁴⁵ fakat nilüfer yaprağı ve menekşe yaprağı ona eklesinler ve gül suyunda pişirsınlar.¹⁴⁶

Öksürük ve zatü'l-cenb (plörezi) sahipleri için menekşe şarabı yapılışı: Bir *men* taze menekşe alsınlar ve eğer taze yoksa 100 dirhem kuru menekşe alsınlar, bir gün bir gece 4 *men* suda ıslatsınlar¹⁴⁷, sonra bir taşım kaynatsınlar, ovalasınlar ve

¹⁴⁰ YİŞ: “*sıfat-ı şarâb-ı tîn ya’ni incir şarâbı bil agrısına ve bögrek agrısına fâ’ide ide*” şeklinde verilmiştir.

¹⁴¹ YİŞ: “*kaynadalar tâ nohûd pişe ve incirle muherrâ ola andan muhkem süzeler*” olarak verilmiştir.

¹⁴² YİŞ. Safran bulunmamaktadır, tarçın hariç diğerleri iki dirhem ölçüsünde verilmiştir.

¹⁴³ YİŞ: “*bezi otlarla çıkaralar ovalar sıkalar bezde kalanın bezle yabana atalar şerbeti yigirmi dirhem ola eger kulunc için bişürseler nohûdı bile bişürmeyeler ve edviyyeleri beze koymayalar*”, devamında başka bir tarif daha verilmiş; “*sıfat-ı şarâb-ı incir nev’-i âhar tecrîbe-i amasiyye yüz dirhem incir yüz dirhem kayısı bir gün bir gece ısladalar tekrâr su katup içeler harâret def’ine ve mukavvi ve müferrihdür*”

¹⁴⁴ YİŞ: “*sarurak eyü kokılı* (FAP: ak)” şeklindedir.

¹⁴⁵ YİŞ: Devamında; “*lâkin tenhâ gülâbla pişüreler yüz direm şekere beş direm sandal ideler ya yedi dirhem ya on dirhem sandal ideler lâkin on dirhem edicek ziyade kaynatmıyalar zîrâ artık kaynayıcak ve on dirhemden artık olıcak acı olur ta’âmı eyü olmaz.*” Yer almaktadır.

¹⁴⁶ YİŞ: Bu cümle bulunmamaktadır.

¹⁴⁷ YİŞ: Devamında “*eger zarûret olup ta’cilen* (FAP: necet) gerek olsa ıslanmadan pişürseler revadır” yer almaktadır.

süzsünler.¹⁴⁸ Aynı suda diğer parça menekşeyi ıslatsınlar bir gece bir gündüz daha ve aynı şekilde kaynatsınlar, ovalasınlar, süzsünler, aynı şeyi üç veya dört kez yapsınlar, sonra şeker eksinler ve kıvama getirsinler. Şerbeti 10 dirhem, keşk-âbla versinler.¹⁴⁹ Eğer 10 dirhem kitre (ketira),¹⁵⁰ 11 dirhem hatmi tohumu ve 10 dirhem tatlı ayva çekirdeği, her birinin ayrı ayrı lu'âbını (salyalarını) alsınlar ve menekşe suyuna karıştırsınlar, sonra şeker katsınlar, doğru olur.¹⁵¹

Öksürük ve zatü'l-cenb (plörezi) sahipleri için tatlı nar şarabı yapılışı: İki men tatlı nar suyu, yarım men neyşeker (şeker kamışı)¹⁵² suyu, 50 dirhem veya daha fazla hatmi tohumu lu'âbı alsınlar, yarısına inene kadar pişirsinler. Sonra bir men şeker koysunlar ve kıvama getirsinler, şerbeti 15 dirhem¹⁵³, keşk-âbda 3 dirhem badem yağı ile faydalı olur.

¹⁴⁸ YİŞ: Devamında; “dört yüz direm şeker katarlar yumuşak âteş üzerinde karışdırı karışdırı kıvâma getüreler” bulunmaktadır.

¹⁴⁹ YİŞ: Keşk-âbda versinler bulunmamaktadır. Devamında; “şarâb-ı benefsic ya'ni benefşe mükerrer olup telyîn ve nuzcî ziyâde ve fâ'idesi artuk ola evet suyu azcık olmaya bir nice kerre benefşe'i kaynadup süzmege kâbil ola şerbeti on direm ola”

¹⁵⁰ YİŞ: Boy tohumu eklenmiştir; “on dirhem kesîrâ ve on dirhem boy tohumu ve on dirhem ayva çekirdeği ve on beş dirhem hatmî tohumu” şeklindedir.

¹⁵¹ YİŞ: Devamında; “zîrâ hıltları bişürmesi ziyâde olup sine'i yumuşada ve balgamı asânlıkla bişürüb çıkarâ” yer almaktadır. Sonrasında birkaç menekşe şarabı tarifi daha bulunmaktadır; “şarâb-ı benefşe-i kâ'ide-i âhar yaş benefşe'i cem' idüb çiçeginin yapragın yolalar sapın gidereler ne mikdâr olursa vezn ideler ve ol mikdâr su katarlar ol su ile haşlayalar andan sıkalar suyun alalar geru kalan suyu vezn ideler iki suya bir şeker katup kıvâma getüreler lâkin anı yalın âteşden saklayalar ve benefşe'i çok kaynatmayalar henüz göklüğü var iken yalnız sıkalar hûb şarâbdır nev'-i diger-i şarâb-ı benefşe benefşe'i alalar sapın gidereler yüz direm kadar yaş benefşe'i kaynadalar şöyle kim ziyâde kaynatmayalar gül gibi sehilce kaynadalar rengi suya çıka süzeler iki yüz direm şeker katarlar kıvâma getüreler dahi kuvvetlüce olsun diyen kişi yüz direm yaş benefşeye yüz direm şeker katup kıvâma getüre eger mükerrer bişürmek murâd etseler evvel yüz direm yaş benefşe'i kaynatdıkları suyu süzdükden sonra yine yüz direm benefşe kaynadalar üç def 'a ya beş def 'a ya dahi artık bir suda tekrâr benefşe'i bişüreler yumuşak od üzerinde şöyle kim âteş yalın olmaya belkim kömür üzerinde ola yâb yâb kaynadalar âteşi tîz olmaya gül şarâbının ve benefşe şarâbının ve nîlüfer şarâbının ve cemî' reyhânlar şarâblarının âteşi tîz olmayup yumşak ola zîrâ çiçekler nâzik olur tîz âteşe tahammül eylemezler kuvvetleri gider ve hem ta'âmı acı olur andan bezden süzeler yüz direm şeker katup kıvâma getüreler eger dahi artık şekerle bişürmek murâd etseler bu minvâl üzre kıyâs idüb bişüreler eger kuru benefşe şarâb bişürmek murâd etseler yüz dirhem şeker için yigirmi direm kuru benefşe kaynadalar anı süzüb sonra ol suda on beş direm dahi kaynadalar revâdır kaynadup süzeler şeker katup kıvâma getüreler şerbeti on direm ya on beş dirhem ola yigirmi dirhemi ziyâde telyîn ider”

¹⁵² YİŞ: “neyşeker” yerine 250 dirhem “şeker” kullanılmıştır.

¹⁵³ YİŞ: “Şerbeti 10 dirhem” olarak verilmiştir.

Sill (verem) sahipleri için haşhaş şarabı yapılışı: Taze beyaz haşhaş 25 adet, soyulmuş ve yarı dövülmüş zambak kökü¹⁵⁴ 30 dirhem, hatmi tohumu ve kitre, Arap sakızı (zamg-ı Arabi) ve tatlı ayva çekirdeği her birinden beş dirhem alsınlar. Kitre ve zamgı ayrı ayrı eritsinler¹⁵⁵, tatlı ayva çekirdeği ve hatmi tohumunun ayrı ayrı lu'âbını alsınlar, zambak kökünü yarım *men* suda üçte biri kalana kadar kaynatsınlar, süzsünler ve saklasınlar¹⁵⁶. Sonra haşhaş tohumunu kabuğuyla yarı dövsünler ve üç *men* suda yarısı kalana kadar kaynatsınlar, ovalasınlar ve süzsünler, lu'âbları onunla karıştırsınlar ve bir *men meypohte* koysunlar ve kıvama getirsinler. Bu şerbeti nezlesi geçmeye başlamış kişiye vermemelidir, fakat nezleye tutulacak olan kimseye versinler.¹⁵⁷

Bu şarapta kullanılan meypohtenin yapılışı: Tatlı üzümü alsınlar ve çekirdeğini çıkarsınlar, suyunu sıksınlar. Kazanı ateşte gezdirdinler ki ateş onun tozunu götürsün¹⁵⁸ ve bu şekilde üçte biri kalana kadar pişsin o vakit kullansınlar.¹⁵⁹

Mesane yanması için kakunec (güney feneri) şarabı yapılışı¹⁶⁰: Güney fenerini kılıfından çıkarsınlar ve kaynatsınlar, elle yavaşça ovalasınlar ki acısı biraz çıksın.¹⁶¹

¹⁵⁴ YİŞ: “*buyan kökü*” olarak verilmiştir.

¹⁵⁵ YİŞ: “*ayru dögeler*” şeklindedir.

¹⁵⁶ YİŞ: Zambak köküne yapılan işlem bulunmamaktadır.

¹⁵⁷ YİŞ: “*bu şarâbı bir kimseye virmek gerek **kim nâzlesi olmaya** eger nâzlesi inmiş olursa pâk olmayınca virmeyeler lâkin nâzle inmemek için ve nâzle[y] i bağlamak için bu şarâbdan vireler nâzleyi **bağlaya***” şeklindedir.

¹⁵⁸ YİŞ: Ateşten geçirme bulunmamaktadır.

¹⁵⁹ YİŞ: Devamında başka bir haşhaş şarabı tarifi verilmiştir; “*sıfat-ı şarâb-ı haşhâş-ı sâde ak haşhâş tohumun alalar biraz kadarı yumşak dögeler kaynadup südin alalar (FAP: eğer kaynatmadan) bir dahi eyü yumşak döğülmüş ola beze koyup su içinde elile ovmagla südin çıkarsalar revâ ola **ammâ muhkem dögüb elile ovup ısı suda südin almak yegrekdür** ve biraz murâd itdikleri kadar şeker katalar kıvâma getüreler öksürüğe ve ishâle ve oglancuklara bu şarâb-ı haşhâşdan virmek olur lâkin yukarugı şarâb-ı haşhâş kim kabıyla bile bışmışdür her kişiye ve oglancuklara virmek olmaz ve her kişi anı kime gerekse virüb yedirmek olmaz tabîb-i **hâzık** gerek kim fark ide ve temeyyüzü ola kim kime virmek gerek ve kime virmemek gerek veya bir ehl-i ma'rîfet ola kim nenin gibi kişiye virmek gerekdür bile ve andan ne mikdâr vire ba'zı mizâc haşhâş kabın götürmez götürren kişi dahi barmagile birkaç yalaya katı çok yemeye*”.

¹⁶⁰ YİŞ: Açıklama yapılmış, farklı dillerde karşılıkları verilmiştir; “*bevl yolın açar ve bevl yolu acıduğun gidere kâkünece Türkçe kanbil derler al rengi olur **alef** (FAP: gılağ) içinde üzüm taneleri gibi içi olur ve tohumları olur bâdincân yapragı gib[i] yapragı olur aşçılar anın gülâflarını ya 'ni kablarnı cem' idüb saklarlar aş saru renk virür yağ sıfatlı cerb gösterir andan ötri cem' iderler ve ol ota Parsîce urûsperde dirler Arabca kâkünece dirler*”

¹⁶¹ YİŞ: “*elle ovalar lâkin katı ovmayalar tâ kim inen acı olmaya*” şeklindedir.

Sonra süzsünler ve şeker katsınlar, kıvama getirsinler. Eğer bir *men* güney feneri ile 50 dirhem kuru menekşe kaynatılırsa çok doğru olur. ¹⁶²

Öksürük ve soğuk nezleden kaynaklı nefes darlığı olanlar için zufa (çördük otu) şarabı yapılışı: 10 dirhem boy otu (hulbe), yedi dirhem keten tohumu, venüssaçı¹⁶³ (persiyavşan) ve zambak (susen) kökü her birinden 10 dirhem, çekirdekleri çıkarılmış kuru üzüm (meviz-i münakka) 20 dirhem, 12 adet dolgun incir, kuru çördük 3 dirhem¹⁶⁴, menekşe 5 dirhem, müdahrec (yuvarlak) loğusa otu (zeravend) ve muşevva¹⁶⁵ (ızgarada pişmiş) adasoğanı (ıskıl) her birinden iki dirhem, rezene (badyan) kökü kabuğu ve kereviz kökü kabuğu her birinden 10 dirhem, rezene tohumu ve kereviz tohumu her birinden dört dirhem alsınlar, üç *men* suda bir *men* kalana kadar pişirsinler, sonra süzsünler, şerbeti 40 dirhem, bir miskal macun¹⁶⁶ ve bir miskal çam fıstığı (çilguze) yağı ile veya iki miskal çördük otu macunu ile.

Sıcak nezle için çördük otu şarabı yapılışı: 20 adet hünnap, sebestan 30 adet, temizlenmiş üzüm¹⁶⁷ 20 dirhem, venüssaçı ve menekşe her birinden 5 dirhem, kabuğu soyulmuş zambak kökü 10 dirhem alsınlar, hepsini iki *men* suda yarısına inene kadar kaynatınsınlar ve süzsünler¹⁶⁸, 20 dirhem tatlı ayva çekirdeği lu'âbı ve 20 dirhem hatmi tohumu lu'âbı ile onu karıştırınsınlar. Şerbeti 40 dirhem, 10 dirhem şeker ve bir miskal çördük macunu ile ve iki dirhem tatlı badem yağı ile [versinler].¹⁶⁹

¹⁶² YİŞ: Devamında; “kurs-ı kâkünc dahi düzeler kurûh-ı mesâne için yerinde zikr olunur inşâallâhu te ‘âlâ **diğer kâkünc tohumun yeseler harâreti ve istiskâ şişin gidere husûsâ ısıtmadan şişüb harâreti ola eger mezbûr tohumun acılığından kaçarlarsa şeker katup yeyeler ve şeker ile döğüb ma‘cûn idüb yiyeler**” yer almaktadır.

¹⁶³ YİŞ: “*Türkçe baldırıkara dirler*” açıklaması yapılmıştır.

¹⁶⁴ YİŞ: “zufa 5 dirhem” olarak verilmiştir.

¹⁶⁵ YİŞ: “basal-ı unsul-i müşevvâ ya ‘ni hamîra kaplayup ocakda pişmiş ola ve büryân olmuş ola” şeklindedir.

¹⁶⁶ YİŞ: “bir miskâl ma‘cûn-ı kafayla ve bir miskâl köknâr içi yağıyla vireler” şeklindedir. YC’de dipnotta macundan sonraki kelimenin okunamadığı bilgisi yer almaktadır.

¹⁶⁷ YİŞ: “çekirdeksiz kızıl üzüm” olarak verilmiştir.

¹⁶⁸ YİŞ: “bezden sıkup süzeler” şeklindedir.

¹⁶⁹ YİŞ: Devamında; “içeler şarâb-ı zûfâ-yı sâde zûfâ yigirmi direm nîm-köft döğeler su ile kaynadalar ve süzeler yüz yigirmi direm bal katalar veya şeker katub yine kaynatup kıvâma getireler şerbeti on direm ola” yer almaktadır.

Mide, ciğer ve damarlar imtilası için afsentin (pelin otu) şarabı yapılışı¹⁷⁰: Beş dirhem Rumi¹⁷¹ pelin otu, kırmızı gül yaprağı 15 dirhem, kabuğu soyulmuş ve yarım dövülmüş beyaz türbit iki dirhem, sümbül iki dirhem alsınlar, hepsini bir buçuk *men* suda iki bölümü gidip bir bölümü kalana kadar kaynatsınlar. Sonra ovalasınlar ve süzsünler, şerbeti 15 ila 20 dirhem¹⁷², bir miktar şeker veya ham gül suyu ile karıştırıp içsinler doğru olur.

Bağırsak yellerini kesen ve kuluncu açan diğer nüsha: Rum¹⁷³ pelin otu (afsentin-i rumî) 50 dirhem, selihe (selice) 20 dirhem, kereviz tohumu 30 dirhem, iki *men* suda iki bölümü gidip bir bölümü kalana dek pişirsinler. Sonra süzsünler, bir *men* şeker koysunlar ve kıvama getirsınlar, şeker yerine bal da olabilir, şerbeti 15 ila 20 dirhem. En az 10 dirhem¹⁷⁴ ve bu nüsha eğer 10 dirhem sümbül eklenirse doğru olur.

Maü'l-usul-i sade yapılışı: Rezene kabuğu ve kereviz kökü kabuğu her birinden 10 dirhem alsınlar, kapari kökü kabuğu beş dirhem¹⁷⁵, maü'l-usulde asıl budur, eğer ciğere faydası olması [istenirse] hindiba (kesanah) kökü kabuğu 10 dirhem, yarım dövülmüş kasni tohumu beş dirhem. Eğer mizac tahammül etmezse kereviz tohumu iki dirhem koysunlar ve kapari kökü kabuğu koymasınlar. 20 tane incir, 30 adet kuru üzüm ve iki dirhem kızıl gülü onun içinde kaynatmalı ve saflaştırmalıdır. Beş *astar* kırmızı gül atsınlar ve tekrar süzsünler.¹⁷⁶ Ağız eğrilmesi ve felç sahipleri için olana gelince, bahsettiğimiz bu maü'l-usul karışımına başka şeyler ilave etsinler. Şunlar gibi; limonotu (ezher) kökü ve beş dirhem afşar otu (asarun) ve yarı dövülmüş belesan tohumu her birinden iki dirhem, belesan ağacı ve buzidan (salep) ve selice ve üzerlik¹⁷⁷ (hezar esfend) her birinden üç dirhem, temizlenmiş kuru üzüm 20 dirhem çokça faydalı olur. Fikâh (anüsler) istiskâsı olanlar için olana gelince, limonotu, sümbül, koyun

¹⁷⁰ Daha önce afsentin şarabı tarifi verilmişti. YİŞ: “*mi'de imtilâsına ve rub' ısıtmasına fâ'ide ide afsentîne Türkçe pelin dirler*” şeklinde açıklama yapılmıştır.

¹⁷¹ YİŞ: “Rumi” yer almamaktadır.

¹⁷² YİŞ: “Şerbeti 15 dirhem.” olarak verilmiştir.

¹⁷³ YİŞ: “Rum” bulunmamaktadır.

¹⁷⁴ YİŞ: “*ziyâdesi yigirmi diremdür*” şeklindedir, devamında sümbül eklenen kısım bulunmamaktadır.

¹⁷⁵ YİŞ: Devamında; “*kerefes tohum beş direm râziyâne tohum beş direm anîsûn beş direm su ile kaynadalar isti'mâl ideler*” yer almaktadır, (YC tahkikiinde kullanılan ب nüshasında yapılan bu eklemelerin de bulunduğu dipnotta belirtilmiştir.)

¹⁷⁶ YİŞ: Ciğer için olan bu terkip bulunmamaktadır.

¹⁷⁷ YİŞ: Bulunmamaktadır.

pıtrağı (gafet), kamadaryus, kamafitus¹⁷⁸ ve Rum asfentini, her birinden üç dirhem, sarıçalı (zereşk) 10 dirhem artırırlar.

Sara'sı olanlar ve hayız kanını indirmek için: Uzun ve yuvarlak zeravent (loğusa otu), ince kantaron ve favavinya kökü¹⁷⁹ alsınlar, her birinden üç dirhem eklesinler, eğer favavinya elde yoksa, selice, belesan ağacı ve üzerlik¹⁸⁰ eklesinler, yerine geçer.

Böbrek ve mesane taşı temizlemek için: Venüssaçı üç dirhem, habb'ul-galet¹⁸¹, yani Hint burçağı¹⁸² yarı dövülmüş iki dirhem, eskulufideryun¹⁸³ (geyik dili) üç dirhem, yarım dövülmüş gezer/cezer (havuç) tohumu iki dirhem¹⁸⁴, kuru incir 10 adet eklesinler.

Nıkris ve evcâ'ü'l-mefâsıl (eklem ağırları) olanlar için: Şahterec, ince kantaron, mısır anasonu (nanhah),¹⁸⁵ çiğdem çiçeği (surincan), buzıdan (salep) ve mahizühre her birinden beş dirhem katsınlar ve bütün maü'l- usule gülşeker koysunlar.¹⁸⁶

Sade gülsuyu yapılışı: Bir *men* şeker, üç *men* gül suyu alsınlar, pişirsinler ve köpüğünü alsınlar ve yarısına kadar insin, bir dirhem safranı onda eritsinler, ihtiyaç zamanında suda çözsünler, buz ile soğutsunlar ve içsinler faydalı olur.¹⁸⁷

¹⁷⁸ YİŞ: “*kemâderyus kim Türkçe hamâdre dirler ve kemâfîtüs kim Türkçe harb tutan dirler*” şeklindedir.

¹⁷⁹ YİŞ: “*udü's-sa 'lîb*” olarak verilmiştir.

¹⁸⁰ YİŞ: Bulunmamaktadır.

¹⁸¹ YİŞ: “*habbü'l-kalb yigirmi direm nîm-köft dövülmüş ola*” şeklindedir.

¹⁸² YİŞ: Bulunmamaktadır.

¹⁸³ YİŞ: Açıklama yapılmıştır; “*üç direm eskulûfınderyûn habbü'l-kalb Türkçe gözgü tarusı dirler hâtûn kişiler ve kızlar gözgüye yapışdırırlar taşlu ve kayarlu yerlerde ve taglarda çırpılar arasında biter çok budakları olur âyet ağacı yaprağı gibi yaprağı olur budaklarında ak ak tarudan büyücek taru kibi dîzilüce biter alçak olur katı ak olur sûret tarusı dahi dirler sidügi tutılana faide ider sidik yolın açar ve taşı uvadup çıkarır*”

¹⁸⁴ YİŞ: Havuç tohumu bulunmamaktadır.

¹⁸⁵ YİK: Devamında; “*bûzîdân*” eklenmiştir.

¹⁸⁶ YİŞ: “*bütün maü'l- usule gülşeker koysunlar*” bulunmamaktadır. Devamında Topkapı Revan nüshasında farklı bir maü'l-usûl tarifi yer almaktadır, “*sıfat-ı mâiü'l- asel mertûb kişilere ve meflûce ve lakveya ve balgamı çok kişilere gayet münâsibdür bir vukıyye eyü sâfi ve hoş ta 'âm bal beş vukıyye su ile ya dahi ziyâde kaynadalar kim kefi alına ve biraz dövülmüş dârçîn ve anîsûn ve râziyâne'i bir beze koyup bile kaynadalar bunlardan birisin ya ikisin bile kaynatsalar dahi olur ve hemân balı yalnız su ile kaynatsalar da olur andan sâfi ideler ve so 'udup karşı içeler nâfi ' ola*”, FAP nüshasında ise sade gülsuyu yapımına geçmektedir.

¹⁸⁷ YİŞ: “*ak sâfi mükerrer şeker yüz dirhem eyü ve gökçek râyihalı gülâb üç yüz dirhem bir kalaylı tencere içinde kaynadup kefin alup kıvâma getüreler soğuk su ile ezüb içeler ve ba 'zılar ezüb içecek*”

Afavihli (aromalı) gülsuyu yapılışı:¹⁸⁸ Sümbül, tarçın, Afrika kakulesi¹⁸⁹ (hayr-ı buva), kakule¹⁹⁰, zerunbâd (yabani zencefil), zencefil, besbase (küçük Hindistan cevizi), kebabe, cevzbuvâ ve mastika, her birinden iki dirhem¹⁹¹ alsınlar ve yarı dövüp beze bağlasınlar, beş dirhem udu hindi yarı dövüp ayrı bir beze bağlasınlar, beş *men* suda yarısına inene kadar kaynatsınlar ve her iki bezi ovalasınlar, sıksınlar ve kazandan çıkarsınlar ve bir *men* şeker koysunlar, köpüğünü alsınlar ve kıvama getirsinler. Bir *miskal* anberi gül suyuna koysunlar ve bir dirhem safranı onda eritsinler ve gül suyu ile karıştırsınlar.¹⁹²

Ma'ül-asel (bal şerbeti) yapılışı:¹⁹³ Bir *men* balı¹⁹⁴ alsınlar, beş *men* veya daha fazla suda kaynatsınlar, oluşan köpüğü alsınlar ve onu hava ile soğutsunlar.¹⁹⁵

Zayıf mideliler için rummani nane şarabı yapılışı¹⁹⁶: Ekşi ve tatlı nar tanelerini alsınlar, posasını (etli kısmı) ezsinler ve suyunu çıkarsınlar ve yarıya inene kadar kaynatsınlar, onun yarım miktarı kadar taze nane usaresini onunla karıştırsınlar, köpüğünü alsınlar, nane usaresi kadar miktarda şeker koysunlar ve kıvama getirsinler.¹⁹⁷

vaktin bir dirhem za'ferân bile ezeler ve buz katup içeler" şeklindedir, Topkapı Revan nüshasında farklı yerde bulunmaktadır.

¹⁸⁸ YİŞ: "sıfat-ı cüllâb kim efâviyye ile pişe ya 'ni ısı ve hoş râyihalı edviyyeler ile pişe" şeklindedir.

¹⁸⁹ YİŞ: "ya 'ni kâkule-i kebîr" olarak açıklanmıştır.

¹⁹⁰ YİŞ: "kâkule-i sagîr ki heyle derler" şeklinde verilmiştir.

¹⁹¹ YİŞ: 2,5 dirhem

¹⁹² YİŞ: Gül suyu yerine şerbete karıştırsınlar şeklindedir; "ol kıvâma gelmiş şerbete katalar Efâviyyeli cüllâb ola be-gayet nefîs ve hûb olu[r]"

¹⁹³ YİŞ: "**mertûb kişilere ve meflûce ve lakveya ve balgamı çok kişilere gayet münâsibdür**" açıklaması yapılmıştır.

¹⁹⁴ YİŞ: "bir vukıyye eyü sâfi ve hoş ta 'âm bal" şeklindedir, men yerine vukıyye kullanılmıştır, oranlar aynıdır.

¹⁹⁵ YİŞ: "biraz döğülmüş dârçîn ve anîsûn ve râziyâne'i bir beze koyup bile kaynadalar bunlardan birisin ya ikisin bile kaynatsalar dahi olur ve hemân balı yalnız su ile kaynatsalar da olur **andan sâfi ideler** ve so'udup karşı içeler nâfi' ola." eklenmiştir, devamında farklı bir tarif daha yer almaktadır; sıfat-ı şarâb-ı asel bal şarâbı mi'deyi ve çigeri kızdırur sovuqluga fâ'ide ider san'atı budur sünbül-i Hindî ve mastakî ve kâkule-i kebîr ve dârçîn ve üd-ı hindî ve kâkule-i sagîr ve cevz-i bevâ ve karanfil her birinden birer dirhem bu edviyeleri nîm-köft döğeler üç ritil su içinde kaynadalar üç bahşından bir bahşı kala andan süzeler beş gayet eyü balla kaynadup kıvâma getüreler vakt-i hâcetde içeler nâfi' ola"

¹⁹⁶ YİŞ: Başlıkta rummani bulunmamaktadır; "sıfat-ı şarâb-ı na'nâ mi'desi za'if kişilere fâ'ide ide ve kusmağı giderir ve gönül dönmesine fâ'ide ide san'atı budur" şeklindedir.

¹⁹⁷ YİŞ: "na'nâ suyu kadarınca şeker katalar kaynatup kıvâma getüreler **hâcet vaktinde içeler**" şeklindedir.

Kusma ve mide bulantısını önleyen, mideyi güçlendiren diğer nüsha: 40 dirhem beyaz ağaç yosunu (uşne)¹⁹⁸, 40 dirhem demirhindi alsınlar, her ikisini bir *men*¹⁹⁹ gülsuyunda yarısına inene kadar kaynatsınlar ve süzsünler, tatlı ve ekşi nar suyu, ekşi elma suyu ve yaş nane suyunun her birinden yarım *men* alsınlar ve saf gülsuyu karıştırsınlar, bir *men* şeker koysunlar ve 40 adet²⁰⁰ Antep fıstığının üstündeki kabuğu ona eklesinler, şekerle kaynatsınlar, köpüğünü alsınlar ve kıvama geldiği vakit [ocaktan] alsınlar ve Antep fıstığı kabuklarını ona koysunlar, her hastalık için bu şerbetten 10 dirhem içsinler ve o kabuğunu ağızda tutsunlar emsinler, çok faydalıdır.

Meybih yapılışı: Yiyecekleri sindirir ve mideye kuvvet verir, kusmayı önler. Ekşi ayva suyu beş *men*, dört buçuk *men* reyhan şarabı alsınlar, zencefil ve mastika her birinden iki dirhem alsınlar, küçük ve büyük kakule, tarçın her birinden dört dirhem, karanfil üç dirhem, saneh (ince telli)²⁰¹ safran dört dirhem, hepsini yarı dövüp beze bağlasınlar, kazana atsinlar ve su yarıya inene kadar kaynatsınlar, her saat bezi onda ovalasınlar ve dört buçuk *men* bal veya şeker koysunlar, kıvama getirsinler. Yarım dirhem toz miski az miktarda bu şarapla eritsinler ve onu hepsiyle pütür kalmayınca kadar karıştırsınlar.²⁰²

Ayva şarabı yapılışı:²⁰³ Yarısı kalana kadar kaynatılmış ayva usaresi bir *men*, dağ elması²⁰⁴ usaresi yarım *men*, eski şarap²⁰⁵ yarım *men*, bal yarım *men* alsınlar ve iki dirhem dövüşmüş udu hindi, mastika ve safran her birinden bir dirhem²⁰⁶, besbase bir buçuk dirhem, sümbül, karanfil ve cevzbuva, kaküle ve tarçın ve zencefil her birinden yarım dirhem alsınlar, hepsini yarım dövüp beze bağlasınlar ve san (adet

¹⁹⁸ YİŞ: “beyaz uşne” yerine; “*bellût ağacının yosunu kim Arabca uşne derler*” olarak verilmiştir.

¹⁹⁹ YİŞ: “300 dirhem” şeklindedir.

²⁰⁰ YİŞ: “80 tane” olarak verilmiştir.

²⁰¹ YİŞ: “*za’ferân-ı hâlis*” olarak verilmiştir. “*şarâb-ı reyhânî bin yüz dirhem zencebîl ve mastakî ikişer (FAP: her birinden dört) dirhem kâkule-i sagîr ve kâkule-i kebîr ve dârcîn her birinden dörder dirhem*” şeklindedir.

²⁰² YİŞ: Devamında; “*şerbeti yigirmi dirhemdür sovuk su ile ezûb içeler*” yer almaktadır.

²⁰³ YİŞ: Başlık; “*sıfat-ı şarâb-ı meybih-i diger bir dürlü dahi eyü*” şeklindedir.

²⁰⁴ YİŞ: “*Ekşi elma*” şeklindedir.

²⁰⁵ YİŞ: “*eski şarâb-ı sâfî ve hoşbûy beş yüz dirhem*” şeklindedir.

²⁰⁶ YİŞ: “*birer buçuk dirhem*” olarak verilmiştir.

olduğu şekilde/evvelki gibi)²⁰⁷ kaynatsınlar, yarım dirhem suk (itkasarı) ve iki dank miskile onu karıştırınsınlar.

Gül şarabı yapılışı: ²⁰⁸ 10 *men*²⁰⁹ taze gül yaprağı alsınlar, 10 *men* suda gül pişene kadar kaynatsınlar²¹⁰, rengini döndürsünler suyundan ayırsınlar ve sıksınlar, diğer seferde bu suda iki *men* gül daha pişene kadar kaynatsınlar.²¹¹ Sudan alsınlar ve sıksınlar, iki *men* bal veya şeker²¹² döksünler ve kıvama getirsinler. Eğer suyu tencerede beş kez veya yedi kez daha taze gülle yaparlarsa daha iyi olur,²¹³ buna *el-vird-i mükerrer* şarabı derler ve kuru gülden yaparlar. Tabiatı açar. Bir *Bağdat rıtlı* kırmızı gül alsınlar, 4 *ritl* saf suda bir *ritl* kalana kadar pişirsinler ve süzsünler, bir *ritl* teberzed şekeri koysunlar ve kıvama getirsinler. Şerbet 40 dirhem soğuk su ile [versinler], şerbetin tamamı 60 dirhem üzerinde olur.²¹⁴

Zayıf mide ile ciğere uygun olan ve hafakân ile susuzluğu önleyen elma şarabı yapılışı: Ekşi ve tatlı [elma] suyu²¹⁵ alsınlar, yarısı kalana kadar pişirsinler ve her beş *men* dağ elması suyu için iki *men* şeker koysunlar ve kıvama getirsinler.²¹⁶

Susuzluk ve dilde yer etmiş yanma [için] koruk suyu şarabı yapılışı:²¹⁷ Koruk suyunu alsınlar ve yarısı kalana kadar kaynatsınlar, köpüğünü alsınlar ve bir gece

²⁰⁷ YİŞ: “evvelki gibi bişüreler andan sonra bir dirhem **süg** (FAP: şeker) ve buçuk dirhem **müşki** (FAP: msik) **sahk idüb bile karışdıralar** (FAP: döveler başka bir dürlüdür) **ve süg dedikleri başka bir terkîbdür şerbeti evvelki âdetce içeler**” şeklindedir.

²⁰⁸ YİŞ: “sıfat-ı şarâb-ı gül mi ‘deye ve yürege ve cigere kuvvet virür eger mükerrer **şekerden** bişürseler safrâyı ishâl ide ve gaşıyy olup ussu giden kişilere fâ ‘ide ide **ammâ güli tekrâr bişüricek safrâyı andan ishâl ider**” şeklinde açıklama yapılmıştır.

²⁰⁹ YİŞ: “100 dirhem” olarak verilmiştir.

²¹⁰ YİŞ: “**ziyâde kaynamayup şöyle kim sehelce** kaynadalar benefşe gibi bir âşe kaynaya gülün kızıl rengi suya çıka gül yaprağı agarmaya henüz kızılıcak yaprakda kala eger ziyâde kaynayacak olursa acı olur ve kuvveti gider benefşe ve gül ve nilüfer ziyâde kaynamamak gerek nâzîkdür kuvveti gider hem ta ‘âmı acı olur” şeklinde detaylandırılmıştır.

²¹¹ YİŞ: Bulunmamaktadır.

²¹² YİŞ: “ikiyüz dirhem şeker” şeklindedir.

²¹³ YİŞ: “ne kadar mükerrer etseler kuvvetli olur ishâli artık olur eger tekrâr kaynatmakda suyu eksilecek olursa suçagız katalar revadır” olarak ifade edilmiştir.

²¹⁴ YİŞ: “buna el-virde mükerrer şarabı derler” kısmından itibaren devamı bulunmamaktadır.

²¹⁵ YİŞ: “Süzülmüş alalar” şeklindedir.

²¹⁶ YİŞ: “kefin alup kıvâma getüreler dahi eksik pişirmek dileseler buna göre kıyâs ideler şerbeti on beş dirhem ola sovu su ile ezüb ve gülâb katup içeler.” Bu bölümün hemen üzerinde bir elma şarabı tarifi daha bulunmamaktadır.

²¹⁷ YİŞ: Bu reçete bulunmamaktadır.

bekletsinler, çökeltsinler (saflaştırınsınlar) ve bu sudan her bir *men* için yarım *men* şeker katsınlar ve kıvama getirsinler. Kaynattıkları vakit [bir] miktar beze bağlanmış toz karanfil koysunlar içine atsınlar, onu her saat içinde ovalasınlar, eğer birkaç dal taze nane veya taze misk otunu (felencmüşk) karanfilin yerine onda kaynatırlarsa uygun olur, kokusunu alır, şarabın tadı hoş olur.

Merbutlara tabiatı yumuşatan ve uygun olan türbit şarabı yapılışı: ²¹⁸ 100 dirhem kabuğu soyulmuş beyaz türbit, 16 dirhem ve dört *dang* zencefil alsınlar, her ikisini yarı dövüp dört men suda ıslatsınlar ve bir gece bekletsinler, kaynatma zamanı su yarıya inene kadar pişirsinler ve süzsünler, 500 dirhem kudret helvası koysunlar ve kıvama getirsinler, şerbeti 20 ile 25 dirhem, eğer kişi bu şarabı bir mahmude (sakamunya) şerbetiyle hazırlamak isterse uygun olur ve bir miktar mastika ile onu kullanır.

Sıcak ateş ve sıcak eklem ağrısı olanlara faydalı ve tabiatı yumuşatan helile şarabı yapılışı: ²¹⁹ Kabuğu soyulmuş 100 adet sarı helileyi alsınlar²²⁰ ve cam sürahiye koysunlar, üzerine bir parmak kalana kadar su koysunlar ve üç gün güneşte bıraksınlar. Ondan sonra suyunu alsınlar ve saklasınlar, bir miktar taze saf suyu yine bu helilenin üstüne koysunlar ve aynı şekilde üç gün güneşte bütün helilelerin tadı geçene kadar bekletsinler, sonra suyunu alsınlar, yani süzsünler ve sonra her iki suyu birbirine karıştırınsınlar, 100 dirhem kudret helvası katsınlar, pişirsinler ve köpüğünü alsınlar, kıvama getirsinler. Eğer bu şaraptan yarım *men* miktara bir miskal mahmude eritirlerse doğru olur. Şerbeti 20 dirhem ile 30 dirhem, sevda sahipleri için Kabil helilesinden yapsınlar ve soyulmuş türbit, üçte biri kadar helile, küsküt ve üçte biri kadar eğreti otu karıştırınsınlar²²¹, şerbeti 20 ile 30 dirhem.

Dalak hastalığı olanlar için buzurî sirkengubîn şarabının yapılışı: Çin raventi, çayır mantarı (garikun), kızıl boya (fuvve), keber kökü kabuğu, söğüt ağacı kabuğu,

²¹⁸ YİŞ: Bu reçete bulunmamaktadır.

²¹⁹ YİŞ: “ıssı ısıtmalara ve safrâvî vecî’ mefâsile fâ’ide ide ve içi ishâl ide” açıklaması yapılmıştır.

²²⁰ YİŞ: “yüz tane eyü yeni ve büyük tanelü sarı helile’i alalar çekirdeğin gidereler kabını bir şişeye koyalar üzerine su koyalar dört parmak kadarı su örte üç gün güneşte koyalar” şeklindedir.

²²¹ YİŞ: “sevdâvî kişiler için Kâbilî helileden bu tarîk üzre bişüreler ve otuz dirhem aftîmûn ve otuz dirhem besfâyic bile kaynadalar şerbeti otuz dirhem veya yigirmi dirhem içeler” eklemesi yapılmıştır.

ılgın (gezmazu)²²², küsküt (aftimun), koyun pıtrağı (gafet), keşut/keşus tohumu ve hindiba (kasni) tohumu, her birinden 10 dirhem alsınlar, hepsini bir *men* su ve yarım *men* sirkede²²³ ıslatsınlar bir gece [boyunca] ve yarısı kalana kadar kaynatsınlar. Sonra süzsünler ve bir *men* şeker koysunlar, kıvama getirsinler, şerbeti 20 ila 25 dirhem, sıcak gülsuyu ile versinler.²²⁴

Çiğer ve dalak ağrısı olanlar için ve süddeyi açan, tabiatı yumuşatan ravent şarabı yapılışı: 40 dirhem Çin raventi alsınlar, çayır mantarı, türbit, eğreti otu, hindiba tohumu her birinden 20 dirhem, eğer hepsinin miktarı ile Çin raventinin miktarı eşit olursa doğru olur, fakat eğer türbit 20 dirhem, zencefil üç dirhem ve iki *dang*²²⁵ koyarlarsa doğru olur, eğer raventle eşit olursa zencefil altı dirhem ve dört *dang*²²⁶ koysunlar, hepsini yarı dövüp üç *men* suda yarısına inene kadar²²⁷ kaynatsınlar, sonra süzsünler ve şeker koysunlar, kıvama getirsinler. Şerbeti 20 dirhem ile 25 dirhem,²²⁸ ham gülsuyu ile [versinler] ve eğer isterlerse yarım *dang* mahmude ve yarım *dang* mastikayı onda eritirlerse uygun olur.

Sıcak zatü'r-rie sahiplerine ve onun hıltlarına faydalı olan ünnap (hünnap) şarabı yapılışı:²²⁹ Çekirdekleri çıkarılmış Kirman hünnabı 100 dirhem, kabuğu soyulmuş

²²² YİŞ: “yılgun kabı ve yılgun yemişi kim Türkçe iydi derler ve Arabca azbe ve umretü't-turfâ ve Parisice gezmâzû derler” olarak açıklama yapılmıştır.

²²³ YİŞ: “cümlesin yüz yigirmi beş direm su içinde ve yüz yigirmi beş direm sirke içinde bir gün bir gice ısladalar” şeklindedir.

²²⁴ YİŞ: “şerbeti yigirmi dirhemdür yigirmi dirhem hâlis cüllâbla ve sovk su ile ezûb içeler” olarak verilmiştir. Bu şarap tarifi Topkapı Revan nüshasında önceki kısımlarda yer alırken, FAP nüshasında aynı sırada verilmiştir.

²²⁵ YİŞ: “iki dang” bulunmamaktadır.

²²⁶ YİŞ: “dört dang” bulunmamaktadır.

²²⁷ YİŞ: “yarısına inene kadar” bulunmamaktadır.

²²⁸ YİŞ: “30 dirhem” olarak verilmiştir.

²²⁹ YİŞ: Farklı bir tarif yer almaktadır; “şarâb-ı unnâb ile hasbeye ve çiçege fâ'ide ider kandan ve safrâdan olan ısıtmalara fâ'ide ider san'atı budur alalar kâsni tohumundan yigirmi miskâl nîm-köft dögeler ve kâsni kökünün kabından otuz dirhem eger künik çiçeği kökünün kabı ele girerse caizdir belki dahi kuvvetlûdür **zîrâ** künik (FAP: çiçeği) Kâsni-i berrîdir biz dahi daim künik çiçeğinin kökünden isti'mâl ideriz ve kızıl gül on beş dirhem râvend-i çînî altı dirhem nîm-köft dögeler bir râvend-i çînî 'i bir seyrecik beze bağlıyalar edviyeler ile bile bişüreler kızıl güli edviyeleri bişürüb âteşden inecğine yakın sonrarak koyalar odı kati etmeyeler nâr-ı hâviye ile bişüreler **kızıl gül bir aşçe kaynaya ziyâde kaynamaya geru kalan edviye eyü pişe** bezden sıkup süzeler iki yüz altmış dirhem şeker-i mükerrer veya nebât katup kıvâma getüreler ve ba'zı kişiler şarâb-ı dinârî pişirdikden sonra bir miskâl râvend-i çînî 'i yumuşak dögülmüş ve elenmiş kıvâma getirürken üzerine eküb bile karışdururlar fi'li dahi kuvvetlu olur şerbeti on dirhemden on beş dirheme degin içeler **eger kabzı ziyâde olursa yigirmi dirheme varınca içeler câyizdür**”

yarım dövülmüş zambak kökü 20 dirhem, çekirdeği çıkarılmış 50 dirhem kuru üzüm, hıyarşember pulu 40 dirhem, üç *men* suda yarıya inene kadar kaynatsınlar ve süzsünler, şeker atsınlar ve kıvama getirsinler.

Sevda sahipleri için uygun olan sığır dili (lisanü's-sevr) şarabı yapılışı: Bir *men* saf/damıtılmış (mukattar)²³⁰ sığır dili suyunu alsınlar, saf melisa (badrenchbuye) suyu yarım *men*, eğer sular bulunmazsa, kuru sığır dili yaprağından 10 astar²³¹ ve melisa yaprağından beş *astar*²³² alsınlar, iki *men* suda yarisına inene kadar kaynatsınlar. Sonra süzsünler ve bir *men* şeker katsınlar, kıvama getirsinler her sabah [versinler]. Şerbeti 20 dirhem, bir miktar elma şarabı ile versinler faydalı olur.²³³ Bilinmelidir ki ham gülsuyu yaşlık verir, fakat tabiatı yumuşatır, pişmiş gülsuyu gıdadan önce verilmelidir. Sirkengubîn safraya daha iyi olur. Yerleşmiş susuzluk ve mertub (rutubetli kişiye) de faydalıdır. Özellikle buzuri veya ballı sirkengubîn, çünkü sirke rutubeti götürür, safrayı sakinleştirir, fakat sirkengubîn sürekli içilmemelidir, çünkü sirkenin kuvveti mide ve ciğeri zayıflatır, sinirleri gevşetir.

Soğuk mideye faydası olan ud şarabı yapılışı:²³⁴ Ud-i hindi ve Bağdat suku (itkasarı), her birinden beş dirhem alsınlar. Sümbül, karanfil, mastika, cevzbuva, her birinden iki dirhem [alıp] hepsini bir beze koysunlar, iki *men* suda yarisına inene kadar kaynatsınlar ve bir *men* şeker koysunlar, kıvama getirsinler, bir *dang* miski üzerine eklesinler ve eritsinler, şerbeti beş veya 10 dirhem.

²³⁰ YİŞ: “*yaş sığır dili suyu*” olarak verilmiştir.

²³¹ YİŞ: “60 dirhem” şeklindedir.

²³² YİŞ: “30 dirhem” olarak verilmiştir.

²³³ YİŞ: Devamındaki bölüm bulunmamaktadır.

²³⁴ YİŞ: Farklılıklar bulunmaktadır; “*sıfat-ı şarâb-ı ûd-ı müdebbir sovk mi'deyi kızdırup kuvvet virir ve ta'âmı eyü hazm ider ve agız kokusın gayet eyü ider san'atı budur yüz otuz direm gülâbı bir kalaylu tencereye koyalar ûd-ı hindî ve şeker ikişer direm sümbül-i Hindî ve karanfil ve mastakî ve cevz-i bevâ her birinden birer direm bu edviyeleri nîmköft döğüb bir beze bağliyalor ammâ bezi gegşek bağliyalor kati bağlamayalar mu'tedil odla kaynadalar ve süzeler yüz yirmi beş direm şeker katalar cüllâb kıvâmına getüreler ve bir denk hâlis müşki gülâbla ezüb karışdıralor ve saklıyalor vakt-i hâcetde ezüb içeler veyahud ezmedin şöyle yiyeler nâfi' ola*” şeklindedir.

Muskir (alkollü) şarap tedbiri:²³⁵ Şarap içmenin en büyük yararı hararet-i asli ve canlılık sağlamasıdır, fakat çok içildiği zaman²³⁶ hararet-i asli sindirmekten aciz kalır ve menfaat zarara döner, ve de öyle olur ki şarap içme veya sarhoşluk uykusu arasında birden helak olur, hepsinden ve bir çok şarap içmek, vesvese, mâlîhûlyâ , korku, gaflet, unutkanlık, doğru seçim yapamama, uykuda korkma, sekte, hunnak (difteri), ra‘şe (titreme), felç, nıkris, sersâm, divanelik ve istiska her bir vechle ortaya çıkar.²³⁷ Sarı şarap ise daha kuvvetli olur, özellikle ateş renkli olanı, yaşlılara, mertubanlara gereklidir.²³⁸ Beyaz ve hafif sıcak şarap mahrûrlara uygun olur ve acı şarap çabuk sindirtir ve tıkanıklığı (südde) açar. Hoş kokulu şarap²³⁹ gaşî (kendinden geçme, bayılma) ve hafakân olanlara uygun olur.²⁴⁰ Hoş kokulu olmayan şarap yürek ve beyne zarar verir²⁴¹, kuru üzüm şarabı soğuk mizaçlılara ve kuru mizaçlılara zarar verir, eski şarap ilaç hükmündedir.²⁴² Tamamen olmamış yeni şarap karaciğere zarar verir ve öyle

²³⁵ YİŞ: Bu bölüm ayrı bir bab olarak ele alınmıştır. 1. Bölüm; 1. Makale; 7. Bab: Alkolün dinen haram olduğu, menfaatinin sağlanması için mizaçları, halleri, vakitleri çok iyi bilen biri tarafından tatbik edilip, nefse hakim olursa yararlı olabileceği, tıbben de çoğu tabiplerce insanlara zarar verdiğinin belirtilmediği, az içmeye riayet edilemediği, ferah, sürur ve neşatin hırsın artmasıyla daha çok içmeye meyl edileceği ve menfaatin zarara dönüşeceği o nedenle içmemenin daha evla olduğu belirtilmiş ve şarabın menfaatlerine geçilmiştir. Aynı şekilde *Huffey Alâ’î* adlı eserde de 1. Bölüm 7. Makalede yer almakta ve alkolden bahsetmektedir.

²³⁶ YİŞ: “kim kaçan şarâbı çok çok içseler hayfdir kim şarâb içmek ortasında mevt-i mefâcâyla helâk ola andan ötri kim tizcek kanla karışır ve her gâh ki çok ola hep endâmıların tamarları ve yürek tamarları ve ciger tamarları ve öyken tamarları gibi tobdolu ola ve şol havâyâ kim rûha meded yetişir ola yol kalmaya münsed ola derhâl mefâcâyla helâk ola” şeklindedir.

²³⁷ YİŞ: “ba‘zı kişiler olur ki her gâh ki büyük kadeh ile içeler. Gic mest olalar ve küçücek kadeh ile içeler tez mest olalar. Andan ötri kim anların mi‘desi ve cigeri ıssı olmaya büyük kadehden buhâr yukarı gic çıkar gic mest olur ve küçücek kadehden buhâr dimâga tez çıkar şarâbın buhârından dimâg mümtelî ola tiz mest ola ve bilmek gerek ki ıssı mizâclı kişiye ak şarâb ve rakîk şarâb muvâfık ola ve eger kuvvetlî şarâbı çekide eyleyeler rakîk ola. Husûsa kim memzûc ideler” olarak verilmiştir.

²³⁸ YİŞ: “saru renklî şarâb kuvvetlî ola pîrlere ve balgamî kişilere yaraya ve kara şarâb artık gıdâ vire. Lâkin harâreti saru şarâb harâretinden eksikrekdir. Hâssa bir şarâbın kim rengi od renginde ola ve bir şarâb kim ta‘âmı ve râyihası za‘îf ola ıssı mizâclı kişiye yaraya. Ammâ mi‘deden gic taşra çıka” şeklindedir.

²³⁹ YİŞ: “şarâb-ı reyhânî derler” ilave edilmiştir.

²⁴⁰ YİŞ: “Yürek oynaması ve gaşyı olan kişiye muvâfıkdır” şeklindedir.

²⁴¹ YİŞ: “yaramaz kokulu şarâb dimâga ziyân ider ve yaramaz hıltları arturur ve tatlu şarâb âdemi semirdür ve âvâzı sâfî eder. Lâkin südde ider ve gic hazm olur cigere ve talaka ziyân ider ve acı şarâb tiz siner ve süddeyi açar ve balgamî olan hıltı latîf ider ve rakîk şarâb tezcek tamarlara geçer ve dimâga erişür tiz mest ider ve çok idrâr ider ve galîz şarâb rakîk şarâbın zıddıdır ve yeni şarâb kim kaynamamış ola mestliğı dâhi ve ayılması dahi tizrek ola ve ferâhlığı ziyâde ola ve kanı sâfî ide ve eger çok içseler ağız kokusun getüre ve dimâğın rutûbetini ziyâde ide ve kaynamış şarâb ol kim acı ola ve sinerci ola ve hoşyârlığı gecek ola ve humârı katî ola ve anın neşâtı hâm şarâb neşâtı gibidür ve kaynamış tatlu şarâb bögrekte ve kavukda kum ve taş bitürür ve olur ki istiskâ getirür” olarak verilmiştir.

²⁴² YİŞ: “kuru üzüm şarâbı kim Arabca akseme derler yaş üzüm şarâbından harâreti ve rutûbeti eksik ola ve gıdâyı azrak vere ve yel eyleye ve şol kişi kim mizâcı serd ve huşk ola ol kişiye yaramaya ve envâ‘-yı şarâblar kim pirinçden ve tarudan ve dahi gayri nesnelerden düzeler. Boza gibi bal gibi çemelce gibi anları şarâbdan saymayalar ve şarâbın fi‘lin ve menfa‘atin anlarda bulmayalar. Andan

olur ki daha büyük ishal getirir, her kim şarap içerse baş ağrısı yapar. Onun nakli (onu gidermek) için nar ve ayva gerektir ve eğer arasında bir kaç fincan soğuk su içerse şarabın kuvvetinden beyni korur,²⁴³ zayıf mideliler²⁴⁴ eğer mahrûr olurlarsa onun nakli için habbû'l-as ve ayva gerekir, eğer mebrûd olurlarsa kimyon²⁴⁵, topalak otu (su'd) ve karanfil gerekir.²⁴⁶ Şarap açlıkla beyne ve sinirlere zarar verir, titreme ve divanelik de getirir, sürekli sarhoşluk karaciğerin mizacını bozar.²⁴⁷ Kişi eğer çabuk ayılsın istenirse kafur ve sandal koklatsınlar ve ekşi ayran ve erimiş turp versinler.²⁴⁸ Kişi sarhoş oluyorsa şarap içmeden önce küsküt suyu versinler, iki *dang* miktarında Çin raventini şarapta eritip versinler sarhoşluğu alır²⁴⁹, turuncu beslenme sıcak ve zayıf mideye fayda eder ve yiyecekleri sindirir, turuncu çekirdeğini alsınlar ve dört parçaya bölsünler, ekşisini ondan ayrı temizlesinler/çıkarsınlar ve kabuğunu onun üzerine koysunlar ve yedi gece gündüz su ve tuzda koysunlar. Sonra suyu ve tuzu çıkarsın ve tuzsuz kaynar suya koysunlar, üç gün bu suda bıraksınlar. Sonra suyu döksünler ve tadına baksınlar eğer tuzlu kalmış olursa bir gün veya iki gün daha bütün tuz çıkana kadar kaynar suya koysunlar ve diğer gün üstüne suyu gidene kadar bir taş koysunlar. Sonra bir ölçek bal ve iki ölçek saf su alsınlar ve kaynatsınlar, köpüğünü alsınlar. Sonra turuncu bu bal ve suda su gidene kadar pişirsinler, bal, turunc ve kabuğunda inci gibi ortaya çıkar, ondan balı alsınlar ve bir bir parçaya ayırsınlar ki bal ondan süzülsün.

artık kim dimâğı mümtelî ide ve eski şarâb taru hükmündedir.”. Eski şarap ilaç hükmündedir bilgisi bulunmamaktadır.

²⁴³ YİŞ: “her iki üç ayakda bir kadeh soğuk su içe tâ kim şarâbın buhârı dimâğından def’ idüb döndüre” şeklindedir.

²⁴⁴ YİŞ: “kişi kim mi’desi ıssı ola ve za’îf ola anın nuklî süci içerken mersin yemişi ola ve ekşi ayva ola” olarak verilmiştir.

²⁴⁵ YİŞ: “Kammun” yerine “gülengübin” yazılmış, “turuncu kabı” eklenmiştir.

²⁴⁶ YİŞ: Devamında; “bir kimesnenin kim şarâb ortasında kusak ve gönül dönmek zahmet verse anın nuklî kemmûn ve tuz ve şam fıstığının taşra kabı gerektür kim ağızda tuta ve suyun sorup yuda

²⁴⁷ YİŞ: mütevâtir sarhoş olmak ciğerin ve dimâğın mizâcını tebâh ider ve sinirler zahmetin getirür ve havfdır ki sekte eyleye ve mefâcâyla helâk ola ve nâ-resîde oglana şarâb ziyân ide ve kuvvet-i garîziyyesinin harâretin tahlîl ide” olarak verilmiştir.

²⁴⁸ YİŞ: “kim sarhoşluktan tîz ayılalar sirkeyi su ile karışdırup üç piyâle kadarı içeler veya ekşi ayran içeler ve kâfûr ve sandal kokulayalar ve gül yağı ve sirke ve gülâb karışdırup başa dürteler ve eger bir kişi şarâb içseler sarhoş olmamak dilese benevş taşından bir veya iki veya üç veya dört tane piyâleye koyalar şarâbı anınla içeler. Sarhoş olmaya ve bu taşı yüzük kaşı ederler. Yüzüğü çok ele girür dayım satılır ve ucuz olur. La’l şekillüce olur. Koyı rengi olur. Uvacık pâreleri hakkâklarda ele girür katı kıymetli olmaz. Bir avuç ol taş pârelerinden kadehe koyup içecek tecrîbe hâsıl olur” şeklindedir.

²⁴⁹ YİŞ: “eger açla bir iki kaşık sa yağın içeler kim sığır yağı ola koyun yağı olmaya ısıdup açla içeler hiç mahmûr olmaya ve sarhoş olmamaga bir gayet mücerreb nesne oldur ki kerefes yaprağın şarâb ortasında çok yiyeler veya şarâb içmezden önden haylice yiyeler ne kadar yeyübilürse andan sohbe otura hiç kat’â sarhoş olmaya, mücerrebdır, sekk degildür ve vasfa gelür degildir. şarâbı mi’dede eglenmege komaz, idrârla tizcek çıkarur mest olmaga komaz.” Turuncu beslenen....” kısımdan itibaren bulunmamaktadır.

Sonraki gün diğ er balı alsınlar ve köpüğünü toplasınlar ve o turunç parçalarını adet olduğı gibi tutama ta pi irsınlar ve bu balda kaynatsınlar, tümü kaynatılabilir. Bir parmak bal turuncun üstünde durabildiğı vakit, ateşten alsınlar ve koysunlar ki dinlensin, sonra her iki *men* turunca bir *miskal* safran ve bir *miskal* küçük kakule (hayrbuva) ve bir *miskal* biber ağıacı (darıf    ) ve yarım *miskal* karanfil, yarım *miskal* tarçın ve bir buçuk *dang* miski yumuşak döverek yumu atıp, bu bala ve tutunca eklesinler, bu ilaçtan az bir şekilde küçük küçük kaba b   nler ve bir parça turunç üzerine koysunlar ve ilacı doldursunlar, başka bir turunç koysunlar ve ilacı üstüne koysunlar yeterli olana kadar, sonra balın kalanını onun üzerine d   nler ki bal dört parmak kadar üstünde dursun ve küçük kaba alsınlar, sıcak ve rutubet olmayan bir yere koysunlar.

3.3.13. Onüçüncü Bab: Uyku ve Uyuyamama/Uykusuzluk Tedbiri Hakkında²⁵⁰

En iyi uyku vakti yiyeceğ n mide ba ından aşağı indiğı ve hazım kuvvetinin onda tesir etmiş olduğı vakittir ve bu yemek yedikten iki saat sonra olur, mide boş iken uyumak hararet-i aslıyi düşürür ve vücudu zayıflatır. Gündüz uykusu balgam hastalığı getirir özellikle kışın burun akıntısı ve nezle getirir, renk ve yüzü bozar,²⁵¹ soğuk mizaçlılara zararlıdır ve en zararlı şey çok uyumaktır.²⁵² O uykuda, karnını sıcak tutmalı, eğer karnı üstünde uyursa sıcaklığın toplanması ve yiyeceklerin sindirilmesi için uygun olur. Sırt  st  uymak zararlıdır, beyin artıkları g ğ e ve sinirlere iner ve nezle, felç, sırt ağırsı yapar.²⁵³

²⁵⁰ Y  : Bu madde 1. Makale 8. Babda yer almaktadır. *Huffe-i Al ' * nin 1. Bölüm, 1. Makale 8. Babı ile büyük benzerlik göstermektedir (sy.57)

²⁵¹ Y  : “gündüz uyumak (FAP: balgami hastalıklar getirür ve nezle getirür hususen kış gününde ve benzi sarıgadır) bedeni süst ider ve ağır ider ve  ehveti s k t ider” şeklindedir.

²⁵² Y  : Devamında; “ ol kişiler kim çok uyumag   det edinmi lerd r tedricle uyumag  terk edeler ve gündüz uyumak gece uyuması yerine olmaya benzi saru ider ve dahi yatacak vakit evvel sag yanı üzerine yatalar, d neler sol yanı üzre yatalar ve karnını ıssı nesne ile  rt b ıssı tutalar, semm r derisi gibi.” yer almaktadır.

²⁵³ Y  : “ alık koyun yatmak yaramazdır ziy n ider andan  tri kim dim g fazlalarının menfez-i burun yolundadır. Kaçan arka üzerine yatsalar fazlalar ba dan yana meyl eder, sinirlere dökülür ve sineye dökülür. N zile ve sil ‘illeti ve sinirler ağırsı ve f lic ve bel ağırsı mütevellid ola ve ol ki dim gda kala

Sabah uykusu zararlıdır çünkü mide boş olur,²⁵⁴ sürekli ve mutedil sesler, su sesi, değirmen ve bunun gibi sesler uyku getirir. Uykusu az olan kişinin ayağının altı ve göbeği menekşe yağı ile yağlanmalıdır. Yemeğe bir dirhem miktarında marul tohumu eklemek fayda verir.²⁵⁵

3.3.14. Ondördüncü Bab: Egzersiz (Riyâzet) Tedbiri Hakkında²⁵⁶

Şüphe yoktur ki hararet-i aslî insan vücudundan yavaş yavaş çözülme ile açığa çıkar, hareketler ve düşünceler sebebiyle ve buharlar gözenekler yoluyla dışarı çıkar ve hava onu çeker, dışarı çıkan [buharı] değiştirip geri yerine getirmek için uygun tedbir egzersizdir. Çünkü ona gerekli olan hararet onun cevherinden/özelliğindendir, egzersizin hareketinden çıkan harareten değildir. Aynı şekilde hararet-i aslî bahsedilen sebeplerle yavaş çıkar, yenmiş yemekleri ve gıdaları sindirmek her gün çeşitli sebeplerle farklı olur. Öyle ki uygunsuz yemekler yendiği günde veya yeterinden fazla yendiğinde, bu sebeple atık damarlarda kalır ve boşaltıma ihtiyaç olur ve bugün yenecek olan yemeğin sindirimine yardım eden ve damarlarda önceki günden kalan atıkları çözülme ile zararsızca çıkaran ve ilaçlara ihtiyaç bırakmayan şey egzersizdir. Sonra sağlığı koruma tedbirinde egzersizin etkisi büyüktür, hararet-i aslîyi artırır ve her gün bedende kalan atıkları çözerek çıkarır.

agır basmak gibi ve sarı ‘ gibi ve sekte mütevellid ola ve uyhusuzluk ve gice uyumamak dimağın gevherin eksik ider ve ta ‘âmı ve şarâbı hâm ede, hazm olmaya ve kuvveti sâkıt ide” olarak verilmiştir.

²⁵⁴ YİŞ: “mi ‘de hâlî olmuş ola ve şöyle olmuş ola kim bir kimse aç karna yatup uyumuş ola ol vakti ziyân ider” şeklindedir.

²⁵⁵ YİŞ: Menekşe yağı sürmek ve marul tohumu bulunmamaktadır, devamında; “yorgun düşmek ve iş güç işlemek ve çok oturmak **ve od karşusunda oturmak** ve şarâb içmek uyhu getüre ve şol kişiler kim uyhusuzlukdan zahmet çekerler ol kişiyi yatmaga komayalar gözleri bakarken azacık ırmızanmaga dahi komayalar tâ kim yorula anın katında bir cemâ ‘at oturalar hikâyetler söyleyeler ve kitâblar okuyalar tâ melül **ve muztarib ola** pes nâgâh anın katından turalar çerâğı gidereler **derhâl uyuya râhat ola ve çok uyuklayan kişiye tedbîr oldur ki eger kan galebesi var ise kan alduralar ömür ve vakit müsâ ‘id ve münâsib ise ve dahi bir ata bir tasla su vereler içe [18b] yerinde kalan suyu ol çok uyuyan kişiye içüreler ayruk uyumaya ve bir mücerreb nesne dahi kim bülbül başını bişürüb yiyeler ayruk uyumaya lâkin muhâtaradır ve havfdır. Uyhuı giderir gice ve gündüz hiç uyumaya evet gerekdür kim bülbül başını tamâm yemeyeler azcık tadalar. Hasiyyetinden ötüri bülbülün yününden başında götürmek gayet eyüdü. Ziyânsızdır ve benim katında bülbül başını kurudup başında götürmek yegrekdir. Yemekden ve yününden dedigimiz şöyle gerekdür kim diri bülbülün kanadından yolalar, bir iki tane başında götüreler uyumamaga mücerrebdir.” yer almaktadır.**

²⁵⁶ YİŞ: Bu madde 1. Makale 9. Babda yer almaktadır. Başlık “Dokuzuncu bâb riyâzât tedbîrindendir kim hareket ve sükûn dahi derler” şeklindedir. Hufe-i Alâ ‘î’nin 1. Bölüm, 1. Makale 9. Babı ile büyük benzerlik göstermektedir (sy.59-60)

Spor vaktine gelince, yemek hazmedilmiş ve tabiatın gereğini yapmış olduğu vakittir. Riyazetin süresi şöyle olmalıdır; renk ve yüz tutuşur ve hareketi canlılıkla yapabilmek [yapabilecek kadar olmalıdır] ve her ne zaman yorgunluk ve ter ortaya çıkarsa sporu bırakıp dinlenmeleri gerekir.²⁵⁷ Yaşlılar ve hastalar sıkıntıyla yapabilir, kişilerin dışarı çıkmasına ve ata binmesine mâni olur. İnsanlarla oturmak ve sohbet etmek, bir meşguliyette bulunmak spor yerine geçer ve denizde oturmak ve gemiye ve çarka/dönme dolap binmek hastalar ve yaşlılar için tam egzersizdir.

3.3.15. Onbeşinci Bab: Müshil İlaçları ve Bedeni Fazlalıklardan Müshil, Şiyaf ve Hukne İlaçları ile Temizleme Tedbiri Hakkında²⁵⁸

Öncelikle bilinmelidir ki sağlığı korumak için, her ne zaman fazlalıklar bedende toplanır ve dolgunluk belirtileri ortaya çıkarsa bedeni o fazlalıktan temizlemek gerekir. Lakin çok ilaç içmek beğenilen bir adet değildir ve ondan dolayı fazlalık ortaya çıktığı

²⁵⁷ YİŞ: Devamında; “kim riyâzâtından ve gayr-ı riyâzâtından belürmüş ola üç nev’dür birisi **kurhîdür** (FAP: kuruhî) ve birisi **temdûdîdür** (FAP: temeddudî) ve birisi veremîdür ve ba ‘zılar demişler kim bir nev’i dahi vardır ki ana **kaşağı** (FAP: kışgi) derler ammâ (FAP: kuruhi) bir yorgunluk ola kim eger el degüresin veya hareket edesin bir ağrı buluna şöyle kim ol ağrı **kurhalarda** (FAP: karhalarda) buluna anın sebebi rakîk fazlalar ola ve çok vakt harâret ola kim endâmları ıssı eyleye ve eger bir fazla ziyâdece olsa yağrın sovak ola ve üşye ve eger fazla katî ziyâde olsa ditremek ve ısıtma peydâ ola ilâcî âbzen içine gire ve kendüyi anıl anıl ovdura ve pâpâdyâ yağın ve turak otu yağın ve hatmî tohumu yağın dürtüne ve ıssıcak hammâma gire ve ta ‘âmî latîf nesneler yiye ferrûc eti gibi kim koruk suyuyla bişüreler veya cevâv veya kabak kalyesi ve **isfinâh kalyesi** ve **bunların gibileri bişürüb yiyeler nâfi’ ola** ve **temdûdî** (FAP: temeddudî) yorgunluk alâmeti şöyle ola kim kişi öyle sana kim endâmları çekilmişdür ve kendü hep tamarlarında ve bend keşlerinde harâret ve imtilâ var zahmet ile hareket edebilir ve anın sebebi bir fazla ola kim **azûllerinde** (FAP: adalelerinde) kalmış ola **veya yel ola** anın ilâcî hammâmıdır ve âbzendür ve ol yağlardır ki ilâc-ı kurûhîde zikr olundu ve veremî yorgunluk alâmeti oldur ki kişinin teni ıssı ola tamarları ve **azûlleri** (FAP: adaleleri) ki Türkçe **balık etleridür** (FAP: balacık eti demek olur) mümteli ola ve eger üzerine el degüresin bir agrıcığı ola şöyle kim bir uzvı şişmiş gibi ola anın sebebi temdûdî sebebi gibidür anın ilâcî üç nesneyle tamâm ola imtilâyı veya istifragıla veya az yemekle zâ’il ola ve harâretin sovak şerbetler ile teskîn ideler ve azûller imtilâsına ve ağrısına hammâm ve âbzen ile ve yağlar ile ilâc edeler ve âsâyiş ihtiyâr edeler ve kaşağı yorgunluk şöyle ola kim kişi eyle sana kim kendü endâmlarında kuruluk vardır anın sebebi bir zahmet ola kim çok derlemiş ola veya katî ıssıda sefer itmiş ola ve oruc zahmeti gibi ve az yemek gibi bu zahmetler ittîfâk düşmüş ola anın ilâcî âbzendür ya ‘nî ıssı su içine girüb oturmakdır veya edviyyeleri su ile kaynadup içine oturmaga derler ve hammâma girmekdir ve yağlar dürtmekdür ve şerbetler ve hâlimelü aşlar ve badem yağı ve şeker ve bezr-i katûnâ lu ‘âbın içüreler ve ta ‘âmî paça ile pişmiş keşk-âb ola veya pişmiş ferrûc **veya kavrulmuş yiyeler veya kebab olmuş ola ve şişde çevrilmiş ola yiyeler.** ”. “Yaşlılar ve hastalar” ile başlayan kısım ve devamı, yorgunluk çeşitlerinden hemen önce yer almaktadır.

²⁵⁸ YİŞ: Bu madde 1. Makale 10. Babda yer almaktadır. Başlık “**müşhil edviyeler tedbîrindedir ve bedeni artık fazlalardan pâk etmeklikdedir**” şeklindedir. Hufe-i Alâ’î’nin 1. Bölüm, 1. Makale 10. Babı ile büyük benzerlik göstermektedir (sy.64-67).

vakit ilaç²⁵⁹ içilmemelidir. Öyle ki daha iyi olanı daha az ve daha hafif yemektir ve dolgunluktan perhiz etmektir ki bu yolla dolgunluk daha az olur. İlaç içmeyi denememiş kişiye ilaç vermek için tabip gerekmez. İlaç²⁶⁰ içen ilaç içmeden önce birkaç gün perhiz yapmalıdır ve iç organlara²⁶¹ zarar veren bir şey yememelidir. Eğer tıkanıklık olursa açsınlar ve mideye uygun yesinler, ham hıltı pişirsinler ve tabiatı yumuşatsınlar. Ondan sonra ilaç içsinler ve ilaç içilen saatte yemek sindirilmiş olsun ve henüz yeme isteği ortaya çıkmış olmasın, eziyetli ve zor egzersiz ilaçtan önce zararlıdır ve ilaçtan sonra kendi bedenini öfke, egzersiz ve sıkıntıdan korumalıdır ve bilmelidir ki sıkıntı ve gamdan sonra, öfkeden sonra ve büyük mutluluktan sonra ve uykusuzluktan sonra ve cimadan sonra ilaç içmemelidir, ilaçtan sonra kaynamış sıcak su içmek ilacın kuvvetini engeller ve ilacı zayıflatır ve kuvvetli haptan sonra eğer işe yaramazsa sıcak tuzlu su yapmak ve doğal tuz yemek ilaca yardım eder²⁶², bir dirhem mastika ile bir dirhem şeker ilacı boşaltır ve işe yarar.²⁶³ Eğer ilaç işe yaramazsa ve huzursuzluk (karışıklık) ortaya çıkarsa fitil (şîyâf) ve lavman (hukne) kullanılmalıdır veya mastika ve şeker verilmelidir.²⁶⁴ Eğer damarlar dolu olur ve gözler dışarı çıkık olursa kan alınmalıdır ve her ne zaman ilaç işe yaramazsa, eğer bu dolgunluk ortaya

²⁵⁹ YİŞ: “darû” (ilaç) yerine “müşhil” kullanılmıştır.

²⁶⁰ YİŞ: “Daru” (ilaç) yerin “ot” kullanılmıştır.

²⁶¹ YİŞ: “Ahşâ” (iç organ) yerine “içküye” kullanılmıştır.

²⁶² YİŞ: “ammâ habb-ı müşhilin içdikden sonra ılıcak su içmek kuvvetlü ider eger müşhil işlemekte kâhel deprenürse ılıcak suyu tuzlu idüb **bir kaşık mikdârı** içeler veya asıldan tuzlu su olursa içeler müşhil ota yardım vere” şeklindedir.

²⁶³ YİŞ: Ölçülerde farklılık bulunmaktadır, mastika ve şeker bir dirhem alınmıştır, devamında “eger kuru erigi kim tatlu ola kaynadalar suyun içüreler ishâl ide ve **işlede**” ilave edilmiştir.

²⁶⁴ YİŞ: Devamında; “mastakî ile şeker ikişer direm vereler yiye üzerine ılıcak bir kaşık tuzlu su içeler ot işleyip ishal ide ve eger ayva şarâbın veya ayva rubbun otı işlemeyen kişiye içüreler derhâl ishâl ide egerçi kâbızdır ayva şarâbı ve rubbu ammâ bu mahalde ot içmiş olalar müşhil ot mi'dede turur ola işlemediği mi'denin kuvveti olmaduğundan ishâl olmaya kaçan kim ayva şarâbı mi'deye gire kabzıla mi'deye kuvvet vere ve mi'de kuvvet bulıcak müşhilliği sebebiyle ahlâtı aşaga bağır sak yoluyla def ' eyleye ve **tatlu erük kim kuru ola kaynadalar suyun içüreler hemân ishâl itdüre** eger müşhil içdikden sonra gönül dönse kati zahmet çekse veya kusmak vâkı' olsa şöyle kim ussu gitse gaşy olsa derhâl gülbeşeker kandı ezeler gülâba katup içüreler veya alma şarâbın içüreler eger alma şarâbı ele girmese almayı ısırdup ve çeynidüb suyun yutduralar gönül dönmeği def ' ola ve kusmağı gidere veya taze gülden olmuş sükkêrî gül şarabın içüreler heman lahza kalbi ve mi'desi kuvvet bulup sıhate döne ve otı eyü işleye ve eger sükkêrî gülbeşeker veya gül şarâbı ele girmeye sırf eyü gülâbıla şeker veya nebâtı ezeler bir üsküre tolusu içüreler şifâ ola ve nâcâr olıcak ballu gülengübün şerbet idüb içüreler revâdır ammâ ayva şarâbı müşhil ota yardım idüb ishâli ziyâde etdirdigine ilmi yetişmeyüb tecribesiz cehli ziyâde olan müteabbibler inanmazsa tecrube edeler egerçi ayva şarâbı kâbızdır ishâl olan kişiye verürler kabz ider ve lâkin bu mahalde kim müşhil mi'dede ola şarâb-ı ayva girüb müşhil otyla mi'dede buluşıcak ziyâde eyü ishâl etdürür eger ot işlemeyüb” yer almaktadır.

çıkılmazsa kan alınmalıdır ve eğer iki veya üç gün sonra kan alırlarsa doğru olur.²⁶⁵ İlaçtan sonra birkaç gün, ilaçtan olan arızaları ter ile tedarik edene kadar sürekli hamam faydalıdır ve mertub ilaçtan sonra ve yemekten önce gülsuyunda tere tohumu (habbü'r-reşad) içmelidir, mahrûr, sinir otu (asbgul) veya fesleğen tohumu içsin, mutedil mizaç sahibi keten tohumu içsin. İlaçtan sonra şarap içmek korkulur ki ısırap veya ateş getirir²⁶⁶, eğer ilaç ölçüden fazla kullanılırsa taze süt versinler, sığır dili tohumunu veya tere tohumunu sütte kaynatsınlar ve versinler, soğuk mizaçlıya ise tere tohumu, sıcak mizaçlıya sığır dili, tereyağı ve inek yağı faydalıdır.²⁶⁷ İlacın kuvveti bağırsakları korur ve filunyâ ishali önler, hamam da önler, ilaç içen birkaç elbise giymeli ki serin havadan sıkıntı çekmesin ve kendisini elbise ile ve hareket ile ısıtmasın, eğer terlerse ilaç çalışmaz, çocuklara, yaşlılara ve peltek [konuşana] ki “sin” harfi yerine “peltek se” harfi söyler ve karnında et olmayan ve göbeğin aşağısından ta

²⁶⁵ YİŞ: “ot işlemeyecek olursa kan aldururlarsa revâdır âdemîsine göre **ve vaktine göre** âdem ola kim alduralar ve âdem ola kim aldurmayalar otı işlemeyen kişiyi ısıtma tutmuş olıcak olursa bir nice gün hammâma girmek fâ'ide ider” şeklindedir.

²⁶⁶ YİŞ: Devamında; “**her birinden birer dirhem içeler hiç birin dögmeyeler ya lu'âbın çıkaralar şerbetle içeler veya bütün tohumundan şerbete katup içüreler ve bezr-i katûnâyı elbette dögmeyeler dögecek agulu olur âdemi öldürür zinhâr anı hiçbir hâlde döğüb kimseye içürmeyeler ve ot içdikden sonra süci içmek havfdır kim tasa getüre veya ısıtma getüre**” yer almaktadır.

²⁶⁷ YİŞ: Devamında; “taze süd ile sinirlü ot yaprağı tohumunu kaynadup içüreler derhâl ol otun kuvvetin kese ve bağırsaklardan def' ide ve zamg-ı Arabî kil-i Ermenîyle dögeler ya ayva şarâbiyla veya mersin şarâbiyla karışdırup vereler ishâli tuta **eger şerbetlerden ele girmese zarûret olıcak olursa yalnız zamg-ı Arabî kil-i ermenîyle kifayet ider**. Eger ısıtma gelmiş dahi olursa bezr-i katûnâyı kavuralar **kızarıncâ ammâ dögmeyeler bütünle gül yağıyla kaşık içinde cerb edeler bir direm kadarı ola derhâl tuta bezr-i katûnâyı kavurmadan şöyle içseler ishâl ider eger kavurup gül yağıyla cerb idüb içseler kabz ider ve ba'zı kuvvetli kişilere kavurulmuş bezr-i katûnâyı (FAP:veya) bir miskâl kadarı gül yağıyla cerb olmuş ola vereler içe derhâl içi bağlana ve harâreti teskîn ide eger inçırık dahi tutmuş olsa kim Arabca ana fuvâk derler **bezr-i katûnâyı yağıla içdikden sonra** üzerine soğuk su içüreler ve bazulardan bağlayalar ve dahi uylukların **sar'alar** (FAP: saralar) ve felunya ma'cûnun vereler ve tiryâk-ı fâruk vereler derhâl ishâli bağlaya **acâyibdür bu bâbda hiç misli yokdur** ve süzme yogurd ayranın içüreler **husûsâ demürile daghyalar** derhâl ishâli bağlana ve müşhil otı dâimâ çok içmiyeler eyü degildür ve tabîb birkaç kez ot içürmediği kişiye ot vermeye yegregi ol ola ki az ve latîf gıdâlar ile anın tedbîrin ide veyahûd latîf ot vere ve huşk mizâclu kişiye ve endâmı arık kişiye tîz otdan yumuşak ve tayancık ot ziyâde işleye hıyârşenber gibi ve erük suyu gibi ve süd çürüğü gibi ve ot gerekdür ki kati tatlu olmaya tâ mi'de anı gıdâ yerine kabûl etmeye ve anın hazmına meşgûl olmaya ve ot içdikden sonra uyumayalar tâ otın fi'li bâtil olmaya eger ot kuvvetli ola **dimâg arıtmagıçün habb olursa** işlemezen ön uyusa olur ot yegrek işleye **evet yegregi oldur ki** işledikden sonra uyumaya eger ot yumşak ve latîf ola ot işlemezen ön uyusalar ot işlemeye **veya az işleye** ve ot içen kişiye gerekdür ki kaftânı ol kadar giye ki kendüye soğuk geçirmeye kendüyi saklaya ve kendüyi ziyâde hareket ile ve ziyâde kaftân giymekle kızdırmaya ve derletmeye ve eger derliyecek olursa ot işlemez ve bir nice dürlü kişilere müşhil içürmeyeler her biri bir sebeble ziyân ider zikr olursa kelâm-ı tatvîl olur ihtisâr matlûbdur tendürüst kişilere ve oglancuklara ve pîrlere ve huşk endâmîhulara ve arık kişilere ve şol kişilere ki karnı etli olmaya göbeginden aşaga kasuguna varuncaya degin arık ola ve şol kişiye kim kuvveti za'îf ola şol kişiye ki **yüregi za'îf ola ya'nî kalbi ve şol kişiye ki mi'desi za'îf ola**” yer almaktadır.**

kasığa kadar cılız olan kişilere ilaç içirmemek gerektir²⁶⁸ ve biline gelen fitil, lavman ve müşhilin birkaç nüshasının yapılışı zikredilmiştir. İnşallahu Teala. Fitilin sırt, bel, kalça ve çevresindeki ağrılarda yararı daha fazladır.

Sıcak mizaçlılar ve ateşi olanlar için fitil yapılışı: ²⁶⁹ İki dirhem menekşe kurusu, mahmude iki *dang* ila dört *dang*²⁷⁰, türbit iki dirhem, yeterli miktarda şeker alsınlar.²⁷¹ Dövülmüş şekeri demir kepçe üstünde yumuşayınca kadar ateşe koysunlar ve sonra toz menekşe, türbit ve mahmudeyi onun üstüne atsınlar, karıştırınsınlar ve fitil yapsınlar.²⁷² Soğuk ve yaş mizaçlılar için sekbinec, cavşir, mukl, uşak ağacı ve nemek-i nefti, acı elma (şahm-ı hanzal), zencefil, çiğdem çiçeği (surincan), kereviz tohumu,

²⁶⁸ YİŞ: Devamında; “şol kişiye ki dili peltek ola ve şol kişiye kim bedeninde kan ziyâde ola girü kalan hıltlardan bu zikr etdüğimiz kişilere müşhil içürmeyeler meger tabîb hâzık ola mizâcına göre ve vaktine göre maslahat ne görürse anı vere ve bir dahi kati ıssı fasılda ve kati soğuk fasılda müşhil içürmeyeler husûsâ ıssı fasıllarda yigirmi gün kim şu ‘râ-yı yemânî dedikleri yıldız togmazdan önden ve yigirmi gün togduğundan sonra hiç müşhil içmeyeler ve kan aldırmayalar ve hacâmat etmeyeler key kati zarûret olmayınca aldırmayalar ve ol vakit cimâ’ dahi etmeyeler husûsâ bâhûr günlerinde ol eyyâm-ı bâhûr Temmuz ayının on dokuzuncu günü olur ve şol kişi kim büyük şâzılığı ola ve şol kişi kim büyük gussası ola ve şol kişinin kim büyük mühimmi ola ve şol kişinin kim büyük endîşesi ola müşhil içmeyeler ve pâdişâhlara ve beglere ve ehl-i tenâ’uma ve dahi şol kişilere kim otı zahmetle içeler latîf ve eyü tedbirler etmek gerekdür ammâ mi’desi za’îf kişiye ki mi’desi ıssı ola ve müşhil hâcet ola alalar mahmûde’i bir şerbetlik sırf gülâbla ezilmiş şeker şerbetinde ezeler ve biraz ayvayı ve ekşi almayı ve tatlu almayı dograyalar ve pâreleyeler ol cüllâb içinde **bir gün ve bir gece** ısladalar tâ ayva ve alma ıslana ve **mahmûde** kuvvetin kendüye çeke sabah duralar alma ve ayva pârelerin yiyeler mahmûdenin mazarratı **def’ ola** (FAP: olmaya) ve dadı belürmeye eger mahmûde’i bir şerbetden ziyâdece ıslatsalar revâdır tâ alma ve ayva kendüye çeküb aldugı bir şerbet ola artak kalanı cüllâbda kala eger safrâ ile balgamı ishâl etmek hâcet olsa alalar ak türbidi kim yunulmuş ola ve nîm köft döğülmüş ola bir direm veya dahi **artacak** (FAP: artuk) ot içen kişinin kuvvetine göre ve mizâcına göre yüz direm su ile kaynadalar tâ nisfı kalınca ve hâcet mikdârınca (FAP: kim tabib veya marifetli kişi) eyü hâlis mahmûdeden bu kaynanmış suya koyalar karışdıralar ve ezeler ve biraz döğülmüş şeker katalar ve biraz kifâyet edecek kadar ayvayı ve almayı **soyup** parâleyeler gece bu suyun içinde ısladalar **tâ ayva ve alma ıslana kuvvetin kendüye çeke** sabah turalar alma ve ayva pârelerin yiyeler zahmetsiz ishâl ide ve maksûd hâsıl ola **ammâ bir eyü tabîb ve bir ma’rifetlü kişi ide** sıfat-ı matbûh kim nâzleyle fâ’ide ide alalar kuru benefşe beş direm ve kabı soyulmuş buyan dibi kim nîm köft döğülmüş ola on direm, yüz otuz direm su ile kaynadalar tâ yarısı kala ve yigirmi direm şîrhışt veya yigirmi direm terengübîn katup ezeler ve süzeler bir def’ a içeler bu bir şerbetdür sıfat-ı habb-ı latîf **kim nâzleyle nâfi’dür** alalar kuru benefşe iki direm buyân balı bir direm döğüb eleyeler ikisin bir yere **karışdırmaga** (karıştıralar) kifâyet edecek mikdârı hıyârşenbe balı katalar hablar edeler bu bir şerbetdür yudalar nâfi’ ola” bulunmaktadır.

²⁶⁹ YİŞ: Bu tarifler 1. Makale 13. Bab “istifraglar tedbirindendir” bölümünde yer almaktadır.

²⁷⁰ YİŞ: “mahmûde iki denk” şeklindedir.

²⁷¹ YİŞ: “**bu otları döğüb eleyeler şekeri bir küçürek zarfda demür kepçe gibi veya küçük tencere** (FAP: küçürek bir tas içinde veya taverde) içinde od üzerinde sucagızla ezüb kaynadalar”

²⁷² YİŞ: Devamında; “**eger yalnız bal akâidesinden şâf düzeler revâdır ıssı ‘illetlerde kabz açmaga gayet fâ’ide ide eger yalnız balın ak halvâsından bir pâre alalar ıssıcak idüb yumşadalar döğülmüş halvâcılar bûresi alalar yoguralar bûreden ziyâdece yedüreler aldugınca kadar ve şâflar düzeler kabz açmaga mukayyedür ve eger sag tuzdan bakla kadarınca götüreler aşagadan bir iki def’ a birbiri ardınca şâf yerin tutar belki dahi yeg amel ide bunlar heb ziyânsız ne vakit gerekse etmek gerek**” yer almaktadır.

anason, rezene tohumu, kost, kunduz hayası, zerumbet, anzerut, şakakul ve kuru sedef otu (sezab) ve mah-i zühre²⁷³ bire bir alsınlar, zamkları sıcak su ile eritsinler²⁷⁴ ve ilaçları dövsünler, elesinler ve hepsini karıştırsınlar ve fitil yapsınlar her biri iki buçuk ila üç miskal [kadar]²⁷⁵. Bure, tuz ve rihbin, yani masl da bu şekilde fitil yapılabilir ve faydalıdır, eğer sabundan ve tozdan da fitil yaparlarsa, tabiatı açar, indirir.²⁷⁶

Yerleşmiş kulunç için fitil yapılışı: Sekbinec, mukl, cavşir, uşak ağacı, sabun, bure, acı elma, arpa şekeri (fânîd), mahmude, zencefil, şakakul, Hind tuzu, sedef yaprağı ve üzerlik alsınlar, hepsini birlikte karıştırsınlar faydalı olur.²⁷⁷

Keskin fitil yapılışı: Acı elma, mukl ve biber eşit miktarda alsınlar. Mukulu sedef otu suyunda çözsünler ve acı elmayı onunla karıştırsınlar ve fitil yapsınlar.²⁷⁸

Hukne tedbirine gelince:²⁷⁹ Bilinmelidir ki midesi zayıf olan kişiye ve başından yaralanmış veya beynine bir afet gelmiş kimseye keskin lavman faydalı olur. Hıltı yukarıdan indirir ve buharı başa çıkmaz²⁸⁰ ve hukne çaresine gerek kalmaz, hatta önce şerbeti vermelidir ki mideye kuvvet versin mesela gülşeker, mastika gibi.²⁸¹ Böbrek, sırt, bel, kalça ve çevresindeki ağrı için hukne yapılırsa; hasta sırt üstü yatmalı ve başının altına yastık koymalı, öyle ki başı ve göğsü yüksekte, kalçası da aşağıda olacak

²⁷³ YİŞ: Açıklama yapılmıştır; “kim sığır kuyruğunun kökünün kabıdır”

²⁷⁴ YİŞ: “zamkları yaş sezâb suyunda ısladalar” olarak verilmiştir.

²⁷⁵ YİŞ: Devamında; “*andan hâcet vaktinde isti‘mâl edeler ve bal akâdesinden şâf düzüb götürseler kabzı açsın ve oglancuklar için bal akâdesinden (FAP: baldan) küçürek şâflar düzüb götürdeler revâdır ve dahi oglana rakkı sabunu yunup şâf idüb bal dürteler ve götürdeler revâdır*”

²⁷⁶ YİŞ: Bu cümle bulunmamaktadır.

²⁷⁷ YİŞ: Bu madde bulunmamaktadır.

²⁷⁸ YİŞ: Bu madde bulunmamaktadır.

²⁷⁹ YİŞ: Sıralamada farklılık bulunmaktadır, sıcak mizaçlılara fitil yapımından sonra gelmektedir; “*Tedbîr-i Hukne huknenin fi‘li şâf fi‘linden kavîrak olmağandır andan ötri kim mikdâr da artukrakdır ve yûridici ve ıssirek ola ve bir kişiye ki bir mâni‘ ola ol sebeble müşhil ot vermemek gerek meselâ mi‘de za‘ifligi gibi ve gönül dönmek gibi zahmetle müşhil ot içmekden ve ola kim müşhil ot içile ve bağirsak sıkalı taşra def‘ edemeye kabz vakı‘ ola ve müshilden maksûd tamâm hâsıl olmaya buncılayın kişilere hiç hukneden yegrek ilâc olmaya*” şeklindedir.

²⁸⁰ YİŞ: Devamında; “*müşhil ot gibi ve kusdurıcı ot gibi ve gâh olur ki hukne mi‘deye degin çıkar ve ba‘zı yukarı ince bağirsaklara çıkar andan ötri hiçbir hâlde bir kişiye açla hukne etmeyeler lâkin mi‘deye kuvvet verür bir şerbet vereler ki otları (FAP: mideden) giru döndüre mi‘deye çıkmaga komaya*” yer almaktadır.

²⁸¹ YİŞ: Devamında; “*mi‘deye kuvvet verir şerbetlerden ne ele girürse hâzır olandan içüreler nâfi‘ ola*” bulunmaktadır.

şekilde olmalıdır. Eğer göbek ağrısı ve kulunç için olursa yapılması gereken hasta diz üstü yatmalı, öyle ki karnı [havada] asılı olmalı²⁸² ve hasta kendisini öksürük, hapşırma ve hıçkırıktan korumalıdır. Lavman (hukne) 50 miskalden az veya çok olmamalıdır ve çok soğuk olmamalıdır ki yel yapmasın ve çabuk işe yarasın, çok sıcak olmasın su ile çabucak dönmessin ve galebe olmasın ki bağırsağı kirletmesin ve çok duru olmasın ki işini yapabilsin.²⁸³

Lavman (hukne) türleri yapılışı: Kaynatılmış ve içinde doğal karbonat (natrûn) eritilmiş kepek (sebusat) bir miskal veya iki dirhem bağırsağı temizler.²⁸⁴ Taze pancar (çügündür) temizleyip kaynatıp 50 *miskal* onun pişmişi ile 10 dirhem zeytin yağı bu işi görür²⁸⁵ ve lavmanda ateş sahipleri için tuz ve boraks (bure) gerekmez, fakat pişmiş menekşe ve arpa keşki gerekir. Yapılışı: Kuru menekşe 20 dirhem, arpa keşki 40 dirhem, iki buçuk *men* suda pişirsinler su 30 *astar* kalana kadar, bu *keşkâbdan* 50 *miskal* kullansınlar²⁸⁶, eğer biraz mahmudeyi onda eritirlerse uygun olur. Muhrika ateşinde 20 dirhem, gül yağı ılık su ile kullansınlar.²⁸⁷

Yumuşak lavman yapılışı:²⁸⁸ 10 dirhem menekşe, çekirdeği çıkarılmış hünnap 15 adet, sepestan 30 adet,²⁸⁹ nilüfer beş dirhem, papatya 10 dirhem, keşk 30 dirhem

²⁸² YİŞ: Devamında; “başı ve gögsi yasdık üzerinde ola **eger hukneyi göbek agrisiçün etseler hastayı dizi üzerine yaturalar şöyle ki karnı mu‘allak ola ve başı ve gögsi yasdık üzerinde ola ve hem hukne dökünen kişi kendüyi sakınmak gerek ol hâlde ya‘nî**” yer almaktadır.

²⁸³ YİŞ: Yerine “eger huknenin otı az ola yerine irişmeye ve eger çok ola süslük getüre ve nefh ve bî-karârlık getüre ve ola kim zehir getüre ve eger **hukne** katı ıssı ola ussu gitmek ve katı ishâl olmak getüre ve tiz döne ve eger katı soğuk ola yel hâsıl ola ki icâbet etmeye ve eger **katı koyu ve** (FAP: kabud)galiz ola bağırsaga bulaşa ve mesâne zahmet vere ve eger katı turı ola kendü fi‘lin edemeye ya‘nî ishâl etmeye bu dedigimiz **san‘atlar düğeli** (sıfatlar da) mu‘tedil ola ve mikdârı mu‘tedil ola elli miskâl ola ziyâde ve eksik olmaya” şeklindedir.

²⁸⁴ YİŞ: “envâ‘-ı huknelerin sıfatları budur kaynamış kepek suyuyla iki direm bûreyi ermeni döğüb ezeler hukne edeler bağırsakları pâk ide” şeklindedir.

²⁸⁵ YİŞ: “eger çügündürü veya pazuyu dograyalar kaynadalar elli miskâl suyuna on direm zeyt yağı veya şirûgan yağı katalar ve iki direm tuz katalar hukne edeler bağırsakları pâk ide” olarak verilmiştir.

²⁸⁶ YİŞ: Ölçü birimleri farklılık bulunmaktadır; “kuru benefşe yigirmi direm döğülmiş ve kabı gitmiş arpa kırk direm bunları beşyüzelli direm su ile kaynadalar yüzseksen direm su kalınca yetmişbeş direm bu keşk-âbdan hukne edeler”

²⁸⁷ YİŞ: “eger derleme hastalığından kabz olup hukneye hâcet olsa buhran günü olmayıcak yigirmi direm gül yağın ılıcak su ile karışdırup hukne edeler nâfi‘ ola” şeklindedir.

²⁸⁸ YİŞ: Açıklama yapılmıştır; “kim Arabca hukne-i leyyine derler”

²⁸⁹ YİŞ: “unnâb on beş **direm** (FAP: adet) sepistan otuz adet”, devamında; “erük on beş adet nilüfer üç direm **hatmî on direm** döğülmiş arpa otuz direm” yer almaktadır, tarifte babune (papatya) bulunmamaktadır.

alsınlar, *keşk-âb* gibi pişirsınlar ve bu pişmişten 50 dirhem ile 10 dirhem menekşe yağı, 10 dirhem şeker parçaları kullansınlar, çokça faydalı olur.²⁹⁰ Sade *keşk-âb* ile gül yağı veya menekşe yağı faydalıdır.²⁹¹

Hıltı beyinden indiren ve soğuk sersâmda, sektede vb. faydalı olan keskin lavman yapılışı: ²⁹² Bir avuç acı elma, yarı dövülmüş eğreti otu iki avuç, çöl yarpuzu (pudine-i deştî) bir deste, bir avuç küsküt alsınlar, pişirsınlar ve süzsünler, bu süzülmüş sudan 50 dirhem ile 10 dirhem papatya yağı kullansınlar ve eğer bu lavmanda iki dirhem bureyi yedi dirhem abkâmede eritip artırırlarsa çok kuvvetli olur.

Yumuşak lavman yapılışı: ²⁹³ Bağırsakta şişlikten olan kuluncu açar, hatmi tohumu, tatlı ayva tohumu her birinden bir avuç alsınlar ve kaynatsınlar, luabını (salyasını) alsınlar ve 30 dirhem bu luabda, 10 dirhem kavâlub şekeri veya fanid (arpa şekeri) eritsinler ve 10 dirhem menekşe yağını onunla karıştırsınlar, *keşk-âb* ve gül yağı da faydalı olur.

Yelden olan kuluncu ve balgamı açan diğer lavman yapılışı: ²⁹⁴ Rezene tohumu, anason, kereviz tohumu, dereotu tohumu, üzerlik her birinden beş dirhem alsınlar, bir buçuk *men* suda karıştırıp su yarıya inene kadar kaynatsınlar ve süzsünler, yedi dirhem bureyi 50 dirhem bu suda eritsinler ve 10 dirhem papatya yağı ile aspir tohumu (muasgar) yağını onunla karıştırsınlar ve kullansınlar, eğer 10 dirhem kavalub veya fanid şekerini onda eritirlerse doğru olur.

²⁹⁰ YİŞ: Devamında; “eger ele girmezse on direm şîrûgan yağın katarlar ve on direm şeker katarlar hukne edeler eger on direm veya on beş direm hıyârşenbe içi kim yirmi beş direm veyahûd otuz direm hıyârşenbenden ancak çıkar bu hukne ile ezeler çekirdeğin ve pulın süzeler gidereler **iki direm tuz** ve iki direm bûre katup ılıcak idüb döküneler her kişinin kuvvetine göre ve vaktine göre edeler” yer almaktadır.

²⁹¹ YİŞ: “sade dövülmüş ve kaynamış arpa suyuyla **yirmi direm** gül yağın hukne etmek ba'zı vakitte gayet eyüdüir hafıfdür”, devamında; “eger yüz direm pazu suyuyla **veya çügündür suyuyla** yirmi direm hıyârşenbe içini ezeler yine süzeler on direm şeker ve on direm şîrûgan yağın katarlar ılıcak idüb hukne edeler nâfi' ola **eger pazuyla hatmîyi bile kaynadalar andan hıyârşenberi ezüb ve biraz tuz katup ve biraz bûre katup hukne ederlerse sevâb ola**” yer almaktadır.

²⁹² YİŞ: Bu madde bulunmamaktadır.

²⁹³ YİŞ: Bu madde bulunmamaktadır.

²⁹⁴ YİŞ: Bu madde bulunmamaktadır.

Bağırsak yarası için diğer lavman yapılışı:²⁹⁵ Kabuğu soyulmuş darı (gavers), kabuğu soyulmuş kerenc her birinden bir avuç, taze keçi yağı 20 dirhem, kırmızı gül yaprağı kurusu 10 dirhem alsınlar, pişirsinler, süzsünler ve kullansınlar.

Diğer nüsha: ²⁹⁶ Gülnar, meşe kabuğu, kabuğu soyulmuş darı, kabuğu soyulmuş kerenc ve arpa keşki (keşk cû) her birinden bir avuç alsınlar, pişirsinler ve kullanacakları miktarda bir dirhem Ermeni kili ve bir dirhem beyaz kurşun tozu (isfidac-ı erziz) ve bir dirhem iki kardeş kanı (demu'l-ahaveyn) ve bir dirhem kazan üzerindeki kül ve pişmiş yumurta sarısını onda eritsinler ve 10 dirhem gül yağı üstüne eklesinler ve kullansınlar.

Böbrekte soğuk şişlik için diğer lavman: ²⁹⁷ Bir avuç diken (hask) yaprak, asma yaprağı, pancar yaprağı ve hatmi yaprağı her birinden bir deste, buğday kepeği bir büyük avuç, geniş bir beze bağlayıp içine atsınlar. 30 adet olgun incir, bir büyük avuç venüssaçı, hıyar ve acur tohumu, kavun (herbeze) tohumu her birinden bir avuç, yarı dövüp iki *men* suda yarıya inene kadar pişirsinler, sonra süzsünler ve 50 dirhem miktarınca havanda dövsünler, üç adet çiğ yumurta sarısını üstüne eklesinler ve ovalasınlar, 20 dirhem pişmiş süt yağını onunla birkaç kez kullansınlar faydalı olur.

Ateşlerde hap şeklindeki ilaçlardan müşhil çeşitleri yapılışı:²⁹⁸ Bütün sıcak hastalıklarda, ekşi ve tatlı nar suyu cavşir otu (şirhişt) ile uygun olur.²⁹⁹ 20 adet siyah erik, 15 adet çekirdeği çıkarılmış hünnap³⁰⁰, 20 dirhem demirhindi, beş dirhem hindiba tohumu alsınlar, bir buçuk *men* suda iki bölümü gidene kadar kaynatsınlar ve süzsünler, 40 dirhem cavşir otunu bu kaynamıştan 50 dirheme eklesinler, süzsünler ve

²⁹⁵ YİŞ: Bu madde bulunmamaktadır.

²⁹⁶ YİŞ: Bu madde bulunmamaktadır.

²⁹⁷ YİŞ: Bu madde bulunmamaktadır.

²⁹⁸ YİŞ: Bu madde 2. Makale 10. Babda yer almaktadır, “Onuncu bâb envâ’-ı müşhillerdedir ve nukû’larda ve matbûhlarda ve şâflarda ve hablarda ve muglablarda ve cevârişlerde ve eyâriclerde ve yakılarda ve elde tutucak nesnelere kim elde tutucak ishâl ide bunların beyanındadır”

²⁹⁹ YİŞ: “Issı ısıtmalarda ve ısı marazlarda ve ısı hastalıklarda tatlu enâr ve ekşi enâr suyu şirhişt ile vireler ilâc muvâfık ola meselâ” şeklindedir.

³⁰⁰ YİŞ: “on tane unnâb ve yirmi direm temirhindî ve beş direm kâsni tohm üç yüz yetmiş direm su ile kaynadalar” olarak verilmiştir.

versinler³⁰¹ veya rezene tohumu ve hindiba tohumu, her birinden beş dirhem, beş dirhem keşus alsınlar, 200 dirhem suda miktarı 10 *astar* kalana kadar kaynatsınlar, süzsünler³⁰² ve 20 dirhem hıyarşenber pulunu onda eritsinler³⁰³ ve hararet ona sıkıntı vermeyen kişiye faydalıdır. Eğer hararet daha yavaş olursa helile şarabı ki şaraplarda bahsedilmişti uygun olur³⁰⁴ veya türbit şarabı ile karıştırıp onunla öyle uygun görürler.³⁰⁵ Eğer kişi ilaçtan korkarsa ve harareti güçlü olur, ateşi olmazsa yağdan arıtılmış süzülmüş ayranı soğutsunlar³⁰⁶ ve bir *dang* kızarmış (meşevî) mahmudeyi onda eritsinler, kızarmış mahmudeyi bu şekilde yapsınlar; elma veya ayvayı ikiye bölsünler ve içini temizlesinler, mahmudeyi onun içine beraber koyup kapatsınlar ve hamura koysunlar, hamur pişene kadar hafif ateşe koysunlar ve sonra çıkarsınlar, soğuyana kadar beklesinler ve açtıkları zaman mahmudeyi alsınlar.³⁰⁷

Sıcak baş ağrısına (sudâ') fayda eden helile hoşafı yapılışı: 15 dirhem dövülmüş ve elenmiş sarı helileyi alsınlar, siyah erik suyunda veya demirhindi suyunda 100 dirhem taş veya iyi toprak havanda dövsünler ki helilenin kuvveti suya geçsin, süzsünler ve saflaştırsınlar, şeker koysunlar ve versinler çokça faydalıdır.

Yanmış hıltları bedenden temizleyen pişmiş hıyarşenber yapılışı: Onbeş dirhem temizlenmiş sarı helile, temizlenmiş 15 dirhem demirhindi, hünnap³⁰⁸ ve siyah erik her birinden 20 adet, ayıklanmış kuru üzüm 10 dirhem, kırmızı gül beş dirhem, menekşe

³⁰¹ YİŞ: “otuz direm şîrhışt veya terengübîn bu kaynamış suyun yetmiş dirhemine ezeler bezden süzüb içeler nâfi' ola” şeklindedir.

³⁰² YİŞ: Ölçülerde farklılık bulunmaktadır; “küşûs tohumu üç direm, **iki yüz direm** su ile kaynadalar, yetmiş direm su kalınca andan bir bezden sıkıp süzeler”

³⁰³ YİŞ: Devamında; “**bir direm kadar badem yağı katup bile içeler** ve şol kişinin kim ziyâde harâreti olmaya **mâ-i rummânîn** muvâfık olup fâ'ide ide” yer almaktadır.

³⁰⁴ YİŞ: Devamında; “sıfat-ı mâ'ü'r-ummânîn safrâyı ishâl ider ve göyünmüş hıltları giderir alalar iki tatlu ve bir ekşi enâr kim kabın soyup içindeki sarı **cagızların** (FAP: ciğeriyle) bile sıkılmış olalar suyun alup ol sudan yüz direm alup yumşak od üzerinde kefin almış olalar ve saruhelile kabı beş direm ve Kâbilî **helile kabı** dört direm ve kara helile **kabı** beş direm bunları nîm-köft dögeler tatlu ve ekşi enâr suyunda ısladalar temâm eyü ıslanıcak yirmi direm terengübîni üzerine ezüb süzeler ve içeler nâfi' ola ve eger terengübîn ele girmesse fulûs-ı hıyarşenberden on beş direm kadarı bunların üzerine ezeler ve süzüp içeler nâfi' ola”

³⁰⁵ YİŞ: Bu cümle bulunmamaktadır.

³⁰⁶ YİŞ: Devamında; “bir sovkuk yerde gice koyalar sabaha degin tura koyusu dibine çöke sarurak duru suyu üzerine gele ve ol durulmuş ayran suyundan içecek mikdârı alalar ve bir denk **veya buçuk direm âdemîsine göre** eyü mahmûde'i ol ayran suyunda ezüb içüreler zahmetsiz incitmeden eyü ishâl ide”

³⁰⁷ YİŞ: Meşevi sakumunya tarifi bulunmamaktadır. Devamında birçok nukû tarifi yer almaktadır.

³⁰⁸ YİŞ: “**kim kızıl igdedür** yigirmi tane karahelile beş direm” şeklindedir.

üç dirhem alsınlar, hepsini bir buçuk *men* suda³⁰⁹ iki bölüm gidene kadar pişirsinler ve süzsünler, 20 dirhem hıyarşenber pulunu 100 dirhem bu kaynamış suda eritsinler ve versinler. Eğer hastalık sevdadan olursa hafif ve serin yemek buyrulmalıdır ve dinlenme, hamam ve *Âbzen*³¹⁰ fayda verir, istifra birkaç kez yapılmalıdır ve peynir suyu (maü'l-cubn) verilmelidir³¹¹, bu tertiple süt veren kızıl bir keçi bulsunlar, doğumun üzerinden iki ay geçmiş olsun veya daha fazla, en az 40 gün [geçmiş olsun], o keçinin otu; söğüt yaprağı, marul tohumu, kişniş ve yaş arpa, yeşil arpa ve semizotu yaprağı ve bostan ve çöl hindibası versinler ve her gece biraz ıslatılmış arpa versinler, her sabah onun sütünü sağıp hemen büyük kazana koysunlar ve ateşin üstüne koysunlar, üçte biri gidene kadar kaynatsınlar ve kaynatılan [bu karışıma] 15 dirhem miktarınca küsküt sirkengubînini üstüne eklesinler ve eritsinler, sirkengubîn iki kaynayınca alsınlar, pişirsinler ve ateşten alsınlar, sarımsı saf suyu üstüne çıkana kadar bir müddet bekletsinler. Ondan sonra, o suyu ondan iki torba içinde süzsünler ve sıksınlar. Eğer hararet yüksek olursa sirkengubîn yerine sade erik suyu veya ekşi zerdali suyu koysunlar, şerbeti birinci gün 20 dirhem biraz şekerle versinler ve artırsınlar, her gün beş dirhem ile en fazla 40 dirhem ve bir hafta bu düzende versinler.³¹² Bu süre zarfında iki kez bu toz ilaçtan (sufûf) versinler; 10 dirhem sarı halile, hindiba tohumu dört dirhem, Çin raventi bir dirhem, mahmude yarım dirhem alsınlar, şerbet iki dirhem ile iki buçuk dirhem, sevdâ sahiplerine hafta arasında bu toz ilaç yerine *necâh macunu* versinler eğer bir miskal *eyaric-i faykara* verilerse o gün ma'ül-cübni vermesinler.³¹³

Ma'ül-cübnde kullanılan küsküt sirkengubîni yapılışı: Küsküt ve eğreti otu her birinden 15 dirhem, siyah çöpleme (harbak)³¹⁴ iki dirhem alsınlar, küskütü ayrı olarak

³⁰⁹ YİŞ: Ölçülerde farklılık bulunmaktadır ve tarife gavzeban eklenmiş; “kızıl gül ve benefşe üçer direm gâvzebân *yâni lisânü's-sevr ki Türkçe sığır dili dirler* beş direm üçyüzyetmiş direm su ile kaynadalar”

³¹⁰ YİŞ: “abzen” bulunmamaktadır.

³¹¹ YİŞ: “süd çürügiyle bir nice kerre ishâl ettirmek münâsibdür ammâ bu tedbîrle ola” şeklindedir.

³¹² YİŞ: Detaylı bir şekilde anlatılan maü'l-cubn daha özet şekilde verilmiştir; “bir kızıl keçiyi bulalar kim südlü ola südin alalar derhal tâze iken kaynadalar sirke katup incir budağıyla karışdıralar şol kadar kim kesile andan sonra indüreler koyalar sovuğa pes ol saruca suyun peynirinden bezden süzeler on direm sikencübîn-i aftîmûnî yüz direm bu mâi'ü'l-cübni içinde ezeler azcık şeker katalar içeler nâfi' ola ve bir hafta kadarı her gün bir mikdâr içeler”

³¹³ YİŞ: “sevdâvî kişilere ol hafta içinde kim süd çürüğünü içüreler ol sufûfdan ıvaz ma'cûn-ı necâh vireler” şeklindedir.

³¹⁴ YİŞ: “kara harbak kim *tavara sokdukları karaca otdur*” açıklaması yapılmıştır.

bir beze koysunlar, eğreti otunu yarı dövüp ve çöplemeyi ayrı yumuşak dövsünler beze koysunlar ve yarım *men* sirke ve bir *men* suyu karıştırınlar ve ilaçları onda yarıya inene kadar kaynatsınlar ve sonra süzsünler ve bir *men* [şeker] atsınlar ve kıvama getirsinler.³¹⁵

Aftimun hapı yapılışı: Küsküt iki dirhem, eğreti otu ve çayır mantarı her birinden bir dirhem, siyah çöpleme ve Hint tuzu her birinden yarım dirhem, lavanta (ustûhûndûs) dört *dang*³¹⁶, *eyaric-i faykara* bir buçuk dirhem, mukl yarım dirhem şerbet iki dirhem ila üç dirhem.³¹⁷

Pişmiş küsküt yapılışı: Kabuğu soyulmuş Kabil helilesi 10 dirhem, eğreti otu beş dirhem, sinameki yedi dirhem, soyulmuş, beyazlatılmış ve yarı dövülmüş türbit dört dirhem³¹⁸, lavanta iki dirhem, çekirdekleri çıkarılmış kuru üzüm 10 dirhem. 10 dirhem küskütü beze bağlayıp, iki *men*³¹⁹ suda iki bölümü gidene kadar pişirsinler sonra süzsünler ve sıksınlar, damlatsınlar ve ateşten alacakları vakit küsküt bezini atsınlar ve bezi onda çevirmesinler, elle ovmasınlar ve sıkmasınlar, çünkü küsküte döktükleri sıcak suyun ateşi yeterli olur³²⁰. Sonra küsküt bezini ovalamadan süzsünler³²¹, eğer isterlerse 30 dirhem cavşiri veya şekeri onda eritsinler doğru olur. Şerbeti 70 dirhem,

³¹⁵ YİŞ: Ölçü birimleri farklıdır ve eklemeye yapılmıştır; “yüzyirmibeş *direm sirkeyi iki yüz elli direm su ile karıştıralar ve edviye’i katup yarusı kalınca kaynadalar andan süzeler iki yüz elli direm şeker katup kıvâma getireler vakt-i hâcetde içeler nâfi’ ola şerbeti on direm mâ’ü’l-cübân içinde içeler”*

³¹⁶ YİŞ: “*ustuhûdûs bir direm*” şeklindedir.

³¹⁷ YİŞ: Eyaric ölçüsünde farklılık bulunmakta, mukl bulunmamaktadır; “*Eyâric-i faykarâ bir miskâl şerbeti üç dirhemdür*”. Devamında “*fe-efhem matbûh-ı aftîmûnî Sinâ-yı Mekkî ve benefşe ve türbid-i ebyaz ve besfâyic her birinden beşer direm temirhindî on iki direm sarı helîle kabı dört direm Kâbilî helîle kabı üç direm tâze kızıl gül on aded bu edviyeleri bir gün bir gece ısladalar andan kaynadalar benefşe’i ve güli ayrı ayrı ısladalar ve gayrısın nîm-köft döğeler ve helîleleri kaynatmayalar hemân su ile ısladalar Sinâ-yı Mekkîyi ve besfâyici kaynadalar aftîmûnî ve benefşe’i ve güli sonra katarlar bir aşça kaynaya andan sonra indirüb süzeler beş direm şîrhışt ve on direm terengübîn ve on beş direm şeker katarlar ve ol ıslanmış helîleleri süzüb suyun bu matbûha katarlar ve bir direm elenmiş eyü ak gârikûn ve üç çekirdek mahmûde’i döğüb ol matbûhın üzerine serdârûc idüb ekeler ve karışdırup içeler nâfi’ ola”* yer almaktadır.

³¹⁸ YİŞ: “*türbid-i mücevvef dört direm*” şeklindedir.

³¹⁹ YİŞ: “*beşyüz direm su ile bu edviyeleri bile kaynadalar*” şeklinde verilmiştir.

³²⁰ YİŞ: “*aftîmûnî şol vakt koyalar kim geri kalan edviyeler pişüp incek vakit ola aftîmûnî koyalar bir aşça kaynaya andan tizcek indüreler hemen suyun ısılığı aftîmûna kifayet ider bile kaynamassa da olur*” şeklindedir.

³²¹ YİŞ: “*aftîmûnî koyacak bez içinde od üzerinde ovalar ta kim kuvveti çıka bâdehu bezden süzüp sıkalar sâfi ideler içeler nâfi’ ola*” olarak verilmiştir.

cavşir 80 dirhem³²² ve eğer gece yarısında bu hapı verilerse ve sabah bu pişmiş/matbuhu verilirse doğru olur.³²³ Çayır mantarı dört *dang*, *eyaric-i faykara* bir dirhem, Hint tuzu iki *dang*, siyah çöpleme bir buçuk *dang* alsınlar³²⁴, bir *dang* mukl ile adet olduğu şekilde hap yapsınlar, bu hapı tabiatı ilaçları geç çalıştıran kişiye versinler.³²⁵

Pişmiş helile yapılışı: Kabil sarı helilesi ve siyah helile her birinden yedi dirhem, şahtere, sinameki ve kırmızı gül her birinden beş dirhem, hünnap ve siyah erik her birinden 20 adet, sepestan 40 adet³²⁶, çekirdeği çıkarılmış kuru üzüm 20 dirhem, hindiba tohumu dört dirhem, rezene tohumu iki dirhem, anason iki dirhem, gülşeker ve hıyarşenber pulu her birinden 15 dirhem, cavşir 30 dirhem³²⁷ alsınlar, hepsini bir buçuk *men* suda iki bölümü gidene kadar pişirsinler ve yarım *men* kalsın sonra süzsünler ve hıyarşenber ve cavşiri ayrı olarak bir miktar bu kaynamış suda ıslatsınlar ve elle ovsunlar ve kevgirle süzsünler, sonra bu kaynamıştan 70 dirhem ile karıştırınlar, hepsi bir şerbet olur. Eğer yaş hindiba ve yaş kereviz, sarmaşık (leblâb) yaprağı ve it üzümü yaprağı her birinden bir küçük demet toplayıp bu matbuhta pişirirlerse doğru olur.³²⁸ Eğer ger ve hâreş (uyuz ve kaşıntı) sahipleri için ise, sinameki ve şahtere her birinden yedi dirhem eklesinler, nıkris ve eklem ağrısı olanlar için iki dirhem türbit, iki dirhem çayır mantarı ve iki dirhem çiğdem çiçeği (surincan) eklesinler. Bu pişmiş zayıf insan yapısına ve kuru bedene yapılmaz.

³²² YİŞ: “*amma şerbet şirhiştisiz yetmiş direm ola*” şeklindedir.

³²³ YİŞ: Devamında; “*sıfat-ı habb-ı gârikûn*” yer almaktadır.

³²⁴ YİŞ: Ölçülerde farklılık bulunmaktadır; “*gârikûn bir direm, ... kara harbak bir denk mukl-i ezrak bir denk mukli su ile ısladalar*”

³²⁵ YİŞ: “*bu habları bir kişiye vireler kim tabi’atında ot ve şerbet geç işler ola*”, devamında; “*sıfat-ı matbûh kim sevdâyı ve safrâyı ve balgamı sürer budur on direm Sinâ-yı Mekkî ve on tane erük ve beş tane incir ve on tane zerdâlû ve beş direm kuru benefşe bu cümle’i giceden ıslayalar ve sabah bir aşça kaynadup ve bir sık bezden süzüb iki direm yumuşak döğülüb elenmiş râvend-i çînî ve bir denk islâh olmuş mahmûde ve buçuk direm ak gârikûn ve iki direm deniz tuzu bu cümle’i ol süzülmüş suya katup sabah aç karnına içeler şifâ ola ve ba’zı kişilere râvend bir direm virildi ve mahmude tamâm virildi kim şerbet za’if olmamak için fe-efhem*” yer almaktadır.

³²⁶ YİŞ: “*sipistân otuz tane*” olarak verilmiştir.

³²⁷ YİŞ: Devamında; “*eger şirhişt ele girmezse yigirmi dirhem terengübîn ezeler ya on beş direm veya on direm ezeler her kişinin kuvvetine ve mizâcına göre ve götürü bildüğine göre ideler kişi ola ki tenhâ hıyarşenber kifâyet ide bunlar hâcet olmaya veya hiç birisi olmaya bu edviyeleri üç yüz yetmiş direm su ile kaynadalar*” yer almaktadır.

³²⁸ YİŞ: Bu cümle bulunmamaktadır.

Safralılar için pişmiş helile yapılışı: Kabuğu soyulmuş yarım dövülmüş sarı helile 10 dirhem, demirhindi 20 dirhem, çekirdeği çıkarılmış siyah erik ve hünnap her birinden 20 adet³²⁹, sepestan 40 adet, yarım dövülmüş hindiba tohumu bir avuç,³³⁰ şahtere yedi dirhem alsınlar, bir buçuk *men* suda pişirsinler ve süzsünler, durultsunlar, bu pişmiştten 70 dirhem miktarına 30 dirhem çavşır otu koysunlar ve tekrar pişirsinler, eğer bir *miskal* ölçüsünde sabır veya bir *miskal eyaric-i faykara* pişmiştten önce verilerse doğru olur, ancak bu pişmiş (matbuh) sağlıklı [kişiye] gerekir ateş sahibine gerekmez.³³¹

Sıcak nezle için gerekli olan bir matbuh yapılışı: Kuru menekşe beş dirhem, kabuğu soyulmuş yarım dövülmüş zambak kökü 10 dirhem alsınlar, yarım *men* suda yarıya gelene kadar pişirsinler ve süzsünler ve 25 dirhem çavşır otunu onda eritsinler veya daha fazla.³³²

Haplarına gelince; menekşe hapi ki ona *kurs-ı menekşe* derler, safra sahibine, baş ve göz ağrısına, uyuz ve kaşıntısı olana faydalıdır. Onun yapılışı: Menekşe kurusu iki dirhem, sarı helile şırası (rubb-ı helile-i zerd) dört *dang* alsınlar, eğer sıra yoksa sarı helile iki dirhem, soyulmuş türbit bir dirhem, meyan kökü şırası (rubb-ı sûs) iki *dang*, kızarmış mahmude ve kırmızı gül her birinden bir *dang* kereviz suyu ile karıştırınsınlar ve hap yapsınlar. Hepsi bir şerbet olur.³³³

³²⁹ YİŞ: Topkapı Revan nüshasında hünnap bulunmazken, FAP nüshasında “yigirmi tane unnap” yer almaktadır.”

³³⁰ YİŞ: “*kâsni tohumu dört direm şahtere yedi direm üç yüz yetmiş direm su ile kaynadup süzeler*” şeklindedir.

³³¹ YİŞ: Son cümle bulunmamaktadır.

³³² YİŞ: Ölçülerde farklılık bulunmaktadır; “yüz yigirmi beş direm su içinde kaynadalar yarusı kalınca *andan benefşe’i koyalar indüreler süzeler yigirmi direm şırhışt ezeler yine süzeler içeler*”, devamında; “*şırhışt yerine terengübîn dahi câyizdür zîra her kişinin güci yetmez dâyim dahi ele girmez kıymetlüdür şırhışta terengübîn bedel ola ya nısf vezn asel-i hıyârşenber bedel ola eger terengübîn dahi ele girmezse veya eski olsa anın yerine hıyârşenber balı ideler ammâ biraz eksicek ideler zîrâ anlar hıyârşenberden latîfrakdır ishâlde hıyârşenberin ise fi’li artucakdır*” yer almaktadır. Sonrasında birkaç matbuh tarifi daha bulunmaktadır.

³³³ YİŞ: Haplar bahsine giriş, kurs-ı menekşe yapılışı bulunmamaktadır.

Baş ağrısı ve göz ağrısı olanlar için habbû'z-zeheb yapılışı: ³³⁴: Sabır 10 dirhem, sarı helile beş dirhem, mastika, kitre ve mahnude her birinden bir buçuk dirhem³³⁵, kırmızı gül iki dirhem, safran bir buçuk dirhem alsınlar, hepsini adet olduğu üzere hap yapsınlar, şerbeti iki buçuk dirhem.³³⁶

Diğer nüsha; Sabır ve mahnude her birinden bir *miskal*, sarı helile, hindiba tohumu her birinden iki *miskal*, soyulmuş ve beyazlatılmış türbit iki *miskal* alsınlar.³³⁷

Göz ağrısı, baş ağrısı, balgamî grip ve nezlesi olanlar için habbû'l-kûkâyâ yapılışı: *Eyaric-i faykara* 10 dirhem, acı elma üç buçuk dirhem kabuksuz ve çekirdeksiz³³⁸, mahnude iki buçuk dirhem, beyaz türbit beş dirhem, lavanta beş dirhem alsınlar, hepsini adet olduğu gibi hap yapsınlar, hepsi iki şerbet olur.³³⁹

³³⁴ YİŞ: “sıfat-ı habbi'z-zeheb **balgamdan olan** baş ağrısına fâ'ide ider ve göz ağrısına fâ'ide ider ve **gözi nurlandırır ve bedeni tenkiye ider**” şeklindedir.

³³⁵ YİŞ: “mastakî ve kesîrâ ve mahnûde-i **muslah** birer *miskâl*” olarak verilmiştir.

³³⁶ YİŞ: “za'ferân bir *miskâl* bu edviyeleri dögüb eleyeler hablar ideler şöyle ki resemdür şerbeti iki dirhemdür ve ba'zı nüshada iki buçuk direm ola dimişdür mizâca göre” devamında; “fasl-ı fî islâhı'l-mahnûde mahnûdenin eyüsi Antâkiyye'den gelen pişmiş mahnûdedir ki elde tîz uvana ve ba'zı edviyeleri katı sahk itmeyeler kim kuvveti bâtl olmaya sakmûniye gibi pes vâcibdür bunların gibi edviye'i gayet rıfkile sahk idüb sahkile harâret gelüb kuvveti bâtl olmaya zamgun ekseri bu sıfat üzerinedür afyon gibi ve bunları ıssı bal ile ve gayrı ıssı nesneler ile karışdırmayalar kim kuvvetleri bâtl olur ve bunları ıslayup ezmek dögmekden evlâdır cemî' edviye kaçan sahkında ifrât olunsa kuvvetleri bâtl olur veya za'îf olur pes anıncündür ki şol edviyeler kim dögmesi vâcib ola anları ayru ayru sahk ideler zîrâ ba'zı edviyenin dögülmesi âsândır ve ba'zının dahi gücdür dögülmesi güc edviye dögülince dögülmesi âsân olan edviyenin kuvveti ve letâfeti gider ve hem vezinde az kalur el-mahnûdetü yûfrikü bi'l-esâbi'i ve lâ-yedukku deyu Minhâc'da zikr olunmuşdır ki gayet sahkından kuvveti bâtl olmakdan hazer itmekdür pes eyle olsa mahnûdenin içmesinin vezni bir dengden buçuk dirheme degindür mazarratın def ' itmekden ötüri mahnûde mikdârı anisûn veyahut nişâsta katarlar mahnûdenin mazarratına muslih düşe ve bir islâhı dahi budur ki mahnûde'i berâber sakızla bir alma içinde bişüreler andan isti'mâl ideler mahnûdenin mazarratı def ' ola ve bişürmesinin aslı budur ki mahnûde'i berâber sakızla bir yere katup bir almanın veyahut bir ayvanın için oyup ve mahnûde ile sakızı ol almanın oyulan yerine doldurup ve agzın berk idüb ve yaş üstûbiye sarup odlu kor içine gömeler tâ ki pişe ikisi birbirine halt olup andan isti'mâl edeler” yer almaktadır.

³³⁷ YİŞ: Bu nüsha tarifi bulunmamaktadır.

³³⁸ YİŞ: “şâhm-ı hanzâl üç direm mahnûde-i muslah iki buçuk direm” şeklindedir.

³³⁹ YİŞ: “bu terkîbin cümlesin dögüb eleyeler on şerbet ideler **mizâca göre vireler**” olarak verilmiştir.

Diğer nüsha calinus'un sözünden: ³⁴⁰ Mastika, pelin otu (afsentin-i Rumi)³⁴¹, sabır, acı elma ve mahmude her birinden eşit miktarda alsınlar,³⁴² kereviz suyuna karıştırınsınlar ve hap yapsınlar, şerbeti bir *miskal* veya iki dirhem.³⁴³

Balgamî nıkris ve eklem ağrıları olanlar için çiğdem çiçeği hapi yapılışı: *Eyaric-i faykara* altı dirhem, çiğdem çiçeği, salep (bûzîdân), mahi zühre³⁴⁴, her birinden üç dirhem, sarı helile yedi dirhem, soyulmuş türbit sekiz dirhem, siyah çöpleme iki dirhem, acı elma üç dirhem alsınlar³⁴⁵, su ile [eritip] hap yapsınlar, şerbeti üç dirhemdir.

Felç, ağız eğrilmesi ve balgamî eklem ağrıları olanlar için habb-ı muntin yapılışı: *Eyaric-i faykara* 10 dirhem³⁴⁶, acı elma, eşek hıyarı (kısâ'ü'l-hımar) usaresi, ince kantaron her birinden beş dirhem, sütleğen (ferfiyûn) iki buçuk dirhem, kunduz hayası, biber, şeytan tersi (hılât)³⁴⁷, sekbinec, cavşır, şahtere ve hardal her birinden bir dirhem alsınlar. Zamkları kereviz suyunda eritsinler ve ilaçları bununla karıştırınsınlar³⁴⁸ ve hap yapsınlar, şerbeti üç dirhemdir.

Felç, soğuk nıkris ve sırt ağrısı olanlar için faydalı olan ve hayzı indiren, yelleri kesen diğer nüsha: Sekbinec, uşak, mukl, cavşır, üzerlik, acı elma, sabır, kabuğu soyulmuş türbit, sarı helile, anzerut hepsinden eşit miktarda alsınlar, zamkları su ile

³⁴⁰ YİŞ: “sıfat-ı habb-ı kûkayâ-yı diğer kim Calinos’dan mervîdür ki meşhûr ve müsta‘meldür **biz dahi dâyim bu nüsha’i isti‘mâl ederdik fâ’idesin çok bulduk ve hem düzmesi âsândır her kişi düzse olur dimâğı ve cemî‘ bedeni tenkiye ider ve sinirleri pâk ider ve bendükşeler agrısına ve bel agrısına fâ’ide ider ahlâtı budur**” olarak verilmiştir.

³⁴¹ YİŞ: “ki Türkçe pelin otu dirler” açıklaması yapılmıştır.

³⁴² YİŞ: Devamında; “**biraz mukl-i ezrak bile karışdırılar tâ kim sabıra ve hanzala muslih düşe**” yer almaktadır.

³⁴³ YİŞ: “kerefes suyuyla yogıralar yahud râziyâne suyuyla yogurup hablar ideler **lâkin habları yudacakları gice ikindi vaktinde karışdırup yogıralar tâ kim tâzece ola mi‘deden bütünüyle bagırsaga inüb çıkmaya zîrâ kim hablar katı olsa bütün çıkar ba‘zı mi‘dede ezilmez şerbeti bir miskâlden iki dirheme degindür kuvvetli kişi olıcak iki miskâl dahi virseler olur âdemisine göre kişi ola ki bir direm vireler belki dahi eksik vire nâfi‘ ola**” şeklinde açıklanmıştır.

³⁴⁴ YİŞ: Açıklama yapılmıştır; “**ki sığır kuyruğu dedikleri otun çiçeğidir**”

³⁴⁵ YİŞ: Devamında; “**dögüb eleyeler** ve kendene suyuyla karışdurup **hablar ideler** şerbeti üç direm ola” yer almaktadır.

³⁴⁶ YİŞ: “*Eyâric-ı faykarâ* iki direm” olarak verilmiştir.

³⁴⁷ YİŞ: Yerine; “*kâsnî*” kullanılmıştır.

³⁴⁸ YİŞ: “*dögmege kâbil olan edviyeleri dögüb eleyüb karışdırılar*” şeklindedir.

çözsünler, ilaçları onunla karıştırırsınlar ve hap yapsınlar, şerbeti iki buçuk dirhem ila üç dirhem.³⁴⁹

Eyâric-i faykara yapılışı:³⁵⁰ Sümbül, seliha, mastika, afşar otu (asârûn), belesan tohumu, belesan ağacı, safran ve tarçın her birinden eşit miktarda alsınlar³⁵¹. Örneğin [ilaçlar] bir dirhem [olursa], sabr-ı sukuterî bütün ilaçların iki katı ölçüsünde [olur], mukl dört dirhem, mukulu suda eritsinler ve ilaçları onunla karıştırırsınlar ve hap yapsınlar.³⁵²

Eyâric-i faykara yapılışı:³⁵³ Beyni ve mideyi temizlemek, tıkanıklığı açmak [içindir], fakat eğer kişi mide bulantısı ve kusma sıkıntısına sahipse onun için *eyâric-i faykarada* safran yerine, kırmızı gül yapmak gerekir, safran gerekmez. Eski eyâre kuvveti zayıflatır, fayda vermesi için yeni eyâre yapmalıdır.³⁵⁴

Sıcak beyin için habb-ı şebyar yapılışı: Sarı helile üç dirhem, kırmızı gül ve mastika her birinden iki dirhem, kitre bir dirhem, sabr-ı sukuteri 10 dirhem, şerbeti iki buçuk dirhemdir.

³⁴⁹ YİŞ: “edviyeleri döğüb ve eleyüb zamgırlarla karışdırup hablar ideler şerbeti üç dirhemdür âdemine göre” şeklindedir.

³⁵⁰ YİŞ: “habb-ı eyâric-i faykarâ, faykarâ demek Yunan dilince acı demek olur eyâric demek dârû-yı ilâhî demek olur eczâsı budur” açıklaması yapılmıştır.

³⁵¹ YİŞ: “her birinden birer direm sabır-ı uskutûrî (FAP: sarı sabır-ı tuttâri) on altı direm” şeklindedir.

³⁵² YİŞ: Devamında; “edviyeleri döğülmüş ve elenmiş karışdırup (FAP: sabr-ı sukutari) hablar ideler hâcet vaktinde **iki direm isti‘mâl ideler ve ba‘zılar eydür bir şerbetlik döğülmüş ve elenmiş edviyelerden** bal ile karışdırup gicenin bir bahşı geçicek yudup yatalar”

³⁵³ YC: Tahkik yapılan nüshalardan ̢ nüshasında; sıfat-ı yani yapılışı kelimesinin bulunmadığı dipnotta belirtilmiş. Bu şekilde olması daha uygun, çünkü farklı bir eyâric-i faykara tarifi değil ne işe yaradığı belirtiliyor. YİŞ: “bu Eyâric-i faykarânın menfa‘ati mi‘dei arıtmaktır ve dimâğı pak etmekdür ve süddeleri açmaktır bir kişinin kim gönü döne veya kusar ola anıncün Eyâric-i faykarâda za‘ferân yerine kızıl gül koyalar şerbeti iki dirhemdür” şeklindedir.

³⁵⁴ YİŞ: Bu cümle bulunmamaktadır. Devamında; “şerbeti iki dirhemdür (FAP: Habb-ı eyâric-i mukavva: Eyâric-i faykara üç dirhem sarı helile kabı dövülmüş elenmiş iki dirhem türbid-i mücevved ve musamak et-tarafeyni ebyaz kabı soyulmuş dövülmüş ve elenmiş iki dirhem mahmude-i halis bir dirhem tuz bir miskal şerbeti bir miskalden üç dirheme değin kerefis suyuyla veya razıyane suyuyla veya yağrağı suyuyla yoğurup hablar ideler şöyle ki adettendir yarım gecede yutub yataralar veya sahur vaktinde yutalar nafi ola” yer almaktadır. Devamında birçok eyâric tarifi yer almaktadır.

Sıcak nezle sahipleri için habb-ı latif yapılışı: Kuru menekşe iki dirhem, meyan kökü sırası bir dirhem, rezene tohumu bir dirhem, bal, hıyarşenber³⁵⁵ ilaçları onunla karıştırarak kadar alsınlar.

Safra ve balgamı indiren macun-ı levzî (bademli) yapılışı:³⁵⁶ Aspir tohumu 10 dirhem³⁵⁷, tatlı badem içi beş dirhem, taberzed şekeri 25 dirhem, mahmude 10 dirhem, safran bir dirhem alsınlar, şekeri gülsuyunda eritsinler ve kıvama getirsinler, ilaçları onunla karıştırsınlar³⁵⁸, eğer safran yerine bir dirhem mastika koyarlarsa doğru olur ve eğer beş dirhem anason ve beş dirhem rezene tohumunu şeker eritilmiş gülsuyunda kaynatırlarsa doğru olur, şerbeti bir miskal faydalıdır.

3.2.16. Onaltıncı Bab: Kusma Tedbiri Hakkında³⁵⁹.

Bilinmelidir ki, eğer bir kişi göğsü dar, zayıf, boynu uzun, gırtlaklı belirgin ve gözleri melül olursa, kusmamalıdır ve göğüs hastalıkları olan kişi de kusmamalıdır. Eti çok olan, çok şişman olan kişi ve beyni zayıf olan bu haldeki kişilere müşhil ilacı kusmaktan daha iyidir.³⁶⁰ Tehlikesi olmayan kusma ilaçları; turp tohumu iki dirhem,

³⁵⁵ YİŞ: “hıyarşenber balı ol kadar kim edviyeleri karışdıra çokça karışdırup saklıyalar nâfi‘ ola” şeklindedir. Devamında habb-ı laciverd tarifi yer almaktadır.

³⁵⁶ YİŞ: “ma‘cûn-ı lavzî safrâyı ve balgamı ishâl ider bu bir emîrâne devâdır kim yemesinde hiç kerâhiyyet yokdur” şeklindedir.

³⁵⁷ YİŞ: Devamında; “(FAP: mahmude-i halis on dirhem) asfûr tohumu ele girmezse yerine bedel habbû‘n-nîl edeler gayet eyü kuvvetlü amel ide ve galîz hıltarı ishâl ide habbû‘n-nîl çivit tohumuna derler ki bâğçelerde dikerler sııklara ve ağaçlara sarmaşur gök çiçeği olur” yer almaktadır.

³⁵⁸ YİŞ: “şekeri gülâb içinde ezeler ve balı kıvâma getirüb edviyeleri karışdırılar şerbeti bir miskâl ola ve ba‘zı kuvvetlü kişiye iki dirhem veya iki buçuk dirhem vireler kuvvetine göre revâ ola” şeklindedir. Tarifin devamında birçok hap, macun, yakı tarifi bulunmaktadır.

³⁵⁹ YİŞ: Bu madde 1. Makale 11. Babda yer almaktadır. Huffe-i Alâ‘î’nin 1. Bölüm, 1. Makale 11. Babı ile büyük benzerlik göstermektedir (sy.74-75)

³⁶⁰ YİŞ: Devamında; “ammâ kusmanın menfa‘ati bir nice dürlü marazlara fâ‘ide ide ve mi‘deyi pâk ide ve yaramaz arzûları gidere kil yemek gibi ve gayrı toprak yemek gibi ve gayrı nesneler arzûsı gibi ve yemek iştihâsın getüre ve yarakâna fâ‘ide ide ve eli ayagı ditreyen kişiye ve fâlice ve lakveya (FAP: nikris) ve mâlihülyâya ve demregiye ve cüzzâma fâ‘ide ide ve şol kişinin kim bed rengi ve benzi saru ola fâ‘ide ide ve şol kişiler kim müşhil içecek gönü döner ola ve kusar ola eger ot içmezden üç gün önden kusa ot içdiği vakit gönül dönmek ve kusmak olmaya ammâ kusmak mazarratı oldur kim mi‘deyi zebun ider ve diş agrısına (FAP: göz agrısına) ve sine agrısına ziyân ider ve eger kusmak endâze ile ve hâcet vaktinde ona kulak sağırlığına ve güürldüsine ve ağırlığına ve baş zahmetlerine fâ‘ide ide ve gözi rûşen ide ve şol kişi kim kusmak ellerinden gelmeye üç gün önden her gün on direm şîrûgan ve on direm sırf şarâb ikisin bir yere karışdırup içeler ve her gün hammâma gire ve kendüye yağ düрте ve cerb şorbâlar yeye ve muhtelif ta‘âmlar yeye ve eger havâ soğuk ise evi ıssı ide veya hammâmda kusa ve

dereotu tohumu bir dirhem, doğal sodyum karbonat (bûre-i nân) dört *dang*³⁶¹, dövsünler ve balla karıştırırsınlar, yemekten önce yesinler ve ³⁶²tuzlu balık yemeği ve buğday çorbası yesinler ve fasulye (lubiya), melek otu, dereotu ve turp onda pişirsin ve yaş veya kuru incir yemek arasında yesinler, kavun da uygun olur, yemekten önce kavun ... (herbeze-i koşte) ve turp yemek kusmaya yardımcı olur. Eğer turbu pişirirlerse dirhem dirhem şeklinde parçalasınlar ve alt alta dinlenmeye bıraksınlar, her katın arasına toz tuz eksinler ve üstüne ballı sirkengubîn döksünler, bir gece bekletsinler ve ertesi gün yemekten önce, mümkün olduğu kadar o turptan yesinler ve o sirkengubîni içsinler ve yemeği onun üstüne yesinler, turp tohumu ve dereotu tohumu onda pişmiş olan ılık suda bir miktar doğal sodyum karbonat çözsünler ve hepsini içsinler maksat hasıl olur.³⁶³ İki veya üç adet nergis soğanı yemeğin ortasında tuzlu balıkla³⁶⁴ yesinler kusma getirir. Kurutulmuş ve dövülmüş ve elenmiş ham kavun kökü iki dirhem şarapla veya ballı sirkengubîn ile içsinler kusturur, kusmadan önce dişleri badem yağı veya gül yağı ile yağlamalıdır ki doğru olsun ve kusmadan sonra, abkâme ve geyik otu (sater) ve hardal ile gargara yapmak doğru olur, ve ondan sonra 10 dirhem kadar elma suyu veya biraz mastika versinler³⁶⁵ ki midenin üstüne gelmiş olan şey bağırsak tarafına geri dönsün ve mideye kuvvet versin, eğer kusan mebrûd olursa, bir *dang* dövülmüş udi hindiye elma suyu ve mastika ile versinler doğru olur ve gülşeker ve mastika da doğru olur. Eğer göz zayıf olursa gözün üstüne kompres (rufâde) koysunlar ve bağlasınlar sonra kustursunlar bitince gözün üstünü soğuk su ile yıkasınlar³⁶⁶ ki göz kendi yerine dönsün ve rahat bulsun, Allah bilir.

balgamî kişi ve soğuk mizâclü kişi riyâzâtıdan ve ta'âmdan önden kusa ve ısı mizâclü kişi ta'âmdan ve şarâbdan sonra kusa" yer almaktadır. Bu kısım Hufte-i Alâ'î'de de yer almaktadır.

³⁶¹ YİŞ: "etmek bûresi bir direm" şeklindedir.

³⁶² YİŞ: Devamında "ardınca tuzlu balık yeyeler ve kusmaktan ötri **turak otun kaynadalar biraz sirke ve biraz bal katarlar ılıcak idüib içeler kusalar ve buğday aşısı bişüreler nohûdla ve böğrilce ile ve turak otuyla turbi dahi bile kaynadup bişüreler revâdur veya nîm köft döğülmüş turp tohumu bile kaynadalar**"

³⁶³ YİŞ: "Eğer turbu pişirirlerse..." ile başlayan bu tarif bulunmamaktadır.

³⁶⁴ YİŞ: "balık yüregi yemek eyü kurdura" şeklindedir.

³⁶⁵ YİŞ: "andan kusduktan sonra on direm kadar elma suyuna bir direm mastakî katup içeler tâ ol hıl kim mi'deye yüz urmuş ola bağırsak yoluyla def 'ola" şeklindedir.

³⁶⁶ YİŞ: "ol kusan kişinin gözi za'if olsa gözlerini bağlayup kusa fârig olıcak yüzini gözünü soğuk su ile yuya ve agzını ılıcak su ile yuya" şeklinde ifade edilmiştir.

3.2.17. Onyedinci Bab: Kan Alma Tedbiri Hakkında³⁶⁷

Eğer kan alma, kan bozulması için ise kanın rengi ve kıvamı dönmedikçe halsizlik ortaya çıkmadığı sürece kan almayı bırakmamalıdır, eğer kan çokluğundan kan aldırırlarsa kanın çıkış kuvveti azalmadıkça halsizlikten korkulmadığı sürece bağlamamalıdır, eğer şişlik (amâs) sebebiyle kan aldırırlarsa kanın rengi dönmedikçe bağlamamalıdır,³⁶⁸ halsizlik ortaya çıkmadıkça veya şişlik kuvvetli olursa, çünkü büyük şiş kan geçitlerini kapatmış olur ve kan zorlukla dışarı çıkar, bu durumda kanı birkaç kez akıtmak gerekir³⁶⁹ ve safralı kişiyi bayıltmaktan sakınmalıdır³⁷⁰, kan

³⁶⁷ YİŞ: Bu madde 1. Makale 12. Babda yer almaktadır, bu bölüm *Huffe-i Alâ'î*'nin 1. Bölüm, 1. Makale 12. Babı ile büyük benzerlik göstermektedir (sy.79-83). Madde başında açıklayıcı bilgiler yer almaktadır; "*fasd ve hacâmat tedbirindedir*" "*Fasd istifrâg-ı küllîdür andan ötri kim ahlâtın mürekkebi kandır bu sebebledür kim kaçan kan aldırsalar her hıldan biraz eksilür kan aldırmağa istifrâg-ı küllî bu sebebden derler. Fâstın fazîleti oldur ki kaçan kim tamar açılmış ola kanın akarken kuvvetini ve kıvâmını ve rengini bakup görmek gerek ne kadar ki maslahat ise azıcık akıtmak olur. Müshil ot veya kusdurıcı ot eger taksîrlik etse anın taksîrini bir otla dahi etmek olur ve hatır-nâk olur eger ishâl ve kusmak ifrâtıla olsa anın tutması tekellüfle olur bu sebebden hiçbir istifrâgın fazîleti kan aldırmağa fazîletine erişmez ve kanın menfa'atleri âdemin teninde çokdur ve lâkin bu kitâbda muhtasar zıkr olunur. Evvel oldur ki cigeri ıssı ider ve kuvvet-i tabî'inin ma'denidür ve kan cigerde mütevellid olur ve bu sebebledür kim kanda harâret-i tabî'i vardır ve cemî' ten kandan behre bulur ve anınla perverde olur ve mürekkeb harâret-i garîzî dahi hem kandır ve kanı cemî' bedene erişdirir ve bu sebebdendir ki her gâh kim kanı çok akıtsalar âdemin kuvveti za'îf olur ussu giderir ve büyük menfa'ati oldur kim **şiryân** bir büyük tamarıdır ki cigerden yüreğe ulaşmışdır ve tamâm nasîbini kandan yüreğe erişdirir ve ol kan ki yürekdedür mürekkeb-i şerâyîn (FAP: şerayetin) olur ve olur kim heb şiryânlara varır ve kuvvet-i hayvâniyeyi cemî' tene erişdirir bu sebebden ötri kim kaçan şiryân tamarından ki atar derler **ya'nî müteharrik tamardan ki yürek tamarı derler eger Agustos günlerinde veya gayet soğuk günlerde ol tamardan** kan çıksa ve tutulmasa kuvvet-i hayvâniye bâtul olur ve âdemin helâkine sebep olur ve azrak menfa'atleri kanın oldur ki âdemin derisinin rengini taze ve revnaklı tutar bu menfa'atlerden ötüri mütekaddiminden ba'zı hekimler kan aldırmağı hic hâlde revâ görmemişlerdür ol re'y hatâdır andan ötri kim kanın menfa'ati ol vakt ola kim kanın mikdârı tende ol kadar ola kim gerekdür ve anın mizâcî şöyle gerekdür kim kaçan anın mikdârı artık ola ya mizâcî anın döne tâ tabî'i ola hastalıklara sebep ola **ol vakit zâ'il etmek vâcibdür** ve bir özür dilemişler ayıtmışlar ki her gâh ki kan ziyâde ola ol kişiden gıdâyı keseler veya bir faidelü azıcık nesne vereler yeye kim hem kanın mikdârı ve hem mizâcî i'tidâle gele ve kan aldırmağa hâcet olmaya cevâb biz eydürüz kim egerçi bu tedbîr sevâbdır lâkin bir müddet mühlet gerekdür kim tâ kim maksûd hâsıl ola ve ol yerde kim emîn olmayalar kim âfet-pîş-destlik idüb mühlet vermeye pes zarûret olıcak bir mikdâr kan aldırmağa gerek **sevâb** (FAP: yağrek) ol ola kim buncılayın hâlde üç tedbîr etmiş olalar biri gıdâ-yı nâfi' ve biri az yemek ve biri bir mikdâr yaramaz kan akıtmak çün ol garaz hâsıl ola derhâl kan alduralar yüregın hâline ve kuvvetine i'timâd edeler ve bu nabzile bilinmek olur yegregi oldur ki tabîb kan alınırken elini nabız üzerine koya ve göre kaçan kim tagyîr ve za'îf belüre derhâl bağlayup kanı tuta"*

³⁶⁸ YİŞ: Devamında; "**bu sebebden ötri Bokrat Hekim aydır ki şavsı marazından ötri ya'nî zâtü'l'cenb bâselik tamarından kan alalar rengi dönmeyince tutmayalar megerki iki sebeble tutalar biri oldur kim za'f belüre ve biri oldur ki bir kavî şiş ola ve kanın rengi gıc döne ve hem za'f belüre andan ötri kim şişi ıssı ola**" yer almaktadır.

³⁶⁹ YİŞ: Bu cümle bulunmamaktadır.

³⁷⁰ YİŞ: Yerine "**ve ıssı mizâclı kişiye ve ârık mizâclı kişiye ki mi'desinde safrâ mütevellid ola ve bir kişinin kim meşâmları açık ola ve bir kişinin kim fem-i mi'desi za'îf ola ve ussu gitmekden sakınalar ve bir kişinin kim fem-i mi'desi kavî ola ve ussu gitmekden sakınalar ve tabîb gerekdür ki elini nabız**

aldırmadan önce kusmak bayılmayı önler³⁷¹ ve eğer bayılma anında kusma olursa baygınlık ortadan kalkar ve kuvvet yerine gelir, doğrusu odur ki kan almadan az bir zaman önce nar şarabı veya koruk şarabı ile vb ile safrayı dindirsinler.³⁷² Rutubetliye meybih (ayva şarabı) versinler³⁷³, yani bih şarabı veya nane şarabı ve içerisinde karanfil, sümbül, mastika ve cevz-i buvva (küçük Hindistan cevizi) pişmiş olan gül suyu [versinler].³⁷⁴ Ateşi olanlara ateşin ortasında kan alınmamalıdır ancak kişide kan çokluğu sebebiyle ateş olursa, ateş sürekli olur ve yok olmaz, bilsinler ki diğer bir hılt kan ile karışmış değildir.³⁷⁵ Çok ağrısı olanın önce ağrısını dindirsinler, sonra kan alsınlar çünkü ağrı hıltları kendine çeker ve kan aldirmek hıltı dışarı doğru çeker ve bu her iki çekilme arasında çatışma ve ıstırap ortaya çıkar.³⁷⁶ Kan aldırdıkları gün kan aldirmeden önce dört saat yemek yenmemelidir³⁷⁷, kusma ve ishalden sonra, cimadan ve uykusuzluktan, sıkıntıdan,³⁷⁸ bedeni ısıtan ve gözenekleri açan işlerden sonra, mide fesadından (tohma) sonra kan aldirmamak gerekir, eğer zaruret olursa iki veya üç gün

üzerine koya göre ki tagayyür eseri belüre derhâl bağlaya ve kan alınırken **ussu gitmeklik az olur** (FAP: gaşi vaki ola) ekseriyâ bağladıkdan sonra olur” şeklindedir.

³⁷¹ YİŞ: Devamında; “*hususâ ki ol kişinin mi’desine safrâ dökülmüş ola fem-i mi’desi za’if ola*” yer almaktadır.

³⁷² YİŞ: Safrayı dindirme bulunmamaktadır, “*kan aldirmazdan önden azcık şarâb-ı enâr vereler veya ekşi alma şarâbı ya ayva şarâbı ya gure* (FAP: koruk) *şarâbı ya limon şarâbı ve bunlara benzer nesneler vereler içe*” şeklindedir.

³⁷³ YİŞ: “*sovuk mizâclu kişiye yarpuz şarâbı vereler veya meybih şarâbı vereler ya cullâb kim efâviyâ ile pişmiş ola*”

³⁷⁴ YİŞ: Bu cümle bulunmamaktadır, devamında; “**kan aldıkları kişinin** *ussu gider olsa arkası üstüne yaturalar andan kan alalar* (FAP: çal koyun yatarken kan aldırılar) *yetecek kadar akıdalar ya dahi eksik akıdalar ve hiçbir hâl ile kanı israf etmeyeler ve kan aldırdıktan sonra koyun eti şorbâsın içüreler ve fassâd* (FAP: kan alıcı) *gerekdür kim elinde bir nâfe* (FAP: nâka) *misk hâzır tuta ve bir âlet ki tavuk yünü gibi hâzır ide ve devâü’lmisk hâzır ide kaçan kim ussu gitmek vâkı’ ola ol yünü derhâl bogazına soka kusdura ve miski burnına kokuda ve devâü’l-miski cüllâb içinde veya güllâb içinde veya enâr suyu içinde ezüib bogazına tamzura veya gülbeşeker ezüib ağzına koya derhâl ussu yerine gele ayruk gitmeye*” yer almaktadır.

³⁷⁵ YİŞ: Bu cümle bulunmamaktadır.

³⁷⁶ YİŞ: Devamında; “*za’f mütevellid olur*” devamında; “*Yaz gününde kan almak bir günde gerekdür kim havâ hoş ola günün evvel sâ’atinde ola husûsâ ıssı mizâclu kişiye kati ıssı fasılda ve kati sovk fasılda kan aldirmayalar ve dârû-yı müşil ile olan istifrâg yaz faslının kangı rüzgârında ve kangı gününde müşil düzüb yedürmege yarar veyahûd ne vakit fasd etmek gerek bu ma’nî tedbiri istifrâglar bâbında zıkr olunsa gerekdür nazar edeler ve ol günde ki kan alduralar ertesi gün ta’âmı latifrak ve azrak yeyeler ve safrâ kat’* (FAP: gic) *edici nesneler yeyeler ve* (FAP: ve hususen ıssı mizaçlı kişi) *cümle ta’âmlarda bir ta’âm ki çok gıdâ vere kebâb gibi ve kalye gibi ne ki bunlara benzer var ise yemeyeler iki nesneden ötri biri oldur kim maksûd kan aldirmakdan kan eksimekdür kuvvetlü ta’âm maksûdı bâtil ider biri dahi oldur ki ol gün ki kan alalar mi’de kuvveti ve sâir endâmlar kuvveti bir pâre za’if olur kuvvetleri kavî gerekdür kim tâ kuvvetli ta’âmı hazm ide çün kuvvet za’if olmuş da ve kuvvetlü ta’âm yenmiş ola hazm yaramaz ola ve yaramaz hılt tevellüd ola derhâl ağırlık ve süstlük getüre*” yer almaktadır.

³⁷⁷ YİŞ: Bu cümle bulunmamaktadır.

³⁷⁸ YİŞ: Devamında; “**imtilâdan** ve hayzadan sonra ve ta’âm sinmekden sonra” yer almaktadır.

geçtikten sonra yapılmalıdır ve kan aldıldıktan sonra dinlenme doğru olur fakat uyunmamalıdır çünkü açılma getirir ve olur ki ihtilâm olur ve zayıflık getirir.³⁷⁹

En çok kan alınan damarlara gelince; kifâldir [v.cephalica],³⁸⁰ baş, göz, burun, damak, dil ve dişlere olur [menfaati]³⁸¹ ve ekhallerin [v.mediana] menfaati bütün bedene olur³⁸², bâsilik [v.basilicis] menfaati karaciğer, dalak ve zatü'l-cenb hastalığı ve şavsaya ve vücudun iç tarafındaki ağrılara faydalı olur³⁸³. Eslim (useylim) basiliğin arkasındadır sağ elden ciğere ve sol elden dalağa fayda verir, geru (uyuz) kaşıntısına faydalıdır³⁸⁴. Sâfen [v.cephalica] kanı yukarıdan indirir ve hayz açılır ve kaşıntı ve kazib ve haya (penis ve testis) yarasına fayda verir.³⁸⁵ Diz altında bir damar vardır ki ona mâbez derler³⁸⁶, onu açmak iç organ ağrılarına ve sırt ağrılarına ve basura faydalıdır.³⁸⁷ Irku'n-nisadan kan alma, irku'n-nisa (siyatik) ağrısını götürür³⁸⁸ ve

³⁷⁹ YİŞ: Devamında; “hem dahi uyhuda iken **ola ki tamarın agzı açılup** kan boşana haberi olmaya çok aksa za'f vere ya helâk ola kan aldurduktan sonra uyumak müşkildür eger tamarın agzı ıssı ola karşu açulurek bendi ve panbugı sovak gülâbla ter edeler yine bağlayalar ve balgamî kişiden kan almazdan önden mu'tedil riyâzât etdüreler tâ harâret arta balgam eriye” bulunmaktadır.

³⁸⁰ YİŞ: “kifâldür ya'nî baş tamarıdır ve ekheldür ya'nî gevde tamarıdır ve dahi bâselikdir ve habli'zzirâ' dır ve üseylemdir ve bâselik abtîdür ve mâ ve mâbiz-i abtîdür ve sâfindür ve irku'n-nisâdır ve her bir tamarın bir dürlü menfa'ati vardır” eklemeleri yapılmıştır.

³⁸¹ YİŞ: “kifâlden ya'nî baş tamarından kan almak başa ve göze ve buruna ve dimâga ve agza ve dile ve tudaga ve bogaza **olan 'illetlere fâ'ide ider**” şeklindedir.

³⁸² YİŞ: “ekhelden **ya'nî gövde tamarından** kan almak cemî' beden 'illetlerine fâ'ide ider” açıklaması yapılmıştır.

³⁸³ YİŞ: “bâselik **kolun aşaga tamarıdır andan** kan almak cigere ve talaka ve zâtü'l-cenbe ve şavsaya ve yanbaşı agrısına ve **dizler agrısına ve baldır ve ayak agrısına fâ'ide ider**” şeklinde açıklanmıştır.

³⁸⁴ YİŞ: “üseylem bâselikin kuyrugıdır sag elden kan almak ciger 'illetlerine fâ'ide iderve sol elden kan almak talaka ve uyuza ve gicik 'illetlerine fâ'ide ider” devamında “hablü'z-zirâ' ba'zı kişinin elinde bâselik tamarıyla **karışmışdır** ve ba'zı elde ekhel ile karışmışdır ve **zende'l-a'lânın** (FAP: veznidü'l-a'lânın) üzerindedür el hurdesi yakînında ve **kitâb içinde aydırlar ki hablü'z-zirâ'ın menfa'ati hemân kifâl menfa'ati gibidür bu söz kıyâsa muhâlif olmak lâzım gelür meğser bu hılâf İshak'ın sehviden vâkı' olmuşdur**” yer almaktadır.

³⁸⁵ YİŞ: “sâfin tamarından kan almak yukaru nîmeden aşaga nîmeye çeker ve hayzı açar ve hâyalara ve zekere ve **zihdâna** ve sufra cerâhatlarına ve **'illetlerine fâ'ide ider**” olarak verilmiştir.

³⁸⁶ YİŞ: “mâbiz diz altındadır ba'zılar demişler ki mâbiz budaklardır ve tamarlar kuyrugıdır bir tamara ulaşmışdır” şeklindedir.

³⁸⁷ YİŞ: “andan kan almak **ahşâ ki içde olan perdelerdür anın** (FAP: içegü) ağrılarına ve bel ağrısına fâ'ide ide ve bunun fasdının menfa'ati artukrak ola sâfenden. Ve hayzı açar ve mak'ad agrısına ve bevâsire ve rahim agrısına fâ'ide ide” şeklindedir.

³⁸⁸ YİŞ: Devamında; “menfa'atde sâfen menfa'atine yakîndır ammâ kifâle neşteri virev urmak veya enine urmak gerek ve cüst kaldırmak gerek eli kim tâ neşter tamarın bir yanına geçmeye ki tene ve sinire ve **azulaya** (FAP: adeleye) ve anın gışâsına degmeye ve ekhel tamarının altında asâb vardır ihtiyât etmek gerek ve cüst dürtmek gerek ve **uzadıya dürtmek gerek** derin dürtmemek gerek andan ötri kim çok olur ki ekhel iki sinir ortasında ola ve bâselik tamarından kan alurken sakınmak gerek andan ötri kim altında şiryân tamarı vardır kendü yerinden bir yana idüb virev dürteler ya enine veya uzununa dürtmeyeler eger dürtcek olursa yel ola ve ol ki iki yanında bile şereyân ola öyle olıcak dürtmeyeler bir gayrı tamar isteyeler” yer almaktadır.

basiliği açmak istediklerinde çoğu vakit yel girer, onda mercimek ve nohut gibi pütürler ortaya çıkar³⁸⁹, onu açsınlar ve yavaşça eli onun üstüne sürsünler ve tekrar kapatsınlar, eğer bir defa daha aynı şekilde olursa tekrar açsınlar ve ovsunlar ve eğer her defasında aynıysa olursa ondan el çekilmelidir ve başka bir damardan kan almalıdır ve ibtî (koltuk altı) basilik yerine olur³⁹⁰, belirtilen şekilde yel giren herhangi bir damar artık açılmamalıdır³⁹¹.

Eğer neşter (sernîş) artere (şiryana) gelirse³⁹² lâzûk koymak gerekir, hemen onun altına koysunlar ve bağlasınlar, diğer elin kolunu ve diğer ayağı bağlasınlar ki kan cerahat tarafına meyiletmesin ve kesilen eli yastık üstüne koysunlar ve her ne zaman

³⁸⁹ YİŞ: “çok vakitlerde bâselikî bağlayalar yel tola anın nişânı oldur ki mercimek gibi ya nohûd gibi yâhûd dahi büyücek **yumurta gibi** yumrulana tasmayı açalar anıl anıl el ile süreler tâ ki yumrular gidüb dübdüz ola” şeklindedir.

³⁹⁰ YİŞ: “bâselik-i abtî tamarından dürteler”

³⁹¹ YİŞ: Devamında ayrıntılı bir şekilde nasıl alınacağı açıklanmıştır; “**bâselik tamarından kan almanın evlârığı oldur ki neşteri yukarusuna dürtmeyeler kolın aşaga tarafına uzadısına hacâmat ider gibi açalar tâ ki bî-hatar olup selâmet üzre olalar ve bâselik-ı abtîyi çok ovmak gerek ve üstüne çok ıssı su dökmek gerek tâ mâddenin galîzi eriyüb rakîk ola ve yellenmeye andan sonra tasmayı bağlamak gerek ve kan alduran kişi kolunu şöyle togru tutmak gerek tâ ki koltuğunun egrisi bile togrula andan kan alalar ve her kangî tamardan kan almak isteseler baş parmagıyla tamarı muhkem basmak gerek tâ ki tamar yerinden deprenmeye ve neşteri tamarın ortasından berâber tutup aşaga dürtmek gerek ve üseylem tamarından kan alıcak bileği bağlayalar ve neşteri **virev tutalar** (FAP: vedib dürteler) ve eli ılıcak suya koyalar tâ kan dilediklerince aka ve sâfen tamarından kan alsalar baldırdan bağlayalar ve birkaç adım yürüderler tâ ki ayagın basmagla tamar belüre ve bir yumrı top kibi nesne panbıkdan düzeler taban altına koyalar üzerine basalar tâ kim ayak basmagile tamar bellü ola ve tamarın kökünden iki budak iki yana gitmişdür ve tamarın kökü ikisinin ortasındadır ol budak çıkdığı yerde tamarın kökünden alalar ve mâbız tamarından kan almakdan ötri uyluğı bağlayalar ve baldırı dahi bağlayalar ve **birkaç adım yürüyeler** ve birkaç kerre oturalar geru turalar tâ kim tamar peydâ ola ve ırku’n-nisâ tamarından kan almakdan ötüri bir uzun dülbend alalar bir ucını beline bağlayalar ve bâkîsin uyluğuna ve baldırına bağlayup muhkem sar’alar topuğuna degin ve bir nice kez otura yine tura ve ayagın bir **kiremid** (FAP: kerred) üzerine koya ve kan alıcı ayağı tarığı üstünde sırça parmak arasında tamarı isteye eger buldıysa hatâdan emîn olup kan ala ve eger bulmadısa topuğunun ardından ayagın taşra yanında isteye ve ırku’n-nisâ tamarının nişânı oldur ki üzerinde yumrulanmışça bir nice girihleri olur düğüm kibi ve neşteri tamarın uzunluğuna dürteler andan ötri kim yanında iki sinir vardır her gâh ki kan alıcıya hatâ vâkı’ olsa neşter ucı sinir perdesine irişse eger elde ve eger ayakda olsun şişer ve güzâr tevellüd olur ya ‘nî **katı devâ gelmez** (FAP: kater eğilmez) olur ilâcî cemî’ bedeni benefşe yağıyla veya badem yağıyla cerb edeler ve şişen yere kişnîc suyun ve sandal-ı surh ve sepid ki **ak süsündür ki Türkçe zanbak derler** ve şâfi-mâmîşâ dürteler eger kuvveti yerinde ise bir elinden dahi kan alalar eger bu hatâ ayakda vâkı’ olsa **min hâzâ** elinden kan alalar hem ol cânibden ki hatâ vâkı’ oldı eger cerâhat **rîm eylese ya’nî irinlense cerâhatın agzın açalar** (FAP: rimlencek olursa) üzerine nesneler bağlayalar (FAP: bezle) ki irini def’ olup hoş ola eger hatâ ol vecihle ola kim tamarın agzı **dar** (FAP: eyü) açılmış ola kan deri altında **dolaşa** (FAP: irikile) tamar yeri gögere **siyâh ola eli sına bir elinden dahi kan alalar ve ol yakı ki yukaruda zikr olındı anı dürteler** tâ eseri gitmeyince ol el ile katı iş işlemeyeler eger gökligi eksile selâmetlik nişânıdır eger gökligi artarsa veya kara olursa bir elinden dahi kan alalar (FAP: safen damarından kan alalar) ve ol yakı kim bâlâda zikr olındı anı dürteler”**

³⁹² YİŞ: Devamında; “**her gâh ki neşter öte geçüb şereyân tamarına irişse derhâl tamarı tutalar derhâl tamarı tutalar** ve ol terkîb kim ana Lazuk derler ol tamarın agzına koyalar muhkem bağlayalar” yer almaktadır.

bağlamaktan sıkıntı çekerlerse, açsınlar ve tekrar kapatsınlar. Lâzûkun yapılışı; İki kardeş kanı, göz otu (anzerut), şeb-i Yemani (göztaşı,bakır sülfat), kalkatar (sarı sülfat)³⁹³, gülнар, sabır, günlük (kündür) her birinden bir dirhem, zamk-ı Arabi iki dirhem alsınlar, hepsini dövsünler ve pişirsınlar³⁹⁴ ve yumurta beyazıyla karıştırınsınlar veya tavşan kuyruğu veya makarencte veya örümcek ağını cerahatin üstüne ve çevresine koymak ve kapatmak³⁹⁵ ve 10 gün açmamak gerekir ve 10 gün sonra bir seferde açmalıdır³⁹⁶. Eğer kan durmamış olursa tekrar bağlasınlar ve yaranın sağlam kapanmış olduğundan emin olana kadar her gün açsınlar ve tekrar kapatsınlar, bu esnada kan alınan kişinin³⁹⁷ tabiatının ishal olmasını önlemek gerekir.³⁹⁸ Yaranın artere ulaştığının belirtisi odur ki nabız zayıf olur, arter kanı daha sîreltik/ince ve aşkar (koyu kırmızı) olur ve kanın çıkma hareketi nizam ile olur.³⁹⁹ Çocuklar ve yaşlılara hacamat, kan alma yerine olur.⁴⁰⁰ Çocukları sütten kesmeden hacamat yaptırmamalıdır, ondan sonra zaruret olmadıkça da yapılmamalıdır.⁴⁰¹ Yaşlılara da 60 yaşından sonra kan alma ve hacamat yapılmamalıdır.⁴⁰² Şi'râ-yı Yemanî (Sirius) doğmadan 20 gün önce ve doğduktan 20 gün sonra kan aldirmamalıdır, ne ilaç içmeli ve ne hacamat yapılmalıdır. Onun vakti şöyle gelmiş olur; güneş üç derece Esad'a (Aslan takım yıldızı) gelir ve gün on dokuzuncu gün olur, ay ise Temmuz ki ilk günleri ile ortaları olur.⁴⁰³

³⁹³ YİŞ: Yerine “zâc”, devamında; “ve gülñâr ve akâkıyâ” bulunmaktadır.

³⁹⁴ YİŞ: “bunları hep döğüb eleyeler yumurta ağıyla karıştırırlar” şeklindedir.

³⁹⁵ YİŞ: “tavşan tüyiyle veya ziftle ki yanmagile çıkmış ola veya pâkca örümcek eviyle cerâhat çevresine ve üzerine koyup bağlayalar” şeklindedir.

³⁹⁶ YİŞ: Devamında; “on günden sonra açalar ihtiyât ile ve nâziklik ile eger kan tutuldıysa hoş ve illâ eger tutulmadıysa yine lazukdan bağlayalar”

³⁹⁷ YİŞ: Kan alınmış kişiden bahsedilmektedir, ancak YC’de مقصود yazılmış, muhtemelen harf hatası yapılmış, مفصود olabilir.

³⁹⁸ YİŞ: devamında; “tabî’ati i ‘tidâl üzerine ola” yer almaktadır.

³⁹⁹ YİŞ: “neşter şeryân tamarına irişdüğinin alâmeti oldur kim akan kanın hareketi nabız hareketi gibi nizâmlu ola derhâl nabız za’îf olmaga başlaya ve şeryân kanı turu ve aşkar ola ve kızıl ola eger akarken kulak tutsalar âvâzını kulag ile işitseler olur” şeklindedir.

⁴⁰⁰ YİŞ: Devamında; “kanı uzuvdan kim hacâmat edeler ol uzuv pâk ola ve hacâmat kanıyla rûhın gevherinden çok nesne harc olmaz ya’ni eksilmez ve fâsd kanıyla çok nesne harc olur”

⁴⁰¹ YİŞ: “oglancuklara südden kesmeyince ve katı zarûret olmayınca hacâmat etmeyeler südden kesdikden sonra dahi katı zarûret olmayınca etmeyeler andan ötri kim za’îf olurlar ve ol za’f üzre kalurlar” açıklaması eklenmiştir.

⁴⁰² YİŞ: Devamında; “zîrâ anlarun derisine kuruluk galebe etmiş ola ve kan almanın yegregi ol ola kim” yer almaktadır.

⁴⁰³ YİŞ: Kan alma zamanı ile ilgili bilgilerde farklılık bulunmaktadır; 1. Makale 10. Babda müşhiller kısmında da bahsedilmektedir; şira-yı Yemani ile başlayan kısım yerine; “ayın on dördünde ve on beşinde kan aldirmayalar ve hacâmat etmeyeler tevakkuf edeler tâ ayın nûrî eksilmege başlaya ve on altı ve on yedisi ola **andan kan alalar** andan ötri kim on dördüncü gün **ay** nûrdan tolu ola ve ahlât tende hareket etmiş ola ve taşraya dahi meyl etmiş ola ve ince tamarlar ve tamarlar budakları heb tolmuş ola

3.3. İkinci Bölüm: Hastalıkların Tedavisi Hakkında

Bu bölüm 30 babdır.

3.3.1. Birinci Bab: Sersâm ve Sıcak Baş Ağrısı Hakkında

Sıcak sersâm iki türlüdür, birisi maddesi halis safra olan ve diğeri safra kanla karışmış olandır ve kan baskındır. Halis safradan olanın belirtisi ise sıcak ateş ve uykusuzluk, mantıksız söz söylemek, susuzluk, kuruluk, dil kuruluğu ve acılığı, pürüzlü ve sarı dildir.

Tedavisi: Beyaz sandalı gülsuyu ile eritsinler, biraz kafur ile sirke üzerine damlatsınlar, koklatsınlar ve şakaklara ve göğse sürsünler. Gülsuyu, sirke ve gül yağı hepsini karıştırıp koklatmak ve sürmek bütün sıcak hastalıklara faydalıdır. Ayakları içinde menekşe, papatya kaynatılmış sıcak suda yıkamak ve ovmak fayda verir, tabiatı menekşe şarabı, erik şarabı, nar suyu ile yumuşatmalıdır ve gece uyku vaktinde iki dirhem sinir otu⁴⁰⁴ (asbgul) ham gülsuyu ile versinler, fitil ve yumuşak lavman kullansınlar. Şerbetlerden; koruk şarabı, sandal şarabı, arpa hamuruna konmuş ve fırında pişmiş kabak suyu ile koruk suyu karıştırıp şeker katsınlar, Hind karpuzu suyu şeker ve iyi *keşk-âb* ile versinler veya şeker ve badem yağı ile [versinler]. Eğer hararet çok şiddetli olursa tabiat yumuşadıktan sonra kafur kursu (tablet) versinler. Yapılışı: Menekşe kurusu, nilüfer kurusu, tebaşir (Hint kamışı), kızıl gül, semiz otu tohumu, marul tohumu, hindiba tohumu her birinden üç dirhem⁴⁰⁵ ağırlığında, salatalık tohumu ve acur tohumu içi, tatlı kabak tohumu içi her birinden beş dirhem⁴⁰⁶, rubb-ı susen iki

bu vakitte eyü sâfi kan ziyâde aka ve yaramaz hılt az gele ve her gâh ki ayın nûrî eksilmege başlaya sâfi kan içerü dönmüş ola ve ahlât ki kanla taşra tarafa hareket etmiş ola galizliği sebebiyle taşrarak tarafda kala sâfi kan ile bile tizrek dönmeye sâfi kan döndüğü gibi (FAP: vakit) ahlât taşra kala bu sebeble hacâmat ve fasd kaniyla ayın nûrî eksilürken yaramaz hıltlar çok gide fâ'ide ziyâde hâsıl ola Allâhu a'lem" yer almaktadır. Kan alma zamanı ile ilgili kısım Hufte-i Alâ'î'de de aynı şekilde ifade edilmiştir.

⁴⁰⁴ YİŞ: “bezr-i katûnâyı dögmeden” şeklindedir.

⁴⁰⁵ YİŞ: “beşer dirhem” şeklindedir, FAP nüshasında “üç dirhem” olarak geçmektedir.

⁴⁰⁶ YİŞ: “her birinden beşer dirhem” olarak verilmiştir.

dirhem, beyaz sandal iki dirhem, kafur yarım dirhem⁴⁰⁷, safran iki *dang* alsınlar, hepsini sinir otu *luabıyla* karıştırınsınlar ve tabletleri yapsınlar,⁴⁰⁸ her biri iki dirhem, eğer tabiat açılmış olursa ve engellemek isterlerse tebaşir tableti versinler.

Yapılışı: Tebaşir, kızıl gül, temizlenmiş sumak, temizlenmiş sarı çalı (zereşk) her birinden bir dirhem⁴⁰⁹ alsınlar, kuzukulağı (hummaz) tohumu ve semiz otu tohumu her birinden iki buçuk dirhem ağırlığında alsınlar. Sek-i Bağdadi⁴¹⁰ bir dirhem, gülнар iki dirhem, Arap zankı ve Ermeni kili ve kavrulmuş nişasta her birinden iki⁴¹¹ dirhem, şerbeti iki dirhem ayva şarabı ile veya arpa kabuğu ile versinler. Yedinci gün ki kriz (buhran) günüdür hafif şerbetten başka bir şey vermesinler veyahut hiç vermesinler ve kendi başına bıraksınlar ve 14 gün veya 20 güne kadar da bu ilaçta devam etsinler,⁴¹² eğer uyku gelmezse bu tatavvulu kullansınlar. Yapılışı: Menekşe, kırmızı gül, haşhaş, papatya, soyulmuş kabak, yarım dövülmüş marul tohumu, arpa keşki suda adet olduğu üzere pişirsinler ve kullansınlar. Süt, yeni sağılmış kadın sütü olmalıdır veya keçi sütü, keçi sütü daha faydalıdır, çok kuvvet olmazsa keçiden süt sağmak gerekmez.⁴¹³ Yemek istediklerinde versinler, önce yeşil keşk-âb-ı versinler veya köknar, gülşeker, badem yağı ve şeker ve sirkede pişmiş küçük balık ve koruk suyunda pişmiş piliç [versinler].

Kanlı sersâmın alametlerine gelince, dil ve göz kırmızıdır, boyun ve el damarları cilt üzerindedir (kabarıktır) ve daima ateş vardır, dil tutulabilir ve aydınlık görmek ister⁴¹⁴, bu yolla tedavi yapılır, önce kan aldırırlar veya hacamat yaparlar.

⁴⁰⁷ YİŞ: “bir buçuk dirhem” olarak verilmiştir.

⁴⁰⁸ YİŞ: “edviyyeleri yumşak döğüp eledikden sonra ikişer direm kurslar düzeler”

⁴⁰⁹ YİŞ: “beşer dirhem” şeklindedir.

⁴¹⁰ YİŞ: Bulunmamaktadır.

⁴¹¹ YİŞ: “onar dirhem” şeklindedir.

⁴¹² YİŞ: “yâ yigirmi güne degin yâ yigirmibir güne degin bu ilâcda koyalar” devamında tatavvul kullanılması ve tarifi bulunmamaktadır.

⁴¹³ YİŞ: Yapılışından itibaren bu kısım bulunmamaktadır.

⁴¹⁴ YİŞ: “rûşinâlık dahi istemeye” şeklindedir, YC’de ب nüshasında istemez şeklinde yazıldığı dipnotta belirtilmiştir ve uygun olan da budur.

1. Bab⁴¹⁵: Sıcak başağrısı sahiplerine ıtrifil ve yaş kişniş faydalıdır, buhar beyne açar.⁴¹⁶ Yapılışı: Sarı helile ve Kabil helilesi ve belile ve emlec ve kuru kişniş hepsini birlikte dövüp elesinler, badem yağı ile yağlasınlar ve saf bal ile karıştırınsınlar, şerbeti dört dirhemdir ve diğer ilaçlar sersâm ilacı gibidir.⁴¹⁷

3.3.2. İkinci Bab: Soğuk Sersâm Hakkında

Bu hastalığın maddesi kokuşmuş balgamdan beyne yükselen bir buhardır. Belirtisi ağır uykudur ve ateş yavaştır, idrar yoğun, ham ve beyaz, ağız suyu çok olur ve bu hastalığa tutulmuş hastada unutkanlık olur.⁴¹⁸

Tedavisi: İlk önce keskin lavman tedbiri yapılmalıdır, sonra kusturmak ve ondan sonra *eyaric-i faykara* ile ayrı olarak acı elma vermek veya pişmiş küsküt ve diğer gün gulengubîn versinler, sabah mastika ile anason ile [versinler] ve eklemleri kust yağı ile ovsunlar, ateş için *keşk-âb* gereklidir. *Keşk-âbda* dağ yarpuzu (pudine-i kûhi), rezene tohumu, kereviz tohumu, kuru zufa ve geyik otu katsınlar ve ondan sonra istifra etmiş olur. Hapşırması için biber ve kunduz hayası koklatsınlar, *abkame* ile gargara yapsınlar, hardal, kekik (sater), sencermina ve melaki versinler⁴¹⁹, bir *dang* kunduz

⁴¹⁵ YC: Daha önce de 1. Bab olarak başlık atılmıştır, konu aynı fakat baş ağrısı bu kez Arapça karşılığı olan (sudâ') kullanılmıştır.

⁴¹⁶ YİŞ: Buhar dimağı açar bulunmamaktadır.

⁴¹⁷ YİŞ: Devamında “*dahi bir dürlü ilâc sersâm ilâcı gibidir ve ak sandalı gülâbla veya sirke ile ezilmiş ola başa dürteler nâfi’ ola ve köpürtgen didikleri ot kim sular kenârında biter na’na sûretlü dört bacaklı sâkı olur iri yapraklı olur su içinde ve değirmen arklarında biter baldırı mor olur ve kara olur badıncan renginde olur ba’zılar göynük şehrinde kara olur dirler döğüb elle ovucak köpüklenür sabun gibi köpüğü olur ton yurlar andan ötürü Türkler Türk köpürtgen dirler ve karga sabunu dirler ve şâm vilâyeti’nde sabunu’l-kak dirler meşhûr otdur şişlere dürteler şişi giderir ve ıssıdan olan baş ağrısına acâyibdir nazîri yokdur baş ağrısını gidermekde yaş iken döğeler suyun sıkalar ıssıdan olan baş ağrısına süreler fi’l-hâl harâretin alur ve harâretini çeker tahlîl idüb giderir ve sovudur kaçan bir kişiyi ısıtma tutsa gayet harâreti olsa harâret vaktinde ol kişinin yüregine ve mi’desine ol otun suyundan elle sıkub dürteler derhâl tanrı’nın kudretiyle ol kişinin harâretini çeke gidere bedenini üşüde harâretini gidere ısıtma-i kavîye büznillahi-te’âlâ ve baş ağrısını çeküb gidermede ve ısıtmayı ve bedenini harâretini yürege dürtmeyle gidermekde ve bedeni sovmakda bu otun kerâmeti vardır fi’l-hâl zâhir olur degme edviyyede bu eser böyle fîz zâhir olmaz.” yer almaktadır.*

⁴¹⁸ YİŞ: Belirtilerde farklılık bulunmaktadır; “*alâmeti beden ağır olmaktır ve ısıtma anıl olmaktır ve hasta unutsağı olmaktır*”

⁴¹⁹ YİŞ: “*sencerinâ adlu ma’cûn ve felâfûl adlu ma’cûn vireler*” YC’de dipnotta ب nüşhasında felâfili şeklinde olduğu belirtilmiştir.

hayası ile iki *dang* balı karıştırırsınlar ve versinler, papatya ve çöl yarpuzu ile mercanköşk ve dereotundan *natûl* yapsınlar⁴²⁰ ve mercanköşk, dereotu ile, her ne zaman ki uykusu olursa uyandırısınlar ve soğuktan olan baş ağrısının ilacı buna yakındır buradan seçilmelidir. Sencermina⁴²¹ yapılışı: Kunduz hayası ve afyon ve tarçın ve anason ve kudumuduku⁴²² her birinden bir dirhem alsınlar, mür, biber, teberzed, taneçadır (kust), biber ağacı her birinden altı dirhem, safran yarım dirhem, hepsini bal ile karıştırırsınlar ve altı ay sonra kullansınlar⁴²³ şerbeti bir *dang* ila yarım⁴²⁴ *miskal*. Soğuktan olan diş ağrısı, kulunç ve karaciğer tıkanıklığı, idrar yapamama ve soğuk mideye faydalıdır.⁴²⁵

3.4.3. Üçüncü Bab: Mâlihûlyâ ve Divanelik Hakkında

Mâlihûlyâ'nın belirtisi karında ve midede yeller ve gurultudur⁴²⁶, düşünceli olma, daima içine kapanıklık ve korkudur. Tedavisi: Çokça istifrag⁴²⁷ ve basilik damarından veya sol elde useylim damarından kan almalıdır, eğer mide zayıf ise kan almayı bıraksınlar ve şu tür müshillerden versinler. Yapılışı: *Eyaric-i faykara* bir dirhem, çayır mantarı ve küsküt her birinden bir dirhem, acı elma iki *dang*, kitre yarım *dang* alsınlar, hepsini adet olduğu üzere hap yapsınlar,⁴²⁸ üç gün sürekli *necâh macunu* veya dövülmüş küsküt veya çekirdeği çıkarılmış ve dövülmüş kuru üzüm karıştırırsınlar ve her sabah beş dirhem veya on dirhem miktarında versinler.⁴²⁹

⁴²⁰ YİŞ: “*pâpâdya veya sahrâyî yârpûzu merzengûşile ve turak otuyla kaynadalar az az başına dökeler*” şeklindedir.

⁴²¹ YİŞ: “*ma‘cûn-ı sencerînâ*” olarak yazılmıştır.

⁴²² YİŞ: “*fû ve mû ve zûkû*” şeklindedir.

⁴²³ YİŞ: “*altı ay arpada saklayalar*” ifadesi yer almaktadır.

⁴²⁴ YİŞ: “*iki dang*” olarak verilmiştir.

⁴²⁵ YİŞ: Devamında “*soukdan olan illetlerin cem‘isine fâ‘ide ider.*” yer almaktadır.

⁴²⁶ YİŞ: “*kim ol yellerin buhârî dimâga çıkub dürlü dürlü fikirler itmekdir ve dâyim melûl olmaktır ve nevmîd olmak ve korkulu olmaktır ve her kişiden dâyim devâ taleb idüb ve nesne sorub teşvîşlenmekdir*” şeklinde açıklama yapılmıştır.

⁴²⁷ YİŞ: “*İstifrag*” yerine “*tenkıyeler itmek*” kullanılmıştır.

⁴²⁸ YİŞ: “*her gün bir direm kadar yedüreler ve her gün dört direm kadarı ma‘cûn-ı necâh vireler yâ iki günde bir kerre vireler*”

⁴²⁹ YİŞ: “*her sabah beşer direm kadarı yidüreler*”

Mâlîhûlyâ için faydalı müşil macunlarının yapılışı: Sümbül⁴³⁰, tarçın, cevzbuva ve karanfil her birinden altı dirhem alsınlar, soyulmuş türbit kökü 15 dirhem ağırlığında, küsküt dört dirhem, mahmude dört dirhem, şeker ve bal ilaçların miktarının üç katı kadar⁴³¹, şerbeti iki dirhem ile üç dirhemdir. Eğer *eyaric-i lugazya* ile istifra ederse doğru olur ve lugazya pişmiş küsküt ile verilmelidir. Bunun yapılışı: Küsküt, siyah helile, lavanta her birinden 10 dirhem, eğreti otu beş dirhem, sinameki yedi dirhem alsınlar, bir buçuk *men*⁴³² suda iki kısmı gidene kadar pişirsinler, sonra süzsünler, dört *miskal* lugazya ve bir dirhem ezilmiş ve yumuşatılmış tuzu, 100 dirhem bu pişen sıvıda çözüp versinler ve yüreğe sığır dili ve *müfferih* kuvvet verir. Müfferihin yapılışı: ⁴³³Melisa (badrençbuve), turunç kabuğu, mastika, cevzbuva, kakule, narmüşk, kırmızı yaban havucu (behem), beyaz yaban havucu, darunec, zurunbât, badruc tohumu, safran, misk otu (ferencmüşk) tohumu her birinden iki dirhem alsınlar, Tibet miski⁴³⁴ bir dang, kabuğu soyulmuş Kabil tesu helilesi 40 dirhem, emlec sütü 60 dirhem, helile ve emlec iki *men*⁴³⁵ suda yarısına gelene kadar pişirsinler, sonra süzsünler ve şeker koysunlar ve kıvama getirsinler, ilaçları bununla karıştırınlar, şerbeti iki dirhemdir.

Necâh macununun halk versiyonunun yapılışı: Kabil helilesi, belile, emlec, siyah helile her birinden on dirhem, küsküt, türbit, lavanta ve eğreti otu her birinden beş dirhem alsınlar, dövsünler ve pişirsinler ve saf bal ile karıştırınlar, adet olduğu şekilde. Şerbeti dört dirhem ile dört *miskal*dir.

Ma'ül-cüb⁴³⁶ ile divanelik tedavisi ve uykusuzluk için ise; kabak çekirdeği yağı ve menekşe yağı ile kız sütünü başa koysunlar ve menekşe, nilüfer, it üzümü yaprağı, söğüt yaprağı, marul, haşhaş, papatya, kapta pişirsinler ve adamın başına damlatsınlar

⁴³⁰ YİŞ: Bulunmamaktadır.

⁴³¹ YİŞ: “*asel altmış dirhem şeker altmış direm edviyyeleri döğüp eleyeler bal ile ve şeker ile karıştırılar şöyle resmdir*”

⁴³² YİŞ: “*üçyüzyetmiş direm su*” şeklindedir.

⁴³³ YİŞ: Tarifte ilk sırada “*karanfil*” yer almaktadır.

⁴³⁴ YİŞ: “*müşk-i hâlis altı çekirdek (FAP: bir buçuk dang) helile-i Kâbilî kabı dört direm suda ıslanmış ve döğülmüş emlec altmış direm helilei ve emleci bir gice suda ısladub*”

⁴³⁵ YİŞ: “*beşyüz dirhem su*” şeklindedir.

⁴³⁶ YİŞ: “*ya 'ni peynir suyu ile ideler*” şeklinde açıklama yapılmıştır.

ve haşhaş şarabı versinler⁴³⁷, helva ile şeker ve ılık badem yağı adamın başına koysunlar, gıda tavuk çorbası, marul yaprağı ve bir miktar pişmiş kişniş ve türbit ile kuzu paça versinler faydalı olur ve Allah bilir. ⁴³⁸

3.3.4. Dördüncü Bab: Gaflet (dalgınlık) ve Unutkanlık Hakkında

Keskin lavman ve *eyaric-i faykara* versinler acı elma ile ve sonra gargara ile istifra buyursunlar. Yapılışı; Akırkarha, kuru üzüm, hardal, dövülmüş ve elenmiş kapari kökü kabuğu alsınlar ve bal ile karıştırsınlar ve *abkame* ile eritsinler ve onunla gargara yapsınlar⁴³⁹, her sabah iki dirhem *lubân* macunu versinler. Yapılışı; Günlük (lubân), eğir otu (vec), kırkboğum (sad), biber ağacı, zencefil her birinden eşit miktarda alsınlar⁴⁴⁰, hepsini bal ile karıştırsınlar ve hasırlı şişeye koysunlar, 40 gece gündüz arpa arasına koysunlar ve sonra kullansınlar. Şerbeti iki dirhemdir ve yemek [olarak] kuru kalye ve nohut-ab ile cevzbuva yağı, acı zerdali çekirdeği yağı ile versinler faydalı olur.⁴⁴¹

3.2.5. Beşinci Bab: Sekte Hakkında

⁴⁴²İlk olarak tavuk kanadını susam yağı veya başka bir yağ ile yağlasınlar, *eyaric-i faykaraya* bulasınlar ve boğazına soksunlar ki kussun. Sonra keskin lavman ile ilaç yapsınlar ve boyun omurlarını ve onun arkasını⁴⁴³ ısıtılmış sütleğen yağıyla ovalasınlar ve *tiryak-ı bozorg* veya *metruditus* ile bir miskal engizd veya kunduz

⁴³⁷ YİŞ: “haşhaş şarabı verirler” bulunmamaktadır.

⁴³⁸ YİŞ: “türbit ile kuzu paça verirler” ve “Allah bilir” yer almamaktadır.

⁴³⁹ YİŞ: Devamında “âbkâme ele girmezse sirke ile ezeler” yer almaktadır.

⁴⁴⁰ YİŞ: “dögüb eleyeler üç agırı kefi alınmış bal ile” şeklindedir.

⁴⁴¹ YİŞ: Yemek olarak; “*ferrûc* kalyesi (FAP: kuru kalyeler) ve *nohûd-âb* koz yağıyla *nâfi‘ ola*” bildirilmektedir.

⁴⁴² YİŞ: Madde başında sekte hakkında açıklama yapılmıştır; “*Sekte bir illettir kim dimağın kokularından iner yüregi kaplar tutucak kişi kendüden gider gögerir zirâ ki cân kısılır*”

⁴⁴³ YİŞ: “boyun mührelerine ve yagın mührelerine ve yanbaşları mührelerine ferfiyûn yagın ıssı idüb dürteler” şeklindedir.

hayasını⁴⁴⁴ bal şerbetinde eritsinler ve boğazından aşağı damlatsınlar ve misk⁴⁴⁵ ve kunduz hayası koklatsınlar ve dövölüp ısıtılmış tuzu başına koysunlar, eğer açılma olursa⁴⁴⁶ 24 gün kadar aynı tedbiri yapsınlar ve her sabah mai'l-usul versinler ve yemek [olarak] *nohud-ab* ve serçe çorbası ve yavru güvercin çorbası versinler.⁴⁴⁷

3.3.6. Altıncı Bab: Sar'a Hakkında

⁴⁴⁸Önce gıda olarak sülün, türac (durrâc), serçe ve ahu, kızıl koyun eti versinler ve kalye ve büryan tavuk, nohutlu çorba ve tarçın, kişniş üstüne eksinler, fakat şunlar zarar verir; sarımsak, soğan ve mercimek, süttten yapılan şeyler ve süttten yapılan çok tatlı ve yağlı tatlılar, güneşin harareti, ateş, kuru soğuk, çok cima ve ince ve yeni şarap, hamamda fazla durma ve özellikle kereviz çok büyük zarar verir⁴⁴⁹, yuvarlanan şeylere bakmak, hızlı hareket⁴⁵⁰, biber, hardal ve bunun gibi şeyler de çok zararlıdır, fakat tarçın, anason ve kimyon (kereviya) uygun olur.⁴⁵¹ Olur da bu hastalık mideden olursa, mide bulantısı ve tasa onun belirtisidir.⁴⁵² Tedavisi: Beyni kukaya hâpı ve eyaric hâpı ile temizlemektir. Yapılışı: Bir dirhem *eyaric-i faykara*, siyah çöpleme bir buçuk *dang*, acı elma iki *dang*, çayır mantarı yarım dirhem, mahmude bir buçuk *dang*⁴⁵³ alsınlar ve ayrıca olur ki madde etraftan beyne gelir ve saralı o maddenin hareket hissini anlar öyle ki soğuk bir şeyin etraftan yukarı çıktığını haber verir. Tedavisi o yerden yara açmak ve bir müddet süzülmesini beklemektir.⁴⁵⁴ Bütün saralılara her iki gece veya üç

⁴⁴⁴ YİŞ: Yerine “*tiryâk-ı fârûk biraz kâsni ile veya kunduztaşağı*” şeklinde yazılmıştır.

⁴⁴⁵ YİŞ: Bulunmamaktadır.

⁴⁴⁶ YİŞ: “*eger sekteden açılacak olursa*”

⁴⁴⁷ YİŞ: Yemek olarak; “*nohûd-âb ve kalye cev-âbla ve arpa keseginin şorbası ve gögercin yavrusu şorbayla pişmiş ola bunları vireler*” şeklindedir.

⁴⁴⁸ YİŞ: Başlık “*sar'ada ve baş çizginmesindedir*” şeklindedir.

⁴⁴⁹ YİŞ: Zararlı şeylerden biri de “*bulanık su*” olarak belirtilmiştir, “*kerefis yimek ve kokmak*” da ilave edilmiştir.

⁴⁵⁰ YİŞ: “*çigzinür nesneye ve bir hareketli nesneye bakmak kagnı tekerlegi gibi ve dolab gibi ve değirmen gibi ve dahi her neki bunlara benzer hareketli var ise hep ziyân eyler*” şeklinde detaylandırılmıştır.

⁴⁵¹ YİŞ: Devamında; “*sezâb ve yarpüz ve turak otu şorbasından muvafık ola*” gelmektedir.

⁴⁵² YİŞ: Devamında ilk tedavisi olarak “*ilk ilâcı kusmak buyurular ve mi'desini eyâric-i faykarâ ile pâk ideler ve cevârişlerle kuvvet vireler ve ol kim dimâgdan ola anın alâmeti gözleri tonmak ve havâsları künd olmakdır anın*” yer almaktadır.

⁴⁵³ YİŞ: Ölçü farklı “*sakmûnyâ bir denk*” olarak geçmektedir.

⁴⁵⁴ YİŞ: “*ol yer kim andan belürür yukarı çıkar bir nesne ile yaralar şöyle kim bir nîçe zamân işleye onulmaya*” şeklinde ifade edilmiştir.

gecede bir *eyaric-i faykara* vermek faydalı olur ve eğer sara' olduğu vakit onun beynini ısıtırlar ve enguzedi (kadı ağacı) bal şerbetinde ezip ve boğazından aşağı damlatırlarsa hemen kendine gelir.⁴⁵⁵ Mâlîhûlyâ ilacında bahsedildiği şekilde *eyaric-i lugazyâ* ile kuvvetli bir şekilde boşaltsınlar, ve her gün bir dirhem *sisalyus* macunu versinler. Yapılışı; *Sisalyus*, akırkarha ve lavanta her birinden iki buçuk⁴⁵⁶ dirhem alsınlar ve dövsünler ve pişirsınlar, defne tohumu (faslû'l-gar) ve ballı sirkengubinde kaynatsınlar veya ada soğanı sirkesi (sirke-i unsul) ile Farsçada ona *zizi* derler,⁴⁵⁷ karıştırınsınlar. Yapılışı denenmiş haplardan *eyaric-i faykara*, Kabil helilesi, çayır mantarı her birinden bir *miskal* hap yapsınlar⁴⁵⁸. Bu şerbet tamamdır.⁴⁵⁹

3.3.7. Yedinci Bab: Felç ve Ra'se (Tremor) Hakkında

⁴⁶⁰Önce keskin lavman ile istifra ettirsinler ve yumuşak bal şerbeti versinler ve her hafta *eyaric-i faykara* versinler, *habb-ı kukaya-yı mürekkeb* veya *eyaric-i faykara* faydalı olur⁴⁶¹, kusmak da çokça faydalıdır. İstifradan sonra güçlü *ma'il-usul* versinler

⁴⁵⁵ YİŞ: Devamında; “*ol yukaruda geçen habb-ı eyâric edviyyelerin döğüb eleyüb habblar ideler asel ile andan yedüreler*” bulunmaktadır.

⁴⁵⁶ YİŞ: Ölçü farklı “*onâr direm*” ve devamında “*gârîkûn beş direm kırdamâna ve kâsni ve zerâvend-i müdahrac her birinden ikişer buçuk direm döğüb eleyeler*” yer almaktadır.

⁴⁵⁷ YİŞ: Farsçası belirtilen kısım bulunmamaktadır.

⁴⁵⁸ YİŞ: “*her birinden birer miskâl sükkerî cüllâbla habblar ideler*” şeklindedir.

⁴⁵⁹ YİŞ: Devamında tecrübe edildiği belirtilen ilaç tarifleri yer almaktadır; “*bir dürlü mücerreb ilâc kim kerrâtile tecrîbe üddik sahîhdür büyük kişilere ve oglancılara tecrîbe olunmuşdur sar' illetini kim uçuk dirler giderir kunduz taşagını yumşak döğeler gülâbla ezeler sar' olmuş kişinin ağzına tamzıralar derhâl kalka tura ve eger gülyagı ile veya bir gayrî yagile ezüb karıştırılar burnu delügüne dökeler gayet müffid ola Lâkin agzına tamzırmak acâyiblerdendir şöyle kim bogazına gire misli yokdur ve kunduztaşagı gerek kim eski olmaya ve kara olmaya yeni ola sarurak ola ve gülâb ele girmezse zarûret olıcak su ile ezeler revâdur hemân fâ'ide hâsıldır ümmü's-sıbyân için bir dürlü mücerreb nesne dahi sa'ter ve kemnûn ve kunduztaşagı üçünü berâber alub döğüb eleyeler buğday kadarınca yedüreler fâ'ide ide ve bir dürlü mücerrebât dahi kim muhammed bin zekeriyyâ'nın fâhir adlu kitâbında dimiş ki sırtlan kanı ve tavşancıl ödü ve donuz beynisi üçünü birbirine karışdurub burnuna tamzıralar şifâ bula inşaallahüte' âlâ ve bir dürlü mücerreb ilâc kantariyûn didikleri ot kim çayırılarda biter kızıl çiçeklü otdur kanda gerekse biter hekîmlerde ve attârlarda çok ele girer sar'aya ve ümmü's-sıbyâna kim oglancıklar hastalığıdır burnuna ve cem'î bedenine buhur itmek eyüddür ve acâyibdir şöyle kim buhûr ideler düttünü agzına ve burnuna gide derhâl ol zahmetden halâs ola inşaallahüte' âlâ ve bir dürlü mücerreb nesne budur kim bir erkek kazı başı ucuna bağlayalar bir niçe kerre çağıra tekrâr tekrâr kazın ötdüğüyle âvâzından fâ'ide bulub halâs ola inşa'allahü-te'âlâ” bulunur.*

⁴⁶⁰ YİŞ: Madde başında felç ve ra'se hakkında açıklama yapılmıştır; “*Fâlic bir illetdir kim başdan iner yürege dökülür kişinin bir yanı tutulur ve el ve ayak hareketi olmaz gâh olur ki iki yanı bile tutulur ve ra'se dahi bir illetdir kim balgamîdir adamın eli ve başı ditrer oynâr bu zahmet pîrlerde çok olur*”

⁴⁶¹ YİŞ: İfade biraz farklı “*habb-ı kûkiyâyı eyâric-i faykarâ ile terkîb idüb vireler nâfi' ola*”

ve eğer yılın mevsimi, hastanın yaşı ve mizacı uygun olursa kan alsınlar. Önce⁴⁶² *sencermina* veya *metruditus* versinler ve bir müddet beklesinler, sonra oradan kan alsınlar ve boşaltıktan sonra sıcak kumda oturmak ve kükürtlü su ve deniz suyu faydalıdır⁴⁶³ ve dövülmüş çam fıstığı (çilguze) içi ile balı karıştırıp her gün üç dirhem [vermek] faydalı olur. Çörek otu yağı sürmek faydalıdır,⁴⁶⁴ fakat şarap çok büyük zarar verir çünkü beyni yumuşatır⁴⁶⁵ ve eğer çare yoksa eski bal şarabı veya *handigun* uygun olur ve bu macun uygun olur, yapılışı; 20 dirhem eğir otu, zencefil ve kimyon her birinden beş dirhem alsınlar ve dövüp, eleyip balla karıştırınsınlar, şerbeti üç dirhemdir. Ağız eğrilmesi, felç, ra'şe ve baras sahiplerine fayda veren mübedde'l-mizaç (mizaç değiştirici) macunun yapılışı: Zencefil, akırkarha, çörek otu⁴⁶⁶, *kust* ve eğir otu her birinden 10 dirhem, kuru sedef otu ve *enguzed* ve gentiyan ve yuvarlak lohusa otu (zeravend-i gird) ve serkile otu (şaytarac)⁴⁶⁷ ve defne tohumu ve kunduz hayası ve hardal her birinden beş dirhem, Balad balı⁴⁶⁸ bir *vukıyye* bal ile karıştırınsınlar ve şerbeti bir miskaldir.⁴⁶⁹ Habb-ı muntin yapılışı:⁴⁷⁰ *Eyaric-i faykara* 10 dirhem, acı elma, ince kantaron, usare-i kisaü'l-hımar her birinden beş dirhem, sütleğen iki buçuk dirhem, *enguzed*, kunduz hayası, biber, sekbinec, cavşir, serkile otu ve hardal her birinden bir dirhem alsınlar. Zamkları sedef otu suyunda eritsinler ve dövülmüş ilaçları bununla karıştırınsınlar. Hepsisi on şerbet olur.⁴⁷¹ Yemek [olarak] nohud-âb ve serçe ve bunun gibi şeyler yesinler. Allah bilir.

⁴⁶² YİŞ: “*kan aldurmazdan önden sencerinâ ma'cûnundan bir şerbet vireler yiye*” şeklindedir. “*metruditus*” bulunmamaktadır.

⁴⁶³ YİŞ: “*kükürtlü suya veya deniz suyuna girmek*” şeklindedir.

⁴⁶⁴ YİŞ: Bu cümle bulunmamaktadır.

⁴⁶⁵ YİŞ: “*dimâgı ter ider*” açıklaması yapılmıştır.

⁴⁶⁶ YİŞ: “Çörek otu” bulunmamaktadır.

⁴⁶⁷ YİŞ: “şaytarac” bulunmamaktadır.

⁴⁶⁸ YİŞ: “*balâdur balı on direm üç edviyye kadarı mukavvem bal ile karışduralar*” şeklindedir.

⁴⁶⁹ YİŞ: Devamında; “*ba'zı meflûc kişiler ola kim bunun gibi ıssı ilâclar ve ıssı ma'cûnlar götürmeye ve mi'desi ve kalbi ve ciğeri katı ıssı vâki' olmuş ola ıssılar yidikce ziyân eyliye bir nîceleri gördük ıssı ilâclar itdiler fâ'ide itmedi ziyân itdi belki souk nesnelerden râhat oldu Lâkin nâdir vâki' olur ıssı mizâclu safravî ve arık kişilerde vâki' olur oncalayın kişilere ihtikânla ve müfettih nesnelerle kim katı ıssı olmaya ve bal yerine şekerle pişüreler her ne pişirürlerse ve havâsdan nesneler ilâc ideler meselâ göğercin kim meflûc kişi olduğu evde göğercin besliyeler şöyle kim ol kişi yatduğu yerde yâ altında veya üstünde ola besleyeler altında yata veya üstünde besleyeler üstünde yata zarîret olıcak tahtadan kerevet düzeler hâssiyyetle fâ'ide ide fâlic illetinde şifâ bulub halâs ola inşâ'allahü-te'âlâ bir niçe kişiye tecrîbe iddik fâ'ide buldular*” yer almaktadır.

⁴⁷⁰ YİŞ: Açıklama olarak; “*meflûclara içüreler ishâl idüb tenkiye ide*” yazılmıştır.

⁴⁷¹ YİŞ: Devamında yemek ile ilgili kısım bulunmamaktadır, farklı ilaç ilaveleri yapılmıştır; “*gafllet olunmaya sıfat-ı dühn-i ferfiyûn kim meflûca fâ'ide vire ve sinirleri kuvvet vire günlük beş direm mastakî ve lâdin beşer direm âkırkarhâ yedi direm ferfiyûn üç direm zeytyağı yigirmi direm acı badem yağı on direm ak Mûm altı direm edviyyeleri döğüb eleyeler yağı Mûmla karışduralar ve sâ'ir edviyyeleri*”

3.3.8. Sekizinci Bab: Ağız Eğrilmesi (Lakve) Hakkında

⁴⁷²Bu hastalık aniden ortaya çıkar ve tat hissi ve çiğneme kuvvetinde dengesizlik ortaya çıkar ve felcin veya sektenin başlangıcı olur ve bazen olur ki boyun kaslarında şişlik ortaya çıkar ve örneğin hunak (difteri) olur ve o şişliğin ardından ağız eğrilmesi ortaya çıkar, her ne zaman ki altı ay içinde yok olmazsa zor düzelir. Ağız eğrilmesinde dört güne kadar güçlü ilaç gerekmez, çünkü hastalık sahibi yüksek riskli olur ki ansızın ölür. Dört günden sonra bu tehlike gider ve felçte de dört güne kadar güçlü ilaç yapmamalıdır, eğer hastalık çok şiddetli olursa 7 gün veya 14 güne kadar [yapmamalıdır]⁴⁷³. Fakat eğer tabiat kuru olursa iki günden sonra keskin lavman yapmalıdır ve dört gün sonra *eyaric-i faykara* versinler ve yarpuz ve kuru zufa⁴⁷⁴ ve geyik otu sirkede kaynatıp bu sirkeden yüze ve boyun omurlarına sürsünler, çok faydası olur. Hardalı sirkeyle karıştırınlar ve ona sürsünler, gayet faydası olur.⁴⁷⁵ Sürekli cevzbuva ağızda tutsunlar, özellikle hastalık olan tarafta⁴⁷⁶ ve tilki eti veya sırtlan eti veya zebra eti⁴⁷⁷ pişirsinler ve dövsünler ve başının üstüne, boynun arkasına zımad yapsınlar. Kalan ilacı felç ilacı gibi yapsınlar ve istifradan sonra gargara yaptırınlar. Şu şekilde yapılır; üç dirhem bure, nişadır bir dirhem, kapari kökü kabuğu beş dirhem alsınlar, dövsünler ve pişirsinler ve ballı sirkengubîn ile karıştırınlar ve gargara yapsınlar, 40 gün geçene kadar hiçbir ilaç buruna koymasınlar.⁴⁷⁸ Buruna damlatılan ilacın yapılışı: Kunduz hayası, acı elma, biber her birinden bir ölçü, kündüş iki ölçü alsınlar, dövüp eleyip mercanköşk suyu ile karıştırınlar ve hap yapsınlar,

Mûmdan sonra karışdıralar bir merhem sûretlü yağ olur meflûc olmuş uzva dürtücek derhâl kuvvet virüb harekete getüre inşâ 'allahü-te'âlâ ve bir dürlü dahi dühn-i ferfiyûn meflûca fâ'ide ide husûsâ kim siniri bozulmuş ola alalar yüzyigirmi beş direm zeytyağı ve saru Mûm on iki direm ferfiyûn on bir direm Mûmu zeytyağıyla erideler ve düğülmüş ve elenmiş ferfiyûnu yağla ve Mûmla bile karışdıra havân içinde döge şöyle kim eyü karışa andan isti'mâl ideler müfid ola inşâ 'âllahü-te'âlâ" Bu kısım FAP nüshasında kitap tamamlandıktan sonra ilave edilen tariflerdendir.

⁴⁷² YİŞ: Madde başında açıklama yapılmıştır; "**lakve ağız eğilmek marazına dirler**"

⁴⁷³ YİŞ: "*eger illet katı olursa yedi güne degin yâ ondört güne degin kavi ilâc itmeyeler*"

⁴⁷⁴ YİŞ: Kuru zufa yerine "*hâşâ*", FAP nüshasında "*zufa ve hâşâ*" şeklindedir.

⁴⁷⁵ YİŞ: "*hardal dögeler sirke ile ezüb dürteler ve ovalar katı fâ'ide ide*" şeklindedir.

⁴⁷⁶ YİŞ: "*husûsâ kim ol egilen agzından yana tuta*"

⁴⁷⁷ YİŞ: "*sırtlan etin veya kolan etin kaynadalar*" olarak belirtilmiştir.

⁴⁷⁸ YİŞ: "*sikencübîn-i aselî ile karışdırıp gargara ideler ta kırk gün geçmeyince burnuna tamzırmayalar*"

ihtiyaç anında onunla mercanköşkü eritsinler ve buruna damlatsınlar veya kendi ölçüsü ile ki istedikleri kadar buruna çeksinler faydalı olur⁴⁷⁹ ve günlük ve karanfil çiğnemek de faydalıdır.⁴⁸⁰

3.3.9. Dokuzuncu Bab: Kâbus ve Baş Dönmesi Hakkında

⁴⁸¹Sarımsak, soğan, pırasa, bakla⁴⁸² vb. buhar verici gıdalardan sakınmalıdır ve sarı sabır (habb-ı şebyar), *eyaric-i faykara*, acı elma ve habb-ı kukaya ile istifrağ etsinler.⁴⁸³ Eğer midede bir hilt varsa kusmayı buyursunlar ve kusmadan sonra bir miktar gülşeker versinler veya yarım dirhem mastika ve yarım *dang* udihindi ve küçük *ıtrıfil* kullansınlar. Eğer baş dönmesi olan kişi çok zayıf beyne sahipse, sabah ve akşam

⁴⁷⁹ YİŞ: Bu cümle bulunmamakta, iki parça kündüş de yer almamaktadır.

⁴⁸⁰ YİŞ: Devamında birkaç ilaç terkibi daha yer almaktadır; “*bir garîb mücerreb kim dâyim tecribe iderlik turna didikleri kuşun ödünü pazu suyuyla veyahûd çügündür suyuyla ezûb sâhib-i lakvenin burnuna tamzıralar iki def ‘ada veya üç def ‘ada veya dahi artıcıkda şifâ bula inşâ’allahü-te‘âlâ ve hindistân findugunun yağın tamzırmak gayet mücerrebâtıdır iki def ‘ada veya üç def ‘ada açılır şifâ bulur inşâ’allahü-te‘âlâ ve ba‘zı vakitte çörek otu yağın tamzıralar fâ’ide ider hoş olur niçelere gördük bunlarla ilâc itdiler hoş oldu ve ba‘zı kişiler çörek otun yumşak dögdüler ısıcak suyla ezûb süzdüler burnuna tamzırdılar fâ’ide buldu*”

⁴⁸¹ YİŞ: Madde başında açıklama yapılmıştır; “*Ya’ni ağır basmak ve baş çizginmesindedir*”

⁴⁸² YİŞ: İlaveten; “*mercimek ve bögrölce gibi ve dahi bunlara benzer ne olursa sakınalar*” yer almaktadır.

⁴⁸³ YİŞ: Devamında ağır basmak ile ilgili dualar ilave edildiği kısım yer almaktadır; “*eger ağır basmak oglancıklarda olursa yatdığı vakit mu’avvizeteyn okuyalar üç kerre ve sûre-i ihlâs üç kerre amene’r-resûl üç kerre âhirine dek ayete’l-kürsîyi tamâm üç kerre okuyalar ve bismillahi’l-lezî lâ yezurru ma’a ismihi şey’ün fi’l-arzı ve lâ fi’s-semâ’i ve hüve’s-semî’u’l-alîm ve e’uzü bi-kelimâti’llahi’t-tâmmâti küllehâ min şerri mâ halaka üç kerre okuyalar ve üç kerre tüküreler oglancığın üzerine ol zahmetden halâs ola inşâ’allahü-te‘âlâ tahkîk-i mücerrebdır tekrâr tekrâr tecribe itdik oglancıklara gicede ve gündüzde fâ’ide itdi meger niçe habîs rûh ola kim müsta’id ola ol zahmete ervâh-ı habîse ile cinsiyeti ola ol kişilere okumagla fâ’ide hâsıl olmaya veya fâ’ide az ola zîrâ bu zahmetin aslı ervâh-ı habîsedendir ve mukaddime-i sar’adır dirler ba‘zı tabîbler Lâkin her kişide ve her oglancıklarda olan degildir belki şol kişilerdedir kim rûhları latîf degildir dâyim galîz ta’âmlar yirler ve çok şarâb içerler ve dâyim mütevâtir mest olurlar hem şarâbın galîzin ve yaramızın içerler anın gibi kişilerde olan kâbûs mukaddime-i sar’ olsa câyızdır ve oglancıklarda ve ba‘zı nâzik mizâc sebûk rûh kişilerde olan ekser buhârdan olur ve ervâh-ı habîseden dahi ola du‘âyile ve buhûrlarla ve sâ’ir ilâclarla fîzcek hoş olur mukaddime-i sar’ olmaz ve ekser tabîbler cinne ve ervâh-ı habîse kâ’îl degildirler ammâ bizim ilmimiz yetişmişdir kâbûs gibi ümmü’s-sıbyân gibi ve sar’ gibi ve ba‘zı kulunc gibi ve dahi niçe illetler cindendir ve ervâh-ı habîsedendir ya’ni şeytândandır ve cinnin kâfirlerinden ve yehûdilerindendir ve mecûsilerindendir ve ıstımalarda görmez misin kim ba‘zı kişilere yazmagla ve buhûrla ve bağlamak ile ve afsûnla ilâclar iderler ve hâtûn kişiler oglancıklara emsem iderler ve kulunclarda envâ’ ilâclar iderler taşradan ekserî savâb düşer bunlar heb defîldir cinden idüğüne ve kantariyûn buhûr itmek buruna ve cemî’ azâsına fâ’ide ider sıfat-ı habbû’s-sabır sarı helile kabı ve kızıl gül ve mastakî herbirinden birer direm sabır altı direm döğüb eleyeler mukul suyulla habblar ideler şerbeti üç direm ola*”

arpa kabuğu buyursunlar biraz kavrulmuş kuru kişniş ile ve bir miktar şeker ile. Yemek [olarak] tarçın ve kuru kişniş versinler.⁴⁸⁴

3.3.10. Onuncu Bab: Teşennüc ve Kuzâz Tedavisi Hakkında

⁴⁸⁵Teşennüc (spazm/kasılma) iki türdür, biri maddîdir ve bir seferde olur, diğeri kurudur⁴⁸⁶ ve az az olur ve istifradan sonra olur. Maddî olanın ilacı felç ilacı gibidir, kuru olanın ilacı ve kuzâz ilacı aynı türdür. Kuru teşennüc için olanı ise: Menekşe, hatmi, susam yaprağı, kabak yaprağı⁴⁸⁷, marul yaprağı alsınlar ve kaynatsınlar ve bu suda oturtsunlar ve su ılık olmalıdır⁴⁸⁸, onun arkasını kabak yağı, menekşe yağı ile yağlasınlar, menekşe ve hatmi kurusu alsınlar ve dövsünler, kaynatsınlar ve menekşe yağı ile yapılmış mum yağı ile karıştırsınlar, boyun ve sırt omurlarına yakı yapsınlar. Badem yağı, şeker ve tavuk çorbası ile ılık *keşk-âb* versinler. Kuzâz (tetanos) ilacı aynı şekildedir.

⁴⁸⁴ YİŞ: Devamında; “*bir dürlü dahi ağır basmak bir hastalıktır ki buna kâbûs dirler alâmeti oldur kim çünkü âdem uyuya ağırlık basub nefesi bogulur ve çağırmaq dilese çağıramaz deprenmek dilese deprenemez ağırlık gidicek tîzcek ayılır bu bir koyu buhârdır âdemin hayâlî makâmında varılır beynine ve kemüklerine yayılır gögse ve öykene dolar ol buhârlardan katı uyhu alub sayrılık olur eger kandan olursa alâmeti oldur kim benzi kızıl ola ve uyhusu çok ola ilâc oldur kim kan alalar ve baldırlarından hacâmat ideler ve gıdâyı az yidireler gıdâsı sumâk aşısı ve nârdenk aşısı ola ve eger balgamdan olursa alâmeti oldur kim anlamagı künd ola ve agzı yaru çuk ola ve gövdesi süst ola ilâc evvel balgamı gidereler ve devâ-yı türbid vireler san’at budur türbid bir dîrem zencebîl bir dânik yumşak döğüb şekerle süfûf ideler üzerine süd suyun içeler üç gün muklî vireler gıdâsı kuşlar eti nohûdla ve dârçîn ile ola ve eger sevdâdan olursa alâmeti oldur kim sevdâ hayâlleri çok ola ve benzi karasagu ola ilâc oldur kim sevdâyı ma’cûn-ı necâh ile gidereler ve şarâb-ı aftîmûn ile ma’cûn-ı necâhın sıfatı beyân olundı gıdâsı semûz etler ve işfenah ve dahi şîrûgan yağıyla palûde ola ve başına kabak yağı süreler hekimler eydürler ki kâbûs sar’anın mukaddimesidir” yer almaktadır.*

⁴⁸⁵ YİŞ: Madde başında açıklama yapılmıştır; “Teşennüc sinir büzülmesine dirler ve kuzâz sinir katımasına dirler ve kurulmasına dirler”

⁴⁸⁶ YİŞ: “Diğeri kurudur” bulunmamaktadır.

⁴⁸⁷ YİŞ: “Kabak yaprağı” yer almamaktadır.

⁴⁸⁸ YİŞ: “Su yarım sıcak olmalı” bulunmamakta, devamında “boyun mûhrelerin ve arkasın benefşe ve kabak yağıyla cerb ideler” yer almaktadır.

3.3.11. Onbirinci Bab: Heder Hakkında

⁴⁸⁹Yani uyuşukluk, ellerin ve ayakların uyuşmasıdır. İlacı felç ilacı ile aynı şekildedir. Önce kustursunlar, sonra keskin lavman yapsınlar, sonra *maü'l-usûl* versinler.⁴⁹⁰

3.3.12. Onikinci Bab: Göz veya Remed Tedavisi Hakkında

⁴⁹¹Eğer kanın baskın gelme belirtisi ortaya çıkarsa, önce ağrıyan göz tarafındaki kîfâl damarından kan alınmalıdır. Eğer her iki gözde ağrı olursa her iki göz [tarafındaki] damar birlikte açılmalıdır. Sonra tabiatı, meyve suyu veya menekşe kursları veya sarısabır veya *eyaric-i faykara* veya habb-ı kukaya veya habbü'z-zeheb ile yumuşatmak gerek. Eğer safra baskın olursa tabiatı ekşi ve tatlı nar suyu ve cavşır ile ve kaynamış demirhindi ile yumuşatmalıdır⁴⁹². Önce göze kız sütü veya yumurta beyazı damlatsınlar.⁴⁹³ Sonra beyaz şiyaf sonra kafur şiyafı ve tuzsuz taze peynir ⁴⁹⁴ veya pişmiş taze et parçası veya Hint karpuzu eti veya kaynamış yumurta sarısını gül yağı ile karıştırıp gözün üstüne koymak ve bağlamak ağrıyı alır ve fayda verir.⁴⁹⁵ Eğer madde balgami veya sevdavi olursa önceki bablarda bahsedildiği şekilde maddeyi istifra ettirsinler, ve Süryanice *berbuma* denilen *şiyaf-ı yek ruzun* çok büyük faydası

⁴⁸⁹ YİŞ: Başlık “*hazerededir*” şeklindedir, Madde başında Türkçe karşılığı belirtilmiştir; “*Türkçe uyuşmaga dirler*”

⁴⁹⁰ YİŞ: Devamında; “*koz yağın ve sezâb yağın dürteler sirkeden ve ekşilerden ve südden ve yogurddan sakınalar yemeyeler ve hıyâr ve karpuz yemeyeler kaçan souk nesnelerden perhiz ideler nâfi' ola inşâ 'allahü-te'âlâ.*”

⁴⁹¹ YİŞ: Başlıkta göz yazmamakta ve madde başında açıklama bulunmaktadır; “*Remed diyü göz ağrısına dirler*”

⁴⁹² YİŞ: Devamında; “*eger şîrhişt ele girmezse terengübîn ile ideler ol dahi ele girmezse hıyârşenbe ile telyîn ideler ve erik suyyla*” yer almaktadır.

⁴⁹³ YİŞ: Anlam biraz farklı; “*evvel göze kız oğlan südün yumurta ağıyla tamzıralar*”

⁴⁹⁴ YİŞ: Devamında; “*tâze peynir kim tuzsuz ola gülâbla göze yakı ideler*” bulunmaktadır.

⁴⁹⁵ YİŞ: “*veya tâze ete gülâb dürteler göze yakı ideler ve yumurta sarusunu ılıcak idüb gülyagıyla karışdurub göz üzerine yakı idüb bağlayalar ağrısın giderib fâ'ide ide*” şeklindedir ve devamında “*bir azîz düzmüş göz ağrısıcün üzerine dürtmeyle fâ'ide ide ve ağrısın gidere budur tutiyâ iki dirhem ak anzarût bir direm çeşmezen bir direm zeytyağı on direm balmûmu beş direm sirke bir kaşık tutiyâyı sahk ideler gubâr ola zeyt ile ve balmûmuyla ve sirke ile bişüreler tâ ki sirke uça merhem kıvâma gele andan anzarût ve çeşmezeni yumşak döğüb eleyeler bu merheme karışduralar hâcet vaktinde göz ağrısına yakı ideler şifâ bula inşâ 'allahü-te'âlâ*” yer almaktadır.

vardır.⁴⁹⁶ Yapılışı: 15 dirhem kadar taze kırmızı gül yaprağı, safran sekiz dirhem, afyon ve sümbül her birinden iki dirhem, Arap zankı sekiz dirhem alsınlar ve yağmur suyu ile karıştırınsınlar, *şiyaf* yapsınlar⁴⁹⁷ ve kadın sütü ile veya yumurta beyazı ile ezsinler ve [göze] çeksinler, günde üç kez damlatsınlar, başkasına gerek kalmaz.⁴⁹⁸

Beyaz Şiyafın Yapılışı:⁴⁹⁹ Sekiz dirhem yıkanmış beyaz kurşun tozu (isfidac-ı erziz) alsınlar, Arap zankı dört dirhem, afyon ve kitre her birinden bir dirhem, yumurta beyazı ile karıştırınsınlar ve *şiyaf* yapsınlar. Diğer nüsha: Beş dirhem beyaz kurşun tozu, anzerut üç dirhem, kitre ve nişasta her birinden bir dirhem, afyon yarım dirhem alsınlar, kız sütü ile karıştırınsınlar ve *şiyaf* yapsınlar.⁵⁰⁰

Remedin sonunda fayda eden kızıl şiyaf yapılışı: 10 dirhem yıkanmış kan taşı⁵⁰¹ (şadenc-i ades), yakılmış bakır sekiz dirhem, mercan (bussed), inci (mervarid) ve kabuk tarçın (sadic-i Hindi)⁵⁰² her birinden dört dirhem, zankı, kitre ve murr-i safi her birinden iki dirhem, iki kardeş kanı ve safran her birinden bir dirhem alsınlar. Üzüm şarabı ile karıştırınsınlar ve *şiyaf* yapsınlar. Sarı toz (zerur-u asfer) ile son remede çekmek (sürmek) faydalıdır. Yapılışı: Eşek sütü ile perverde edilmiş (terbiye edilmiş) anzerut sekiz dirhem, gelincik (mamişa) iki dirhem, sabır, afyon, nişasta, gül tohumu her birinden yarım dirhem, safran üç dirhem, mür bir buçuk *dang* alsınlar. İlaçları dövsünler⁵⁰³ ve pişirsınlar ve kullansınlar faydalı olur. Kafur şiyafı ilk göz remede

⁴⁹⁶ YİŞ: “şâf-ı yek-rûzî ki yunan dilince beryuma dirler ya ‘ni gözü bir günde hoş ider demek olur göze kuvvet virür ve ağrısın dindirir ve bir günde hoş eyler” şeklindedir.

⁴⁹⁷ YİŞ: Devamında başka bir berbuma şiyafı tarifi verilmiştir; “bir dürlü şâf-ı beryuma dahi kim **biz dâyim bu terkibi düzerdik** mâmişâ ve anzarût sekiz direm za ‘ferân iki direm kesîrâ bir dirhem afyon buçuk direm yumşak dögüb eleyeler tâ kim gubâr ola andan yağmur suyuyla karışdurub şâflar ideler”.

⁴⁹⁸ YİŞ: Devamında; “bir dürlü mücerreb nesne kim göz ağrısına gayet fâ’ide ide ve ağrısın gidere ve kanın kese ve tozu dahi gidere eger yufka olsa eger toziçün isti ‘mâl itseler ağrısı olmasa ol vakit bu terkibe Deniz köpüğün bile katarlar berâber ola edviyyelerle bile budur iki kardeş kanı ve çeşmezen ve ak anzarût ve nebât şekeri her birinden berâber yumşak dögüb ince bezden geçüreler saklayalar vakt-i hâcetde göze ekeler nâfi ‘ola” yer almaktadır.

⁴⁹⁹ YİŞ: Madde başında “**kim göz ağrısına fâ’ide ide**” yer almaktadır.

⁵⁰⁰ YİŞ: Devamında; “şâf-ı ebyâz-ı diğer göz ağrısına fâ’ide ide gözüün kızılığın gidere ve çapagın sile isfidâc-ı magsûl on dirhem anzarût üç direm nişâsta ve kesîrâ birer direm afyon buçuk direm dögüb eleyeler kızoglan südüyle karışdurub şâflar düzeler mahallinde hâtûn kişi südüyle ezüb göze tamzıralar” yer almaktadır.

⁵⁰¹ YİŞ: “râsuht (FAP: rastuh) sekiz direm büssed ve deliksiz inci ve sâdic-i hindî her birinden dörder direm” şeklindedir.

⁵⁰² YİŞ: Devamında; “**sâdic-i hindî ele girmezse bedel sünbül ideler**” yer almaktadır.

⁵⁰³ YİŞ: “dögüb ibrişîm elekden eleyeler göze çekeler nâfi ‘ola inşâ ‘allahü-te ‘âlâ” şeklindedir.

faydalıdır. Yapılışı:⁵⁰⁴ Sekiz dirhem beyaz kurşun tozu, zambak ve kitre her birinden yedi dirhem, gümüş tozu üç dirhem, köpük ⁵⁰⁵ ve anzerut her birinden dört dirhem, kertenkele dışkısı bir dirhem, kafur yarım dirhem alsınlar, adet olduğu üzere şiyaf yapsınlar.

İlk remedde faydalı olan bir yakı yapılışı: Kadın tuzluğu (huzaz)⁵⁰⁶, sandal, akasya, gül, it üzümü (‘inebü’s-sa‘leb)⁵⁰⁷ alsınlar, şiyaf yapsınlar ve taze kişniş suyu ile eritsinler, gözün üstüne sürsünler.⁵⁰⁸

Son remedde faydalı olan bir yakı yapılışı: Yumurta sarısı, arpa unu, papatya çiçeği ve menekşe alsınlar ve yakı yapsınlar.⁵⁰⁹ Beyaz toz (zerur-u ebyaz) da faydalı olur. Yapılışı: Kadın sütü ile terbiye edilmiş anzerut 10 dirhem, iki dirhem ağırlığında *mamişa şiyafı* iki dirhem kitre ile ve iki dirhem nişasta⁵¹⁰, zerur-u şarend, eğer [gözün] kızarması uzarsa ve yaşı azalmazsa, yıkanmış çinko (tutiya-yı magsul)⁵¹¹ ve nişasta ve beyaz kurşun eşit (miktar)da) çeksinler⁵¹², başka hiçbir ilaç doğru olmaz.

Göz yanması, kaşıntısı, çapaklanması ve göz kapağı yapışması/açılmaması tedavisi:⁵¹³ Sumak şiyafı bu babda faydalı olur. Yapılışı: Sumak alsınlar ve

⁵⁰⁴ YİŞ: “göz ağrısının evvelinde kim adı remeddîr fâ’ide ide” olarak ifade edilmiştir.

⁵⁰⁵ YİŞ: “Deniz köpüğü” olarak yer almaktadır.

⁵⁰⁶ YİŞ: Açıklama yapılmıştır; “kim Türkçe havlân-ı hindî dirler”

⁵⁰⁷ YİŞ: “kim Türkçe it üzümü dirler” ilavesi yapılmıştır.

⁵⁰⁸ YİŞ: “*hâcet vaktinde yaş kişniş suyuyla karışduralar gözün üzerine taşradan yakı ideler müfid ola*” şeklindedir.

⁵⁰⁹ YİŞ: Şiddetli göz ağrısı için başka bir tarif ilave edilmiştir: “*bir dürlü yakı kim göz ağrısı sancılı olub gice ile hıc yaturmaya sancıya ve kanı çok ola eyüdüdür sancısını giderir ve kanını arıdır gayet nâfi’dir budur harmel ya’ni üzerlik tohumu iki direm ve keçi boynuzu çekirdeği iki direm ve nebât şekeri dört direm bu üçünü döğüb ibrişim bezden ve kettân bezinden veya dülbend bezinden eleyeler ve gül suyuyla karışduralar ve atılmış penbe üzerine yazub gözün üzerine yakı ideler nâfi’ ola*”

⁵¹⁰ YİŞ: “*kesîrâ ve nişâsta ikişer direm döğüb eleyeler göze çekeler*” şeklindedir, “zerur-u şarend” bulunmamaktadır.

⁵¹¹ YİŞ: Devamında; “ya’ni yunmuş merezî” yer almaktadır.

⁵¹² YİŞ: “*berâber döğüb eleyeler göze çekeler*”

⁵¹³ YİŞ: “göz cerbi için ve gözün gicimesi için ve çapaklanması için ve (FAP: gözün taşra çıkılığı için faide ide) *kapâkları kalın olub kızıl olduğı için ve gözün dâ’iresi kan olub kızardığı için fâ’ide ide gözün yufkacık konagını dahi giderib cîlâ ide kaçan yalnız kıvâma gelmiş sumâk suyundan olsa nesne karışmış olmasa*” şeklindedir. YC’de 13. Bab olarak başlık atılmıştır, ancak dipnotta ب nüshasında babın bulunmadığı belirtilmiştir.

kaynatsınlar, süzsünler ve tekrar kıvam alana kadar kaynatsınlar⁵¹⁴, yıkanmış beyaz kurşun tozu bir tutam, onun çeyreği kadar kafur, altıda biri kadar kitre, bazı nüshalarda kafur kurşun tozunun altıda biri kadardır, kitre kafur kadar, karıştırınlar ve şiyaf yapsınlar. İhtiyaç duyulduğu vakit gül suyu ile eritip [göze] çeksinler. Bu şiyafı kan alma ve hacamattan sonra ve ishalden sonra kullanmalıdır. Arpacık (şaire)⁵¹⁵ eğer harareti olursa *mamişa şiyafı* ve Ermeni kilini kişniş suyunda ezip sürsünler ve ılık su ile pansuman yapsınlar. Sinek başını kesip onun üzerine sürsünler⁵¹⁶ ve sıcak ekmek ile pansuman yapsınlar ve arpa unu ile birzed (kasni otu sakızı) karıştırıp sürsünler, *keşk-âb* ile yıkamak fayda verir.⁵¹⁷

Uzayan fazla kılı çekip çıkarsın ve kirpi kanı sürsünler, akbaba ödü ile hüdhüd ödü sürsünler ve önce dimağı boşaltsınlar.⁵¹⁸

Gözden su gitmesi (kuruması) remedi:⁵¹⁹ Bu hastalıkta denenmiş bir ilaç şöyledir; safran bir miskal, reyhani kafur yarım *dang* alsınlar.⁵²⁰ Diğer nüsha: Kavrulmuş bir *miskal* helile ve bir *dang* safran alsınlar, faydalı olur.

Gece körlüğüne⁵²¹ keçi ciğerini kızartsınlar ve başı onun buharına tutsunlar⁵²², o kızartmadan yesinler ve de keçi ciğerinden kebab yapsınlar ve ondan çıkan suyu mil ile göze çeksinler, yarı dövüp biber ağacını o suya koysunlar, sonra kurutsunlar ve

⁵¹⁴ YİŞ: “bir mikdâr sumâkı alalar bir kazanda veya bir münâsib olan gayrı zarfda çok su ile kaynadalar eksildikce su koyalar tamâm kuvveti çıkacak süzeler tanesin gidereler suyunu yine kaynadalar tâ kim kıvâma gele” şeklinde tarif detaylandırılmıştır.

⁵¹⁵ YİŞ: Açıklama yapılmıştır; “kim itdirseği dirler Türkçe bir marazdır”

⁵¹⁶ YİŞ: “sinek başını keseler gövdesin itdirseği üzerine dürteler bir nîce kerre fâ’ide ide” şeklindedir.

⁵¹⁷ YİŞ: “arpanın kabın giderib kaynadalar ol suyla yuyalar fâ’ide ide” şeklindedir, devamında “sekbîne sirke ile ezeler dürteler tekrâr tekrâr fâ’ide ide ve ba’zı olur kim iri küçürek nohûd gibi olur degme nesne ile tahlîl olub gitmez dâhilyûn merhemîn yufkacık bir kâğıd pâresine dürteler üzerine yapışduralar bir kaç kez tagıdub tahlîl ide ve yapışdırub açâ ve cerâhatin çıkara onulda” yer almaktadır.

⁵¹⁸ YİŞ: “gözde artık kıl bitse minkâş ile yolalar...” şeklinde başlamaktadır, FAP nüshasında “bir dürlü dahi mücerredür artık kıl bitürmez biten kılı yolalar yerine nişadur ve kuvva ve göğünmüş eşek diniği sirke ile sahk idüp dürteler ayruk bitmeye” eklemesi yapılmıştır.

⁵¹⁹ YİŞ: Başlık bulunmamaktadır, “sıfat-ı devâ-yı mücerreb” ile başlayarak ölçüler verilmiştir.

⁵²⁰ YİŞ: Devamında; “dögüb eleyeler göze çekeler nâfi’ ola” yer almaktadır.

⁵²¹ YİŞ: “devâ-i şebkörlük ya’ni gice ile görmemek” şeklindedir.

⁵²² YİŞ: “ol kalyenin buhârına ya’ni buguna gözünü açub tutalar şöyle ideler kim ol pişen kalyenin bugu agzına ve burnuna ve gözüne gire” şeklinde açıklama yapılmıştır.

öğütsünler ve mil ile göze çeksinler. Biber, biber ağacı, güney feneri (kanbil)⁵²³ eşit miktarda [alıp] sürme yapsınlar.⁵²⁴

İntişar ve ibtida-yı ab (Su inmesi ve yayılması).⁵²⁵ İntişarın ilacı kukaya vb. [şeyler] ile istifragdır⁵²⁶, *şiyaf-ı mareret* ile her iki iç tarafa çekmek uygundur. Eğer intişar başın üstünde olan yaradan ortaya çıkarsa un, bakla, papatya ve hatmiden yakı yapsınlar.⁵²⁷ Her iki hastalığa da iyi gelen macunun yapılışı: Zencefil, eğir otu, *eyaric-i faykara* her birinden bir ölçü, *enguzed* çeyrek ölçü alsınlar⁵²⁸ ve rezene suyu ve bal ile karıştırınsınlar, öyle olsun ki rezene suyundan bir cüllâb yapsınlar ve kıvam versinler. Sonra ilaçları bu cüllâb karıştırınsınlar, şerbeti her sabah birkaç fındık kadar. Kalan göz hastalılarının tedavisini (çaresini) Zahire kitabından aramak gerektir.⁵²⁹

İki gözün görmemesi, sülak, ma'e, kaşıntı ve beneğe fayda eden ilacın yapılışı: Şunları alsınlar; tutiya-yı⁵³⁰ Kirmani 10 dirhem, zerdeçal 10 dirhem, sarı helile ve zencefil her birinden beş dirhem, biber ağacı, kırlangıç otu (mamiran) her birinden iki dirhem ve dört *dang*⁵³¹, Hint tuzu bir dirhem alsınlar, dövsünler ve pişirsinler, koruk suyu ile hazırlasınlar.⁵³² Kirpiği koruyan, besleyen ve göz kapağı kenarının

⁵²³ YİŞ: “*kanbîl-i tâ'îfi kim yemenden ve tâ'îf 'den gelür üçünü berâberi döğüb eleyeler göze çekeler nâfi' ola*”

⁵²⁴ YİŞ: Devamında; “*ve dahi fülful ve dâr-ı fülful ve kanbîl-i tâ'îfi kim yemenden ve tâ'îf 'den gelür üçünü berâberi döğüb eleyeler göze çekeler nâfi' ola*” yer almaktadır.

⁵²⁵ YİŞ: Açıklama yapılmıştır; “*intişâr göze su inmege dirler ilâcî tenkiyedir*”

⁵²⁶ YİŞ: vb.şeyler yerine “*habb-ı kûkîyâ ile veya eyâric-i faykarâ habbıyla*” yer almaktadır.

⁵²⁷ YİŞ: “*bakla unuyla ve pâpâdyâ ile ve hatmî ile kaynadalar yakı ideler*” şeklindedir.

⁵²⁸ YİŞ: Devamında “*bunları döğeler*” yer almaktadır.

⁵²⁹ YİŞ: Atıf yapılan Zahire yerine büyük kitaplar denilmiştir; “*bâkî göz illetlerinin ilâcın büyük kitâblardan taleb ideler*” devamında; “*sıfat-ı bâselikûn kör göze ve sebele ve gözden yaş akduguna fâ'ide ide fülful ve dâr-ı fülful ve zencebîl ve sarı helile kabı ve kara helile her birinden beşer direm sabır bir direm ve Deniz köpüğü altı direm ve zencefre beş direm selîha ve karanfil dörder direm nişâdır bir direm döğüb eleyeler göze çekeler nâfi' ola inşâ'allahü-te'âlâ sıfat-ı daru kim gözün yaşına fâ'ide ide tütîyâ ve sarı helile kabı kim yeni ola gayet saru ola eski olmaya ikisini gayet sahk-ı belîg ideler berâberi koruk suyuyla yâhûd sumâk suyuyla ezeler kurudalar ve azcık kâfur bile sahk ideler göze çekeler nâfi' ola gözün yaşını kese eger kâfur ele girmezse ol ikisi kifâyet ider ve eger yalnız sarı helile olsa hemân kâfidir ve büssed didikleri nesne kim mercân köküdür cidde denizi'nden çıkar kızıl olur delik delik olur denizde taş üzerinde yumru olur biter ba'zılar kardaş kanı dirler anı gayet yumşak sahk ideler tâ kim gubâr ola andan göze çekeler gözün yaşını kese ve ak düşen göze fâ'ide idüb agın gidere ve gözün nurun ziyâde idüb kuvvet vire*”

⁵³⁰ YİŞ: “*tütîyâ kim merzû dirler*”

⁵³¹ YİŞ: “*dâr-ı fülful ve mâmîrân ikişer miskâl kara tuz bir direm*”

⁵³² YİŞ: “*bir kaç kez tâze koruk suyun üzerine koyub havân içinde sahk idüb adetce perverde idüb kurudalar saklayalar acâyib müfid terkîbdir katı fâ'ideliüdür*” şeklindedir. Bu tarifen başında; “*sıfat-ı perverde-i hısrım ya'ni koruk perverdesi sulâk kim göz kapaklarının'kenârları kızıl olur ve kalın olur kim kalınlığından devrilür ve göz seyirdüğüne ve göz-gîre ve sebele fâ'ide ide*” bilgisi yer almaktadır.

kalınlaşmasını önleyen sürme yapılışı; Hurma tanesi çekirdeğini çömleğe atsinlar ve kil-i hikmet alsınlar ve yavaş ateşin üstüne kil kuruyana kadar koysunlar. Sonra çıkarsınlar ve hurma tanesini ezsinler ve bu ezilmiş çekirdekten beş dirhem kül yapsınlar, dört dirhem sümbül, belesan tohumu her birinden 3 dirhem, lacivert taşı 10 dirhem dövsünler, pişirsinler ve karıştırsınlar ve mil ile çeksinler, göze değdirmesinler.⁵³³

Kaşıntı, göz kapağı ve göz pınarlarını yanmasını engelleyen yakı yapılışı: Kabuğu soyulmuş mercimek, ekşi nar taneleri ve kırmızı gül alsınlar ve gül suyu ile pişirsinler, dövsünler ve tekrar karıştırıp pişirsinler ve bulamaç gibi yapsınlar, gözün üzerine koysunlar ve bağlasınlar, yumurta beyazı ve nişastayı gül suyu ile çözsünler bir yakı yapsınlar ve bağlasınlar.⁵³⁴

⁵³³ YİŞ: Bu sürme Topkapı Revan nüshasında bulunmazken, FAP nüshasında yer almaktadır.

⁵³⁴ YİŞ: Devamında; “göz agrısıçün mücerrebdır bu şâf isfidâc-ı magsûl on iki direm anzarût-ı mürebbâ altı dirhem zamg ve nişâsta ve kesîrâ her birinden dörder direm döğüb eleyeler yumurta ağıyla karışdurub şâflar düzeler isti‘mâl ideler nâfi‘ ola kehl kim gözün sıhhatini saklıya tûtiyâ on direm şâf-ı mâmîşâ üç direm sabır bir direm havlân-ı hindî bir direm kâfur bir denk döğüb eleyeler koruk suyuyla ve sumâk suyuyla sahk idüb kurudalar gündüzde ve gecede gözün kapagina dürteler nâfi‘ ola sıfat-ı zerûr kim göze ekeler gözün çapagın kese kaçan tîzligi çok olmasa anzarût on direm Deniz köpüğü bir dirhem şeker-i nebât üç direm cem‘ idüb sahk ideler isti‘mâl ideler zerûr-ı âhar anzarût on direm şâf-ı mâmîşâ üç dirhem havlân-ı hindî iki direm sabır iki direm za‘ferân bir direm Deniz köpüğü buçuk direm gayet gubâr sahk idüb göze çekeler nâfi‘ ola sıfat-ı kehl kim gözden ağı gidere otuz yıllık dahi olursa Ebû Yahyâ-ı Şemmâsi adlı bir kişiden rivâyet iderler kim hutâ şehrinde bu terkibi bir horânî kişiden dört yüz filoriye satun almış fâ‘idesin bulduguçün nüşâdır ve Deniz köpüğü ve zencâr ve anzarût ve devekuşu yumurtası kabı ve yalama tuz ve kalye ve sâdenc-i adesi ve râsuht taşı ve seretân-ı bahri her birinden birer cüz ve döğülmüş hâs tîl za‘ferân nısf cüz karanfil rub‘ cüz afyon ve kâfur-ı mansûrî sülüs cüz cümlesini yumşak dögeler gubâr ola su ile yogurular kurslar düzeler saklayalar hâcet vaktinde isti‘mâl ideler sıfat-ı şâf-ı kalender ya‘ni yeşil zâc şâfi demek olur zıfrayı gözden cilâ idüb gidere gayet tîz ve kuvvetlü ekkâl şâfdır zıfra bir gışâdır kim yufkacık et sûretlü gözün bınârından biter uzanur yürür zamânile bebegi örter görmez eyler yufkası olur ve kalını olur arabca zıfra dirler parisice nâhna dirler atda ve âdemde olur ba‘zısı otile gider yufka olucak ve ba‘zısı kesmeyle ilâc olur üstâdlar çengâl ile kaldırır mikrâzile veya ustura ile keserler Lâkin ki ustad gerek kim kese eyü ola ve illâ eger âdetden artık kesicek olur göz yırtlaz olub ayıblu olur dâyim yaşı revân olub akar ve eger eksik kesicek olursa yine biter evvelki gibi olur bebegi örter ve bu şâf âkildir ya‘ni yiyicidir az az ekeler göze zıfranın üzerine ekeler ve ol zıfranın katı yufkasına dahi yavaşca otlardan ekeler bâlâda zıkr olunan şâfin terkibi budur râsuht kim Türkçe râstık taşı dirler beş direm jengâr iki direm nüşâdır bir direm yeşil zâc kim Kastamonu‘dan gelür eyüsü ve cevherlüsü ola bir direm bâre bir direm zırnîh buçuk direm Lâkin yâ kızıl zırnîh gerek veya sarı zırnîh gerek sirke ile gayet eyü sahk ideler bir hafta koyalar tura andan sonra şâflar düzeler göze çekeler hem şâfları zıfra üzerine süreler nâfi‘ ola inşâ‘allahü-te‘âlâ şiyâf-ı mürr tarfe için fâ‘ide ide tarfe bir kızıl noktadır kim gözde peydâ olur darbdan ve gayri sebebeden günlük ve Mürr-i Mekkî ve za‘ferân her birinden birer direm zırnîh-i ahmer buçuk direm döğüb eleyeler ve şâflar düzeler göze tamzıralar yaş kişnîc suyuyla nâfi‘ ola sıfat-ı şiyâfî‘d-dinâr gözde olan kızıl tamarlara fâ‘ide ider ve eski göz agrısına fâ‘ide ider zıfraya ve sebel illetine ve gayrisine fâ‘ide ider zencefre ve râsuht ve zırnîh-i ahmer ve şeker-i nebât her birinden birer direm Mürr-i Mekkî ve za‘ferân ve zerde-cûb her birinden rub‘ direm ya‘ni bir denk ve uşak ve günlük birer direm bunları gubâr sahk ideler şâflar düzeler saklayalar hâcet vaktinde göze çekeler sıfat-ı kehl gözyaşıçün gayet mücerrebdır tûtiyâ on dirhem büssed ve sarı

3.3.13. Onüçüncü Bab: Kulak Hastalıkları Hakkında

Kulak ağırlığına⁵³⁵ eyaric-i faykara ve habb-ı kukaya ile istifrağ ettirsinler ve sedef otu yağı veya yabani acı badem yağını sığır ödü ile karıştırıp kaynatsınlar ve ılık olarak kulağa⁵³⁶ damlatsınlar, sedef otu yağı ve hanzalı (Ebucehil karpuzu) acı badem yağında kaynatır ve kulağa damlatırlarsa da faydalı olur. Dolgun ve sakızlı (‘ilk) kuru inciri alsınlar, çekirdeklerini çıkarsınlar ve beyaz hardal ve kuyumcu buresini

*helile kabı gubâr sahk olmuş ve sabır-ı uskûtürî her birinden ikişer direm fülful buçuk direm dâr-ı fülful bir direm yumşak döğüb ince bezden veya iki kat ve alâdan geçüreler kehl ideler ya‘ni sürme idüb göze çekeler ve kehl diyü sürmeye dirler ba‘zı vakitte göze ot bırakmaga kehl ideler ve iktihâl ideler dirler tabîblerin ıstîlâhıdır bir dürlü otcagız kim göz ağrısının evvelinde ve âhirinde gayet fâ‘ide ide ve ne kadar eskimiş göz ağrısı olsa bir iki tamzırmakda göz ağrısını tamâm gidere budur kadın tuzlunun kökünün kabını alalar yumşak sahk ideler kim gubâr ola ve gülâb içinde ısladub bezden sıkalar göze tamzıralar göz ağrısının eserin komaya gidere (FAP: gayet eyidür ne kadar göz ağrısı otları varsa cemisinden yegrekdür) mücerrebdir gözün kanunu kesüb ağrısını gidere inşâ‘allahü te‘âlâ **bir dürlü mücerreb edviyye kim gözün agın gidere ve kalın sebelini ve tozunu soyub gidere üç kerre yâ dört kerre göze ekmegle gözün galîz olmuş agın ve galîz tozunu şöyle kim bebegi yürümüş olsa tamâm görmez olsa soyub gidere alalar beş direm şeb gayet yumşak sahk ideler ve on direm ak nebât şekeri yumşak sahk ideler ikisin birbirine karışdırıb yine havânda gubâr olunca sahk ideler ve gözde olan sebele ve toza ekeler cilâ idüb gidere ve gözü açâ inşâ‘allahü-te‘âlâ bir dürlüce mücerreb nesne dahi kim nâzleden göz ağrısına ve kızıl olmasına ve toz düşmesine tabânına yakı ideler fâ‘ide ide ve gidere saru sabır-ı uskûtürîyi alalar yumşak döğeler ve hinnâ ile ve it bokuyla karışdırılar ılıcak su ile yogurub tabânına dürteler gice yatalar sabah uyular şifâ ola ve ba‘zılar sabrı yalnız hinnâ ile karışdırıb ısıcak su ile yogurub tabânı altına dürteler it bokunu bile karışdırmayalar kifâyet ide ikisi dahi mücerreb-i garîbdır gözü açar göze ot bırakmaga hâcet olmaz inşâ‘allahüte‘âlâ göze düşen agı gidermege mücerreb nesne keler boku ve serçe boku ve gögercin boku gubâr sahk ideler hammâmdan çıkacak göze çekeler şifâ bula nev‘-i âhir **Deniz köpüğünü penbe çekirdeği yağıyla karışdırılar göze çekeler şifâ bula nev‘-i diğer kamışı yumşak sahk idüb eleyeler gözdeki aga ekeler şifâ bula nev‘-i diğer** zıfra için kim göz bınârında biter yürür gelir bebegi örter râsuht taşı ve nişâdır ve zâc ve süsen dibi her birinden berâber döğüb eleyeler ve gözdeki zıfraya ekeler zıfrayı gidere mücerrebdir ve dahi yaş kozun içindeki sarucagızın kurudalar gözde olan zıfraya ekeler âdem gözüne ve at gözüne fâ‘ide idüb gidere inşâ‘allahü-te‘âlâ göze inen **sancu** (FAP: su) için Markaşışâ-yı zehebden alalar ki saru ola çölmekçilerin düzdüğü fukâ‘ içine koyalar ve kil-i hikmetle ağzını ve çevresini dutalar ve sırçacıların furununda yedi gün katı odla pişüreler şöyle ki ak kıls ola gubâr sahk idüb göze çekeler nâfi‘ ola mücerrebdir ve fukâ‘ diyü çölmekçilerin düzdüğü su içilen bardaga ve hokkaya dirler sıfat-ı kehl-i cevâhir la‘l ve firûzec ikişer direm lü‘lû üç direm sâdenc bir direm büssed üç dirhem tûtîyâ-yı tabâşîrî bir miskâl dehnec-i frengi bir miskâl markaşışâ iki direm akâkiyâ ve havlân ve şâf-ı mâmişâ ve seretân-ı bahrî ve iklîmyâ her birinden birer direm koruk suyu beş direm isfîdâc ve nişâsta ikişer direm anzarût dört direm kuhl-i isfahânî yigirmi direm sarı helile üç direm kâfûr bir denk tabâşîr bir miskâl zencebîl bir dânik adetce gubâr sahk ideler ahcârı tasvîl idüb uyular şöyle kim âdet-i etibbâdır **zıkr oluna inşâ‘allahü-te‘âlâ** gözyaşıçün anisûnu gayet yumşak döğeler eleyeler ve göze çekeler gözün yaşın kese gidere eskisini ve yenisini gidere mücerrebdir gözden ak gidermek için yumurta kabın alalar su ile ısladalar ve güneşde koyalar eyü ıslana gubârdan sakınalar suyunu döküb yine ısladar yine dökeler tekrâr tekrâr tâ kim iç kabından eyü pâk olub arına andan uyular şol kadar kim ısladugu vakt yib (?) kokmaz ola andan yuyub pâk olduğundan kurudalar ve yumşak sahk idüb göze çekeler.”***

⁵³⁵ YİŞ: “Kulak ağrısına” şeklindedir.

⁵³⁶ YİŞ: “birer katre” ilave edilmiştir.

dövsünler, bal ile inciri karıştırırsınlar ve pamuk yapsınlar, kulağa koysunlar⁵³⁷, ertesi gün sıcak hamamda kulağı sıcak mermer üstüne koysunlar ki şeyler (nesneler) ondan süzölsün.

Kulak ağrısı eğer harareten olursa kîfâlden kan aldırırsınlar ve 30 dirhem sirke, 10 dirhem gül yağı alsınlar, sirke uçup yağ kalana kadar kaynatsınlar ve kulağa damlatsınlar.⁵³⁸ Eğer ağırı tekrar ederse bilinmelidir ki o yer kisttir (besre).⁵³⁹ Kaz yağı veya kümes tavuğı yağını susam yağında eritsinler ve her saat ılık katreyi damlatsınlar ağrının sakinleşmesi için keten tohumu luabı veya boy otu (hulbe) luabı veya mür tohumu luabıyla⁵⁴⁰ ılık olarak damlatsınlar, böylelikle pişsin ve süzölerek aksın, bala veya ballı sirkengubîne⁵⁴¹ bulanmış pamuğı⁵⁴² kulağa koysunlar ve temizlendiğı zaman biraz yanmış demir sülfat (zac) içine üflesinler.⁵⁴³

Eğer ağrının sebebi yoğun/kalın rutubet ise kuru sarımsağı⁵⁴⁴ zeytin yağı veya acı badem yağında kaynatsınlar ve o yağı damlatsınlar. Aç karnına hamam gitme⁵⁴⁵ ve biraz eski şarap içmek faydalıdır. Kulak kaşıntısında içinde pelin otu kaynatılmış yağ

⁵³⁷ YİŞ: “bunları ayrı ayrı dögeler incir etiyle bile yogurub fitilcikler eyleyeler kulaga girecekleyin ve birisin kulaga sokalar” şeklindedir.

⁵³⁸ YİŞ: Devamında “eger agridugundan bi-karâr olub incinse şâf-ı ebyâz kim göz ilâcında zikr olunmuşdur bir habbe afyonla gülyagı içinde ezeler kulaga tamzıralar agrısın gidere” yer almaktadır.

⁵³⁹ YİŞ: “bilinür kim içinde pişürecek var” şeklindedir.

⁵⁴⁰ YİŞ: Bu luablar yerine “bezr-i katûnâ lu ‘âbı yâ ayva çekirdeğı lu ‘âbı” yer almaktadır.

⁵⁴¹ YİŞ: Aseli sirkengubin bulunmamaktadır.

⁵⁴² YİŞ: Pamuk yerine “fitilcik” kullanılmıştır.

⁵⁴³ YİŞ: Devamında; “fâ’ide ide kulak agrısıçün kim katı sa’b agrır olsa fâ’ide ide siğır ödünü alalar berâberi hayrı yağıyla kaynadalar tâ kim öd eksile yag kala ol yagdan kulaga tamzıralar agrısını gidere **hayrı meşhûr otudur kim Türkçe mısır benefşesi dirler ve parisice şebboy dirler** benefşe renklüsi gice kokdugundan **ötrü şebboy dirler** ve sarusu ve beyâzı gündüz **kokar** (FAP: kokmaz)”

⁵⁴⁴ YİŞ: “Kuru sarımsağı” yerine “şırhiştı” kullanılmıştır.

⁵⁴⁵ YİŞ: Açken hamama gitme bulunmamaktadır.

damlatsınlar, ılık suda sabır damlatmak fayda verir.⁵⁴⁶ Yarpuz usaresi ve sade şeftali yaprağı usaresi ve sıcak mahmude ile çeksin ve soğan usaresi de faydalıdır.⁵⁴⁷

3.3.14. Ondördüncü Bab: Burun Hastalıkları Hakkında

Kötü kokuyu ve kokuyu almamakta *eyaric-i faykara* ve *habb-ı kukaya* ile istifrağ ettirsinler.⁵⁴⁸ Çörek otu, kırmızı arsenik (zırnih-i sorh) ve yabani yarpuz alsınlar,

⁵⁴⁶ YİŞ: Devamında; “*hâtûn kişiler südünü benefşe yağıyla karışdırub ve ılıcak idüb kulaga tamzıralar cemî’ agrıları sâkin ide ve marsama yapragının suyunu hâtûn kişi südüyle karışdırub tamzıralar kulak agrısının giderir ve dutulmuşlugun aç a ve üç yıllık ve beş yıllık agrısının giderüb ve gürldüsün ve işitmezliğin tekrâr açdık mücerreblerdendir ve eger tenkiye idüb andan tamzıralar gayet nâfi’ ola ve eger kulak işitmez olub gürldüsü olsa marsama suyuyla kara koyun ödünü ve sarımsak suyunu üçünü bile karışdıralar ılıcak idüb kulağa tamzıralar gürldüsü gide ve sagırlığın aç a ve eger sığır kuyruğu didikleri otun çiçeğin döğüb suyun sıkalar ve dutulmuş kulaga tamzıralar hem aç a ve hem gürldüsün gidere ve eger sığır kuyrugunun kökünü döğüb suyun sıkalar ve kulaga tamzıralar hem aç a hem gürldüsün gidere ve sığır kuyrugunun yeşil yapraklusudur kim yapragını döğerler ve tatlu sular içinde çalkalar balıklar hep su yüzüne gelür balığı göllerden anınla avlarlar kaba kaba budakları olur süpürge iderler ammâ şol ak tüylü panbuk gibi yaprağı olan ol degildir ol oldur kim budagı bir veya iki olur bu dedigimiz gayet eyü yara otudur tâze ve eski cerâhatları ve eski yaraları bitürür cerâhat bitürmekde nazîri yokdur yapragın döğerler yaraya ekerler yapışur kopmaz tîzcek bitürür kulak gürldüsüçün gayet mücerrebdır kulagı açar ve gürldüsün giderir alalar ak harbak bir direm kunduztaşagı buçuk direm mürr-i sâfi buçuk direm bûre buçuk direm döğeler sirke sahk idüb kulaga tamzıralar nâfi’ ola inşâ’allahü-te’âlâ kulak gürldüsüçün turb yağın veya acı badem yağın tamzıralar veya bir gayri yağile ferfiyûnu ezüb veya kunduz taşagın ezüb tamzıralar ve merzencûş ve afsentûn ve yârpûzu ve sa’teri kaynadalar kulagı buhârına tutalar ve habb-ı kûkiyâ ile tabî’ati ishâl ideler sıfat-ı şâf kim yeni ve eski kulak agrısının aç a şâhm-ı hanzâl bir direm bûre üç direm kunduztaşagı ve zerâvend-i müdahrac ve usâre-i afsantûn her birinden buçuğar direm ferfiyûn bir denk kust bir denk sığır ödü yoguracak kadar edviyeleri döğüb eleyeler sığır ödüyle yoguralar küçürek şâflar düzeler hâcet vaktinde acı badem yağıyla ezüb kulaga tamzıralar gayet müfid ola balgamî ağrıya gürldüye ve koyu yelden olana münâsib devâdır sıfat-ı kutûr kim kulakda olan kurdu” yer almaktadır.*

⁵⁴⁷ YİŞ: Mahmude ve soğan usaresi bulunmamaktadır. Devamında; “*veya şeftâlî çekirdeğinin yağın tamzıralar veyahûd sabırı suyula ezeler veyahûd şeftâlî yapragının suyula ezüb tamzıralar müfid ola ve eger kulak agrısı başdan inmiş olsa kulakdan irin ve kan aksa bir fitil ideler dahi acı badem yağıyla fitili islayalar dahi ak anzarût yumşak döğeler ol fitile bulaşdırub kulak içine koyalar fâ’ide ide kulak çirkin arıtmak için sirke ile bûreyi ezüb kulaga tamzıralar ve kulagı ısı su buhârına tutalar ve panbugla sileler yine tamzıralar tekrâr tekrâr ideler pâk ola kutûr ya’ni tamzıracak nesne kim soukdan olan agrıyı gidere sezâb veya soganı yağla kaynadalar ve kulağa tamzıralar fâ’ide ide ve kulakdan çirk gelse incecik fitil ideler bala bulaşdırub kulaga sokalar arıda pâk ide eger ak anzarût yumşak döğüb ol ballu fitile bulaşdırub kulaga sokalar nâfi’ ola kulak altında şişüb agrıyan bezlere kim çene yöresinde ola ısırğan dikenini yapragın kaynadalar yakı ideler agrısının gidere ve şişini tagidâ gâh ola kim yâ içerüden veya taşradan deşe akıda ve ısırğan dikenini kulak yöresindeki şişlere gayet nâfi’lerdendir nazîri yokdur”*

⁵⁴⁸ YİŞ: “Burun râyiha bilmemek eger anadan bile dogmuş olursa ana hiç ilâc olmaz eger sonradan olmuş olursa tenkiye ideler habb-ı eyâricla veya habb-ı kûkiyâ ile” şeklindedir.

hepsini karıştırıp yoğursunlar ve kaynatsınlar, buharını çeksinler.⁵⁴⁹ Burunda kötü koku [için] eğer yara yoksa reyhan şarabı ile yıkasınlar ve en iyi şey eşek sidiğidir⁵⁵⁰ onunla yıkasınlar sonra temiz su ile yıkasınlar temizlesinler. Kırk boğum (sad), gül-i nesrin ve mısır kamışı⁵⁵¹ (kasbü'z-zerire) alsınlar, dövsünler ve pişirsınlar ve üstüne çeksinler. Burun yarası eğer kuru ise menekşe yağı, sığır kemik iliği ve mumdan Mum-ı rügan [yapsınlar] ve sürsünler.⁵⁵² Eğer yaş ise sarı helile, mazı⁵⁵³, tavuk yağı ve gül yağı sürsünler. Temiz olmayan yarayı sabunla yıkasınlar. Kırk boğum, safran, mür, mazı, göztaşı (şebnem) ve kırmızı arsenik dövüp elesinler⁵⁵⁴ ve üflesinler. Eğer fistül (nâsûr) olursa olgunlaşmamış ekşi nar alsınlar ve kabuğuyla birlikte dövsünler, suyunu sıkıp koyulaşıncaya kadar kaynatsınlar ve bakır bir kapta bir gece bir gündüz bıraksınlar. Sonra dövülmüş ve suyu sıkılmış nardan tekrar yumuşak dövsünler ve ondan fitiller yapsınlar, pişen bu nar suyuna bulasınlar ve buruna koysunlar ki fistülleri acısız temizler, fakat zamanla uzar.⁵⁵⁵ Tılanın (yakı) yapılışı: Beyaz kurşun (isfidac) bir dirhem, mürdeseng üç evkiye, yanmış yıkanmış kurşun üç evkiye⁵⁵⁶ alsınlar, şarap⁵⁵⁷ ve mersin ağacı yağı ile ezsinler ve tıla yapsınlar.⁵⁵⁸ Fazla hapşırmaya kulak, burun ve etrafını⁵⁵⁹ ovsunlar ve boynun altına sıcak yastık koysunlar ve ağzı geniş açsınlar, yapılacak işlerle meşgul olma faydalıdır.

Burundan kan gelmesi:⁵⁶⁰ Ejderotu usaresi (usare-i badruc)⁵⁶¹ ile semizotu yaprağı usaresini biraz kafur ile damlatsınlar ve ağıza buz alsınlar.⁵⁶² Önce kîfâlden kan aldırınsınlar ve ayrı ayrı gereken kadar kan alsınlar ve [burundan] kan gelen tarafın

⁵⁴⁹ YİŞ: Yöntem farklı; “bunları karıştıralar ve od üzerinde yakalar düttünü kendü burnuna geçe tekrâr tekrâr böyle ideler fâ’ide ide”

⁵⁵⁰ YİŞ: Eşek sidiği yerine “eski sirke” geçmektedir.

⁵⁵¹ YİŞ: Yerine “ıdhîr-i Mekki **kim mekke ayruğudur**” kullanılmıştır.

⁵⁵² YİŞ: Nasıl yapılacağı tarif edilmiştir; “...bunları eridüb Mûm revgan ideler ve dürteler şifâ bula”

⁵⁵³ YİŞ: “mâzû kim döğülmüş ola” şeklindedir.

⁵⁵⁴ YİŞ: “bunları bir yere cem’ idüb karşı burnuna püfküreler” şeklindedir.

⁵⁵⁵ YİŞ: “Lâkin rüzgârı geçirek onula” olarak belirtilmiştir.

⁵⁵⁶ YİŞ: Üç evkiyelerin yerine “on direm” kullanılmıştır.

⁵⁵⁷ YİŞ: “şarâb-ı reyhânî ve mersin yağıyla ezeler” şeklindedir.

⁵⁵⁸ YİŞ: Devamında; “burunda bevâsır olsa ve yense seretân sûretlü olsa yılan yasaduğu didikleri otun tohumunu kurudalar yumşak döğüb gülyagıyla merhem gibi karışdırıp dürteler ıslâha getürüb bitüre” yer almaktadır.

⁵⁵⁹ YİŞ: “ve eli ve ayağı ovalar agzını aç esner” şeklindedir.

⁵⁶⁰ YİŞ: “burun çok kanamak ibtidâ’-ı ilâcî baş tamarından kan alalar” şeklindedir.

⁵⁶¹ YİŞ: Açıklama yapılmıştır; “**kim acemler tere-i Horâsânî**”

⁵⁶² YİŞ: Ağıza buz alma Topkapı Revan nüshasında yer almazken, FAP nüshasında bulunmaktadır.

olduğu elden alsınlar. Eşek dışkısı usaresini damlatmaya ve alnın üstüne sürmeye eş başka bir şey yoktur. Hünnap şarabı versinler ve yemek [olarak] mercimek ve paça ve sumaktan *tafşil* yapsınlar.⁵⁶³

⁵⁶³ YİŞ: “gıdâdan mercimegi sirke ile ve unnâb ile bişirüb yiyeler ve paçayı sumâk ile pişüreler yiyeler” şeklindedir, devamında; “sahtiyân ve gön kazındusın yakalar ve külün püfküreler burnu kanın duta sahtiyân kazındusın alalar bir çölmege koyalar agzın **balçugla** (FAP: kil-i hikmetle) dutalar bir gün bir gice od yakalar tennûrda veya külhânda tâ kim onat yana andan çıkaralar sahk idüb burnuna püfküreler nâfi’ ola ve eger sinegi öldüreler ve sirke ile ezeler buruna püfküreler kanın duta mücerrebdır ve eger gülnâr-ı Mısırîyi sahk idüb püfküreler kanı duta ve eger yünü **ammâ koyun yünü** ola yakalar külün buruna püfküreler fâ’ide ide ve eger deve yünü ola azîm fâ’ide ide ve eger toy yüregini tuzlayub kurutsalar ve burnu kanayan kişinin boynuna asa kosalar veyahûd koynuna koysalar derhâl Tenri Te’âlâ’nın kudretiyle kan dine mücerrebdır **biz tekrâr tekrâr tecrîbe iddik sahîhdır** ve eger yogurd tulumunun ağzına bağlanan ipi veya emzigine bağlanan ipi burnu kanayan kişinin boynuna taka kosalar derhâl kanı dine ve eger bir pâre tuzu kolundan kan alıcak tamarın üstüne bendle bağlasalar kan almadan ve tamarı açmadan derhâl burnu kanı dine ve **eger sinle topragından alub ve su ile yogurub alnına bağlayalar derhâl kanı dine ve eger marsama yapragını döğüb ve suyun sıkub burnuna tamızralar derhâl kanın duta ve eger marsamanın yapragını döğüb burnuna sokalar derhâl kanı dine ve eger at başının kemüğünü yakalar âteş üzerinde iken tütününü burnuna gide derhâl kanı dine ve dahi örümcek agını mürekkebe bulayub burnu delüğüne sokalar nâfi’ ola ve bazıları ve hayâyı bağlamak müfıddır ve hâtûn kişi olıcak memelerini dibinden bağlayalar müfıd ola ve alnına kâfûr dürtmek nâfi’dir ve zâcî döğüb burnuna püfkürmek eyülerdendir ve günlük ununu püfkürmek cümle-i mücerrebâtandır ve şeb yumşak döğüb püfkürmek nâfi’dir peygamber çiçeği dirler topalak sûretlü bir ot olur hûb rayihâlu ak çiçeği olur ol çiçek kökünü döğüb yemegle burnu kanını dutar mecâl virmez şöyle kim envâ’ ilâclar idüb dürlü dürlü devâlar itmişler hıc çâre bulunmuş degil âhir peygamber çiçeğinin kökünü yedüğü gibi tenrinin kudretiyle ol kişi şifâ buldu tamâm mevt haddine varmış idi allahın inâyetiyle bu otcagız sebeb düşdü hem burnu kanın dutar hem hayz kanın dutar ve hem bevâsır kanın dutar ve hem kusmağı dutar her ne yerden kan gider olsa yimek ile dutar ve bir garîb nesne kim burundan kan akar olsa tütüzdürüb buhûr itmegle ayırık ömründe olmaz gayet mücerrebdır kız oğlan kızın kasığından bir kaç kıl alalar âteş üzerine koyub ol kişinin burnuna buhûr ideler derhâl kanı dine ayırık akmaya lâkin her kişiye itmek câyiz degildir katı sarb olmayınca itmeyeler zîrâ bir kişi gördüm bir oğlancığa itmiş kırk gün akdugundan sonra ba’dehû ömründe akmaç olmuş dâyim akmadugundan zahmet çekerdı kan aldırmaç ve hacâmat buyurmaç gerek tâ kim râhat ola ve kan gitmedüğünden ba’zı kişilere zahmetler hâsıl olur burnu kanamak dahi gayet gereklı nesnedir niçe yerlerde buhrân vâkî’ olub akar fâ’ide hâsıl olur ölmekden kurtulur niçe sag kişilerde burnu kanâr fâ’ideler hâsıl olub baş agrısından ve niçe illetden emîn olur ve kanın ifrâtı eyü degildir akdugundan beden za’if olur ve rûh dahi eksilür nâcâr olmayınca buhûr itmeyeler bu kadar kıyl ü kâl andan ötrü dinildi ve zâcî yakıb ununu burnuna püfküreler derhâl kanı dine mâzû unu dahi gayet eyülerdendir demü’l-ahaveyn ve söyünmedik kireç ve alçu ve sabır ve yanmış kâğıd bunlar hep eyüdüdür ve yumurta agın bir fitîl düzüb ve kirece bulaşdurub burnu sokmak dahi eyüdüdür ve burunda cerâhat çok olmak ve kokmak olsa balmûmun ve gülyagın ve tauk yağın erideler birbirine karışdurub burnun içine dürteler ve sabah ıssı su ile istinşâk ideler nâfi’ ola inşâ’allahü-te’âlâ”**

3.3.15. Onbeşinci Bab: Ağız, Dudak, Dil, Diş, Gırtlak ve Boğaz Hastalıkları Hakkında

Dudağın yarılması: Tedavisi tavuk yağını susam yağı⁵⁶⁴ ile eritsinler ve nişasta, kitre ve mazı hepsini dövüp elesinler ve havanda pürüzsüz olan kadar ezsinler⁵⁶⁵ ve sürsünler. Tavuk yumurtasının içindeki ince zarı ona (dudağa) koysunlar ve birkaç gün bıraksınlar, her akşam makatı⁵⁶⁶ menekşe yağı ile yağlasınlar.⁵⁶⁷

Ağızda aft: Kifal damarından kan aldırınsınlar veya boyundan hacamat yaptırsınlar veya çeharregden aldırınsınlar ve ekşi tatlı nar suyu ile ve cavşir ile tabiatı yumuşatsınlar⁵⁶⁸, sumak, mercimek, gülнар, mersin ağacı meyvesi (habbü'l-as) ve sarı helileyi gül suyunda kaynatsınlar ve süzsünler ve ağızda tutsunlar. Eğer şişlik beyaz olursa kadın tuzluğu (huzaz)⁵⁶⁹ sirkede kaynatsınlar, süzsünler ve onunla çalkalasınlar.⁵⁷⁰ Kırkboğum, biber, kebabe biberi ve akırkarha dövsünler, pişirsınlar ve *abkame* ile çalkalasınlar. Eğer siyah olursa kırmızı ve sarı arsenik, bure, göztaş (zac), akakıya, mazı ve nar kabuğunu dövsünler ve bal ile karıştırsınlar, küçük çömlekte yapsınlar ve çamurlasınlar⁵⁷¹, ateşte kavursunlar sonra o çömlektен çıkarsınlar ve dövsünler, ağıza koysunlar.⁵⁷² Sonra ılgın ağacı (gezmazu), mersin

⁵⁶⁴ YİŞ: Yerine “*şîrûgan yagı*” kullanılmıştır.

⁵⁶⁵ YİŞ: “*havânda karışdıralar şöyle kim gayet nerm ola merhem gibi ola andan sonra dürteler*” şeklindedir.

⁵⁶⁶ YC: ب nüshasında mide olarak geçtiği dipnotta belirtilmiştir.

⁵⁶⁷ YİŞ: Devamında; “*kurdbagrı didikleri ağacın yapragın ağızda çiyneyeler ve dille dudaga bulaşduralar fâ’ide ide*” yer almaktadır.

⁵⁶⁸ YİŞ: “Tabiatı yumuşatsınlar” yerine “*ishâl itdüreler*” kullanılmıştır.

⁵⁶⁹ YİŞ: Yerine “*havlân-ı hindî*” kullanılmıştır.

⁵⁷⁰ YİŞ: Devamında; “*bir dürlü dahi topalak ve kebâbe ve fülful ve âkırkarhâ bunları döğüb eleyeler ve sirke ile kaynadalar ve mazmaza ideler*”

⁵⁷¹ YİŞ: “*bir çölmege koyalar ve agzın kil-i hikmetle dutalar ve oda koyalar şöyle kim onat pişe*” şeklindedir.

⁵⁷² YİŞ: “*gülyagıyla ağızda dutalar nâfi’ ola*” devamında bir çok terkip daha ilave edilmiştir; “*ve lisânü’s-sevr ya’ni sığır dili yapragını yakalar külün alalar oglancıklar ağızlarına dutalar ağızlarının harâretini gidere ve agzın hoş eyleye ve gâvzebân yakmayub kurudub dögseler ve eleseler oglancıkların ve büyük kişilerin ağız ağrısına ursalar ağızlarında dutsalar gayet fâ’ide idüb gidere ve bu ota arabca lisânü’s-sevr dirler ve parisice gâvzebân dirler ve bir mücerreb nesne dahi kim ağız ağrısının her nev’ine fâ’ide ide ve her kişiye fâ’ide ide (FAP: ve eğer) kadın tuzlugunun kökünün kabını alalar kaynadalar ve suyun agzı ağrıyan kişi ağızda duta ve mazmaza eyleye gayet fâ’ide idüb gidere ammâ gayet acıdır ve müfiddir ve oglancıkların dili üstünde gayet yaramaz ağız ağrısı belirse kalın*”

yemişi sirkede kaynatsınlar ve onunla gargara yapsınlar, eğer yanarsa gül yağını ağızda tutsunlar, faydalı olur.⁵⁷³

Diş köklerinden kan gelmesi:⁵⁷⁴ 30 dirhem nar kabuğu, nar çiçeği, mazı, göztaşı, akırkarha her birinden 10 dirhem, sumak 15 dirhem, Hint tuzu beş dirhem ve mersin ağacından 10 dirhem alsınlar, dövüp karıştırınsınlar ve sürsünler. Diğer nüsha: Gülnar, kımızı gül ve mercimek her birinden bir ölçü alıp kavursunlar, Hint tuzu iki kısım ve Suriye zâcı bir ölçü, demir sülfat (kalkand) iki ölçü, akırkarha ve ılgın ağacı her birinden bir ölçü alsınlar, dövsünler ve üflesinler.

Diş gevşekliği (oynaması): Ardıç meyvesi (ebhel), yeşil mazı, göztaşı (şebyemani), akırkarha, gülnar, ılgın ağacı, çekirdeksiz⁵⁷⁵ sumak, sarı helile, kırk boğum, sümbül, kapari kökü kabuğu, ceviz, mür, biber, zencefil ve yanmış öd ağacı alsınlar, dövüp pişirsınlar ve diş dibine sürsünler, faydalı olur.⁵⁷⁶

Diş eti erimesi (çekilmesi): Dövmüş kalye (şehar) bal ile karıştırınsınlar, ovsunlar, hasarlı diş etini temizler ve yeni et çıkarır.⁵⁷⁷

*olsa zâr gibi yapışmış olsa veyahûd anadan bile dogsa azcık fülful gubâr gibi yumşak dögeler ve biraz çivit dögeler azcık şeker bile katarlar evet çivit çokça ola ol ikisi az ola dili üzerine dürteler ve anası kendü saçını şehâdet parmagına dolaya ol sâc dolanmış parmagla kazır gibi ide ol dögdiğu otu dile eküb bir lahza durduğundan sonra ol sâchlı parmagının ucuyla soyub kopara bir def ‘ada yâ iki def ‘ada şifâ bula inşâ ‘allahü-te ‘âlâ ve agzın agrısına arabca kalâ ‘dirler eger kalâ ‘kızıl olursa kızıl gül tohum ele girmezse kızıl gül kurusu ve tabâşir ve nişâsta ve mercimek kim kabı soyulmuş ola ve tohmekân ve kişnıc ve sumâk ve azcık kâfür gerü kalan edviyyeleri berâber alub dögüb eleyeler ve edviyyeler berâberi şeker katarlar ağıza süreler hem ağızda dutalar andan sonra ağızda sirke ile gülâb dürteler ve dahi sonra yağın dürteler fâ ‘ide ide ve ağız agrısı kızıl olucak enseden hacâmat ideler ve eger ağız agrısı ak olursa dögölmüş tuzu balla karışdırıb dürteler andan sonra ağıza sikencübîn alalar nâfi ‘ola”*⁵⁷³ YİŞ: Bu cümle bulunmamaktadır, gülyağını ağızda tutulmasından daha önce bahsedilmiştir, ancak ilaçların yakması durumunda kullanılmasından bahsedilmemiştir.

⁵⁷⁴ YİŞ: Bu madde Topkapı Revan nüshasında yer almazken, FAP nüshasında bulunmaktadır.

⁵⁷⁵ YİŞ: “Çekirdeksiz” bulunmamaktadır.

⁵⁷⁶ YİŞ: Devamında; “bir dürlü dahi (FAP: asanca mücerrebdür) mercânı yumşak dögüp sahk ideler ve diş diplerine dürteler bu eyü mücerreb ilâcdır ayrık diş ırgalanmaya muhkem ide **bir dürlü dahi kalyeyi yumşak dögeler yumurta sarusuyla karışdırıb bir yaş beze sarub ocakda kül koru içinde pişüreler ve çıkaralar ba‘dehü gubâr sahk idüb diş diplerine dürteler çirkin pâk idüb eyü et bitüre nev’-i diğer zerâvend-i müdahrac ve iki kardaş kanı ve burçak unu ve süsen kökü ve kündür ya ‘ni ak günlük** her birinden berâber dögüb eleyeler ve unsulî sikencübîn ile karıştırılar ve dâyim dürteler bitince eger unsulî sikencübîn ele girmezse sirke ile karışdırıb süreler revâdir” yer almaktadır.

⁵⁷⁷ YİŞ: Bir önceki madde ile yerleri değişmiştir ve verilen tarifler farklılık bulunmaktadır; “eger ağız içinde diş dipleri yense ve oyulsa delik delik olub eti çürüse kim ana arabca âkile dirler ve pârisice hüre dirler ilâc evvel sinirlice ot yaprağın dögüb suyun alalar ol hûreyi sinirli yaprak suyuyla yuyalar andan

Kötü ağız kokusu: Eğer mideden olursa küçük ıtrıfil, pelin otu şarabı, *eyaric-i faykara* ve ham zerdali pişmiş ve meyve suyu (maü'l-fevakih) fayda eder. Eğer dişlerden olursa misvak ve kürdanla temizlemelidir.

Ağız kokusunu hoş yapan macun yapılışı: Mersin ağacı (murd) yaprağı ve çekirdeği çıkarılmış kuru üzüm, eşit miktarda dövşünler ve karıştırsınlar, şerbeti sabah ve akşam bir miktar versinler.⁵⁷⁸

(FAP: tavuk yağıyla ol yere bal dürteler üzerine) unnâb yaprağın kurudub ve yumşak döğüb eleyeler ve **balla karışdıralar ol hûrenin** üzerine dürteler iki def 'a yâ üç def 'a yuyub dürtmeyle islâha gelüb bite inşâ 'allahü-te'âlâ gayet mücerrebdır bir dürlü dahi diş diplerinin eti yenmesine ve hûre ilâcına kalyeyi yumşak döğeler balla karışdıralar eti yinmiş diş diplerine dürteler pâk ide ve eyü et bitüre"

⁵⁷⁸ YİŞ: "bir koz kadarı sabah ve bir koz kadarı gice ekl ideler" devamında bir çok ilaç tarifi verilmiştir; "ağız kokusun eyü itmek için habblar kim sabah sabah ağızda dutalar az az çiyneyüb yudalar sünbül ve karanfil ve kurfe ve cevz-i bevvâ ve su 'd ve turunc kabı kim ağac kaunudur ve Türkçe turunc didikleri nârençdir ve üd-ı Hindî bunları döğüb eleyeler berâber çekirdeksiz kızıl üzümle karışdıralar azcık misk sahk idüb bile karışdıralar nohûd kadarı habblar ideler her sabah üç tanesin ağızda tutub çiyneyeler ve suyun yudalar ve ağız kokusiçün kerefis yaprağın çokça yiyeler ve biz dâyim tecrîbe itdigimiz budur kovan otu didikleri otdur kim ogul otu dahi dirler arabca bâdrençbûye ve pârisice bâdrenbûye ve Türkçe dâdranbû dirler turunc kokulu otdur ol otu aşâ isfenâh yerine dograyub bile pişürdük bir zamân yidik ağız kokusun gayet hûb râyihalı itdi ve yaramaz râyihâsın giderdi tekrâr tekrâr tecrîbe itdik çigle ve pişmiş ile yemegle ağız kokusu eyü oldu fâ'ide ebegümeci yaprağın bir kaç gün her sabah çiyneyüb tükürseler diş eti çirkin ve ağız çirkin ve kokusun gidere et bitüre fâ'ide ide sıfat-ı ma'cûn-ı nefis yaş mersin yaprağı ve kurfe ve emlec ve su 'd ve sünbül-i Hindî ve turunc kabı ve mekke ayrugu ve mastakî ve karanfil ve cevz-i bevvâ ve kebâbe ve hîl ve zencebîl her birinden berâber döğüb eleyeler ve biraz müşk katalar ve tamâm edviyyelerin iki vezni kadarı çekirdeksiz kızıl üzüm döğeler edviyeler ile yoğuralar cevz kadarınca ağızda dutalar ba'dehû yudalar ve şarâb-ı reyhânîden içen kişi olursa biraz kadarı tenâvül ideler Lâkin bunlar kusmakdan ve ishâl ile mi'deyi tenkiye itdikden sonra olıcak hûbdur sogan ve sar'amsak râyihâsın gidermeğe ilâc peyniri yufkacık dileler ve zeytyağı içinde kaynadalar üzerine döğölmüş karanfil ekeler ve yiyeler soganın ve sar'amsağın ve kentane râyihâsın gidere veyahûd üzerine yaş kişnîc veya kuru kişnîc çiyneyeler ziyâdece çiyneyeler suyun yudalar veyahûd sezâb yaprağın çiyneyeler veya zürünbâd çiyneyeler hem bu zikr itdigimizin râyihâsın gidere ve hem süci râyihâsın gidere veya böğürtlen yaprağın çiyneyeler veya na'na veya yârpûz çiyneyeler üzerine sirke içe şarâb râyihâsın gidermeğe topalağı şarâbdan sonra çiyneyeler ve kebâbeyi bile çiyneyeler dahi kuvvetlü ola diger su 'd ve kebâbe ve zürünbâd bunları çiyneyeler ve diş diplerine dürteler def 'ide ağızdan akan selyârı kesmeğe ilâc uyurken ağızdan selyâr aksa yaş kâsni yiyeler bir niçe gün arı tuzla ammâ aç karnına yiyeler kâsni acı mârûla dirler kim bağçelerde ekerler suyun çıkarmak için ve yabanîsine künik dirler gökçe çiçeği olur güz eyyâmında açılır ve misvâk çok ovalar gargara dahi ideler ve her gün ıtrıfil-i sagîrden yiyeler ve çok çok kusalar üzerine şekerle mastakî yiyeler ve her sabah ıssı su cur'a cur'a içeler sıfat-ı edviyye kim çiyneyeler galiz rutûbetleri latîf ide ve başdan aşaga indüre tag yârpûzu ve merzengüş ve mevizec ve hardal döğeler ve sirke ile karıştıralar kim sumâk ile kaynanmış ola bir dürlü dahi tekrâr tekrâr gargara ideler hardalı döğeler bir niçe gün sirke ile gargara ideler gargaradan sonra her gün dili ovalar bu edviyyeler ile kim zikr olunsa ol edviyyeler bunlardır ki gargaradan sonra dile dürtüle ve **dili ovalar** (FAP: dil ağır olmaklığın ilacı) budur nûşâdır ve âkırkarhâ ve fülful ve hardal berâber alub ve gayet yumşak döğeler ve dili altına ova ova süreler ve dil üzerine ve dört yanına dürteler ve bezr-i katûnâ lu 'âbın cur'a cur'a içeler"

Diş ağrısı: Eğer soğuk su ile yatışıyorsa kan aldırınlar ve hacamat yaptırınlar, nar suyu ve sarı sabır (habb-ı şebyar) ile tabiatı yatıştırınlar ve sirke ve gülsuyu ile gargara yapsınlar. Çeharregden⁵⁷⁹ [kan alsınlar], senun (diş ilacı) faydalıdır. Akırkarha dövsünler, kafurla pamuğun arasına koysunlar ve dişlerin üzerine yerleştirsınlar. Eğer sıcak su ile yatışıyorsa *eyaric-i faykara* versinler, acı elma, akırkarha, gülmar, kırk boğum ve zerumbet alsınlar ve sirkede kaynatsınlar, onunla gargara yapsınlar.⁵⁸⁰

Kararmış diş:⁵⁸¹ 10 dirhem kanbil otu, yanmış mazı ve kara ağzı (savec-i Hindi) her birinden iki dirhem alsınlar, dövsünler, pişirsınlar, karıştırınlar ve onunla ovsunlar.

Büyük senûn yapılışı: Dişleri beyazlatır ve hoş koku verir. Sırça köpüğü (meshukunya) ve deniz köpüğü (zebdü'l-bahr) ve çini çömleği ve sarı helile tanesi her birinden iki dirhem alsınlar, akırkarha, kırk boğum, gülmar, kapari kökü kabuğu, sümbül ve yanmış öd ağacı her birinden bir dirhem, kalye (şehar) üç dirhem, şeker 10 dirhem bunları misvak yapsınlar. Diğer nüsha: Kırmızı gül, gülmar, sarı helile çekirdeği, sümbül, Hint tuzu, yanmış öd ağacı, mersin yemişi (habbü'l-as), karanfil, küçük kakule (hayrbuva), kebabe ve deniz köpüğü her birinden bir parça, kırk boğum ve akırkarha her birinden üç ölçü.⁵⁸²

⁵⁷⁹ YİŞ: Açıklama yapılmış “*çehârrek dirler ağızda bir tamar olur andan kan alalar*”

⁵⁸⁰ YİŞ: Tedavide akırkarha ve sad bulunmamaktadır, devamında birkaç tarif daha eklenmiştir; “*devâ-i diger diş ağrısına eğiri yumşak dögeler dürteler nâfi‘ ola bir dahi sar‘amsağı dögüb dişe dutsalar müfîd ola ve hardal dögüb dişe dutmak gayet eyü ola ve katranı kireç ile karışdırıp dişe dutmak eyüdür ve mevîzec yalnız ve âkırkarhâyı yalnız veya ikisini dahi bile dutmak nâzleyi döker ve diş ağrısın sâkin eyleye ve bân otu tohumun buhur idüb tütününi kamış ile ağıza çekmek kim dişe yetişe gayet eyüdür ve bir garîb mücerreb devâ dahi hem bizim terkîbimizdir soukdan olana gayet eyülerdendir zencebîl ve mâzeryûn kim Türkçe kılapa dirler ve gârikûn ve âkırkarhâ ve mevîzec ve eğir her birinden birer direm dögeler eleyeler ağrıyan dişe dutalar şifâ ola aded-i daru altıdır ve bir garîb ilâc dahi serküleyi dögüb eleyeler su ile yogurub elinin avucuna bir filori kadarınca bez ile bağlayalar şöyle kim diş ağrısı sag tarafda ise sol elinin ayasına bağlayalar ve eger sol tarafda ise sag elinin ayasına bağlayalar kabkaraca yaka ağrısın gidere tenrinin emriyle inşâ‘allahüte’âlâ serküle dedigimiz ota arabca şaytarâc dirler felâsîfeye girür”*

⁵⁸¹ YİŞ: Bu kısım bulunmamaktadır.

⁵⁸² YİŞ: “*üçer direm*” devamında “*dögüb eleyeler ve dişleri muhkem misvâklayub diş diplerine sürteler nâfi‘ ola*” yer almaktadır.

Dil şişmesi: Onun tedavisi ağız şişmesi (aft) tedavisi gibidir. Dilin derisinin yarılmasında sebestanı ağızda tutsunlar ve sinir otu luabı yudum yudum içsinler.⁵⁸³

Dil ağırlığı (yavaş dönmesi): Nişadır, akırkarha, biber, hardal eşit miktarda alsınlar dövsünler ve pişirsinler, dilin köküne sürsünler ve salıyı dışarı çıkarsınlar.⁵⁸⁴

Dıfda⁵⁸⁵ eğer hararet ile olursa it üzümü suyu, ekşi nar suyu, sumak, gül, harnub, mazı, nar kabuğu, mersin yemişi (habbü'l-as), ılgın ağacı ve misket limonu (ahak)⁵⁸⁶ pişirsinler, onu süzsünler ve suyunu ağızda tutsunlar. Eğer hararet olmazsa zac, nişadır ve ezilmiş şebyemani ona değdirsinler.⁵⁸⁷

⁵⁸³ YİŞ: Devamında; “ve ağızda eğleyeler” yer almaktadır.

⁵⁸⁴ YİŞ: Bu tarif bulunmamaktadır ve dil ağırlığı maddesi ağız kokusu bahsinden sonra gelmektedir; devamında “(FAP: sıfat-ı edviye kim anunla gargara ideler dilin ağırlığın gidere ve tatmak hissin geri yerine getüre fülful nişadır zencefil akırkarha mev-i yezh hardal bure süd tuz çörek otu merzenguş bunları döğeler su ile kaynadalar gargara ideler şöyle kim boğazdan gitmeye ve dimağ pak olmuş olursa yakı ideler cündübidester kunduz taşagıdır ve yarouz ve hafasul sirke ile ve bal ile karışduralar başa yakı ideler) dil ağırlığı kim harâretten ve kurulukdan ola ıssı suyu boynun ensesinden ve kulak diplerine az az dürteler ve benefşe yağı veya kabak yağı bunlardan ılıcak idüb boynu sinirlerine ve kemüklerine dürteler ve ovalar ve bu yağlardan ıssıcak idüb ağızda dutalar ve ter u tîb tedbîrin ideler sıfat-ı devâ kim fâ’ide ide şol dile kim şişe ve ağızdan çıka soganı döğeler ol şişmiş dili soganla ovalar veyahûd ağaç kaunu ekşisiyle ovalar veya ekşi enâr ile ovalar tâ kim çok tükürüğü aka andan kendü evvelki hâline döne yine yerine vara ve eger bunlardan ele girmezse tuzla ve sirke ile ovalar bu dahi ele girmezse iki elinde olan baş tamarından kan alduralar anınla dahi olmazsa veya baş tamarı bulunmazsa veya kan alıcı baş tamarından başaramazsa gövde tamarından kan alalar ve ağız ağrısı ve hunnâk ve bogaz ağrısı kim anların ilâcın ideler” yer almaktadır.”

⁵⁸⁵ YİŞ: “bir devâ dahi kim dil altında mün’akid olur bez gibi yumurlanur anâ dıfda’ [dıfda’ lügatde kurbagaya dirler] dirler alalar nûşâdır ve mâzû ikisin yumşak döğeler ve ol dıfda’yı anınla tekrâr tekrâr ovalar eyüce ovıcak anınla ifnâ olur gider belürsüz”

⁵⁸⁶ YİŞ: Bulunmamaktadır, devamında yapılışı anlatılmıştır; “bunları berâber döğüb eleyeler enâr suyuyla ve it üzümü suyuyla kaynadalar ve süzeler suyun ağızda dutalar ve eger harâret olmıyacak olursa râmek dirler bir terkîbdır nûşâdır ve şeb bunları döğüb eleyeler ve karışduralar ol zahmete irişdirib bogaz içinde dürteler şifâ ola inşâ’allahü-te’âlâ” yer almaktadır.

⁵⁸⁷ YİŞ: Devamında farklı rahatsızlıklara ilişkin ilaçlar yer almaktadır; “ırganan dişi berk itmege mücerreb devâdır mercânı gayet yumşak sahk ideler ve diş diplerine bir kaç def ‘a dürteler gayet muhkem ola diş ağrısı harâretten olursa üzerine afyon koyalar derhâl ağrısı sâkin ola ve kâfur dahi fâ’ide ide ve tohmekânı döğüb dürtmek eyüdüdür ve berşâ’işâ yimek ve dürtmek gayet eyüdüdür husûsâ nâzleden ola ve yelden olana tiryâk-ı erba’a ve kâsni ve taneçâdır dürtmek nâfi’ ola ve defne yemişi yalnız döğüb dürtmek nâfi’dır ıssıdan olan diş ağrısına karlu ve buzlu suyu ağızda tutucak sâkin olur souk havâ degicek râhat olur soukdan olan diş ağrısına tuzla kepegi tavada kaurub ve bez içine koyub taşradan üzerine tutmak ve darıyu ancılâyın kızdırıp üzerinden çıkı ile tutmak gayet fâ’ide ide ve arabca böyle itmek tekmiûd dirler ve ısırgan dikenini yapragın döğüb ve kaynadub yakı itmek gayet fâ’idelüdüdür bu devâyı diş dibine yapısduralar muhkem eyliye ve sarulugun gidere cülnâr ve tabâşîr ve kızl gül ve yilgun yemişi berâber döğeler eleyeler diş diplerine yapısduralar nâfi’ ola sünûn kim kâbız dişleri berk eyleye ve agzı eyü eyleye ve kanı kese helîlec ve belîlec ve emlec ve kızl gül ve cülnâr ve akâkıyâ ve şeb ve karza ve tabâşîr ve âkırkarhâ bunları berâber döğüb eleyeler diş diplerine dürteler nâfi’ ola”

Hunnak (Difteri):⁵⁸⁸ Eğer kan baskın olursa dil altından veya kifalden kan aldırınsınlar, baldırın üstünden hacamat yapsınlar.⁵⁸⁹ Eğer ağrı şiddetli olursa taze sütle menekşe şarabıyla gargara yapsın, ikinci gün yaş kişniş suyu ile it üzümü suyu hangisi olursa meypohte ile gargara yapsın, sonra rezene suyu ile ve hıyarşember ve meypohte ile gargara yapsınlar. Maddesi balgamî olana gelince boy otu ve inciri pişirsinler ve ekşi hamuru onda ezsinler ve onunla gargara yapsınlar, meypohte ve hıyarşemberi onda çözsünler, onunla gargara yaptırınsınlar.⁵⁹⁰ Erimiş inek yağıyla⁵⁹¹ gargara faydalı olur, lahana usaresi ile mey pohte gargara yapmak faydalı olur.⁵⁹² Yarım pişmiş yumurta sarısı badem yağı ile biraz kitre ve nişastayı karıştırınsınlar çok faydalı olur, sonra ılgın ağacı ve susam kökünü suda pişirsinler ve onunla gargara yaptırınsınlar.⁵⁹³ Kan (hun) açılıp irin gelirse sıcak su ile ve inek yağıyla gargara yapsınlar ki temizlensin. Eğer lavman yapılmış, her iki el damarından ve dil altı damarından kan alınmış, ense ve çene altından şişe çekilmiş olsa ve sıkıntı henüz yatışmamışsa ve açılmamışsa, sığır ödü ve eşek hıyarı (kıssaü'l-hımar), kantariyun usaresi her ikisinin kaynamış suyu ile, kırlangıç külünü sirke ile tıla etmeli ve kırlangıç ilacı (devaü'l-hatatıf) verilmelidir. Eğer madde pişmiş olursa geç açılır; mazı, gülnar, ılgın ağacı, nar kabuğu ve şebyemani eşit miktarda alsınlar, dövüp pişirsinler ve boğaza üflesinler.⁵⁹⁴ Kemik yemiş ve beyaz olan köpek dışkısı çözücüdür.⁵⁹⁵ İnsan dışkısı ve kırlangıç dışkısını, açmak için dışarıdan sürsünler. Yemek [olarak] kepek şekerli su yağ ile [versinler]. Eğer madde sıcak olursa ekşi ve tatlı nar suyu ile keşkten ve mercimekten *keşk-âb* versinler.⁵⁹⁶

⁵⁸⁸ YİŞ: “*hunnak illeti ve dil şişi*” şeklinde yer almaktadır.

⁵⁸⁹ YİŞ: Baldır üstünden hacamat edilmesi Topkapı Revan nüshasında bulunmazken, FAP nüshasında yer almaktadır.

⁵⁹⁰ YİŞ: Meypohte ve hıyarşemberi ezip gargara yapma bulunmamaktadır.

⁵⁹¹ YİŞ: “*inegin sâ yağın eridüb*” şeklindedir.

⁵⁹² YİŞ: Devamında; “*eger gec açılıb pişmeyecek olursa mâzû ve enâr kabı ve gülnâr ve şeb bunları döğüb eleyeler bogazına püfküreler gayet nâfi ‘dir*” yer almaktadır.

⁵⁹³ YİŞ: Bu cümle bulunmamaktadır.

⁵⁹⁴ YİŞ: Bu cümle bulunmamaktadır.

⁵⁹⁵ YİŞ: Devamında açıklama yapılmıştır; “*it boku kim kemük yedirmişler olalar ve ol it boku kim kemük yemiş ola ak olur yumşak döğeler eleyeler ve mâsıra veyahûd kalem ile bogazına püfküreler acâyib mücerredir ve it necisini bal ile karışdırıb taşradan bir bezle enegi altından bogazına yakı ideler derhâl açıla*”

⁵⁹⁶ YİŞ: Yemek kısmı bulunmamaktadır. Devamında; hunanın geç açılması, boğaza sülük yapışması ve boğaza bir şey kaçması ile yöntemler yer almaktadır; “*eger gic açılmak olursa hardal ve nûşâdır ve âkırkarhâ ve kâsni ve fülful ve bûre bunları bal şerbetiyle ezeler gargara ideler nâfi ‘ola sıfat-ı devâi ‘l-hurmulî* (FAP: hermel) *boğaza püfküreler budur yüzerlik tohumu ve turp tohumu ve kâsni ve Mürr-i Mekki ve bûre ve nûşâdır cümlesini berâber döğüb eleyeler bogaza püfküreler ve eger bu eczâları bal*

3.3.16. Onaltıncı Bab: Soğuk alınlığı, Nezle, Öksürük, Zatü'l-Cenb, Dıkku'n-Nefes ve Zatürre Hakkında

Sıcak zukkâm (soğuk alınlığı): Sıcak zukkâm belirtisi burundan inen sulu ve yakıcı şeydir ve burnu yakar. Tedavisi: *Keşk-âb* versinler, hünnap ve sebestanı onda pişirsinler⁵⁹⁷, haşhaş tohumunu dövünler karıştırıp yoğursunlar⁵⁹⁸ veya gülsuyu ile fayda eder. Üç gün sonra kan aldırınlar, eğer göğse indiyse zufa şarabı ve *keşk-âb* versinler. Eğer nezle yapar ve öksürük getirirse *habbü's-seal* yapsınlar.⁵⁹⁹ Yapılışı: Menekşe ve buyan balı (rubb-u susen), kitre, nişasta, ebegümece yaprağı (berg-i hubbazi) ve onun tohumunu her birinden bir dirhem alsınlar ve tatlı buğday tohumu içi, hıyar tohumu, acur, beyazlatılmış tatlı badem içi, bakla unu her birinden iki dirhem, haşhaş tohumu bir dirhem, şeker hepsini yarısı kadar⁶⁰⁰, ayva çekirdeği luabıyla

ile karıştırsalar virseler nâfi' ola ve eger mâdde sevdâvî olursa kelem yapragının suyuyla mey-puhte nâfi' ola ve ekşi hamîr dahi nâfi' ola ve gıdâsı kepek suyuyla badem yağı ola kim şeker ile kaynadalar ve eger ıssı mâdde olursa mercimek suyuyla ekşi enâr suyun ve tatlu enâr suyun karışdırıp içüreler hem gargara ideler veya ekşi alma rubbıyla veya dut şarâbıyla veya gül suyuyla sumâk ezeler gargara ideler üç güne degin böyle ideler baş tamarından kan aldırdıktan sonra ve hukne ile ishâl itdikden sonra veya mâû'l-fevâkih ile ishâl itdikden sonra dördüncü günden sonra incirle üzüm pişirib suyulla gargara ideler veya hıyârşenbe içiyle ve mâ'il-asel ile gargara ideler nâfi' ola inşâ'allahüte'âlâ [150b] ve demevî hunnâkda dil kızıl olub şişe mercimek ve kızıl gül ve kuru kişnîc her birinden birer avuç alalar ve suyla kaynadalar ve sirke karışdırıp gargara ideler nâfi' ola sıfat-ı sülûk ilâcî kim bogaza yapışa sirke ile ve hardal ile tekrâr tekrâr gargara ideler veyahûd kâsniyi sirke ile ezeler gargara ideler veyahûd sirke ile tuzla veya sogan suyulla gargara ideler veyahûd çörek otunu döğüb hardal ile karışdırıp bogaza püfküreler veya at gözüne koydukları otcagızlar kim iki dürlü olur birisi al çiçeklü olur ve birisi lâciverdî gök çiçeklü olur yere yayılucâ biter kişnîc gibi tohumları olur at gözünde si (?) olıcak kurudurlar at gözüne koyarlar derhâl eyü olur ol döğeler bogaza koyalar derhâl sülügü öldüre bogazdan düşüre bir garîb ve mücerreb nesne kim nazîri yokdur ve kanda gerek ise bulunur katranı adamın başında bingüldagina dürteler derhâl olan sülûk düşe eger ata ve sığra ve koyun bogazlarına sülûk yapışacak olursa depesine ve tulunlarına kim arabca şakîka dirler katranı dürteler derhâl sülûkden kurtula bi iznillah-ı-te'âlâ sülûkden kan akar olsa kanı kesmege ilâc enâr kabın ve cülnâr ve sumâk kaynadalar gargara ideler ve gülnâr ve günlük ve nişâsta [151a] ve iki kardaş kanın sahk idüb bogaza püfküreler derhâl kanı dutula ve kaçan sülûk mi'deye yapışsa sogulcan ve namâzbûru düşürür edviyyeden içüreler bogaza bir nesne dursa veya lokma veya kemük veya kılçık gibi eger lokma dursa boğazda ardından ensesine bir kaç kerre uralar karşı üzerine az az su yudduralar eger kemük dursa veya bir ucu sivri nesne dursa biri biri ardınca büyük lokma yudalar ve hammâma gireler cur'a cur'a yağ yudalar ardınca lokma yudalar veyahûd kurşundan bir alet düzeler şöyle kim yay kirişi başı gibi ola ucu yarık ola boğaza girmeli ola anınla itî vireler veyahûd tauk yünün sokalar ve bir tedbîr ideler kim bogazdan aşaga ite nâzıklığe"

⁵⁹⁷ YİŞ: "unnâbla sepistâni arpa aşında pişüreler yedüreler" şeklindedir.

⁵⁹⁸ YİŞ: "haşhâş tohumunu döğülmüş mey-puhte ile karışmış fâ'ide ide" devamında gül suyu ile fayda eder kısmı bulunmamaktadır.

⁵⁹⁹ YİŞ: Bu cümle bulunmamaktadır.

⁶⁰⁰ YİŞ: "benefşe ve buyân balı ve kesîrâ ve nişâsta ve ebegümece yaprağı ve badem içi ve bakla unu her birinden ikişer direm haşhâş tohumu ve şeker ikisinden yedişer direm ayva çekirdeği lu'âbiyla karışdırıp habblar ideler" şeklindedir.

karıştırırsınlar ve hap yapsınlar, sürekli ağızda bulundursunlar, hıyarşember *lauku* faydalıdır. Yapılışı: Kudret helvası alsınlar, eritsinler⁶⁰¹ ve kıvam versinler, dövülmüş menekşe, bal ve hıyarşemberi onunla karıştırırsınlar.⁶⁰²

Soğuk zukkâmın (soğuk algınlığı) belirtisi: Burundan inen şey koyu ve soğuktur, zor iner. Tedavisi: Isıtılmış darıyı⁶⁰³ kişinin başına koysunlar ki ateşi beyne ulaşsın ve su içirmesinler. Agar ağacı (ileyye), kust, çörek otu ile ladin ile veya udi hindiyle yaksınlar, tütsü yapsınlar. Zufa şarabı veya zufa macunu⁶⁰⁴ veya fakı macunu versinler.⁶⁰⁵ Keşk-âbda dolgun inciri, çekirdeksiz kuru üzüm, rezene tohumu, baldırıkara (persiyavşan), zambak kökü kaynatsınlar ve bal ile versinler veya fanid ile, çayır mantarı *lauku* ve keten tohumu faydalıdır. Macun-ı fakıyı⁶⁰⁶ bu keşk-âb ile versinler ve lahana (kerneb) laukuyla çabukça pişirtsinler faydalı olur.⁶⁰⁷

Zufa macunu yapılışı:⁶⁰⁸ Rubb-ı süsen (zambak şırası), persiyavşan her birinden 10 dirhem, yabani kimyon (kırdamana) ve biber her birinden üç dirhem, tatlı badem içi ve yuvarlak zeravend (zeravend-i mudahrec) ve incir tohumu her birinden beş dirhem dövsünler, pişirsinler ve saf balla karıştırırsınlar, şerbeti üç dirhemdir.

Kufa macunu yapılışı:⁶⁰⁹ Çekirdeği çıkarılmış kuru üzüm 25 dirhem, sümbül, safran, Çin tarçını (seliha), tarçın ve dar-ı şışan⁶¹⁰ her birinden bir dirhem, kalamus tohumu (kasbbü'z-zerire), fekahe'z-zefer⁶¹¹, butm sakızı ('ilkü'l-butm), mavi mukl her

⁶⁰¹ YİŞ: "Su ile ezeler ve süzeler" şeklindedir.

⁶⁰² YİŞ: Devamında; "la'ûk ideler nâfi' ola"

⁶⁰³ YİŞ: "darıyı tava içinde kızdırıp ve bir beze koyub başına koyalar" şeklinde tarif edilmiştir.

⁶⁰⁴ YİŞ: Bulunmamaktadır.

⁶⁰⁵ YİŞ: "ma'cûn-ı koku vireler ve süsen kökünün kaynadalar bal ile veya fânîd şekerile vireler nâfi' ola ve la'ûk-ı tohum-ı kettân nâfi' ola ve la'ûk-ı gârîkûn ma'cûn-ı koku ile vireler" tarifi yapılmıştır.

⁶⁰⁶ YC: ٣ nüshasında "macun-ı zûfâfkî" şeklinde olduğu dipnotta belirtilmiştir.

⁶⁰⁷ YİŞ: Devamında; "veyahûd on tane inciri su ile kaynadalar ve içine bir hurmâ denlû ırkû's-süsün kabın yunub nîm-köft idüb bile kaynadalar tamâm pişdikden sonra suyun süzüb içüreler göğüsdeki hultı pişürüb taşra döke pişürmekde gayet nâfi'dir" yer almaktadır.

⁶⁰⁸ YİŞ: Bu madde bulunmamaktadır.

⁶⁰⁹ YİŞ: Topkapı Revan nüshasında "san'at-ı ma'cûn-ı koku" şeklindedir, FAP nüshasında "san'at-ı ma'cûn-ı kufa" olarak yazılmıştır.

⁶¹⁰ YİŞ: Dar-ı şışan bulunmamaktadır.

⁶¹¹ YİŞ: Bulunmamaktadır.

birinden iki buçuk dirhem, mür dört dirhem, saf⁶¹² bal 16 dirhem, mukulu reyhan şarabıyla eritsinler, kuru üzümü şarab ile ıslatsınlar ve dövsünler, hepsini karıştırsınlar. Şerbeti bir *miskal*⁶¹³, zufa şarabı ile [versinler], mide, ciğer ve dalak için sıcak su ile içsinler, bazı nüshalarda *dar-ı şişan* 20 dirhem, butm sakızı dört dirhemdir.

Çayır mantarı (garikun) lauku yapılışı: Zambak şurubu (rubb-ı susen) ve persiyavşan her birinden yedi dirhem, rezene tohumu, ferasiyun, kuru zufa, çayır mantarı her birinden üç dirhem, yaş mia⁶¹⁴ (maye, zamk) ve menkuş sakızı (zamkü'l-butm) meypohtede çözsünler ve ilaçları onunla karıştırsınlar sonra bal ile, şerbeti bir dirhemden bir miskale kadardır.

Keten tohumu lauku yapılışı: Bir ölçü kavrulmuş keten tohumu alsınlar, günlük yarım ölçü, kimyon (zire) ve yabancı kimyon (kırdamana)⁶¹⁵ her birinden çeyrek ölçü, saf bal ile karıştırsınlar, şerbeti bir kepçe macundan dört miskal olur, sabah ve gece bir kepçe.⁶¹⁶

Kerenb (lahana) lauku yapılışı: Lahana yaprağı alsınlar, pişirsinler ve tuz ile elde ovsunlar, suyunu sıksınlar, çuval bezi ile süzsünler, miktarınca bal koysunlar ve kıvam versinler.⁶¹⁷

Koyu balgamı söken habbü's-süal (öksürük hapi) yapılışı: Rubb-ı susen (zambak sırası), rezene tohumu, kereviz tohumu, persiyavşan, koyun pıtrağı (gafet)⁶¹⁸, çayır mantarı her birinden bir dirhem, acı badem içi beş dirhem, arpa şekeri (fanid) yedi

⁶¹² YİŞ: “kefi alınmış bal” şeklindedir.

⁶¹³ YİŞ: “şerbeti bir dirhemdir” şeklinde ölçü verilmiştir.

⁶¹⁴ YİŞ: “ferâsiyûn kim Türkçe itsiyegi dirler ve zûfâ ve gârikûn her birinden üçer direm ve mî'a-yı sâ'ile kim karagünlük revâgıdır zîgâla dahi dirler ve menkûş sakızı her birinden birer direm ve çekirdeksiz kızıl üzüm yigirmi direm” şeklindedir.

⁶¹⁵ YİŞ: Açıklama yapılmıştır; “kim geyik sırsı dirler râziyâneye benzer iri olur büyük tohumları olur yassı otu kokulu olur Kastamonu'da kuru ete ekerler kemnûn yerine sîre dirler”

⁶¹⁶ YİŞ: “balla karıştıralar la 'ûk düzeler şerbeti iki miskâldir sabah ve ahşâm ekl ideler” şeklindedir.

⁶¹⁷ YİŞ: “kelem yaprağın alalar el ile ovalar şöyle kim suyu çıkmaga kâbil ola bezden sıkub süzeler süzülmüş suyun yarusu kadarınca bal katalar kıvâma getüreler sabah ve ahşâm yiyeler nâfi'dir” şeklindedir.

⁶¹⁸ YİŞ: “gâfes kim Türkçe kuzu butrağı dirler” açıklaması yapılmıştır.

dirhem.⁶¹⁹ Diğer nüsha: Rubb-u susen, biber ve rezene tohumu her birinden beş dirhem, arpa şekeri (fanid) hepsinin yarısı kadar⁶²⁰, hepsini uyku vakti ağıza koysunlar ve kuru incir ve ceviz içi eski öksürüğü olana fayda verir.⁶²¹

⁶¹⁹ YİŞ: Devamında; “bu edviyyeleri döğüb şarâb-ı benefşe ile karışdırıb habblar ideler gice yaticak vaktin ağızda dutalar” yer almaktadır.

⁶²⁰ YİŞ: “şeker-i fânîd on direm döğüb eleyeler ayva çekirdeği lu‘âbıyla yogurular habblar ideler” şeklindedir.

⁶²¹ YİŞ: Devamında; “habb-ı **aherü**’s-sü‘âl (FAP: bir dürlü dahi) yeni öksürüğe ve nâzleden olan öksürüğe ve eski öksürüğe fâ‘ide ide ve dahi ferahlık vire arabca bu habba kitâblarda mâni‘i’s-sü‘âl dirler gicede ve gündüzde olan bî-karâr öksürüklere fâ‘ide ide gayet müfid olduğün pârisice iki beytde nazm itmişlerdir ve oglancıklar için bu habbları fülful kadarı düzeler birer tane yedireler hem kusdugun gidere hem öksürüğün gidere **bir taneden ayrık virmiyeler** ve büyük kişilere nohûd mikdârı habblar düzeler iki tane veya üç tane yiyeler **ammâ tedricle bir taneden artıralar dört taneye değin yudalar ekşilerden ve soukdan ve katı souk sudan sakınub perhîz ideler budur beyt...** (Farsça beyit).. **habb-ı digerü**’s-sü‘âl öksürüğe fâ‘ide ide ve âvâzı sâfî idüb açâ hoş elhân yârâna gayet münâsibdir bu habbı değirmice ve yassıca düzeler akça kadarınca kurs şekillüce ideler san‘atı budur buyân balı ve nebât şekeri ve sığır dili kökü kim dikenlüce uzunca yaprakları olur yere yayılı biter ba‘zısının kökü kızıl olur arabca lisânü’s-sevr ve pârisice gâvzebân dirler yürek oynamasıçün suyun çıkarub içerler bu kadar ziyâde vasf itdigimizden murâd oldur ki âvâzı açmakda bî nazîrdir misli yokdur şûphe kalmayub buluna bu üç edviyyeden onâr direm ve nişâsta ve kesîrâ ve mukaşşer badem içi ve zamg-ı Arabî ve kuru benefşe her birinden beşer direm döğüb eleyeler ayva çekirdeği lu‘âbı yla karışdırıb yassıca habblar ideler ağızda dutalar egleyüb dil üzerinde dutalar gayet müfiddir ve sığır dili kökünü kurudub döğeler ve eger zarûret olsa döğeler suyun alalar edviyyeyi anın suyuyla yogurular ayva çekirdeği lu‘âbı yerine dahi nâzik ola sıfat-ı buhûr kim eski öksürüklere ve yaramaz kokar balgamlara ve hışılduya gayet fâ‘ide ide ve diku’n-nefesi derhâl açâ ve bu buhûra akrâsü’z-zerânîh dirler zerâvend ve mürr ve mî‘a-yı sâ‘ile ve taneçâdır berâber ola ve cümlesinin berâberi kızıl zırnîh döğüllücek olanı döğeler bir birine karışdırıralar sığırın sâ yağıyla yogurub findık kadarınca habblar ideler açıla bir sakı od üzerine koyub üzerine bir çanak koyub ol çanagin dibini delüb delüğüne bir pâre kamış sokub ol kamış ile ol edviyyenin tütününi agzı içine olub buhûr idineler şöyle kim tamâm bogaza tütünü gire içerüsüne bile eser ide ve ol tütünden yudalar diku’nnefese acâyib fâ‘ide eyleye inşâ‘allahü-te‘âlâ sıfat-ı matbûh kim hamîreyi benefşe ile her gün içeler öksürüğü giderir ve zükkâmı keser ve gögsü arıdır pâk ider ve âvâzı açar budur incir beş tane unnâb on tane sepistân yigirmi tane ve çekirdeksiz kızıl üzüm on direm ve kabı soyulmuş buyân dibi beş direm ve baldırıkara beş direm ve hatmî tohumu on direm ve ayva çekirdeği beş direm ve bezr-i katûnâ ve benefsec beşer direm bu edviyyeleri dört yüzelli direm su ile kaynadalar tâ kim yüz direm su kala andan süzeler her gün günde otuzbeş dirhem kadarı bu matbûhdan beş direm hamîreyi benefşe ile karışdırıb içeler nâfi‘ ola inşâ‘allahü-te‘âlâ sıfat-ı matbûh zûfâ-yı kebîr balgamlu öksürüklere gayet fâ‘ide ide ve hışılamagı gidere ve irini ve galîz hıtları sîneden çıkara san‘at budur incir on tane hurmâ ve boy tohumu ve kabı soyulmuş buyân kökü ve zûfâ her birinden onâr dirhem ve persiyâvşân yedi dirhem kerefis kökü kabı ve râziyâne kökü kabı ve kerefis tohum ve râziyâne tohum ısırgan dikenî tohum ve yârpûz ve süsen dibi ve ferâsiyûn her birinden beşer direm nîm-köft döğülcegin döğeler ısladacagin dahi ısladalar dört yüzelli direm su ile kaynadalar tâ kim yüzelli dirhem su kala andan süzeler otuz beş direm bu matbûhdan yedi dirhem hamîreyi benefşe ile her sabah içeler sıfat-ı ma‘cûn-ı tabîh kim zûfâ-yı kebîr ile içeler galîz hıtları ve irini göğüsden çıkara acâyib fâ‘idelüddür budur buyân balı ve zûfâ ve persiyâvşân her birinden onâr dirhem ısırgan dikenî tohum ve gök süsen dibi ve kırdamâna ve fülful ve zerâvend-i müdahrac ve tere tohum ve acı badem içi her birinden beşer dirhem döğüb eleyeler iki tamâm edviyye berâberi kefi alınmış bal ile karışdırıralar günde iki miskâl yiyeler nâfi‘ ola sıfat-ı habb ağızda dutalar galîz hıtları çıkara buyân balı ve fülful ve şeker berâber döğüb eleyeler habblar idüb ağızda dutalar fâ‘ide ide sıfat-ı matbûh zûfâ-yı sagîr harâretle olan öksürüğe ve huşûnet-i sadra ve hışılduya ve cemî‘ sîne illetlerine fâ‘ide vire budur incir on tane sepistân otuz tane unnâb on tane çekirdeksiz kızıl üzüm yigirmi tane persiyâvşân on direm yunulmuş buyân dibi on direm hatmî tohumu ve ayva çekirdeği ve bezr-i katûnâ ve benefşe her birinden beşer direm dört yüzelli direm su ile kaynadalar tâ kim yüzelli direm su kala andan süzeler sâfî ideler otuz beş direm kadarı içeler bir mikdâr hamîreyi benefşe ile sıfat-ı habb kim

Öksürükle kan gelmesine ilaç yapılışı: Ermeni kilini sinir otu (lisanü'l-hamel) yaprağı usaresinde eritsinler, kan gelmeye başladığı zaman hemen kan alsınlar, iki dirhem sinir otu etini ezip melisa (badruc) yaprağı usaresinde veya melisa usaresinde versinler. Bir dirhem ayı veya tavşan peyniri soğuk suda versinler ve *akrasü't-tîn* versinler.⁶²² Yapılışı: Kil-i Ermeni kili ve kil-i mahtûm, Arap zankı, iki kardeş kanı, günlük (kendir) ve nar çiçeği (gülнар) eşit miktarda dövsünler, ayva çekirdeği ile karıştırınlar. Diğer nüsha: Kil-i Ermeni kili ve kil-i mahtûm her birinden dört dirhem, kehribar, mersin yemişi (habbü'l-as) her birinden altı dirhem, yengeç 15 dirhem, yıkanmış *bussed* (mercan), kitre, Hint kamışı (tebâşir), kan taşı (şadenc), yıkanmış mercimek her birinden beş dirhem, kırmızı gül dört dirhem, Arap zankı ve zambak şurubu (rubb-ı süsen) her birinden yedi dirhem, semiz otu suyu ile karıştırınlar veya yaş gül usaresi ile veya yağmur suyu ile karıştırınlar ve yağmur suyunda versinler. Yengeci her gün keşk-âb ile versinler. Gıda [olarak] herire; nişasta, kerenc , kuzu paçası suyundan [yapılır] versinler. Eğer nezleye döner ve öksürük tutarsa *habbü's-süal* (öksürük hapı) [versinler] yapılışı önceki babda zikredilmişti.⁶²³

ishâl eyleye hışıldu ile olan öksürüğe ısıtması dahi olursa fâ'ide ide rubb-ı süs kim buyân balı dirler ve kuru benefşe birer dirhem ve gârîkûn rub' dirhem habb idüb içeler ishâl çok ide ve bundan sonra kurdura[bu kısım zatü'l cenb'e eklendi]..... sıfat-ı habb kim haftada bir kez veya iki kez içeler sîneyi galîz hıltıdan pâk ide hışıldamakdan halâs ide budur gârîkûn bir direm şâhm-ı hanzâl rub' direm rubb-ı süs ve ferâsiyân ve zûfâ her birinden sülüs direm mâ'il-asel ile içüreler bu bir şerbetdir ve ba'zılara gicede bir direm içüreler sıfat-ı mürevvah kim dürtmeyle sîneyi yumuşada ve hıltı ağızdan âsânlıkla götüre ve kuru öksürükde ve sill illetinde isti'mâl oluna budur saru Mûm on direm menşûr yağı on direm karagünlük beş direm kaz yağı on direm cem' idüb erideler sîneye ve yanlarına dürteler nâfi' ola sıfat-ı kurs kim harâretle olan kuru öksürüğe fâ'ide ide ve susuzluğu kese rubb-ı süs on direm benefşe on direm hıyâr çekirdeği içi ve kabak çekirdeği içi kim tatlu ola ve terengübîn her birinden beşer direm bezr-i katûnâ ve ayva çekirdeği lu'âblarıyla karışdıralar kurslar ideler üçer direm arpa suyuyla veya benefşe şarâbiyla içüreler sıfat-ı kurs-ı mersin kim ishâl ile öksürüğe fâ'ide ide mersin yemişi ve ak haşhâş her birinden beşer direm persiyâvşân üç direm zamg-ı Arabî iki direm nişâsta iki direm yemişi dögüb eleyeler bezr-i katûnâ lu'âbiyla yoguralar kurslar düzeler şerbeti üç direm ola sıfat-ı gargara kim gice yatmazdan önden gargara ideler nâzleden olan öksürüğe fâ'ide ide budur kızıl gül ve cülnâr ve keçi boynuzu yemişi bunları su ile kaynadalar ve gargara ideler" andan yatub uyuyalar"

⁶²² YİŞ: Bu tarif Topkapı Revan nüshasında bulunmamaktadır, FAP nüshasında öksürük bahsinden sonra yer almaktadır.

⁶²³ YİŞ: Bu nüsha FAP nüshasında bulunmamaktadır, Topkapı Revan nüshasında başka bir tarif yer almaktadır. Bu tarif "sıfat-ı akrâs-ı diger öksürüğe ve kan gütüğüne fâ'ide ide" başlığı ile verilmiştir. "budur demü'l-ahaveyn ve günlük üçer direm ve sülüs direm kehribâr beş dirhem sâdenc-i adesî ve Kil-i Ermenî her birinden onâr direm şeb ikibuçuk dirhem cülnâr-ı mısırî üç direm ve sülüs direm afyon ve dârcîn herbirinden ikişer direm on kurs düzeler her kurs dört dirhem ola günde bir kurs vireler yaş tohmekân suyuyla karışdırır veya sinirli yaprak suyuyla karışdırır vireler ve eger zahmet katı olursa bir kurs sabah ve bir ahşâm vireler bâzularını ve ayaklarını bağlayalar nâfi' ola veyahûd Kil-i Ermenîyi vâfir vireler ahşâmı ve sabahda şöyle susuz yedüreler Kil-i Ermenîyi muttasıl yemegle çok tecrîbe itdik öksürüğe kan geleni kesdi gayet eyülerdendir ve Kil-i Ermenîyi sinirli yaprak suyuyla karışdırır içeler derhâl kanı kese mecâl vermeye mücerreblerdendir ve akrâsü't-tîn

Diku'n-nefes (Nefes Darlığı): Zufa şarabında kabuğu çıkarılmış zeravend ve kuru zufayı pişirsinler veya zufa macunu versinler dört *dang*, kabuğu çıkarılmış ve dövülmüş zeravendi arpa şekeri (fanid) ile karıştırınlar, birkaç gün sabah versinler ve yarım dirhem dövülmüş tere tohumu (habbü'r-reşad) badem yağı ve balla karıştırıp ara ara versinler⁶²⁴ ve zeravend macunu faydalı olur. Yapılışı: Yuvarlak zeravendi alsınlar, yabani kimyon (kırdamana), biber, beyaz sendan tohumu, ısırgan otu (encure) tohumu⁶²⁵ ve acı badem içi her birinden beş dirhem, zambak şurubu (rubb-ı susen) ve kuru zufa ve persiyavşan her birinden 10 dirhem saf bal ile karıştırınlar, şerbeti üç dirhem zufa şarabında versinler, çayır mantarı tohumuyla boşaltım yapsınlar. Yapılışı: Çayır mantarı dört buçuk *dang*, acı elma iki *dang*, zambak şırası (rubb-ı susen) yarım dirhem, kitre yarım *dang*, hepsi bir [adet] hap olur.⁶²⁶ Diğer nüsha: Çayır mantarı ve türbit her birinden bir dirhem, zambak şurubu (rubb-ı susen), *eyaric-i faykara*, ferasiyun her birinden iki *dang*, acı elma ve göz otu (anzarut) ve sabır her birinden dört *dang*, şerbeti üç dirhem.⁶²⁷

vireler bu sıfatla kim zıkr olunub” şeklindedir, devamında tîn kursu tarifi verildikten sonra ekleme devam etmektedir; “*peygamber çiçeği dirler bir otcagız olur ak çiçeği olur hûb râyihâlu olur kökleri topalaga benzer kan tutmaga nazîri yokdur diseler câyizdir anı döğüb mersin yemişiyle ve şekerle şarâbın pişürüb içürseler acâyiblerdendir derhâl kanı keser tekrârca içecek ne kadar açılmış verem olsa içerüde cerâhati olsa bitürür encübârdan çok yeg bitürür ne kadar kan gelürse burun kanı gibi bevâsır kanı gibi ve hayz kanı gibi ve ishâl gibi cigerden ve bağırsaklardan zahîr kan gibi cümlesin dutar inşâ'allahü-te'âlâ ve at hunâmın giderir üç def 'a yedirmegle ve âdemde olan hunâmı giderir iki ay veya üç ay muttasıl yemegle yigirmi beş yıllık ve otuz yıllık hunâmı giderdi*”

⁶²⁴ YİŞ: Devamında; “*bizim tecribemiz yetişdüğü şerbetlerden âsâncası oldur ki benefşe şarâbın pişüreler bu tarîk üzere ki zıkr olunur budur bir mikdâr hatmî tohumun alalar ve biraz baldırıkara alalar ve biraz boy tohumun alalar bu üçünü çokça su ile kaynadalar şöyle kim eyü lu'âb çıka andan bezden muhkem sıkub suyun alalar sıklını yabâna atalar bu süzülmüş lu'âb suyuna elli direm kuru benefşe katarlar azacık kaynadalar şöyle kim ziyâde kaynamaya bir iki def 'a aşâ kaynaya ziyâde kaynayıcak benefşenin kuvveti gider ve hem dahi acı olur kömür od üzerinde pişüreler yalınlu âteşde pişürmeyeler andan benefşesin bezden süzeler yüz direm şeker katub ve pişürüb kıvâma getüreler yavaşıca od üzerinde andan ılıcak suyla ezüb ayva çekirdeği ve bezr-i katûnâ lu'âbıyla karışdırıb içüreler ve eger harâret ziyâde olsa sovucak su ile ezeler gülâb katub içüreler ve ba'zı kişilere cüllâb pişürüb bu benefşe şarâbıyla bile vireler sıfat-ı cüllâb kim zıkr olundu üçyüz dirhem eyü hâlis hûb râyihâlu gülâb alalar ve yüz direm ak şeker katarlar yavaş od üzerinde kaynadub kıvâma getüreler cüllâb olur on direm bu cüllâbdan ve on direm ol şarâb-ı benefşeden ikisin bile ezüb ve bir direm tatlu badem yağın katub lu'âblarla bile içüreler nâfi' ola eger kan gelürse Kil-i Ermenî bile yiyeler ve eger ishâl ile olursa gayrı şerbetlerden vireler mersin şarâbı gibi ve haşhâş şarâbı gibi veyahûd bu şerbetlere lu'âb katmayalar haşhâş südün katarlar ve Kil-i Ermenî bile yiyeler ol vakt ishâl itmez Kil-i Ermenî kâbızdır ve haşhâş kâbızdır ve olur ki sinirlü yapragı bile pişüreler kanı kese ishâl itmeye”*

⁶²⁵ YİŞ: Bulunmamaktadır.

⁶²⁶ YİŞ: Verilen ölçüler farklıdır; “*gârikûn bir direm şâhm-ı hanzâl bir denk kesîrâ buçuk direm buyân balı buçuk direm habblar ideler*”

⁶²⁷ YİŞ: “*şerbeti ikibuçuk dirhem ola ammâ bunları arık kişilere virmeyeler balgamî kişilere vireler*” şeklinde açıklama yapılmıştır, devamında; “*ammâ bunları arık kişilere virmeyeler balgamî kişilere vireler diku'n-nefesve eski öksürüğe mücerrebdür kim nazîri yokdur tabibler ilâcında âciz olduğu öksürüğe tecrîbe itdik râst geldi tamâm giderdi bi iznillahü-te'âlâ alalar basal-ı unsuldan üç aded kim*

Zatü'l-cenb: Belirtisi zor nefes alma ve ıssı ateş ve keskin ağrı ve öksürüktür.⁶²⁸
Tedavisi: Kan aldırınlar, ince keşk-âbı şeker ile versinler⁶²⁹ veya menekşe şarabı ve badem yağı dört gün bu şekilde yapsınlar. Balgamı öksürükle gitmeye başlarsa⁶³⁰ keşk-âbın içine hünnap, sepestan ve zambak kökü ve dolgun incir ve çekirdeği çıkarılmış kuru üzüm ve menekşeyi pişirsinler, eğer balgam zorlukla sökülürse zufa şarabı ve zufa macunu [versinler], yemek [olarak] kepek suyuyla badem yağı ve şeker versinler.⁶³¹

Faydalı hap yapılışı: Zambak şurubu (rubb-ı susen), menekşe, hatmi tohumu, nişasta, kitre ve rezene (badyan) tohumu alsınlar, dövsünler ve pişirsinler, ayva çekirdeği luabıyla karıştırınlar, şerbeti her gün bir miskal menekşe şarabı veya keşk-âb ile versinler.⁶³²

ana nûşâdır soganı dirler deniz kenârında biter nişânı oldur kim bir yerine dürtücek ol yeri gicidir ak sogandır büyük ve değirmi olur katmer katmer olur ve kalın olur soganın için oyalar (FAP: biraz zeyt yağı koyalar ve biraz günlük koyalar) şöyle ki içine yumurta gire her birinin içine yumurtayı koyalar kapagını yine ağına koyalar ve üzerin hamîr ile kaplaya ve furûnda pişüreler tâ kim üzerinde olan hamîr kapkara yana ve ba'dehû yumurtayı içinden çıkarub yumurtanın kabın soyalar günde birini yiyeler öksürüğü tamâm bi'lküllîye gidere bi iznillahü-te'âlâ"

⁶²⁸ YİŞ: "alâmeti nefesi zahmetle virüb almakdır ve ısıtması ziyâde ıssı olub kızdırmakdır ve agrısı ziyâde sancımakdır" şeklindedir.

⁶²⁹ YİŞ: "ilâc kan aldırmağdır ve cev-âb yedirmekdir kim souk ola koyu olmaya" şeklindedir.

⁶³⁰ YİŞ: "kaçan öksürükle balgam gitmeye başlaya (FAP: arpa) cev-âbda sepestân ve unnâb ve süsen dibi ve incir ve çekirdeksiz kızıl üzüm ve benefşe bunları bile pişüreler" şeklindedir.

⁶³¹ YİŞ: "gıdâ kepek suyuyla bulamac pişüreler ve badem yağıyla şeker katalar içüreler" devamında; "ve tenkiyeyi bu matbûhla ideler ki zıkr olunur benefşe ve lisânü's-sevr her birinden beşer dirhem sepestân otuz tane fülûs-ı hıyârşenbe on beş direm ba'zı kişiye yigirmi direm vireler şeker otuz direm (FAP: ses kısılması bahsi burada yer almaktadır) **sill zahmeti olan kişilere tenriye sığınub eşek südüyle iktifâ ideler eger ele girmezse keçi südün isti'mâl ideler ve cevâv yedüreler hummâ sâkin olunca andan süd içürmek başlayalar sakınalar kim ishâl olmaya kaçan kim ishâl ola bu süfûfla tedârik ideler sıfat-ı süfûf kim karnın bağlaya ve öksürüğe fâ'ide ide zamg-ı Arabî ve tabâşîr ve Kil-i Ermenî ve mersin yemişi berâber persiyâvşân ve günlük her birinden rub' cüz' döğüb eleyeler üç direm kadari mersin rubuyla karışdırub yedüreler ve eger öksürük katı olursa şarâb-ı haşhâş ile vireler vakt ola kim keçi boynuzu yemişin bile katalar bu süfûf kangı kişiye gerek ise virmek olur kim ishâlî ve öksürüğü ola gayet nefisdir Lâkin zıkr olunan süfûfdur peygamber çiçeği şarâbın pişürüb mersin yemişi ile pişicek Kil-i Ermenî ile acâyibdir eşek südünü eksik etmeyeler bu bâbda aceb kemâli vardır vallahü alem bi's-savâb"**

⁶³² YİŞ: Bu tarif birebir bulunmamakta, ancak benzeri önceki sayfalarda yer almaktadır; "sıfat-ı kurs kim zâtü'l-cenb olana içireler tîzcek nuzc ide hıltı âsânılgla pişürüb çıkara budur buyân balı on direm benefşe on direm nişâsta ve kesîrâ ve hatmî tohumu ve râziyânec her birinden üçer direm edviyyeleri döğüb eleyeler kettân tohum ve bezr-i katûnâ ve ayva çekirdeği lu'âbı bu üçünün lu'âbıyla yogurub kurslar ideler üçer direm andan şarâb-ı benefşe ile içüreler nâfi' ola inşâ'allahü-te'âlâ"

Şavsa ve zatü'l-cenbi götüren ve ağrıyı yatıştıran bir zımad yapılışı: Kuru menekşe, papatya, kepek (sebus), hatmi, un, agar ağacı (ileyye), keten tohumu, arpa unu alsınlar, pişirinler suda iyice pişirsinler. Suyu az kalınca süt yağı ile pişirip özleştirsinler. Eğer bir miktar eski yağ ve lahana yaprağı ile lahana çöpü/kökü külü ile yaparlarsa uygun olur. Badem yağı ve şeker ile ılık yakı yapsınlar ve bunları pişirerek boşaltım yapsınlar; menekşe ve sığır dili alsınlar, her birinden beş dirhem, zambak kökü ve hatmi kökü her birinden 10 dirhem, hünnap ve siyah erik her birinden 20 adet, sepestan 30 adet, hıyarşember pulu 20 dirhem, cavşit 30 dirhem.⁶³³

Ses tutulması (kısılması)⁶³⁴: Her ne zaman ses kısıklığı ortaya çıkarsa onun ilacı meşgul olmaktır eğer rüzgar alırsa ilaç olmaz. Tedavisi: Çekirdeği çıkarılmış kuru üzüm alsınlar ve dolgun incir ile kullansınlar, badem yağında ıslatıp her gün sabah bu kuru üzümünden 20 adet yesinler. Eğer incir olursa daha az yesinler ve kebabe sürekli ağızda tutulursa faydalıdır. Birkaç adet yarı pişmiş yumurta ile şeker, süt, *şekb*, tereyağlı kepek, şeker, badem, gülsuyu, çam fıstığı (çilguze) ve keten tohumu kavurup, dövüp eleyip şekerle ve ıspanak müzevveresi ve bakla suyu ve lahana *lauku* ile faydalıdır.

3.3.17. Onyedinci Bab: Kalp Hastalıkları Hakkında

⁶³⁵Sıcak hafakan; ıssı kalp belirtisidir ve rahatlaması soğuk hava ve soğuk su ile olur. Tedavisi: Elma şarabı, ekşi turunç şarabı⁶³⁶, turunç şarabı, sandal şarabı, it üzümü şarabı ve kafur kursu versinler. Sandal, gülsuyu, kafur, elma suyu ve ayva suyu koysunlar. Eğer ateş olmazsa ekşi ayran ile biraz Hint kamışı (tebaşir), Ermeni kili, kuru kişniş ve *müferrih-i serd* uygun olur. Yapılışı: Kırmızı ve beyaz sandal her

⁶³³ YİŞ: Bu zımad tarifi bulunmamaktadır.

⁶³⁴ YİŞ: Bu konu Topkapı Revan nüshasında bulunmamaktadır, FAP nüshasında zatü'l-cenb bahsinde yer almaktadır.

⁶³⁵ YİŞ: Başlık “*yürek hastalıklarında ve ıssı hafakân ilâcındadır*” şeklindedir.

⁶³⁶ YİŞ: Açıklama yapılmıştır; “*kim arabça şarâb-ı hammâz-ı ütrüc dirler*”

birinden iki dirhem alsınlar, yıkanmış mercan (bussed)⁶³⁷ altı dirhem, ezilmiş inci (mervarid) yedi dirhem, emlec dört dirhem, hindiba tohumu iki dirhem, kafur bir dirhem, kil-i mahtum bir dirhem⁶³⁸, menekşe bir dirhem, Hint kamışı üç dirhem, kırmızı gül beş dirhem, *yakut-ı rummani* bir dirhem, mersin ağacı yaprağı bir dirhem, mersin yemişi bir dirhem, Kabil helilesi ve siyah helile her birinden bir buçuk dirhem, yıkanmış Ermeni taşı dört *dang*, nilüfer iki dirhem, kuru kişniş bir dirhem, dövsünler ve pişirsınlar ve elma şarabı ile karıştırınsınlar, şerbeti üç dirhemdir.

Soğuk hafakan:⁶³⁹ Yüzün rengi kurşun rengi gibi olur ve hasta tembel (keslan)⁶⁴⁰ olur ve soğuk havadan ve soğuk sudan eziyet görür. Tedavisi: Meybih, *devaü'l-misk*, reyhan şarabı ve nişadır (enuş daru) uygun olur. Eğer rutubet fazla olursa ağzı sürekli sulu olur, önce kusturmak gerekir, sonra bu şerbetlerden vermek gerekir. Yemek [olarak] kuru kalye, tavuk kebabı ve benzerleri verilmelidir.⁶⁴¹ Eğer kuruluk fazla olursa belirtisi az uyumaktır ve susuzluk, zayıflıktır, az bir duman ve tozdan sıkıntı çeker.⁶⁴² Onun ilacı ve dikk⁶⁴³ ilacı aynıdır, süt, tatlı nar suyu ve badem yağı versinler. Enuş daru (nişadır) yapılışı:⁶⁴⁴ Kırmızı gül altı dirhem, kırk boğum beş dirhem, karanfil, mastika, sümbül ve afşar otu (asarun) her birinden üç dirhem, yarpuz (pudine)⁶⁴⁵, yabani zencefil (zerumbet), safran, küçük Hindistan cevizi (besbase), kakule, hil (küçük kakule)⁶⁴⁶, cevzbuva her birinden iki dirhem alsınlar, dövsünler ve pişirsınlar. 130 dirhem emlec şiresini dört buçuk *men* suda⁶⁴⁷ suyun iki kısmı gidene kadar pişirsınlar, ovsunlar ve süzsünler ve bir *men* arpa şekeri (fanid) ile (veya) bal

⁶³⁷ YİŞ: “kim mercân kökü dirler altı direm ve iki kardaş kanı altı direm ve deliksiz inci yumşak gubar döğülmüş sekiz direm emlec ve bezr-i katûnâ herbirinden ikişer direm” şeklindedir.

⁶³⁸ YİŞ: “*kil-i mahtûm bir direm kil-i mahtûm ele girmezse Kil-i Ermenî dahi câyızdır*” ifadesi yer almaktadır.

⁶³⁹ YİŞ: “*soukdan olan yürek oynamasının alâmeti oldur kim*” şeklinde giriş yapılmıştır.

⁶⁴⁰ YİŞ: “*süst ve kâhil ve ağır ola*” şeklindedir.

⁶⁴¹ YİŞ: “*süglün ve keklik ve durrâc eti ve bunlara benzer ne olursa vireler*” ilave edilmiştir.

⁶⁴² YİŞ: “*sehelce tütünden ve tuzdan incinmekdir*” şeklindedir.

⁶⁴³ YİŞ: “*hummayı dikk ilâci gibidir eşek südün vireler tatlu enâr suyuyla ve badem yağıyla*” olarak verilmiştir.

⁶⁴⁴ YİŞ: “*sıfat-ı ma‘cûn-ı nûşidâr ki zikr olundu*”

⁶⁴⁵ YİŞ: Yerine “*dârçîn*” kullanılmıştır.

⁶⁴⁶ YİŞ: “*kâkule-i kibâr ve hîl*” şeklindedir.

⁶⁴⁷ YİŞ: Ölçü birimlerinde farklılık bulunmaktadır. “*yüzotuzdört direm emlec dokuz emlec ağırınca su ile isladub pişüreler*”

koysunlar ve kıvam versinler⁶⁴⁸, ilaçları bununla karıştırsınlar ve söğüt ağacı ile karıştırsınlar, şerbeti iki miskaldır.⁶⁴⁹

Tatlı devaü'l-misk yapılışı:⁶⁵⁰ Zerumbet ve darunec her birinden bir⁶⁵¹ dirhem, inci (mervarid), kehribar, kırılmış ham ipek ve mercan (bussed) her birinden bir buçuk dirhem⁶⁵², kırmızı ve beyaz kuduz otu (behmen), Hint tarçını (savec-i Hindi), sümbül, kakule, karanfil, kunduz hayası ve yosun (uşne) her birinden dört dirhem⁶⁵³, zencefil ve biber ağacı her birinden iki *dang*, misk bir *dang*, diğer nüshada bir buçuk *dang* ve peteksiz bal ile karıştırsınlar, şerbeti bir miskal.⁶⁵⁴

⁶⁴⁸ YİŞ: “ikiyüz altmış direm şeker katalar kıvâma getüreler” ilave edilmiştir.

⁶⁴⁹ YİŞ: “söğüt ağacıyla yine tekrâr karışdıralar şerbeti bir miskâl veya üç direm isti ‘mâl ideler”

⁶⁵⁰ YİŞ: Önce nelere iyi geldiğinden bahsedilmiştir; “ki zikr olundu cünûna ve sar‘a ve fâlice ve lakveye ve oglancıklar hastalığına kim ümmü’s-sıbyân dirler ve ağız kokusuna ve istirhâya ve imtilâdan olan küzâza fâ‘ide ide ve yürege ve mi‘deye kuvvet vire ve bunları tenkiye idüb pâk ide ve mi‘denin rutubetlerin neşf ide ve ta‘âmı hazm itmege mu‘în ola ve yürek oynamasına fâ‘ide ide ve cimâ‘a kuvvet vire ve âvâz tutulduğuna fâ‘ide idüb açâ ve ussu gidüb gaşy olana gayet yaraya kaçan sâfî eyü râyihâlu gülâbla ezûb içeler bir direm veya bir miskâl ve kan aldırırken ussu gider olsa derhâl devâi‘l-misk yedüreler veya gülâb ile ezûb içüreler derhâl fâ‘ide ide ussu gitmeye bu zikr ettigimiz mücerredir”. Bu kısım FAP nüshasında Arapça olarak yer almaktadır.

⁶⁵¹ YİŞ: “On direm” olarak verilmiştir.

⁶⁵² YİŞ: “züürünbâd on direm **durunc on direm** incü-yi nâ-süfte on direm büsşed ve **kehrübâ** onâr dirhem ve hâm ibrişim sindu ile kırılmış gayet gubâr olmuş **şöyle kim elenmiş gibi ola** altı dirhem” şeklindedir.

⁶⁵³ YİŞ: “behmen-i sürh ve behmen-i sepîd ve sünbül-i Hindî ve sâdic-i hindî her birinden beşer direm **sâdic ele girmezse yerine bedel selîha ideler veya felencmüşk ideler kim kütâhiyyede ve bilecik‘de çetük otu dirler yaprakdır ve tohumdur kök degildir kâkule ve karanfil** beşer direm **Cündibidester dört direm** uşne kim bellût yosunu dirler dört direm (FAP: karanfil dört dirhem) ve **ba‘zılar üç tamâm edviyye kadarınca bal karışdıralar**” şeklindedir.

⁶⁵⁴ YİŞ: “dâr-ı fülful ve zencebîl dörder direm müşk-i hâlis **üç miskâl edviyyeleri döğüb eleyeler iki edviyye berâberi** od görmemiş eyü bal ile karıştıralar şerbeti buçuk miskâlden bir miskâle degindir ve **ba‘zılar üç tamâm edviyye kadarınca bal karıştıralar**” devamında farklı tarifler verilmiştir; “FAP: sıfat-ı devaü‘l-misk-i şirin) **sıfat-ı akrâs-ı müşk soukdan olan hafakâna fâ‘ide ide mastakî ve üd-ı Hindî ve dârçîn ve karanfil ve sünbül ve cevz-i bevâ ve kebâbe ve kâkule ve ağaç kaunu kabî ve hîl-i bevâ her birinden birer miskâl misk bir denk anber bir denk döğüb eleyeler şarâb-ı reyhânla karışdırıp kurslar düzeler gaşy için ve hafakân için yedüreler nâfi‘ ola sıfat-ı şarâb kim kalbe ziyâde kuvvet vire ve tevahhuş-ı sevdâyı gidere bu bir nefîs şarâbdır kim hiç bunun misli olsa olmaz hafakân gidermekde ve yürege kuvvet vermekde ve ferah vermekde nazîri yokdur san‘atı budur kâsni tohumu bâdrencbûye tohumu ve felencmüşk tohumu her birinden yigirmişer direm lisânü’s-sevr kim sığır dili dirler otuz direm bâdrencbûye yaprağı kuruşu yigirmi direm ve yaşı dahi olursa dahi a‘lâ olur ve buyân dibi beş direm ve gök süsen dibi on direm makbereler üstünde dikkikleri gök süsen dibidir besfâyic yedi direm râziyâne tohumu yedi bunları cümle altı kendüler veznince gülâb ve iki kendüler ağırınca elma suyu içinde kaynadalar tâ kim elma suyundan ve gülâbdan üç kendü ağırınca kala beş kendü ağırınca eksile gülâbdan ve elma suyundan üç tamâm edviyye kadarınca kala andan bezden sıkub süzeler şeker katub kıvâma getüreler sıfat-ı cüllâb kim kalbe kuvvet vire ve yürek oynamasın gidere ve ferah vire sığır dilini döğüb suyun alalar anın berâberi kâsni yaprağın döğüb suyun alalar ve bu sıkılan sığır dili suyu berâberince dört kadarı elma suyun alalar ve cümlesinin berâberi gülâb katalar ve bu mecmû‘unun suyu tamâm cem‘ oldukda altı bahşından bir bahş kadarı şeker katub kaynadalar rıfkla ya‘ni yumşak od ile kıvâma getüreler pâdişâhâne bir nefîs cüllâb olur nev‘-i âhar**

Mutedil müferrih yapılışı: Kehribar beş dirhem, safran üç dirhem, sığır dili on dirhem, beyaz ve kırmızı sandal her birinden üç dirhem, felencmüşk⁶⁵⁵ beş dirhem, mercan (bussed)⁶⁵⁶ 15 dirhem, inci 20 dirhem, emlec altı dirhem, hindiba tohumu beş dirhem, ibrişim beş dirhem, kafur üç dirhem, darunec iki dirhem, küsküt üç dirhem, Ermeni kili iki buçuk dirhem, Hint tarçını (savec-i Hindi) dört dirhem, menekşe iki buçuk dirhem, yabani zencefil (zerumbet) üç dirhem, sinameki beş dirhem, sümbül dört dirhem, Hint kamışı beş dirhem, kırmızı gül 10 dirhem, badrenchbuye (baderbuye)⁶⁵⁷ beş dirhem, onun tohumunu dört dirhem alsınlar, şeker ve bal ve elma sırası (rubb-ı sîb) ile karıştırsınlar⁶⁵⁸, şerbeti iki miskaldir.

Sıcak müferrih yapılışı: Kehribar beş dirhem, safran üç dirhem, sığır dili 10 dirhem, baderbuye yedi dirhem, baderbuye tohumu beş⁶⁵⁹ dirhem, felencmüşk beş dirhem, emlec altı dirhem, hindiba tohumu beş dirhem, ibrişim⁶⁶⁰ beş dirhem, darunec iki dirhem, kil-i mahtum iki buçuk⁶⁶¹ dirhem, Hint tarçını (savec-i Hindi) dört dirhem, yabani zencefil (zerumbet) üç dirhem, küsküt üç dirhem, kırmızı gül 10 dirhem, udihindi üç dirhem, Tibet⁶⁶² miski bir dirhem, anber üç dirhem, lavanta iki dirhem, kırmızı ve beyaz kuduz otu (behmen) her birinden iki dirhem, tarçın dört dirhem, yıkanmış Ermeni taşı bir dirhem, *yakut-ı rummani* bir dirhem, günlük iki buçuk dirhem, inci 20 dirhem, mercan 15 dirhem, yabani keklik (nemmam) iki buçuk dirhem, yabani zambak (susen-i azad) iki buçuk dirhem, afşar otu (asarun), sümbül, seliha,

bir dürlü dahi za'if kalb için cüllâb budur bâdrenchbûye yaprağın lisânü's-sevr yaprağıyle ikisin gülâb içinde pişüreler ve süzeler şeker katub kıvâma getüreler veyahûd bu ikisinin yaprağın döğüb suyun sıkub şeker ile kaynadub kıvâma getüreler nefis fâ'ideli ve kuvvetlü cüllâb olur zarûret olıcak kurusun gülâbla kaynadırlarsa olur gülâba kudretin yetmezse dervîşâne su ile kaynadub pişüreler revâdır ve eger mizâcında ziyâde harâret olsa bâdrenchbûye suyun eksik ideler ve gâvzebân suyun artık idüb kıvâma getüreler alma rubbuyla veya elma suyuyla içüreler ol vakit gâvzebân şarâbı diyü ad vireler vallahü alem ü bi's-savâb

⁶⁵⁵ YİŞ: Açıklama yapılmış; “kim kütâhiyye şehrinde ve bilecik’de çetük otu dirler tahkîk budur ki degme kişi hakîkatın bilmez”

⁶⁵⁶ YİŞ: “kim mercân dibi didikleridir” eklenmiştir.

⁶⁵⁷ YİŞ: “bâdrenchbûye yaprağı” şeklindedir.

⁶⁵⁸ YİŞ: “bâdrenchbûye yaprağı beş direm bâdrenchbûye tohumu dört direm şeker cemî’ edviyye berâberi ola alma rubbuyla karıştıralar” şeklindedir.

⁶⁵⁹ YİŞ: “yedi direm” olarak verilmiştir, devamında “felencmüşk” bulunmamaktadır.

⁶⁶⁰ YİŞ: “ibrişim-i sühte beş direm” olarak yer almaktadır.

⁶⁶¹ YİŞ: “kil-i mahtûm beş direm” olarak verilmiştir.

⁶⁶² YİŞ: “Tibet” bulunmamaktadır.

kakule,⁶⁶³ Afrika kakulesi (hayrbuva), küçük Hindistan cevizi (cevzbuva) her birinden iki buçuk dirhem alsınlar ve dövüp pişirsinler, bal ile karıştırsınlar.⁶⁶⁴

3.3.18. Onsekizinci Bab: Mide Hastalıkları Hakkında

Sıcak mide ağrısı; susuzluk galip olursa ve serin şerbet ve hava rahatlık verirse sıcak mide olur. Eğer midede ağırlık varsa sirkengubîn ile ve ılık su ile kusturmaları gerekir, ayva sirkengubîni, nar şarabı, ekşi trunç şarabı vermek gerekir. Eğer madde midenin dibinde olursa tabiatı indirmek gerekir; sarı helile şarabı veya onun kaynatılmışı veya sabır tohumu veya nar suyu, cavşir ve küçük ıtrifil uygun olur.

⁶⁶³ YİŞ: “kâkule ve selîha ve hîl her birinden ikişerbuçuk direm bu edviyyeleri döğüb eleyeler gayet gubâr ola üç edviyye kadarı kefi alınmış bal ile karışdıralar şerbeti bir miskâl ola” şeklindedir.

⁶⁶⁴ YİŞ: Devamında farklı tarifler verilmiştir, Galen ve İbn Baytar’a atıf yapılarak lisanü’s-sevrden bahsedilmektedir; “*bu müfferihler gayet nefislerdendir emîrânedir ve bu aşağıda zıkr itdigimiz hem eyüddür ve hem dervîşânedir kim gerek ise düzmek olur harcı çok degildir bir garîb nesne kim hafakân için mücerrebdir Lâkin kitâblarda yoktur budur* *agaç aşılamaşının balcığıyla aşılannışından şöyle kim yıllamış ola agacında kurumuş ola ol aşılama topragından alalar yire komadan saklıyalar yürek oynayan kişi bir tutulmadık çölmege veya bir bardağa koya su ile karışdırıp ayaza asa koyalar şartı oldur kim yire komayalar üç sabah içüreler yürek oynamasın gidere bi iznillahü-te’âlâ tekrâr tecrîbe itdik gerçek bulduk Lâkin alma agacı aşılamaşından gayet nefisdir ve bir dürlü dahi mücerreb nesne ki cemî’ kitâbların naklidir ammâ şöyle gerek kim harâreti olmaya virdikleri kişinin budur tiryâk-ı erba’adan bir dirhem veya bir miskâl veya buçuk direm veya buçuk miskâl ademisine göre vireler Lâkin yüklü avretlere vermeyeler zinhâr zîrâ bu tiryâkdan viricek oğlanı düşer ve bir garîb nesne dahi hafakânı giderir Lâkin ishâl eyler azacık ve katı za’îf kişilere vermeyeler ba’zı kişilere bir def’a içüreler ve ba’zı kişilere kim za’îf ola iki def’a iki günde içüreler gayet nefislerdendir korkucak nesnesi yoktur yürege kuvvet virür ve yürek oynamasın giderir ve ferah ve neşât virür kalbe ve yürege ve mi’dei ve cigeri pür pâk ider yaramaz hıtlardan ve cigerin ve böğreklerin ve mesânenin süddelerin açar ve melâleti giderir ve sevinmek getirür acayib hûb nesnedir kangı ma’cûndan gerekse eyüddür ve şerbetlerden dahi eyüddür ziyânsız nesnedir ne vakit gerekse içmek olur sevdâyı dahi ishâl eyler ve ba’zı hâtûn kişiler tasadan buhâr hâsıl ider mi’deden ve yürekden başa çıkar ve öni yayılır ussu gider gibi olur ve ba’zısının ussu gider anların gibi yese gayet eyüddür derhâl fâ’ide ider ol zahmetden halâs olur bi iznallahü-te’âlâ san’at budur lisânü’s-sevr ve kurusu on direm kara helile on direm çekirdeksiz eyü kızı üzüm on iki direm helîleyi döğeler ve lisânü’s-sevri el ile ovalar şöyle kim evvelâ bu üç eczâları su ile kaynadalar şöyle kim suya kuvveti çıka andan bezden muhkem sıkub süzeler ve bir pâre şeker katub içüreler kuvvetlûrek kişiye bir def’a ve za’îf kişiye iki def’a içüreler acâyibdendir fâ’idelü ve nefislerdendir hor bakmayalar ya kuvvete berâber deymelü nesnedir fâ’idede ve calinos hekîm lisânü’s-sevre müfferihü’lahzân diyü ad virmiş ve İbn-i Baytâr câmi’ adlu müfredât kitâbında aydur tıbb kitâblarında kaçan mutlak müfferih diyü zıkr itseler lisânü’s-sevre dirler ve nefes tarlıgına ve öksürüğe ve âvâza gayet eyüddür kökü dahi gayet eyülerdendir âvâz açmak için bi-nazîrdır sıfat-ı cevâriş yürek oynamasın ve vahşeti gidere ve yelleri tagîdâ ebû ali sinânın terkididir **gayet nefislerdendir** ûd-ı Hindî üç direm misk iki denk kâfûr birbuçuk denk râziyâne tohumu ve kerefis tohum ve sünbül ve eğir her birinden üçer direm besbâse ve nârmüşk **ol ele girmezse bedel kâkule veya kebâbe ideler** topalak ve felencmüşk ve zerneb ve zürünbâd her birinden birer miskâl ve dârçîn ve mastakî ve zencebîl ve fülful ve karanfil her birinden ikişer dirhem ve lisânü’s-sevr üç direm bu edviyyeleri döğüb eleyeler mukavvem bal ile karışdıralar şerbeti bir miskâl ola”*

Yapılışı: Sarı helile, Kabil helilesi, babile ve emlec eşit miktarda dövsünler ve elesinler, badem yağı ile karıştırınsınlar, şekeri eritsinler ve kıvama getirsinler ve onunla karıştırınsınlar.⁶⁶⁵

Soğuk mide ağrısı: Soğuk midenin belirtisi ekşi geçirtidir ve çabuk çabuk yemek isteğidir. Tedavisi: Daha kuvvetli şeylerle kusturmak gerekir ve *eyaric-i faykara* gerekir, biraz gülengubin ile biraz öd ağacı, karanfil ve mastaki vermek gerekir, *kemuni*, fandadikun, zencefil-i berdika⁶⁶⁶, meybih, *gevariş-i ud* uygun olur ve mastika yağı sürmek doğru olur. Yapılışı: ⁶⁶⁷ Onbeş dirhem zeytin yağı, dövülmüş mastika 15 dirhem alsınlar, her ikisini bir şişeye koysunlar, kazanda suyun içine assınlar⁶⁶⁸ ve mastika yağda eriyene kadar suyu kaynatsınlar, alsınlar ve sıcak yapıp sürsünler.⁶⁶⁹

Kemûnînin yapılışı: Üç gün sirkede bekletilmiş sonra kurutulmuş⁶⁷⁰ ve elenmiş kimyon 30 dirhem, zencefil, kuru sedef otu yaprağı ve burenân (doğal sodyum karbonat) her birinden 10 dirhem alsınlar, saf bal ile karıştırınsınlar,⁶⁷¹ bazı nüshalarda kimyon 100 dirhem koyarlar. Diğer nüsha:⁶⁷² Mide ekşimesini önlemeye ve kulunca faydalıdır. Sedef otu yaprağı 20 dirhem, kimyon (zir-i müdebber) 100 dirhem⁶⁷³, zencefil 20 dirhem, kara biber 10 dirhem, küsküt 30 dirhem, burenân (doğal sodyum karbonat) 20 dirhem, mısır anasonu (nanhah) 15 dirhem, saf bal ile karıştırınsınlar⁶⁷⁴,

⁶⁶⁵ YİŞ: Bu tarif bulunmamaktadır, daha önce zikredildiği için tekrar yazılmadığı belirtilmiştir; “*itrîfil-i sagîr yukarıda zikr olunmuşdur nazar olunsun*”

⁶⁶⁶ YİŞ: “*zencebîl perverdesi*” şeklindedir.

⁶⁶⁷ YİŞ: “*sıfat-ı dühn-i mastaki*” şeklindedir.

⁶⁶⁸ YİŞ: “*bir haranî veyahûd bir çömlek içine su koyalar ve şişeyi ol su içine asalar şöyle kim devrilüb düşmeye ve içine su girmeye*” olarak belirtilmiştir.

⁶⁶⁹ YİŞ: “*ısıcak idüb mi‘deye süreler kuvvet vire*” devamında; “*ve dahi ekşi ekşi geçirene ve imtilâ olan kimesnelere kim mi‘de souk ola kemmûn ma‘cûnun yedüreler gayet münâsib ve mücerredir*” yer almaktadır.

⁶⁷⁰ YİŞ: “*ba‘dehû gölgede kurudub* biraz tâbede kauralar ve andan sonra *nîm-köft* dögeler şöyle kim irice ola katı yumşak olmaya ve gerü kalan [163a] edviyyeleri yumşak dögeler Calinos’dan rivâyet iderler kim bu ma‘cûnu evvel düzmüş kemmûnu gerü kalan edviyyelerle berâber yumşak dögmüş ol ki bu ma‘cûndan maksûddur hâsıl olmamış ya‘ni yel çıkarmak ziyâde hâsıl olmamış bilmiş ki kemmûnu ayrı dögmek gerek tâ kim maksûd hâsıl ola ikinci def ‘ada kemmûnu ayrı dögmüş fâ‘ide ziyâde hâsıl olmuş imdi kemmûn ba‘de’l-perverde ayrı elekden elendikten sonra otuz direm ola”

⁶⁷¹ YİŞ: “*üç agırı bal ile ma‘cûn ideler şerbeti üç dirhem ola* ve ba‘zı nüshada kemmûn yüz dirhemdir eyüsü oldur kim yüz direm ola (FAP: evet yumşak döğölmeye kavrulduktan sonra *nîm-köft* dögeler9 ve dahi on beş direm fülful ile terkîb ideler savâb ola” şeklindedir.

⁶⁷² YİŞ: “*gevariş-i kemmûnîdir mi‘dede ta‘âm ekşir olsa fâ‘ide ide*” açıklaması yapılmıştır.

⁶⁷³ YİŞ: Edviyelerin sıralamaları farklı, kemmun için açıklama; “*sirke içinde müdebber olmuş*”

⁶⁷⁴ YİŞ: Miktar belirtilmiştir; “*üç agırı bal ile karıştırınsınlar*”

eğer burenân (doğal sodyum karbonat) yerine natrun (karbonat) olursa kulunca iyi gelir. Diğer nüsha: Hazımsızlık ve soğuk yelleri yok eder ve hazma yardımcı olur. Beyaz biber, kara biber ve biber ağacı her birinden bir ölçü⁶⁷⁵, kimyon bir ölçü, kuru sedef otu yaprağı bir ölçü, koyun pıtrağı bir kısım, eğer tabiatı yumuşatmak isterlerse bureyi (boraks) bir ölçü koysunlar ve bure-yi natrundan koysunlar.⁶⁷⁶ Bure-yi natrun, bure-i şirhit ve eğer tabiatı yumuşatmaya gerek yoksa bure yarım ölçü koysunlar ve doğal sodyum karbonat (burenan) kullansınlar.

Fandadikun Yapılışı:⁶⁷⁷ Zencefil, kara biber⁶⁷⁸ ve sümbül her birinden altı dirhem, mastika ve mısır anasonu her birinden dört dirhem, kereviz tohumu ve çöl yarpuzu⁶⁷⁹ her birinden beş dirhem, kimyon, seliha, belesan tohumu ve akırkarha her birinden iki dirhem, Hint tarçını (savec-i Hindi) bir dirhem, dövsünler ve pişirsınlar ve saf bal ile karıştırınsınlar.⁶⁸⁰

⁶⁷⁵ YİŞ: Bu maddede bir cüz 10 dirhem olarak ölçülendirilmiş, “her birinden onâr direm” ve devamındaki edviyeler bulunmamaktadır.

⁶⁷⁶ YİŞ: “eğer tabi’atı ishâl etmek dileseler büreyi on direm ideler ve natrûn büresin ideler natrûn didikleri kızıl büredir mısır’dan gelür **eti anınla pişürürler** ve eğer içi ishâl etmek hâcet olmasa büreyi beş direm ideler ve etmek büresin ideler”

⁶⁷⁷ YİŞ: Açıklama yapılmıştır; “**za’îf olmuş souk mi’deye fâ’ide ide ve galîz yelleri tahlîl idüb gidere budur**”

⁶⁷⁸ YİŞ: Yerine “**karanfil** (FAP: kara fülful)” geçmektedir.

⁶⁷⁹ YİŞ: “**kuru nane**” ilave edilmiştir.

⁶⁸⁰ YİŞ: Hint tarçını yerine “**kebâbe bir direm döğüb eleyeler üç tamâm edviyye ağırınca kefi alınmış bal ile karışdırıb ma’cûn ideler**” devamında bir çok tarif yer almaktadır; “sıfat-ı eyâric-i faykarâ kim mi’deyi rutûbet-i galîzden pâk ider tohum-ı kerefis altı dirhem afsentîn ve anîsûn ve râziyâne tohumu her birinden üçer direm ak fülful ve asârûn ve mürr her birinden birer direm sabır yigirmi direm şerbet bir miskâl ola sıfat-ı kurs-ı verd-i **kebîr** souk mi’delü kişiye fâ’ide ide ve rutûbetleri pâk ide kızıl gül üç direm ûd-ı Hindî ve sünbül ve mastakî ve seliha ve dârçîn ve idhîr-i Mekki ve afsentîn-i rûmî kim Türkçe pelin dirler her birinden birer direm **döğüb eleyeler** eski **şarâbla** (FAP: sirkeyle) karışdırılar kurslar düzeler **iki miskâl kadarı** gülengübîn-i aseli ile vireler ve anîsûn suyu içinde **ezeler veya mâ’il-usul içinde ezüb içireler** sıfat-ı kurs-ı **diger balgamî ısıtmalara fâ’ide ide kızıl gül üç direm lisânü’s-sevr üç direm kâsni tohumu üç direm gâfes kim kuzu butrağı dirler bir miskâl buyân balile karışdırıb kurslar düzeler her gün bir miskâl içireler** sıfat-ı devâ kim kan kusmasına fâ’ide ide **Kil-i Ermenî ve zamg-ı Arabî ve cûlnâr ve demü’l-ahaveyn kim iki kardaş kanı dirler ve günlük her birinden berâber döğüb eleyeler üç direm bunlardan ayva rubbuyla karışdırıb yiyeler nâfi’ ola ba fermân-ı hüddâ-yi-te’âlâ sıfat-ı handakûn** (FAP: çendikun) kim hazmda taksîr olsa fâ’ide ide ve soukdan olan ciger za’îfligine fâ’ide ide ve souk mi’deye ve rub’ ısıtmasına ve pîrlere fâ’ide ide budur altıyüzelli dirhem eski **şarâb** (FAP: sirke) alalar yüzdoksanbeş direm bal karışdırılar ve zencebîl beş direm kâkule ve hîl her birinden buçugar direm karanfil bir dânik **dârçîn birbuçuk dânik za’ferân bir denk fülful ve müşk her birinden buçuk denk bu** edviyyeleri nîm-köft döğeler miskden ve za’ferân gayrisin kettân bezine koyalar za’ferân **şarâbla** ve bal ile kaynadalar tâ koyu olunca andan od üstünden indürüceğine yakın müşkü ezeler ve od üstünde karıştıralar ve ba’dehû oddan indüreler bir sırçalı kaba koyalar saklayalar hâcet vaktinde isti’mâl ideler nüsha-i diger bir nüsha dahi sünbül ve karanfil ve kâkule ve ûd-ı Hindî her birinden ikişer miskâl müşk buçuk miskâl **şarâb** (FAP: bir denk sirke) bin beşyüzaltmış direm edviyyeleri eyü döğeler ve bir beze koyalar bez ile edviyyeyi ol vezn olmuş şarâb içinde iki gün ısladalar

Yeme isteğini kesilmesine, ölçülü egzersiz yapma ve onun üstüne hamama gitme damarlardaki fazlalıkları tahlil ile çıkarır ve yeme isteği tekrar gelir⁶⁸¹ ve ayvalı sirkengubîn şerbeti uygun olur. Soğuk ve rutubetli kişilere meybih ve *gevarış-i ud*, ev ekmeği kokusu, kuzu kebab kokusu, tavuk kebabı kokusu, su balığının tadına bakma arzusu ortaya çıkarır.

ve üçyüzdoksan direm sâfi bal ve ikiyüzaltmış direm şeker katar kaynadalar tâ kıvâma gele andan sonra âteş üzerinden indireler miski biraz şekerle ezeler karışdıralar onat saklayalar hâcet vaktinde isti'mâl ideler ve ekşi geçirmekden ötürü bir miskâl gârikûn balla karıştıralar vireler ve yemeginde kerâviyâ katarlar nâfi' ola sıfat-ı cevâriş-i ud sünbül-i Hindî ve sünbül-i Rûmî ve tohum-ı kerefis ve anîsûn ve mastakî her birinden birer direm ûd-ı Hindî üç direm karanfil iki direm besbâse ikibuçuk direm kurfe ve şeker her birinden ikişer direm helile-i Kâbilî **şarâbı** (FAP: sirke) içinde ıslanmış ve kurumuş ve kavrulmuş felencmüşk ve cevz-i bevâ her birinden ikişer direm bezr-i merv üç direm kızıl gül ve idhîr-i Mekki her birinden ikişer (FAP: buçuk) dirhem meybih içinde karışdıralar şerbeti iki miskâl ola bir dürlü cevâriş dahi ûd-ı **Hindî** ve karanfil ve zencebîl ve **kebâbe** ve kâkule ve sâdic-i hindî ve ferencmüşk ve dâr-ı fülful her birinden ikişer miskâl za'ferân bir direm bal ile karıştıralar şerbet üç direm ola sıfat-ı cevâriş-i müşhil ak türbid iki direm karanfil ve ud ve za'ferân cevz-i bevâ her birinden birerbuçuk **direm** (FAP: denk) mahmude buçuk denk bu edviyyeleri döğüb eleyeler (FAP: balla) karışdıralar şerbet iki direm veya üç direm **ılcak su ile içeler nâfi'** ola sıfat-ı meybih kim cevâriş-i ud anınla karıştıralar didik yukarıda mi'de za'afına ve mi'de soukluguna fâ'ide ide budur alalar mâye hoş ayva suyundan ikiyüz direm bir gün koyalar sâfi ola dordusu dibine çöke andan süzeler sâfisin alalar ve yüz direm eski şarâb ve yüz dirhem şeker katar anıl anıl kaynadalar cüllâb kıvâmına gele ve köpüğün alalar andan sonra yüz kırk dirhemine bu mecmû'undan zencebîl ve kurfe ve karanfil her birinden birer direm ve mastakî iki direm bunları nîm-köft döğeler bir beze bağlayalar bu pişmiş meybih adlu şarâbın içine koyalar ıssıyla koyalar bezle edviyyeyi şarâb içinde sovuyunca ba'dehû soudukdan sonra edviyyeyi bezle çıkaralar içine sıkalar hâcet vaktinde gerekli olur sıfat-ı şarâbü'l-hubs ya'ni demür boku şarâbı mi'deye kuvvet virür ve hazma yardım virür ve benzi gökçek ider sarulugun giderir ve kızıl eyler ve kanı keser ve bevâsır yellerin giderir budur Kerefes tohumu ve râziyâne tohumu ve kemnûn ve anîsûn ve nânâh ve çavşîr tohum ve sisâlyûs ve kerâviyâ ve kişnic ve fülful ve dâr-ı fülful ve günlük ve dârçîn ve sünbül ve kurfe ve cevz-i bevâ ve cırcır tohumu ve sogan tohumu ve topalak ve zencebîl her birinden birer miskâl ve demür boku on beş direm gayet yumşak döğüb eleyeler altı tamâm edviyye kadarınca süciyle kaynadalar nısfı kalınca andan sonra süzeler günde otuz direm bu şarâbdan içüreler ve yemeklerden az yiyeler ekşilerden ve kâbizlardan ve yaş nesnelerden perhîz ideler sıfat-ı ma'cûn-ı hubs mi'de za'afına fâ'ide ide ve bevâsıra fâ'ide vire budur helile-i Kâbilî kabı ve belile kabı ve emlec-i münakka ve kızıl gül her birinden onâr di rem ve buyân dibi ve cevz-i bevâ ve sünbül ve idhîr ve mastakî her birinden yedişer direm ve misk bir direm ve demür boku kim sirke içinde ıslanmış ola ve kuruyub kavrulmuş ola yüz direm gayet yumşak döğüb eleyeler üç tamâm edviyye kadarınca kefi alınmış bal ile karışdırır ma'cûn ideler şerbeti üç direm ola mi'dede ve bagırsakda yel mütevellid olduğunun ilâcı eger tabî'at kabz olsa bu habb nâfi' ola sabır ve sekbîne ve mukl ve gârikûn berâber döğeler karışdıralar şerbeti iki direm tâ üç dirheme varıncadır cevâriş-i günlük dahi nâfi' ola budur fülful ve dâr-ı fülful ve cevz-i bevâ her birinden beşer direm zencebîl ve havlincân onâr direm günlük altmış direm (FAP: müşk iki dirhem) **emlec beş direm şeker yigirmi direm âdetince** kefi alınmış bal ile karışdıralar şerbeti üç direm ola nâfi'dir ve ma'cûn-ı habbû'l-gâr nâfi' ola defne yemişi yigirmi direm sezâb yaprağı kurusu beş direm nânâh ve kemmûn ve çörek otu ve güyegü otu ve kâsni ve fatrâsâliyûn ve acı badem **içi** ve fülful ve dâr-ı fülful ve eğir ve yârpûz her birinden üçer direm sekbîne ve kunduztaşağı ve çavşîr her birinden ikişer direm asel ile karıştıralar şerbeti üç direm ola ve"

⁶⁸¹ YİŞ: Devamında; "iştiâ yine gele ıssı mizâclı kişiye **bunlardan virmeyeler** şerbet sikencübîn-i seferceli münâsibdir anı vireler" yer almaktadır.

Fuvak-ı imtilaci (Dolgunluktan olan hıçkırık): Kustursunlar ve *eyaric-i faykara* ve sonra *fandadikun* ve *kemuni* ile mideye kuvvet versinler. Selam otu (engudan) kokusu, kekik (sater) kokusu, kimyon ve mısır anasonu faydalıdır.⁶⁸²

Fuvak-ı gayri imtilaci (Dolgunluktan olmayan hıçkırık):⁶⁸³ İlacı kuru teşennüc, mide bulantısı ve kusma ilacı gibidir. Eğer sebebi safra olursa ağız acılığı ve susuzluk onun belirtileridir. Eğer sebebi rutubet ise ağız sulanır ve ağzının tadı nahoş olur. Tedavisi: Eğer madde safra olursa kusturmak gerekir. Sonra nar şarabı ve koruk şarabı vermek gerekir veya mideyi *eyaric-i faykara* ve sarı helile ve biraz kavrulmuş mahmude ile⁶⁸⁴ temizlemek gerekir. Sandal, şeker,⁶⁸⁵ kırmızı gül, elma suyu, ayva suyu ve mersin ağacı yaprağından yapılan yakıyı mide ağzının üstüne⁶⁸⁶ koymak [gerekir]. Eğer madde rutubet ise önce kusturmak gerekir ve *eyaric-i faykara* vermek, nane şerbeti şarabı ve meybih vermek gerekir.

Sufûfî yapılışı: Mide bulantısı ve kusmayı önler. Çekirdeği temizlenmiş zereşk (sarı çalı) ve temizlenmiş sumak her birinden 10 dirhem, ekşi nardan 15 dirhem⁶⁸⁷, kırmızı gül ve Hint kamışı her birinden beş dirhem, Antep fıstığının kuru kabuğunun üzerini kaplayan kabuk⁶⁸⁸ iki dirhem, kuru nane iki dirhem, *ud-i fam*⁶⁸⁹ bir dirhem, şerbeti bir miskal veya iki dirhem nar suyunda veya nane şarabında versinler faydalı olur.

Aşırı Susuzluk:⁶⁹⁰ Yaş tatlı kabak, Hint karpuzu, Çin armudu ve suyu karıştırırsınlar, koyu gülsuyu yapar gibi yapsınlar ve o suyun ağırlığınca gülsuyu ve kafur ile hoş buvî yapıp onunla karıştırırsınlar ve çeyrek miktar da koruk suyu ile karıştırırsınlar, soğutsunlar ve içsinler. Renkli yakutu gece ağızda tutsunlar susuzluk

⁶⁸² YİŞ: Engedan bulunmamaktadır; “sa ‘ter ve kemmûn ve nânâh kokulamak fâ ‘ide virür” şeklindedir.

⁶⁸³ YİŞ: “*kuru inckırık*” olarak verilmiştir.

⁶⁸⁴ YİŞ: “*kim ayvada pişmiş ola*” şeklinde açıklama yapılmıştır.

⁶⁸⁵ YİŞ: Şeker yerine “*müşk* (FAP: sek)” kullanılmıştır.

⁶⁸⁶ YİŞ: “*mi ‘de üzerine yakı ideler nâfi ‘ ola inşâ ‘allahü-te ‘âlâ*” şeklindedir.

⁶⁸⁷ YİŞ: “*pâk olmuş kadın tuzlugu ve pâk olmuş sumâk* (FAP: her birinden on dirhem) ve ekşi nârdenk **her birinden on beşer direm**”

⁶⁸⁸ YİŞ: “*şâm fıstığının üzerindeki çagla kabı*” olarak verilmiştir.

⁶⁸⁹ YİŞ: “*ûd-ı Hindî*” şeklindedir.

⁶⁹⁰ YİŞ: Konu farklı; “*endâzedden taşra kusmak*” şeklindedir.

yok olur.⁶⁹¹ Ekşi siyah erik çekirdeğini ağızda tutmak yaşlık verir ve susuzluğu yok eder.⁶⁹² Demişlerdir ki⁶⁹³ eğer ona kabaktan ve diğerlerinden alınan su ile gülsuyunu karıştırıp ve saflaştırırlar, tüm şarabın dörtte biri kadar beyaz, ince ve kokulu üzüm şarabıyla karıştırırlarsa susuzluk kalıcı olmaz. Eğer midede tuzlu balgam olursa temizler.

Ağızda tutunca susuzluğu yok eden hapın yapılışı: Kûk tohumu yani marul tohumu, hıyar tohumu içi⁶⁹⁴ ve tatlı kabak içi her birinden beş dirhem alsınlar, semizotu tohumu on dirhem⁶⁹⁵, üç dirhem kitre ile sinir otu (asbgul) luabını karıştırınsınlar ve hap yapsınlar.⁶⁹⁶ Midede tuzlu balgam varsa *eyaric-i faykara* iyi gelir ve rezene suyu ile ve sıcak su ile yudum yudum içmek onu eritir ve susuzluğu yok eder.⁶⁹⁷

Hayza (Kolera/İshal ve kusma): Her ne zaman hayza olacağına dair şüphe oluşsa yemek midede bozulmuş demektir, hemen kusmak gerekir. Eğer kusmak mümkün değilse mideyi sıcak tutsunlar ve mastika yağını sürsünler, öd ağacı kursu (tableti) ve kemuni⁶⁹⁸ faydalıdır. Eğer hayza çok olursa filunya-yi rumi veya farsî⁶⁹⁹ versinler elma şarabı ile, ayva şarabı ile ve *akras-ı rasen* versinler. Yapılışı: Dövülmüş ve elenmiş andız otu (rasen) iki dirhem, karanfil iki⁷⁰⁰ dirhem, tarçın (kırfe) bir dirhem, mastika, afyon ve adam otu (lüffah) kökü kabuğu her birinden bir dirhem alsınlar. Hepsi on

⁶⁹¹ YİŞ: “renkli eyü yâkût ve yeşim taşın ağızda dutalar susuzluğu keser ve ekşi yogurd suyun ağızda tutmak susuzluğu zâ’il ider” şeklindedir.

⁶⁹² YİŞ: Bu cümle birkaç cümle sonra yer almaktadır.

⁶⁹³ YİŞ: “demişler ki karpuz suyuyla gülâb ve rub’u kadar ak çekide olmuş süci karıştıralar içeler ziyâde teşne olmagı gidere” şeklindedir.

⁶⁹⁴ YİŞ: Devamında; “*şenhiyâr çekirdeği içi*” yer almaktadır.

⁶⁹⁵ YİŞ: Açıklama yapılmış; “*ki baklatü’l-humekâ dirler on direm cümlesin yumşak dögeler eleyeler*”

⁶⁹⁶ YİŞ: Devamında; “*agızda dutalar susuzluğu zâ’il ide*” sonrasında; “*sıfat-ı terkib kim hazma yardım ider ve yürek oynamasın giderir ağaç kaununun üst kabı on direm merv tohum iki miskâl ve karanfil ve üd-ı Hindî birer miskâl bu edviyeleri dögeler beze bağlayalar altıyüzelli direm su içinde üç gün ıslayalar andan sonra üçyüzdoksan direm şeker katalar ve bir miskâl mastakî ve buçuk direm za’ferân katalar kaynadalar cüllâb kıvâmına getüreler hâcet vaktinde cüllâbla içeler mastakî ve za’ferânı pişüb kıvâma geldikten sonra katalar*”

⁶⁹⁷ YİŞ: Bu cümlelerin yeri farklı, bir önceki cümlelerin sonunda bulunmaktadır.

⁶⁹⁸ YİŞ: “*cevâriş-i kemnûnu*” şeklindedir.

⁶⁹⁹ YİŞ: “*farsî*” bulunmamaktadır.

⁷⁰⁰ YİŞ: “*on direm*” olarak verilmiştir.

[kullanımlık] şerbet olur⁷⁰¹ ve yemekleri hazmeder. Diğer nüsha: Misk, karanfil ve kırk boğum her birinden 10 dirhem, mukl, mazi, ılgın ağacı, nar kabuğu ve günlük her birinden beş dirhem, beruh⁷⁰² (adam otu) ve afyon her birinden bir *miskal*, şerbeti bir *miskal*.

Mide şişliği: Önce gülbeşekeri sıcak gülsuyunda eritip süzüp versinler. Eğer hararet galip olursa *keşk-âb* versinler nar suyu ile ve ayva yağı sürsünler. Şunlardan bir yakı [yapsınlar]; mersin ağacı suyu, elma suyu, ayva suyu, gülsuyu, sandal, gül yağı mumunu karıştırınsınlar⁷⁰³ ve midenin üzerine koysunlar. Soyulmuş yaş kabak, ayva, semiz otu sapı hepsini birleştirsınlar ve üzerine koysunlar⁷⁰⁴. Ondan dört gün sonra her sabah 30 dirhem kadar hindiba suyu veya it üzümü suyu versinler, kaynatıp köpüğünü alsınlar, beş dirhem kadar hıyarşember pulunu onda eritsinler⁷⁰⁵ ve yedi gün sonra kereviz suyu ve rezene suyu ile suyu karıştırınsınlar ve yemek arasında keşk-âb versinler, kabuğu soyulmuş yalancı maş [fasulyesi] versinler ve su yerine gülsuyu versinler.⁷⁰⁶ Yapılışı: Kırmızı gül altı dirhem, zambak kökü ve sümbül her birinden dört dirhem, Hint kamışı beş dirhem, şerbeti bir dirhemdir. Eğer şişlik eski olursa gül kursunu, şu şekilde [yapıp] versinler; kırmızı gül altı dirhem, laciverdi⁷⁰⁷ zambak kökü ve sümbül her birinden dört dirhem, kakule (iklilü'l-melik), papatya ve ezfer (hoş kokulu) her birinden üç dirhem, kehribar ve mastika her birinden iki dirhem, üzüm şarabı⁷⁰⁸ ile karıştırınsınlar ve tablet yapsınlar, şerbeti iki dirhem. Eğer şişlik katı olursa, kuru menekşe 10 dirhem, kırmızı gül ve sümbül her birinden altı⁷⁰⁹ dirhem, kırk boğum, kazayağı otu (kasabü'z-zerire) ve ezfer her birinden iki dirhem⁷¹⁰, mastika üç

⁷⁰¹ YİŞ: Devamında; “*hem uyhu getüre*” yer almaktadır, karışımında bir dirhem misk de bulunmaktadır; “*misk ve kurfe ve mastakî ve afyon ve lüffâh kabı her birinden birer direm*” şeklindedir.

⁷⁰² YİŞ: Yerine “*lüffâh*” yer almaktadır.

⁷⁰³ YİŞ: “*Mûmla gülyagın erideler ve bu suları içine katarlar ve mi'de üzerine yakı idüb bağlayalar*” açıklaması yapılmıştır.

⁷⁰⁴ YİŞ: “*yaş kabakı çendeleyeler ve ayvayı dögeler tohmekân yaprağın dögüb bile cem' idüb mi'de üzerine bağlayalar*” şeklinde tarif edilmiştir.

⁷⁰⁵ YİŞ: “*beş direm fülüs-ı hıyarşenbe bile ezeler içüreler*” olarak verilmiştir.

⁷⁰⁶ YİŞ: “*gıdâ arasında gâh arpa cevâvı ve gâh mâş-ı mukaşşer müzevveresin vireler ve suyu cüllâbla vireler ve kurs-ı gül vireler*” eklenmiştir.

⁷⁰⁷ YİŞ: Bulunmamaktadır.

⁷⁰⁸ YİŞ: Üzüm şarabı yerine; “*süciyle karıştırırlar*” yazılmıştır.

⁷⁰⁹ YİŞ: “*her birinden ikişer direm*” şeklindedir.

⁷¹⁰ YİŞ: Sad, kasbü'z-zerire ve ezfer bulunmamaktadır.

dirhem, boy otu unu 20 dirhem, keten tohumu *luabı* ile karıştırırsınlar ve yakı yapsınlar.⁷¹¹

Diğer bir yakı yapılışı: Boy otu, keten tohumu, dereotu, menekşe, hatmi, papatya ve mastika her birinden beş dirhem, sümbül, kırk boğum, kazayağı otu her birinden iki dirhem, mum üç dirhem, papatya yağı 20 dirhem⁷¹², katı şişlikleri yumuşatır.

Daha kuvvetli bir yakı yapılışı:⁷¹³ Boy otu, lahana tohumu, belesan tohumu ve keten tohumu her birinden 10 dirhem, kırdamana, süsen/mavi zambak kökü (irsa), acı badem, kust, mür, sümbül ve kırk boğum her birinden beş dirhem, mukl yedi dirhem, mastika, yaş meybih ve andız otu (rasen)⁷¹⁴ her birinden üç dirhem, papatya yağı 20 dirhem, kaz yağı, hindiba sakızı (barzed) ve mum her birinden üç dirhem, şarap 20 dirhem. Zamkları şarapta eritsinler ve ilaçları dövüp pişirsinler, mum yağı ile kaz yağı eritsinler hepsini karıştırırsınlar ve yakı yapsınlar.⁷¹⁵ Eğer açılmaya yüz tuttuysa belirtisi şöyle olur; ateş ve ağrı yok olur, şişlik kalır. Her gün iki evkiye kaynamış incir⁷¹⁶ ve 10 dirhem boy otu *luabı* ve 10 dirhem keten tohumu⁷¹⁷, üç veya dört dirhem ekşi hamuru onda eritsinler ve bir *dang* sabır, iki *dang* safran versinler.⁷¹⁸ Eğer geç açılacak olursa biraz hardal versinler ve su yerine bal şerbeti versinler.⁷¹⁹ [Şiş] açıldığında; gülsuyu, keşk-âb, bal şerbeti versinler ki temizlensin. Günlük ve iki kardeş kanı her birinden beş dirhem, kırmızı gül, gülnar ve kehribar her birinden iki dirhem, Ermeni kili üç dirhem alsınlar, şerbeti iki dirhem, elma şırası (rubb-ı sîb)⁷²⁰ ile versinler. Bilinmelidir ki midenin şekli liflerden örülü kabak şekli gibidir, onun lifleri sinirdendir, Arapça ona “‘asab” derler. Bu liflerin bazıları uzun bazıları geniştir (bazıları uzunlamasına bazıları eninedir) ve bazıları bir köşeden bir köşeye konmuştur

⁷¹¹ YİŞ: “boy tohum yigirmi direm **dögüb eleyeler** kettân tohum lu‘âbıyla karışduralar **mi‘de üzerine yakı ideler**” şeklinde verilmiştir.

⁷¹² YİŞ: “pâpâdyâ yağı on beş direm bunları yakı ideler katı şişlere fâ‘ide ide **mücerrebdır inşâ‘allahüte‘âlâ**” şeklindedir.

⁷¹³ YİŞ: Bu zımad tarifinin yeri farklıdır, şiş açılmaya yüz tutarsa kısmından sonra verilmiştir.

⁷¹⁴ YİŞ: Yaş meybih ile rasen yerine; “mî‘a-yı sâ‘ile ve uşak” kullanılmıştır.

⁷¹⁵ YİŞ: Bu zımad tarifi yer almamaktadır.

⁷¹⁶ YİŞ: İncir yerine; “kaynanmış ısırgan diken suyu” kullanılmıştır.

⁷¹⁷ YİŞ: “iki direm keten tohumu lu‘âbı” şeklindedir.

⁷¹⁸ YİŞ: “bir denk sabır ve iki denk za‘ferân katarlar yakı ideler” şeklinde tarif edilmiştir.

⁷¹⁹ YİŞ: “eger geç açılacak olursa azıcak hardal katarlar ve su yerine mâü‘l-asel içüre” şeklindedir.

⁷²⁰ YİŞ: Yerine; “buyân balıyla içeler” kullanılmıştır.

ve midenin işleri bu liflerledir. Mide hastalıklarında onun örgüsünün gevşek olmasından daha kötü bir şey yoktur. O nedenle onun cevherine düşen hastalıkta hangi mizaç olursa olsun şerbetle tedavi olmaz veya perhizi mümkün olmaz. Kusmaya fayda edecek ilaç ve madde yoktur, lakin gevşeklik onun cevherinin huyudur, bu sebeple yemeğin üstünü kaplamaz yani onda işe yaramaz, o şekilde olursa hazım olmaz, öyle olmalıdır. Bu sebeple vücut bu gıdalardan fayda bulmaz⁷²¹ ve sindirilmemiş atıklar toplanır, zayıflık ve hastalık her gün artar. Yemek ve doğru tedbir fayda vermez. Bazen olur ki midenin yemeğin üstüne ıstimal olmaması (kaplamaması) ya enfasla veya hafakandan olur.⁷²² Bazen olur ki yemek yenmiştir, sanırsın ki eğer bir hareket edecek olursa yemek geri gelecek, bu belirtiler gayet zayıf mide alametidir. Olursa da mide ağzına toplanmış rutubet belirtisidir ve bu yemekten sonra olur, daha önce zikredilen diğeri yemek yensin veya yenmesin olur, fakat eğer ilaç olacaksa, tarçın, kimyon ve safranı yemeklerde kullanmak gerek, biraz kekremsi şarap uygun olur,⁷²³ *gevariş-i huzi* faydalı olur, gülнар, mastika, pelin otu, sabır, gül, karanfil, sümbül, kırk boğum, ayva, yaş murd suyundan yakı yapmak gerekir,⁷²⁴ murd şarabı, meybih ve küçük ıtrifil faydalıdır.

3.3.19. Ondokuzuncu Bab: İshal Hastalığı Hakkında

Safravî ishalin belirtisi, susuzluk olur ve hararet galebe çalar, inen tabiat (gaita) sarıdır. Tedavisi: Her sabah kavrulmuş arpadan *keşk-âb*, iki buçuk dirhem miktarında mersin yemişi, 10 dirhem haşhaş tohumu yumuşak dövüp onda pişirsinler [versinler] faydalı olur⁷²⁵, Hint kamışı kursu (tableti) çok faydalı olur. Yapılışı: Hint kamışı ve kırmızı gül her birinden iki buçuk dirhem alsınlar, kavrulmuş semiz otu tohumu ve

⁷²¹ YİŞ: Devamında; “şöyle gerekdir kim ya ‘ni gıdâdan behre bulmak [169a] gerekdir eger bulmaycak olursa”

⁷²² YİŞ: “gâh olur kim mi ‘de gıdâya müstemil olmak istese ditremegle olur ve hafakân ile ola”

⁷²³ YİŞ: Devamında “eger asılda kekrem olmaya bir pâre enâr kabın dögeler şarâba koyalar bile kaynadalar içeler nâfi ‘ola inşâ ‘allahü-te ‘âlâ” yer almaktadır.

⁷²⁴ YİŞ: “sıfat-ı yakı gülнар ve mastakî ve afsentîn ve sabır ve kızıl gül ve sünbül ve su ‘d bunları dögeler yaş mersin suyuyla karışduralar yakı ideler” şeklindedir.

⁷²⁵ YİŞ: Ölçüler farklı verilmiştir, nasıl yapılacağı daha detaylı anlatılmıştır; “her sabah cevâv vireler kim arpa kavrulmuş ola kavrulduktan sonra dögeler ve dirhem kadarı mersin yemişin nîm-köft dögölmüş ola ve iki direm haşhâş tohum yumşak dögölmüş ve kavrulmuş arpa cevâvıyla bile pişürüb vireler nâfi ‘ola”

hindiba tohumu her birinden üç dirhem, Ermeni kili ve kavrulmuş nişasta her birinden iki dirhem, haşhaş tohumu bir dirhem, hıyar çekirdeği içi iki dirhem, kafur ve safran her birinden bir buçuk *dang*⁷²⁶, şerbeti iki dirhem, ayva şırası ile [versinler], kafur kursu bu nüshada faydalıdır. Temizlenmiş kadın tuzluğu (zereşk) 10 dirhem, kırmızı gül altı dirhem, Hint kamışı dört dirhem, kavrulmuş kuzu kulağı (hummaz) tohumu⁷²⁷ yedi dirhem, kehribar dört dirhem, mersin yemişi altı dirhem, kestane (şah bellut) beş dirhem, elma kabuğu ve içde kabuğu⁷²⁸ her birinden 10 dirhem, kafur üç dirhem, safran beş dirhem, fufal (falfal, arek cevizi) dört dirhem, nilüfer beş dirhem⁷²⁹, ekşi turunç şarabıyla karıştırınlar, sürekli iki dirhem yesinler ve sindirime *gevariş-i sumak* faydalı olur. Yapılışı:⁷³⁰ Temizlenmiş sumak 30 dirhem, arpa kabuğu, elma kabuğu, *kefk-i Bağdadi*⁷³¹, keçiboynuzu ve Hint kamışı her birinden 10 dirhem, tamamı kadar şeker⁷³², elma şarabı ile karıştırınlar, şerbeti beş dirhem, *süfûf-u habbû'r-rummân* (nar çekirdeği süfufu) faydalıdır. Yapılışı: Kavrulmuş, dövüp elenmiş sürme gibi [yapılmış] ekşi nar tanesi 30 dirhem, kuru kişniş bir gece sirkeye yatırılmış ve kavrulmuş 50 dirhem, temizlenmiş sumak ve gülmar her birinden 15 dirhem, ılgın ağacı ve Nebatî keçiboynuzu⁷³³ her birinden 10 dirhem, şerbeti iki dirhem ayva şırasıyla [versinler]. Sumak ve nar tanesinden [yapılmış] yemek, *tafsil* yemeği ki kabuğu soyulmuş mercimekten [olur] iki ya da üç kez kaynatılıp suyunu döksünler tekrar su koyup yapsınlar sonra onu koruk suyu ile veya ekşi turunç ile veya kaynatılmış sumak ile versinler ve kavrulmuş badem içi lapası faydalı olur.

Balgamî ishal: Belirtisi ishali balgam olur.⁷³⁴ Tedavisi: Mür, tarçın (kırfe), kunduz hayası ve afyon, birebir alsınlar biber gibi haplar yapsınlar, şerbeti yedi hap, küçüklere iki hap versinler ve bazı nüshalarda hurfe⁷³⁵ yerine kereviz tohumu kullanılır.

⁷²⁶ YİŞ: Devamında; “*dögüb eleyeler kurslar ideler*” yer almaktadır.

⁷²⁷ YİŞ: “*labada tohum ba'zı kişiler evelek tohumu dirler*” şeklindedir.

⁷²⁸ YİŞ: “*alma kavudu ve içde kavudu*” olarak verilmiştir.

⁷²⁹ YİŞ: “*fülül ve nilüfer dörder direm dögüb eleyeler*” şeklindedir.

⁷³⁰ YİŞ: “*safrayı ishâle terkib budur*” eklenmiştir.

⁷³¹ YİŞ: Yerine; “*kuru beksimâd*” kullanılmıştır.

⁷³² YİŞ: “*bu edviyeleri dögüb eleyeler*” ilave edilmiştir.

⁷³³ YİŞ: Harnub-ı nebati bulunmamaktadır, devamında; “*dögüb eleyeler*” yer almaktadır.

⁷³⁴ YİŞ: “*ishâl olan balgam gibi ola ya'ni ak ola*” şeklindedir.

⁷³⁵ YC'de okuma hatası (kurfe yerine hurfe) ya da yazım yanlış yapılmış olabilir. YİŞ'de, “*oglançıklara iki veya bir habb vireler ba'zı nüshalarda kurfe yerine kerefes tohumu dimişler*”

Başka bir hap: Afyon, sandarus, günlük, mür, safran birebir [alsınlar]⁷³⁶ nohut büyüklüğünde hap yapsınlar, şerbeti; iki hap ve ⁷³⁷kavrulmuş tere tohumu (habbü'r-reşad) dövülmemiş iki dirhem, soğuk suyla faydalı olur ve *kemuni* denenmiştir⁷³⁸, balgamî ishali önler ve yemek [olarak] kavrulmuş serçe, sülün, keklik ve ahu eti ve benzerleridir.⁷³⁹ Eğer madde safra ve balgam olursa sinirli ot tohumu iki dirhem, anason bir dirhem, gülmar ve iki kardeş kanı her birinden yarım dirhem, rezene suyunda versinler veya ağızda burukluk yapan kekremesi (afes) şarapta versinler. Haşhaş tohumu ve günlük bire bir alsınlar, dövüp pişirsinler ve karıştırınsınlar, şerbeti üç dirhem, yeni ve eski ishali önler. Yemek [olarak] keklik ve serçe ve sülünü nar tanesi ile kavurup versinler. Eğer madde bütün bedenden mide ve bağırsağa gelirse yarı pişmiş yumurta sarısı, ekşi sumak, ekşi kuru koruk, biraz mazı, mersin yemişi, gülmar, dövüp elenmiş nar kabuğu karıştırınsınlar ve yedirsınlar maddeleri korur. Hindiba özellikle çöl⁷⁴⁰ [olanını] pişirsinler ve üstüne sirke döksünler, aynı faydayı verir. Kerevizi onun köküyle birlikte pişirsinler ve üzerine koysunlar ki onda ki su damlasın, içsinler faydalı olur.⁷⁴¹ Lahana pişirsinler ve onun suyunda iki veya üç kez bu şekilde pişirsinler ve ondan bir yahni (hurşi) yapsınlar faydalı olur.⁷⁴²

Eğer ishal dimağî ise onun belirtisi sabah uykudan uyandıracak derecede bir süre sürekli ishal olması ve sonra sakinlemesidir. Tedavisi: Nezleyi önleme tedbiri gerekir. O sıcak olursa haşhaş şarabı versinler.⁷⁴³ Mercimek, kırmızı gül, mersin yemişi, kuru kişniş alsınlar, zambak kökü⁷⁴⁴ kaynatsınlar ve gargara yapsınlar. Her ne zaman

⁷³⁶ YİŞ: “*berâber döğüb eleyeler nohûd kadarı habblar ideler*” eklemesi yapılmıştır.

⁷³⁷ YİŞ: “*diger ilâc*” ilave edilmiştir.

⁷³⁸ YİŞ: “*ma'cûn-ı kemmûn tecrîbe olunmuşdur ishâl-i balgamî tutar*” şeklindedir.

⁷³⁹ YİŞ: Devamında başka bir ilaç tarifi daha verilmiştir; “*sıfat-ı devâ-yı diger ki tecrîbe olunmuşdur eyü peynir mayası iki denk afyon iki denk mâzû ve günlük her birinden buçugar direm şerbet cümlesinden buçuk direm ola ve döğölmüş mersin yaprağı sirke dördüyle karışdıralar karnına yakı ideler fâ'ide ide*”

⁷⁴⁰ YİŞ: “*kim berrî ola kim ana künik çiçeği dirler alalar*” eklemesi yapılmıştır.

⁷⁴¹ YİŞ: Tarifte farklılık var; “*kerefsi ve kâsnî köküyle kaynadalar ve içeler nâfi' ola*” devamında; “*sinirli yaprağını kaynadalar suyun içeler nâfi' ola ve baklayı sirke ile ve suyuyla pişüreler yiyeler nâfi' ola ve cemî' envâ'i ishâlden sonra kabz belürüb kuvvet za'if olsa ve ten dahi arıklaşa gıdâ yetişmese serçe etin yemegle ihtisâr ideler nâfi' ola*”

⁷⁴² YİŞ: Bu Topkapı Revan nüshasında bulunmazken, FAP nüshasında yer almaktadır.

⁷⁴³ YİŞ: “*ilâc nâzleyi bağlamak ardınca olmak gerek eger mâddesi ıssı olsa şarâb-ı haşhâş vireler*” şeklindedir.

⁷⁴⁴ YİŞ: Devamında; “*bunları su ile kaynadalar suyla gargara ideler*” yer almaktadır.

uykudan uyandırırrsa kusmasını söylesinler. Eğer madde balgam olursa susuzluğa sabretmek gerekir. Başı yabani semiz otu ile ovma⁷⁴⁵ ve sabunla yıkamak ve içinde kebab, sümbül, safran pişmiş olan bal şerbeti ile ve misk ile kuvvet versinler, gargara yapmasını buyursunlar.⁷⁴⁶ Muhammed Zekeriyya hardal, sütleğen ve kunduz hayasından yapılan *tıla* buyurmuştur. Sığır ödünü sirke ile karıştırırsınlar ve başın üstüne *tıla* yapsınlar, bir saat bekletsinler sonra pancar (çügündür) *usaresi* ve tuzla yıkasınlar, faydalı olur.⁷⁴⁷

Eğer ishalin sebebi midenin yüzünün yumuşak olması ise ki buna Arapça *lams* derler ve *derbü'l-mi'de*⁷⁴⁸ derler, kusmak buyursunlar ve *eyaric-i faykara* ve *gevariş-i huzi* versinler. Yapılışı: Sirkeden çıkarılmış, kavrulmuş ve dövüp pişirilmiş sürme gibi olmuş kuru üzüm çekirdeği 20 dirhem, mersin yemişi 15 dirhem⁷⁴⁹, Nebatî keçi boynuzu, gül nar, ılgın ağacı ve mısır anasonu her birinden 10 dirhem, bal ile karıştırırsınlar, şerbeti üç dirhemdir. Diğer nüsha: Yarım dirhem üzüm çekirdeği, mersin yemişi iki *astar*,⁷⁵⁰ Nebatî keçi boynuzu, gül nar, günlük ve ılgın ağacı her birinden 10 dirhem, mısır anasonu 12 dirhem⁷⁵¹, şerbeti üç veya beş dirhemdir. Diğer nüsha: İnek yağı ile kavrulmuş kara helile 10 dirhem, kavrulmuş *sandan* tohumu beş dirhem, mısır anasonu ve geyik otu (sater) her birinden iki⁷⁵² dirhem, habsü'l-hadid-i bedir⁷⁵³ (Bedir demir oksiti, tufal) 10 dirhem, bal ile karıştırırsınlar.

⁷⁴⁵ YİŞ: “başını arı bezle ovalar” şeklindedir.

⁷⁴⁶ YİŞ: Gargara yerine “içüreler nâfi’ ola” yer almaktadır.

⁷⁴⁷ YİŞ: Muhammed Zekeriyya’nın bu tarifi yer almamaktadır.

⁷⁴⁸ YİŞ: “arabca emles dirler ve dezübü’l-mi’d de dirler dezüb ma’nası ishâl-i mütevâtir demek olur” şeklindedir.

⁷⁴⁹ YİŞ: “mersin yemişi elli direm harnûb-ı nabtî ve gülnâr ve gezmâzû ve nânâh ve belîle kabı her birinden onâr direm dögüb eleyeler asel ile karışduralar” şeklinde ölçülerde farklılık bulunmaktadır.

⁷⁵⁰ YİŞ: Ölçüler farklılık bulunmaktadır; “kuru üzüm çekirdeği yüzotuz direm mersin yemişi altmış direm”

⁷⁵¹ YİŞ: Devamında; “dögüb eleyeler üç ağırı mukavvem bal ile ma’cûn ideler şerbeti üç direm beş dirheme varıncadır” yer almaktadır.

⁷⁵² YİŞ: “her birinden onâr direm” şeklindedir.

⁷⁵³ YİŞ: “hubsü’l-hadid-i müdebber ya’ni bir gün ve bir gice sirkede ıslanmış ve kurumuş demür boku on beş direm günlük beş direm dögüb eleyeler balla karışduralar şerbet dört direm ola” şeklinde açıklama yapılmıştır.

Sahc kanlı ishali (bağırsak sıyrılması/tahrişi nedeniyle kanlı ishal):⁷⁵⁴ Her ne zaman sahc (sıyrılma) başlarsa, dört dirhem suda eritilmiş kıvamı bal gibi olmuş olan Arap zamlını versinler, başka ilaca gerek yoktur. Mür⁷⁵⁵, kavrulmuş sinirli ot ve gül yağı ile yağlayıp ayva şurubuyla versinler çok faydalıdır. Kanlı ishalde kehribar kursu fayda verir. Yapılışı: Kehribar 20 dirhem, Hint kamışı, Ermeni kili, Çin ravendi⁷⁵⁶, iki kardeş kanı, kitre, kavrulmuş nişasta, mersin yemişi ve Arap zamlı her birinden 10 dirhem alsınlar, şerbeti iki dirhemdir, ayva şarabında faydalı olur.

Karaciğer (kebed) ishali:⁷⁵⁷ Çin ravendi kursu ve temizlenmiş zereşk ve hindiba tohumu birebir dövsünler ve pişirsinler, sinirli ot yaprağı usaresi ile karıştırınlar, şerbeti iki dirhemdir. Diğer nüsha: Çin ravendi, gülнар, kehribar, Ermeni kili bire bir.⁷⁵⁸

Kanlı ishali önleyen bir hap yapılışı: Mazı, afyon ve ılgın ağacı⁷⁵⁹ eşit miktarda zamlı suyu ile karıştırınlar, hap yapsınlar. Şerbeti iki *dang* burak-ı zer (boraks zer) ile [versinler].⁷⁶⁰ Eğer ishalin sebebi bağırsakta yara olması ise⁷⁶¹ ki onun eserleri mide ve bağırsaklarda ortaya çıkar, belirtisi, çok geçirti, nefes-i sagire, kötü ağız kokusudur, bayılma olabilir. Bağırsaklarda olanın da ise ülser ve püstül (besre) yerlerinden atık geçerken onun üstünde ağrı yapar. Deri parçaları atıkla iner, eğer o daha ince olur ve atıkla daha karışık olursa, bağırsaklardan yukarıda olur ki ona *ema 'ü'd-dukâk* derler ve eğer o daha yoğun olursa bağırsağın an altında olur.⁷⁶² Tedavisi: Doğrusu odur ki bağırsaklarda ve midede ağırlık yapan ne yemekten ne de ilaçtan yememelidir. Fakat

⁷⁵⁴ YİŞ: Açıklama yapılmıştır; “*sehc diyü bağırsak sıyrındısına dirler [sehc bağırsakda olur bir marazdır]*”

⁷⁵⁵ YİŞ: Mür bulunmamaktadır.

⁷⁵⁶ YİŞ: Çin ravendi bulunmamaktadır.

⁷⁵⁷ YİŞ: “*ya 'ni cigerden olan ishâle kurs-ı râvend ola san 'atı budur*” eklenmiştir.

⁷⁵⁸ YİŞ: Devamında açıklama yapılmış; “*bu dördünü berâber alub ve dögüb eleyeler sinirli yaprak suyuyla karışdıralar kurslar ideler şerbet iki direm ola yiyeler*”

⁷⁵⁹ YİŞ: Devamında; “*ve zamg-ı Arabî ve akâkiyâ ele girerse bile katalar girmesse dördü kifâyet ider berâber dögüb eleyeler*” yer almaktadır.

⁷⁶⁰ YİŞ: “*şerbet buçuk direm ola*” burak-ı zer bulunmamaktadır.

⁷⁶¹ YİŞ: “*veya mi 'dede tîn olsa*” şeklindedir.

⁷⁶² YİŞ: “*eger ishâlin sebeb bağırsakda yara ola veya mi 'dede tîn olsa geçirmek çok ola ve nefesi tar ola ve ağız kokusu yaramaz ola kim ussu gider ola ve ol ki bağırsaklarda ola ki tebrenin (FAP: busrenin) ve karhanın yeri sıkl geçdiği vaktin bağırsaklarda ağrı belüre ve bağırsak sıyrındıları sıkl ile bile çıka ol ki yufkarak ola sıkl ile karışıkarak ola ve aşagağı bağırsaklarda ola*”

yemeklerden kuvvet veren yemekleri bulup versinler et suyu ve yarı pişmiş yumurta sarısı gibi. İlaçları ıslatsınlar ve süzüp pişirsinler ve az az versinler veya tattırsınlar.

Yara büyük ise kan ve irin gelmiş olur, önce bağırsakların kokusu⁷⁶³ ve yara yerlerini yıkamak gerekir. O [yıkama] şöyle olur bir gece gündüz gülsuyu ve *eyaric-i faykara* ile bal şerbeti versinler, bu babda faydalı olur. *Ravendin* bu yaralara acayip etkisi/özelliği vardır. Eğer sinir otu usaresi ile verirlerse üzerine biraz eski şarap damlatsınlar. Basuru olanlara iki dirhem pırasa tohumu veya iki dirhem mersin yemişi faydalı olur. Fakat ben uzun süre bağırsak yarası çeken ve kan giden, kendinden ümidi kesmiş bir hasta [için] buyurdum⁷⁶⁴ ki arpa keşki ve buğday keşki ve kabuksuz darı ve temizlenmiş pirinç (kerenc) ve yarı dövülmüş mersin yemişi her birinden 10 dirhem aldılar ve bir *men* ayva suyu veya elma suyu alıp sıkıp, üç men su ve üç kuzu paçasını,⁷⁶⁵ suyu 30 *astara* gelene kadar pişirdiler, süzdüler ve o keşk-âbdan yavaş yavaş verdiler, başka bir şey vermediler. Aynı gün olumlu sonuç verdi ve yüzünü geleceğe döndü, sağlık buldu.⁷⁶⁶

Akasya hapı yapılışı:⁷⁶⁷ İshal ve muy (ince yara) vb. ve dizanteri (zahir) içindir. Akasya dört *miskal*, ılgın ağacı sekiz *miskal*, sumak unu sekiz *miskal*, iki kardeş kanı iki *miskal*, gülnar on dört *miskal*, yeşil mazı iki *miskal*, Arap zamkı iki *miskal*, afyon iki *miskal*, kitre bir *miskal*, kitreyi suda eritsinler ve ilaçları onunla karıştırınsınlar, hap yapsınlar, şerbeti yarım miskaldır.

Sevdavî ishal: Belirtisi yağlı yemeklerden menfaat bulmaktır. Tedavisi: Sol el useylim damarından kan aldırınsınlar. Kavrulmuş nardan 10 dirhem, kavrulmuş kırmızı

⁷⁶³ YİŞ: “büyük yara olsa bağırsakda çün rîm gelse evvel bağırsagın yüzünü ve yaranın yerini yumak gerek” şeklindedir.

⁷⁶⁴ YİŞ: Kendisi tecrübe etmemiş, buyurdular ki şeklinde aktarılmıştır; “bir hasta var idi çok müddet bağırsak cerâhati zahmetin çekerti ve kan giderdi ve bağırsak sıyrındısı dâyim gelirdi ve kendüden ümidi kesmişdi buyurdular tâ kim bu devâyı ide sag ola itdi ve hoş tendürüst oldu budur...”

⁷⁶⁵ YİŞ: Ölçüler dirheme çevrilerek verilmiştir; “bunları heb bir yerde kaynadalar tâ yüzseksen direm su kadar kalınca süzeler ol kişiye bu sudan az az vireler”

⁷⁶⁶ YİŞ: “hîc dahi gayrı nesne vermeyeler hemân ol gün menfa‘at belüre hak celle ve alâ hazretleri sıhhat vire bu bâbda bu devâ katı mücerredir **vallahü alem bi’s-savâb**” şeklindedir.

⁷⁶⁷ YİŞ: Bu tarif bulunmamaktadır.

behemni iki dirhem, kavrulmuş⁷⁶⁸ zurunbad bir dirhem, kehribar iki dirhem, kavrulmuş fesleğen (şahsperem) tohumu dövülmemiş iki dirhem⁷⁶⁹, şerbeti mürd (mersin ağacı) veya ciğer kebabı ile üç dirhemdir.

Zahir (dizanteri):⁷⁷⁰ Eğer zahirin sebebi sıcak maddenin geçmesi olursa, makatı yakar, öyle olur ki sanki onda kireç vardır. Tedavisi: Sinir otunu gül yağında veya badem yağında kaynatırsınlar ve versinler, yumurtanın sarısı ile gül yağını karıştırırsınlar,

⁷⁶⁸ YİŞ: Kavrulmuş bulunmamaktadır.

⁷⁶⁹ YİŞ: “kavrulmuş reyhân tohum on direm” şeklindedir.

⁷⁷⁰ YİŞ: Madde başında zahir hakkında bilgi verilmiştir; “sıfat-ı zahîr zahîrin sâdıki olur ıssı veremden veya bir safravî tîz hıltıdan kim bagırsakları yaka yaka çeke veya tuzlu balgamdan olur veya soukdan olur ve zahîr ki kâzib olur necis kuru olduğundan muhtebis ola bagırsaklardan zorla çıkmakdan bagırsakları incide vakt ola kim bagırsakları yona dâyim yelmeşik balgamları iğnimegle ve zorla çıkara nîçeler bilmezlikle buncalayın zahîre kâbız ile ilâc idüb helâk iderler zahîr-i hakkla zahîr-i bâtul arasında fark olur kim zahîr-i kâzibde sıkl içinde bağlanur belde ağrı olur vakt olur kim göbekde dâyim buru olur ayak yoluna vardıkça çıkan sıkl kuru olur nohûd kadarı olur yâ dahi büyük olur zor iderken ve dahi eyü hîle oldur ki zahîr-i kâzibde zahîr-i sâdıki fark itmeklikde bir kaç tane keçi boynuzu çekirdeğin yutduralar eger tîz çıkarsa zahîr-i hakdur ve eger tîz çıkmazsa zahîr-i bâtuldur ve bezr-i katûnâ tohumun dahi yutdursalar olur ilâc-ı zahîr-i kâzib telyîn-i tabî’at ideler şarâb-ı benefşe ile ve hatmî kökü suyuyla ki kaynanmış ola ve ayva çekirdeği lu’âbıyla veya hamîrei benefşe hatmî kökü suyuyla ezüb ısıcak idüb içüreler ve ba’zı kişilere vakt olur kim hıyârşenbe ezerler içürürler badem yağıyla vakt olur kim yalnız ıssı su içmek bir nîçe kerre kifâyet ider ve ıssı su içinde oturmak katı nâfi’dir ve zahîr-i kâzibde isfenâh aşî münâsibdir zahîr-i kâzibde biz tecrîbe itdügümüz oldur kim hatmî kökünün kabın evvel kaynadalar suyun alalar ol suda biraz benefşe kaynadalar azıcık od üzerinde şöyle kim benefşe katı kaynamaya andan süzeler şeker katalar ayva çekirdeği lu’âbın veya bezr-i katûnâ lu’âbın karışdırıp içüreler nâfi’ ola inşâ’allahü-te’âlâ Lâkin za’îf olmuş kişilere virmeyeler ola kim ecel yetmiş ola töhmetden hâlî olmaya ve dahi şol kişiye vireler hatmîyle benefşeyi kim kazâ-i hâcete vardıkça râhat ola içi gitmeyecek incine ol yerde bu ilâci ideler nâfi’ ola hatmîde egerçi telyîn var sarıncıklığıyla Lâkin kabz dahi vardır evvel yaramaz müezzî hıltı seçüb çıkarır andan zahîri tutar vakt olur kim bu tedbîrle kan ve zor kesilür vakt olur ki bundan sonra mersin şarâbı veya encübâr şarâbı veya ayva şarâbı sinirli yaprak tohumuyla içülür andan fâ’ide ider ve birinc aşî virelür ol vakitte peygamber çiçeği didikleri otcağızın kökü topalaga benzer kana ve zora acâyibdir ve sinirli yaprak kendüzi kurumuş ve dögülmüş ve tohumu bunlar dahi zahîre ve kana gayet eyülerdendir dögülmüş ve elenmiş incir yaprağı acâyibdir husûsâ kim kara incirin ola ba’zı vakitte berşâ’îşâ acâyib nesnelerdendir misli yokdur ve eger zahîr-i hakk olursa soukdan olanın mak’adına kim Türkçe sufra dîrler kust yağıyla düzülmüş Mûm revgan dürteler ve ıssı bezler üzerine oturalar şöyle kim bezleri kızdırub mak’ad altında koyub üzerine oturalar ve ıssı hammâm ferşi üstünde oturmak ve kiremidi kızdırub yakmıycak kadarı üzerine oturmak gayet fâ’ide ide husûsâ kim kiremide süci sepeler veya sirke tamızralar beze dolayub üzerine oturalar müfid ola veyahûd ıssı su içinde oturalar kim kemmûn ve mekke ayrugu ve pâpâdyâ çiçeği kaynanmış ola ve hatmî kaynanmış ola ve ıssı keçe üzerine oturalar veyahûd sırf şarâb içinde kemnûnu kaynadalar legençe içine koyalar içine oturalar gayet fâ’ide ide husûsâ kim kâbız şarâb ola dili bura ve eger zahîr-i hakk ola ıssıdan ola veya tîz hıltıdan ola haşhâş kabını hatmîyle ve kızıl gül düğülcüğü bile kaynadalar içinde oturalar ve ziyâde ağrı olıcak safrada şâf-ı zahîr götüreler ve merhem-i mukl dürteler ve yaş kişînc suyuyla Mûm revgan ideler dürteler ve eger zahîr veremden olursa kan alduralar iki gün kadarı yemek yidürmeyeler ve şişe nesne dürteler kim veremi gide ve eger zahîr eti çok yimekten olursa gülyagıyla yumurta sarusu ve mukl-i ezrak karışdırub ısıcak idüb dürteler müfid ola inşâ’allahü-te’âlâ”

zank, beyaz kurşun (isfidac) ve yıkanmış doğal kurşun oksiti (mürdeseng)⁷⁷¹ ona karıştırırsınlar ve sürsünler, bu fitili koysunlar, günlük, safran, kadın tuzluğu (huzaz) ve zank⁷⁷² her birinden bir ölçek, afyon çeyrek ölçek.

Eğer sebebi soğuk ise sıcak sudan rahat bulur. Tedavisi: İki dirhem kavrulmuş dövülmemiş tere tohumu (habbü'r-reşad) sıcak su ile versinler, sıcak darı üstüne ve sıcak hamam kiline oturmak fayda verir. Dövülmüş kükürtü keçi yağı ile karıştırırsınlar ve tütsü yapsınlar.⁷⁷³ Kavrulmuş ceviz içi üç dirhem, mısır anasonu bir dirhem, günlük yarım dirhem, dövsünler ve sıcak su ile [versinler].⁷⁷⁴ Eğer bağırsaktan sıkl (artık) toplanması çok olursa ve rutubet usare gibi aşağı inerse⁷⁷⁵ zannedilir ki zahirdir ona hıyarşember macunu uygun olur. Zahirin sebebi sıcak şişlik olursa belirtisi soğuk su ona verildiğinde rahatlık bulmasıdır. Tedavisi: Basilik damarından kan aldırırsınlar ve yakı ki; kabuğu soyulmuş mercimek ve kırmızı gülü itüzümü suyunda kaynatarak yapsınlar, gül yağı ve sinir otu ile onu karıştırırsınlar.⁷⁷⁶ Olur ki soğuk şiş olursa⁷⁷⁷ pişmiş lahana yaprağı ile inek yağını dövsünler ve yumurta sarısı ile onu karıştırırsınlar ve yakı yapsınlar.

Göbek burulması:⁷⁷⁸ *Habbü'l-efaviyye* versinler. Yapılışı: Mastika, zencefil, karanfil, tarçın, biber, narmüşk her birinden bir ölçü⁷⁷⁹, mahmude bütün otların ölçüsü

⁷⁷¹ YİŞ: “bunları dögeler bile karışdıralar mak‘adına dürteler nâfi‘ ola” şeklindedir.

⁷⁷² YİŞ: Devamında; “bu şâftan götüreler günlük ve za‘ferân ve **huzaz** (FAP: havlan) ve zamg-ı **Arabî ve demü’lahaveyn ve mürr** her birinden birer cüz ve afyon rub‘ cüz dögüb eleyeler yumurta ağıyla ve sarusuyla karışdırıb igde çekirdeği kadarı şâflar düzeler **saklayalar vakt-i hâcetde isti‘mâl ideler ve oğlancıklar içün dahi küçürek düzeler sıçan boku kadarca ideler büyük itmeyeler afyon cihetinden ve oğlancıklara afyon ziyân eyler katı süst eyler uyudur za‘îf oğlancık olıcak öldürür şâfı katı uvacık ideler ammâ büyük kişilere igde çekirdeği kadar ideler**” yer almaktadır.

⁷⁷³ YİŞ: “kükürtü keçinin iç yağıyla karıştırıralar mak‘adına buhûr ideler fâ‘ide ide” şeklindedir.

⁷⁷⁴ YİŞ: Devamında; “ıssı su ile içüreler nâfi‘ ola **hem yelleri gidere**” yer almaktadır.

⁷⁷⁵ YİŞ: “çok ola kim bağırsaklarda sıkl irinle çıkmaya ve biraz balgam iginmeğe usâre suretli aşagadan gele çıka” şeklindedir.

⁷⁷⁶ YİŞ: Devamında; “**yakı ideler mak‘ada uralar müfid ola**” yer almaktadır.

⁷⁷⁷ YİŞ: “ol kim **zahîrin sebebi** souk şiş ola” şeklindedir.

⁷⁷⁸ YİŞ: Açıklama yapılmıştır; “göbek burusu **kim ana arabca mags dirler ekser yelden olur göbekde sancu olur**”

⁷⁷⁹ YİŞ: Tarifte “darü'l-fülful” de yer almaktadır, “her birinden birer direm ve eger nârmüşk bulunmazsa yerine bedel (FAP: ideler) **seliha veya anîsûn veya sünbül her kangısı ele girerse yerine bir direm koyalar**” şeklindedir.

kadar, şeker mahmude kadar alsınlar, dövsünler⁷⁸⁰ ve pişirsınlar ve nohut büyüklüğünde hap yapsınlar. Bir hap bir celsede indirir ve yarım *miskal* kuluncu açar, göbek burulmasını yok eder.⁷⁸¹

3.4.20. Yirminci Bab: Kulunç Çeşitleri ve Maddesi Soğuk Hılt Olan Sıcak Kuluncun Ortaya Çıkması Hakkında

Bu türün belirtisi makat soğuk olur ve ağır olur ve yel kalkar iner⁷⁸² öyle olur ki sanki bağırsakları çuvaldızla delerler. Tedavisi: Önce keskin lavman yapmak ve üstüne fitil koymak gerekir, sonra *habb-ı sekbinec* vermek gerekir. Yapılışı: 10 dirhem sekbinec⁷⁸³, acı elma 10 dirhem, mahmude üç dirhem ve iki *dang* alsınlar, sekbineci sedef otu suyunda çözsünler, acı elma ve mahmudeyi onunla karıştırınsınlar ve hap yapsınlar. Şerbeti iki dirhem ile iki buçuk dirhem. Eğer mide bulantısı sıkıntısı verirse *habbü'l-efaviye* veya *macunu-ı rahat* versinler. Yapılışı: Mastika, karanfil, zencefil, biber, biber ağacı ve cevzbuva her birinden iki dirhem, mahmude bir dirhem⁷⁸⁴ alsınlar dövsünler ve pişirsınlar, ayva suyu ve şeker pişirerek yapılan koyu gülsuyunda karıştırınsınlar şerbeti iki dirhemden üç dirheme kadar. Ancak önce lavman ve fitil ile yol açılmadan müshil verilmemelidir. Kulunç açıldıktan sonra bir hafta ma'il-usul, kene otu (bidencir) yağı⁷⁸⁵ ile veya acı badem yağı ile vermek gerekir. Ma'ül-usul

⁷⁸⁰ YİŞ: “bu cümleyi döğüb eleyeler *balla veyahûd* gülâb ile karışdıralar nohûd kadar habblar ideler”

⁷⁸¹ YİŞ: Devamında; “za’ıfrak kişiye bir denk yâ dahi eksik ve artık kuvvetine göre vireler acib nefis nesneler ba’zı kişilere *habb* eylemeden şöyle un gibi döğülmüş kaşık içinde ısıcak su ile karışdırıp vireler biz dâyim böyle virirdik Hızır İlyâs diyü ad virdik Bursa şehrinde cânkurtaran dirler meşhûrdur fâ’idesi tûz eser idüb hâzırü’n-nef ‘ oldugiçün ve ba’zı kişilere bahâr vaktinde buçuk miskâl veya bir direm kadarı artık ve eksik içüreler safra ve balgam ishâl idüb yelleri tahlîl ider ve mi’deyi pâk ider ve iştiâ getürür gayri müshillerden fazîleti ziyâdedir ve hafîfdir ne vakit gerekse içseler olur ve agustosda ve zemherîde dâyim biz halka bunu iderdik Allah fazlıyla hîc ziyânın görmedik lâkin mahmûdesi gayet eyü gerekdir kalb olmaya ve düzme dahi olmaya ve derleme hastalığında kim hummâ-yı muhrîka dirler zinhâr virmeyeler ve ısıtma içün ısıtma günü virmeyeler ve gün aşuru ısıtmada dutmadığı gün içüreler ve üzerine erik suyun içüreler veya süd çürüğün içüreler ısıtma koya fâ’ide ide fi’l-cümle katı harâret vaktinde virmeyeler ol vakit bunun yerine hıyârşenbe veya terengübîn ezüb içüreler nâfi’ ola inşâ’allahüte’âlâ” yer almaktadır.

⁷⁸² YİŞ: “yeller bağırsaklarda zahmet virir” şeklindedir.

⁷⁸³ YİŞ: Bulunmamaktadır.

⁷⁸⁴ YİŞ: “mahmûde on iki direm bu edviyyeleri döğüb eleyeler” şeklindedir.

⁷⁸⁵ YİŞ: Yerine “kene tohumu yağıyla” geçmektedir.

verilmeden önce ya kene otu yağı veya acı badem yağı vermek gerek ve ma'ül-usul vermeden önce üç dirhem *eyaric-i faykara* ve aselî (ballı) vermek doğru olur.⁷⁸⁶

Diğer bir hapın yapılışı: Acı elma iki ölçü, mahmude bir ölçü, mastika yarım ölçü [alsınlar] mukl suyu ile hap yapsınlar⁷⁸⁷, şerbeti yarım dirhemden bir dirheme kadardır.⁷⁸⁸ Eğer ağrı dayanılmaz ağrıya dönerse *fulunya-yi Rumi* versinler,⁷⁸⁹ sonra kulunç ilacı yapsınlar. Zaruret olduğu yerde beş dirhem türbit⁷⁹⁰, dört dirhem kurt dışkısı, kereviz tohumu ve anason her birinden üç dirhem alsınlar, şerbeti üç dirhem sıcak su ile [içirsinler]. *Macun- ı terbelâşe* derhal kuluncu açar. Yapılışı: Biber, biber ağacı, amber kabuğu (kırfa), karanfil, zencefil, sadec-i Hindi, kabuğu soyulmuş Kabil pirinci ve emlec her birinden bir *miskal*⁷⁹¹, kereviz tohumu, safran ve mastika her birinden yarım *miskal*, türbit ve mahmude her birinden 10 *miskal* alsınlar⁷⁹² ve saf bal ile karıştırsınlar şerbeti iki dirhemden üç dirheme kadar. *Macun-ı bad-ı mühre* yelden olan kuluncu açar. Yapılışı: 100 dirhem dövülüp elenmiş üzerlik (hezar esfend) alsınlar, 100 dirhem⁷⁹³ saf balla karıştırsınlar, şerbeti bir dirhemdir.

Fulunya-yi Rumi Yapılışı:⁷⁹⁴ Biber, ban otu ki Arapça *buzuru 'l-benc* derler her birinden 20 *miskal* alsınlar ve saf balla karıştırsınlar, şerbeti iki dang sıcak suda.⁷⁹⁵

Dışkı/artık kuruluşundan olan kulunç türünün belirtisi odur ki önce tabiatı kabız olur, sonra ağrı ortaya çıkar. Tedavisi: Yumuşak lavman yapsın⁷⁹⁶ ve yemek, tereyağ ve şeker versinler, keten tohumu ve tere tohumu kaynatsınlar ve *luabını* alsınlar, bu

⁷⁸⁶ YC: Satır tekrarı olabilir, YİŞ: “*kuluncu açıldıktan sonra bir hafta mâ'il-usûl vireler kene tohumu yağıyla veya acı badem yağıyla ve mâ'il-usûl virmezden önden üç direm eyâric-i faykarâ-i aseli vireler ya'ni balla karışdırıb vireler savâb ola*”

⁷⁸⁷ YİŞ: “*sakız nısf cüz döğüb eleyeler*” şeklindedir.

⁷⁸⁸ YİŞ: Devamında; “*bu terkib kuluncun kangı nev'ine gerekse fâ'ide ider ve açar*” yer almaktadır.

⁷⁸⁹ YİŞ: Devamında; “*ağrı teskîn ola andan*”

⁷⁹⁰ YİŞ: Tarifte türbit bulunmamaktadır.

⁷⁹¹ YİŞ: “*her birinden birer dirhem*” şeklindedir.

⁷⁹² YİŞ: Kereviz tohumu, safran, mastaki bulunmamaktadır; “*türbid-i ebyâz-ı mücevvef ve sakmûnyâ-yı hindî her birinden onâr miskâl döğüb eleyeler bal ile karıştıralar*” şeklindedir.

⁷⁹³ YİŞ: “*kefi alınmış altıyüz direm bal ile karıştıralar*” şeklinde verilmiştir.

⁷⁹⁴ YİŞ: Devamında; “*ki kulunca fâ'ide ide budur*” yer almaktadır.

⁷⁹⁵ YİŞ: Tarifte farklılıklar bulunmaktadır; “*ak fülful yigirmi direm bezrû 'l-benc yigirmi direm afyon on direm za'ferân beş direm döğüb eleyeler balla karışdıralar şerbet iki denk ılıcak su ile içüreler*”

⁷⁹⁶ YİŞ: “*hukne-i tîz ideler*” şeklindedir.

luabdan 20 dirhem ve 10 dirhem kudret helvası kırmızı şekerle veya fanid onda eritsinler ve 10 dirhem cavşir yağın üstüne eklesinler, karıştırınlar her gün iki kere bu şerbetten versinler.

Îlâvus: Bir kulunç türüdür ki hasta kusar ve olur ki artık/dışkı kusma ile çıkar⁷⁹⁷ ve çok müşkül olur. Eğer kuluncun sebebi şişlik olursa önce sıcak bir şey versinler⁷⁹⁸ ve 10 dirhem veya 10 *miskal* sönmemiş civa alsınlar⁷⁹⁹ ve yıkasınlar ve hastaya yağlı içecek bir şey versinler ve sönmemiş civayı ona yemesi için versinler, karnını çalkalasın, civanın özelliği odur ki kayar, geçer ve bağırsaklardan geçişi doğru olur ve yol açar. Eğer *macun-ı rahat* ve *habbü'l-efaviye* kullanılırsa ganimet (büyük kazanç) olur.⁸⁰⁰

Kuluncu ve bel tutulmasını açan temrînin yapılışı:⁸⁰¹ Bure-i Ermeni, Kirman kimyonu, kereviz tohumu (futuresalyun), zencefil, beyaz biber⁸⁰² her birinden 12 dirhem, mahmude beş dirhem, çekirdeği çıkarılmış demirhindi (hurma-yı Hindî) 10 dirhem, kabuğu soyulmuş tatlı badem içi ve kuru sedef otu yaprağı her birinden 10 dirhem alsınlar, hurmayı sirkede bir gece bir gündüz ıslatsınlar ve ayrı dövsünler, badem içini ayrı yumuşak dövsünler ve diğer ilaçları dövüp eleyip birleştirsınlar, saf bal ile karıştırınlar, şerbeti üç dirhemden dört dirheme kadardır.

Kuluncu açan ve mide bulantısını önleyen ayvalı müşhil yapılışı: Temizlenmiş ayvayı alsınlar ve çekirdeklerini çıkarıp yarım *men* saf bal, bir *men* ayvayı sirke mayası (hall hamir) veya üzüm şarabında pişirsınlar⁸⁰³ ve ondan çıkartsınlar ve koysunlar ki

⁷⁹⁷ YİŞ: “aşagadan içi bağlanur ve olur kim necîsi agzından gelür” şeklindedir.

⁷⁹⁸ YİŞ: “Önce sıcak bir şey versinler” bulunmamaktadır.

⁷⁹⁹ YİŞ: Devamında; “evet öldürmeyeler zîrâ olmuş cıva ziyân eyler agulugu vardır” şeklindedir.

⁸⁰⁰ YİŞ: Devamında; “îlâvus demek yunan dilince rubb-ı erham demek olur ve rubb-ı sellem dahi dirler gayet müşkil zahmetdir ilâcı dahi müşkildir ve ben fakîr Burusa şehrinde ma'cünü'r-râhat ile ve habb-ı efâviyye ile ve hukneler ile çok kişilere ilâc itdim heb fâ'ide itdi ve kulunçları açıldı civaye hâcet olmadı” yer almaktadır.

⁸⁰¹ YİŞ: “sıfat-ı ma'cün-ı temirî ki kuluncu açar ve sidik dutulduğun gidere budur” şeklindedir.

⁸⁰² YİŞ: “budur bûre-yi ermenî ve kemnûn ve fatrâsâliyûn ve zencebîl ve fülful” devamında; “yüzerlik tohum” yer almaktadır.

⁸⁰³ YİŞ: “yüzotuz direm ayvayı alalar dörder pâre ideler çekirdeğin arıdalar ve süciden olmuş eyü sirke içinde veya süci içinde pişüreler” şeklindedir.

sirkenin ıslaklığı ondan gitsin, sonra ağaç havanda dövsünler ve balla karıştırınsınlar. Zencefil, biber ağacı her birinden dört dirhem, tarçın iki dirhem, hâl (kakule), kakule ve safran her birinden üç dirhem, mastika beş dirhem, mahmude 10 dirhem, türbit üç dirhem alsınlar⁸⁰⁴ ve dövsünler, pişirsinler ve bal ile pişmiş ayva ile karıştırınsınlar, şerbeti dört dirhemdir.

Yazın sıcak mizaçlılara (yarayabilen) ayvalı müşhil yapılışı: Mahmude iki dirhem, türbit 10 dirhem, hıyar tohumu içi ve tatlı kabak tohumu içi her birinden beş dirhem, kırmızı gül ve Hint kamışı her birinden iki buçuk dirhem, temizlenmiş kudret helvası 50 dirhem, ayva usaresi 50 dirhem alsınlar, usare ve terengubini birlikte eritsinler ve kıvam versinler, ilaçları onunla karıştırınsınlar, hepsi 10 şerbet olur.⁸⁰⁵

Bağırsaklardaki şişlikten olan kulunç: Bu tür kulunçta ateş ve yangı olur. Tedavisi: Önce basilik damarından kan alsınlar, az az kanı birkaç kez çıkarsınlar⁸⁰⁶ sonra safen damarından alsınlar, sonra it üzümü suyu, güney feneri (kakunec) suyu⁸⁰⁷ ve nar suyu versinler, içinde hıyarşember ezilmiş ve badem yağı damlatılmış⁸⁰⁸ [olsun] ve yumuşak lavman yapsınlar özellikle keşk-âb ile papatya yağıyla ve karnın üstüne menekşe, hatmi, it üzümü yaprağı, güney feneri yaprağı, arpa unu, papatya, şahbuze (ikilü'l-melik) ve menekşe yağından bir yakı [yapıp] koysunlar. Keşk-âb ile badem yağı versinler veya kaynatılmış ve süzölmüş it üzümü suyu 40 dirhem, 10 dirhem hıyarşember pulu, bir miktar mahmude alsınlar, onda eritip versinler, yemek [olarak] nişud eriği, demirhindi, badem yağından yapsınlar.⁸⁰⁹

⁸⁰⁴ YİŞ: Bazı ilaçlar eksiktir; “ba‘dehû zencebîl üç direm ve dâr-ı fülful üç direm mastakî beş direm mahmude on direm türbid otuz dirhem bunları döğüb eleyeler”

⁸⁰⁵ YİŞ: Devamında; “bir garîb mücerreb nesne kim hâssiyyetile kuluncu gidere bir kelb bir yerde yatarken kuluncu olan kişi ol kelbi durgura ya‘ni kaldıra ve ol itin yatdugu yere tebevviul ide ya‘ni işeye ol kelb helâk ola ve it yerine işeyen kişinin kuluncu zâ‘il ola halâs bula inşâ‘allahüte‘âlâ” yer almaktadır.

⁸⁰⁶ YİŞ: Devamında; “bir def ‘a bir ugurdan akıtmayalar” bulunmaktadır.

⁸⁰⁷ YİŞ: Devamında; “kim Türkçe kanbîl dirler (FAP: tohmekan kabın aşçılar aş a katar)” yer almaktadır.

⁸⁰⁸ YİŞ: “bunların içine hıyarşembe ezeler ve badem yağın tamzıralar içüreler” şeklindedir.

⁸⁰⁹ YİŞ: “gıdâ hamîrlü un (FAP: yinşu) aşın pişüreler (FAP: yani aıcık aruk pişirüb aş a katar) erikle ve eger erik yerine Temirhindî ile badem yağın katarlar devâ ola” şeklindedir.

Dumanlı kulunç; Bağırsaklarda olan solucan sebebiyle oluşan bir kulunçtur, artığın nemini solucanlar alır.⁸¹⁰ Sıcak olanının belirtisi şudur; hastalık sahibinin yüzü sarıdır, kuvveti zayıftır, çabuk acıkır, takatsiz kalır, çünkü onun yiyeceklerini solucanlar yer, bağırsaklarını emerek (suyunu) aldığından dolayı göbeği (karnı) burulur⁸¹¹ ve mide bulantısı ortaya çıkar. Tedavisi: Acı bakla (turmus)⁸¹², kabuğu soyulmuş Kabil pirinci, defne ağacı (serhes)⁸¹³ ve kanbil her birinden beş dirhem alsınlar, şerbeti beş dirhemdir, taze sütte açken versinler.⁸¹⁴ Kabuğu soyulmuş Kabil pirinci yedi dirhem, Mekke tuzu (burak-ı Mekki)⁸¹⁵, hurma ve ceviz içi her birinden yedi dirhem alsınlar, dövsünler ve karıştırsınlar, hepsi bir şerbet olur uyku vaktinde içsinler, sabah uyanınca iyi boşaltır.⁸¹⁶ Diğer akşam bir ballı *eyaric-i faykara* şerbeti versinler ki bağırsakları kusmuktan temizlesin. Eğer çabuk ortaya çıkarsa boşalttıktan sonra bir hafta her sabah aç karnına dört dirhem *abkame* yedirsınlar ve kabak çekirdeği içinden [yapılmış] hap [versinler]. Hint kamışı bir dirhem, kırmızı gül bir dirhem, şap tuzu (zac-ı belur) yarım dirhem alsınlar, karıştırsınlar ve yesinler.⁸¹⁷ Habbü'l-kara: tecrübe edilmiştir, kanbil, Kabil pirinci, defne sabunu (sabun-ı rakı) eski ceviz içi ve hurma her birinden iki dirhem alsınlar, bu karışım bir şerbet olur.⁸¹⁸

Kıl kurdu için:⁸¹⁹ Sabır, sığır ödü, yarpuz suyu birebir alsınlar ve karıştırsınlar, pamuğu ona batırsınlar ve kendilerine götürsünler,⁸²⁰ çocuklara şeftali yaprağını

⁸¹⁰ YİŞ: “**bağırsaklardaki** sıklın rutubetini sogulcan suvarır alır sıklı kuru kalur kulunc mütevellid olur sogulcan alâmeti oldur kim” şeklindedir.

⁸¹¹ YİŞ: Devamında; “agzı sulanur” yer almaktadır.

⁸¹² YİŞ: “ki Türkçe termiye dirler ve **delice bakla dirler**” şeklinde açıklanmıştır.

⁸¹³ YİŞ: Açıklama yapılmıştır; “kim namâzbûr otu dirler ve kanbil-i tâ 'îfi kim yemen ve tâ 'îf 'den gelür”

⁸¹⁴ YİŞ: Devamında; “veyahûd iki direm horâsânî ve bir direm şeftâlû yapragı döğülmüş ola gice yaticak vaktin souk su ile karışdırıb içeler veya balla karışdırıb sabah açla yudalar bir dürlü dahi” yer almaktadır.

⁸¹⁵ YİŞ: Bulunmamaktadır.

⁸¹⁶ YİŞ: Devamında; “sabaha degin eyü işliye sogulcan ve namâzburu döke gidere” yer almaktadır.

⁸¹⁷ YİŞ: “Eğer çabuk ortaya çıkarsa” dan sonraki kısım bulunmamaktadır.

⁸¹⁸ YİŞ: Habbü'l-kara tarifi bulunmamaktadır.

⁸¹⁹ YİŞ: “mak'ad içinde olan uvacık kurdcağızlar için” şeklindedir.

⁸²⁰ YİŞ: “aşagadan götüreler yârpûz suyu yerine şeftâlû yapragı suyun karışdırılar dahi yeg olur” olarak ifade edilmiştir.

dövüp⁸²¹ karnına koysunlar ve çörek otunu sirkele yumuşatsınlar ve karnının ve göbeğinin üstüne sürsünler.⁸²²

Habbü'l-kara “bağırsak solucanı” olanlar için ıtrıfil yapılışı:⁸²³ Kabuğu soyulmuş Kabil pirinci 10 dirhem, türbit, çivit otu tohumu (habbü'l-nil) ve kust her birinden beş dirhem, kanbil, acı bakla (turmus), afsentin-i Rumi, sih-i Ermeni⁸²⁴, aftimun-i Rumi, Hint tuzu, beyaz hardal, acı elma, kırk boğum ve andız otu (râsen) her birinden üç buçuk dirhem alsınlar, dövsünler ve pişirsınlar ve saf bal ile karıştırınsınlar, şerbeti dört dirhemdir.⁸²⁵ Bilsinler ki Rum afsentini (pelin otu), küsküt, nane, çörek otu, yabani kimyon (kırdamana) ve su yarpuzu yemek ve yakı yapmak kirmi (kılkuğu) yok eder, kökünü temizler.

⁸²¹ YİŞ: “şeftâlû yaprağın yaşla dögeler sıkalar suyun oğlancıkların karnına dürteler sogulcan düşüre” şeklindedir.

⁸²² YİŞ Devamında; “sogulcanın düşüre ve çörek otunu dögüb şeftâlû yaprağı suyuyla karnına yakı ideler dahi yeg fâ’ide ide ve eger tohmekânı dögeler su ile ovub bez içinde üsküreye ya’ni bir çanaga sokub suyun çıkaralar oğlancıklara içüreler veya dögüb aşla veya gayri nesne ile yedürseler oğlancıkların namâzbûrun acâyib düşüre ziyânsız ve eger tohmekânı tâze yaşla dögüb suyun sıkub büyük kişiye içürseler veya aşın pişürüb yeseler acâyib namâzbûru düşüre mücerrebdir ve bir dürlü dahi oğlancıklar için bizim kendü tecribemizdendir hiç hilâf itmez denenmiştir şîrûgan ile pekmez helvâsın pişüreler sabah sabah ısıcakla oğlancıklara ac karnına yedüreler eger sogulcan (FAP: sogulcandan olmuş olursa) **sogulcandan karnı büyük olsa heb cemî’ neki var ise düşüre hıc eser komaya sogulcanın düşüre ve karnı büyüklüğün giderib eyü ola ve tendürüst ola ve çörek otun şöyle dögmeden sabah sabah açla büyük kişiler biraz yeseler acâyib sogulcanı düşüre ve balgamları göğüsden söke açla yemegle ağzından getüre ve eski öksürüğü balgamdan olıcak gidere gayet semirde mücerrebdir sogulcana horâsâniden yegdir ol düşürmedüğün bu düşürür ammâ harâreti olan kişiye münâsib degildir bir dürlü dahi büyük kişilere fâ’ide ide sarmasagın kabın soyalar ve dögeler anın berâberi çekirdeksiz kızıl üzüm dögeler sarmasagla karışdırıb koz kadarı yuvalaklar ideler bir iki gün sabahda ve gicede ikişer ve üçer yuvalak yudalar sogulcanı düşüre” yer almaktadır.**

⁸²³ YİŞ: “sıfat-ı ıtrıfil kim namâzbûru düşüre” şeklindedir.

⁸²⁴ YİŞ: Bazı edviyelerin Türkçe karşılıkları verilmiştir; “tirmis kim Türkçe termiye dirler ve **delice bakla dirler** ve afsentîn-i rûmî kim pelîn dirler ve **şîh-i Ermenî kim pâryavşanı dirler**”

⁸²⁵ YİŞ: Devamında; “bir dürlü dahi namâzbûr için bizim tecribelerimizdendir evvel iki gün bezir yağıyla hamîrsiz etmek pişürüb yiyeler ve koz için katık ideler bu ikisinden gayri nesne yemeyeler üçüncü gün beş direm **gayet gubâr sahk olmuş** mürdesengi (FAP: yumuşak dögeler) **gülengübüne karışdırıb yiyeler üzerine otuz direm koz yağın içeler acâyib göreler gülengübün ele girmese ne ile gerekse karışdırıb yiseler olur ve ammâ kuvvetlü mizâclu** büyük kişilere içüreler zinhâr oğlancıklara içürmeyeler hemân yukaruda zıkr itdigimiz tohmekân tohumun dögüb südün çıkaralar oğlancıklara su yerine bir kaç def’a içüreler eserin komaya heb düşüre tohmekânın yaşına Türkçe semüz ot dirler ve soukluk dahi dirler **cümle mücerrebâtıdandır nazîri yokdur zîrâ oğlancıklara degme nesnenin edviyyesinden virmek olmaz bu bâbda bu ziyânsızdır oğlancıklara küçük olsun za’f olsun hic ziyân itmez** ve eger yaprağının suyun içseler büyük kişiden ve küçük kişiden namâzbûru düşüre mücerrebdir” yer almaktadır.

3.4.21. Yirmibirinci Bab: Makat hastalıkları hakkında

Makat sarkması: Yarı dövülmüş mazı, nar kabuğu, Nebatî keçi boynuzu⁸²⁶, murd yaprağı alsınlar, suda kaynatsınlar ve o suya otursunlar veya bezi o suda ıslatsınlar kendine/içeriye koysunlar⁸²⁷. Gülnar, mazı, nar kabuğu, yanmış sedef, akasya, göztaşı (şebyemani), yıkanmış beyaz kurşun (isfidac) dövsünler ve kaynatsınlar, o yere koysunlar ve yerine itsinler ve bağlasınlar.⁸²⁸ Eğer soğukluk baskın gelirse⁸²⁹ mercanköşk eklesinler ve ilaçları kabız şarabıyla kaynatsınlar.⁸³⁰

Şikak⁸³¹ (anal fissür) eğer dolgunluktan olursa basilik veya safen damarından kan aldırınsınlar.⁸³² Eğer hararet olursa yumurta beyazı ve gül yağını kurşun havanda siyahlaşana kadar ezsinler ve sürsünler. Eğer hararet daha az olursa sığır bacağı iliğini arpadan yapılan hamurla karıştırıp ve merhem yapsınlar, eğer⁸³³ pişirir ve arpa hamurunu ve sığır iliğini beraber yaparlarsa soğuk mizaçlılara fayda verir.

Makat kaşınması: Eğer kirmlerden (kılkurdu) kaynaklı değilse nâsûr (fistül) başlangıcıdır.⁸³⁴ Tedavisi: Basilik damarından kan alsınlar, iki kalça arasından hacamat yapsınlar ve pişmiş küsküt ile istifrağ yapsınlar. Mukulu acı zerdali yağında eritip sürsünler.

⁸²⁶ YİŞ: Harnub yerine “biraz sumâk” kullanılmıştır.

⁸²⁷ YİŞ: “suyuyla mak’adı yuyalar veyahûd bir legen içinde koyub oturalar veyahûd ol suya bir pâre bez ısladalar sufraya ol bezle dürteler” şeklindedir.

⁸²⁸ YİŞ: “bunları döğüb eleyeler sufraya ekeler ve bezle sufrayı içerü iti vireler yerine vara” devamında; “devenin kığını (FAP: devanın kıfını) yakalar külünü **sufranın** (FAP: alalar) üzerine ekeler içerü iti vireler yerine vara” yer almaktadır.

⁸²⁹ YİŞ: “yukaruda zikr olunan edviyyelere” ilave edilmiştir.

⁸³⁰ YİŞ: Devamında; “edviyyeleri kâbız şarâbla kaynadalar **mak’adı anınla yuyalar veya içinde oturalar veya bezle ısladub dürteler**” yer almaktadır.

⁸³¹ YİŞ: “şikâk-ı mak’ad oldur kim sufranın tamarları yarıla kazâ-i hâcete varıcak teberrüz iderken ol yarıklardan kan gele” şeklinde açıklama yapılmıştır.

⁸³² YİŞ: “bâselik tamarından (FAP: kolda gövde damar altında olur) kan alalar veya sâfen tamarın (FAP: ayak damar topuk altında olur) açalar” şeklindedir.

⁸³³ YİŞ: Devamında; “taneçâdırı arpa hamûrle ve sığır iligiyle üçünü karışdırıb dürtseleler” yer almaktadır.

⁸³⁴ YİŞ: Devamında; “bevâsırın siğiline bâsûr dirler”

Bevasır; basilik damarından kan alsınlar sonra pişmiş helile ile istifrağ yapsın ve mukl hapı kullansınlar, helile perverdesi (terbiye edilmiş) faydalı olur. Eğer çok ağrı olursa papatya, şahbuze (iklilü'l-melik) ve biraz safranı keten tohumu luabıyla karıştırıp koysunlar ve mukl hapı kullansınlar. Yapılışı: Siyah helile veya Kabil helilesi, *babile* ve emlec her birinden bir ölçü, ilaçların ölçüsü kadar mukl, muklu su ile eritsinler⁸³⁵ ve ilaçları onunla karıştırınsınlar, hap yapsınlar, şerbeti iki dirhemdir.

Tabiatı yumuşatan diğer tarif: Kabil helilesi 15 dirhem, türbit 10 dirhem, sekbinec beş dirhem, beyaz hardal beş dirhem, mukl 15 dirhem, mukl ve sekbineci gend⁸³⁶ (orkide) suyu ile çözsünler, ilaçları onunla karıştırınsınlar ve hap yapsınlar, şerbeti iki dirhemden üç dirheme kadar. Diğer Nüsha: Kabil helilesi 20 dirhem, mukl 10 dirhem, kitre beş dirhem, incir 30 adet, inciri su onun rengini alana kadar kaynatsınlar, mukl ve kitreyi onun içinde eritsinler ve helileyi onunla karıştırınsınlar, hap yapsınlar şerbeti her gece iki dirhemdir.

Ondan kan gitmesini engelleyen diğer nüsha: Sığır yağı ile kavrulmuş helile 30 dirhem, kehribar 15 dirhem, mukl 45 dirhem alsınlar, mukulu gend (orkide) suyu ile eritsinler, ilaçları onunla karıştırınsınlar ve hap yapsınlar her sabah şerbeti iki dirhem⁸³⁷ ve mukl yağı sürmek fayda verir. Yapılışı: Zerdali yağı 10 dirhem, yaş mî'a (sığla ağacı) bir dirhem, mukl iki dirhem alsınlar, mî'a ve muklu yağda çözsünler ve kullansınlar.

Sevdalı yel⁸³⁸: Göbekte yoğun olan bir yeldir, bazen haya ve zekere iner, bazen kalçalara ve omuzlara çıkar, bazen kanlı ishal getirir ve bazen kulunç getirir, bikarar⁸³⁹ (değişken) ağrı verir, bu yel sahipleri kalktıkları ve oturdukları zaman diz ekleminden ve diğer yerlerden ses gelir.

⁸³⁵ YİŞ: “mukl dögülü edviyye berâberi mukli kendene suyuyla ezeler” şeklindedir.

⁸³⁶ YİŞ: “kendene suyuyla” olarak ifade edilmiştir.

⁸³⁷ YİŞ: Sonraki kısım bulunmamaktadır.

⁸³⁸ YİŞ: “bâd-ı bâsûr” olarak verilmiştir.

⁸³⁹ YİŞ: “katı agrı getürür şöyle ki bî-karar eyler” şeklindedir.

Faydalı bir hap yapılışı: Siyah helile, babile, emlec, Hint şaytaracı, akırkarha, nişadır, biber, biber ağacı, pırasa tohumu ve mukl birebir [alsınlar], mukulu kuru üzüm suyunda eritsinler, ilaçları onunla⁸⁴⁰ karıştırınsınlar ve hap yapsınlar, şerbeti üç dirhem faydalı olur.⁸⁴¹

⁸⁴⁰ YİŞ: “dögülmüş ve elenmiş mukl ile bile” eklenmiştir.

⁸⁴¹ YİŞ: Devamında; “bâsûr yellerden gidere bir dürlü dahi mücerreb nesne kim bâd-ı bâsûr gidermekde nazîri yokdur eger büyük kişi olursa üç sabah açla her gün iki direm taneçâdır didikleri edviyyeyi yudalar üzerine souk su içeler üç gün biri biri ardınca böyle ideler bâdbâsûrun eserin komaya mücerrebdır ve küçürek oglancık olursa bir direm yedüreler zîrâ katı ıssıdır lâkin ziyânsızdır ve eger bevâsırın siğilleri şişib dolsa ve katı agrısı ıssı su içine oturalar ve zerdâli çekirdeği yağın deve örgücü ile karışdırıp dürteler ve ıssı su içinde oturalar ve bir pâre koyun yünün alalar ve hâm soganın suyun çıkaralar ve ol yüne bulaşdıralar aşagadan götürünler ve bir lahza sabr ideler tızcek şişi deşile ve agrı sâkin ola bir dürlü dahi kim agrısın sâkin ide merhem-i dâhilyûn gülyagıyla karıştıralar azcık za’ferân ve azcık afyon katalar mey-fuhte ile karışdıralar ve bevâsır siğıline dürteler ve götürünler agrısın sâkin ide ve fâ’idelü ola ve eger şişden ve ağrıdan katı muzdarib hâl olursa derhâl bir kemük pâresin neşter sûretlü yonalar anınla deşeler tâ kim ol yaramaz kan akub def ‘ola ol kişi derhâl halâs bulub râhat ola acâyib nefis ilâcdır böyle itmeyle hic bir hekîme hâcet olmaya inşa’allahü-te’âlâ veyahûd sülük ele girerse sülük uralar tâ kim ol cem‘ olub irkilen yaramaz kanı sülük sura gidere ol kişi derhâl râhat ola büznillah-ı-te’âlâ sıfat-ı devâ-yı kim bevâsır siğılin düşüre siğıli zeytyagıyla cerb ideler ve yeşil uşnân kim Türkçe çöğen dirler dürlü dürlü olur eyüsü oldur kim semüz ot didiklerine benziye kim soukluk dahi dirler ol uşnân deniz kenârında tuzlada biter Türkler ana tuzla otu dirler ve ba’zı yerde andan kalye dahi düzerler pişürüb yirler ziyânı yokdur evet taşradan tıfzlığı vardır ol otu kurudalar ve döğüb eleyeler bevâsır siğılinin üzerine ekeler kuruda düşüre (FAP: bir türlü dahi kaynadalar içeler bevasır zahmetinden halas ola ve faşira dirler bir ot olur Türkçe döngel derler yaban kabuğu dahi derler anın ve yoğun ak kökleri olur anı doğrayalar kurudup döğeler balla karışdıralar her gün sabah ve gice yatacak vaktin beş dirhem kadarı belki dahi ziyade yiyeler on beş gün kadarı hiç zahmetsiz siğilleri düşüre tamam gidere ve o zahmetten halas ola) ve ölmez dikeninin kökünü kara (FAP: kızıl) üzümle kaynadalar yedi gün (FAP: dört beş defa) içeler bevâsır zahmetine gayet fâ’ide ide ve bir dürlü mücerreb nesne dahi gayet fâ’ide ide ve niçesin düşüre üç sabah veya yedi gün açla bir küçürek üsküre kadarı kaya korugu suyu ve bir küçürek üsküre şâhtere suyu kim yaşından döğüb sıkılmış ola içeler bevâsırı baş parmak kadar bagırsak şekillü düşüre ve eger şâhterenin tâzesi bulunmazsa kaya koruguna mülâzemet idüb içeler mücerrebdır bir dürlü dahi sünnetlüce ot dirler bir ot olur yaprağı künîk çiçeği yapragına benzer gediklüce südlüce yaprağı olur saruca küçürek yaprağı olur incecik çöpler gibi budakları olur depesinde ve budaklarının ortalarında şâm debbusu çomacı gib tohumları olur siğıl şekillü her debbusu kim uvacık başcagızlardır debbusu benzer sekiz yapraklı debbus gibidir hemân uvacık debbusdur sekiz yapraklı kalur her birisini add ya’ni saysan her tarafından sekizdir artık ve eksik degildir kanda gerekse biter çayırlar ve bayırlarda biter ve ekin aralarında biter ol otun tohumlarını budakları ile döğüb eleyeler bal ile on gün veya yigirmi gün günde birer direm veya birer miskâl yiyeler bevâsırı tamâm gidere siğilleriyle hic eserin komaya ve ana karnından bile dogmuş ne kadar bedende siğiller olsa her nev’den beş altı gün yemegle tamâm siğıl döküle gide kuruya hic eseri kalmaya mücerrebdır vakt olur üç gün yemegle fâ’ide ider ve kan ishâl olana acâyib fâ’ide ider kanı keser giderir ve zora dahi fâ’ide ider ve bevâsır kanın kesmege ne kadar ot ursalar kesmege bu otu yeseler bir kaç gün yemegle ol yaramaz kanın sürüb duta evvel yaramazın sürer andan dutar garîbdır bu hâssa degme otda bulunmaz hem bevâsırı giderir ve hem kanın dutar ve hem zahîri giderir ve ba’zı kişiler hem yerler hem aşagadan buhur iderler zahmetsiz ziyânsız siğıl gitmege katı nefis ilâcdır yemegle giderir bir dürlü mücerreb nesne dahi elfiyye didikleri otu döğeler eleyeler bir niçe gün balla karışdırıp yiyeler ve biraz çekirdeği çıkmış üzümle yugrular aşagadan götüreler tekrâr bir niçe kez yiyeler ve götüreler bevâsırı giderir bir dürlü dahi yılan yasaduğu didikleri otun kökünü kim şalgam gib değirmi olur kurudalar eleyeler balla karışdırıp bir niçe gün yiyeler bevâsırı kese gidere niçe kişiler bundan fâ’ide buldular evet katı za’îf kişilere vormeyeler kuvvetlü otdur zebun eyler belki katı ziyân eyler çok çok yemeyeler eger iki üç def ‘a azcık kaynatsalar suyun döküb kendüyü kurutsalar ziyânın gidere bir dürlü dahi sûrincân didikleri ot kim Türkçe adı egri kestânedir kestene şeklinde olur ak olur çerçiler satarlar veca’-ı mefâsıla eyü

nesnedir hekîmler anınçün çok çok isti'mâl iderler mısır'dan gelür kitâblarda adı la'bedir ve akbe dahi dirler sûrincân-ı hakîki değildir Lâkin anın fâ'idesin virir bedel gibi vâki' olmuşdur sûrincân-ı hakîki göynük şehrinde kim za'ferân biter göl didikleri kasabada ve yenice didikleri kasabada kim bunlarda za'ferân biter ve İznik şehri yöresinde ve Burusa şehri nevâhisinde dahi çok biter za'ferân bitdiği yerlerde za'ferân kılguzu dirler hemân güz faslı girdiginleyn çiçeği açılır bolcak rengi açucak ve ba'zısı ak olur güzün çiçeği açılır yaprağı hic bitmez bahârda yaprağı biter çiçeği açılmaz uzun uzun yaprağı olur basal-ı unsul yaprağı gib biraz yufkarak zanbak yaprağına benzer bi-aynihi kestâneye benzer kızıl kab olur sogan kab gib büyükleri olur ve çiçekleri olur çiçeği çıkar dibinden peydâ olur yanından yiyer oluk gib yerceğiz ider andan yer yüzünde peydâ olur garîb hilkatdır bitiş ol bâzârda satılan gib degildir bunun yanında yivler vardır oluk gib ol otu kurudub döğüb eleyeler bir direm kadarı eski içyagıyla karışdırılar iki şâf ideler aşagadan götüreler bevâsırı gidere mahv ide ayrık bir ilâca dahi hâcet olmaya ve ba'zı kişiye bu dedigimiz kâ'ide üzerine üç gice veya dört gice şâf idüb götürseler revâ ola ve bu didigimiz sûrincânı döğüb eledikden sonra üç direm bundan ve üç direm ak anzarût yumşak dögeler on direm koz yağıyla karışdırıb yiyeler açla üzerine kaynanmış turak otu suyundan on direm kadarı içeler bil agrısından ve yanbaşı agrısından kötürüm yatan kişi bir kaç ishâl ide allah emriyle ol kişi kalka gayet mücerrebdir bu mahalde zikr itdik egerçi bevâsır mahallinde zikri münâsib değil idi lâkin bu otu çün bundan ziyâde vasf itdik lâzım oldu kim bir eyü hâssasını zikr ideriz vallahü a'lem bi's-savâb nev'-i diger at gözüne koydukları otcagız kim yere yayuluca biter uvacık yaprakları olur sıçan kulagı gib iki dürlüce çiçeği olur birisi lâcivardî rengine ikisinin yaprağı bir olur ammâ çiçeği uvacık olur bostân kenârlarında biter nemlü yerlerde ve çayırarda ve nerde gerekse çok biter at gözünde kisi olsa ol otu kurudub seferde sipâhiler ve yolcular saklarlar at gözünün binârına azıcık koyarlar biraz gözünden yaş akıdır gözündekisini arıdır ve at kalkar halâs olur uvacık tohumları olur kişnîc mesâbesinde ol otu yaşla döğüb bevâsıra dürteler eger taşrada ise ve eger içerüde ise yaşla döğüb parmagla siğillerine degüreler veya sıkub suyun dürteler gayet acıda dele kabarda saru suyun akıda bir iki def 'a dürtmeyle bevâsırın siğilin gidere ayrık bevâsır belürmeye mücerrebdir Lâkin agrısına sabr itmek gerekdir ve bir dürlü dahi bevâsırı kuruda düşüre hurmâ çekirdeği ve mâzûyu ve enâr kabının göbegini ve şâbı yakalar bu dördünü cem' idüb sahk ideler bevâsıra ekeler kuruda ve düşüre bir kaç kez ide mücerrebdir nev'-i diger turak otu tohumunu yakalar külünü bevâsır siğıline dürteler tekrarca düşüre mecâl virmeye nev'-i diger peygamber çiçeği didikleri ot kim topalaga benzer kökü olur içi kızılarak eyü kokulu ak çiçekdir kana ve zora yedürürler gayet fâ'ide ider ol ot kökünü kim topalak şeklindedir dögeler balla karışdırıb tekrâr tekrâr yiyeler ve bir miskâl döğülmüşünden bala karışdırıb açla her gün yiye yigirmi otuz gün kadar yâ dahi artık bevâsır tamâm bi'l-küllîye gide ve kanın dahi birkaç kerre yemegle kese Lâkin müdâvemet gerekirdi gelibolu geçidi yöresinde muharrem didikleri köyde bir kişi vardı dâyim bununla ilâc iderdi her taraftan halk gelirlerdi kendülerine ilâc itdirirlerdi fâ'ide bulurlardı çok akça hâsıl iderdi ilâc hemân peygamber çiçeği kökünü döğerdi ve çıkar dikenî çiçeği kim saru olur güze karşı açılır kurudub ol çiçeği bilece karışdırırdı balile yedürürdü bir nîçe gün ol illetden tamâm kurtulurdu vallahü â'lem nev'-i diger bevâsır için bu habbları düzeler yiyeler her habb yemegle bir siğilin düşüre ayrık olmaya eczâ budur demür bokundan on beş direm kadarı gayet yumşak sahk ideler kendene suyu içinde yedi gün veya ondört gün birbiri ardınca ısladalar ammâ her gün suyun tebdîl ideler andan kurudalar ve yigirmi direm tere tohumun yumşak dögeler ve kendene tohumu ve cırcır tohumu kim eşek turbu tohumudur ve kerefis tohum ve keşûr tohum ve sogan tohum her birinden ikişerbuçuk direm bunları yumşak dögeler heb bir yere cem' idüb kendene suyuyla yogurub habblar ideler sabah açla bir habb yudalar nâfi' ola inşâ'allahü-te'âlâ nev'-i diger muhammed bin zekeriyyâ aydur yaş keçi boynuzunu alalar kim ana arabca harnub dirler yenür nesnedir tazesinden ele girerse yaşile alub dögeler suyun panbuga bulaşduralar bevâsırın siğıline dürteler sürte sürte süreler tekrâr bir nîçe kerre tizcek siğilini düşüre gayri yerde olan siğili dahi sürmekle düşüre nev'-i diger bevâsırın siğıline zeytyagın dürteler üzerine yeşil uşnân dürteler kim Türkçe çoğen derler envâ'ı olur Burusa'da deniz kenârında ve tuzlada biter kande gerekse tuzlu şure yerlerde biter tuzla otu derler Türkler sulurak sırf budakları suluca yaprak diseler olur katı ayrığı olmaz tagınık ve terce budakları olur yeşil olur ol otu kurudalar dögeler bevâsırın üzerine ekeler bevâsırın siğilini kuruda düşüre. bir türlü nefis mücerreb nesne dahi aşaka dedikleri sarmaşık kim burçlara ve divarlara sarmaşur ve ağaçlara tolaşur yassı yeşil yaprağı olur karaca yemişi olur salkımlı ol yemiş evvel yeşil olur sonra gittikçe kara olur anın yapragını ve yemişini su degmemiş yeni bakır kabda kim dutulmamış ola su ile kaynadalar kaydaddıktan sonra şöyle kim kuvveti tamam suyu çıka andan bezden muhkem sıkub süzeler bu süzülen suyu yine kaynadalar tâ kim koyu ola bal şeklinde ola

3.3.22. Yirmiikinci Bab: Karaciğer Hastalıkları Hakkında

Sıcak ciğer için basilik damarından kan alsınlar ve semizotu tohumu suyu versinler ve sirkengubîn⁸⁴² ve hindiba suyu, it üzümü suyu, zereşk şarabı ve keşk-âb badem yağı ile versinler. Tabiatı, meyve suları veya hindiba suyu içerisinde itüzümü hıyarşemberi eriterek yumuşatsınlar. Eğer tabiat yumuşak olursa Hint kamışı kursu versinler. Yapılışı: Hint kamışı, Kil-i Ermeni, kestane, kuzukulağı tohumu, temizlenmiş zereşk, kırmızı gül, kavrulmuş zamk ve kavrulmuş yengeç alsınlar, birebir dövsünler ve kaynatsınlar⁸⁴³, şerbeti üç dirhem ayva şırası ile. Sandal, gül, tıraşlanmış⁸⁴⁴ yaş kabak, murd yaprağı, biraz mastika, tarçın, it üzümü suyu, murd yaprağı suyu ve marul tohumu suyundan bir yakı yapsınlar.

Soğuk ciğer, dil beyaz olur, yüzün rengi kurşunîdir ve idrar koyudur, iştahlıdır fakat zor sindirir. Tedavisi: Maü'l-usul versinler, pelin otu⁸⁴⁵ yağı ve acı badem yağı ile. İki *dang* kurt ciğeri kurutulmuş ve dövülmüş, bir *dang* Çin ravendi bir miktar gülşeker ile uygun olur üç gün sürekli versinler. Eğer gecenin başı⁸⁴⁶ uyku vaktinde büyük *asanasya* verilerse doğru olur. Yakıyı bu türden yapsınlar; mastika, sabır, afsentin-i Rumi her birinden iki dirhem, ham öd ağacı (*ud-ı ham*), misk, sümbül⁸⁴⁷ her birinden üç dirhem, safran bir dirhem alsınlar, yasemin yağı mumu ile karıştırsınlar ve

andan bir yeni bakur tâsda kırk gün güneşde koyalar gice örteler gubârdan tozdan saklıyalar her gün bir nesne ile karışdıralar tâ kim altı üstüne gele güneş eser eyleye ve bu güneşde perverde olmuş sarmaşık suyunun ikiyüzelli dirhemine altı direm sabır-ı uskutûrî ve altı direm mürr ve altı direm sipendân-ı sepîd kim bazılar ak hardal derler ve bazılar yüzerlik tohumu derler katalar ve şâflar düzeler gicede bir şâf götüreler bir gice götüreler ve bir gice götürme yeler bir şâfda veya iki şâfda bevasirin siğilini kuruda düşere gidere inşaallahü-teâla ve ta'âmlardan şorba içeler et yemiyeler bir dürlü şâf dahi kim bevâsirin siğilin düşüre günlük ve günlâr ve mâzû ve sürme ve akâkiyâ eger akâkiyâ ele girmezse nâr kabının göbegini bedel ideler ve şeb herbirinden beraber döğüb eleyeler şâflar ideler şöyle kim resmdir nev'-i diger kara harbak kim Türkçe karaca ot derler sığır boynuna delüp sokarlar ol otu döğüb eleyeler üç gün biri biri ardınca günde buçuk direm balile karışduralar yiyeler bevâsıra fâ'ide ide gidere ammâ za'if kişilere ve oglancıklara bu ottan yedirmeyeler zirâ yavuzdur."

⁸⁴² YİŞ: "tohmekân südüyle sikencübîn vireler" şeklindedir.

⁸⁴³ YİŞ: "berâber döğüb eleyeler kurslar ideler" olarak verilmiştir.

⁸⁴⁴ YİŞ: "çırpılmış yaş kabak" şeklindedir.

⁸⁴⁵ YİŞ: "şâm fıstığı yağıyle" şeklindedir.

⁸⁴⁶ YİŞ: "eger üç gice yatacak vaktin ananasya-yı büzürg dedikleri ma'cûndan vireler savâb ola inşaallahü-te'âlâ" olarak verilmiştir.

⁸⁴⁷ YİŞ: "ud-ı hâm ve sünbül ve sükk dedikleri terkîb kim misk ile ve edviyyeler ile düzülür herbirinden üçer dirhem" şeklindedir.

koysunlar, ravent kursu faydalı olur. Yapılışı: Ravent sekiz dirhem, kızıl boya, yıkanmış lak her birinden dört dirhem, kereviz tohumu, afyon⁸⁴⁸, koyun pıtrağı (gafet) her birinden üç dirhem alsınlar, dövsünler ve kaynatsınlar, sirkengubîn ile karıştırsınlar ve kurslar yapsınlar, şerbeti gülşeker ile bir miskal. Bu kurslar balgamî ateşlerde ve hastalıklarda fayda verir, yarası olgunlaşan kişilere yararlıdır.

Emrusya macunu soğuk karaciğer ve dalağa faydalıdır, istiska başlangıcına da fayda verir, tıkanıklığı açar, böbrek ve mesane taşlarını düşürür ve çıkarır. Yapılışı: Havuç tohumu (duku)⁸⁴⁹, Kirman kimyonu, belesan ağacı, seliha, kırdamana⁸⁵⁰, kereviz tohumu, ayrık otu çiçeği⁸⁵¹ (fukah-ı ezher) her birinden bir dirhem, biber ağacı, kust, beyaz biber⁸⁵² her birinden yarım dirhem, mürresafî üç dirhem, defne tohumu (habbü'l-gar) 10 adet, kök her birinden iki dirhem alsınlar, saf balla karıştırsınlar, şerbeti bir fındık kadar sıcak suda.

Büyük asanasya yapılışı: Balgam ve sevdadan olan karaciğer ve dalak⁸⁵³ hastalıklarına fayda verir ve eğer iç organlarda ve rahimde galiz (yoğun) yel varsa, tuzlu balgamdan bağırsak yarasına, hepsine fayda eder, nefes zayıflığı, kusma, kanlı tükürük⁸⁵⁴, hayız fazlalığı ve balgamlı ishali önler, böbrek ve mesane ağrılarını yok eder. Bu macunun menfaatlerinin hepsi *fulunya* macununda vardır. Mür, safran, afyon, kunduz hayası, ban otu (buzuru'l-benc), kust, kırdamana, haşhaş tohumu, sümbül, koyun pıtrağı, keçinin boynuzu⁸⁵⁵ birebir [ölçüde] yakılmış, kurutulmuş kurt ciğeri⁸⁵⁶ eşit miktar balla karıştırsınlar ve altı ay sonra kullansınlar, şerbeti hindiba suyu veya dereotu suyunda yarım dirhemden bir dirheme kadardır.⁸⁵⁷

⁸⁴⁸ YİŞ: Yerine; “anîsûn” kullanılmıştır.

⁸⁴⁹ YİŞ: “edviyye **inist duku kim** (FAP: inest zuku) yabân keşûri tohumdur” şeklindedir.

⁸⁵⁰ YİŞ: Devamında; “**kim geyik zîresi derler**” yer almaktadır.

⁸⁵¹ YİŞ: “*idhîr*” şeklindedir.

⁸⁵² YİŞ: “*dâr-ı fülful ve kust ve fülful ve yüzerlik tohum ve herbirinden buçugar direm*” olarak verilmiştir.

⁸⁵³ YİŞ: “*ciger hastalığına ve mi‘de ve talak hastalığına fâ‘ide ide*” olarak açıklanmıştır.

⁸⁵⁴ YİŞ: “*kan gitmesine ve her neden gerekse ve hayz kanı gitmesine*” şeklindedir.

⁸⁵⁵ YİŞ: “*keçinin sag boynuzu göyünmüş*” olarak ifade edilmiştir.

⁸⁵⁶ YİŞ: Devamında; “*ve döğülmüş herbirinden berâber döğüb eleyeler balile karıştırılar altı ay arpa içinde saklayalar altı aydan sonra isti‘mâl ideler*” yer almaktadır.

⁸⁵⁷ YİŞ: “*kâsni suyu içinde veya elma suyu içinde vireler nâfi‘ ola inşaallahü-te‘âlâ*” şeklindedir.

3.4.23. Yirmiüçüncü Bab: Dalak Hastalıkları Hakkında

Sıcak dalak için önce sol taraf basilik veya useylim damarından kan alsınlar,⁸⁵⁸ hindiba suyu ile yaş rezene suyunu karıştırıp versinler. İt üzümü suyu ile kereviz suyuna karıştırıp [versinler], *eyaric-i faykara* ve çayır mantarı her birinden bir *miskal* hap yapsınlar ve versinler. İki dirhem çayır mantarı ile 20 dirhem sirkengubîn⁸⁵⁹ fayda verir. Gölgede kurutulmuş söğüt yaprağını her sabah bir dirhem toz şekerle versinler⁸⁶⁰. Eğer ılgın ağacından bir kadeh yapar, yemeği ve içeceği orada yiyip içerlerse hiç habersiz hastalık belirtileri ondan kaybolur⁸⁶¹, kepek ve sirkeyi kaynatsınlar, yer (dalak) ölçüsünde bir keçe alsınlar ve sirkede ıslatıp onun üstüne koyup bağlasınlar faydalı olur.

Soğuk dalak için acı badem yağı ile maü'l-usul versinler ve dört *dang* tiryak-ı erbaa üzerine eritip⁸⁶², aftimun (küsküt), kapari kökü kabuğu dövüp eleyip balla karıştırınsınlar, beş dirhem miktar faydalı olur. Uşakı sirkede çözüp, tatlı badem içini dövüp, kuru sedef otu yaprağını dövüp birebir karıştırınsınlar ve yakı yapsınlar. İnciri sirkede kaynatıp, hardalı dövsünler, kapari kökü kabuğunu dövüp birlikte karıştırınsınlar⁸⁶³, yakısı faydalıdır. Daha önce behsedilen *sirkengubin-i gül-i unsuli* faydalıdır.⁸⁶⁴

⁸⁵⁸ YİŞ: “Sol taraftan” bulunmamaktadır.

⁸⁵⁹ YİŞ: “karıştırıp vireler nâfi’ ola” şeklindedir.

⁸⁶⁰ YİŞ: “söğüt yaprağın gölgede kurudalar dögeler bir direm kadarı şekerle karıştırılar üç sabah yedüreler nâfi’ ola” olarak verilmiştir.

⁸⁶¹ YİŞ: “ol kişinin talagı zâ’il ola” şeklindedir.

⁸⁶² YİŞ: “**bir direm** (dört denk) tiryâk-ı erba’ayı bile karıştırıp vireler (FAP: ve aftimun ve kebere kökü kabı dögeler eleyeler balla karıştırılar beş dirhem veya beş miskal vereler nâfi’ ola)” şeklindedir.

⁸⁶³ YİŞ: Tarifte hardal bulunmamaktadır; “*inciri sirke ile dögeler ve dögölmüş kebere kökünün kabını bile karıştırıp yakı ideler nâfi’ ola*” şeklindedir.

⁸⁶⁴ YİŞ: Bu cümle bulunmamaktadır. Devamında bir çok tarif yer almaktadır; “*bir türlü devâ dahi kim cemi’ talak otlarından fâ’idelüdü ne kadar eski talak olsa gidere bi-iznillahi-te’âla budur gök süsen dibini kurudub ve dögüb eleyeler bir miskâl bundan ve on direm sikencübîn-i sükkeri ile karıştırılar kim eyü tiz sirke ile pişmiş ola sirkesi ekşiligi ziyâde ola üç gün sabah açla biri biri ardınca bir miskâl süsen dibinden* (FAP: bundan) *ve on direm sikencübînden yiyeler ve yemeği geçirek yiyeler talagı ve katıyı eridüb gidere ammâ talagı katı olan kişinin mizâcı nâzik olursa veya za’if olursa on direm sikencübîn ile bir direm süsen dibini bir yere katarlar ve eger kuvvetlü kişi olursa veyahûd Türk eri olursa süsen dibin iki direm katarlar nâfi’ ola tamâm talagı ve katıyı eridüb gidere ve âbîre katdıkları ki attârlarda satılır* kokusu gökçek ak köktür benefşe dibi derler süsen dibi dahi derler hakikatde ol dahi yegrekdi bu terkibi bedeni tamâm şişüb istiskâ olan kişilere dögüb (FAP: yedirseler revadır)

yedirdik talagı gidüb süddesi açılıb istiskâsı gitdi tamâm hoş oldu süsen dibinin adı kitâblarda irsâdır sıfat-ı kurs-ı irsâ kim talagı üç günde tamâm gidere irsâ kim süsen dibidir **Erzincandan gelür** attârlarda olur (FAP: iyi kokulu ak köktür kim benefşe dibi derler süsen dibidir benefşe dibi değildir kokusundan ötürü benefşe dibi derler) yani benefşe dibi derler andan alalar dögeler eleyeler dört direm ola eger ol ele girmezse bayağı meşhûr makberelerde biten veya gayri sahrâlarda olan gök süsen dibi dört direm ve iki direm sünbül-i Hindî ve iki dirhem ak fülful ele girmezse yerine kara fülful bedel ideler ve iki dirhem vaşak ve vaşakı eyü tîz sirke içinde ısladalar ve kalan dögülmüş edviyyeleri ol ıslanmış vaşâkile karıştırıp kurslar ideler kuruduktan sonra iki direm bir def 'ada ve **on direm kadarı** sikencübîn karıştırıp sabah aç karnına üç gün biri biri ardınca yiyeler (FAP: her defa iki dirhem yiyeler) ve ta 'âmı gîç yiyeler talak tamâm eriyê gide bu kursı iptidâ düzen hekim bir koyuna yedürmüş ba 'dehu boğazlamış talagı tamâm erimiş imdi bu kurs gayet mücerrebdır tekrâr tecrübe itdik gerçek ve sahihdir bir mücerreb nesne dahi bir ölmüş **kelbin ya'ni** itin kürkünü pâk idüb saklayalar talagı **büyük** olan kişinin talagı üzerine bağlayalar yedi gün tura yalnızca talak üstünde ba 'dehu yedi günden sonra gidereler (FAP: tamam talagı gidere şifa bula) mücerrebdır **ebû ali sînânın rubâisinde der ki talak için kavak ağacının yaprağı ve kabak çiçeği ve kebere kökünün kabı ve sirke ve bugday kepegi işbu beş edviyyei bir çölmekde kaynadalar ve talak üzerine yakı ideler şifâ bula talak için bir ilâç dahi bir koyunun talagın bıçak degmeden alalar getirüb talak ile tuzu vezn ideler tuz talak ağırınca ola ba 'dehu ol talagı yarub içine ol tuzu dolduralar andan sonra talagı olan kimesnenin gögsi üzerine koyalar üç kerre ihlâs-ı şerîf okuyalar andan kaldırıp kuşak altına koyub andan yine üç kerre ihlâs-ı şerîf okuyalar andan dahi kaldırub talagı olduğu yere koyub tekrâr üç kerre ihlâs-ı şerîf okuyalar andan sonra ol talagı getirüb kapu eşiginde göme koyalar ve ideler kim bu talak bu tuzla nîçe eriyüb mahv olursa ol kimesnenin dahi talagı eriyüb mahv olsun diye bilâ-şekk tecrübe olunmuşdur nev'-i diger talak için üzerlik tohumunu balla karıştırıp talak üstüne yakı ideler talagı komaz eridir tecrübe olunmuşdur talak için havâsda mücerreb nesneler kim cümlesine bizim tecrübemiz yetişmiştir bu nüshai bir pâre kâgıda yazalar dahi düreler bir bakla kadarı ideler ba 'dehü bir kaşık içine koyalar ve ol kaşığı talak üzerine koyalar ol kâğıdı bir pâre ateş ile yakalar kim talaga ıssısı kâr idüb işliye ol kişinin talagı gidüb şifâ bula budur (Tılsım) nev'-i diger bu şekli bir pâre kâgıda yazalar bir kaşık içine koyalar kaşığı talak üstüne koyalar kâğıdı ateş ile yakalar ıssısı talaga geçe talagı eridüb gidere budur (Tılsım) nev'-i diger talak için çârşanba gün bir pâre kâgıda yazalar talak üzerine asa koyalar yedi gün tura allah fazlıyla talagı eridüb gidere eger yedi günden ziyâde turacak olursa talagı tamâm gide ziyân eyleye yedi günden ziyâde komayalar eger inanmazlar ise bir koyuna bağlayalar on gün tura sonra bogazlıyalar talagı asla bulunmaya budur (Tılsım) bir dürlü dahi ayın son çârşanba gününde bir kâgıda yazub sol bazusuna bağlıyalar yedi gün tura yedi günden sonra gidereler budur (Tılsım) bir dürlü dahi mücerrebdır bu tılsımı cumartesi gün bir pâre kâgıda yazub sol bazusuna bağlıyalar yedi gün tura yedi günden sonra elbette gidereler eger gidermezsen talak tamam eriyê ziyân eyleye belki ziyâde koyub gidermez isen talagı olan kişi helâk ola hatta ben gördüm bir kişi bu tılsımı bir karı cariyeye bağladı bir zaman unuttular ol cariyenin talagı eridi **burnundan** kara kanakub helâk oldu budur (Tılsım) bir dürlü dahi bir pâre kâgıda yazub çârşanba gün yazalar ve talak üzerine bağlayalar ol bir çârşanba gününe dek tura ziyâde turmaya budur (Tılsım) (FAP: bir dürlü dahi mücerreb nesne kim tahahhüt etmez her kişiye kim yazalar dalağı üzerine bağlayalar yedi gün dura şöyle kim gömlek içine dikeler yazılmış kâğıdı yassılıca yarısı dalak üstüne gele yedi günden sonra gidere dalak gide ol kişi dalak zahmetinden halas ola (Tılsım) (Dua)) bir dürlü mücerreb nesne dahi melce mecem kulagı dedikleri nesne kim sular kenârında bulunur ve göller kenârlarında çok olur sadefe benzer ak ak olur deniz kenârında olandan tatlu su kenârında olan eyüddür deniz kenârında olan kara ve gök olur kara ve gök yaramazdır anları etmeyeler ak olan kim tatlu su kenârında olur anı alub yakalar külünü bala karıştırıp yiyeler (FAP: üç sabah her sabah bir miskal veya iki dirhem kurusundan bala karıştırıp yiyeler) talagı gidere mücerrebdır bir dürlü dahi kim yılan boncuğı dedikleri nesne kim hurde-fürüşlarda bulunur küçücükdür mühreciklere benzer pârsice har-mühre derler ve **Türkîce katır boncuğı derler yularlarına** (FAP mükerebier yularına ve tazı) ve it haltasına düzerler eyü yakıb külünü bala karıştırıp veyahüd yumşak dögeler bal ile üç sabah yiyeler ammâ her def 'a iki tanesin dögüb isti 'mâl ideler ve eger oglancıklara yedürseler revadır ziyânı yokdur bir dürlü dahi kim elifli yaprak dirler uzun uzun yaprakları olur tagda sular kenârında kayalarda biter labada yapragından uzun olur incerek gayet yeşil olur yeldirir bir yanında elif gib nişanları olur çiçeği ve yemişi olmaz ol yaprağı kurudalar dögeler üç parmagile aldıkları kadar her sabah üç gün yedüreler talak def ' olur gider nev'-i aher cümle ulu kitâblarda mastûrdur ve mücerrebdır talagı gayet büyük olub ve eski dahi olursa giderir kendü sidüğünü üç sabah avucuna işeye iki avucuyla aç karnına içe talagı giderir**

3.4.24. Yirmidördüncü Bab: Sarı Sarılık Hakkında

Bu hastalıkta gözün beyazı ve bütün vücudun rengi sarı olur. İdrarda renk renk değişen köpük vardır.⁸⁶⁵ Tedavisi: Önce sağ el basilik veya useylim damarından kan alsınlar, kaynamış demirhindi, bağboğan (kuşus) tohumu, hindiba tohumu, koyun pıtrağı ve çayır mantarı onda pişirerek veya kasni suyu veya *maü 'l-cübn* (süt kesigi),⁸⁶⁶ her sabah buzurî sirkengubin vermek ve sirkengubinden dört saat sonra badem yağı ile rezene tohumu ve kereviz tohumunu onda pişirerek keşk-âb vermek gerekir.⁸⁶⁷ Eğer ateşi çıkarsa⁸⁶⁸ semiz otu tohumu suyu ve sade sirkengubin versinler ve hindiba suyu versinler, tatlı ve ekşi nar suyu versinler gayet fayda eder. Eğer *Âbzene* oturturlarsa⁸⁶⁹ ve *Âbzende* 20 dirhem turp suyu, 10 dirhem reyhan şarabı ve yarım dirhem bure onda eritip verirlerse sarılık ondan gider, özellikle de o Âbzen suyunun içinde iken de idrar yapsınlar. Bir *astar* kurutulmuş pancar yaprağı, dövüp eleyip gülsuyunda veya bal şerbetinde verirlerse sarılık gider, bir dirhem kızılık (runas) ki Arapça ona *fuvva* derler dövsün elesin ve yarı pişmiş yumurta sarısı ile karıştırınsınlar, aynı faydayı verir, aynı şekilde pişmiş anasonda dört dirhem venüs saçı (persiyavşan) da bu faydayı verir.⁸⁷⁰

meğer zaman-ı kadîmde böyle etmegi düşde görmüşler Lâkin nazik kişilere ve oglancıklara ve arif kişilere böyle etseler olmaz meğer Türkler veyahud sakîl kişiler ola bu ilâcî etdüreler nâfi' ola."

⁸⁶⁵ YİŞ: "bevl rengi gayet saru olur *Türkçe bu maraza sarılık derler*" açıklaması yapılmıştır.

⁸⁶⁶ YİŞ: "süd kesigiyle ezüb içüreler" şeklindedir.

⁸⁶⁷ YİŞ: "cev-âb vireler badem yağıyla ve şekerle ve cev-âbda kerefis kökünün ve râziyâne kökün bile pişüreler" şeklindedir.

⁸⁶⁸ YİŞ: "eger ısıtması olmasa harâret olsa veya ısıtma bile olsa veya derleme hastalığı bile olsa *sikencübîn-i büzüri* vermeyeler (FAP: tohmekan tohumun) *sikencübîn-i sâde kim şeker* ile *ola balla olmaya anı* vireler" olarak ifade edilmiştir.

⁸⁶⁹ YİŞ: "eger *biraz eksildikten sonra* âbzen içine oturalar nâfi' ola otları kazan içinde kaynadub ve içine girüb oturmağa âb-zen derler" şeklindedir.

⁸⁷⁰ YİŞ: Devamında; "hilâliye derler bir ot olur sarı südü olur za'ferân gib Türkçe sarılık otu derler *derelerde biter* mâmişâ nev'indendir südün göze çekseler göz nurun gayetde ziyâde ider ve ifrât ile göregen ider şöyle ki bir *tamzırmakda irak yerleri görür* ammâ gözi acıdır *deştülür yalpanca derler* ve ba'zular kanluca ot dahi derler kaynadub suyuyla üç sabah içseler *veyahûd döğüb suyun içseler tatlucaq katub* sarulığı gidere mücerrebdir *Kastamonu'da kelse otu derler ve südün demregüye sürseler fi'l-hal gide bir mücerreb nesne dahi* söğü ağacının yaprağın döğüb suyun sıkalar *her sabah birer kaşık veya ikişer kaşık içeler* iki def 'ada veya üç def 'ada sarulığı gidere mücerrebdir nev'-i diger erik suyu ve zerdâli suyu ve karpuz suyu ve enâr suyu bunları içmek gayet münasibdir ve sarmaşık suyu gayet mücerrebdir *misli yokdur* taze yaprağını döğüb suyun sıkalar üç sabah birer kaşık veya ikişer veya üçer kaşık içeler iki def 'ada veya üç içmekde tamâm sarulık gide ve ol sarmaşık divarlarda ve burçlarda olur ve ağaca sarmaşur yassı yeşil yaprağı olur ve salkımluca yemişi olur evvel yeşil olur sonra giderek kara olur ve nohûd-âb içmek gayetde münâsibdir harâret ve ısıtma olmiyacak **ve sogulcan**

3.4.25. Yirmibeşinci Bab: Kara Sarılık Hakkında

Sol el basilik ve useylim damarından kan alsınlar ve sevdâyı boşaltmakla meşgul olsunlar. *Maü'l-cübn*⁸⁷¹ vb. sarı sarılıkta tarif edilen her şey bu babda faydalıdır. Eğer renk siyah ve sarı karışık olursa her iki elden kan alsınlar.⁸⁷² Her ne zaman karaciğer mizacı tabi halden dönmüşse ve zayıflık onda hakim olmuşsa, onun durumu aynı istiskalıların haline döner ve tabipler ona *sue'l-kine* derler. Belirtisi: Önce tüm bedenin rengi dönmüştür, sarılığa ve beyazlığa çalar, gözde pîç (düğüm, kıvrım) ağrı ortaya çıkarır, öyle olur ki vücudun her tarafı hamur gibi şişmiş olur özellikle karın ve haya. Tedavisi: Değerlendirmek gerek eğer vücutta safra maddesi varsa birkaç kez *eyaric-i faykara* vermelidir, eğer hılt koyu ve kırmızı olursa acı elma, sabır, çayır mantarı ve mahmude ile istifrağ ettirmeleri gerekir ve her istifrağın yapılışı ayrı ayrı çabuk çabuk madde toplanmadan olmalıdır, aralıklarla faydalıdır, her sabah pelin otu şarabı fayda verir, istifrağdan sonra macunlar faydalıdır ve tiryaktır; *metruditus*, *devaü'l-kürküm* (*zerdali*), *devaü'l-lek* [gibi] ve eğer kötü mizaç sağlamlaşırsa, Arap devesi sütü ile keçi idrarı ile iki *dang* miktarınca sekbinec fayda verir. *Devaü'l-kürkümün* yapılışı: Küçük safran, seliha, sümbül, mür, kust, ayrık otu çiçeği (*fukahü'l-ezher*), tarçın, birebir, balla macun yapsınlar, şerbeti bir *miskal*dir.

3.4.26. Yirmialtıncı Bab: İstiska (Ödem) Çeşitleri Hakkında

İstiska üç çeşittir; tablî (davul gibi), zikkî (keseli) ve lahmî (etli). Tablî olanın belirtisi; göbek dışarı çıkar, karın ağır olmaz⁸⁷³, eğer eli onun üstüne koyarlarsa davul

kim yer bagırsagı derler döğüb sikencübîn karışdırıb yeseler mecal virmez fi'l-hal giderir mücerrebdır."

⁸⁷¹ YİŞ: "süd kesigi ve afitmûn ile ve dahi gayri ilâçla *ishâl ideler*" şeklindedir.

⁸⁷² YİŞ: Devamında sinek öldürülerek yapılan bir tarif daha verilmiştir; bu tarif FAP nüshasında kitap tamamlandıktan sonra eklenen kısım arasında yer almaktadır; "*bir mücerreb garib nesne dahi Lâkin kitâblarda yokdur kırk tane kara kuru üzüm alalar her tanesine kırk tane sinegi öldüreler bile döğeler yumşak gayet hall ola su ile ezeler ve süzeler ol suyu iki sabah veya üç sabah içeler fi'l-hâl kara yerakân zâ'il ola gide bi-iznillâhi-te'âlâ mücerrebdır*". Sonrasında yer alan kısım YİŞ'te bulunmamaktadır.

⁸⁷³ YİŞ: "göbek taşra dura (FAP: devrile) ve karın şişe ve ağır ola ve eger el ile ursalar tavul avâzın vire" şeklindedir.

sesi gelir. Zıkkînin belirtisi; karın ağır olur ve eğer eli onun üstüne koyarlarsa su dolu meşki (tulumbadan yapılmış su kabı) gibi olur.⁸⁷⁴

Lahmînin belirtisi; endamlarda (uzuvlar) şişlik olur ve parmaklar onun üstüne koyulursa çöker ve bir zaman aynı şekilde kalır sonra yerine gelir, onun rengi sağlıklı organlar gibi olmaz ve çoğu vakitler tabiat yumuşak olur.⁸⁷⁵ Tedavisi: Tablî olanda karını sıcak kepek, sıcak darı ve sıcak tuz ile sıcak tutmak, samur ve tilki kürkü ile örtülü tutmak gerekir, mai'l-usul ile fandadikun vermek ve her sabah bir miktar kimyon ve günlük çiğnemek faydalıdır. Yemek; ceviz yağı veya kekik ve kimyon ile *nohut-abdır*.⁸⁷⁶

Zıkkî olanında en iyi tedavi susuzluk ve açlıktır, suya bakmaktan ve kullanmaktan sakınmak ve her gün veya her üç günde bir kusmak buyursunlar, her sabah mutedil egzersiz yapmak ve hamamda kuru ter akıtmak⁸⁷⁷, sıcak kumda oturtmak, öyle ki başı güneşte olmayacak şekilde güneşte oturmak ve zâg (demir sülfat) madeni suyu ile kükürt madeni suyu faydalıdır, çayır mantarı hapı istifrağ [için] doğru olur.⁸⁷⁸ Yapılışı: Çayır mantarı 10 dirhem, koyun pıtrağı usaresi ve Çin ravendi her birinden iki dirhem, teberzed şeker (nebat şeker) 10 dirhem⁸⁷⁹ her sabah bir dirhem versinler, eğer ishal fazla olursa geri alsınlar. Arap devesi sütü ve onun idrarı fayda verir.⁸⁸⁰ Yemek: Kavrulmuş ekmek ve onun hamuruna rezene tohumu, kereviz tohumu, mısır anasonu karışmış [olsun], nohud-ab ile şam fıstığı (puste) yağı, badem yağı ile, ham turp⁸⁸¹ ne kadar yerse reva olur. Eğer ete sabredemezse nohud-ab

⁸⁷⁴ YİŞ: “su ile tolu meşk gibi avâz vire” olarak ifade edilmiştir.

⁸⁷⁵ YİŞ: Devamında; “tabi‘at yumşak ola kabz olmaya” yer almaktadır.

⁸⁷⁶ YİŞ: “gıdâsı nohûd-âb ola koz yağıyla ve sa‘terle ve kemnûnla” devamında; “tiryâk-ı erba‘a ola ve yel giderir ma‘cûnlar heb fâ‘ide ider ve istiskâ-i tablîde kaçan tabi‘at kabz ola ve harâret olmaya türbid bir direm ve buçuk direm gârikûn ve buçuk direm zencebîl döğüb bal ile karışdırıp yedürelere gayet fâ‘ide ide” yer almaktadır.

⁸⁷⁷ YİŞ: Devamında; “yani su dökünmeye ve su dökülmeyen ıssı yere girüb derleye” şeklindedir.

⁸⁷⁸ YİŞ: “kükürt ma‘deni suyuna girüb oturmak ve şâb madeni suyuna ve deniz suyuna girüb oturmak gayet nâfi‘ ola” şeklindedir.

⁸⁷⁹ YİŞ: “şeker on beş direm nohûd kadarı habblar ideler her sabah bir direm vireler veya gice vireler” şeklinde yer almaktadır.

⁸⁸⁰ YİŞ: “eger ishâl ziyâde olsa vormeyeler ve arab devesinin südü ve sidüğü ikisin bile içmek gerek gayet fâ‘ide ide” olarak verilmiştir.

⁸⁸¹ YİŞ: “yani çig” açıklaması yapılmıştır.

versinler kitabın başında bahsedildiği şekilde veya bir miktar şarap versinler.⁸⁸² Lahmînin tedavisine gelince; kusmak buyursunlar, mutedil egzersiz yapmak, mideyi *eyaric-i faykara* ile, dimağı gargara ile temizlemek gerekir, deniz ve madeni sulara oturmak yarar sağlar.⁸⁸³

Ateş ile olan istiskaya iyi gelen *gul-i gelayih* yapılışı: Şunları alsınlar, mazeryun-ı müdebbir yaprağı⁸⁸⁴, sarı helile ve Kabil helilesi, farikun⁸⁸⁵ her birinden beş dirhem, pelin otu usaresi üç dirhem, gök zambak kökü, kırmızı gül, hindiba tohumu, hıyar ve acur tohumu temizlenmiş ve zambak suyu⁸⁸⁶ her birinden iki dirhem dövsünler ve kaynatsınlar, hıyarşember pulu, fanid⁸⁸⁷ ve kudret helvası her birinden 15 dirhem alsınlar, her üçünü eritsinler, kıvama gelene kadar kaynatsınlar, ilaçları onunla karıştırsınlar,⁸⁸⁸ şerbeti iki dirhem ila dört dirhemdir.⁸⁸⁹

⁸⁸² YİŞ: Devamında “*eger ete sabır idemezse keklik eti ve süglün eti ve serçe eti biryân idüb veya kebâb idüb yiye ve lâkin suya sabır ide ve eger suya sabır idemezse nohûd-âb vireler ve yâhûd biraz şarâb vireler su yerine eger içir kişi olursa ve yukarıda talak bâbında zıkr ettiğimiz on direm sükkeri sikencübün kim eyü sâfi tiz sirke ile pişmiş ola iki dirhem benefşe dibi döğüb eleyeler on direm sükkeri sikencübün ile karıştıralar her sabah üç gün yiyeler istiskâya gayet fâ’ide vire lâkin kuvvet katı za’if olursa virmeyeler yâhûd süsen dibinden bir direm veya bir miskâl karıştıralar on direm sikencübün ile vireler devâü’l-kerkem-i sagîr kim soukdan olan ciger ağrısına fâ’ide ide ve istiskâya gayet müfîd ola budur za’ferân ve sünbül ve selîha her birinden onâr dirhem dârçîn ve mürr ve kust ve idhîr-i Mekkî herbirinden beşer dirhem mürri suci içinde ısladalar ve gerü kalan edviyyeleri balla bile karıştıralar şerbeti iki dirhemdir sıfat-ı kurs-ı anberbâris yani kadın tuzlugu kursı kim ıssı ciğer ağrısına fâ’ide ide ve istiskâya müfîd ola buyân balı bir buçuk direm çekirdeği ayırtlanmış kadın tuzlugu beş direm hıyâr tohum içi ve kâsni tohum herbirinden ikişerbuçuk direm kızıl gül bir direm döğüb eleyeler gülâbla yogurub kurslar ideler kâsni suyuyla ve sikencübün ile veya it üzümü suyuyla içüreler şerbet bir miskâl ola” yer almaktadır.*

⁸⁸³ YİŞ: Devamında; “ve yunmak fâ’ide ide kükürtlü ve kapluca gibi ve terkîb-i kelekanc vireler kim istiskâya fâ’ide terkîb-i kelekanc vireler kim istiskâya fâ’ide” yer almaktadır.

⁸⁸⁴ YİŞ: Açıklama yapılmış; “mazaryûn-ı müdebbir ya’ni sirke içinde yedi gün ıslanub yine gölgede kurumuş ola ana Türkçe kulâpa dirler zeytûn yapragına benzer biaynihi yapragı olur ammâ yaprakdır istimal olunan”

⁸⁸⁵ YİŞ: Yerine “gârikûn”, YC’de okuma hatası olabilir.

⁸⁸⁶ YİŞ: Susen suyu yerine buyan balı; “hıyâr çekirdeğinin içi ve buyân balı herbirinden ikişer direm” şeklindedir.

⁸⁸⁷ YİŞ: Açıklama yapılmıştır; “fânîd şekeri kim Türkçe şeker peynir derler”

⁸⁸⁸ YİŞ: “bu üçünü su ile ezeler kıvâma getüreler edviyyeleri ki döğülmüş ve elenmiş ola karışdırıb” şeklindedir.

⁸⁸⁹ YİŞ: Devamında istiska için terkipler ilave edilmiştir; “bir dürlü mücerreb nesne dahi istiskâ için bir karpuzu alalar bir yanından deleler ve içine şeker koyalar yine deldikleri yerini kablıyalar ve bir tebsi içinde koyub furûn içinde pişüreler badehu ıscakla istiskâ zahmeti olan kişiye yedüreler dahi ol kişiyi yaturub üzerin örteler tâ kim eyüce terleye ol illetden halâs ola inşâallahü-teâla ve ba’zı kişiler baklayı döğüb müherrâ pişüreler bulamaç gibi olunca badehu kendüye sürünmege yetecek kadarı alalar hammâmda yâ güneşde birkaç kerre sürüneler şişi def ‘olub gide ve bazı kişiler sarmaşığı döğeler ve katranla karıştırib istiskâ olan kişinin ayagına ve tabanı altına yakı ideler fâ’ide ide ve ba’zılar yüzerlik tohumunu döğeler hınnâyla tabanı altına yakı ideler şifâ bula ve kepekle ve tuzla yumak ve hammâmda kepegi ve tuzı cemî’ bedenine bulamaç gib dürtüb oturmak fâ’ide ide

3.3.27. Yirmiyedinci Bab: Böbrek ve Mesane Hastalıkları Hakkında

Böbrekte sıcak şişlik: Belirtisi ateştir, susuzluk ve böbrek yerlerinde ağırlık olur ve dil siyah olur. Tedavisi: Basilik damarından kan alsınlar ve badem yağı ve şeker ile keşk-âb versinler, çok su içmeyi engellesinler. Hıyarşemberi hindiba suyunda şerbet yapsınlar. Hıyarşember bir *astardır*⁸⁹⁰. Mai'l-cübn ile istifrağ ettirsinler.

Böbreklerde soğuk şişlik: Ateş ve susuzluk⁸⁹¹ olmaz fakat yorgunluk ve ağırlık çokça olur. Tedavisi: Kusmak buyurmalıdır ve incir şarabı ve gulengubin vermek ve lahana yaprağı ve pancar yaprağı, hatmi yaprağı, zambak⁸⁹², dolgun incir, persiyavşan, hıyar ve kavun tohumu, süt yağı ile⁸⁹³ lavman yapmak gerekir, keten tohumu, boy otu, hatmi tohumu, dereotu, papatya, uşak, butm sakızından (ılkü'l-butm)⁸⁹⁴ bir yakı yapsınlar. Dışardan kaz yağı, ev tavuğu yağı ve sığır bacağı iliğini eritsinler ve biraz mukl ve *ritibaneyi* onda eritsinler, karıştırsınlar ve sürsünler. Yemek [olarak] su bal ve badem yağı ile kepek.

İdrar yolu yanması ve kanlı idrar: Eğer hastalığın başlangıcı böbrekten olursa kanla idrar karışmış olur, uyuşuk ve parça parça olur ve bazen acı sırt arasında olur ve omuza çıkar⁸⁹⁵, bazen iner. Eğer mesaneden olursa kan ince olur ve yanma mesanede olur. Tedavisi: Önce basilikten kan alsınlar ve keşk-âb versinler menekşe şarabı ile ve kakunec şarabı faydalı olur, kakunec kursu denenmiştir. Yapılışı: Kabuğu soyulmuş hıyar tohumu 10 dirhem, Ermeni kili, Arap zankı, günlük, iki kardeş kanı her birinden

lâkin sonra tuzlu su ile yunub çıka belki biraz kükürtü döğüb bile karıştırıp yuna andan çıka ve sezâb yağı bûre ile sürünmek fâ'ide ide ve keçi boku ve sığır boku dürtmek ve içine girüb oturmak fâ'ide vire ıssı vakîde ve ıssı yerde olıcak."

⁸⁹⁰ YİŞ: "hıyarşenbe altı direm ola" şeklindedir.

⁸⁹¹ YİŞ: "ısıtması olmaya ve **kusmak** (FAP: susamak) olmaya" şeklindedir.

⁸⁹² YİŞ: Susen yerine "*lisânü's-sevr yaprağından*" yer almaktadır.

⁸⁹³ YİŞ: "şîrûgan yağı bunları bile kaynadalar hukne ideler" şeklindedir.

⁸⁹⁴ YİŞ: "menkûş sakızı menkûş sakızını ıscık su ile ezeler ve tohumları döğüb eleyüb bile karışdıralar yâku ideler" olarak verilmiştir.

⁸⁹⁵ YİŞ: Belirtilerde farklılıklar bulunmaktadır.; "ola kim parecik parecik uyuşmuş gele gâh ağrı belde ola yâ garına çıka ve gâh ola kim uyluklara ine" şeklindedir.

iki buçuk dirhem, haşhaş tohumu, tatlı badem içi, zambak şırası⁸⁹⁶, kitre ve nişasta her birinden iki dirhem, afyon bir dirhem, kuru kakunec altı adet, kereviz tohumu iki dirhem alsınlar⁸⁹⁷, şerbeti iki dirhem menekşe şerbeti ile birlikte.⁸⁹⁸

Kanlı idrar, kanlı kusmuk, kanlı ishal, hayız ve basur kanının çok gelmesini önleyen kehribar kursu yapılışı: Kehribar, mercan (bussed), inci (mervarid), yanmış sedef, *kantaşı* (şadenc-i ades-i magsul)⁸⁹⁹ her birinden üç dirhem, kırmızı gül, semiz otu tohumu, kuru kişniş, sumak, kavrulmuş nişasta, kavrulmuş zamk ve gülнар her birinden beş dirhem Hint kamışı, akasya, tekesakalı (lihyetü't-teys)⁹⁰⁰ her birinden iki dirhem alsınlar, kaynatsınlar sinirli ot suyuyla karıştırsınlar ve kurs yapsınlar, şerbeti iki dirhem ya murd şarabı veya semiz otu suyu ile veya sinirli ot suyu ve hıyar tohumu suyu ile veya keçi sütü veya eşek sütü ile [versinler], mesane yaralarını temizler.⁹⁰¹ Eğer mesanenin mizacı soğuğa meyilli ise, yaraları pişmiş kereviz kökü ile ve rezene kökü ile ve limon otu (ezher)⁹⁰² ile temizlesinler, bal şerbeti ile ve bu *sufufu* versinler.⁹⁰³ *Futrasalyun*, kereviz tohumu, anason, *kumud*⁹⁰⁴, kurutulmuş andız otu

⁸⁹⁶ YİŞ: “*buyân balı*” ilave edilmiştir.

⁸⁹⁷ YİŞ: “*dögüb eleyeler kurslar ideler*”

⁸⁹⁸ YİŞ: Devamında kursun farklı bir nüshası verilmiştir; “*bir türlü dahi Kurs-ı kâkûnec hıyâr çekirdeği ve şenhıyâr çekirdeği içi ve kaun çekirdeği içi ve kabak çekirdeği içi ve tatlu badem içi mukaşşer ve tohmekân tohum herbirinden beşer direm ebemgümeci tohum ve hatmî tohum herbirinden ikişer direm haşhâş tohum üç direm ayva çekirdeğinin içi iki direm nişâsta iki direm zamg-ı Arabî ve kesîrâ herbirinden birer direm buyân balı dört direm kâkenc on tane bunları dögüb eleyeler mey-fuhte ile karışdıralar kurslar düzeler şerbet bir miskâl ola sinirli yaprak suyuyla vireler mey-fuhte demek ya'ni üzüm şırasını kaynadub koyica olduğına derler bir garib nesne kim kan işemege fâ'ide ide tamâm kese kaçan içerüde cerahat olmasa zahmet etmese hemân işer olsa taze yeşil hıyârı furunda kebâb idüb yiyele kan işemek mümkatı ola bi-izni'llahi-teâlâ*”

⁸⁹⁹ YİŞ: Devamında açıklama yapılmıştır; “*kim yerden çıkar kızıl renkli mercimek gibi taşcagızlardır bi-aynihi mercimege benzer anı yumşak sahk idüb dögeler gubar olunca ve ba'dehu yine havân içinde su ile eyüce sahk ideler su ile üzerine gelenini bir gayri üsküreye koyalar iricesini kim havânda kalur yine su ile sahk idüb gubârını gayri kaba koyub dibine çökereler ve suyunu gidereler dibine çöküb gubar olmuşuna magsül derler ve ba'dehu kurudalar ol gubâr olub hâsıl olanını terkîbe katarlar ve ol gasl olan sadenc-i adesinden ve sair edviyelerin*”

⁹⁰⁰ YİŞ: “*kim Türkçe tekesakalı derler*” açıklaması yapılmıştır.

⁹⁰¹ YİŞ: Devamında FAP nüshasında; “*bir mücerreb nesne kim kan işemeye faide ide şöyle kim cerahat olmaya hıyar kebab edib yiye derhal şifa bula kirpi etin yedürelere çok işemeyi gidere*” yer almaktadır.

⁹⁰² YİŞ: Devamında; “*bunları kaynadalar suyun içüreler kaugun cerahâtini pâk ide*” yer almaktadır.

⁹⁰³ YİŞ: Devamında; “*sıfat-ı süfûf*” bulunmaktadır.

⁹⁰⁴ YİŞ: Açıklama yapılmıştır; “*fû ve mû ve fû dedikleri ot burçlarda ve kayalu yerde biter çetük otu yaprağı gibi gediklüce uzunca olur ve egretmegi çıkar uzanur depesinde ak çiçeği olur uvacık ve kızılığa meyl ider azcık yaprağının aşağısı azcık yassıca uçları incecik düğüm düğüm olur ve kökler söbice uçları sivrice olur taşlıca yerde mîşe dibinde biter bahârda çiçeklenür ve güzün dahi yapraklanur kış içinde yaprağıyla durur katı souk olunca râyihası hûb olur bi-aynihi sünbül-i Hindî râyihası ve çetük otu gibi kokusu olur ve çetük dahi sever sünbülü sevdiği gib ba'zılar çetük otu dahi derler arablar sünbül-i ikliû derler ba'zı arablar asârûn nev'inden dutarlar ve fû ol otcagızın*”

(rasen), kavun çekirdeği içi, hıyar, acur birebir yumuşak dövsünler⁹⁰⁵, şerbeti bir dirhemden iki dirheme kadar bal şerbeti ile [versinler]. Yemek [olarak] keklik, sülün ve turaç, kuzu paçası vb.

Selesü'l-bevl (idrar tutamama): İstemsiz olarak insanın idrarının çıkması hastalığıdır.⁹⁰⁶ Tedavisi: Kusmak ve kükürtlü⁹⁰⁷ suya oturmak ve sedef otu yağı ve sütleğen yağı sürmek fayda verir. Sedef otu yağı yapılışı: Taze sedef otu alsınlar, dövsünler ve suda kaynatsınlar, ovsunlar ve onun suyunu alsınlar. Suyun ¼ ölçüsü kadar zeytinyağı koysunlar ve su gidip yağ kalana kadar kaynatsınlar. Kunduz hayası üç dirhem, sütleğen iki dirhem, kırk boğum, kost, biber, biber ağacı her birinden iki buçuk⁹⁰⁸ dirhem alsınlar, hepsini 50 dirhem bu yağa katsınlar ve tohumları ısıtsınlar ve onun etrafına sürsünler. Eğer iki dang Tibet miski ona eklerlerse çok faydalı olur.⁹⁰⁹ Masekü'l-bevl macunu fayda verir. Yapılışı: Günlük, mersin yemişi, mahlep içi, kırk boğum, havlıcan, semiz otu, eğir otu (vec), andız otu (rasen) birebir dövüp, eleyip öğrenilen şekliyle⁹¹⁰ karıştırınsınlar, şerbeti sabah akşam üç dirhemdir.

köküdür tahkik bu kadar tatvîl-i kelâm itdigimize sebab oldur kim eyü garîb edviyyedir degme hekimler ve otçılar bilmezler her birisi bir dürlü ad virirler ol ot tabiatde sünbül tabiatı gibidir asârûn ve sünbül ve fû bunlar birbirine yakındır râyihada ve fî'ilde mû dedikleri ot oldur kim yapragı râziyâne gibidir bi-aynihi kökü ak olur ve yogun olur ıssı olur râyihası eyü olur Türkler anâ çâşîr derler yogurda katarlar yerler bayagi avretler katında meşhur olan çâşîr degildir anın râyihası yaramazdır ve kerihdir mühmile dirler anın yapragı çınâr yapragı şekillü biter bunun yapragı bi-aynihi râziyâneye benzer ve turak otu yapragına biraz müşâbihdir kütâhiyye şehrinde ve Bergama şehrinde taglarda ve taşlu yerlerde biter Türklere sü'âl idecek bulunur yogurda katılan ak kökler kim kokusu eyu ola ve hûb ola ve fülful gibi ağızda fîzligi ola ve râziyâne gib yapragı ola tahkik müdur Magrîb'de şemr derler ya'ni arabça râziyâne demek olur"

⁹⁰⁵ YİŞ: "anduz ve şenhıyâr çekirdeği içi ve kaun çekirdeği içi berâber dögeler eleyeler" şeklindedir.

⁹⁰⁶ YİŞ: "bu bir illetdir kim kişinin bevli ihtiyârsız kendüden gelür eger uykuda ve eger uyanıklıkda" şeklinde açıklama yapılmıştır.

⁹⁰⁷ YİŞ: Yerine "ıssı suda oturmak eyüdür" bulunmaktadır.

⁹⁰⁸ YİŞ: "her birinden ikişer direm bu edviyyeleri dögüb eleyeler cümlesini elli direm kadarı ol sezâb ile kaynanmış yaga karışdıralar ve ıssı idüüb kasığa dürteler" şeklindedir.

⁹⁰⁹ YİŞ: "eger iki denk misk-i hâlis bile katarlar ve dürteler katı nâfi' ola" olarak verilmiştir, devamında; "bir dürlü mücerreb nesne dahi kim çok işemegi ve dösege işemegi gidere bir direm havlincân-ı ukâbî dögeler eleyeler souk su ile birkaç def 'a içüreler belki bir sabah bir gice içeler nâfi' ola Türkîce havlincâna kulunc otu derler bir dürlü dahi kim hîc misli yokdur hâm ibrişîmi alalar ve yakalar külünden günde bir miskâl (FAP: dirhem) kadar balile karışdırıp yiyeler nâfi' ola bir dürlü dahi çok işemegi gidere horosun ibigini pişürüb yiyeler ve yâhûd yakalar külünü bal ile karışdırub yiyeler nâfi' ola ve balık kaugunu pişirip yimek gayet fâ'ide ide ma'cûn-ı masekü'l-bevl fâ'ide ide" yer almaktadır.

⁹¹⁰ YİŞ: "meyfuhte ile karışdıralar yani üzüm şiresini kaynadub koyu olunca mey-fuhte derler" şeklinde açıklama yapılmıştır.

İdrar tutamamada faydalı olan macun-ı Harrani yapılışı: Şunları alsınlar; Sütleğen, afyon, kunduz hayası, sümbül, tarçın, zencefil, biber ağacı ve safran her birinden dört dirhem, ban otu (buzuru'l-benc) iki dirhem, belesan yağı ve acı dağ bademi yağı üç dirhem, afyon ve safran şarapta eritsinler ve saf bal ile karıştırsınlar, ilaçları onunla yoğursunlar. Şerbeti bir dirhem ile bir miskale kadar saf kereviz suyu ile sıcak su ile [versinler], içine sedef otu yağı damlatsınlar, pişmiş acı elma, pişmiş kantaron, kimyon ve sümbül onda kaynatsın ve kunduz hayası ile birleştirsınlar faydalı olur.⁹¹¹

İdrar yapmakta zorlanmak ve onun geri çekilmesi⁹¹²: Eğer sebep yara ve düşmek ise hemen basiliği açsınlar ve ılık suya oturtsunlar ve gül yağı ile ovsunlar, idrarı kateter (kasatir) ile çıkarsınlar.⁹¹³ Eğer hararet ortaya çıkmış olursa it üzümü şarabı versinler ve Hint karpuzu suyu versinler, yumuşak lavman⁹¹⁴ ile istifrağ etsinler. Eğer sebep pıhtılaşmış (foserde) kan kalması ise; göztaşını (şebyemani) alsınlar ve bir gece gündüz sirkeye koysunlar, süzsünler ve o sirkeden sirkengubîn yapsınlar⁹¹⁵, mesane taşı temizleyen ilaçlar fayda verir. Kavun kabuğu sıcak kurumuş dövülmüş ve elenmiş, mesaneyi kan pıhtısından ve kumdan temizler, şerbeti gülsuyu veya bal şerbeti ile iki dirhemden üç dirheme kadardır.

Eğer sebep galiz (yoğun) yel ise, acı badem yağı ile mai'l-usul versinler, eğer sebep mesanenin kuvvet zayıflığı ise kükürtlü suya oturtsunlar ve Ermeni buresini bu suda eritsinler ve acı suyun tuzu⁹¹⁶, keçi ödü, sığır ödü damlatsınlar fayda verir ve *macun-ı çam fıstığı (çilguze)* versinler. Yapılışı: *Dukud*⁹¹⁷, Çin ravendi, belesan tohumu, limon otu, anason, sümbül, seliha, safran, tarçın, afşar otu (asarun), yabani

⁹¹¹ YİŞ: Bu macun tarifi bir sonraki idrar yapmada zorlanma maddesinde yer almaktadır, pişmiş acı elma (hanzal)...ve sonrası kısımlar bulunmamaktadır. “*sıfat-ı ma ‘cûn-ı hazâ’ini ki bu bâbda nâfi ‘ola ferfiyûn*” şeklinde başlamaktadır.

⁹¹² YİŞ: “*tutulu tutulu zahmetle işemek ve işerken acıması*” şeklindedir.

⁹¹³ YİŞ: Kasatir ile çıkarma bulunmamaktadır.

⁹¹⁴ YİŞ: “*hukne-i leyyine ideler*” şeklindedir.

⁹¹⁵ YİŞ: “*sikencübin pişüreler içüreler nâfi ‘ola*” olarak verilmiştir.

⁹¹⁶ YİŞ: “*bûrei ve tuzı su ile karıştırılar içine oturalar nâfi ‘ola*” şeklindedir.

⁹¹⁷ YİŞ: “*sıfat-ı ma ‘cûn-ı köknâr zûkû kim yâbân keşürü tohumudur*” açıklaması yapılmıştır.

kereviz (fatrasaliyun) ve ter çamı (kemaftus)⁹¹⁸ her birinden bir dirhem, kuru nane yarım dirhem, çam fıstığı içi 100 dirhem, bal hepsinin üç katı kadar alsınlar, karıştırınsınlar, şerbeti iki dirhem sıcak suda.⁹¹⁹

İstiska⁹²⁰: Bu hastalıkta susuzluk çok olur ve içilen su hemen dışarı çıkar rengi dönmeden.⁹²¹ Tedavisi: Eğer kuvveti çok ise basilik damarından kan alsınlar, nar suyu ve menekşe şarabı, semiz otu tohumu suyu, nilüfer şarabı, keşk-âb badem yağı ile ve gül yağı ile, ekşi nar suyu, biraz şeker ve Hint kamışı kursu faydalı olur, ilaçta ekşi nar suyu ve toz Hint kamışı uygun olur,⁹²² sirkengubin ve badem yağının uyku vaktinde

⁹¹⁸ YİŞ: Açıklama yapılmıştır; “*fatrâsâliyûn kim taş kerefisi derler karaca tohumlardır deniz kenârında ve sahil yerlerde biter ayrı ayrı tohumlardır Bergama şehrinde köküne fişkun derler ve İznik şehrinde çok biter bazı arablar köküne sünbül-i esed derler ve kemâftûs kim Türkçe harb tutan derler*”

⁹¹⁹ YİŞ: Devamında; “*köknâr (FAP: gülmar) içi yirmi direm şerbet üç dirhem yiyeler*”, devamında; “*sıfat-ı benâkdiku’l-büzûr bevl yolu açduguna ve tutulu tutulu inmesine ve kaukda ve bögrekde cerâhat olduguna fâ’ide ide budur kaun çekirdeği içi on direm hıyâr tohum içi beş direm kabak çekirdeği içi ve bân tohum ve hatmî tohum ve tohmekân tohum ve kab soyulmuş badem içi ve kesîrâ ve nişâsta ve buyân balı ve ak haşhâş tohum ve Kil-i Ermenî ve kerefis tohum her birinden ikişer direm döğüb eleyeler su ile yogurular benâdik eyleyeler ya’ni findık gibice söbice yuvalaklar eyleyeler şerbet üç direm ola şarâb-ı benefşe ile karıştırıb isti’ mâl ideler nâfi’ ola inşâallahü-teâla sıfat-ı akrâs kim bevl yolu açduguna ve tutulmasına ve kaukda ve bögrekde karha olduguna gayet müfid ola hıyâr çekirdeği on direm köknâr içi ve kâkenc tohum her birinden üçer direm kerefis tohum ve kenevir tohum kim kendir tohumdur ağacından kettân gibi ip iderler ve Kil-i Ermenî ve zamg-ı Arabî ve demü’l-ahaveyn ve günlük her birinden üçer direm afyon bir direm bân tohum iki direm döğüb eleyeler kurslar düzeler şerbet üç direm şarâb-ı benefşe ile içeler nâfi’ ola sıfat-ı şâf kim zeker yolunda cerâhat olsa südle veya su ile ezeler zekere tamzıralar fâ’ide ide mücerrebdir hatun kişi südüyle dahi ezeler revâdır budur isfidâc ve günlük ve anzarût ve zamg-ı Arabî ve nişâsta ve afyon ve demü’l-ahaveyn her birinden berâber alub ve döğüb eleyeler şâfcagızlar ideler igde çekirdeği kadarı hâcet vaktinde südle ezüb zekere tamzıralar fâ’ide ide sıfat-ı akrâs kim bevl yolunda irin akduguna ve kan geldüğüne acâib fâ’ide ide kaun çekirdeği içi ve hıyâr çekirdeği içi ve kabak çekirdeği içi her birinden yirmişer direm Kil-i Ermenî ve zamg-ı Arabî ve günlük ve demü’l-ahaveyn her birinden onâr direm afyon üç direm kerefis tohum iki direm bunları döğüb eleyeler kurslar düzeler ikişer direm her gün bir kursu on iki direm şarâb-ı haşhâş ile içüreler ve ol yukarıdaki şâfi zeker yolundan Mesâne ye tamzıralar nâfi’ ola bir türlü mücerreb nesne dahi kim bevl yolu acıyub tutulu tutulu sidik gelmesine fâ’ide ide ve yelleri ve koyu balgamları ve kumî kaukdan ve bögrekden pâk idüb çıkara ve bevl yolu acudugunu gidere bir direm döğülmüş nânâh ve dört dirhem hıyâr çekirdeğinin için döğüb ve bir beze koyub azıcık su içinde ovub südün çıkardıkları gib andan evvel döğülmüş nânâhdan bu hıyâr çekirdeği südüne karıştırıb içüreler sidüğü aç a birkaç gün biri biri ardınca içeler hem sidük tutuldugun aç a ve hem kaugı ve bögreği pâk ide oranî bir küçürek taşı dahi övüdüb çıkara mücerrebdir”*

⁹²⁰ YİŞ: Açıklama yapılmıştır; “*yânîtis dolâb-ı âbdır kim su üzerinde kurulmuş ola ve bu illete ol ismi virdiler anın için*”

⁹²¹ YİŞ: “*su kim içeler derhâl bevl yolundan çıkar ol kişi kendüyü dutamaz su içdüğü bir olur kendüyü dutmayub çıktugu bir olur*” şeklindedir.

⁹²² YİŞ: Buradan sonra tabaşır kursu yapımına geçilmiştir, devamı bulunmamaktadır ve tedavide de farklılıklar bulunmaktadır “*ilâç eger kuvvet kavî olsa bâselik tamarından kan alalar ve enâr suyu vireler ve şarâb-ı benefşe vireler ve tohmekân tohum südün (FAP: suyun) içüreler ve şarâb-ı nilüfer ve arpa aşın badem yağıyla vireler ve gice bezr-i katûnâ lu ‘âbın gülyagıyla ve ekşi enâr suyuyla vireler ve kurs-ı tabâşır bu illete nâfi’ ola*”

versinler. Kan parça parça çekilir, çünkü bu hıltın pişmesi sebebiyle ağrı azalmış olur, hıyarşember pulu ve badem yağı ile biraz Çin ravendi yardımı ile istifrağ ettirsinler. Hint kamışı kursu yapılışı: Hint kamışı 10 dirhem, marul tohumu ve semiz otu tohumu her birinden 15 dirhem, kuru kişniş üç gün sirke de ıslatılmış sonra kurutulmuş ve kavrulmuş beş dirhem, kırmızı gül beş dirhem, gülнар iki dirhem, Ermeni kili beş dirhem, sandal, Arap zankı ve akasya her birinden iki dirhem, kafur yarım dirhem alsınlar,⁹²³ şerbeti üç dirhem ekşi nar suyuyla ve gülsuyu ile. [Şunlarla] bir yakı yapsınlar, yosun (tuhleb), arpa kabuğu, sirke, gül yağı, semizotu (baklatü'l-hamka) doldurup koysunlar faydalı olur.⁹²⁴

Böbrekte ve mesanede kum ve taş oluşması: Taş ve kum ortaya çıkmasının belirtisi, böbrekte ve mesanede ağırlıktır ve kazîb kökünde batma olması ve sık sık işeme isteğidir.⁹²⁵ Fakat böbrekte olduğunda sarı olur, mesanede oluşursa beyaz veya toprak rengi olur.⁹²⁶ Tedavisi: Ilık *Âbzene* oturtmak gerekir ve bel bölgesi ve mesaneye sıcak akrep yağı ile gül yağı sürmelidir⁹²⁷, her sabah 10 dirhem veya 12 dirhem dövölüp sıkılmış turp suyu ve ona eşit miktarda badem yağını kullansınlar ve versinler ki bu ilaç kuvvetlidir, temizler.⁹²⁸ Eğer sabah yarım *miskal* belesan tohumu ve bir *miskal killet-i Hindi*⁹²⁹ ile üç *miskal* semizotu tohumu⁹³⁰ temizleyip verirlerse, çabuk temizlenir, herise ve kavrulmuş kelle, paça, et ve süt ürünleri⁹³¹ özellikle peynir ve yumurtadan ve küçük ekmekten (koliçe) perhiz yapmak gerekir ve akrep macunu faydalı olur. Yapılışı:⁹³² Yanmış akrep adet olduğu üzere üç buçuk dirhem alsınlar, Rum centiyanı bir buçuk dirhem, zencefil bir dirhem, biber ve biber ağacı her birinden iki buçuk dirhem, kakunec beş buçuk dirhem, kunduz hayası dört dirhem, saf balla

⁹²³ YİŞ: Devamında; “*dögüb eleyeler kurslar ideler*” yer almaktadır.

⁹²⁴ YİŞ: “*kasığına bu yakıyı ideler arpa unuyla ve kurbaga yosunıyla ve sirke ve gülyacı ve tohmekân suyu bunlarınla karışdıralar ıscakla yakı ideler nâfi‘ ola*” şeklindedir.

⁹²⁵ YİŞ: “*taş ve kum belürmek alameti ağırlıktır bögrek ve kauk gicimekdır ve sancımakdır kasıkda ve zeker dibinde ve tiz tiz işemege takaza etmekdir*” şeklindedir.

⁹²⁶ YİŞ: “*ammâ olki bögrekde ola saru ola haşhâş tanesi gib ve olki kaukda ola ak ola yâ gül rengine ola*” olarak verilmiştir.

⁹²⁷ YİŞ: Gül yağı bulunmamaktadır; “*beline ve kuşak altına ve kauguna akrep yağın dürteler*”

⁹²⁸ YİŞ: “*taşı uvadır pâk ider*” şeklindedir.

⁹²⁹ YİŞ: “*ya‘ni mâş-ı hindî*” açıklaması yapılmıştır.

⁹³⁰ YİŞ: Yerine; “*kaun çekirdeği içi vireler taşdan pâk ola*” bulunmaktadır.

⁹³¹ YİŞ: Et sığır eti olarak belirtilmiş ve süt ürünleri eklenmiş; “*herîseden ve paçadan ve sığır etinden ve süd ve yogurd ve kaymak ve peynir ve dahi neki südden düzerler perhîz ideler*”

⁹³² YİŞ: “*sıfat-ı ma‘cûn-ı akrep*” yer almaktadır.

karıştırırsınlar ve altı ay sonra kullansınlar⁹³³. Şerbeti yarım *dangtan* iki danga kadar kereviz suyunda veya tohumlar⁹³⁴ suyunda [versinler]. Eğer şerbetleri hamamda veya *Âbzende* verirlerse tesiri daha çabuk olur⁹³⁵ ve bir buçuk *miskal* acı badem içi bir *evkiye* meyfohtec (üzüm suyu) içinde faydalı olur ve akrep yağı sürmek faydalıdır. Yapılışı:⁹³⁶ Yuvarlak zeravent, centiyan, kırk boğum ve kapari kökü kabuğu her birinden bir buçuk *evkiye*⁹³⁷ dövüp 130 dirhem acı dağ bademi yağına eklesinler, suya⁹³⁸ koysunlar ve 10 tane canlı akrebi o saatte tutsunlar ve ona eklesinler, iki hafta güneşte bıraksınlar ezsinler⁹³⁹. Eğer belesan yağı ile yaparlarsa veya sedef otu suyu ile onun faydası daha güçlü olur.⁹⁴⁰

Soğuk mizaç sahiplerine fayda eden *sufufun* yapılışı: Temizlenmiş kavun çekirdeği, kimyon, mısır anasonu (nanhah), kırk boğum, kereviz tohumu, turp tohumu, badem içi bire bir alsınlar, dövsünler ve kaynatsınlar, şerbeti bir dirhem pişmiş persiyavşanda [versinler].⁹⁴¹

⁹³³ YİŞ: “altı ay arpada dura andan sonra yiyeler” eklenmiştir.

⁹³⁴ YİŞ: “tohmekân suyuyla yiyeler” şeklindedir.

⁹³⁵ YİŞ: Devamında; “(FAP: amma altı aydan sonra istimal ideler) sıfat-ı süfûf kim souk mizâclî kişiye fâ’ide ide kaun çekirdeği içi ve kemnûn ve nânâh ve topalak ve kerefis tohum ve **turb tohum** ve acı badem içi dögeler eleyeler şerbet bir direm kaynamış persiyâvşân **ya’ni baldırıkara otu** suyuyla ve birbuçuk **miskâl** acı badem ve on direm meyfuhteç **ya’ni mey-fuhte** içinde vireler nâfi ‘ola”

⁹³⁶ YİŞ: “sıfat-ı revgan-ı akrep” şeklindedir.

⁹³⁷ YİŞ: “her birinden on beşer direm” ölçüsü ile verilmiştir.

⁹³⁸ YİŞ: Suyu değil “güneşde koyalar” şeklindedir.

⁹³⁹ YİŞ: “iki haftadan sonra ezeler şöyle kim akrep hall ola yag içinde” şeklindedir.

⁹⁴⁰ YİŞ: Bu cümle bulunmamaktadır, devamında; “**bir dürlü dahi taş uvatmak için çigdem dedikleri saruca çiçek kim uvacık soganı olur bahar eyyâmında ve bahara karşı açılır anın soganını cem’ idüb çokça devşirelerv e dögüb yiyeler kaukdagi taşı uvadı çıkara mücerrebdir ve Demir dikenî dedikleri ot acâyibdir taşı uvadır çıkar ol otu dikenîyle yumşak dögüb kaynadalar içürel ekrâr tekrâr çokça içürel azcık içmekde fâ’ide belürmez tahkik taşı uvadı çıkarır gerek büyük kişiden ve gerek oglancıkdan hemân fâ’idesi çok içürmekdedir ve hem ziyansızdır elem çekilmez oglancıklara içürdük gayet fâ’ide itdi taşı uvadı çıkardı mücerrebdir ucuzdur kande gerekse biter ve ne vakt gerekse bulunur hem dervîşânedir ve hem emîrânedir zinhâr mücerrebligine şübhe etmiyeler tekrâr ve çok içürel ve hâssiyet dikeninde çokdur dikenini cem’ idüb çokça dögüb içürel mikdârı ve dirhemi hâcet değildir ne kadar çok dögüb kaynatsalar içseler revâdır ziyânı yokdur bel agrısın giderir ve cimâ’a katı kuvvet virir eger kara çaltu tohumunu dögüb su ile kaynadalar suyun içseler yedi sekiz gün mikdârı taşı kireç gib uvadı çıkarır mücerrebdir ve göğercini kettân tohumîyle besleyeler bokunu kurudub dögeler berâberi şekerle karışdırılar büyük kişiye bir direm oglancıklara buçuk direm souk su ile içürel taşı uvadı çıkara ve maddesini kese ayırık olmaga komaya ve ba’zı kişilerden mervîdir kaun çekirdeği içini çok çok yimekle her gün taşı uvadı çıkarır mücerrebdir kum gib sidikle getirür çıkarır” yer almaktadır.**

⁹⁴¹ YİŞ: Bu sufuf tarifi akrep macunundan sonra verilmiştir.

Cereb-i mesane (mesanede yanma/kaşıntı): Belirtisi kötü kokulu idrar yapmadır ve mesane daima batar.⁹⁴² Tedavisi: Taze süt içmek, semiz tavuk çorbası, beyaz yağlı paça ve *benadiku l-buzur* faydalıdır. Benadiku l-buzurun yapılışı: Kavun çekirdeği 10 dirhem, hıyar tohumu içi beş dirhem⁹⁴³, tatlı kabak çekirdeği içi, semiz otu tohumu, temizlenmiş hatmi tohumu, tatlı badem içi, kitre, nişasta, zambak şırası, haşhaş tohumu, Ermeni kili, ban otu (bezru l-benc) ve kereviz tohumu her birinden iki dirhem alsınlar, şerbeti menekşe şarabında veya taze sütte üç dirhemdir.⁹⁴⁴

Fıtık:⁹⁴⁵ Her kim sırt üstü uyursa, fıtığı açılır ve merdiven gibi aşağı inmiş olur.⁹⁴⁶ Tedavisi: Zahmetli işlerden ve uygun olmayan yemekten, yemek yiyip yürümekten ve hareketten, bir yerden sıçramaktan, ağır bir şey kaldırmaktan sakınsınlar. Yüksek sesle bağarmaktan, dolgunluk varken mübâşeretten (temas), yel

⁹⁴² YİŞ: “*muttasıl kasığın ura ve kauk yörelerin turmadan ura*” şeklindedir.

⁹⁴³ YİŞ: Hıyar tohumu içi bulunmamaktadır.

⁹⁴⁴ YİŞ: “*şerbet üç direm şarâb-ı beneşe ile ezüb içüreler nâfi‘ ola*” devamında; “*usrü l-bevl sidik tutulduğuna derler on direm sag yağı kim inek yağı ola beş direm şeker döğüb karışdıralar içüreler derhâl sidüğü açıla işeye ve bir direm nânâh döğülmüş ola ve dört direm hıyar çekirdeğin döğüb südün su ile çıkarub ol döğülmüş bir dirhem nânâh ile karıştıralar ve içüreler sidüğü açâ böğregi ve kaugı yelden ve kumdan ve galiz pıhtı gib balgamdan pâk idüb açâ ve tutulu tutulu işemegi gelüb ile acıduğun gidere birkaç gün bir biri ardınca içeler hem sidüğü tutulduğın açâ hem böğregi ve kaugı pâk ide oranı bir küçürek taşı dahi uvadıb çıkara mücerrebdir bir dürlü dahi sidük tutulduğunu açar ve taşı kireç gib uvadıb çıkara kara çaltu tohum **kim yukaruda zıkr olundu** döğüb su ile kaynadalar içeler (FAP: bir iki kez içmekle sidüğü açar evet yedi sekiz kez içmekle taşı uvadır çıkarır miktarı yokdur ne kadar içeler ziyan yoktur) **nâfi‘ ola** ve Demir dikenini **kim ol dahi yukaruda zıkr olundu** döğüb kaynadalar (FAP: birkaç defa içeler hem sidüğü hem taşı uvadır çıkarır hem bevl ağrısın giderir hem cimaa kuvvet verir) ve içeler sidüğü açâ **cümle-i mücerrebâtandır** ve ölmez dikenini döğüb kaynadalar suyunu içeler sidük tutulduğın açâ bir dürlü garib devâ kim zekeri içine komagla açıla kızılboyayı yumşak döğeler bir tas içinde **yogurdla karıştıralar** (FAP: yoğurular) ve zekeri içine koyalar bir lahza dura derhâl sidüğü açıla ve **eger bir dirhem kızılboyayı yumşak döğüb su ile içeler derhâl bevli açıla oglancıklara nohûd kadar su ile ezeler içüreler fâ‘ide ide yâhûd hıyar çekirdeği südüyle ezeler içüreler** bir dürlü dahi meşhûr ve mücerrebdir benî israil zeytûnun alalar gayet yumşak döğüb sahk ideler buçuk miskâl kadarı içüreler derhâl sidüğü açâ ve böğrek taşını uvadıb çıkara (FAP: oğlancıklara) nohûd kadarı su ile ezeler içüreler fâ‘ide ide yâhûd hıyar çekirdeği **südüyle** (suyuyla) ezeler içüreler nâfi‘ ola mücerrebdir bir dürlü dahi zekere halka idüb geçürseler sidüğü açâ ve eger avret için olursa halkayı emcegine geçüreler derhâl **sidüğü açıla** yollar kenârında biter otçagızdır bi-aynihi tere yapragına benzer uvacık yapragı olur gedüklüce Türkçe kuş etmegi derler ak çiçeği olur tam üzerinde dahi biter tam teresi derler arapça **hurfü’s-sütûh** (FAP: kuş teresi) derler tere gibi tizliği olur **üç bucakluca gılâfluca sünbûse şekillüce olur içinde uvacık tohum olur kızılca akçelce tuderî tohumuna benzer bi-aynihi ve ekin kenârında ve kande** (FAP: vaktin) gerekse biter anı **budaklarıyla** (FAP: geçerek) halka halka idüb saklayalar hâcet vaktinde (FAP: zıkr olunduğu gibi ideler faide ide) **zekere geçüreler ve hâtun kişi olur emcegine geçüreler derhâl sidüğü açıla bi-kudreti’llahiteâla**”*

⁹⁴⁵ YİŞ: “*Bundan aşagısı fıtık ahvâli beyanındadır*” şeklindedir.

⁹⁴⁶ YİŞ: “*Her gâh ki arkası üzerine çalkkoyun yatalar yel idüb ve kurkur (FAP: kuku) idüb **beden içine varırsa** bagırsak aşaga inmiş olur ve eger kurkursuz yerine varırsa ol **tomalup taşra inen** tereb didikleri yag aşaga inmiş olur*” olarak verilmiştir.

yapan yemekler yemekten [sakınsınlar]⁹⁴⁷, her ne zaman inmiş olursa ve tekrar yerine gelmezse, pişmiş dereotu ılık [şekilde] koysunlar ve uyluk üstünden bastırınsınlar⁹⁴⁸ ve yerine gittiği zaman bu yakıyı yapsınlar: Cevz-i serd, servi yaprağı, mazi, nar kabuğu, mercanköşk, günlük, mısır anasonu, kızıl boya zamk (seriş keşşgeran)⁹⁴⁹ birebir dövüp elesinler, *serişm mahi* ile (balık tutkalı) karıştırınsınlar⁹⁵⁰, eski pamuk üzerine sürsünler ve fitik olan yere koysunlar, bağlasınlar ve kendi düşene kadar bıraksınlar ve diğer sefer fitik yeri sağlamlaşana kadar yakı yapsınlar ve kimyon ile kullanmak fayda verir.⁹⁵¹ Diğer nüsha: Mi‘a (sığıla ağacı)⁹⁵², mercanköşk, akasya, mazi, günlük⁹⁵³ ve zamk birebir ölçü, servi iki ölçü alsınlar, zamk şarapta çözsünler ve onunla karıştırınsınlar, yakı yapsınlar ve bağlasınlar, üç gün sonra açsınlar ve tekrar yakı yapıp ve bağlasınlar faydalı olur. O mutlu olur.⁹⁵⁴

⁹⁴⁷ YİŞ: Devamında; “*keşkek yemeye ve bugday aşın yerse turak otuyle bişirib üzerine fülful eküb yiye*” yer almaktadır.

⁹⁴⁸ YİŞ: Bu cümle bulunmamaktadır; “*eger ine ve yerine varmıya (FAP: tura otu kaynadalar uyluklarını birbirine kısılar) elile yerine iledüb ve çün yerine vara bu yakıyı üzerine koyub bağlayalar*” şeklindedir.

⁹⁴⁹ YİŞ: “*serv agacı kozagı ve topalak (FAP: suud) ve mâzû ve enâr kab ve merzengûş ve günlük ve nânâh ve paşmakçılar çirişî*” şeklindedir.

⁹⁵⁰ YİŞ: “*balık yelmeni adetçe kaynadub edviyyelerle karıştıralar*” olarak verilmiştir.

⁹⁵¹ YİŞ: Kimyon kullanımını bulunmamaktadır; “*birkaç kez dahi yakı ideler tâ ol fitik yeri muhkem olub eyü ola*” şeklindedir.

⁹⁵² YİŞ: “*topalak (FAP: suud)*” şeklindedir.

⁹⁵³ YİŞ: Devamında; “*enâr kab*” yer almaktadır.

⁹⁵⁴ YİŞ: Bu ifade (an şade) yer almamaktadır, devamında fitik ile ilgili birçok terkip bulunmaktadır; “*kemnûn ma‘cûnun dâ‘im yiyeler fâ‘ide ide ve oglancıklar fitığı için yerden çıkan tomalanı kurudub döğeler ve eleyeler balık yelmeni isladub kaynadalar adetçe karışdırıb yakı ideler şifâ bula bi-iznillahiteâla ve büyük kişiler için zerâvend-i müdahrac-ı rûmîyi döğüb eleyeler birkaç def‘a yiyeler her def‘ada bir miskâl bal ile karışdırıb yiyeler fitık zahmetini gidere hatta anadan bile dogmuşunu giderir Lâkin gayet acıdır oglancıklara virmeyeler hem katı ıssıdır ziyân eyler ve elfiyye dedikleri ot encübâr dedikleri kızıl kök kim kanı dutmaga içürürler bir direm döğeler her gün yiyeler bir hafta kadarı yâ dahi ziyâde yiyeler fitık zahmetin gidere fitık için ilâç ider olsalar yakı iderken ve nesne bir gün bir pârecik mıknaş taşıni takyesine dikeler başında bile götüre acâib fâ‘ide vire mücerrebdır belki yalnız başında götürmek fâ‘ide virür ve ulama dedikleri ot kim hendeklerde ve sulu çayırarda ve bataklarda ve gölgeli sular kenârında biter çam agacı gib pûri olur ince ince uzun yaprağı olur ve bogun bogun olur içi kovuk olur at kuyruguna benzer at otu derler biçerler ata yedürürler ol otu kurudub döğeler eleyeler bir miskâl kadarı her gün balla karışdırıb yiyeler fitık yarasın bitürüb gidere inşâallahü-teâla ve yaralarda kanı tuta ve bagırsaklarda olan ve sinirlerde olan yarayı bitüre ve ve bagırsakdağı yarayı döğülmüş ile ve su ile içmekle bitüre bir mücerreb nesne kim oglancıklar hayatına inen yele fâ‘ide idüb gidere anasından bile toğmuşa tecrübe itdik giderdi budur kara çaltu tohumunun içini kim çeşme-zene benzer değirmice içi olur ol çeşme-zen sûretlü tohumunun kabını soyub içinden yedi tane bir def‘a ve tokuz tane bir def‘a yedüreler hıc eserin komaya gidere ve eger süd emer oglancık olursa anası südüyle ezüb içüreler ve eger büyük oğlan olursa şol tanelerin yedüreler nâfi‘ ola ve büyük kişilere tokuz tane yedüreler yedi gün kadarı yiye ve dahi artık yiyeler nâfi‘ ola büyük kişilere götürge iderler ba‘zı yerde kasık bağı derler inmemek için ba‘zılar bizden iderler ve ba‘zısın sünbüse gibi meşinden dikerler içini toldururlar panbugla üç bucaklu kabaca yumşak yasdık olur kayışdan bendler dikerler bele perkidirler ol yasdıcak delük üzerin dutar inmege komaz kayışa toka dikerler bele perkitmek için ve bezden dahi üç bucaklu yasdıcak dikerler panbugla*

3.3.28. Yirmisekizinci Bab: Erkeklerle Mahsus Hastalıklar Hakkında

Kazîb ve hâya şişliği: Eğer harareti olursa basilikten kan alsınlar, yosun, yaş kişniş ve hindiba suyu ve arpa ununu yakı yapsınlar. Eğer şişlik katı olursa⁹⁵⁵ bakla unu, semizotu, papatya ile tavuk yağı ve kaz yağını karıştırıp hayız gibi yapsınlar⁹⁵⁶ ve sürsünler. Eğer ikilü'l-melik ve pişmemiş buğday unu ve yumurta sarısı hepsini karıştırıp kadın tuzluğu (huzaz) koyarlarsa fayda verir.⁹⁵⁷ Kazîb hâya yarası:⁹⁵⁸ Kustursunlar ve basilik damarını açsınlar,⁹⁵⁹ sıcak ve keskin şeyler yemekten perhiz

muhkem doldurub dikerler bele ya'ni miyâne perkidirler aşaga indirmez râhat virür bağlayub dâ'im götürile andan edviyyeler içürseler katı nefis olur ilâc savab düşer ve demürden götürge düzeler cemî'sinden pek fâ'ide virir iki parmak inene yassıca bel ölçisine bir halka düzeler kuşak yerine şöyle kim bir karış kadarı açık kala bele geçirecek iki ucunda başları yassı ve değirmi ola ve delücükleri ola serçe parmak ucu sığacak kadarınca bağlamakdan ötüri kim ipile bağlana ve ol yana kim fitik zahmetidir eger sag yana ise sag yana ve eger sol yana ise sol yana bir sere kadarı halkanın ucundan girürek ve dört parmak kadarı kim sereden eksicek ola yâ dahi artıca ola istediğine göre yerine göre demürden mıhlayalar ucu kim yarık üzerine gelür değirmi ola ve yassı ola şöyle kim tamâm yarugı basa üstad olan demürçiye salgın viricek yapmasın başarır ve demür halkayı beze sar'arlar tâ kim bele sougu ziyân eylemeye ve yarık üstüne gelen değirmi ucuna panbuk koyub bezle sar'alar tâ kim incitmeye ve zahmet vermeye ve bir mücerreb nesne dahi kim ne kadar eski fitik olursa fâ'ide ide peygamber çiçeği dedikleri ot kim kökü topalaga benzer karaca kökdür yukaruda zikr olundu bu bâbda dahi misli yokdur döğüb eleyeler balile karışdıralar her sabah yiyeler çokça çokça tekrâr yiyeler inşâallahü-teâla yarugı bitüre mücerred haya şişe fitik inmiş olmasa büyük kişi olursa ve oglancık dahi olursa kunduz taşagını yumşak döğüb eleyeler sezâb yağıyla karışdırıb hayaya dürteler nâfi' ola ve eger keten tohumun döğüb bezr yağıyla kaynadub üzerine bir iki def 'a yakı ideler şişü bula ve eger turb içini oyub zeytyağın tolduralar ve ocakda ıssı kül üzerinde pişürelər şöyle kim eyüce pişe andan evvel turbı zeytile bile döğüb hayaya yakı ideler nâfi' ola bu ikisi gayet mücerrebirdir ve sezâb yağı dahi turb içinde pişen zeytyağı gib ba'zı kişiye bir dürtmekle giderir ve ba'zı kişiye tekrârca dürtmekle giderir inşâallahü-teâla"

⁹⁵⁵ YİŞ: Devamında; "kan alıcak iki uyluk üstünden hacâmat ideler veya oturacak yerden yukaru ve kuşak altından iki hâlîçeden hacâmat ideler arpa unu ve" yer almaktadır.

⁹⁵⁶ YİŞ: Hayız kanı gibi yapsınlar bulunmamaktadır.

⁹⁵⁷ YİŞ: Bu cümle bulunmamaktadır, devamında; "hayalar büyük olub şişdüğüne ilâc cimâ' etmekden sakınalar eger şehvet gâlib olursa cimâ' ideler ve zencefre merhemini dürtmek bu illete ve cemî' şişlere fâ'ide ide sıfat-ı merhem-i zencefre mürdeseng ve taneçâdır her birinden beşer direm zencefre sekiz direm Mûm on direm zeytyağı kifâyet kadarınca günlük ve uşak her birinden onâr direm menkûş sakızı altı direm ve uşakı sirkede ezeler ve taneçâdırı Mûm ile zeytyağı içinde erideler ve edviyyeleri bile karıştıralar hâcet vaktinde dürteler nâfi' ola inşâallahü-teâla bir dürlü yakı dahi hem şişini gidere hem agrısına fâ'ide ide arpa unu ve bakla unu ve boy tohum ve pâpâdyâ çiçeği ve kemnûn ve çekirdeksiz kızıl üzüm her birinden birer cüz bunları yumşak döğeler şîrûgan ile karışdıralar hayalara yakı ideler nâfi' ola"

⁹⁵⁸ YİŞ: "zekerde ve hayalarda yara olub cerâhat olsa"

⁹⁵⁹ YİŞ: Devamında; "kan alıcak iki uyluk üstünden hacâmat ideler veya oturacak yerden yukaru kuşak altından hâlîçeden (FAP: kalçadan) hacâmat ideler" yer almaktadır.

etsinler.⁹⁶⁰ Sabır, günlük, anzerut, gülnar, mürdesenk alsınlar ve dövüp eleyip ona katsınlar fayda verir.⁹⁶¹

Kazîb kaşıntısı: Penis kaşıntısında da kustursunlar ve basiliği açsınlar, acı, keskin ve yakıcı şeylerden perhiz etsinler,⁹⁶² uyluk üzerine hacamat yapsınlar veya sülük atsınlar. Her gün hamamda sirkede ıslatılmış çöven otu (uşnan) ile yıkasınlar⁹⁶³. Eğer yakarsa gül yağı ile yumurta beyazını sürsünler.⁹⁶⁴ Mezi ve vedi hastalığında;⁹⁶⁵ sütlege, kunduz hayası, akırkarha, kust ve biber ağacı alsınlar, dövsünler ve birlikte pişirsınlar ve biraz Tibet miski ile sedef otu yağıyla karıştırsınlar ve tohumları sürsünler ısıtılmış [olarak]⁹⁶⁶ kemmuni ve deva'ül-misk kullansınlar. Kenevir (şahdane) tohumu ile yapılan *nâtık* faydalıdır⁹⁶⁷, ekşi ve yaşlığı artıran şeylerden perhiz etsinler.⁹⁶⁸

Cima kuvveti zayıflığı: Sıcak mizaçlı kişi ne kadar çok sıcak ilaçlardan yerse zayıflığı daha da artar, lakin taze ayran ve yoğurt, Çin armudu ve suda ıslatılmış ham/çiğ nohut kuvvet verir. Kişi mutedil mizaçlı olursa geç fayda verir. Soğuk ve

⁹⁶⁰ YİŞ: Devamında; “bir dürlü terkîb ki bu bâbda hiç misli yokdur sirkede ıslanmış ve geru yine kurumuş yedi kerre yâ dahi ziyâde kurudulub ve sirkeye baturılmış râstık taşı ve mâzû ve şâb ve enâr kabı ve mersin yaprağı bunları berâber dögüb eleyeler ve şebbi yakub eleyeler ve bunları zekerde olan cerâhate ekeler gayet nâfi‘ ola kurudub bitüre” yer almaktadır.

⁹⁶¹ YİŞ: Devamında; “bir dürlü terkîb-i merhem ki bu bâbda gayet fâ‘ide ide ve her yerde olan taze yarayı ve eski yaraları bitüre kitâblarda bu terkîbin adına ekserin derler budur demü‘l-ahaveyn ve günlük ve mürr-i sâfi (FAP: melhi) ve anzarût bu dört edviyyei berâber dögüb eleyeler cerâhat üzerine ekeler nâfi‘ ola ve ba‘zı kişiler it başını yakarlar küllünü zeker cerâhatine ekerler acâyib fâ‘ide iderler ve elfiyye dedikleri ot kökün dögüb ekicek acayıplerdendir zeker cerâhatini bitürmekde nazırı yokdur”

⁹⁶² YİŞ: Devamında; “tuzlu nesne yemiyeler ve peynir ve balık ve bâdincan ve sar‘amsak ve kuru et ve sığır eti ve ıssı otları yemiyeler” yer almaktadır.

⁹⁶³ YİŞ: “her gün uşnân ile ve sirke ile yuyalar” şeklindedir.

⁹⁶⁴ YİŞ: Devamında; “eger ıscak (FAP: acıyacak) olursa gülyagın yumurta yağıyla karışdırıp dürteler nâfi‘ ola eger kaya korugun dögeler suyunu sıkub haya gicidiğüne bir nîçe def ‘a dürteler ve dögülmişini kim solmamış ola sulıca ola üzerine yakı ideler gicidiğünü gidere mücerrebdır tahkik gibidir ve tekrar etmek gerek degme ilâcla gitmez bu gayet müfiddir belki kaya korugu suyunu her gün çokça çokça içeler hem üzerine dürteler nâfi‘ ola”

⁹⁶⁵ YİŞ: Açıklama yapılmıştır; “mezi ve vezî çok olduguna ve anın def ‘ine ilâç bir kimesne ile oynamakda ve görüb imrenmekde zekerden inzâl olana mezi derler ve işemekden sonra yelmeşik inen nesneye vedî derler”

⁹⁶⁶ YİŞ: “ılıcak idüb kasuga dürteler ve bile ve bögreklere dürteler” şeklindedir.

⁹⁶⁷ YİŞ: “kenevir tohum kavrulmuş bu bâbda yimek katı nâfi‘ ola ve turşılardan ve her nesne kim terlik ve balgam ziyâde ider perhîz ideler” şeklindedir.

⁹⁶⁸ YİŞ: Devamında; “yaş yemişler yemiyeler ve felâsife ma‘cûnu münâsibdir ve bu terkîbler bir kimseye fâ‘ide ide kim souklugu ve balgamı gâlib ola ve eger kuruluk gâlib olursa gayri ilâç ideler”

rutubetli mizaçlıları çok kusturmak faydalıdır. Yarım dirhem besbaseyi (enguzed) beş adet yumurta sarısında versinler⁹⁶⁹ ve nişadır çok faydalı olur. Yemek: Kuru kalye, tarçın, kebab ve havlıcan kullanmak çok faydalıdır.⁹⁷⁰

⁹⁶⁹ YİŞ: “buçuk direm kâsni beş tane rufadan pişmiş yumurta sarusuyla yeseler nâfi‘ ola” şeklindedir.

⁹⁷⁰ YİŞ: “kuru kalyelerde dârçînî ve kebâbe ve havlincân katub yiyeler nâfi‘ ola” devamında bir çok tarif, dualar, tılsımlar yer almaktadır; “saru havucu kalye etseler ak soganla ve nohûdla ve kendene ile ve semüz erkek koyun etiyle pişüreler ve tauk yumurtasın rufadan pişürüb sarusun bile karışdıralar ve zencebîl eküb yeseler gayet nâfi‘ ola **hem meniye ziyâde ide ve hem zekeri kıvâma getüre** ve bir dirhem havlincân yumşak döğüb eleyeler yüz dirhem taze inek südüyle kim çig ola pişmiş olmaya karışdırıb yeseler azîm fâ‘ide ide **mücerrebâtıdır** ve bu terkîb dahi cimâ‘a gayet kuvvet vire **ne kadar gerekse cimâ‘ etdüre zâtında kudret olan kişiye ve aslında süst olub innîn olana degme nesne fâ‘ide virmez meger ki ilâç ideler süstlügi gide ve andan sonra mukavvîler ve ma‘cûnlar yiyeler fâ‘ide ide anın gibi kişiye kim gayet süst ola ve innîn şekillü ola ham nohûdı su ile veya şarâb ile ısladıb ve mülâzemet idüb yimekle fâ‘ide hâsıl ola ve kuru şekâkul ve zencebîl ve ak soğan tohum ve günlük ve serçe beynisi ve keşûr tohum ve havlincân her birinden berâber döğüb eleyeler ılıcak su ile yogurub fındık içi kadarı habblar ideler ve eger serçe beynisi edviyyeler berâberi eyleseler dahi nazik ola hâcet vaktinde yedi habb yiyeler üzerine bir kadeh taze inek südün içeler veyahûd bir kadeh müselles veya bal şerbetin içeler gayet kuvvet vire **şöyle kim vasfa gelmez eger kırk câriyesi olsa kırkına dahi cevâb vire dimişler ve cimâ‘da şöyle medh etmişler yukarıda zıkr ettiğimiz gibi cimâ‘a kâdir olan kişiyedir bu medh şöyle kim hîc noksanı olmaya sahîh ve mu‘tedîl mizâc ola bu iddikleri medhler ve bu habblar ve sâir mukavvî ma‘cûnlar savâb düşe ve ma‘cûnlardan nûşidâr ve acâyib eyü fâ‘ide ide sıfat-ı ferfiyûn yağı kim kasuga ve zekere dürteler cimâ‘a yardım vire ferfiyûn ve fülful ve kâsni ve hardal ve kunduztaşağı ve âkırkarhâ ve natrûn **natrûn ele girmezse yerine bûrei bedel koyalar** her birinden **birer dirhem** müşk bir denk döğüb eleyeler ve kust yağı ile karışdırı kısığa ve zekere dürteler nâfi‘ ola ve kust yağı ele girmezse zeytyagın bedel ideler kifâyet ider cimâ‘ bâbında ve eyü ma‘cûnlar yukarıda zıkr olunmuşdur ma‘âcîn bâbında bunda tatvîl olmasın deyü ziyâde getirmediğimiz cimâ‘ bâbında noksan vakt olur kim yaramaz avretler şerrine ugrarlar edviyyelerden ve ma‘cûnlardan ve mu‘aleceden fâ‘ide az hâsıl olur belki hîc fâ‘ide etmez baglu olmuş olur imdi ol baglu kişilere havâslardan yazub içirmekle ve yedirmekle tedbîr ideler bizim tecrübemiz yetüştüğü nesnelerden bu kitâba yazdık tâ kim müslümanlara fâ‘ide hâsıl ola ve bu kemîne şerîf-zâdeyi hayır du‘â ile yâd ideler baglu için bu âyetleri yedi kabı soyulmuş yumurtaya yazub yedüreler tanrı fermânıyla açıla mücerrebdir evvel yumurtaya yazacak bu âyetdir “ve indehü mefâtihi ‘l-gaybe lâ ya ‘lemuhâ illâ hu” ikinci yumurtaya yazacak budur “ve nufihe fî’s-sûri feceme‘ nahum cem’an” üçüncü “hatta izâ rekibâ fî’s-sefineti harakehâ kâle ehrakteha li-tugrika ehlehâ” dördüncü “lekad ci‘te şey’an imran fe-fetahna ebvâbe’s-semâi bi-mâin münhemîr” beşinci “ve fecarnâ ‘l-arze uyünen fe-lteka ‘l-mâü ala emrin kad kudir ve hamelnâhü ala zâti elvâhin ve düsürin tecrî bi-agyuninâ cezâen limen kâne küfir” altıncı “elem neşrah leke” suresin ahirine dek yedinci “eüzü bi’llâhi mine ‘ş-şeytânî ‘r-racim inşâ‘allahü âminine muhallikine rüüsekum ve mukassirine.” “alâ nezdin bel nezd-i nezdin bel nezd” ve dahi “kul eüzü birabbi ‘l-felak” ve “kul eüzü bi-rebbi ‘n-nâs” ahirlerine dek tamâm bir yumurtaya yazalar “lâ tehâfüne” ile tamâm ideler bir def ‘a biri biri ardınca yedisini dahi yedüreler maksûd hâsıl ola inşâallahü-teâla baglu şeşmek için bir dahi bu tılsı mı bir tutulmadık çinî üsküreye ya ‘ni çanağa veya sırlu çanaga misk ile ve za‘ferân ve gülâbla yazalar ol erin ve ol avretin adların bile yazalar er ve avret ikisi bile ikindüden sonra yimek yemiyeler ikisi dahi **gasl** (FAP: gusl) ideler ve ol üsküreye yazılan yazuyu od görmedik bâl şerbetiyle ezeler ve yatcaıkları vakitte ol şerbetin yarısın er ve yarısın avret içe ve ikisi döşeğe girüb cimâ‘ **ideler hakteâla emriyle hall olub** murâdları hâsıl ola **yazacak** tılsım budur (Tılsım) gayet mücerreblerdendir hilâf etmez bir dürlü dahi baglu şeşmek için bir tutulmadık iki yüzlü baltayı kızduralar delügi içinden işeyeler sidüğini delüğinden geçüreler derhâl açıla bi-kudreti’llahi-teâla hall için nev‘-i diger bu adları dört incire veya yedi incire yazalar dört incire yazacak budur (Tılsım) ve ol yedi incire yazacak budur (Tılsım) hall için nev‘-i diger bu isimleri bir sırça çanaga yazalar ve ayaza koyalar sabah yarusun içe ve yarusun sürüne mücerrebdir (Tılsım) diger baglu şeşmek için bir dürlü dahi kara kedinin kanyile ve za‘ferânla kâğıda yazalar boynuna bağlayalar derhâl çözüle on yıllık dahi olursa kul e‘üzü bi-rabbil felak ve kul e‘üzü bi-rabbinnâs sürelerin bile yazalar [208a] boynuna bağlayalar baglu kişi çözüle baglu şeşmek için bir yumurtaya yazalar kim pişmiş ola ve soyulmuş ola er için yumurtanın sivri yanında ve avret için yumurtanın değirmi yanında yazalar ve ortasından iki pâre ideler yarusını****

ere yedürelere ve yarısını avrete yedürelere er için bu şekli yumurtanın sivrice yanına yazalar ve bu âyeti dâiresine yazalar (Tılsım)avret için bu şekli yumurtanın değirmi yanına yazalar (Tılsım) bir dürlü dahi baglu çözmek için on yıldan ve yedi yıldan berü baglı olan kimseye bu yedi ismi üç pâre kâğıda yazalar bir yazdığını bile götürere ve bir kâğıdı suda ezüb ol su ile yuna ve bir yazdığını ezüb üç sabah suyun içe (Tılsım) sıfat-ı ma'cûn-ı mukavvî âkırkarhâ ve günlük ve habbetü's-sevdâ kim kara çörek otudur ve zencebîl her birinden onâr dirhem kefi alınmış bal yüz direm döğülmüş şeker biraz mikdârı izâfet ideler ve on direm serçe beynisi bile karıştıralar gayet nefis olur ve eger beş direm keşûr tohum ve beş dirhem karanfil bile ziyâde etseler acayib ola ve bunları ziyâde edecek balı dahi edviyyesine göre ziyâde ideler sıfat-ı ma'cûn-ı mukavvî ne kadar gerekse cimâ' etdüre ve süst endâmlığı gidere ve meflüce fâ'ide ide budur kerefis tohum beş direm keşûr tohum beş direm turak otu tohum beş direm anîsûn üç direm ûd-ı Hindî bir direm âkırkarhâ bir dirhem karanfil üç direm mastakî iki direm besbâse bir direm dârcînî bir direm asârûn üç direm misk bir denk afyon bir denk nebât yirmi direm edviyyeleri döğüb eleyeler yüz direm bal ile ma'cûn ideler şerbeti bir miskâl gicede ve bir miskâl gündüzde nâfi' ola ve dahi on direm cıvâi yirmi direm kükürt ile sahk ideler ve reyhân suyuyla yogurular balcık gibi ola andan güneşe koyalar kuruya üç dört def 'a böyle ideler andan sonra ol ma'cûnun on dirhemine bu zibakdan bir direm karışdıralar gayet hûb ola sıfat-ı ma'cûn-ı mukavvî meniye ziyâde ide ve hem zekeri gayet istihâyla kıvâma getüre kuru şekâkul ve bozidân ve behmen-i ebyâz ve ahmer ve tuderî ve lisânü'l-asâfir ve habbü'z-zalem ve fıstık-ı şâmî ve fındık ve köknâr içi ve badem içi ve sogan tohum ve helyun tohum ve turb ve keşûr tohum ve şalgam tohum her birinden onâr direm dârcînî ve zencebîl ve dâr-ı fülful ve havlincân ve hindistân kozı içi her birinden beşer direm fülful ve kâsni ve tere tohum ve cırcır tohum her birinden beşer direm hindistân kozı yağı ve menkûş yağı ikisinden berâber edviyyeleri cerb idecek kadari ve edviyyeleri döğüb elekden geçürdükden sonra üç tamâm edviyye mikdârınca kıvâma gelmiş asel ile karışdıralar şerbeti beş direm bir sabah ve bir ahşâm yiyeler on dirhem taze inek südüyle ve on dirhem şekerle nâfi' ola lâkin balgamîye eyüdüre ve souk mizâclı kişiye gayet münâsibdir ıssı mizâclı ve safravî olan kişilere çendân eyu olmaya sıfat-ı habbü'l-misk habb-ı zendekânî dahi derler sultan ahmed için düzmüşlerdir cimâ'a be-gayet kuvvet virür san'at budur karanfil ve kebâbe ve kâkule ve havlincân ve hîl kim kakûle-i sığârdır ve za'ferân ve kehrübâ her birinden beşer direm la'l buçuk direm deliksiz inci bir direm misk bir direm ırku'l-benât kim magribde biter yapraksız bir kızıl otdur bugasak otuna benzer bahar vaktinde ol ot bitecek yere kızlar varırlar çarşâf döşerler üzerine otururlar oynârlar ve yuvalanırlar derhâl tanrı-teâla kudretiyle ol ot yerden bitüb yukarı çıka gelür ol otu cimâ' vaktinde ağızda tutucak cimâ'a şol kadar kuvvet virür ki hîc vasfa sığmaz dünyada misli yokdur ve hîc bu kadar mukavvî dahi bulunmaz bir pârecik ol ırku'l-benâtdan ağızda dutub suyun so rıcak zeker kıvâma gelüb ne kadar gerekse cimâ' etdürür kırk ve elli avret takat getürmez pâdişâhlar katında degme yerde ele girmez ve ol ota avzam dahi derler ırku'l-benât dahi derler ol otdan beş direm ve bir direm anber-i hâm ve beş direm mâhî zehre ve iki miskâl deve köşekinin peyniri mayası bu peynir mayası dahi cimâ' için acaiblerdendir misli yokdur bu edviyyeleri döğüb eleyeler gülâbla yogurular habblar ideler hâcet vaktinde ağızda dutalar acayib görelere be-gayet mücerredir sıfat-ı habbü'l-misk kim cimâ'a kuvvet vire deve köşekinin peynir mayası iki denk misk-i hâlis bir denk anber-i eşheb bir denk üçünü bir yere cem' idüb ve eyü hoş kokulu şarâbla yani süciyle kim râyihası ve ta'mı hûb ola karışdıralar nohûd kadari habblar ideler hâcet vaktinde ağızda tutalar acâyib cimâ' a kuvvet vire şöyle kim vasfa kâbil olmaya souk suyuyla yumayınca yatmaya bir dürlü dahi habbü'l-misk ak balmûmu bir denk anber-i eşheb bir denk misk bir denk deve köşekinin peynir mayası iki denk bunları hoş kokulu şarâbla sahk idüb yogurular nohûd kadari habblar ideler hâcet vaktinde ağızda tutalar azaldıkça yudalar acâyib fâ'ide vire şöyle kim souk su ile yumayınca def ' olmaya diger habbü'l-misk ağızda tutalar cimâ'a kuvvet vire şöyle kim bir habb ağızda tutucak ne kadar gerekse cimâ' ide mastakî bir direm misk-i hâlis buçuk direm karanfil buçuk direm anber buçuk direm döğüb eleyeler zencebîl balıyla karışdıralar nohûd kadari habblar ideler hâcet vaktinde ağızda tutalar nâfi' ola inşâallah-teâla ve dahi misk-i hayrî hayrî yağıyla ezeler zekerin başına cimâ' vaktinde dürteler hem kıvâma getüre ve hem kuvvet vire ve meniye ziyâde ide nefislerdendir hayrî dedikleri menşür çiçegidir ki Türkçe mısır benefşesi derler saru çiçegi olur benefşe çiçegi gib olur gice kokar ak çiçegi dahi olur eyüsi saru çiçeklüsüdür kim hûb râyihası olur gündüz kokar ve dahi ham nohûd su ile ısladalar gicede ve gündüzde yiyeler acâyib cimâ'a kuvvet vire ve eger cimâ'a kâdir olmayan kişiler dâ'im ham nohûda mülâzemet idüb yiseler kız oğlandan bekâret alalar ve eger souk mizâclı kişi ve cimâ'a za'afî olan kişi nohûd şarâbla ısladalar ve yiyeler cemî' edviyyelerden ham nohûd yemegi ziyâde tutmuşlardır hekimler gayet eyülerdendir i'timâd ideler"

3.4.29. Yirmidokuzuncu Bab: Kadınlara Mahsus Hastalıklar Hakkında

Çok hayz kanı gelmesi: Eğer sebebi bedende çok kan olması ise, kan⁹⁷¹ almak gerekir ve yemek [olarak] sumak ve benzerlerinden yapmak⁹⁷², şerbet [olarak] kehribar kursu ve yumuşak renkli ipeği mazı suyunda ıslatıp sirkeyle karıştırılmış [faydalıdır].⁹⁷³ Eğer sebebi kanın sıcak ve yoğunluğunun az oluşu ise beden zayıftır ve kan incedir. Tedavisi: Yemek yine sumaktan ve paça özü vb. yapsınlar ve hünnap suyu⁹⁷⁴, şerbetleri serin versinler.⁹⁷⁵ Eğer sebebi yara ise kan parçalı çıkar⁹⁷⁶. Basilik veya mabes damarını açmak doğru olur. Pişmiş boy otu (hulbe) ile ve bal şerbeti ile yıkamak gerekir, kakunec kursları uygun olur.⁹⁷⁷

Vaktinden önce hayzın durması⁹⁷⁸: Eğer sebebi kan azlığı olursa bedenın sıskalığı ve zayıflığı onun belirtisidir. Şişmanlama tedbiri yapmak gerekir, *Âbzen*, et

⁹⁷¹ YİŞ: “*bâselik tamarından kan alduralar*” şeklindedir.

⁹⁷² YİŞ: Devamında; “*yemegin sumâk aşın ve kızcık aşın yedürelir pirinçle ve mercimek ile unnâbı sinirlice ot yaprağıyla pişürelir ve marsama dedikleri râyihası hûb otçagız kim evlerde ve bağçelerde dıkerler gedüklüce yassıca uzun ve söbi yaprakları olur yaşla döğeler döğölmüş ile avret fercinde götüre derhâl kan sâkin ola ve eger suyun sıkub tamzıralar nâfi’ ola kanı tuta*” yer almaktadır.

⁹⁷³ YİŞ: Devamında “*kurs-ı kehribâ içürelir gayet fâ’ide ide ve mâzûyî döğeler kaynadalar suyuna bir pâre ibrişim ısladalar ve döğölmüş sürmeye bulaşduralar hamûl olalar ya’ni fercinde götürelir*” bulunmaktadır.

⁹⁷⁴ YİŞ: Devamına “*paça sumâk ile nâfi’ ola ve mercimek aşî unnâbla ve sinirlice ot yaprağıyla bile pişürelir gayet nâfi’ ola*” eklenmiştir.

⁹⁷⁵ YİŞ: Bu cümle bulunmamaktadır, devamında; “*şarâb-ı sandal hususâ kim ak ve kızcık sandal ile pişürelir ve şarâb-ı mersin ve şarâb-ı encübâr münâsibdir ve sinirlice yaprağı kurudub ve döğüb yimek ve yaşını döğüb suyunu sıkub avret fercine dürtmek hayz kanın dutar mücerrebdir Lâkin tekrârca dürtmek gerek kim fâ’ide ide her ilâcda ve (FAP: peygamber çiçeği derler topalağa benzer) peygamber çiçeği köküni döğüb pirinç aşısıyla yimek ve bal ile karışdırıp yimek gayet kanı tutar her ne yerden gerekse eger hayz kanı ve eger cigerden ve eger bağırsakdan ve eger bevâsırdan ve eger bedenden (FAP: burundan) ve eger kusmagla dahi kan gelse cemî’isini üç kerre veya dahi artucak yimekle mecâl virmez keser hakkın fermânıyla eger döğüb su ile kaynadalar şekerle şarâbın pişürelir içeler savâb ola mücerrebdir ve Kil-i Ermenîyi döğeler suyuyla içeler her ne yerden gerekse kanı kese ve centiyânâyı yumşak döğeler eleyeler hınnâ ile yoguralar hatun kişi iki ellerine dürtür hayz kanı kesile mücerrebdir hiç hilâf etmez ve centiyâne yüce yüce taglarda sular kenârında bitmege mahsusdur ve kökü labada gib olur Lâkin labada kökü müdevverdir ve uzun olur ammâ centiyâne yassıracak uzun olur ve tiryâk-ı erba’aya girer tiryâkın bir eyü cüzî’ oldur*” yer almaktadır.

⁹⁷⁶ YİŞ: “*eger sebeb rahimde yara ve cerâhat olsa gelen kanı kokar ola ve yaramaz râyihası ola*” şeklindedir.

⁹⁷⁷ YİŞ: Devamında; “*ve peygamber çiçeğini döğüb yimek bu bâbda gayet münâsib ola inşanın bedeninde eger taşrasında ve eger içürüsünde ne kadar cerâhat olsa mülâzemet idüb yese bitürür bir iki ay mikdârı her gün yimek gerek tahkîk bitürür sıfat-ı Kurs-ı kâkūnec kim yara bitüre içmekle bu kurs yukaruda zıkr olunmuşdur hacet vaktinde ol mahalde bulalar*” yer almaktadır.

⁹⁷⁸ YİŞ: “*hayz kanı dutulub gelmediği*” şeklindedir.

suyu (mai'l-lahm) vermek, yarım pişmiş (rafadan) yumurta sarısı [vermek gerekir].⁹⁷⁹ Eğer sebebi soğuk mizaç ise kan galiz/yoğun olur, hareketlerde güçsüzlük soğukluk belirtisidir. Tedavisi: Sencer mina ve kemmuni ve eğir otu (vec) macunu versinler. Yemek [olarak] siyah nohuttan nohut-ab veya mısır anasonu, selam otu (engedan), tarçın, siyah susam (gonced), siyah nohut ve bir miktar seliha yarı dövülmüş iki dirhem, ağaç kabuğu (kurfe), bir miktar kızılkök (runas) her gece ıslatsınlar ve her sabah kaynamaya bıraksınlar, süzsünler, şerbeti 40 dirhem ve bir *miskal*dir, dövülmüş seliha pişmeden, pişmiş kızılkökte faydalı olur.⁹⁸⁰

Sencer minanın Yapılışı: Kunduz hayası, sütleğen, tarçın, afşar otu (asarun), kudumuduku her birinden bir dirhem, mürrüsafi, biber, hindiba sakızı (*barzed*), kust, biber ağacı her birinden altı dirhem⁹⁸¹, safran yarım dirhem alsınlar, saf bal ile karıştırsınlar ve altı ay sonra kullansınlar. Şerbeti yarım dirhemden bir miskale kadar.⁹⁸² Diğer nüsha: Kırdamana, kemmuni ve havuç tohumu (buzuru'l-cezr) her birinden üç dirhem, *mudkud*, afşar otu, mür, dağ kereviz (fitr-ı asalyn), siyah biber, biber ağacı, *kune* (hoş kokulu bir sakız), kust her birinden altı dirhem, kunduz hayası, tarçın, afyon her birinden iki dirhem, safran üç dirhem, maye bir dirhem alsınlar ve saf balla karıştırsınlar adet olduğu üzere, şerbeti bir miskal.⁹⁸³

⁹⁷⁹ YİŞ: Devamında; “*eger bir miskâl selihayı döğüb balla karışdırıb birer miskâl bir nîçe gün yedüreler hayz kanın aç a ve bir direm yaban kabagı kim jengel derler bal ile karışdırıb yiyeler hayz kanın aç a*” yer almaktadır.

⁹⁸⁰ YİŞ: “*bir miskâl selihayı döğeler eleyeler kızılboya suyuyla içireler nâfi‘ ola*”, devamında; “*ve bizim mücerrebimizdir dâ'im yalnız seliha ile baglu hayzı açar hatta bâliga olmamış kıza içürdük hayzını akıtdı ve açdı ve recâ derler hatunlarda bir illet olurki hatun kişinin karnı büyüyüb hâmile gibi olur görenler hâmileler derler bir yıl ve iki yıl dahi artık uzanur ol illeti zâ'il itdik bir miskâl seliha yedirmekle acâyib nefislerdendir mücerrebdır misli yokdur hem cemî' a'zâya kuvvet virir ve hem yelleri tahlîl ider ve kuluncı açar giderir ve hem hayzı açar akıdır*” yer almaktadır.

⁹⁸¹ YİŞ: “*kunduztaşağı ve afyon ve dârçînî ve asârûn ve fû ele girmezse bedeli cevizdir ve mû ve zûkû ki yabân keşûri tohumudur her birinden altışar dirhem*” şeklindedir.

⁹⁸² YİŞ: Devamında; “*hayz kanın açmağa bir mücerreb nesne dıvar diblerinde biter bir otçagız olur reyhân sûretlüce yapışık kaftana ve giyecege yapışur yumşak yaprakları olur eski dıvar diblerinde ve burçlarda biter degicek tîz uvanur baldırcıkları olur ol otçagızı kaynadalar suyun içireler iki def'a yâ üç def'a içmekle hayzı aç a inşâallahü-teâla ve hayz baglanub istiskâ gibi bedende şişdikden sonra ol otu kaynadub içürdük derhâl açıldı şişi gitdi ve semirdi nefis oldu bu otu kaynadub ve ayaza koyub ve gök (?) bezle örtmek gerek ba'dehu sabah içeler üç yıllık baglanan hayzı açdı degme terkîbde bu fâ'ide bulunmaz mücerrebdır*” bulunmaktadır.

⁹⁸³ YİŞ: Bu tarif bulunmamaktadır.

İhtinaku'r-rahim (rahim boğulması): Eğer kanlı alametler belirgin olursa basilik ve safen damarı [kan aldirmek] iyi olur ve katran, kunduz hayası, sönmüş ateş gibi kötü kokular almak, yanmış üzerlik (isfend), kereviz, papatya, mısır anasonu gibi kötü tütüsüler yakmak⁹⁸⁴ sara gibi bir durum ortaya çıkarır, fakat saradaki gibi köpük ve titreme bu hastalıkta yoktur. Tedavisi: Suyun ondan ayrılması için temas (mübaşeret), cima etme, parmakla vurmaktır. Hapşırtmak için, kafur, sandal ve nilüfer kokusu fayda verir.⁹⁸⁵ Bu babda faydalı olan bir fitil yapılışı: Mî'a (sığıla ağacı) üç *vukıyye*, biber ve günlük üç *vukıyye*, kaz yağı dört *vukıyye*, incir çekirdeği dört miskal, adet olduğu üzere fitiller yapsınlar, ve bu babda rutubeti (yaşlılığı) indiren sıcak lavmanlar iyi olur.

Zor doğurmak: Hurma ve boy otu (hulbe) kaynatsınlar, 100 dirhem kadar bu kaynayan suyu tatlı badem yağı ile [karıştırınlar] parça parça versinler, aksırık otu (kümdüş) ve biber ezip⁹⁸⁶ hapşırtınlar. Hapşırtma geleceği zaman tutsun ki kuvvet alsın ve aşağı insin, kurtulmaya yardımcı olur.⁹⁸⁷ Yemek [olarak] semiz tavuk suyu çorbası versinler. Bir miskal *galiye* (misk) reyhan şarabında⁹⁸⁸ versinler ve iki dirhem

⁹⁸⁴ YİŞ: Buraya kadar olan kısım bulunmamaktadır, devamı; “*ihtinâk-ı rahm bir hâlet peydâ olur rahme kim sar' gibi teşennüc olur ve köpük ki sar'da olur bunda dahi olur ilâc cimâ' ideler ve dahi tagdaga etdüreler şöyle kim şehvet kendüden cüdâ ola ve agsırdalar ve açla kâfir ve sandal ve nilüfer kokuladalar fâ'ide ide*” şeklindedir.

⁹⁸⁵ YİŞ: Devamında; “*bir illet dahi olur rahim aşaga iner şöyle kim yol tutulur cimâ' olunmaz fıtık sûretlü iner ferc yolu tutulur hatun kişinin hâli za'if olur ilâc bir otçagız vardır bayırlarda ve taşlı yerlerde biter elbette taşlı ve kayalı yerlerde biter yire yayularak biter incecik budakları olur fıstıkî renk yeşil söbice ve uzunca yaprakları olur küçürek çadır çiçeği gib çiçeği olur ve uçları sertiz olmaz değirmice olur tutucarak olur kayalar arasında biter ol otçagızı ay eskisinde köküyle çıkaralar üç dib veya dört dib budagıyla ve yapragıyla kaynadalar ve ayaza koyalar üç def 'a aç karnına içeler ol illetden halâs ola eger saklamalı olsalar veya bir yerden bir yere iletmeli olsalar ol otçagızı elbetde ay eskisinde çıkaralar tâ kim menfa'at hâsıl ola biz tecrübeye şöyle bulduk ay yenisinde fâ'ide olmaz elbette ay eskisinde olur yirmi yıllığın ol otçagızla giderdik tanrı-te'âla izniyle ol otçagız tagda ve bayırlarda ve kayalar arasında biter ve güneşe karşı biter çadır çiçeği gibi olur güneşde açılır ve güneş batacak yumulur değirmice ve uci sıvrice tohumları olur kişnîc kadarınca Lâkin kişnîc değirmi olur ve bunun uci sıvrice olur ve bu illet hayli müşkilce illettir degme tabîb ilâc idemez andan ötüri bu otçagızı bu kadar vasf etdük tâ kim bu kitâb bir azîzin eline giricek başed ki ol otçagızı bulub bir dermden ilâc ide şifâ hâsıl ola zirâ kitâblarda olan meşhûr edviyyelerden degildir ve hâssiyyet dahi gerçektir mücerredir hiç hilâf etmez ba'zı hâtun kişiye biz ay eskisinde çıkarub üç gün bir biri ardınca içmekle fâ'ide itdi ve ba'zısına üç ayda üç kez ya'ni üçer kez içmekle fâ'ide itdi” yer almaktadır.*

⁹⁸⁶ YİŞ: Devamında; “azıcık burnuna kokuladalar” bulunmaktadır.

⁹⁸⁷ YİŞ: Devamında; “*Lâkin kendesin katı kuvvetlü ahsırdıcı otudur sakınmak gerek ziyâde kokulıcağ ifrâtile ahsırdır ziyân eyler*” yer almaktadır.

⁹⁸⁸ YİŞ: “*bal şerbetiyle içireler*” şeklindedir.

hıyarşember kamışı pullarını ayırıp parça dövsünler elesinler ve sıcak su ile [versinler]⁹⁸⁹.

Eğer çocuk ölmüşse *mürübarzed*, cavşır, kükürt ve sığır ödü alsınlar, karıştırınsınlar ve hap haline getirsinler, aşağıdan tütürsünler⁹⁹⁰ ölü çocuk ve meşime⁹⁹¹ (plasenta) düşer. Acı elma, kust ve sedef otu her birinden üç dirhem, mür bir dirhem alsınlar, hepsini birlikte dövüp, eleyip sığır ödü ile karıştırınsınlar, tohumlarını ve etrafını sürsünler.⁹⁹²

Eğer hamilenin doğum zamanı yaklaşmışsa her gün üç dirhem tatlı badem yağı versinler, ekşilerden ve kabız yapan yemeklerden perhiz buyursunlar (ki) kolay doğum olsun ve çocuk temiz gelsin.⁹⁹³ Süt;⁹⁹⁴ ve eğer süt sarı ve ince olursa sade sirkengubîn ve semiz otu tohumu suyu ve nar suyu versinler. Yemek: sirkede pişmiş ve sıkılmış oğlak ve buzağı eti, *zirbac* ve koruk aşısı ve sumak ona versinler.

⁹⁸⁹ YİŞ: “iki direm kabugun arınmış hıyarşembe **kozla** dögeler eleyeler mümkün olduğu kadarınca yiyeler” şeklindedir.

⁹⁹⁰ YİŞ: “Mürr-i Mekkî ve *sâfi* türbid ve *hıyarşembe kabı* ve *çavşır* ve kükürt dögüb eleyeler sığır ödüyle karışdıralar aşağıdân kamışla tütüzdüreler **ya’ni buhur ideler şöyle ki kamışla tütünü yukarı rahme gide**” şeklindedir.

⁹⁹¹ YİŞ: “oglan sununu kim **arapça** meşime dirler indüre” devamında; “**eger avret** oylan togururken **sarpalansa** gögercin bokunu tutsü ideler derhâl asânılgla togura ve eger çakmak taşını hâtun kişinin uyluguna bağlayub asa kosalar derhâl asânılgla togura togurduktan sonra derhâl gidereler ve yılan kavını tutsü ideler hemân lahza togura **ve dahi** “izâ’s-semâu’nşekkat” sûresinin evvel âyetini “fe-mülâkîh”e degin yazalar boynuna asa koyalar göbeği üzerine degin tura derhâl togura **acib mücerreblerdendir alemde misli yokdur ve bu yukarudaki zıkr etdügümüz cümlesi heb gerçektir tekrâr tecrübe itdik sahîhdür**”

⁹⁹² YİŞ: Bu tarif bulunmamaktadır.

⁹⁹³ YİŞ: Devamında; “**togurmaga yakın olıcak hammâma gireler sa yağın ve pâpâdya yağın dürtüneler kangısı ele girerse ve tere yağlardan dürtüneler bendükşeler yumuşaya anıl anıl yâb yâb hareket etdüreler yürümege ve çârdak varise çârdaga yâb yâb çıkub inmek münâsib ola ve eger togururken veya togurduktan sonra katı za’af müstevlî ola şekerle olmuş gülbeşekeri veya gülgübîni gülâbla ezüb süzeler içüreler derhâl kuvvet bula ve ussı gitmiş olsa dahi ussı ve akli yerine yerine gele ve misk kokulatmak katı fâ’ide ide eyü kokulu gülâb yüreğine dürtmek ve içmek ve kokulmak ussı gitdüğine fâ’ide ide ve eger gülbeşeker ele girmezse şekerî gülâbla ezeler içüreler derhâl kuvvet bulub akli yerine gele ve devâi’l-misk yedüreler ve müşk kokuldalar derhâl kuvvet yerine gele ve bu dediğimiz şeyleri togurmazdan evvel yedürseler ve içürseler togururken za’af gelmeye ve ussı gitmeye inşâallahü-te’âla ve oylan togururken yaramaz avretlerden ve cünüb ve hayz görmüş nâ-pâk avretlerden yanına getürmeyeler salihâ hâtun kişi yanına getüreler zıkr ve tesbihe meşgûl olalar şeyâtîn ol vakt ol yerden kaçar ve togururken ezân okuyalar ve âyete’l-kürsî okuyalar şeytan ol yerden kaçar ve oylan togdugu gibi sag kulagina ezân sol kulagina ikâmet okuyalar tâ kîm togan oylan cinn fi’ilinden ve uçuk tutmaktan emîn ola” yer almaktadır.**

⁹⁹⁴ YİŞ: “oglan toguran avretin südü ki saru ola ve yaramaz olaeger süd saru ola ve koyu olmaya sikencübîn-i sâde ve tohmekân tohum suyun vireler”

Eğer süt koyu ve gök renkli olursa buzurili sirkengubîn ve tuzlu balık [versinler] ve kusmak buyursunlar. Yemek, nohud-ab, kuru kalye *abkame* ile, biraz geyik otu [versinler], yiyeceklerde sarımsak, tarçın ve dereotu kullansınlar.

Süt azlığı: Badem yağı ile keşk-âb versinler ve şeker ve *kerenc* süt ile, şalgam çorbası ve *kerezd* ıspanak, dövülmüş beyaz baha, susam unu reyhan şarabında ovalasın (ezsin) ve süzsünler. O şarabı içsinler ve keçi ve koyun memesi faydalı olur.⁹⁹⁵

Memede süt bağlanması/kesilmesi: Eğer mizaç sıcak olur ise menekşe yağından mum yağı sürsünler taze kişniş suyu ile⁹⁹⁶ ve semiz otu sapı havanda özdeş olana kadar ezsinler.⁹⁹⁷ Eğer mizaç soğuk ise kust veya bir şey yağından mum yağı⁹⁹⁸, kuru yarpuzu onda karıştırınsınlar ve yakı yapsınlar. Meyde (iki kez elenmiş buğday unundan) ekmeği ve boy otu (hulbe) unu⁹⁹⁹, hatmi, keten tohumu dövüp, lahana yaprağı pişirip yakı yapsınlar.¹⁰⁰⁰

Memenin büyümesi: Beyaz kurşun (isfidac), *kimulya*¹⁰⁰¹ (mermer) alsınlar, pişmiş beng (bengilik otu) tohumu ve mastika yağında karıştırınsınlar, yağ ile ve mastika ile onu karıştırınsınlar, üç gün sürsünler ve devamlı keten bezi mazı suyunda ıslatıp

⁹⁹⁵ YİŞ: “*eger süd az ola südli pirinç ve bugday aşısı nohûdla ve şalgam ve keşûr ve isfenâh aşısı ve pişmiş bakla ve koyun emcegi ve keçi emceği bunlar heb nâfi‘ ola*” şeklindedir.

⁹⁹⁶ YİŞ: “*eger mizâc ıssı olsa mûm revgan erideler beneşşe yağıyla emcege dürteler veya kişniş suyuyla*” olarak ifade edilmiştir.

⁹⁹⁷ YİŞ: “*tohmekân yaprağın dögeler suyun kişniş suyuyla bile dürteler nâfi‘ ola*” şeklindedir.

⁹⁹⁸ YİŞ: “*mûm revgan kust yağıyla veya menşûr yağıyla düzeler*” şeklindedir.

⁹⁹⁹ YİŞ: “*andan sonra etmek içini ve arpa içini ve boy tohumunu*” olarak verilmiştir.

¹⁰⁰⁰ YİŞ: Devamında; “*diger sumâk ve enâr kabını ve kapsız dögülmüş arpa kavudu şarâbiyla karışdırıp yakı ideler emcekte ağrı olursa za‘ferân ve ferfiyûn berâber süd ile ezûb Mûm revganla dürteler fâ‘ide ide eger bögrülceyi südle kaynadub dögeler yakı ideler tecrübe olunmuşdur agrısının gidere ve ağrı gidüb yine tîz tîz belürse sûrincân kim Türkçe egri kestâne derler anın değirmi gibisinden bir dirhem ve kabı soyulmuş mercimek bir dirhem ve yanmış koyun kemüğü buçuk dirhem dögüb eleyeler ve süfûf ideler şerbeti iki direm yiyeler nâfi‘ ola*” yer almaktadır.

¹⁰⁰¹ YİŞ: “*tîn-i mahtûm ve kimûlyâ kim Türkçe tabâşîr toprağı derler gargaram kili derler ak ve yumşak olur sûretde isfidâca benzer ve bân tohumunu kaynadalar*” şeklinde açıklama yapılmıştır.

soğuk üzerine örtünler. Günlük, un ve arpayı sirke ile¹⁰⁰² karıştırırsınlar ve sürsünler. Göztaşı (şebymani) tozu ve zeytin yağı kurşun havanda ezsinler ve sürsünler.

Memenin katılaşması ve bezelerin ortaya çıkması: Menekşe yağı ve yumurta sürsünler ve üzerine sirke koysunlar¹⁰⁰³ ve şeftali yaprağı, sedef otu yaprağından yakı yapmak fayda verir.

3.3.30. Otuzuncu Bab: Nıkrıs (Gut) ve Eklem Ağrıları Hakkında

Sıcak nıkrıs ve sıcak eklem ağrıları: Sıcak nıkrıs ve sıcak eklem ağrılarının nedeni sıcak maddedir ve ağrının olduğu yer kırmızı ve sıcaktır. Tedavisi: Nıkrıs için basilik damarını açsınlar özellikle ağrının olduğu taraftan, [soğuk]¹⁰⁰⁴ eklem ağrıları için ekhal damarı açılmalıdır ve sıcak eklem ağrılarında bahsedilen şerbetler ve müshilleri kullansınlar. Önce yosun (tuhleb)¹⁰⁰⁵ ve sirkede ıslatılmış sinir gibi koruyucu yakılar koysunlar, marul yaprağını dövsünler ve üzerine koysunlar ve her saat değiştirsinler. Sumak, nar kabuğu ve arpa kabuğunu şarap ile ıslatsınlar ve koysunlar. Eğer ağrı çok olursa safran ve afyon birebir süt ile karıştırırsınlar ve gül yağında mum yağı sürsünler. Fasulyeyi (lubya) iyice pişirip dövüp yakı yapmak da denenmiştir ve şişi indirir. Eğer ağrı çabuk tekrarlırsa şunları alsınlar: Surincan¹⁰⁰⁶, kabuğu soyulmuş mercimek her birinden bir dirhem, bir buçuk *dang* yanmış kemik¹⁰⁰⁷, hepsinin ölçüsünün yarısı kadar şeker, şerbeti iki dirhem¹⁰⁰⁸ ve sıcak eklem ağrılarının

¹⁰⁰² YİŞ: Devamında; “balile karıştırılar (FAP: emcek yarılmak ve biçilgin olmak ilacı erik ağacı yosunu sirke ile ısladalar dürteler)” yer almaktadır.

¹⁰⁰³ YİŞ: “sirke **derdeni** (FAP: dürdüni) üzerine dürteler nâfi‘ ola” şeklindedir.

¹⁰⁰⁴ YC: Metinde köşeli parantez içerisinde yer almaktadır.

¹⁰⁰⁵ YİŞ: “tuhleb kim kurbaga yosunu derler su üzerinde olur **yeşil renklü** anı yakı ideler” şeklindedir.

¹⁰⁰⁶ YİŞ: Açıklama yapılmıştır; “sûrincân kim Türkçe egri kestâne derler (FAP: anın degrisüdür)”

¹⁰⁰⁷ YİŞ: “buçuk direm yanmış koyun kemüğü” şeklindedir.

¹⁰⁰⁸ YİŞ: “şeker iki buçuk direm **bunları bir birine karışdırılar şerbet iki direm süfûf idüb yiyeler nâfi‘ ola ve yaş kişnîc suyu ve it üzümü suyu ibtidâda dürtmek nâfi‘ ola**” olarak verilmiştir.

ilacını da aynı şekilde yapmak gerekir, daha çok kan akıtıcı/söktürücü şeyler haricinde yapmak gerekir.¹⁰⁰⁹

Safravî ve balgamî eklem ağrılarına faydalı müshil yapılışı: Zencefil, karanfil, mastika, *ham öd ağacı*, biber, biber ağacı, besbase (cevzbuva), narmüşk her birinden iki dirhem, türbit 15 dirhem, surincan beş dirhem, mahmude üç dirhem, saf bal 10 *astar* alsınlar, ilaçları dövsünler ve pişirsinler, balla karıştırsınlar. Şerbeti 10 dirhem ila üç dirhemdir.¹⁰¹⁰

Soğuk nıkris ve soğuk eklem ağrıları: Ağrının olduğu yer de beden renginde olur ve sıcaklık olmaz, ağırlık yapmaz, eğer soğukluk yaşlılıkla olsa ağırlık olur. Tedavisi: Kusmak buyursunlar ve mai'l-usul versinler acı badem yağı ile veya kene otu (bîdincîr) yağı¹⁰¹¹ ile ve gulengubin¹⁰¹² ve *habb-ı surincan*, *habb-ı muntin* veya şahtere tohumu [versinler]. Yemek; *nohud-ab* ve kadın tuzluğu (huzaz) yakısı şarap ile veya yağla ezsinler. Bazen olur ki çöven otu (uşnan) veya kadın tuzluğu kullanmak gerekir, sütleğen ile yasemin yağı sürsünler ve sığır dışkısı yakısı faydalıdır ve tecrübe edilmiştir. Çözmede mukl, cavşir, erimiş iç yağı kuvvetlidir.¹⁰¹³ Boy otunu (hulbe) sirkede iyice pişene (müherra olana) kadar kaynatsınlar ve bal koysunlar ve tekrar kaynatsınlar, sonra merhem gibi olana kadar ezsinler ve sürsünler ve iki gün bıraksınlar. Eğer kuru olursa gül yağı ile yağlasınlar ve boy otu, susam ve keten tohumu dövüp kuyruk yağı ile faydalı olur.¹⁰¹⁴

¹⁰⁰⁹ YİŞ: Bu cümle bulunmamaktadır.

¹⁰¹⁰ YİŞ: Bu müshil tarifi bulunmamaktadır.

¹⁰¹¹ YİŞ: “*kene tohum yağıyla*” şeklindedir.

¹⁰¹² YİŞ: “*gulengübün vireler yiye*” devamında; “*ve beş direm râziyâne tohumun kaynadalar suyun süzeler her sabah içüreler*” yer almaktadır.

¹⁰¹³ YİŞ: “*sığır boki yakısı acâyib nâfi'dir ve mücerrebdir ve muhallildir mukli ve çavşiri döğeler erimiş iç yağıyla karışdırub yakı ideler*” şeklindedir.

¹⁰¹⁴ YİŞ: Devamında; “*eyü mücerreb nesne kim balgamî ve soukdan olan nıkris acâyib fâ'ide ide ve agrısın derhâl gidere ve veca'-i mefâsıla dahi balgamî olıcak fâ'ide ide ve baş agrısına ve her yerde kim agrı olsa dürtmekle sâkin idüb gidere yüzerlik tohumun döğüb eleyeler ve hınnâ ile karışdırub yakı ideler ve eger bal ile karışdırub yakı eyleseler revâdır ve eger tuzı suyula kaynadalar şöyle kim koyu ola andan hınnâ ile karışdırub yakı ideler nâfi' ola ve bu bâbda kusmak katı nâfi'dir*” yer almaktadır.

Irku'n-nisa (siyatik): Tedavisi, nıkrıs ilacı ile aynı şekildedir ve esas odur ki yemeği daha az yer ve yemekten sonra hiç hareket etmez ve her sabah mutedil egzersiz yapar¹⁰¹⁵, şifa bulmak için sıhhat bulduğu vaktin üstünden dört mevsim geçinceye kadar şarap içmemek gerekir.¹⁰¹⁶

¹⁰¹⁵ YİŞ: “ya ‘ni birkaç adım yürüye tâ kim bedeni bir pârecik kıza” şeklinde detaylandırılmıştır.

¹⁰¹⁶ YİŞ: “eger süci ehli olursa dört fasıl üzerine geçmeyince süci içmeye **zirâ yine avdet ider marîz süci içecek gayet muzırlardandır sakınalar**”, devamında; “**bu bâbda** yüzerlik tohumunun acâyib hâssiyyeti vardır kitâblarda aydur ki on iki gice **her gice** bir buçuk miskâl yüzerlik tohumun **dögmeden kurıca** (FAP: döge) nesne ile karışdırmadan yeseler ve yatsalar irku'n-nisâyı gidere mücerrebdır evet biz tecrübe itdik Burusâ şehrinde ba'zı kişinin on iki günde gitti ve ba'zı kişinin otuz günde ve ba'zısının otuzbeş günde **gitti evet yüzerlik tohumu süci gibi sarhoş idüb tutması vardır katı sarhoş ider ve başı çigzindirir ve kusdurur değme kişi bir buçuk miskâl yiyemez ve ba'zı kişi ola kim ol kadar yiye kuvvetlü kişi ola meger ve ba'zı kişi dahi az yiye gayet kuvvetlüdür fi'ilde sakınalar ammâ fâ'idesi hûbdur lâkin nâzik mizâc ve za'îf kişiler sakınalar ve hazer ideler ve perhîzin dahi hayli dahli vardır meselâ balık ve ekşiler ve **süd ve yogurd** ve kaymak yimek ve boza ve şarâb içmek ve tokla cimâ' etmek ve **çok cimâ' etmek ve mestle cimâ' itmek** ve karlu ve buzlu su ve ayran içmek bunlar heb tecrübe olunmuşdur gayet ziyân eyler ve bunların emsâli neki olursa sulu yemişler (FAP: ekşiler) ve süd aslı ve galiz tâ'amlar ve eyü tâ'amları dahi biri biri üzerine çok karışdırıp yemesi ziyân eyler ve **biri biri üzerine yemeği tabîbler idhâl-i tâ'am ale't-tâ'am derler gayet ziyân eyler sakınmak gerek** irku'n-nisâ zahmeti için bir mücerreb nesne gayet fâ'ideliüdür taglarda kayalar arasında biten (FAP: yemişi olmayan yaban) zeytûn ağacının yaprağın yakalar küllünü alalar (FAP: ıssı su ile yoğuralar) irku'n-nisâ olan ayakdadı topugun taşra yanında topukdan dört parmak yukarı ölçeler **bir flori kadar** ıssı su ile ol yanmış zeytûn yaprağı küllünü (FAP: bir geçirek flori kadarı yağı ideler) **karışdıralar** bağlayalar **bir iki** (FAP: ol) gün tura ol yeri cerâhat eyleye bir zamân koyalar ol cerâhat işleye hayli nesne akıda gidere yaramaz hıtlardan pâk olub irku'n-nisâ zahmetinden halâs ola **irku'n-nisâ ya'ni nesâ tamarı demek olur bir agrıdır ki uylukda peydâ olur aşaga dizden yana iner ol agrıya irku'n-nisâ dirler ve ol zeytûn ağacına delüce zeytûn derler yemiş virmez ve zeytûni olmaz taşlu yerde kayalar arasında biter ve veca'-i mefâsıl ve nıkrıs ve irku'n-nisâ bunlar için mücerreb ilâç** (FAP: üç nesne) üç direm sûrincân ve üç direm şeker dögüb eleyeler birbirine karışdıralar beş on def 'a altı direm kadarı ikisinden yiyeler **gayet nâfi' ola** ve üç direm **ak** haşhâş tohumun yumşak dögeler üç **direm** şekerle ikisini karışdırıp yiyeler nâfi' ola bunlardan bir nîçe gün yedikden sonra koyun kemüğünü yakıp küllünü bal ile karışdıralar bir nîçe zamân koz kadarı yiyeler elbetde ve elbetde bu üç dürlü zahmetden halâs ola bi-iznillahi-teâla ve yanmış kemügi hor görmemek gerek kim bundan eyü devâ hîc yokdur **zamân-ı kadîmde şöyle rivâyet iderler kim hekîmler âdem kemüğün yakarlarımı küllünü balla karışdırıp yedirirler imiş veca'-i mefâsıl ve nıkrıs zâil olurımı hiç hilâf etmez imiş biz âdem kemügi hâssasın koyun kemüğünde bulduk hemân ol hâssiyyet bunda mevcuddur ve sûrincânı dögüb yumurta sarusıyla karışdırıp nıkrîse dürtmek agrısını derhâl sâkin eyler lâkin çok çok etmemek gerek mâdde mütehaccir olur sıfat-ı yağı kim katı şîşi yumuşatmak için ve agrıları tahlil etmek için ve nıkrıs agrısı için ve evcâ'-ı mefâsıl için ve irku'n-nisâ için ve **bir yerden agrıları gidermek için** mücerrebdır **düzeler** yağı ideler **eczâ budur** biraz bal mûmu ve biraz çâm sakızı ve biraz zift erideler ve biraz dahi zeytyağı katarlar yetdügünce ve andan sonra süzeler **ıssıcak iken** yedi direm günlük ve mastakî ve on beş di rem boy tohum ve on beş dirhem kettân tohum cümlesi dögülmüş ve elenmiş ola **birbirine katarlar** sâkince od üzerinde birkaç **tîz tîz** karışdıralar oddan indürelor bir (FAP: pare bezle) **bez üzerine dürteler** ve zahmet üzerine (FAP: bişüdürelor) **yağı idüb bağlayalar** gayet fâ'ide ide agrısının gidere **sıfat-ı terkîb-i yağı kim soukdan olan bel agrısına ve souk balgamî yeller için ve sızı için gayet fâ'ide** ider mücerrebdır lâkin ıssı agrılara dürtmeyeler soukdan olan agrılara dürteler **zirâ katı ıssı yağdır ve souk zahmete gayet eyü fâ'ide ider yüz direm zeytyağın alalar çölmege koyalar od üzerinde kaynadalar kaynamaya başlıcak elli direm kabı soyulmuş sar'amsağı gayet yumşak dögüb ve ol zeytyağı kaynârken içine biraz kaynaya ve andan sonra çıkaralar ıskaradan süzeler şöyle ki seyrececek ola bezi igen sık olmaya yağ sâfi kala ve yağ gerü çölmege koyalar ve yirmi beş direm fülful gayet yumşak dögeler ve elekden geçüreler ol yağ içine koyalar ve on beş direm günlüğü yumşak dögeler bile karışdıralar od üzerinde anıl anıl kaynadalar nısfı kalınca andan sonra çıkaralar bir kaba koyalar agzın berkideler hâcet vaktinde yiyeler ve sızı olan yere dürteler şifâ ola ve eger zeytyağı******

Devâlî (Varis): Baldırın üstünde yoğun/koyu damarlar ortaya çıkar¹⁰¹⁷ ve tedavisi kusturmaktır ve *mau'l-cübn* ve kaynamış küsküt ile istifrağ etmek gerekir, her hafta *eyaric-i faykara* ve çayır mantarı ve Ermeni taşı terkibi yapıp versinler.

Dâi'l-fil (Fil hastalığı): Ayak ve baldır fil bacağı gibi çok iri olur. Tedavisi: *Mau'l-cübn* ve kaynamış küsküt ile istifrağ etsin, istifrağdan sonra lahana çöpü/kökü külü ve gez çöpü/kökü külü, boy otu unu, keçi dışkısı, turp tohumu, tere (cırcıra) tohumunu dövüp eski yağ ile sürsünler fayda verir. ¹⁰¹⁸ Lahana çöpü külü, doğal sodyum karbonat (burenan), *silm* unu alsınlar, *zerd* çöpü külü suyunda incir ağacı külü suyu karıştırınsınlar ve sürsünler ve bağlasınlar iki gün bekletsinler ve iki günden sonra yeni yakı yapsınlar faydalı olur.

yerine sâ yağı olursa revâdır evet odı yumşak gerek kömür üzerinde kaynamak gerek tâ kim yanmaya edviyyesinin kuvveti gitmeye ve eger biraz pâpâdyâ çiğegin yumşak döğüb ve eleyüb bile karıştırılar dahi yeg fâ'ide ide ve eger biraz döğülmüş ve elenmiş ferfiyûn bile karıştırılar dahi fâ'ideli ola soukdan olan agrılar ve sızılar için sıfat-ı habb-ı sûrincân ki veca'-i mefâsıla ve nıkrîse fâ'ide ide ve safrayı ve balgamı kişiden ishâl ide sûrincân bir direm sarı helîle kabı bir direm eyâric-i faykarâ bir direm veya sabır-ı uskutûrî eyleseler revâdır ve dahi yek ishâl ider ve eyü hâs mahmûde bir denk ve kızıl gül bir denk mastakî bir denk bunları döğüb eleyeler habblar ideler cümlesi bir şerbet ola yakı-ı habb-ı sûrincân ve matbûh sûrincân yukarı bâb-ı müşhilde zıkr olunmuşdur anda göreler bir dürlü mücerreb nesne kim veca'-i mefâsıla ve bel agrısına fâ'ide ide ve gidere hatta agrısından turı gelmeyüb yürümekden âciz olan kişilere içürdük kalkub yürüdi ba'zı kişiler bir kerre içmekle turu geldi yürüdi ve ba'zı kişiler üç def 'a içmekle turı geldi yürüdi budur sûrincân üç direm ak anzarût üç direm ikisini döğüb eleyeler on direm koz yağıyla karışdırılar sabah aç karnına yiyeler üzerine on direm kaynamış durak otu suyun içeler dört ve beş kerre icâbet ide ol kişinin kütürümlüğü gide yürüye kalka bi-iznillahi-te'âla sıfat-ı şâf kim tecrübe olunmuşdur bunun menfa'ati müşhil ot içmekden yegdir sekbîneç ve çavşîr ve mukl ve uşak (FAP: deveşak) ve zencebîl ve anzarût ve sûrincân ve şekâkul ve şâhm-ı hanzâl ve tuz ve kunduztaşağı ve zürünbâd ve kust ve sığır kuyruğu otu kökünün kabı ve sezâb yaprağı ve anîsûn ve râziyâne tohum ve etmek buresi cümlesinden berâber alub döğeler eleyeler şâflar düzeler şöyle kim resmdir ve götüreler ammâ sekbîneç ve çavşîri ve mukl ve uşakı sezâb suyunda ısladalar ve ezeler tâ kim eyü ezile andan döğülmüş ve elenmiş edviyyeleri bunlarınla bile yogurub şâflar ideler eger yaş sezâb suyu ele girmezse incir suyuyla ezüb yoguralar bu şâf bel agrısına dahi nâfi'dir"

¹⁰¹⁷ YİŞ: "düvâli illeti baldırda tamarlar yogun yogun olub tolu olmaktadır sevdâvî yaramaz illetdir" şeklindedir.

¹⁰¹⁸ YİŞ: "îlâc-ı âhır incir ağacının külünü ve kelem ağacının külünü birbirine karışdırıp zeyd yağıyla dürteler ve iki gün açmayalar iki günden sonra açalar yine dürteler şifâ bula bi- iznillâhi- te'âlâ." olarak verilmiştir.

3.4. Üçüncü Bölüm: Ateş, Çiçek (Abile) ve Kızamık (Hasbe) Hakkında

Bu bölüm 2 babdır.

3.4.1. Birinci Bab: Ateş Çeşitleri ve Tedavileri Hakkında

Humma-yı yevm: Yani bir günlük ateştir. Sebebi çok vakitler yorgunluktur veya uygun olmayan gıdalar veya çok öfke ve üzüntüdür. Bu ateşte, ağırlık, uyuşukluk ve vücut kırgınlığı diğer ateşlerdeki kadar kuvvetli olmaz.¹⁰¹⁹ Tedavisi: Ateş görüldüğü vakit hamama gitmek ve *Âbzen* içine oturmak doğru olur. Gıda tedbiri [olarak], tavuk civcivi ile keşkeu (arpa keşki) veya oğlak çorbası vb. yapmak gerekir.

Teb-i dikk:¹⁰²⁰ Hastanın karıştırması veya tabip hatası sebebiyle bir günlük ateşin buna döndüğü çok görülür ve diğer hastalıklar da bu iki sebeple teb-i dikka döner.¹⁰²¹ Fakat dikk başlangıçta nadir olur, teb-i dikk olan kişinin nabızı hızlı (medkûk)¹⁰²² sert, zayıf ve peş peşe olur. Damar yerleri diğer yerlerden daha sıcak olur. Her ne zaman yemek yese bir zaman sonra ateş ve hararet görülür, onun nabızı daha kuvvetli olur ve bu, dikkın belirtileri içinde daha doğru¹⁰²³ olanıdır. Tedavisi: Evin havası ve hastanın yatağı serin olmalıdır. *Âbzen* ve mutedil hamam ve tatlı ve ılık su¹⁰²⁴ ve sudan fayda bulduktan sonra menekşe yağı ile ovma yararlıdır. Eğer ateş zahir olup yakmadan kadın sütü ve eşek sütü verir vücudun üstüne sağdırırlarsa fayda verir.¹⁰²⁵ Haşhaş şarabı ve keşk-âb ve taze yengeci onda kaynatıp, badem yağı, şeker,

¹⁰¹⁹ YİŞ: Öncesinde “bu ısıtmada ağırlık ve süstlük ve tekessür şöyle ki gayrı ısıtmalarda olur bunda olmaya” yer almaktadır.

¹⁰²⁰ YİŞ: Devamında açıklama yapılmıştır “ince ağrı dedikleri ısıtmadır”. Sonrasında gelen hastanın karıştırması yerine “*tahlit-i ta ‘âm sebebiyle*” kullanılmıştır.

¹⁰²¹ YİŞ: Devamında “*ya ‘ni muhâlif ilâcla ve nâ-muvâfık gıdâlar yimekle ince ağrı olur*” şeklinde açıklama yer almaktadır.

¹⁰²² YİŞ: “*telaşlı (medkûk)*” bulunmamaktadır.

¹⁰²³ YİŞ: “*dürüst-i terenşândır*” şeklinde yer alan ifade Hamidiye 1041 nüshasından kontrol edilerek “ve bu dorost alamettir humma-yı dikkta” şeklinde olduğu tespit edilmiştir.

¹⁰²⁴ YİŞ: Detaylandırılarak yazılmıştır “*âb-zen içine girüb oturmak ve mu‘tedil hammâma girmek tatlı ve ılıcak su ile yunmak ve yunub râhat olmak*”

¹⁰²⁵ YİŞ: “*eger ısıtma zahir olmadan kız oğlan südün endâmlarına sagduralar fâ‘ide ide*”

pestil¹⁰²⁶ ve sinir otu (asbgul) luabıyla versinler. Keşk-âbdan sonra erik şarabı¹⁰²⁷ veya melek otu şarabı¹⁰²⁸ ve kafur kursu sandal şarabıyla [versinler], yemek [olarak] kabak kalyesi, hıyar kalyesi, ıspanak ve taze balık ve yarım pişmiş yumurta yesin. Kabuğu soyulmuş yalancı maş ve keşk ve paça keşk-âbda pişirsinler ve taze ayran ve nilüfer ve menekşe şarabı, yıkanmış ve soğutulmuş söğüt, taze ve hoş kokulu meyveleri önüne koysunlar. Taze kabak suyu ve Hint karpuzu suyu ve hıyar ve acur suyu ve tatlı nar suyu badem yağı ile fayda verir. Öfkeli olduğunda koymasınlar zarar verir.¹⁰²⁹

Teb-i Mutbika: [Bu] ateşin sebebi ya havanın ufuneti¹⁰³⁰ veya kanın ufuneti veya kanın çokluğudur. Tedavisi: Kan aldirmek¹⁰³¹ ve kanı kuvvet ölçüsünde almak, sade sirkengubîn ile teskin etmektir ve ekşi tatlı nar suyu uygun olur ve pişmiş helile ile istifrağ yapılmalıdır.¹⁰³²

Teb-i Muhrika: Hararet buna kaçınılmazdır, içerinin yanması dışarıdan daha fazla olur. Susuzluk çok fazla, dil yarık ve siyahtır.¹⁰³³ Tedavisi:¹⁰³⁴ Sade sirkengubîn

¹⁰²⁶ YİŞ: “pest (pestil)” bulunmamaktadır.

¹⁰²⁷ YİŞ: Bulunmamaktadır.

¹⁰²⁸ YİŞ: Bulunmamaktadır.

¹⁰²⁹ YİŞ: Bu cümle bulunmamaktadır. Devamında “*bir dürlü garîb ilâc kim tıb kitablarında yoktur hâssiyyetle hummâ-yı dikk zahmetine fâ’ide ide ve gidere şöyle ki âhir mertebeye erişmiş olmasa ve hummâ-yı dikk üç mertebesi vardır âhir mertebeye varacak ilâc katı müşkildir katı arık olur ve göz çukur olur içerü gider degme bir ilâc olmaz imdi eşek kulagını kanadalar ve ol akan kandan yedi katre mikdârı yağmur suyuyla karışdıralar ve hummâ-yı dikk olan kişiye ya’ni ince ağrı dedikleri illet olan kişiye kim tabîbler ilâcında âciz olmuş olalar içüreler üç gün biri biri ardınca her gün yedi tamla eşek kulagı kanı ve bezir ve (FAP: biraz) yağmur suyu karışdırub içüreler hummâ-yı dikk zahmetini gidere Lâkin gerekdir kim her def ‘a içecek ardınca arpa aşın içüreler şarâb-ı nîlûferden sonra şifâ bula inşallahu-tealâ” yer almaktadır.*

¹⁰³⁰ YİŞ: “havanın ufuneti” yoktur.

¹⁰³¹ YİŞ: “bâselik tamarından kan alalar”

¹⁰³² YİŞ: “*sâde sikencübîn-i sükkerî eveya nîlûfer şarâb vireler veya unnâb suyuyla matbûh helîle münâsib ola ve öksürük olmayacak tatlu ve ekşi enâr suyu katı nâfi’ ola*” ilave edilmiştir.

¹⁰³³ YİŞ: Tükçe karşılığı, nedeni açıklanmıştır, susuzluğun çok olması yer almamaktadır; “*bu zahmete Türkçe derletme hastalığı dirler ve kara ağrı dahi dirler ve ağır hastalığı dirler bu ısıtmanın sebebi ve alâmeti göyünmüş safranın ufûnetinden olan cemî’ bedeninin tamarları içinden yâ şol tamarlar içinden ki yürege ve cigere ve mi’de agzına yakın ola veya tuzlu balgam ufunetinden ola kim safra ile karışmış ola ve tuzlu balgam tevellüdi bir rakîk rutûbetden ola kim safra-yı suhteye karışa alâmet ısıtmanın harâret lazım ola ya’ni bir düziye ola muttasıl ısı ve yangın ola ve içinin yangını taşrasından ziyâde ola ve kusmağı katı ziyâde ola ve dili yarılu ola dilinin yarı sarı veya kara ola ba’zı vakitte ağzı acı ola ve uyhu uyumaya ve tasalana*” şeklinde Cürcani’nin Yâdgâr’ında yer alan bilgileri kapsamaktadır.

¹⁰³⁴ YİŞ: “*harâreti teskîn itmeklikde mübalağa ideler ve ev havâsını souk ideler*” ile başlamaktadır, devamında yer alan sirkengubîn; “*sikencübîn-i sâde-i sükkerî*” olarak geçmektedir.

koruk şarabı, turunç kuzu kulağı (hummaz) şarabı, sandal şarabı ve kafur tableti (kursu) verilmelidir. Su yerine kabak suyu, Hint karpuzu suyu, ekşi hıyar suyu, ince (sulu) keşk-âb versinler. İstifrağı kaynatılmış demirhindide hıyarşember pulu ile yapsınlar.¹⁰³⁵

¹⁰³⁵ YİŞ: Devamında, “*eger öksürüğü olursa **ekşiler vermeyeler** şarâb-ı nîlûfer vireler ve eger kabzı var ise şarâb-ı benefşe sükkeri vireler ve tatlu erügi kaynadub suyunu süzüb içireler nâfi’ ola ve gıdâsı **cevâv ola** ve arpa cevâvına kabz varsa yigirmi beş dane erik ve unnâb katarlar **eyüce bişirüb süzeler içüreler şifâ ola** ve eger öksürüğü var ise cevâva on beş dane şebistân **erügi** katarlar eyüce bişirüb süzeler içüreler ve kabz olana tatlu enâr suyu ve badem yağın cevâva bile katarlar eger öksürüğü yoğsa zerdâli suyun içüreler ekşi ve tatlu enâr suyun dahi bile içüreler nâfi’ ola ve temirhindî suyun aşına katub yese ve yalnız içse revâdır ve kurs-ı kâfûr ile harâreti teskîn ideler ve karpuz suyun gıdâ yerine içmek ba’zı tabî’ate gayet münâsibdir hem derledür ve hem susuzluğu keser ve hem safrayı sidik yolundan idrârla çıkarır ve hıyâr suyu dahi ba’zı kişiye yarar ve hıyâr çekirdeğinin su ile südün çıkarub içeler gayet nâfi’ ola ve ba’zı kişilere ba’zı vakitte buhrân günü olmayıcak kabz açmaga hâcet olub maslahat görürlerse hıyârşembe fülûsun hıyâr çekirdeği südüyle ezüb süzeler birazcık badem yağın katarlar ve biraz gülâb katarlar içüreler veya temirhindî suyuyla ezeler gülâb ve badem yağıyla içüreler ve sırf gülâbla hıyârşembe fülûsundan beş veya yedi direm veya daha ziyâde kuvvetine göre ve âdemîsine göre ezeler ve bir direm badem yağın katub içüreler savâb ola ma’rifeti olan kişi nîce maslahat görirse eyle ide ve ba’zı kişiye terengübîn ve şîrhîşt vireler yerine göre ve bulunduguna göre ideler ve eger oglancıklar kabz olsa bunları vermeyeler hemân şîrhîşt ele girse vireler **mikdârınca erik suyu ve benefşe şarâbı** oglancıklara **kifâyet ider** ve oglancıklara bal agdasından küçücek şâflar düzeler **dögülmüş sıçan bokından bile yoğuralar götürdeler ve eger arakî sabundan yonub şâfcagızlar düzeler bal dürtüb** götürdeler revâdır ve büyük kişilere dahi bal akidesinden büyücek şâflar düzeler **parmak kadarı veya ak helvadan helvacı bûresiyle karışdırub şâflar düzeler götüreler revâdır evet büyük kişiler için şâfi büyük ideler** eger büyük kişilerde hasta olub kabz olsa ve kuvveti dahi za’if olsa veya pîr olsa korksalar yukarıdan müşhil içürmege evet ki sakınalar kim buhrân günü olmaya bu zikr olunacak nesnei ıssıcak su ile ezeler şöyle kim suluca ola hastanın göbegine ve göbeği çevresine ve karnına dürteler kabz açıla **ishâl olub** şifâ hâsıl ola inşallahu-te’alâ budur bir direm kuru benefşei dögeler ve eleyeler ve bir denk eyü hâlis mahmûde dögülmüş ve elenmiş ola birbirine karışdırular zikr olundığı gib ılıcak su ile karnına dürteler ishâl olub kabz açıla kifâyet oldukdan sonra dutmak dileseler karnına urılan nesnei sileler gidereler şifâ ola eger hummâ-yı muhrikası olan kişinin ishâli olsa ziyâde ishâlinde za’af gelür olsa kim dileseler ishâlin dutalar arpanın kabın giderdikden sonra kauralar kızarınca ve ba’dehû havânda yumşak dögeler andan sonra âdetce çok suyla cevâv pişüreler Lâkin erik katmayalar bişirdikden sonra nârdenk dögüb kaynadalar suyun alub **cevâva** karıştıralar içüreler hem harâretine yaraya hem **ishâline** (FAP: kabızına) fâ’ide ide ve şarâblardan sandal vireler nâfi’ ola Lâkin ishâl azacık olsa dutmayalar ba’zı kişiler ishâl ile hoş olur arak da ba’zı kişilere **ishâl** (FAP: ter) yerine geçirdirler kaçan göreler kim ishâl oldıkça za’if olur ziyân ider ol vakit dutalar eger **hummâ-yı muhrikada** baş ağrısı bile olursa ak sandalı gülâbla ezeler başına dürteler nâfi’ ola ve ayakların kepekle ve tuzla ve hatmî yapragıyla kaynadub ıssıcak ıssıcak yuyalar ve tabanı altını ayak taşıyla ovalar ve yüzerlik tohumun yumşak dögeler hınnâ ile yogurub tabanı altına yakalar baş ağrısının gidere ve harâreti aşaga çeker **hal bu kim kendü ıssıdır harâreti başından indirür** eger tasa hadden geçüb ziyâde olsa yigirmi direm gülâb alalar on dirhem eyü sirke katarlar ve beş direm gülyagı katarlar ve biraz egelenmiş ak sandal katarlar bir küçürek **tas** (FAP: kildeni) içine koyalar bir pâre kar üstüne tas ile koyalar şöyle kim gayet souk ola ba’dehû bir pâre panbugile bulaşdırub burnuna kokuldalar hem alnına ve tuluklarına kim arabça şakika derler dürteler gayetde râhat olub harâret teskîn ola karşu tekrâr böyle ideler kim eyü ilâcdır ve yüregi üstüne ve mi’desi üstüne yaş kabak bulunursa çendeliyeler biraz gülâb ve biraz sirke katarlar ve egelenmiş ak sandal ve kil-i Ermenî bulunursa bile dögüb katarlar dürteler gayet râhat idüb harâretini teskîn ider heb ele girmezse sirke ile gülâb kifâyet ider ve kangısı ele girürse göğsüne ve emceklerine bile dürteler nâfi’ ola ve eger **köpürtgen dedikleri ot kim sular kenârında biter karga sabunu dahi derler sabun gib köpürdür dört bacaklı baldırı olur karmaşık ol otun yapragını dögeler suyunu yürege ve mi’de üzerine dürteler harâreti ve tasalanmağı gidere şöyle kim tamâm beden souya harâretten ve ısıtmadan eser kalmaya derleme hastalığında suyunu yürege dürtmek harâreti sâkin idüb bedeni souda ve dahi ısıtma tutdugu vaktin dürtseleler ısıtma koya ve***

Teb-i gıbb-ı halise: Bu ateş bir gün tutan bir gün tutmayan bir ateştir ve nöbet müddeti yedi saattir ve en fazla 12 saattir. 12 saati geçerse o ölçü gıbb-ı haliseden uzak olur. Eğer doğru tedbir uygulanırsa yedi nöbetten önce biter ve öyle olur ki dört nöbette [bile] geçer.¹⁰³⁶ Ateşin başında soğukluk/üşüme olur ve eğer iyi titretirse çabuk sakinleşir.¹⁰³⁷ Tedavisi: Soğutulmuş sirkengubîn veya koruk şarabı veya ravent şarabı¹⁰³⁸ veya ekşi turunç şarabı veya erik şarabı ateşin olduğu gün titrediğinde versinler. Sirkengubîn şerbetini ılık su ile versinler. Kendilerini zorlayıp bir şeyler kusarak safra çıkarmaya çalışsınlar. Eğer kusmak istemezlerse sadece sıcak su içsinler ki rutubeti geçirsın ve aşağı indirsın. Soğukluk/üşüme daha çabuk sakin olur (durur) ve kısa ateşe döner *teb-i gusaride* gibi olur.¹⁰³⁹ Biraz ince keşk-âb versinler şeker ile. Ateş olmadığı gün çekirdekleri ile sıkılmış nar suyu versinler şeker ile birlikte, sabah vaktinde ya erik şarabı veya gül şarabı¹⁰⁴⁰ versinler, meyve suyu ile karıştırılmış ve biraz üzerine cavşır (şirhişt) koyulmuş, biraz hıyarşember pullarını demirhindi

harâret def ‘ ola tekrâr tecrîbe olundı yürege dürtmekle harâret gider ve ısıtma kor eger harâret ziyâde olub tasa katı olursa ekşi elma yapragın gülâbla döğüb ve sıkub suyun yürege ve mi‘deye dürteler derhâl harâreti sâkin ola ve soukluk peydâ ola ve bezr-i katûnâyı gülâb içinde bezle ısladub veya ayva çekirdeğini ısladub lu ‘âbıyla agzının ve dilinin yarını sileler nâfi ‘ ola ve ba ‘zı kişilere şerbeti bezr-i katûnâ lu ‘âbıyla içüreler hâcet olursa ziyâde harâret vaktinde içüreler ve bu hummâ-yı muhrıkada souk suyu ne kadar gerekse içüreler sudan men ‘ itmeyeler ve gerü kalan ısıtmalarda dahi su içüreler safravîde ve demevîde hazret-i rasûl-i ekrem sallallahu-te ‘âlâ aleyhi ve sellem buyurur “el-hummâ feyhun min nâri cehenneme fe ebriduhâ bi ‘l-mâi” ya ‘ni “ısıtma bir yalıdır cehennem odundan su ile soudunuz “ deyu buyururlar pes ıssı hâr ısıtmalarda su içmek gerek meğher bir nîce yerde kim su münâsib degildir ol yerinde zıkr oluna nîce tabîb cahiller gördük âdem ilminde maraz-ı hârda hastayı sudan men idüb helâk ider ve ba ‘zı avretler dahi bilmezliginden hastayı sudan men ‘ iderler hatâ-yı mahzûr harâret-i garîzî nâri olur hasta zulümle helâk olur zinhâr sudan men ‘ itmeyeler”

¹⁰³⁶ YİŞ: Devamında “artık dutmaya ve çok ola kim mâddenin letâfeti sebebiyle bir nevbetden artık dutmaya bir nevbet ile geçe ve bâkî ısıtmalar der ile veyahûd ishâl-i safra ile geçe ammâ nabz azîm ve kavî ve muhtelif ola ve kârûre rengi kızıl ve nâri ve rakîk ola ve bu ısıtmanın harâreti ayrıık ısıtmalardan yandurucu ola” yer almaktadır.

¹⁰³⁷ YİŞ: Devamında ateşin başında meydana gelen üşümenin ve titremenin sebebi açıklandığı bölüm; “bilmek gerekdir kim üşütmek sebeb nedir kim ısıtmalar dutmaga başladığı vaktin peydâ olur ısıtma harâretidir kim balgamı bulur eridir ve cemî ‘ beden a ‘zalarına döker tâ ol balgam souklugunun üşümesi mahsûs olur ve sebeb oldur kim ısıtmadan önden egerçi balgam ola ânın souklugu mahsûs olmaya ve oldur kim ol rutûbet bedende sâkin ola ne bir hâlden bir hâle döne ve ne bir yerden vara ve her nesne kim bedende sâkin ola tenin eczâsı anın eczâsı ile imtizâc itmiş ola ve her iki nesne kim biri biriyle hayli turalar ikisinin ortasında biri biriyle hûy etmek ve müşâbehtek peydâ ola pes her gâh ki bu rutûbet bir hâlden bir hâle döne ve bir yerden bir yere hareket ide anın her cüzî kendü karargâhından deprene hareket idüb debrendügiyle heb kendü eczâsı cemî ‘ eczâyı tenile hav idüb mücâveretligi bozula ve bedende her cüz ol rutûbet cüz ‘inin souklugu kim anınla öğrenmemiş ola tuya ve üşüme mahsûs ola ve ditremek peydâ ola” yer almaktadır.

¹⁰³⁸ YİŞ: “ravent şarabı” bulunmamaktadır.

¹⁰³⁹ YİŞ: “teb-i gusaride gibi olur” bulunmamaktadır.

¹⁰⁴⁰ YİŞ: “şarâb-ı gül vireler şirhiştle” şeklindedir.

suyunda versinler.¹⁰⁴¹ İki dirhem sinir otu (asbgul) erik suyuna koysunlar ve şekerle versinler. Gıda [olarak] *müzevvere* (hastalar için hazırlanan her türlü etsiz gıda) versinler koruk suyundan veya siyah erik suyundan veya keşten veya demirhindi veya aşırı olgun zerdaliden veya keşkcudan (arpa keşkinden).¹⁰⁴² Eğer ateş ile baş ağrısı ve tasa olursa tabiatı yumuşak lavman¹⁰⁴³ ile veya şeker, menekşe ve mahmudeden yapılan bir fitil ile indirirler.

Teb-i gibb-ı halise ve şatru'l-gıbb.¹⁰⁴⁴ Ateşlerden bir türdür ki maddesi karışmış safra ve balgamdır. *Gıbb-ı halise* ve *gayr-ı halise* ve *şatru'l-gıbb* arasındaki fark şudur;¹⁰⁴⁵ şatru'l-gıbbın maddesi her ne kadar safra ve balgam olsa da her ikisi karışmış ve bir şey [birbirine] geçmiş değildir. Bu nedenle safra ateşi nöbeti ayrıdır balgam ateşi nöbeti ayrı. Safra hareketinin nöbeti olduğu gün ateş daha sıcaktır ve daha huzursuzdur. Balgam hareketinin nöbeti olan diğer gün ateş daha yavaştır.¹⁰⁴⁶ *Gıbb-ı gayri halise* ateşin maddesi de safra ve rutubettir fakat her ikisi karışmış ve birbirine geçmiştir, bu sebeple her birinin fiili ayrı değildir. Bazen balgam daha yoğun ve çok olur bazen daha ince ve daha az olur. Bazen olur ki safra balgamdan çoktur ve bazen olur ki safradan balgam çoktur ve bazen olur ki safra yanmıştır ve bazen olur ki

¹⁰⁴¹ YİŞ: Devamında; “ezeler süzeler suyuna kabından ve çekirdeğinden ayırılanmış hıyârşenber fülûsundan beş direm nâzik mizâc kişilere ve yedi direm miyâne olan mizâca ve kuvvetli kişiye on direm veya on iki dirhem veya dahi artık vireler ve dahi kuvvetli kişilere ezeler ve saruca yufkacık pulcagızların çıkaralar biraz gülâb katalar ve bir direm badem yağın ve biraz şeker katalar içüreler bir kaç kerre ishâl ide ve ısıtma koya tabîb olan kişi veya bir ehl-i ma‘rifet kişi nice maslahat görürse eyle ide kişi ola kim hıyârşenberi beş dirhemden dahi eksik vireler üç dirhem yâ dahi eksik götüremez mizâc ziyâdeye tahammül idemeye ve kişi ola kuvvetli muhkem mizâc ola on beş direm veya yigirmi direm vireler belki mahmûde katub vireler buçuk denk veya bir denk ve ba‘zı kişilere sırf gülâbla ezûb içireler ve eger şîrhişt ele girmezse yalnız terengübün kifâyet ider yâ on direm yâ dahi artık mizâca göre tasarruf ideler zinhâr ısıtmanın nevbeti gün müşhil vormeyeler hatâ-yı azîmdir hasta helâk olur ısıtma dutmadugu gün müşhil içüreler bu tarîkle ki zıkr olundu ve ba‘zı kişilere kim hıyârşenbere tahammül idemeyeler tatlu erügi eyü kaynadalar süzeler ve şeker katalar bezr-i katûnâ lu‘âbıyla karışdırub ve biraz gülâbla içüreler zinhâr bezr-i katûnâyı dögmeyeler döğicek agu olur âdemi helâk ider döğmeden gülâbla ısladub lu‘âbın alalar nâfi‘ ola (FAP: Temrihindi veya iki dirhem döğülmemiş bezr-i katuna erik suyuyla şekerle)” yer almaktadır.

¹⁰⁴² YİŞ: “gîdâ müzevvere vireler koruk suyundan veya kara erik suyundan veya temirhindî suyuyla cevâv bişüreler veya bu zıkr olınan suların birisiyle cevâv bişüreler eger öksürük bile ola ısıtma ile ekşilerden cevâva nesne katmayalar belki cevâva sebistân katalar yigirmi tane kadarı veya badem yağın katalar ele girürse veya badem südün çıkarub aşına katalar müfid ola” şeklindedir.

¹⁰⁴³ YİŞ: Arapçası kullanılmış; “hukne-i leyyine”

¹⁰⁴⁴ YİŞ: Başlıkta farklılık bulunmaktadır, Cürcanî’nin *Yâdgâr*’ında dipnotta belirtilen “ب” nüshası ile aynıdır, “gıbb-ı gayr-ı hâlisa ve şatru’l-gıbb” şeklindedir.

¹⁰⁴⁵ YİŞ: Belirtilen fark şu şekildedir: “fark gıbb-ı hâlisa ile şatru’l-gıbb ortasında oldur kim mâdde-i şatru’l-gıbb egerçi safra ve balgam ola Lâkin ikisi karışub bir nesne olmuş olmaya”

¹⁰⁴⁶ YİŞ: “irtesi kim balgam nevbeti ola anıl duta ve yavaş ve uzun duta”

yanmamıştır ve bazen olur ki her ikisi damarların içinde olur ve bazen damarların dışında olur. Bu sebeple mürekkep/karışık ateşlerin sayısı ve adı belli değildir. Bu iki türden birine *gıbb-ı halise* derler diğerine *şatru'l-gıbb*. Tedavisi de zordur. Bu ateşlerin tedavisinin doğru yolu şudur; tabiatı yumuşatmak tedbiri, kusmak tedbiri, idrar söktürme (idrar-ı bevl) tedbiri, gözenek (meşam) açma ve terletme tedbiri, bütün bu tedbirleri vücudu fazlalık maddelerden temizlemek, harareti yatıştırmak için yapsınlar ve kuvvetli istifrağı *nuzc* ortaya çıktıktan sonra yapsınlar ve ateşin hallerini kontrol etsinler, az olan maddenin galebese daha belirgin olur. Eğer hacet harareti teskin etmeden önce olursa sade sirkengubîn versinler veya soğuk buzurî versinler ve hararetin ölçüsüne göre şerbet yapsınlar. Tohumlulardan hindiba (kasni) tohumu ve bağboğan (küşus) tohumu, hindiba kökü, yapsınlar. Bu sirkengubîni tohumların suyu ile versinler. Eğer daha hacet olursa maddeyi içerisinde arpa keşki ve nohut ve rezene tohumu ve üzerlik (isfend) olan keşk-âbla vermek gerekir. Kuru çördük (zufa), nane, sümbül ve uygun olan şeyleri buyursunlar, tüketsinler, taze rezene suyunu versinler. Gülbeşekeri onda eritsinler, sade sirkengubîn ve buzuriyi, sirke ve baldan yapsınlar, koruk suyunu da bal ile yapsınlar. Gülbeşekeri sirkengubîn ile karıştırsınlar uygun olur, pelin otu şarabı da uygun olur. İçilecek şerbetin seçimi, ateşin durumu ve hararetin ölçüsüne ve rutubete göre yapılmalıdır. Her ne zaman ateşin maddesi *nuzc* belirtisi gösterir ve karurede iyi tortu görülürse istifrağı o vakit yapmak gerek. Şerbeti *sıyık/suyuk* şerbetidir. Sıyık/suyuk (karaderme) şerbetinin yapılışı: Yarım dirhem türbit, yarım dirhem çayır mantarı (garikun), yarım *dang* mahmudeyi (sakamunya)¹⁰⁴⁷ gülbeşeker ile karıştırsınlar veya gül şarabında eritip versinler. Eğer istifrağın daha kuvvetli olması istenirse hıyarşember macunu ve istifrağdan sonra gül kursu versinler. Hıyarşember macunu yapılışı; Hıyarşember macunu kuluncu açar ve ıssı mizaçta uygun olur. 40 dirhem türbit, kuru menekşe 20 dirhem, Hint tuzu ve meyan balı (rubbu's-sus) her birinden yedi dirhem, rezene tohumu, anason ve mastika her birinden 5 dirhem, hıyarşember pulları 100 dirhem, arpa şekeri (fanid) ve bal her birinden 100 dirhem alsınlar ve hepsini bir araya koysunlar, hıyarşember pullarını 5 *astar* inek yağı ile karıştırsınlar¹⁰⁴⁸ ve ilaçları dövüp onunla karıştırsınlar. Şerbeti badyan suyunda

¹⁰⁴⁷ YİŞ: Ölçülerde farklılık bulunmaktadır “*buçuk direm türbid ve iki denk gârîkûn ve buçuk denk mahmude*”

¹⁰⁴⁸ YİŞ: “*fânîdi ve balı erideler fülûs-ı hıyârşemberi bile ezeler pullarını (FAP:tülüfün içinden) ayırtlayalar ve otuz dirhem inek yağın katalar*”

yedi dirhemdir. Diğer nüsha; Ateş, sıcaklık ve kuruluk sahipleri için uygundur. Hıyarşember pulları 100 dirhem, kudret helvası, cavşir (şirhişt) ve şeker her birinden üç hıyarşember fanusu ölçüsü kadar¹⁰⁴⁹, kuru menekşe, türbit ve soyulmuş tatlı badem çekirdeği her birinden üç dirhem¹⁰⁵⁰, meyan kökü 15 dirhem, menekşe yağı ve badem yağı her birinden 12,5 dirhem, rezene tohumu, mastika, kızıl gül ve Çin ravendi her birinden beş dirhem, hindiba tohumu 10 dirhem, mahmude üç dirhem¹⁰⁵¹, hıyarşember pulları ve kudret helvası, cavşir (şirhişt) ve şeker alsınlar, hindiba suyunda ezsinler ve süzsünler ve kıvam alana kadar pişirsinler. İlaçları dövsün ve elesin badem yağı ve menekşe yağı ile yağlasınlar, hepsini birlikte karıştırınsınlar şerbeti üç dirhemden dört dirheme beş dirheme kadardır.

Gül kursunun yapılışı: Dövülüp elenmiş kızıl gül 10 dirhem, sümbül üç dirhem, zambak (süsen) beş dirhem, hıyar ve acur (hıyar-ı bad reng) ve hindiba tohumu her birinden dört dirhem, şerbeti bir *miskal* gülbeşeker ile. Diğer nüsha: Safra ve balgamın beraber olduğu yerde faydalıdır. 10 dirhem kızıl gül, bir dirhem mastika, iki dirhem sümbül ve hindiba tohumu beş dirhem alsınlar. Şerbeti bir *miskal* gülbeşekerle versinler fakat istifrağ ettirmeden önce kursu vermemek gerek.

Teb-i Balgamî: Bu ateşte titreme daha kuvvetli olur ve daha uzun sürer ve daha sıcak olur.¹⁰⁵² Maddesi cama benzer balgamdır ve ağız tadı nahoştur, mide ağzı zayıf olur ve iştahı gider, tasa ve mide bulantısı¹⁰⁵³ çoktur, bazen bayılma da olur, karuresi beyaz ve ince olur ve sonra kızıl ve koyu olur. Tedavisi: Önce birkaç gün aselî sirkengubîn versinler, keşk-âbda nohut, çördük (zufa), sater (geyik otu) ve rezeneyle pişirsinler ve versinler, sonra aselî sirkengubîni kusmayı buyursunlar, sıcak su ve

¹⁰⁴⁹ YİŞ: “her birinden otuz üçer dirhem” şeklindedir.

¹⁰⁵⁰ YİŞ: “her birinden otuzüçer dirhem cümlesi üçyüz direm olur” açıklaması yapılmıştır, ancak FAP nüshasında bulunmamaktadır.

¹⁰⁵¹ YİŞ: “mahmûde otuz dirhem” olarak verilmiştir.

¹⁰⁵² YİŞ: Devamında; “gâh ola kim hasta şöyle sana kim buz içindedir ve geç ıssı olur ve bu nev’ souk balgam galîzdan olur ve ânın alâmetleri her gâh ki harâret-i garîziyyeye balgam tabî’ati eser ide ve anda ufûnet peydâ ola tâ tabî’ati ola balgamî ısıtma tevellüd ola kim ana balgam-ı zücâcî dirler” yer almaktadır.

¹⁰⁵³ YİŞ: “ussı gitmek dahi ola”

kusmayı titreme başladığı durumda buyurmak gerekir¹⁰⁵⁴ ve kusmadan sonra gülbeşeker yarım dirhem mastika ve yarım dirhem anason ile versinler , tabiatı bu sufufla yumuşatsınlar: Dört *dang* türbit, bir dirhem mastika, bir *dang* zencefil, 10 dirhem şeker alsınlar, çok olsun balgamî ateşte lazımdır¹⁰⁵⁵ ve onun hafiflemesi görülmüş değildir. Bu ateşin tedavisinde, pişirici ve yumuşatıcı şerbetler verilemez ve onda yiğitlik yapmamak gerektir, korkulur ki madde latif olur ve dimağdan çıkar ve sersâm oluşur, özellikle eğer baş ağrısı (suda) olursa gülbeşekerden ve sirkengubinden kullanmamak gerekir. Eğer dimağ kuvvetli olursa acı elma ile istifrağ yapmak gerekir ve istifrağdan sonra maü'l-usul versinler.¹⁰⁵⁶

Teb-i Rubb': Nöbet günü, yemek ve şaraptan özellikle soğuk sudan korumak gerekir, kusturmak ateşin başlangıcında doğru olur.¹⁰⁵⁷ Ateşin olduğu gün hiç yemek vermesinler, ateşin olmadığı diğer/ertesi gün tavuk eti ile çorba versinler veya sağlıklı pişmiş et¹⁰⁵⁸ veya dereotu ve nohut versinler. Ateşin ertesi günü olan diğer gün etsiz *nohutabın* üstüne inek yağı veya cavşir (şirhişt) yağı ile yetinsinler veya yarım gün daha kimyon (zire) gibi veya içerisinde dövülmüş nohut olan bal veya şeker ile tatlandırılmış badem çekirdeği sütü ile [versinler]. Nöbet günü eğer çare yok ise gülbeşeker versinler veya sade sirkengubîn ile karıştırsınlar. Eğer gülbeşekerden önce kustururlarsa doğru olur¹⁰⁵⁹ ilacın kalanı balgamî ilacın ki gibidir.

¹⁰⁵⁴ YİŞ: Verilen tarifte sater bulunmamakta; “*cevâvî nohûdla ve râziyâne tohum ve zûfâyla pişüreler ve andan sonra ılıcak su ile ve sikencübîn-i aselî ile kusduralar*”

¹⁰⁵⁵ YİŞ: Devamında; “*ya 'ni bir düziye muttasıl ola ve bedeni üşüdüb ditremeye ve üşümesi zâhir olmaya hummâ-yı dıka benzer ola*” yer almaktadır.

¹⁰⁵⁶ YİŞ: “*İstifrağ*” yerine “*ishal*” kullanılmıştır, devamında; “*ve idrârü 'l-bevl mâü 'l-usûl ile ideler*” bulunmaktadır.

¹⁰⁵⁷ YİŞ: “*hâssa souk su kim katı ziyân eyler ve ısıtma günü kim dutmazdan önden ve dutmaga başladığı vakt kusmak savâb ola*”

¹⁰⁵⁸ YİŞ: “*koyun etiyle nohûd ve turak otu şorbasın vireler nâfi ' ola*”

¹⁰⁵⁹ YİŞ: Devamında “*ve eger hilt bişdüğinin eseri belürse kuvvetlü müşhil vermeyeler ve bu rub ' ısıtmasında bir eyü mücerreb ilâc vardır kim biz tekrâr tecrîbe itdik râst geldi gâvzebân didikleri ot kim Türkçe sığır dili dirler ânın suyunu gülâb gibi çıkaralar ki hayli çokça çıkaralar her gün otuzar kırkar dirhem kadarı yâ dahi artık biraz şeker katub on beş gün kadarı içeler allahu-te'âlânın fazlıyla koya ve eger gülâb gibi çıkarmaya kudret yetmezse sığır dili yapragını su ile kaynadalar ne kadar dilerlerse şöyle kim eyü müherrâ bişüreler süzeler andan sonra şeker yâ bal katub kıvâma getüreler her gün vâfir içeler evet bir kaç gün çokça mülâzemet idüb içeler tâ kim şifâ ola inşallâhu-te'âlâ **hâsiyyet-i kantariyûn** kantariyûn dirler bir kızıl çiçeklüce ot vardır ânın çiçegini dögeler bir tatlu nesne ile karışdırub ısıtma dutduğu vaktin yiyeleler kangı ısıtma gerekse hâsiyyetile fâ'ide idüb gidere ve bu kantariyûn meşhûr otdır ve ısıtma içün dahi meşhûr ve mücerrebdür iç ağrısıçün ve kan gıtdüğüçün dahi azıcık yimekle fâ'ide ider mücerrebdür ve dahi bâki ilâc-ı balgamı ısıtma ilâcı gibi ideler ve bu kantariyûn ısıtma dutduğu vaktin tütüzdüreler ısıtma koya mücerrebdür ve oglancıklar hastalığına kim*

3.4.2. İkinci Bab: Çiçek ve Kızamık hakkında

Çiçek (âbile) ve kızamık (hasbe) aynı cinstendir. Her ikisinin sebebi kanın kaynamasıdır. Fakat çiçeğin maddesi daha fazladır ve yaşlığa meyillidir. Kızamığın maddesi biraz daha azdır ve ¹⁰⁶⁰kuruluğa meyillidir. Bu sebeple kızamığın bezeleri daha küçük olur ve deriden yukarı kalkmış olmaz ve daha tehlikeli olur. Çünkü maddesi daha bozuk olur, çiçek ateşi ile sırt ağrısı, baş ağrısı ve tüm organlarda ağırlık olur. Uykuda korkar ve gözü kızarır, burnu ve damağı kaşınır öyle olur ki sesi tutulur.¹⁰⁶¹ Çiçek, beyaz ve sarı olur ve dağılmış halde, tehlikesiz olur. Özellikle eğer çabuk çıkar ve çabuk giderse ve yan yana olursa veya siyah olur ve göğüste ve karında çok olursa. Geç çıkar ve geç pişirse veya sürekli olursa kötü olur. Eğer önce çiçek çıkar ve sonra ateş olursa tehlikeli olur, eğer çiçek çıkar ve ateş hafiflerse kötü olur. Tedavisi: Her ne zaman şehirde çok kişi çiçek çıkarırsa diğerlerinin kan aldırması veya hacamat yaptırması gerekir, etten ve tatlıdan¹⁰⁶² sakınsınlar, tabiatı meyve suyu¹⁰⁶³ ile yumuşatsınlar. Çiçek çıkaran kişiler ev havasını mütedil yapmalıdır, bedenini kıyafetle örtsünler ve yudum yudum soğuk su versinler ki terlesin ve tabiata maddeyi defetmek için yardım etsin. Sandal, gül suyu, kafur koklatsınlar ve sirke ve gülsuyunu burnuna çektirsinler ki geçecek hava esintisini bağlamış olsun. Yaş kişniş suyunu nane ve sumak ile ekşi nar posası usaresi ile gülsuyunda ezilmiş mazu ile gülsuyunda çözülmüş sürme ile biraz kafur ile göze damlatsınlar.¹⁰⁶⁴ Eğer ses tutulacak olursa keçi boynuzu şarabı veya buzlu su ile gargara yapsınlar.¹⁰⁶⁵ Gıda [olarak] arpa kabuğu ve mercimek kabuğunu karıştırıp ekşi narda veya koruk suyunda pişirsinler ve biraz şeker ve *tafsil* koruk suyu ile veya sirke ile veya süt ile [versinler], badem çekirdeği ve arpa

arabca kitablarda ümmü's-sıbyân derler Sar'a nev'indendir kantariyûnı buhur itseler oglancıklar ol zahmetden halâs ola tecrîbe olunmuşdır fi'l-cümle cinn zahmetlerinin kangı nev'ine gerekse buhûr itmekle fâ'ide ide" yer almaktadır.

¹⁰⁶⁰ YİŞ: "safravî kandır kurulığa mâ'ildir"

¹⁰⁶¹ YİŞ: Birkaç belirti daha eklenmiştir; "göz kızıl olmak ve burun gicimek ve göz yaşarmak ve öksürük ve bogaz ağrısı ve nefes tarlığı ve âvâz tutulması ve süst olmak ola"

¹⁰⁶² YİŞ: "ıssı nesnelerden" ilave edilmiştir.

¹⁰⁶³ YİŞ: Meyve sularına örnekler verilmiştir; "erik ve enâr suyuyla ve bunların gib yemişler sularıyla tabî'atı telyîn ideler"

¹⁰⁶⁴ YİŞ: Devamında "gözde çiçek çıkmaya ve çiçek çıkarmış kimsenin ayağı tabanına hınnâ yaksalar elbetde gözinde çiçek çıkarmaya mücerrebdır ki hınnânın bu bâbda acâyib hâssiyyeti vardır evet her gece biraz zaman tabanına hınnâyı tekrâr yakalar tâ kim göz selâmetile kurtula inşâallâhu-te'âlâ" yer almaktadır.

¹⁰⁶⁵ YİŞ: Farklı bir tedavi belirtilmiştir: "ve eger âvâz tutulacak olursa tut şarabıyla gargara ideler .

keşkinden keşk-âb ve kabuğu soyulmuş mercimek [pişirsinler].¹⁰⁶⁶ Her ne zaman bir alamet belirir ve pişmeye başlarsa özellikle yedi gün sonra olan ve büyük olan, iğne ile altından yarsınlar ve suyunu çıkarsınlar ve yumuşak pamuk ile toplansınlar. Eğer çiçek suyla çok dolu olursa hastayı ezilmiş kırmızı gül veya darı unu ve arpa suyu üzerinde uyutsunlar, temizlenmiş yumuşak kum da uygun olur. Eğer kuruması geç olursa tuzlu sudan başka çare yoktur. Fakat iğne ile alttan yarılan yer ve derisi çizilen yerlere tuz değdirmesinler, tamamı pişmeyince tuzu uzak tutmak gerek. Doğrusu şudur ki kabuğu soyulmuş mercimek ve kırmızı gül ve yontulmuş ilgin ağacı¹⁰⁶⁷ suda kaynatsınlar ve içine tuz koysunlar, bir bezle o sudan damlatsınlar ve gerek olan yerlerin üzerine sürsünler. Eğer hararet kuvvetli olursa bir miktar kafur ve ezilmiş sandalı bu suda çözsünler ve eğer çiçek daha geç pişerse buğday kepeğini suda kaynatsınlar ve onun buharını elbisenin altından kendilerine göndersinler ve sıcak su içirsinler. Biraz yaş rezene, kuru incir ve bir miktar şekeri suda kaynatsınlar ve süzsünler, az az versinler. Eğer bir uzuvda yaraya döndüyse kırmızı gül, sabır ve günlük, anzerut ve iki kardeş kanı o yerin üstüne sürsünler.

Kızamıkta ise; sinir otu (asbgul) *luabı*, ayva çekirdeği *luabı luabları* daha fazla versinler. Duru keşk-âb, Hint karpuzu suyu, semizotu tohumu suyu ve koruk suyunu karıştırınlar ravent suyu ile veya ekşi nar suyu ile versinler şifa bulsunlar.¹⁰⁶⁸

¹⁰⁶⁶ YİŞ: Devamında “tafşîl demek mercimek aşına dirler kim sirke ile pişüreler veya bir gayrı ekşiyle pişüreler **ki ıstılâh-ı etebbâdır ve bu aşlarda dâ'im unnâbı bile pişüreler** ve eger bogazda **huşûnet ya'ni** irilecek ve öksürük olursa cevâva gülâbla şeker katalar ve kab gitmiş arpa ile kabsız mercimek pişüreler ve badem südün katalar **ekşiler katmayalar ve nîlüfer şarâbın unnâb suyuyla ezüb içüreler ve unnâbı aşında ve şerbetinde eksik etmeyeler ekser** (FAP: hep pişirdikleri aşa unnâbı katalar bile pişüreler) unnâbı kaynadub suyun içüreler ve eger çiçek tîz çıkmasa tabî'at taşar yâ def ' idüb bir uyardan çokça çıkarmak için inciri râzyâne ile kaynadub suyun içüreler tabî'at tanrı fermânıyla çiçeği taşra çıkara ve süd içmek gayet eyüdir çiçeği taşra çıkarır **lâkin zinhâr südü çok içürmeyeler iki üç def 'a içmek kifâyet ider taşra çıkarmak için ve südün bir hâssiyyeti dahi vardır ki kangı hultı bedende ziyâde bulursa ana müstahil olur ve dahi mümkündür kim ishâl eyleye çiçekde ve kızâmûkda ishâl katı muzırdır ziyân eyler belki helâk ider nîçeleri gördük ishâl olub öldi** (FAP: ishal olana süt vermeyeler dahi bilmek gerektir kim çiçekde ve hasbede ve kızamıkta ismak olmak mahmude değildir zinhar ishal olmaktan sakınalar) zîrâ havfdır kim içerüdeki a'zalarda çıka cigerde **ve öykende ve bogaz içinde ve mi'dede** ve yürekde ve dahi gayrı yerlerde çıka (FAP: helak ide) **ishâlden sakınmak gerek ishâl olıcak içeriye meyl eyler taşra çıkmaz lâkin** (FAP: meğer ki tabiatta) ziyâde kabz olsa kabzı açalar (FAP: ziyade ishal olmaya komayalar ki sakınalar) **kabz dahi ziyân eyler ve telyîn-i tabî'at câyizdir**” yer almaktadır.

¹⁰⁶⁷ YİŞ: “yılgun ağacını” şeklindedir.

¹⁰⁶⁸ YİŞ: “Ravent suyu ile” ve “şifa bulsunlar” bulunmamaktadır. Devamında “unnâb şarâb ve sandal şarâb muvâfıkdır ve ba'zı vakitte nîlüfer şarâb gayetde eyüdür ve bu iki zahmetde et aslı ve hayvânî nesneler hîc yemeyeler ve aşâ yag katub yemeyeler (FAP: ve dürtmeyeler) elbetde etden ve yağlu

3.5. Dördüncü Bölüm: Şişler, Yaralar ve Cerahatlar Hakkında

Bu bölüm beş babdır.¹⁰⁶⁹

3.5.1. Birinci Bab: Sıcak ve Soğuk Şişlik Hakkında

Sıcak şişlik kızıl olur ve yakıcıdır.¹⁰⁷⁰ Tedavisi: Kan aldırınlar ve hacamat yaptırınlar, pişmiş helile¹⁰⁷¹ veya menekşe kurslarıyla istifağ ettirsinler ve önce kırmızı ve beyaz sandal ile¹⁰⁷² ezilmiş it üzümü suyu sürsünler, sonra mamişa şiyaflı, kadın tuzluğu (huzaz), safran ve mür taze kişniş suyunda çözüp sürsünler, ardından arpa unu ile yaş kişniş suyunu dövüp sürsünler, eğer sert olacak olursa dövülmüş taze kişniş ile yağ¹⁰⁷³ üzerine koysunlar. Eğer sebebi yara ve kaza (çarpma/zedelenme) ise beyaz sandal ve safranı bire bir ezilmiş taze kişniş suyu ile sürsünler. Eğer yün parçasını gül yağı ile yağlayıp kullanır, üzerine koyarlarsa ağrı yerleşmez.

¹⁰⁷⁴Soğuk şişlik ağır olur ve rengi ten rengidir. Tedavisi. Göztaşını sirkede çözsünler ve o sirkeyi su ile karıştırınlar ve pamuğu onda ıslatsınlar, üzerine koyup bağlasınlar.¹⁰⁷⁵ Meşe (belut) odunu külü suyunu aynı şekilde kullanırlarsa faydalı olur ve balgam istifrağı tedbiri uygulansınlar.

nesneden ve hammâmdan sakınalar gayetde muzırdır meger ki za'af gâlib ola ve kızâmûkda bir mücerreb nesne vardır kızıl renklü ibrişîmden gömlek giydireler ivlâdî gibi ve kırmızı gibi kangısı olursa giydireler hâssiyyetile fâ'ide vire ve ba'zı vakitte ba'zı kişiye ishâl olmuycak kızâmûk taşra urmak için balile süd içüreler derhâl taşraya ura çıkara evet ishâlden sakınalar eger ishâl ziyâde olsa kabı soyulmuş arpaı kavuralar andan yumuşak dögeler mercimegle pişüreler ve nârdeng dögüb kaynadub suyun alalalar bile karışdıralar yiyeler ve şarâb-ı sandal ve şarâb-ı mersin münâsib ola" yer almaktadır.

¹⁰⁶⁹ YC: 15 bab olduğu yazmakta fakat 11 bab bulunmaktadır.

¹⁰⁷⁰ YİŞ: Bablar şeklinde verilmemiştir, devamında "ve katı ısı ve acır ola" bulunmaktadır.

¹⁰⁷¹ YİŞ: "veya meyveler sularıyla ishâl ideler" eklenmiştir.

¹⁰⁷² YİŞ: "ve fülfulü yumuşak dögülmüş it üzümü suyuyla ezeler dürteler ve gülâbla ezeler revâdır ve kaya korugu suyun dürtmek eyüdü" şeklindedir.

¹⁰⁷³ YİŞ: "gülyagıyla üzerine bağlayalar" şeklindedir.

¹⁰⁷⁴ YİŞ: Bu bölüm "balgamî ve souk şiş alâmeti" şeklinde seretan bahsinden sonra yazılmıştır.

¹⁰⁷⁵ YİŞ: Devamında "ve yağı tuzla ve asma külüyle karıştıralar dürteler" yer almaktadır.

Casibe şişliği katı olur¹⁰⁷⁶ ve seretan şişliğinin maddesi halis sevdadır. Öyle olur ki safra ve sevda karışmıştır ve ağrı ve yanma safra miktarı ile olur. Meme ve rahimde çok olur, hayada da olur ve bağırsakta da. Önce bir bakla kadar olur¹⁰⁷⁷ ve rengi koyudur. Tedavisi: Doğrusu odur ki aynı şekilde kalsın, artmasın ve yaraya dönmesin diye dikkat etsinler ve *ma'il-cübn* ile her birkaç günde haşlanmış küsküt vererek,¹⁰⁷⁸ sirkengubîn ile istifrağlar yaptırınsınlar, gerisini mâlihûlyâ ilacı [gibi] yapsınlar. Tabip tedbiri ve türbit ile itidali sağlasınlar. Asya taşı tozu, efsun taşı¹⁰⁷⁹ ve kurşun tozu kişniş suyunda faydalı olur.

3.5.2. İkinci Bab: Sıraca (Hûk) Hastalığı Tedavisi Hakkında

¹⁰⁸⁰ Ağır yemeklerden sakınsınlar ve az yesinler. *Diyahliyun* merhemî sürsünler. Eğer *diyahliyun* merheminin kuvvetini artırmak isterlerse süsen (irsâ) ve zift ve loğusa otu (zeravend) alsınlar, her birini birebir dövüp eleyip onunla karıştırınsınlar veya koyun dışkısı veya keçi dışkısı ve eşek hıyarı (kıssa'ül-hımar) kökü¹⁰⁸¹, bakla unu, arpa unu, acı badem içi, kırmızı mukl alsınlar her birinden birebir dövüp eleyip merhem ile karıştırınsınlar ve üzerine koysunlar. *Diyahliyun* merheminin yapılışı: İki evkiye ezilmiş doğal kurşun oksit (mürdeseng) alsınlar ve iki buçuk evkiye zeytinyağı¹⁰⁸² ile kazana koysunlar, hafif ateşte kepçe ile kaynatsınlar ve yağ siyaha dönene kadar yaksınlar ve doğal kurşun oksit (mürdeseng) koydukları vakit boy otu (hulbe) luabı ve keten tohumu luabı bir evkiye ve hatmi luabı bir evkiye alsınlar ve bu yağa eklesinler, karıştırınsınlar ve kıvam alana kadar yaksınlar, öyle ki eriyene kadar pişsin.¹⁰⁸³

¹⁰⁷⁶ YİŞ: “seretân ve şiş seretân bir şişdir kim anın çok budakları olur yengeç gibi ve lâkin seretân ola”

¹⁰⁷⁷ YİŞ: Devamında “sonra büyük olur” yer almaktadır.

¹⁰⁷⁸ YİŞ: “mâü'l-cübn ile ve aftûmûn ile her birkaç günde dört direm aftûmûn vireler sikencübîn ile ve bâkî ilâc mâlihulyâ ilâcın ideler”

¹⁰⁷⁹ YİŞ: “asya taşı tozu ve efsun taşı” bulunmamaktadır.

¹⁰⁸⁰ YİŞ: “hanâzîr kim Türkçe **oten** (FAP: ötin) kesme (?) dirler ve hunnâm dahi dirler” Cürcani’ni *Yâdgâr*’ında “hûk” başlığı ile verilmiş İbn Şerîf’te “hanâzîr” başlığı ile verilmiştir, Huffa-i Alai’de de “hanâzîr” şeklindedir.

¹⁰⁸¹ YİŞ: “Türkçe dölcek dibi derler” açıklaması yapılmıştır.

¹⁰⁸² YİŞ: Ölçü birimleri farklılık göstermektedir, “on direm mürdeseng otuz direm zeytyağıyla kaynadalar”

¹⁰⁸³ YİŞ: Devamında tecrübe edilmiş birkaç tarif verilmiştir, “bir ot vardır bu hanâzîr bâbında ve gayrı şişlerde dübeyli gib ve gayrı katı şişler gib kim sa'b olmuş ola hiçbir merhemle ve yakı ile pişmeye ve açılmaya ne kadar katı olursa ve kalın yer olursa döğüb eleyeler ve bal ile karıştırıp yakı ideler bir nîce

*Itrifil-i guddevi*¹⁰⁸⁴ faydalı olur. Yapılışı: 15 dirhem siyah helile, belile ve emlec ve türbit her birinden yedi dirhem, pelin otu 10 dirhem, eğreti otu (besfayec) ve lavanta (ustuhundus) ve sinameki her birinden beş dirhem, diş otu (şaytarac), zerumbed ve çayır mantarı her birinden üç dirhem, anason, mastika ve Afrika kakulesi (hayr-ı buva) ve karanfil¹⁰⁸⁵ her birinden iki dirhem, nişadır üç dirhem, beş dirhem kurutulmuş

def 'ada bişüre ve katisın yumuşatıb deşe ve agrısın giderüb râhat ide ve merhem yerine yine bunu balile dürteler veya yumurta sarusuyla karışdırub yakı ideler kurdı dahi var ise kurdın çıkarıb onulda ve bitüre hiçbir merheme dahi hâcet olmaya bu ota Türkçe akça ot dirler ve ba'zılar halîme dirler ve ba'zılar sultan otu dahi dirler ak ak uzun kökleri olur sinir gibi berk ve **muhkem ve lu'âblu olur kuruyacak döğmesi çetin** olur gec döğülür ve ebemgümeci gibi çiçeği olur küçürek kızılca bayırlarda ve **düz yerlerde dahi biter ve** yaprağı baş barmak (FAP: biş barmak yaprağı) gibi olur ve tohum hemân ebemgümeci tohum gibi olur ve biraz küçürek olur ve **budakları uzun olur âdem boyınca çıkar** (FAP: ne kadar) katı taş gibi şişler olursa bişirüb deşmekde lâ-nazîrdir **birkaç def 'ada fızcek deşmeyecek olursa melül yigirmi beş olub ümîd kesmemek gerek yakı itmek gerek ve ne ki ilâc etseler bundan yeg olmaz çok yakı etmekle taşı yumuşadub deşer ve ba'zılar südle kaynadalar döğdükden sonra ve ba'zılar yumurta sarusuyla karışdırırlar ol dahi acâyib fâ'ide ider tagıdır ve deşer bir yerde kim delük ola bunu kurudub döğeler eleyeler yumurta sarusuyla yogurular incecik fütül gib düzeler delüğe girecek kadarınca bir niçe def 'a böyle ideler ol yaranın dâ'iresinde irak yerlerden çeke ne kadar yaramaz mâddesi var ise akıdub salâha getirüb onulda hiçbir merheme ve bir cerrâha hâcet olmaya ve dahi bir yaranın agzı dutulsa şişi artsa ve agrısı katı ziyâde olsa bir yakıda veya iki def 'a yakı itmekle elbette agrısını giderüb râhat idüb yaranın agzını aç ve salâha getüre inşâallahü-te'âlâ bir dürlü mücerreb nesne dahi kim halk arasında meşhûrdur kim gözsiz sepet dedikleri canavarı bogazlayalar kanını hanâzîre dürteler fâ'ide ide ve beynisini gülyagıyla karışdırub hanâzîre dürteler ve kendüsünün içini arıdub haşlıyalar döğeler koyun etiyle bile köfte eyleyeler bişirüb yedüreler birisin yimekle hoş ola eger olmazsa birisin bir def 'a dahi yedüreler eger bir def'ada ve iki def'ada hoş olmazsa elbetde ve elbetde üçüncü def 'a yimekle hoş ola inşâallahu-te'âlâ hanâzîrin kurdun çıkarmaga bir gayet mücerreb nesne kim gerçektir hem âsândır hem kande gerekse ele girür tâze peynir kim tâzece sıkılmış ola ve agzı açılmış hanâzîrin agzına tâze peyniri bağlayalar bir sâ'at kadarı üzerinde tura andan gidereler birin dahi uralar anı dahi gidereler birin dahi uralar bir kaç def 'a böyle ideler tâ kurdı dökünince ve dökündüğü andan ma'lûm olur kim peynir üzerinde kurd çıkmaz olur eger tâze peyniri giceden irteye degin bağlasalar revâdır eger hanâzîrin agzı açılmamış olsa yukarıda zikr olunan merhem-i dâhilyûn ile yakı idüb açalar veya akça ot ile ve balile yakı idüb açalar andan peynir ile kurdun çıkaralar nâfi' ola inşâallahü-te'âlâ bir dürlü dahi mücerreb kim hiç hilâf itmeye kırk çarşanba gün (FAP: her ayın ilk Çarşambasında) bir direm nuşâdurı döğeler rufadan yumurta ile **karışdırıb** yiyeler şifâ ola bir dürlü mücerreb nesne dahi kim peygamber çiçeği dirler bir ot olur topalaga benzer anı döğeler her gün bal ile veya ta'âm ile veya yumurta ile karışdırub yiyeler günde üç direm dört direm kadarı dahi ziyâde yeseler revâdır iki ay veya üç ay kadarı mülâzemet idüb yiyeler yigirmi beş yıllık ve otuz yıllık hanâzîri giderir bir dürlü mücerreb nesne kim kazub yerden çıkarmagile hunnâm kuruya gide otun kesme dediklerine sebep budır ayın ilk çarşanba gün gâfet dedikleri ot kim Türkçe kuzu butrağı dirler ol otu çevresinden kazalar şöyle kim kökünü kırmayalar kökü kesilmeye tamâm köküyle çıkaralar bir yüce yere asa koyalar kim zâyi' olmaya kurıya ol kişinin niyetine kim hanâzîri ola ol otcagız kurudukca ol kişinin hunnâmi kuruya gide bi-iznillâhi-te'âlâ bir dürlü mücerreb nesne dahi kim kazıyub çıkarmagla hanâzîr kurıya gide sığır dili dedikleri otu çevresinde kazalar şöyle kim kökü **kesilmeye ve kökü kopmadan** bir kedinin veya bir itin boynına ipile bağlayalar **şöyle kim kök üzülmeden eyü kazmış olalar bu üslûb üzere kediye yâ ite** çıkardalar ve kökün yerine **tâze** (FAP: pare) süd dökeler ve **üzerine od yakalar** (FAP: ol çıkardıkları) ve sığır dilini köküyle bir çölmege koyub asa koyalar tâ kim kurıya ve hunnâm dahi kurıya inşâallahü-te'âlâ bir dürlü dahi ev yılanın yakalar külünü zeytyagıyla karışdırılar hunnâma dürteler tahlîl ide gidere mücerrebdır ve sahîhdir"**

¹⁰⁸⁴ YİŞ: "ıtrifil-i gudedî (FAP: adedi)" şeklinde yazılmıştır.

¹⁰⁸⁵ YİŞ: İlâveten "sünbül ve kurfe" yer almaktadır.

koyun boynu bezi (gudde) saf bal ile karıştırırsınlar ve şerbet beş dirhemdir.¹⁰⁸⁶ Eğer bu kurutulmuş dövülmüş ve elenmiş bezlerden her sabah yarım dirhemi yarım dirhem tarçın ve bir miktar şeker ile yerlerse faydalı olur.¹⁰⁸⁷

¹⁰⁸⁶ YİŞ: Tarifte farklılık bulunmaktadır; “koyun boynunda olan bezleri kurudalar ve dögeler beş direm ola bu mezkûr edviyyelere katarlar ve sâ’îr edviyyeleri dögüb eleyeler ve üç ağırlı mukavvem balile karışdırub ma’cûn ideler şerbet beş direm ola yiyyeler” şeklindedir.

¹⁰⁸⁷ YİŞ: Devamında “ve eger bir direm bu kurumuş bezden ve bir direm dârçînîden şekerle bile yeseler dahi nefîs ola ve fâ’ide ide bir dürlü acâyib mücerreb nesne kim misli yokdur ve sahîhdür nîçe nîçe kimesneleri bi-iznillahi-te’âlâ ıslâh itmişdir budur yigirmi dirhem mürdeseng ve on direm Aksıçanotu ve beş direm kalem-i jengâr bunları yumşak dögeler şöyle kim gubâr ola andan agzı açılmış ve cerâhat olmuş hanâzîre eger fitil girmelü ise yaranın agzına göre panbukdan fitil düzeler ve ol fitili ağızyâr ile ya’ni tükürükle nemlice ideler ve bu dögülmüş edviyyeye bulaşduralar ve yârenin delüğine sokalar ve üzerine bir pâre panbugu yassıca idüb tükürük dürtüb nemlice ideler edviyyeden üzerine ekeler ve fitil üzerine yâreye yapışduralar koyalar üç gün tura gayet acıdır kendü kopınca sabır ideler üç def ‘a veya dört def ‘a tamâm hoş ola eger kalın yerde ise cerâhat edviyyeden çokça ekeler ve eger cerâhat boynında ve göğüsde ise ve gayrı yufka yerde ise edviyyeden azrak ekeler yumru yumru etin çıkara ve düşüre salâha getürüb onulda ve eger cerâhat delik degilse agzı açık yara ise cerâhata göre panbuga ağızyârın dürtüb nemlice idüb üzerine edviyyeden eküb yapışduralar kendü kopınca sabır ideler eger ayru ayru dedigimiz gibi edviyyei panbugile yapışdıra kurtçagızları bir bir düşüre çıkara salâha getüre ve Aksıçanotunu sekiz direm iderse revadır tecribe idicek ârif olan kişi bilür ve anlar nîçe itmek gerek ve ne itmek gerek tecribe bunu gösterir ma’lûm olur kendü kopmayınca koparmamak gerek muhkem yapışur ve sonra çürük etlerini düşürür ziyânsız salâha getürür mürdeseng sıçan otunun muslihidir korkmamak gerek katı çok ekmek gerek ve edviyyeyi yerine göre ve âdemîsine göre ve kuvvetine göre yir ola kim çok ekeler ve çok yir ola kim az ekeler gayet eyü ilâcdır hor bakmayalar ve acele edüb uyumayalar yâb yâb te’ennî ile ilâc ideler eger hanâzîrin agzı açılmış olmasa yukarıda zikr etdiğimiz akça otile yakı idüb açalar andan böyle ilâc ideler nâfi’ ola inşallâhute’âlâ ve bir dürlü tecribe dahi kim dâyim tecribe iderdik rast gelürdi sıvanmış evden kim taşra yanından sıvanmış ola ve kible tarafından veya gün doğusu tarafından ola bogunlca samanı dedigimiz gibi divarlardan koparalar eyücesinden ve iricesinden şöyle kim bogununun bir yanına bir uzunca çöpçegiz saplayalar süpürge çöpünden ve ol bir yanından bogundan ziyâdecesini gidereler şöyle kim hemân ucında saman bogunu kala ve andan ol çöbçegze yapışub saman bogunu oda degüreler tâ kim yanub kızara ve andan açılmamış hanâzîrin üzerine degüreler bu yanmış eski saman bogunu tâ kim daglanur gibi ola ve karaca ola üzeri açıla ve bunu iden nesne yememiş aç ola ve her sabah üç bogunlca saman bogunuyla daglayub belinledeler ya’ni korkudalar üç gün birbiri ardınca böyle ideler evet hanâzîr yeni ola açılmış olmaya ve evvel çıkub belüren hanâzîrin üzerine ideler üç günden sonra yâb yâb eksilmeğe başlaya tamâm gidere gayrı belürmeye evet alma gibi havuc ve balık ve yogurd ve kaymak ve sığır eti ve keçi eti bunun gibi nesnelerden yemeyeler tâ kim gene belürmeye ve samana süpürge çöpi sokdıkları el yanmamakdan ötüdür dokuz tane samanın bogunuyla daglayalar ve daglarken her dagladıkda kefâret budur bununla gider deyeler efsûnı gibidir samanın böyle demek ve ba’zı hanâzîrin üzerine sülük urmakla yaramaz kanın sülük sorub gidermekle def ‘olub hoş oldu ve ba’zı kişiler bellût ağacının külünden tuz çıkarırlar şöyle kim çokça su ile bellût külünü ısladırlar bir gice turur ve andan süzerler yine ol suya kül katub bir gün dahi ısladırlar külü tekrârca ısladub kuvvetlü suyun alırlar suyu sâfi idüb turuldub süzeler külün giderüb atalar suyun kaynadalar şol kadar kim tuz hâsıl ola büre gibi olur ol tuzı eski yaralara ve hanâzîre ekerler tamâm onuldur hoş ider lâkin şöyle acıdır ki vafsa gelmez zinhâr ve zinhâr oglancıklara ve za’îf kişilere itmeyeler tahammül idemez agrısından helâk olur büyük ve kuvvetlü kişilerin ellerin bağlayub ideler kime ki iderlerse gayet müşkildir evet hoş olur mücerrebdür ammâ degme kişilere itmeyeler meger Türklere ve kuvvetlü gürbüz kişilere ideler ve bir dürlü mücerreb nesne kim hiç hilâf itmek olmaz hoş olur adem kafasından azıcık mercimek kadarınca yedüreler üç def ‘a birbiri ardınca inşallâhu-te’âlâ şifâ bula evet müsliman kafasından itmeyeler eski kâfirlerin kabrinden çıkarub ideler ve azıcık yedüreler zîrâ bengi ider ve akla katı ziyân eyler bozacılar bozaya katarlarımı ziyâde dutmak için tahkîkdir ve mücerrebdür”

3.5.3. Üçüncü Bab: Veba (Taun), Dolama (Dâhis), Çıban (Dummel) ve Kurdeşen (Şera) Hakkında

Veba (Taun): Sıcak şişliktir ve yumuşak ve nazik yerlerde ortaya çıkar.¹⁰⁸⁸ Rengi siyahtır veya menekşe veya yeşile döner ve yanma ile olur. Hafakan ve bayılmaya neden olur. Tedavisi: Kalbi sandal şarabı, kuzukulağı şarabı ve kafur kursu ile kuvvetlendirmelidir.¹⁰⁸⁹ O yeri çizsinler ve kanı yavaş yavaş kupa ile çıkarsınlar. Hiç soğuk merhem kullanmasınlar.¹⁰⁹⁰ *Ferid* (benzersiz) denen taun kan iltihabından yükselir veya havanın kokuşmasından yükselir¹⁰⁹¹ ve o başa yakın uzuvda ortaya çıkarsa öldürücüdür ve iltihabı artar ise de helak edicidir. Tedavisi havayı boşaltmakla olur. Bir dirhem ezilmiş Hint kamışı (tebaşir) ile ekşi ve tatlı nar suyu birkaç gün versinler çok faydası olur. Onun etrafına Ermeni kilini sirke de eritip sürmek gerekir, öyle ki hiç kuru olmamalı veya dağınık olmamalı. Onun sıvısının çıkıp diğer yerlere bulaşmaması için kontrol edilmelidir çünkü diğer yerlere gelir. Diğer kişiler çevresinden uzak olsunlar çünkü hastalık bulaşıcıdır.¹⁰⁹²

¹⁰⁸⁸ YİŞ: Çıktığı yerler detaylandırılmıştır; “kulak ardında ve koltuklarda ve budlarda çıkar ve gayrı yerde dahi çıkar lâkin ekseri bu üç yerlerde çıkar”

¹⁰⁸⁹ YİŞ: Kalbi kuvvetlendirmek için verilmesi tavsiye edilenler farklılık göstermektedir, “şarâb-ı sandal ile ve şarâb-ı turunc ile ve şarâb-ı limon ile ve kurs-ı kâfûr ile” devamında tecrübe edilmiş farklı yöntemler ilave edilmiştir, “ve kil-i Ermenî yemek çıkarmazdan önden gayet eyüdüdür lâkin her gün muttasıl yemek gerek şart oldur *tabîbler katında şûrb-i hamr* iden kişi *olursa* her gün çıkarmazdan önden kil-i Ermenî yiye ve şarâbla gül suyun *memzûc idûb* içe ve eger şarâb içmez kişi *olursa* kil-i Ermenî gülâbla her gün içe ve eger kil-i Ermenî *dögüb şekerle karışdırub yese üzerine gülâb içse revâdır ve eger kil-i Ermenî pâre pâre çiyneyüb yese üzerine gülâb içse câyızdır* kaun ve karpuz ve yogurd ve kaymak ve süd yemeye ve hammâma girmeye bunlar gayet muzırdır *ihtrâz ideler* ve ekşiler yiyeler sumâk ve nârdenk ve limon suyu ve sirke ve Temirhindî ve unnâb bunlardan yiyeler ve turunc-ı akrepî didikleri *ot kim bayırlarda biter bi-aynihi akrepe benzer saru çiçeği olur benefşe yaprağı gibi yaprağı olur vaktinde benefşeye sar‘arlar ol turunc-ı akrepinin bütünce kökünü* ev kapısı ardında asa koyalar ol evde olan kişiler tâ‘ûn çıkarmayalar (FAP: Kil-i Ermeni yemek ve bu dervenc evde asa koymak) mücerrebdir bizim tecribemiz yetişmiştir ve oglancıklar tâ‘ûnuna fil kemüğinden bir pârecik boyunlarına asa koyalar tâ‘ûn çıkarmayalar inşallâhu-te‘âlâ sığırlar tâ‘ûn çıkarır olsa fil kemüğün kara bizle birisinin boynuna bağlayalar tâ‘ûn sığırlardan def ‘ola biiznillâhi-te‘âlâ ve evde her gün koyın kemüğün yakmak mücerrebdir ol eve tâ‘ûn girmez”

¹⁰⁹⁰ YİŞ: Devamında “zîra souk nesne içeriye döndürür havf olur kim a‘zâ-yı re‘ise yetişe içeri dönmekle helâkide ve ba‘zılar Kil-i Ermenî gülâbla dürtmege revâ görmüşler hâssiyetile fâ‘ide ider ziyân itmez dirler dâhilyûn merheminden yegrek nesne olsa olmaz gayet nefis ilâcdır muhallildir taşra çeker tâ‘ûnün mâddesini kim resmdir ya‘ni agudır eger râdi’ nesne dürteler üzerine souklardan havfdır kim içeri kalbe vara kim kalb yürekde ve dimaga vara kim a‘zâ-i re‘iselerdir helâk ide pes dâhilyûn dürtmek eyü ilâc olduğu budur kim yâ tahlil idûb tagıdır yâ pişür akıdır ikisi dahi matlûbdır veyahûd” yer almaktadır.

¹⁰⁹¹ YİŞ: Bu cümle bulunmamaktadır.

¹⁰⁹² YİŞ: Bulaşıcılık konusu yer almamaktadır, devamında taun tedavisi için farklı yöntemler belirtmiştir; “belürdiginleyin kazan dibinden veya çölmek dibinden parmak ile kara alub ıssıcakla tâ‘ûn üzerine dürteler fâ‘ide ide ve bir mücerreb nesne dahi kim mısır sultanının kızına bir kişi itmiş ol

Dâhis (dolama) şişliği tırnak kökünde ortaya çıkar.¹⁰⁹³ Tedavisi: Önce kan aldırınlar ve ban otu (bezri'l-benc) tohumu ve afyonu ezip sirke ile çözüp sürsünler. Sinir otunu (asbgul) sirke ile ıslatıp üstüne koysunlar ve her saat soğuk su ile ıslatsınlar ve her gün eğer parmak soğuk suda olursa doğru olur ve eğer bu yolla dinmezse parmağı ısıtılmış gül yağı¹⁰⁹⁴ ile yapsınlar.

Dummel (çıban)¹⁰⁹⁵ kan aldırıp hacamat yapsınlar ve pişmiş helile ile istifrağ etsinler. Daha az ve daha hafif yemek işe yarar. Önce sinir otunu (asbgul) sirke ile ıslatıp üzerine koysunlar ve nar kabuğunu dövüp eleyip mum ile karıştırınlar sonra pişirici ilaçları üzerine koysunlar. Kuru ekmek gibi (şeyleri) yağ ile pişirip hardalı kuru incir ile dövüp keten yağına karıştırınlar¹⁰⁹⁶ ve boy otu (hulbe) tohumunu hurma ile dövüp incir sütü ile karıştırınlar veya hurma sütü ve nergis soğanı bal ve yağ ile karıştırınlar ve keten tohumunu dövüp güvercin dışkısı ve ekşi hamurla karıştırıp üzerine koysunlar. Lahana yaprağını beze sarsınlar ve hafif ateşe pişinceye kadar

kız halâs bulmuş andan sonra meşhûr oldu hayli kişiler tecrîbe itdiler halâs buldılar çakmak taşını gayet kızduralar od üzerinde andan bir bez içine koyalar ıssı iken tâ'ûnın üzerine bez ile degüreler **korkudalar şöyle kim** belinleye **taglanmak ma'nîciği hâsıl ola üç def** 'a biri biri ardınca ideler tâ'ûndan halâs olub selâmet ola bi iznillâhi-te'âlâ ve deşt ikliminde çerkes tarafında bir kâ'ide vardır kaçan bir kişi tâ'ûn çıkarsa bir nice sogulcan tâ'ûn üzerine korlar ve üzerlerine bir nesne bağlarlar şöyle kim tagilub üzerinden düşmeye bir sâ'at ve iki sâ'at kadarı korlar turur andan açarlar eger sogulcanlar ölmüş olursa tahkîk iderler ki tâ'ûn çıkaran kişi ölmez kurtulur ilâc iderler hoş olur ve eger sogulcanlar ölmezse tahkîk kurtulmaz ölür dirlermiş bu dahi anların katında bir kâ'idedir ve ba'zılar tâ'ûn belürdiği gibi üzerine sülûk ururlar ol yaramaz kanı çeker alur agusı içerüye varmaz halâs olur bi-fermân-ı hüddâ'yı-te'âlâ ve ba'zı tabîbler tâ'ûn eyyâmında çıkarmamış kişilere emr iderdi kan aldurırlardı ardınca derhâl buzlu su ile sikencübîn-i sükkerî ezûb içürürdi gayet fâ'ide iderdi ve tâ'ûn şerrinden emîn olurdu ve dahi hayırlı ilâc oldur kim fakîrlere ve yetümlere hayırlar ve ihsânlar ve sadakalar ideler tâ kim hakk-te'âlâ kazaları sava ve ömri ziyâde ide nite kim resûl-i ekrem sallallâhute' âlâ aleyhi ve sellem buyurur "lâ yereddü'l-kazâe ille'd-du'âe ve lâ yezîdu fi'lömri ille'l-birru" ya'ni "kazâi nesne red eylemez illâ du'â redd eyler ve ömri nesne ziyâde eylemez illâ eyülük ziyâde eyler" pes hayırlı ol imiş kim eyülük ideler ve ihsân ideler hayır du'â alalar tâ kim kazâi hakk-te'âlâ eyleye ve ömri ziyâde ide inşâallahü-te'âlâ"

¹⁰⁹³ YİŞ: Açıklama yapılmıştır; "Türkçe kurlagan dirler"

¹⁰⁹⁴ YİŞ: Gül yağı yerine "tereyağı" ile tedaviden bahsedilmekte, devamında "sâ yagını ıssı eyleyeler parmağı içine koyalar biraz tura fâ'ide ide ve eger bir pâre zift ısıcak idüb yapışduralar irinlendüre sonra igne ucıyla deleler irini aka hoş ola ve irini akdıktan sonra su kapdırmaktan sakınalar ammâ hammâm fâ'ide ide" yer almaktadır.

¹⁰⁹⁵ YİŞ: "çibân kim arabça dümmül dirler" eklenmiştir.

¹⁰⁹⁶ YİŞ: "hardalı kuru incirle ve bezirle karışdırıp yakı ideler"

koysunlar. Sonra onu eski inek yağıyla ezsinler ve merhem yapsınlar ve üzerine koysunlar.¹⁰⁹⁷

Şera (kurdeşen)¹⁰⁹⁸; kan veya safra veya tuzlu balgam çokluğundan olur. Kandan olanı safravi olur kızıldır, gündüz çoğalır. Tuzlu balgamdan olanı gece çoğalır veya günün sonunda beyazlaşır. Kandan olanın tedavisi: Koruk suyu içsinler ve de koruk suyu sürsünler¹⁰⁹⁹. Her ne zaman sakinleşirse kan aldırınsınlar ve tabiatı meyve suyu ile yumuşatsınlar.¹¹⁰⁰ Ekşi ayran ve nar suyu ve kafur kursu versinler ve eğer uzarsa iki dirhem sarı helile, bir *miskal eyaric-i faykarayı* sirkengubîn ile karıştırıp versinler. Eğer balgamî ise önce kan aldırınsınlar, sonra tabiatı gülbeşeker müşhili veya su yoncasi (ıtrıfil) müşhili ile indirsınlar uygun olur. *Eyaric-i faykara*¹¹⁰¹ ve türbit ve çayır mantarı ve küsküt ve Hint tuzu ve acı elmayı (hanzal) birleştirsınlar ve versinler faydalıdır ve maden suyu¹¹⁰² ile hamam fayda verir.

¹⁰⁹⁷ YİŞ: Devamında; “*eger katır kuyruğı didikleri otun tohumundan [236a] kim hammâmlarda süpürge iderler ve evlerde dahi süpürge iderler taşlu bayırlarda biter saru çiçeği ve incecik uzun budakları olur ve berk olur degme kerret onmaz ve ağaçdır yaprağı az olur ve incecik olur ve tohumları gılâf içinde olur çeşme-zen şeküllüce değirmice tohumu olur her sabah üç gün biri biri ardınca yedişer tane yudalar çibân def ‘ola artık çıkmaya bi-iznillâhi-te‘âlâ ve eger sûre-i şu‘arâyı ki ta sin mim sûresidir anı tamâm yazalar götüreler çibân çıkmaya def ‘ola mücerrebdır ve eger yedi tane uvacık taşcagızları her birisini çibânların üzerine süreler şöyle kim ol çibânları cerâhatine bulaşa andan bir büyük taş altına koyalar ol taşcagızları çibân def ‘ola ayrık çıkmaya*” yer almaktadır.

¹⁰⁹⁸ YİŞ: Bir başlık verilerek yazılmış, “*Fasl-ı fî beyânı ‘şerâ*” devamında “*Şerâ deyü Türkçe kurdeşeni dirler*” yer almaktadır.

¹⁰⁹⁹ YİŞ: “*koruk suyu sürsünler*” şeklindedir.

¹¹⁰⁰ YİŞ: Devamında “*ve cevâv yiyeler temür hindiyle ve erik ve zerdâli suyun içeler ve her vakit ki sân ola kan alduralar ve tabî‘ati yemişler suyuyla telyîn ideler kim mâü‘l-fevâkih dirler kitablarda ve ekşi ayran ve enâr suyun içüreler ve kurs-ı kâfûr vireler*” yer almaktadır.

¹¹⁰¹ YİŞ: “*ya ‘ni gülbeşekere türbid (FAP: katarlar vireler ishal ideler faide ide ve eyaric-i faykara ve türbid) ve gârikûn ve aftîmûn ve kara tuz ve şâhm-ı hanzâl bunlardan terkîb ideler vireler nâfi‘ ola*” şeklindedir.

¹¹⁰² YİŞ: “*maden suyu ile*” bulunmamaktadır.

3.5.4. Dördüncü Bab: Egzama (Nemle), Yılancık (Humre), Ateş-i Parsî ve İsilik (Gaverse) Hakkında

¹¹⁰³ Nemle (egzama); kabarcık parçaları olur ve birbirine bağlanmış ve geniş olur, yanma ve kaşıntı olur. Öyle olur ki (bazen) tek bir kabarcık olur. Humre¹¹⁰⁴ (yılancık); kabarcıklardan oluşur. Issı ve yakıcı ve çabuk siyahlaşır ve sıvısı azdır. Ateş-i parsi;¹¹⁰⁵ içi su dolu kabarcıklardan oluşur, kaşıntı ve yangı ile olur. Gaverse (isilik); kabarcık parçalarından oluşur.¹¹⁰⁶

Tedavisi: Birbirine yakındır. Önce safra sakinleştirilmelidir, koruk suyu¹¹⁰⁷ ve ekşi tatlı nar suyu ve cavşirle (şirhişt) istifrağ ettirsinler,¹¹⁰⁸ sonra kırmızı sandal ve *fufal* ve *mamişa* fitili ve Ermeni kili ve beyaz kurşun tozu kişniş suyu ve hindiba (kasni) suyu ve it üzümü suyu, marul tohumu (kuk) suyu ve gülsuyu, biraz sirke ile tıla yapsınlar.¹¹⁰⁹ Humreye (yılancık/eripizel) istifrağ ve kan almadan sonra, ekşi nar alsınlar kabuğu, içi ve çekirdeği ile sirkede kaynatsınlar ve yumuşak ezsinler ve beze sürüp üzerine koysunlar. Bir gün bir gece 3 kez yenilesinler.¹¹¹⁰ Gaverseyi (isilik) de

¹¹⁰³ YİŞ: Başlık şeklinde verişmiştir, “Fasl-ı fî beyân-ı nemle ve cemre ve âteşpâresi ve gâverse”

¹¹⁰⁴ YİŞ: “cemre harf-i cimle”

¹¹⁰⁵ YİŞ: “âteşpâresi” olarak geçmektedir.

¹¹⁰⁶ YİŞ: “gâverse uvacık kabarcıklar ola ve katı ola”

¹¹⁰⁷ YİŞ: “andan sonra kan alduralar ve andan matbûh helile vireler sarı helile ile ve”

¹¹⁰⁸ YİŞ: Devamında “enâr suyuyla ve şirhişt ve terengübîn ve şeker ezüb vireler ishâl itdireler”

¹¹⁰⁹ YİŞ: “kızıl sandal ve fülful ve şâf ve mâmişâ ve kalı isfidâc ve kil-i Ermenî bunları yaş kişniş suyuyla veya kâsnî suyuyla ve it üzümü suyuyla ve marul suyuyla ve gülâbla ve sirke ile bunlardan kangısıyla olursa karışdıralar tıla ideler nâfi' ola ve kaya korugu suyu nâfi' ola” şeklindedir.

¹¹¹⁰ YİŞ: Devamında “sinirlice ot yapragını dögeler üzerine yakı ideler tekrâr fâ'ide ide ve kil-i Ermenî dögeler gülâbla veya sirke ile ezeler dürteler bir kaç kerre nâfi' ola söyündüre”, devamında harre ve cemrenin farkları, ilaçları eklenmiştir; “harre harf-i hâ ile ısırgu didikleri kızıl şişdir ne yerde gerekse insanın a'zasında çıkar belüricek kızarır ısıtması olur gayet kızardır bedeni veya ditredür cerre harf-i cimle kabarcıktır kim göyündürmeye dahi derler yayılır ya'ni bazı vakitte dört yanını ve çevrelerini yer kabarcığa bir eyü mücerreb nesne oldur kim kabarcığın çevresine mikdârınca hamûrden bir halka ideler üzerine koyalar şöyle kim halka sag yerde ola kabarcık tamâm ortada peydâ ola söğüt ağacının kabı külünü kabarcık üzerine toldıralar ve bağlayalar kabarcığı söyündüre şöyle kim hiçbir gayri devâya hâcet olmaya lâkin eski kurumuş söğüt ağacını gerekdir ve kalın kabından olsa yegdîr yogun söğüt ağacının kabını yakalar külünü kabarcıkda isti'mâl ideler ba'zı vakitte ba'zı kişiye ebemgümeci yapragını kaynadub üzerine tekrâr bağlayalar söyündüre ve ba'zı kişilere labada yapragını bağlamagla gayet fâ'ide itdi ve harre kim ısırgudur kabarcıksız kızıl şişdir ilâc kan alduralar ve ishâl-i safra ideler hıyârşenbe ile ve erik suyuyla ve Temirhindî ile unnâb ve erik ve zerdâli bunları kaynadub dâyim suyun içeler ve cevâv vireler ve şarâb-ı nîlûfer ve şarâb-ı sandal ve şarâb-ı temirhindî içeler ve hammâma girmeyeler ve et yemeyeler ve karpuz suyun içeler ve zinhar kaun yemeyeler ve zaif kişiye kan aldurmıyalar souk yimekle ve souklar içmekle maksûd hâsıl ola yagmayalar ne kadar gerekse souk su içeler” bulunmaktadır.

bu şekilde tedavi etsinler fakat istifragı pişmiş Kabil helilesi ile yapsınlar ve türbitten ve küskütten boş koymasınlar. ¹¹¹¹

3.5.5. Beşinci Bab: Uyuz (Ger), Kaşıntı (Hareş), Safe ve Şirine Hakkında

¹¹¹²Kuru uyuz sahibine tatlı su ile banyo ve pancar suyu ile yıkamak ve nohut unu¹¹¹³ fayda verir. Kan aldırılmalı ve müşhil içilmelidir. Itrifil ve şahterec kullansınlar. Yapılışı: Kabil helilesi 30 dirhem, belile ve emlec her birinden 20 dirhem, sinameki 20 dirhem, şahterec 30 dirhem, Çin raventi ve ılgın çöpü¹¹¹⁴ her birinden 10 dirhem dövsünler ve pişirsınlar, badem yağı ile yağlasınlar ve kişniş¹¹¹⁵ ile karıştırsınlar. Şerbeti dört dirhem veya beş dirhem.

Uyuz ve kaşıntısı olanlara faydalı Bermekî¹¹¹⁶ kursu yapılışı: Helile, belile, emlec ve soyulmuş Kabil pirinci her birinden bir ölçü ve beyaz türbit iki ölçü ve arpa şekeri ile kıvama getirsinler. İlaçları onunla karıştırsınlar, şerbeti 3 dirhem ve istifrag için 10 dirhem, kuru uyuz sahibine istifrag etmek için mai'l-cübn daha uygundur, kaşıntı sahibi için ravent tohumu¹¹¹⁷ ve acı zerdali çekirdeği her birinden 10 dirhem, yemek tuzu ve ölmüş civa her birinden iki dirhem, it kaşarı (suk) ile karıştırsınlar ve sirke ile ıslatsınlar ve ondan birkaç tane yapıp yoğurt¹¹¹⁸ ile karıştırsınlar ve hamamda

¹¹¹¹ YİŞ: Sonrasında; “*es-sa’fe uvacık sivilcelerdir kızıl kızıl bedende çıkar yandırır ve acır gine sancır gibi bedeni acıdır ve yaz gününde çok vâki’ olur husûsâ ol vakit kim âdem ıssı olup kızıl derleye yâ hammâma gire ilâc evvel kan alalar andan matbûh helile ile ve şâhtere ile ishâl ideler ve hammâmnda yaş kişniş suyun sirke ile ve gülâbla ve gülyagıyla dürteler fâ’ide ideler ve eger mersini kaynadalar suyun sirkeyle ve gülâbla hammâmnda dürteler eger kudreti yeter kişi olmasa souk suya gire sirke ve güllâb düрте fâ’ide ide ve tu’m souk nesne yiye*” yer almaktadır.

¹¹¹² YİŞ: Türleri hakkında bilgi verilmiştir; “*uyuz ve gicügi uyuz ve gıcık uyuz iki dürlü olur kuru ve yaş olur*”

¹¹¹³ YİŞ: “*çügündür suyun nohûd suyuyla dürtünmek fâ’ide ider*”

¹¹¹⁴ YİŞ: Bulunmamaktadır.

¹¹¹⁵ YİŞ: Farklı; “*çekirdeksiz kızıl üzümle karıştırılar*”

¹¹¹⁶ YİŞ: Farklı; “*sıfat-ı kurs-ı biringî*”

¹¹¹⁷ YİŞ: “*Ravent tohumu*” bulunmamaktadır.

¹¹¹⁸ YİŞ: Yerine “*şîrûgan yağıyla*” kullanılmıştır.

sürsünler. Üç gün peş peşe yıkansınlar. Ezilmiş köknar tohumunu¹¹¹⁹ sirkede çözdürüp hamamda sürsünler faydalıdır ve denenmiştir.¹¹²⁰

Yaş uyuz sahipleri için bir dirhem kündüş, uzun zeravend iki dirhem, gümüş cürufu sekiz dirhem, zerdeçal bir buçuk dirhem, ölmüş civa bir dirhem alsınlar, dövüp elesinler, ihtiyaç kadar sirke ile ıslatsınlar ve gül yağı ile çözsünler ve hamamda veya güneşte veya ateşin yanında sürsünler üç gün,¹¹²¹ ayrıca doğal kurşun oksit (mürdeseng) alsınlar ve yeşil demir sülfat (zâc) ile birebir dövüp eleyip sirke ile karıştırınsınlar. Bir çömleğe koysunlar ve nemli bir yerde 40 gün bekletip sonra çıkarsınlar, sürsünler. Eski uyuzları kökünden söker ve çok yakıcı değildir.¹¹²²

Diğer bir ilaç¹¹²³; Doğal kurşun oksit (mürdeseng), beyaz kurşun (isfidac) ve tozu her birinden iki dirhem, yeteri kadar gül yağı ile kaynatsınlar ve dört dirhem yaş sakızı (mîa')¹¹²⁴ onun içinde eritsinler, biraz saf mum koysunlar ve ateşten alsınlar. İki dirhem ölmüş civa ve biraz kafur karıştırınsınlar ve sürsünler. Hamamdan sonra kaşıntılara sirke ile gülsuyu ve gül yağı ve kereviz sürsünler.¹¹²⁵ Eğer çok şiddetli olursa boy otu (hulbe) ve acı elma pişirsınlar ve hamamda sürsünler. Haşhaşı yumuşak dövsünler ve sirkede çözsünler ve sürsünler. Eğer parmaklarda olursa pancar suyu ile yıkasınlar ve yağı su ile sürsünler. Eğer çenede olursa bir dirhem bure (boraks), yarım dirhem acı elma (hanzal), iki dirhem kırmızı sandal, beş dirhem sinameki alsınlar ve dövüp sirke ve gül yağı ile sürsünler. Eğer ferçte (vajina) olursa yanmış göztaşını katran ile karıştırınsınlar ve bir bezle yumuşakça içeriye koysunlar.¹¹²⁶

¹¹¹⁹ YİŞ: Yerine “*haşhâş tohumun*” kullanılmıştır.

¹¹²⁰ YİŞ: Her iki eserde de denendiği belirtilmektedir. Devamında ekleme yapılmıştır; “*kerefis yaprağının suyun alalar gülyagıyla ve sirke ile üçünü berâber karışdıralar hammâmda dürteler üç kerre dürtünmekle veya beş kerre hammâma girüb dürtmekle fâ'ide ide*”

¹¹²¹ YİŞ: “*....gümüş kenesi sekiz direm zerde-cûb bir direm cümlesini dögeler eleyeler hâcet kadarınca sirke ile ter ideler gülyagıyla hammâmda veya güneşde veya od kenârında dürteler fırsat nice düşerse*” şeklindedir.

¹¹²² YİŞ: “*eski uyuzlara dürteler köküyle gidere hiç eserin komaya lâkin katı acıdır*”

¹¹²³ YİŞ: “*bir dürlü dahi yaş uyuz için*”

¹¹²⁴ YİŞ: “*sakız (mîa')*” bulunmamaktadır.

¹¹²⁵ YİŞ: Bu cümle yok, devamında “*ekşi enâr suyun alalar biraz bure ve gülyagin katalar kaynadalar biraz koyuca olinca andan hammâmda dürteler*” yer almaktadır.

¹¹²⁶ YİŞ: Devamında bir çok ilaç tarifi vermiştir; “*eger gıcik dübürde olsa anı da böyle ideler uyuz için bir dürlü dahi mücerredir kükürt ve şâb ve bân tohum bu üç edviyyei ayru ayru dögeler yumşak zeytyagıyla ve kuyruk yagıyla veya sâ yagıyla kangı ele girerse karışdıralar iki elin parmaklarına ve avucuna bileğine degin dürteler gice erteye degin tura ellerini budı arasına koyıp yata ertesi hammâma*”

gireler bir kerre dürtmekle gide ve bir dürlü dahi çölmekçi otu dirler mücerrebdür koz içini ve kükürtü ayrı ayrı dögeler kuyruk yağıyla karıştırılarak iki eline dürteler **kice ile ve bezle sar'alar tâ kim dökülmeye ve evvelkisini dahi bezle sar'a koyalar tâ kim ol dahi dökülmeye** ve ertesi gün hammâma gireler **nâfi' ola** ve evvelkisinin ziyâde fâ'idelerinden birisi oldur kim kel başa hırızma uralar **tâ kim pâk ola andan ol üç edviyyei gayet yumşak dögeler sâfi acı yağıyla karışdırub dürteler** ve bir bezle sar'a koyalar **tâ kim dökülmeye bir iki gün tura andan hammâma gireler sabunla pâk yunub edviyyei acı sâ yağıyla yine dürteler bir nîce def 'a dürtmekle kel baş onula ve ba'zı kişilere üç dört def 'a dürtmekle gide ve ba'zı kişilere dahi ziyâde dürtmekde gide ve oglancıklar başında uyuzcıklar gibi kimi sulıca ve kimi kuruca başcagızlar olur bu otu kuyruk yağıyla veya zeytyağıyla karışdırub dürteler birde veya ikide def ' ola ve eger oglancıkların yüzünde sulıca başcagızlar olsa gıcise birbirine ulaşub şişe bu otu kuyruk yağıyla dürteler def ' olub hoş ola eger ayakda ve baldırda âteşpâresi dedikleri zahmet âriz olsa ol üç edviyyei yağıyla karışdırub dürteler **nâfi' ola inşaallahü-te'âlâ** eger gıcik fercde olsa ve sarı su gelse ve gayet müşkil zahmet olsa fâ'ide idüb gidere mücerrebdür fülful ve şeker ve çivit bu üçü berâber ola **ayrı ayrı dögüb eleyeler** fülful azıcık ziyâdece ola ve gayet gubâr dögülmüş ola birbirine karışdırırlar ol yere dürteler bir kaç kerre **nâfi' ola** hayalar gicigine mücerreb nesne hem dürteler hem içeler bir kaç def 'a tekrâr ideler fâ'ide idüb gidere kaya korugunu dögeler suyun dürteler tekrâr tekrâr ve her sabah üç dört kaşık mikdârı suyun içeler bir nîce gün mülâzemet idüb ziyâdece içeler **nâfi' ola** ve kara bahakı dahi içmekle gidere **Lâkin tekrârca içeler fâ'ide ide bahaka ve gicige ve evvel uyuzı taşra urub heb çıkarır bilmeyen kişi öyle sanur kim ziyâde oldu zahmet arttı sanur tekrâr içmekle tamâm artdugından sonra çok içmekle eksilü eksilü def ' olur gider ve eseri kalmaz tecrube gösterir ne kadar gerekse eski ve yavuz uyuzlar olsa ve demregü olsa ve gövdei tamâm siğil tutmuş olsa belki ana karnından siğil bile togmış olsa kaya korugu suyunu içmekle ve dürtmekle tamâm giderir ve eserin komaz ba'zı kişilerde üç dört def 'ada ve ba'zı kişilerde dahi ziyâde içmekde ve dürtmekte giderir ve öykeni ve cigeri pâk ider yaramaz hıltlardan kaya korugu nefislerdendir ve kanda gerekse bitüb çok olduğundan ötüri halk katında izzeti yoktur lâkin hor bakmamak gerek azîz edviyyelerdendir kitablarda adı hayyü'l-âlemdir ve ba'zı kişilerin kim uyuzı ve demregüsü katı ziyâde olsa kaya korugu suyun ziyâde tekrâr içdikden sonra Sinâ-yı Mekkî içüreler bir def 'a her kişiye kuvvetine göre içüreler kişi ola kim beş direm içüreler ve sırf yapragından ola ve kişi ola kim yedi direm veya sekiz direm içüreler veya dahi eksik veya dahi ziyâde eger katı za'if nazik mizâc kişi olursa üç direm ve dört direm içüreler ve eger kuvvetlü muhkem mizâclu kişi olursa veyahûd köylü Türk olursa on iki direm Sinâ-yı Mekkî kaynadub içüreler veya dahi artık içüreler ishâl idüb derûnı eyü pâk ide sevdâdan ve ba'zı münâsib edviyyelerden bile katarlar Sinâ-yı Mekkîyi kaynadırken bişüreler lisânü's-sevr gibi kovanotu gibi kim ogul [240a] otu dahi dirler ve şâhtere gibi ve baldırıkara gibi ve hatmî gibi ve kızıl üzüm gibi ve dahi neki münâsib ise bile kaynadalar sıkub süzeler içüreler **nâfi' ola** sıfat-ı habb kim uyuza ve gicige fâ'ide ide ve bu habba habb-ı helîlec derler budır sabır ve helîle-i asfer her birinden birer direm mahmûde ve kızıl gül her birinden birer denk dögüb eleyeler ve habblar ideler bu bir şerbetdir ve katı eski ve katı yaramaz uyuzlara ve gicige ilâc sabır-ı uskutûrıyı dögüb eleyeler üç gün biri biri ardınca günde birer miskâl yiyeler ve böylece bir zaman tekrâr yiyeler **tamâm gidere inşaallahü-te'âlâ** (FAP: siğili dahi birkaç gün yemeyle giderir bazı kişilerin üç gün yemeyle giderir şöyle kim büyücek daneliden günde üç tanesin yudalar gövdede ne kadar siğil varsa gidere) bir dürlü dahi uyuz için hammâmda dürteler **nâfi' ola** nûşâdır beş direm jengâr üç direm kükürt beş direm kalıye taşı beş dirhem zeytyağı kifâyet kadarınca yumşak dögeler eleyeler zeytyağıyla karışdırub hammâmda dürteler **nâfi' ola** bir dürlü dahi uyuz için ele ve ayaklara dürteler sarı zırnîh beş direm zerde-cûb beş direm ak kükürt yigirmi direm **yumşak dögüb** kuyruk yağıyla karışdırırlar ele ve ayaklara dürteler **nâfi' ola** bir dürlü dahi hammâmda dürteler uyuzın yaşın ve kurusun gidere mücerrebdür mî'a-yı sâ'ile kim karagünlük revâgıdır kim menteşe ilinden gelür eyü râyihası olur Türkçe zîgâla derler hammâmda uyuza dürteler biraz otura sonra kepekle yunub çıkalar gayet eyü ve nâfi'dir ve kepekle yumıcak gövdeye yapışur çıkmaz **muhâlifdir** eger uyuz otlarına bir pâre anduz katarlar gayet eyü fâ'ide ide ve kust-ı telh derler bir ot olur şamdun gelür İznik şehrinde dahi çok biter İznik şehrinde gıcik otu dirler (FAP: uyuz otu dahi dirler) ve Burusa şehrinde kurtlu ot derler ânı dögeler eleyeler sâ yağıyla karışdırub uyuza dürteler gidere yogurdla dahi dürteler fâ'ide ide ve ba'zı uyuz olur ki dürtmekle fâ'ide itmez yaş şâhterei dögeler sıkub süzeler suyunu **yedi sekiz** (FAP: birkaç) gün kadarı içüreler bedeni arıda ve kanı sâfi ide ve sevdâvî hıltları **pâk ide ammâ yedi sekiz gün içmek gerek elbette giderir mücerrebdür** ve ba'zı nâzik kişilere yaş ve tâze şâhtereden gülâb gibi suyun çıkarub içüreler ve ba'zı kişilere dögeler suyun sıkub içüreler böyle sıkub içmek yegdir ve ziyâde içecek **eyüdü** ishâl dahi ider hayırlısı oldur kim yedi sekiz gün içeler her gün yüzer direm kadarı içeler veya dahi****

Sa'fe ve Şirine¹¹²⁷ Sa'feye gelince eğer kuru olursa kulak arkasından kan aldırınsınlar ve o kanı başa sıvasınlar sonra bu merhemi¹¹²⁸ kullansınlar. Yapılışı: Doğal kurşun oksit (mürdeseng) ve zerdeçal alsınlar dövüp yumuşakça ezip¹¹²⁹ sirke ile veya zeytin yağı ile karıştırınsınlar. Kifali açmak¹¹³⁰ ve hacamat yapmak fayda sağlar. Eğer yaş olursa da hem kan alma hacamat ve istifrağ yapılmalıdır. İstifrağı pişmiş helile ve *habb-ı kukiya* ile yapsınlar. Bakır cürufu ve mürre ve kanbil her birinden iki dirhem alsınlar, günlük ve göztaşı (şeb-i yemani) her birinden dört dirhem, uzun zeravent ve sarı sülfat (kalkatar) ve pamuk (hubr)¹¹³¹ her birinden bir dirhem dövsünler, kaynatsınlar ve sirke ile ve gül yağı ile sürsünler. Zakkum (harezhere)¹¹³² kaynatsınlar ve başı bu su ile temiz yikasınlar ve eski fırın toprağı iki kısım ve tuz bir kısım sirke karıştırınsınlar ve sürsünler.¹¹³³

artık elden geldiğince ve bir üsküre kadarı süd çürüğüyle bile içeler gayet fâ'ide ide evet gayet acıdır bal veya şeker katub içeler nâfi' ola eğer şâhtere suyun bir kaç gün içdikden sonra bir def 'a beş direm **Sinâ-yı Mekki** kaynadub suyun bile içeler akvâ ola dahi yeğrek ola ve ba'zı kişilere yedi dirhem Sinâ-yı Mekki kaynadub suyun içüreler revâdır **yukarıda zikr olunan kaya korugu suyuyla şâhtere suyun cem' idüb içeler ve üzerine bir üsküre süd çürüğün içeler acâyib fâ'ide vire bir hafta kadarı bu üçünden çokça çokça içeler tamâm maksud hâsıl ola ayrık devâya hâcet olmaya** eğer uyuz katı yaramaz ve çok olursa bunlarınla gitmeye ve kalın ola demregü şekillü ola şâhtere suyun bir niçe def 'a içüreler eğer tâze şâhtere ele girmezse kim suyun çıkaralar kırı şâhterei kaynadub Sinâ-yı Mekki ile veya gâvzebân içüreler andan sonra ağı ağacının **tâze veya kuru** yaprağın yumşak dögeler su ile ve zeytyağıyla bile kaynadalar tâ kim su gidüb yağ kala andan süzeler her gün ol süzölmüş zeytyağından ol uyuza dürteler nâfi' olub gidere ve eğer katı yaramaz olursa ağı ağacının yaş yaprağın dögüb suyun çıkaralar dürteler nâfi' ola **lâkin oglancığa dürtmeyeler ve nazik kişilere dürtmeyeler katı harab ider kuvvetlü kişilere ve Türklere ve büyük kullara suyunu dürteler zira yağ bile olmayacak ziyân ider yağ muslihdür ziyânın def'ider** ve eğer kükürt dögüb yogurdla karışdırıp yiyeler uyuzı gidere ve eğer ağı ağacının yaşı ele girmezse veyahûd suyun çıkarmayalar dögeler su ile kaynadalar suyun dürteler fâ'ide ide ve eğer (FAP: bir dürlü dahi mücerreb labada kökü kim bazıları eveler derler) labada kökünü dögeler yogurdla hammâmda uyuza dürteler fâ'ide ide **ve eğer sirke ile karışdırılar hammâmda dürteler her uyuzı gidere ve hem kara bahakı gidere ve bu labadaya ba'zı kişiler evelek dirler uyuz için ve demregü için bahak için cümle-i mücerrebâtandır meşhûrdur kande gerekse biter ve ne vakit gerekse bulunur meşhûrdur bir dürlü dahi bir yumurtai deleler ağı ve sarusu içinde iken dögölmüş kükürt toldıralar ve hamîrle kaplayalar ve ocakda ıssı kül içinde bişüreler andan çıkaralar hamîrin giderüb sâ yağıyla karışdırıp uyuza dürteler nâfi' ola "**

¹¹²⁷ YİŞ: Başlangıçta safe hakkında bilgi verilmektedir; "sa'fe ve şirine bu illet ekser başda olur kırı ve yaş olur sulanur ve irinlenür ve birbirine ulaşub yapışır ve ziyâde olub yaramaz olıcak kele yaklaşır oglancıklarda çok vaki' olur ve yüzde dahi (FAP: sulanur ve irinlenür) **olur**"

¹¹²⁸ YİŞ: "merhem-i ahmer dürteler" şeklindedir.

¹¹²⁹ YİŞ: "ayru ayru yumşak dögeler **mikdârınca** sirke ile ve zeytyağıyla karıştıralar dürteler nâfi' ola" şeklindedir.

¹¹³⁰ YİŞ: "eger büyük kişi olursa baş tamarından kan alalar ve enseden hacâmat ideler fâ'ide ide" şeklindedir.

¹¹³¹ YİŞ: "zerâvend-i tavil ve zâc ve sabır her birinden birer direm"

¹¹³² YİŞ: "ağı ağacının yaprağını dögüb su ile kaynadalar"

¹¹³³ YİŞ: "yumşak dögeler ikisini sirke ezeler başa dürteler nâfi' ola **ve bu eski tennûr pâresini tuzla ve sirke ile uyuza dürteler gayet fâ'ide ide ve gidere**" şeklindedir, devamında tecrübe edilmiş bir çok ilaç tarifi verilmiştir; "bu zikr olunan terkib acayib müfid ola şâb ve kükürt ve bân tohumu üçini berâber idüb ayru ayru yumşak dögeler zeytyağıyla veyahûd sâ yağıyla veya **kuyruk yağıyla** karışdırub başa

Kuba¹¹³⁴ (temriye hastalığı): Zamk, kitre ve sarı helileyi dövüp elesinler ve sirke ile eritip ve sürsünler.¹¹³⁵ Eğer çok katı olursa pişmiş küsküt ile veya mai'l-cübn ile istifrağ ettirsinler. Mazı, kitre ve süzme yoğurt sirke ile eritsinler faydalı olur. Deliksiz (nasufte) mazıyı sirke ve inek sidiğinde kaynatsınlar ve öğütüp sürsünler ve önce pişmiş helile ile istifrağ etsinler.¹¹³⁶

*dürteler nâfi' ola ve eger yüzde olsa hemân bu terkibi yağla dürteler nâfi' ola ve eger hammâmdan çıkub başa yagsız kurula ekseler dahi yegrek fâ'ide ide bir def'a ekmekde veya iki def'a başa ekmekde fâ'ide idüb gidere bir dürlü dahi acayib eyü nesne kim sa'fe gidere ve kel başa dahi fâ'ide ide iki avuç kadarı yaş sergüle kim arabca şaytarâc dirler ve iki kabza kadarı baldırıkara kim persiyâvşân dirler ve dört beş aded turunc kim arabca nârenc dirler bu turuncuları tograyalar sergüle döğeler ve ikiyüz direm zeytyagın katalar ve bir kilinderden eksicek katı sarb ve eski sirke katalar ve baldırıkara ovalar hurd ideler ve biraz enâr kabın katalar bunları bir çölmekte kaynadalar **azgına kiremid koyalar çevresini hamîrle dutalar** şöyle kim bugu çıkmaya şol kadar kaynaya kim sirke gide zeytyagı kala andan çıkaralar bir muhkem bezden sıkub süzeler çörini çöpini ısıcakla başa yakı ideler bir gice sabaha degin tura sabah hammâmda başını ıssı su ile ve sabunla yuyalar ol yağdan dürteler ve ol yağı saklayalar her gün ol yağdan başa dürteler yağ tamâm olunca ol zahmetden halâs ola inşâallahü-te'âlâ **bir dürlü dahi oglancıklar ve hâtûn kişiler sa'fesiçün ve sa'fe deyu ufacık çibânlara ve sivilcelere dirler ki ekser âdemîn yüzünde çıkar zerde-cûb ve hunnâ ve zerâvend ve mürdeseng ve enâr kabı bunları döğüb eleyeler sirke ile ve gülyagiyla karışdırub dürteler nâfi' ola bir dürlü dahi yaş sa'fe içün sirke ile ve tuzla ve uşnân-ı ahdarla ovalar tekrâr kuruda gidere elbetde ve elbetde mücerrebdir ve uşnân-ı ahdar çöğen nevindendir souklık didikleri ota benzer şüre yerler de biter deniz yalısında tuzla otu dirler ve sulu yeşil ot dirler bir dürlü dahi âsânca ve mücerreb nesne kükürt ve şâb ikisini berâber yumşak döğeler kuyruk yağıyla karışdırub dürteler veyahûd yogurdla dürteler nâfi' ola bir dürlü dahi kel baş için başa hırızma uralar andan sonra tuzla ve âdem sidiğiyle başı ova ova yuyalar şöyle ki kanadalar andan sonra söğüt ağacından biten burc didikleri yaprağı yumşak döğüb üzerine ekeler bir iki üç def'ada şifâ bula diğer kel baş için mücerreb nesnedir biraz zift döğeler ve berâberi yanmış koz içiyle ve eski ve acı sâ yağıyla karışdıralar ve **başı hammâmda sabunla pâk yudukdan sonra dürteler üç dört def'a dürtmekle nâfi' ola bir dürlü dahi büyük kişilere ideler kim müşhil içirdikden sonra ve eyü tenkiye-i dimağ itdikden sonra birkaç kerre dürteler nâfi' ola ağu ağacının yaprağının yağını dürteler (FAP: badel tenkiyeden sonra nâfi' ola) hammâmdan çıkub tekrârca dürtmekle nâfi' ola arabca bu ağu ağacına deflî dirler kel başda kıl bitürmek için bir mücerreb nesne tonuz ödün balile karışdırub azcık gubâr döğülmüş fülful bile katalar bir kaç kez dürteler kıl bitüre mücerrebdir **sahihdir kel başa sülük urmak ve yaramaz kanın gidermek için ay eskisinde gayet hübdür ve her ne ilâc itseler sülükden sonra ideler nâfi' ola diğer mücerreb nesne ayu ödünü balile ve azcık fülful ile ancılâyın karışdırub bir kaç kez dürteler kıl bitüre mücerrebdir **sahihdir** evet gerekdir kim ustura ile yer yer kanadalar şöyle idicek kılı fi'l-hâl bitürür **bir dürlü dahi kıl bitürmek için evvela kel başa yer yer sülük uralar tâ kim yaramaz kanı gidere veya ustura ile çizeler şöyle kim yaramaz kanı aka andan sonra âdem necîsinin sougundan başa dürteler üç gün koyalar tura andan sonra hammâmda ıssı su ile ve sabunla yuyalar pâk ola andan sonra bir arı nesne ile ovalar tâ kim cerâhat ola ve ba'dehû yine âdem necîsinden dürteler üç gün koyalar tura andan yine hammâmda evvelki gibi pâk ideler ve üç def'a böyle ideler andan tâze yağ dürteler ve sonra bu tılâyı ideler bir mikdâr tâze kuyruk yağını erideler ve kakırdagından ayırtlayub sâfi ideler ve biraz su degmemiş sabundan ol yağ içine yonalar ve biraz mûm bile katalar tâ tamâm bunları od üzerinde bir tas içinde veya bir demür kepçe içinde erideler ve erken karışdıralar tâ kim merhem ola ve andan karşı ısıcak idüb başa dürteler kıl bitüre inşâallahü-te'âlâ"*********

¹¹³⁴ YİŞ: "kubai demregüdir (FAP: irinlrdür) ilâc zamg-ı Arabî ve kesîrâ..."

¹¹³⁵ YİŞ: Devamında; "sirke ile karışdırub dürteler şifâ ola ve mâzûyî ve kesîrâyı döğeler ve sirke ile ezeler demregüye dürteler nâfi' ola". Bir sonraki cümle bulunmamaktadır.

¹¹³⁶ YİŞ: Devamında tecrübe edilmiş bir çok ilaç tarifi yapılmıştır; "hayırlısı oldur kim matbûh afîmûn içmezden önden yedi sekiz gün mikdârı yâ dahi ziyâde her gün ve her sabah bir küçürek

üsküre mikdârı şâhtere suyun dögüb sıkub süzeler muglâb ardınca içeler bir üsküre mikdârı kaya korugu suyun bunlarla bile içeler tâ kim demregü belürsüz ola ve def ‘ idüb gidere ve andan matbûh aftîmûn içeler veya Sinâ-yı Mekkîden her kişinin mizâcına göre mikdârınca içüreler ve ne kadar yaramaz demregü olursa böylece ilâc tahkîkdir ayrık olmaz evet dedigimiz gibi hem muglâb ve hem şâhtere suyu ve hem kaya korugu suyu kim kitablarda hayyu’l-âlem zikr olunmuşdur ve hem süd çürüğü ve bunlara tatlucak katub her gün ziyâdece ikrâh itmeyüb birer mikdâr veya dahi artık içmek gerek tâ kim demregü def ‘ olub gide ve andan müshil içeler tamâm demregü gide eger yaramaz demregü olursa erik ağacının zamgını ya ‘ni pusını sarb sirke ile ısladalar bir kaç kez dürteler küçük oğlancıkdan ve büyük kişiden demregüyi gidere inşâallâhü-te‘âlâ ve sulıca sa‘feye dahi bu ilâc münâsibdir ve mücerrebdır nûşâdırı yumşak dögeler sarb sirke ile ezeler demregüye dürteler gidere ve labada kökünü dögüb eleyeler sirke ile ve biraz kesîrâ ile ezeler demregüye dürteler hem demregüyi hem bahakı gidere ve eger demregü azrak olursa aç kişinin tükrüğünü bir kaç kez dürteler gidere ve nohûd yağı gayet nâfi ‘dir dürtmekle giderir ve birinc yağı ve bugday ve kara çaltının ağacını yakalar tamlayan suyun demregüye dürteler nâfi ‘ ola ve bu yağların kangısı gerekse mücerrebdır ve âdem şehvetini dahi demregüye dürtmekle gayet mücerrebdır ve hilâliyye dirler bir ot olur saru südü olur za‘ferân gibi südünün rengi olur sarulık otu dirler yerakâna içürirler sarulığı giderür Kastamonu vilayetinde ol ota kilisa otu dirler anın südünü demregüye sürseler derhâl gidere mücerrebdır ve bir dürlü otcagız olur divarlar dibinde biter Türkçe yapışak dirler reyhân şekillüce nâzik otdur ve yumşak yapracıkları olur kaftana ve esvaba yapışır arapça haşîşetü’zzücâc dirler demregüye acayibdir anı dögeler demregüye süreler katıca katıca demregüyi anınla ovalar demregüyi gidere mücerrebdır dögüb suyun sıkub süreler revâdır ve demregü için cumaertesi gün tolanurken bu ayeti üç kez okuyalar ve bir tane arpa ile çevresini çizeler ve üç kez yine okuyalar gine arpa ile çizeler âyet budır “em ebremû emran fe innâ mübrimûn” bir mücerreb nesne kim ne kadar yaramaz demregü olsa şöyle kim cüzzâmdan fark olmasa kesîrât dögeler gayet sarb sirke ile çalkayalar bir üsküre içinde kaşık ile şöyle kim sirkei çok içe kabara kesîrâsı tamâm ıslana merhem gibi ola hammâmdan çıkub demregü çıgalandugleyin dürteler üç gün koyalar tura yine hammâma girüb sabunla yuyalar şöyle kim çıgalana gine bu terkîbi tamâmca dürteler evvelki gibi yine üç gün koyalar tura andan yine hammâma girüb sabunla yuyalar şöyle kim çıgalana yine bu terkîb tamâmca dürteler evvelki gibi yine üç gün koyalar tura andan yine hammâma girüb sabunla yuyalar çamçaga et gibi olur Lâkin gayet çıgalanduguna melûl olmayalar üç kez böyle yakı ideler her def ‘ada üçgün koyalar tura tokuz gün olur andan sonra kim yunub pâk olub hammâmdan çıkalar gülyagın dürteler ele girmezse şîrûgan dürteler şîfâ ola inşâallâhü-te‘âlâ kel başa dahi tecribe itdik tekrâr tekrâr fâ‘ide idüb giderdi donuz kılı gib çatal kolları dibiyle kopardı yerine eyü kil bitirdi katı nefislerdendir devâlar içinde misli yokdur ammâ za‘îf kişiler ve oğlancıklar tâkat getürmez terkîb budır üç direm râstık taşı ve üç direm kitre ve üç direm zerdâli çekirdeğin içi beş parmagla götürecek mikdârı hınnâ bunları gayet yumşak sahk ideler ve yukarıda zikr itdügimiz gibi sarb sirke ile üsküre içinde kaşık ile çalkalayalar şol kadar kim tamâm kitre ıslana merhem sûretin bağlaya andan dedigimiz gibi hammâmdan çıkub dürteler nâfi ‘ ola bir dürlü dahi söğüt ağacını yaşıle [245a] yakalar tamlayan suyun demregüye dürteler gidere mücerrebdır bir dürlü dahi gayet yavuzına ve inâdcısına ideler gidere at ölüsünün eyegüsinden yabânda yatdugu yerde ne sûretle yatarsa ânı almazdan evvel nişân ideler andan alalar şöyle ki işi bütüğinden sonra yine yerine ilidicek evvel nice yatarsa idi yine öyle yerine koya ol eyegüyi eve getüre ve gice il ve herkes yatdugundan sonra eyegünün ucunu kızdıra ve demregü üzerine süre ve sürerken ide kim göç seni beni yaradan aşkına göç âdem işidilmez yere göç ve it ünü işidilmez yere göç diyenin andan eyegüyi saklaya irtisi gice il yatdugundan sonra yine eyegünün ucunu kızdırub süre üç gice böyle ide andan eyegü evvel oldugu yere ilede evvel buldugu gibi uçları nice yatarsa idi nişân itdüğü gibi koya ardına bakmayub gide demregü ol kişiden zâ‘il olub gide inşâallâhü-te‘âlâ ve dahi keçi uyuza dirler yaramaz illet vardır demregüye benzer degme ilâcla gitmez katı müşkil illetdir evvel baharda yere çig düşdüğü vaktin elinden gelürse çemen üzerine çig düşücek ol kişi yalnızca olub çig üzerine yuvalana bir kaç gün yalnızca olup yuvalana şîfâ ola ve eger yalnızca olmaga kudreti yogsa ol çigden cem ‘ idüb bedenine tekrâr tekrâr süreler fâ‘ide idüb gidere ve ol çiye parsîce şebnem dirler”

Selûl (siğil) sabun ile yıkasınlar ve yaş keçi boynuzu ve yaş mersin ile ovsunlar ve lahana yaprağını pişirip ve dövüp üzerine sürsünler ve bağlasınlar. İdrar köpüğü denenmiştir.¹¹³⁷

Bezelerin (guded) ¹¹³⁸ üzerini katılık dağılıncaya kadar ovsunlar ve sabır, kadın tuzluğu (huzaz)¹¹³⁹, akasya ve zamk (serişm) kağıdın üzerine sürsünler ve onun üzerine koysun ve kendisi düşene kadar bağlasınlar.¹¹⁴⁰

¹¹³⁷ YİŞ: Her iki eserde de denendiği belirtilmiştir; “*it sidüginin köpüğünü ve balcığını bile dürteler gidere mücerrebdir*”. Devamında “*hâssa ilâc-ı siğil köstebek toprakından ayaydınında topraga bakmadın ayı gözleyüb topraktan bir avuç alub siğil üstüne süreler zâ’il ola* ve dahi kaya korugunun büyücek danelerinden günde üçer danesini üç sabah yiyeler ne kadar bedende siğil var ise heb döküle mücerrebdir ve eger bir kaç gün sabah sabah üçer kaşık suyun içeler ve *hem suyundan siğil üzerine dürteler ne kadar siğil var ise ve ana karnından bile togmış dahi olursa heb döküle gide* ve dahi sünnetlüce ot derler bir ot olur tahıl kenârlarında biter ve otlar arasında kande gerekse biter uvacık boz dogan gibi *debbûs şekillü* sekiz yapraklu başcagızları olur tohum ve *yapragı bi-aynihi künik* yapragı gibi olur yapragı gedikli olur küçürek saru çiçeği olur südü olur künik çiçeği südü gibi ol sünnetlüce otun başcagızlarından bir avuc mikdârı dögeler eleyeler bal ile karışdırıb üç dört gün açla sabah yiyeler bedende ne kadar siğil var ise gidere hatta anadan bile togmış siğilleri heb gidere mücerrebdir tahkik giderir ve ba’zı kişinin beş altı def ‘a çok yimekle giderdi ve *ba’zı kişinin üç gün üçer dane yimekle giderdi* tohmekân otunun yapragıyla siğili ovalar birbiri ardınca hâssiyyetile siğili gidere Türkçe bu ota semüz ot derler bunun yapragından tere tavg bişürirler yogurda *bazarda gezdirüb satarlar ilâc siğil eger ay evvelinde her bir siğilin üzerine bir nohut kosalar bir sâ’at turduktan sonra bir beze bağlayub oda atalar zâ’il ola bi-iznillâhi-te’âlâ* bambul otu dirler bir ot olur ânın erkeği olur bostan yerlerinde ve tarlalarda biter habbu’l-mülük gibi üçer tane olur bir yerde bitmiş biter değirmi şekillü sôbice yaprakları olur güneşile bile tolanur yaprakları güneşe karşı döner künik çiçeği gibi anın tohumundan bir avuç mikdârı dögüb eleyeler yumurda ile veya balla karışdırılar üç dört gün yiyeler ne kadar siğil var ise heb döküle gide bu otun suyu her neye degerse laciverdî renk gibi olur bu otu bir kagidâ ve ak beze dürtsele laciverd gibi renk ider ıslada suyunun rengi yapragı rengindedir dürtecek biraz turduktan sonra laciverd gibi renge döner kitaplarda bu otun adı sâmaryumâdır bu otun *tohumunu* oylan toguramaz hâtun kişi dögse balla karışdırıb yese ve hem koyun yünüyle götürünse yüklü ola oylan dogura *bi-iznillâhi-te’âlâ siğil için ay eskisinde aya karşı işeye ol sidügi siğile düрте siğil gide bir dürlü dahi hıc hilâf etmez ay eskisinde su çevliklerinde irkilen köpükden alalar siğile dürteler ne kadar siğil var ise heb döküle gide siğil için ve çibân için yedi kez veya tokuz kez okuyalar bisbillâhirrahmânirrahîm em ebremû emran fe innâ mübrimûne ve yüs’elûneke ani’l-cibâli fe kul yensifuhâ rabbî nesfen feyezeruhâ kâ’an safsafen lâ terâ fihâ ıvecen ve lâ emten ve tera’l-cibâle tahsebûhâ câmi’deten ve hiye temurru merre’s-sehâbi sun’allâhi’llezî etkane külle şey’in innehû habîrun bimâ yef ’alûne ve meselû kelimetin habîsetin keşeceratın habîsetini’c-tüsset min fevkî’l-ardı mâlehâ min karârin*” yer almaktadır.

¹¹³⁸ YİŞ: Açıklama yapılmıştır; “*guded kim Türkçe bez* (FAP: beze) dirler”

¹¹³⁹ YİŞ: “*kim havlân-ı hindî dirler ve akakya kim mısırdan gelür*” şeklindedir.

¹¹⁴⁰ YİŞ: “*karza derler bir agacın yemişidir erguvan agacı yemişine benzer katı kâbizdir tu’mı mâzûdan dahi kekredir* bunları dögeler ve çirîşle karışdırub kagidâ dürteler ol yere bağlayalar koyalar kendü düşünce nâfi’ ola” devamında farklı bir tarif daha vermiştir; “*ve kurşunu yufkacık dögeler bez miktarınca üzerine bağlayalar üç gün tura fâ’ide ide ve tauk yağın tekrâr tekrâr dürteler nâfi’ ola ve kaz yağı dahi nâfi’dir ve şâbı yumşak sahk ideler sirke ile karışdırıb dürteler bizle bağlayalar tura dâ’im üzerin sirke ile yaşca ideler kurumaga komayalar bir iki yakıda def ‘ola*”

Kanlı sel'a (ur); hareketli/sallanan yerlerin derisinde çokça çıkar.¹¹⁴¹ Tedavisi: Uşağı sirke ile eritsinler, yakı yapsınlar,¹¹⁴² basilikun merhemi sürsünler. Yapılışı: Dinnane¹¹⁴³ ve sığır iç yağı ve zift her birinden eşit miktarda ökse ile karıştırınsınlar ve kullansınlar.¹¹⁴⁴

3.5.6. Altıncı Bab: Ateş Yanığı Hakkında

Hemen yumurta beyazı ve gül yağı sürsünler ve beyaz kurşun tozu ile doğal kurşun oksit (mürdeseng) her birinden üç dirhem, sabır bir dirhem, uzun zeravend iki dirhem mum yağını gül yağı ile karıştırınsınlar ve sürsünler.¹¹⁴⁵

¹¹⁴¹ YİŞ: “es-sil’attü sil’a deyu Türkçe ur dedikleri maraza dirler ekser âdemin boynunda çıkar” şeklinde cümle başında açıklama yapılmıştır.

¹¹⁴² YİŞ: Devamında “tekrâr ve tekrâr nâfi’ ola sekbîneci sirke ile ezeler tekrâr dürteler tahlîl idüb gidere”

¹¹⁴³ YC: Anlamı bulunamadı. ب nüshasında “mum ve meyane” şeklinde yer aldığı dipnotta belirtilmiş. YİŞ’de bulunmamaktadır.

¹¹⁴⁴ YİŞ: Basilikun merhemi tarifi farklı şekildedir; “**balmûmî ve çam sakızı ve sığırın içyağı ve zift her birinden berâber ögse ile karışdıralar yakı ideler nâfi’ ola**” devamında tecrübe edilmiş farklı ilaçlardan bahsedilmektedir; “**ve bir garîb mücerrebce ilâc ur için bir pâre kal’ı ya’ni kalay pâresini dögeler ur mikdârınca yassılayalar kagıd şekillü yufka sahife ideler bir nesne ile delik delik ideler kalbır gibi andan sarb sirke içinde ısladalar andan çıkaralar ol urun üzerine bağlayalar bir niçe gün tura andan çözerler eger delinüb çürümüş sûretlü olursa koyalar irini aka karşı sıkalar içini pâk ideler ve merhem-i jengârı ilâc ideler onılınca ve eger delinmediyse yine kal’ı sirkede ısladub üzerine bağlayalar tâ kim delinince delindikden sonra için pâk idüb ilâc ideler tâ kim yeri belürsüz olub onıla eger kılâ’ı delindikden sonra bir pârecik kara otan delüğine sokalar içini oyub yiye çıkara oglancıklarda olsa bunun gibi fîz otlar itmeyeler sakınalar jengâr merhemi kifâyet iderbâselikûn merhemi cerâhatler etin bitürir ve kel başı dahi onuldur san’atı budır kara sakız ve râtiyâ nec ki çam sakızdır ve balmûmî her birinden yigirmişer miskâl taneçâdırı dört direm zeytyağı yüz direm eridüb merhem ideler ”**

¹¹⁴⁵ YİŞ: Devamında; “tahın dürteler gayet nâfi’dir bir dürlü dahi merhem-i isfidâc od yanığına ve ıssı yağ döküldüğüne ve kaynâr su döküldüğüne ve kabarduguna fâ’ide ide sıfatı budur on direm ak kâfûrî balmûmî alalar kırk direm gülyağı içinde erideler biraz isfidâc katalar götüre bildüğince sahk ideler biraz yumurta akın katalar ve havânda sahk ideler koyu olunca ba’zılar ider azcık kâfûr katalar saklayalar hâcet vaktinde dürteler nâfi’ ola kireç merhemi od yanığına ve gayrısına gayet nâfi’dir kaçan kabarsa yara olsa acâyib fâ’ide ide sıfat-ı merhem-i kireç ak kireçi alalar örtecek mikdârı su koyalar iki sâ’at mikdârı koyalar tura andan ol suyu süzeler yine bir su dahi koyalar gene ancılâyın iki sâ’at kadarı tura dört def’a böyle su koyalar tura yine dökeler evet suyu döküldükden sonra kireçi sahk ideler andan üzerine su koyalar ve su ile ısladub suyun döküldükden sonra gülyağın karışdıralar yetecek mikdârınca ve andan sonra havânda dögeler merhem kıvâmına gelince ba’dehû panbug üzerine dürteler ol yerin üzerine bağlayalar nâfi’ ola **bir dürlü dahi od yanığına alma çürüğünü dürteler gayet fâ’ide ide ve agrısını sâkin ide ve kabartmaya ve hiçbir gayrı ilâca hâcet olmaya eger od yanığından cerâhat vâkı’ olsa hasîr külün ekeler cerâhatin bitüre**”

3.5.7. Yedinci Bab: Belh Yarası ve Kötü Yara (Rîş- Pelid) Hakkında

Belh yarası hakkındadır: Bunun tedavisi taun tedavisi gibidir¹¹⁴⁶ ve beyaz kurşun (isfidac) merhemi faydalı olur. Sandal şarabı¹¹⁴⁷, koruk şarabı ve kafur kursu sakinleştirir ve isfidac merhemi sürülür. Kötü yara (riş-i pelid); ona zeytin yağı ve göztaşı ve bal eşit miktarda yapsınlar ve sürsünler. Yanmış bakır alsınlar ve çam sakızı ve tuz eşit miktarda ve mersin yağı mumu ne kadar yeterli olursa merhem yapsınlar.¹¹⁴⁸

3.5.8. Sekizinci Bab: Cüzzam ve İrk-ı Medeni Hakkında

Cüzzam için önce kan alınmalıdır,¹¹⁴⁹ mâlihûlyâ ilacı yapsınlar ve sevdâyı boşaltsınlar. Tatlı su ile her gün hamam işe yarar. Taze sütü şekerle içmek faydalıdır. Taze üzüm şiresini (suyunu) her gün badem yağı ile şerbet yapsınlar öyle ki o saat sıkılmış olsun, şıra 40 dirhem, badem yağı üç miskal. Reyhan şarabı faydalı olur¹¹⁵⁰. Ekmeği temizlenmiş arpa unu ile pişirsinler. Her gün kendini incir ağacı külü suyu ve doğal sodyum karbonat (burenan) ile hamamda ovalasınlar. Bakla unu ve buy otu (hulbe)¹¹⁵¹ ve bure ve Hint incirini (uşnan) birlikte karıştırsınlar, hamamda sürsünler ve bir zaman bıraksınlar. Buy otunu kaynatıp sabunu onda eritsinler faydalı olur, her

¹¹⁴⁶ YİŞ: Taun tedavisi gibi olduğu belirtilmemektedir.

¹¹⁴⁷ YİŞ: “sandal şarabı” bulunmamakta, “hâtûn tuzluğu şarâbı ve limon şarâbı” yer almaktadır.

¹¹⁴⁸ YİŞ: Devamında birkaç ilaç tarifi daha bulunmaktadır; “ûdu’s-salib dedikleri otun bu bâbda acâyib **kemâli vardır** ne kadar onulmaz yaralar ve nasûrlar var ise kurula ekmekle onulur hatta ayakda ve baldırda olan onulmaz yaraları bitürür salâha götürür **ol baldırda onulmaz yaraya kitablarda mâlenkülmeyâ derler** yılan yasaduğu didikleri otun kökünü kurudub ve döğüb onulmaz yaralara ekicek veya balla karışdırıb dürtücek bitürür ve günlük unu dahi zifile ikisini döğüb birbirine karışdırılar ekeler âdemde ve at arkasında olan nasûrı bitürüb salâha götürür ve elfiyye didikleri ot dahi ne kadar onulmaz yaralar olsa ol dahi bitürür **ve iksirîn dedikleri terkib ne kadar eski ve yeni cerâhat olursa kurula ekmekle bitürür nefislerdendir ve it boki kim ak ola yumşak [249a] dögeler yaraya ekeler derhâl bitüre mücerredir ve ne kadar onulmaz yara olursa sinirli yaprak suyuyla evvel yuyalar andan bitürücü nesne ekeler ve tekrâr tekrâr sinirlice ot yapragın döğüb ve sıkub suyun dürteler andan ot ekeler tâ kim fîz bitürüb salâha getüre ve bir garîbce ilâc kim cerâhatlara ve nasûrlara gün togmazdan önden okumagile onula on bir kerre veya yigirmi bir kerre veya otuz üç kerre veya kırk bir kerre okuya üzerine üfüre du’âsı budur bismillâhirrahmânirrahîm bismillâhi’s-şâfi allâhümme yâ ecercîn ekelcîn işfi lehe’l-cîn ve yensurakellahü nasran azizen ”**

¹¹⁴⁹ YİŞ: Kanın alımı ile ilgili detaylandırma yapılmıştır. “evvel vedecân dedikleri boyunda olan iki şâh tamarından bile kan alduralar şol kadar akıdalar kim ussı gitmelü ola evet ayın eskisinde alduralar”

¹¹⁵⁰ YİŞ: Bu cümle yer almamaktadır.

¹¹⁵¹ YİŞ: “boy tohumunun unu”

gün onunla yıkansınlar. Soğuk temiz suda otursunlar¹¹⁵². Yemeği semiz tavuktan ve taze kuzu etinden yapsınlar ve her sabah tabiatın gereğini yaptıktan sonra (tuvalette çıktıktan sonra) mutedil egzersiz yapsınlar. İstifrayı *eyaric-i lugazyâ* ile küsküt macununda, *mâlîhûlyâ* ilacında bahsedildiği şekilde yapsınlar.¹¹⁵³

¹¹⁵² YİŞ: “her gün gâh gâh yaz günü olsa souk suya gire otura şöyle kim katı souk olmaya fâ’ide ide” şeklindedir.

¹¹⁵³ YİŞ: Devamında cüzzâm için denenmiş birçok ilaç tarifi bulunmakta, büyük kitaplardan bahsedilmektedir; “cüzzâm için bir mücerreb ilâc kim gerçektir kan aldırıldıktan sonra ve tenkiyeden sonra ayu enceginin mâyesini tamâmca yedüreler bi-iznillâhi-te’âlâ cüzzâm illetinden halâs ola eger ol (FAP: peynir) mâye ele girmezse bir küçücek ayu enceginin bogazlayalar tamâm yedüreler ol marazdan halâs ola bir dürlü dahi mücerreb ilâc kim bu dahi gerçektir ol cüzzâm olan kişinin elinin ve ayaklarının dırnaklarını keseler ziyâde ziyâde şöyle kim etine dege ba’zısı kanaya (FAP: bazısı kanamaya yakın ola) ve her dırnagın ayru ayru bezle sar’a koyalar **andan cüzzâm olan âdemi bir eve koyalar** taşra çıkarmayalar günde üç def’a tâze tâze saru inek südün içüreler ve bir sabah ve bir öylen ve bir ahşâm hiç südden gayrı nesne virmeyle su dahi içürmeyle kırk gün tamâm südden gayrı nesne yedürmeyle kırk günden sonra çıkara hakk-te’âlâ’nın kudretiyle sag ve selâmet olub ol zahmetden halâs ola bir dürlü dahi mücerreb ilâc ef’î şorbasıdır kim kaçan ef’î şorbasını cüzzâm olan kişi dedigimiz gibi asıyla içse ve etin yese allahü-te’âlâ’nın azze ve celle fazlıyla cüzzâm illetinden ol kişi halâs ola ol şorbanın san’atı budur susuz yerden engerek yılanın dutalar kuyrugun ve başın bir darbla keseler gövdesinden ayırtlayalar yabâna atalar şöyle kim bir karışa yakın ola kesilen ve karnını yaralar içini çıkaralar yabâna atalar kendüsünü yuyalar pâk ideler ve bir çölmege koyalar biraz tuz ve biraz turak otu koyalar ve azcık havlicân katarlar ve üzerine su koyalar ve azcık zeytyagı koyalar kaynadalar eriyüb müherrâ olunca andan sonra cüzzâma ol şorbayı içüreler ve etinden yedüreler eger düşüb akli giderse kifâyet ider ve eger düşmezse bir kez dahi içüreler ve etin yedüreler şuna degin tâ **kim düşse** ve gövdesi şişe kaçan bu alâmet olsa hemân kifâyet ider akli bir kaç gün gider ve bedeni kavlar derisi etinden soyulub dökülür tâze eyü deri biter illetden halâs olur allahü-te’âlâ’nın lütf-u keremiyle bir dürlü dahi bir eyü mücerreb devâ kim cüzzâm illetini tahkik giderir üç günde üç kez yemekle eger etleri dahi dökülmeğe başlamış olsa tanrı-te’âlâ fermânıyla hoş olub cüzzâm illetinden halâs ola alalar timsâhun kanından otuz direm (FAP: üç günde) günde onâr direm yâhûd on ikişer direm yedüreler andan sonra bir miskâl yağından erideler ve bir direm döğülmüş kâfûrî ol yağla karışdırılar kaşına ve kirpiline dürteler kaşını ve kirpigini bitüre evvelki gibi ola tanrı-te’âlâ fermânıyla mücerrebdır hemân timsâh kanın bulmaga çare ideler **bir mücerreb nesne dahi kim biz tecrube itdik gerçektir mâ-lâ-yesau’t-tûb adlu bir büyük kitab vardır edviyye-i müfredede gayet nefis kitabdır ol kitabda ayıtmış kim on üç kişinin cüzzâm illetini bir ot ile giderdim dimiş ol ota müfredât-ı ibn-i baytarda şecere-i ebî mülk derler ve Şam’da sabûnü’l-kâk derler ve Türkçe köpürtgen ya’ni çöğen derler ve karga sabununu dahi derler akarsular kenârında ve değirmen arkalarında biter ve sunun içinde dahi biter dört bucaklı olur na’na şekillü na’nadan büyük yaprakları olur baldırı mor renklü ve kara olur ba’zı kişiler karaot derler dögecek sabun gibi köpürür anınla Türkler ton yurlar tonu agardır derler ve ba’zısının yaprağı ve baldırı dahi kara olur ol otun kökünü uvak tograyalar yunub pâk itdikden sonra sevdâyı giderir eyü münâsib edviyyelerle bile kaynadalar ve cüzzâm olan kişiye içüreler şöyle kim ol asıl ka’ide üzerine ay eskisinde vedecândan kan alduralar kim Türkçe şâh tamar derler âdemin boynunda olur iki taraftan çokça kan akıdalar ussı gitmeli olunca andan eyü muglâ-yı munzic içüreler sevdâvî hult için andan bu köpürtgen otunun kökünden besfâyicle ve dahi şâhtere ile ve münâsib edviyyelerden bile kaynadalar mikdârlarınca ve bu köpürtgen kökünden çokça katarlar şöyle kim otuz direm veya elli direm ola fi’li nâzikdir kattı kuvvetli değildir ve bununla elbette afîmûn bişüreler eger kuvvetli kişi nâzik her def’asına on direm katarlar eger nâzik veya za’if mizâc kişi olursa beş veya yedi sekiz direm katarlar ve afîmûnı edviyye ile bile bişürmeyle sonra indirceğine yakın koyalar biraşca kaynadalar ve indüreler zira nazikdir kuvveti gider çok kaynârsa üçgün biri biri ardınca böyle içüreler ve andan bir niçe gün dinlendüreler âsâyış ola ve andan yine üç gün biri biri ardınca içüreler kırk gün mikdârı bununla böylece ilâc ideler tanrının fermânıyla derisini kavlada saru sular akıda tamâm hoş olunca ilâcın böyle ideler ve bu ilâc ortasında kırk gün mikdârı her gün köpürtgen yapragını sâ yağıyla veya şîrûgan yağıyla bişüreler yedüreler bol bol zira kim bu otda sırr vardır ve acâyib fâ’desi vardır ve bu bâbda ve hem suyundan sıkub badem yağıyla bile**

Bâdişnâm bir hastalıktır ki yüzü ve etrafı kırmızıya döner¹¹⁵⁴ ve cüzzamlı gibi görünür. Kışın daha çok olur. Tedavisi: Kan aldırınsınlar ve hacamat yaptırınsınlar¹¹⁵⁵. Cüzzam başlangıcında bahsedilen ilaçları kullansınlar.¹¹⁵⁶

burnına tamızralar fâ'ide ide ve her gâh ki bu otdan affîmûnla ve münâsib edviyyeler ile içüreler taşra ura deriden işlede kızıl kızıl idüib demregü şekillü nesne peydâ idüib deri kabara veya saru su aka gicimek ve acımak ziyâde ola tekrâr tekrâr içürmeğe meşgûl olalar ve fâ'ide itmesi ol ola kim taşraya def ' ide tabî'at yaramaz hıltı tanrının fermânıyla bu ot sebebiyle mukayyed olub bu otille ilâca meşgûl olalar tamâm maksûd hâsıl olunca ve bir garîbce mücerreb nesne kim tahkîk gerçektir şol nikâb kim oğlan ile bile togar ba'zı hâtûn kişi oğlan dogurıcak nikâblu togırır ol nikâbdan alalar yedi aded veya üç aded eline girdüğüne göre anı avretler saklarlar degme hâl ele girmez meger cüzzâm olan kişi mun'am ola akçaya kıya veyahûd beg kişi ola ol nikâbı peydâ ide nikâbın üzerine bu âyeti yazalar بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ اعْصِرْ فِيهِ نَارَ فَاحْتَرَقَتْ فَاحْتَرَقَتْ fahtarakat iki kerre yazalar fahtarakat kelimesin yazdıktan sonra bir dutulmadık çölmeğe koyalar agzın muhkem bir nesne ile berkide ve furunda yaka andan çıkara kırk bahş ideler kırk sabah balla karışdırıb ol cüzzâm olan kişiye yedüreler allahü-te'âlânın fazlıyla ol illetden halâs ola inşallâhu-te'âlâ eger oğlan nikâbı ele girmezse kırk adet zeytûn yapragına bu ayeti her yapragına yazalar çölmek içinde dedğimiz gibi yakalar andan gubâr sahk idüib kırk bahş ideler kırk sabah balla karışdırıb yedüreler şifâ bula ve bu oğlan yüzinde bile dogan nikâba avretler tuvak derler perde dahi derler”

¹¹⁵⁴ YİŞ: “yüz kararır demür (FAP: kızdırur ve mür) rengi gibi olur iki yanakları kızıl olur bâdincân rengi gibi dahi olur şarâbı çok içen demevî mizâclı kişilerde çok vâki' olur ve şarâb içmez kişilerde dahi vâki' olur cüzzâm şekli gibi olur kış gününde ziyâde olur ba'zılar bu illete mukaddime-i cüzzâm derler” şeklinde açıklama yapılmıştır.

¹¹⁵⁵ YİŞ: “enseden hacâmat ideler” şeklindedir.

¹¹⁵⁶ YİŞ: Devamında birkaç ilaç tarifî verilmiştir; “ve yedi direm Sinâ-yı Mekkî kaynadalar suyuna on direm fülûs-ı hıyârşenbe ezüb içüreler ve ba'zı vakitte gâh gâh sūd çürügüyle on beş direm mikdârı fülûs-ı hıyârşenbe ezüb içüreler fâ'ide ide ve kükürtü yogurdla yimek fâ'ide ide ve bu fakîr tecrîbe itdim bir kişiye yüzerlik tohumun günden güne iki direm kadarı gice yiyüb yatmagla yigirmi giceye degin bâdişnâm illeti ol kişiden tamâm gitdi lâkin her kişiye yimek olmaz zira süci gibi serhoş eyler ve baş çigzindirir nazik mizâc kişi ve za'if kişi yimek olmaz gündüz yimek olmaz gice yimek münâsibdir kuvvetlü kişi olıcak müferrihât yimek âdet olıcak kırmaz gayet müfid nesnedir ve perhîz dahi gayet gereklidir kuru balık mercimek ve sığır eti ve keçi eti ve kuru et ve badincan ve kaz eti ve tavşan ve geyik eti ve tuzlu nesneler ve tiz nesneler ve ıssı ma'cûnlar yemeyeler ve şarâb içmeyeler ve eger terk idemez kişi olursa ak ve yufka nâzik şarâb içeler ve sulca içeler tâ kim ziyân azrak ola ve kaya korugu suyun dögüb sıkalar ve süzeler hergün bir zaman içeler gayet nâfi' ola ve gidere ve şâhtere suyun vaktinde tâze iken dögüb sıkalar tatlu katub bir zaman her sabah çokça içeler nâfi' ola bir dürlü mücerreb devâ kim bâdişnâm illetine fâ'ide ide yüzde ve burunda olan kızılığa ve kel başa ve bedende olan yaramaz demregüye ve bedende kızıl cüzzâm şekillü siğil gibilere ve yarıklar gibilere ve sevdâvî illetlere fâ'ide idüib heb gidere hatta baş kel olub saçı tonuz kılları gibi serd olsa biz tecrîbe itdik sarb sirke ile bir kaç kez dürteler kılları âsânlığile çıkarıb salâha getürdi ve bâdişnâm illetini tekrâr dürtmekle giderdi fâ'idede hiç nazîri yokdır edviyyesi azacıkdır fâ'ideleri çokdır edviyyesi az olub meşhûr olduguna hor bakmayalar hikmeti fâ'idesindedir san'atı budır râstık taşî kitablarda râsuh der ve kesîrâ ve zerdâli çekirdeğinin içi ve üçer direm ve hınnâ üç parmak ile alındığı kadar gayet sarb sirke ile karışdırılar ve üç gün koyalar tâ kim hamîrlene sirkesi az gelürse dahi sirke koyalar tâ kim kıvâmı merhem gibi ola dürtmeğe kâbil ola üç gün ısladugundan sonra hammâma gireler yine ol eczayı karışdırıb hammâm içinde dürteler tizcek çıkalar üç güne degin gidermeyeler üç günden sonra yuyalar allah emriyle kavlaya gide eger tamâm gitmeyecek olursa tekrâr yakı ideler evet sirke gayet tiz ve eski gerekdir”

İrk-ı medenî¹¹⁵⁷ bu ırkın olduğu bir şehirde ortaya çıkar.¹¹⁵⁸ Pişmiş helile ve pişmiş küsküt ve özellikle bu hastalık için yapılan ıtrıfil ile istifrağ yapmak gerekir. [Yapılışı]: Helile, belile, emlec, türbit, zencefil ve kanbil eşit miktarda alsınlar, dövsünler ve pişirsinler, bal yerine şeker koysunlar. Şerbet 10 dirhem sıcak su ile uygun olur. Eğer 10 gün içerse hastalık maddesini giderirse yakılar daha uygun olur, merv (mercanköşk) tohumu, dereotu ve sinir otu tohumu taze sütte luab olana kadar yapsınlar ve eski pamuk üstüne sürsünler ve yüzünü yağ ile yağlasınlar ve üstüne koysunlar.¹¹⁵⁹

3.5.9. Dokuzuncu Bab: Ayak Parmaklarının Bir Yere Çarpması Hakkında

Calinus der ki bezi ikiye katlasınlar ve parmağın üstüne bağlasınlar ve üzerine birkaç defa işesinler diğer ilaçlara gerek yoktur.¹¹⁶⁰

3.5.10. Onuncu Bab: Cerahat Hakkında

Taze ve düzgün olan cerahatin iki dudağını çekip birleştirsınlar ve arasına kıl, yağ ve bunun gibi şeyler düşürmesinler, kuru bağlamak gerekir. Eğer cerahat düzgün

¹¹⁵⁷ YİŞ: Bu konu daha geride, ateş yanığından hemen sonradır.

¹¹⁵⁸ YİŞ: Bu konu daha geride, ateş yanığından hemen sonradır. Açıklama yapılmıştır; “ırk-ı medenî ve rişte dahi dirler bir zahmet olur hindüstân memleketinde çok olur ba‘zı yerin suyundan ve **ba‘zı yerin** havâsından olur âdem oğlanın gövdesinde bir nesne çıkar deşilür içinde rişte gibi ak olur uzanur çekdikçe delüciğinden çıkar bir nesneciğe sar‘arlar **anıl anıl çekerler uzandugunca sar‘arlar ol** yara yanında bağlarlar bezle şöyle kim üzölmeye eger üzölecek olursa ol kişi helâk olur veyahûd katı zahmet çekerler eyü ilâc olursa dahi tekellüf ile hoş olur”

¹¹⁵⁹ YİŞ: Verilen tarif farklıdır; “ilâc matbûh helile veya matbûh aştîmûn içüreler dimâğ tenkiye ola **eger** dilersen yara agzın büyük idesin neşter urmadan on direm yer sogulcanın ve bir direm Mâm ve bir direm fülful ve bir direm şûnîz bu cümlei döğüb havânda merhem gibi ola yaranın agzına uralar üç gün tura ve bir eyü mücerreb devâ kim ırk-ı medenî evvel belürdüğü gibi yiyeler ve hem dürteler fâ‘ide ide ve gidere ve elbetde bâtil ide ol gün ki belüre buçuk direm sabır yiye ve ikinci gün bir direm sabır yiye ve üçüncü gün bir buçuk direm sabır yiye ve hem sabırdan üzerine düрте şifâ ola **Burusa şehrinde bir kişi rişte çıkardı ayakta maddesini hindüstândan bile duta gelmiş çekdikçe uzandı ve bir gün çeküb uzanırken üzöldi acâyib zahmet çekdi ol kişi helâk olayazdı akça otla ilâc olındı hakk-te‘âlâ şifâ virdi ayagı katı şişdi yaranın agzı tutıldı akça otu döğüb ve eleyüb balla karışdırıp yakı itdiler agrısını giderib râhat eyledi yaranın agzını açub çok nesneler akıtdı sehl vakitte tamâm hoş oldı”**

¹¹⁶⁰ YİŞ: Geçtiği yer farklıdır, ana bölümün en sonunda yer almaktadır. Galen’e yapılan atıf bulunmamaktadır.”

değilse ve açıları varsa yarsınlar ve düzeltsinler, sonra tedavi etsinler. Yaş ilaçları ona versinler fakat kuru günde kullanmaları uygun olur.

Faydalı olan zerurun yapılışı: Beyaz kurşun, doğal kurşun oksit (mürdeseng) her birinden bir ölçü alsınlar, yumuşakça eritsinler ve kullansınlar. Eğer cerahat başta olmuş olursa yuvarlak zeravendi şarapta pişirsinler kurutup dövünler ve eleyip üzerine koysunlar.

Kanamayı önleyen ilaç yapılışı: Bir ölçü sabır, içinde ağaç kabuğu da olan günlük bir ölçü, anzerut ve iki kardeş kanı, her birinden yarım ölçü alsınlar ve dövüp pişirsinler ve kullansınlar. Eşek ve at dışkısı dövülmüş ve dövülmemiş olsun kanı tutar.¹¹⁶¹

3.5.11. Onbirinci Bab: Uzva Saplanan Diken ve Ok Hakkında

Yuvarlak zeravendi dövüp elesinler ve bal ile karıştırınlar üzerine koysunlar, diken ve ok dışarı çıkar.¹¹⁶²

¹¹⁶¹ YİŞ: Devamında; “sıfat-ı terkib-i iksirin kim tâze ve eski cerâhatleri bitüre günlük ve demü’l-ahaveyn ve anzarût ve mürr bu dördini berâber alub dögeler eleyeler cerâhate ekeler yenisin ve eskisin bitüre ve dahi sığır kuyruğu dedikleri otun boz yapraklusını kim saru çiçeği ve uzun egertmegi olur ve açık rengü ak tülü ve panbuk şekillü yumşak olur ve ba’zısı olur kim budagı ve egertmegi çıkmaz hemân yaprakları olur ol sığır kuyruğunun yapragını kurudub dögeler eleyeler tâze cerâhate ekeler cerâhate yapışa derhâl cerâhati bitüre ve üzerinden kopmaya tamâm yarei bitürmeyince acemde bu ota bambul otu derler ya’ni bambullar olur imiş acemde bâzar gezerlerimiş yalıncağ olub ellerinde keskin ustura dutub her dükkân önünde turur imiş akça ve pul dilerlermiş cehillerinden kendü a’zalarında tîz ustura ile yaralar açarlar imiş büyük büyük acâyib kanlar revân olur imiş gice olcâk bu sığır kuyruğu yapragından ekerler imiş irtisi sabah sahih ve sâlim gezerler imiş cerâhatleri bitermiş çarşu halkı acebe kalur imiş cehillerinden kendülerine kıyub böyle böyle yaralar açduklarına ve bu otun kökünü onulmaz yaralara kim delik ola işliye cerrâhlar ilâcında âciz olalar ol cerâhatlere fitîl yerine delüğine münâsib yona sokalar karşu yare bîdükce kökü kısıldalar sehl zamandan sonra ol yarei bitüre bi-iznillâhi-te’âlâ” yer almaktadır.

¹¹⁶² YİŞ: Devamında; “zerâvend-i tavîl dahi balile çıkarır ve kamış kökün dögeler ve eleyeler bal ile karışdıralar dikenî ve demrenî çıkarır ve kurbaga etini yaranın üzerine urmak bu bâbda gayet nâfi’ ve mücerrebdir ve boga dikenî kökünü çıkaralar yumşak dögeler südle kaynadalar demren olan yere yakı ideler üç yıllığını ve beş yıllığını çıkara ve ağaç pâresini dahi çıkara ve saksıgan dedikleri kuşu bogazlayalar derhâl iki yarub ısıcakla üzerine bağlayalar demreni derhâl çıkara”. Farklı bir hastalık ile devam etmektedir; “illet-i âkile (FAP: ekilye) ya’ni hûre dedikleri yare kim yenür ve yayılır ola ilâc taglamaktır bir aletle kim gümüşden veya bakırdan ola lâkin her kişi taglamaya tahammül idemez nazik mizâclu ve za’îf kişiler ve oglancıklar gibi veya ol hûrenin çevresine tîz otlardan ekeler ve

3.6. Beşinci Bölüm: Bedeni Güzelleştirme ve Zehir İlaçları Hakkında

Bu bölüm üç babdır.¹¹⁶³

3.6.1. Birinci Bab: Kırık, Ezik ve Eklem Yerin Den Çıkması Hakkında

¹¹⁶⁴Her ne zaman böyle bir afet olursa hemen kan alınmalıdır ve o yere hacamat kupası koymak ve kanı diğer tarafa çekmek, tabiatı lavman ile veya meyve suyu ve metruditus¹¹⁶⁵ ve ceviz vererek yumuşatmak gerekir. İki dang veya yarım dirhem Çin ravendini gül suyunda eritip versinler.¹¹⁶⁶ Yemek [olarak] keşk-âb ve kabuksuz maş fasulyesi ve ıspanak badem yağı ile faydalıdır.¹¹⁶⁷ Eğer ağrı mideye ulaşırsa sade

çevresine kil-i Ermenî sirke ile ezüb dürteler ve çün et karara kelemi od üzerinde bişüreler sâ yağıyla kim inek yağı ola sahk idüb karışdıralar üzerine dürteler tâ kim karalığı üzerinden gide pes sirke ile suyu karışdırıp yuyalar ve merhem-i jengâr dürteler nâfi' ola sıfat-ı merhem-i jengâr Mûm ve çam sakızı her birinden beşer direm zeyt yağı yigirmi direm jengâr iki direm **anzarût bir direm** merhem düzeler şöyle kim âdetdir bir dürlü merhem-i jengâr dahi vaşak sirke ile ezeler beş direm kadarı ve iki direm jengâr dögeler karışdıralar şöyle kim merhem kıvâmına gele sıfat-ı **feldifyûn** (FAP: ferfiyun) ki bu bâbda nâfi'dir akâkıyâ on iki direm kızıl zırnîh ve ve saru zırnîh ve şeb her birinden altışar direm kireç üç direm bunları sekiz direm sirke ile karışdıralar kurslar dizeler güneşde kurudalar hûresi olan kişi eger agzında ise anınla mazmaza ide agzında **duta** bir dürlü dahi mücerreb nesne kim biz tecrube itdik iki veya üç kerre dürtmekle hûre hoş olur ayrık devâya hâcet olmaz inşallâhu-te'âlâ hûrenin üzerine bal dürteler ve üzerine dögölmiş ve **elenmiş unnâb yapragın ekeler şifâ ola ve elenmiş unnâb yapragın balla karışdırıp dürteler câyizdir lâkin hayırlısı oldır kim** evvel sinirlü yapragı dögeler suyun sıkalar ol su ile hûrei yuyalar ve tekrârca şöyle kim sinirli yaprak suyu ana eser eyleye andan balla unnâb yapragı tozun dürteler nâfi' ola hûre salâha gelüb hoş ola"

¹¹⁶³ YİŞ: "Kemük sindugin bir uzuv köft oldığın ve dahi bir uzuv yerinden çıkdugin beyân ider" şeklindedir.

¹¹⁶⁴ YİŞ: Birinci bab olarak belirtilmemiş, doğrudan konuya girilmiştir.

¹¹⁶⁵ YİŞ: Bulunmamaktadır.

¹¹⁶⁶ YİŞ: Devamında "encübâr bu bâbda gayet nâfi'dir encübârı dögüb kaynadalar süzeler şeker katarlar veya bal katarlar içüreler derhâl bitirib fâ'ide ide bir kez veya iki veya üç kez içmekde hoş ola zahmet gide şöyle kim bu bâbda ya'ni et üzülmekde ve kemük uvanmakda ve köft olmakda gerekse düşmekden olsun ve gerekse darbdan olsun elbetde fâ'ide ider kerâmet vardır acâyibdir" yer almaktadır.

¹¹⁶⁷ YİŞ: Devamında birçok ilaç tarifi yer almaktadır, bu ilave kısım FAP nüshasında bulunmamaktadır. "Mugâs-ı Irakî dedikleri ak kök bu bâbda gayet bî-nazîrdir anı yumşak dögeler eleyeler bir mikdârı balla karışdıralar yiyeler bir iki sabah bir mikdârın un bulamacı ile karışdırıp ol agrıyan yere yakı ideler gerekse et üzülmüş olsun ve gerekse kemük uvanmış olsun iki veya üç günde kemügi bitüre ve derhâl et üzüldüğün bitüre gayet mücerreblerdendir hîc hilâfı yokdır bir dürlü dahi mücerreb nesne sular kenârında biten köpürtgen dedikleri otkim karga sabunu dahi derler anın yapragını sınımış kemük üzerine kodıktan sonra üzerine sar'a koyalar âdetce ve üzerine ağaççıklar koyub eyü sar'alar kemük üç günde bite tanrı-te'âlâ'nın inâyetiyle ve eger köpürtgen dedikleri otun kökünün kaynadalar suyula bal katub içüreler kemügi uvanmış kişiye iki günde kemügi bite inşallâhu-te'âlâ ve cidden denizde bir canavar olur balık mesabesinde ol balığı deniz içinde iki kişi futa ile avlarlar şöyle kim bir kişi futanın iki ucına yapışur cüstlük ile ol cemme dedikleri canavarı futanın içine alub kaldırırılar anı bir küpe veya bir zarfa koyub saklarlar derhâl küpde veya zarfda durıcak kara su olur mürekkeb

sirkengubîn şerbeti versinler. Kehribar ve mercan (bussed)¹¹⁶⁸ her birinden yarım miskal, elma alsınlar içini temizlesinler gül suyunda pişirsinler 50 dirhem,¹¹⁶⁹ kırmızı gül 10 dirhem, mastika ve akasya ve mersin ağacı (murd) yaprağı ve sümbül her birinden beş dirhem, yaş ceviz¹¹⁷⁰ ve safran ve sabır her birinden bir dirhem, sinirli ot (lisanü'l-hamel) suyuyla karıştırınlar ve mide üzerine koysunlar¹¹⁷¹. Eğer ağrı ciğere ulaşırsa kızılıkök (runas) ki ona Arapça fuvva derler¹¹⁷² ve Çin ravendi her birinden 10 dirhem, yıkanmış kil¹¹⁷³ ve Hint kamışı her birinden beş dirhem alsınlar, dövsünler ve pişirsinler. Şerbeti iki dirhem sade sirkengubîn ile içirsinler.¹¹⁷⁴ Beyaz sandal, kırmızı

şekillü ve yaramaz ağır kokusu olur balık kokusuna benzer ve ol oldı ki kitablarda mâ'il-cemme derler cümlei acâyiblerdendir bir kişinin elleri ve ayakları uvansa ne'uzu billâh ve her ne canavarın gerekse kemügi uvansa ol mai'l-cemmeden iki çekirdek veya dahi artıca içürseler kemügi sınan kişiye derhâl bir sâ'at olmadan kemügi bite tanrının kudretiyle hıc şüphesiz gerçektir mücerrebdır tecribe etmek dileyicek bir tauk ayakını sırlar kemüğünü yerine koyub sar'arlar iki habbe mai'l-cemmeden tauk ağzına koyalar taugu yere koyı verirler derhâl kemügi bitüb sag ve selâmet yürür mücerrebdır bir garîb hâssadır ciddede ve hindüstânda meşhûrdır bâzergânlar bilürler ve bir garîb nesne dahi kuzgun dedikleri kuşın yavrusı vaktinde kuzgunun yuvasında bir yavrusının ayağını uvadalar ve bıragub gideler irtisi yine varalar yuvada bir kara taş bulalar ol kuzgun yavrusının ayağı bitmiş ola tanrının hikmet ve kudretiyle o taşı alalar saklayalar her kişinin kim ayağı veya bir gayri uzvı kemügi sına o taşı bağlayalar ol uvanan kemüğün yanına bağlayub üç gün bile tura üç günden sonra taşı gidereler kemük bitmiş ola allahü-te'âlânın kudretiyle Lâkin uvanan kemügi bir hoş yerine koyub adette eyü sar'alar ve andan sonra taşı üzerine bağlayalar kemük bite bi-iznillâhi-te'âlâ garîb hâssadır hakk-te'âlâ kuzguna ol taşı bildirib kuzgun ol taşı bulub yuvasına getürdigi hakk-te'âlâ hazretlerinin lutf-ı azîmidir bir dürlü mücerreb nesne dahi kim sınımış kemügi bitürir bir kişinin elinde ve ayağında veya bir uzvında kemügi yine egri bitse bu otu kaynadub üç gün içmekle tanrı-te'âlânın izniyle o egri biten kemük söküle ve yine togrı bite mücerrebdır ol ot göl içinde bataklı ve sulu yerlerde biter anda ulama dedikleri ot biter ola kim çam püri gibi yaprakları olur at sever ata yedürirler ve hem at yeyecek yumşak otlâ bile biter gür arasında böğürtlen ile bile biter ve sazlık arasında hendek kenârında otlu yerlerde biter âdem kaddince uzanur içi kouk olur budakları olmaz hemân bir kaura şekillü uzanur gök saçaklı olur bi-aynihi çetük otu heyetinde biter Lâkin bunun rengi saru olur açık renklü ispernek renk şeklinde yaprakları sezâb yaprağı heyetinde biter Lâkin rengde benzemez sezâbın rengi koyu yeşildir bunun rengi açık fıstıkî renk olur râyihada ve rengde benzemez Lâkin hey'etde benzer çiçeği şeker-reng ak olur açık sarurak ba'zı kişiler sarulık otu derler yerakâna virürler gayet fâ'ide ider sarulığı giderir yaprağı ırice olur sezâb gibi yumşak olmaz ve bu ot iki nev'dir birisi oldur kim zikr olub beyân oldı birisi dahi bayırlarda susuz yerlerde biter ol dahi bi-aynihi yaprakda ve çiçekde buna benzer Lâkin yaprağı biraz küçürek olur kuru yerde biter kökü evvelkinin köküne benzer ve rengine benzer bi-aynihi açık ve saru olur evvelkinin kökü hemân çetük otu resminde biter hemân saçaklı olur ol saçakdan gayri kökünün uzanması ve budaklı olmaz ve kuru yerde biten uzun saçaklı olur kabasakal şekillü ince ve uzun ve açık saru kökleri olur saçığı arasında sırça parmak yoğunluğu kadarınca egri bügri uzanur sarulık için kaynadalar ve üç gün içüreler on iki yıllık yerakânı giderir ve bunun adına mâmîrân-ı Rûmî derler mâmîrândır tahkîk saçığını giderirler egerçi köklerini bıçagile yonârlar kurudurlar saklayalar mâmîrân olur isti'mâl iderler tohumları uvacık olur râziyâne tohumundan küçürek hilâl tohum şekillüce olur"

¹¹⁶⁸ YİŞ: Yerine "südile" yer almaktadır.

¹¹⁶⁹ YİŞ: "bu gülâbla bışmış almadan" şeklindedir.

¹¹⁷⁰ YİŞ: Yerine; "serv kozacı" bulunmaktadır.

¹¹⁷¹ YİŞ: "mi'de üzerine yakı ideler bağlayalar"

¹¹⁷² YİŞ: "Arapça fuvve derler" bulunmamaktadır.

¹¹⁷³ YİŞ: "gul-i magsul" yerine "yunmuş lök" yer almakta, FAP nüshasında ise "yunmuş kil" şeklinde geçmektedir.

¹¹⁷⁴ YİŞ: "bunu ciger üzerine yakı ideler" ilave edilmiştir, ancak FAP nüshasında bulunmamaktadır.

göl ve kuru menekşe her birinden beş dirhem, arpa unu üç dirhem, safran bir dirhem, yarım dirhem¹¹⁷⁵ *dang* kafur alsınlar, gül suyu ve gül yağı ile karıştırsınlar ve ciğerin üzerine koyup bağlasınlar, eğer cerahat¹¹⁷⁶ az olursa, kızıl gül beş dirhem, mastika, sümbül ve tarçın her birinden iki dirhem, mersin ağacı (murd) yaprağı üç dirhem, ladin iki dirhem alsınlar, ladini şebboy¹¹⁷⁷ yağında çözsünler ve ilaçları onunla karıştırıp sürsünler.

Kemik kırığı ve organ yerinden çıkmasına gelince onun tedavisi çekip yerine oturtmaktır ve düzeltmektir. Fakat ağrı ortaya çıkmaması için nazikçe yapılmalıdır. İncinmiş uzvu gül yağı ile yağlasınlar ve mersin ağacı yaprağını dövüp eleyip onun üzerine yaysınlar¹¹⁷⁸ ve bağlasınlar. Üç gün açmasınlar ve ısınması ve şişmemesi için kuru bezle¹¹⁷⁹ bağlamalıdır. Maş unundan ve yaş mersin ağacı unundan yakı yapsınlar, bezi onunla ıslatsınlar ve soğutsunlar ve bağlasınlar, sıkı bağlamak gerekir. Bezi üç dört defadan fazla değiştirmemelidir.¹¹⁸⁰ Eğer hasar sinir üzerinde olmuşsa yakı ile nergis yağı ve zambak yağını karıştırsınlar¹¹⁸¹ ve dereotu yağını ısıtıp sürekli üzerine damlatsınlar. Papatya yağı ve sedef otu (sudab) yağı ile yapsınlar. Kırık ilaçlarını bu şekilde yapsınlar.¹¹⁸² Mukl¹¹⁸³ ve kabuksuz maş her birinden 10 dirhem, sabır ve mürrüsafi ve hatmi ve yarpuz ve akasya her birinden 5 dirhem, Ermeni kili 20 dirhem aldınlar, dövsünler ve elesinler ve yumurta beyazı ile karıştırsınlar, kullansınlar.¹¹⁸⁴ Eğer daha sıcak şeyler gerekirse mercanköşk ve koçboynuzu (iklilü'l-melik) ve andız otu ve servi yaprağını o ilaçlarla karıştırsınlar. Eğer bağlamaktan ağrı ortaya çıkarsa açsınlar, rahatlıtsınlar ve tekrar bağlasınlar.

¹¹⁷⁵ YC: ب nüşasında “dirhem”in bulunmadığı dipnotta belirtilmiştir.

¹¹⁷⁶ YİŞ: “cerahat” yerine “hararet” geçmektedir. FAP nüşasında her ikisi de bulunmamaktadır.

¹¹⁷⁷ YİŞ: “şebboy” yerine “yasemin yağı içinde” yer almaktadır.

¹¹⁷⁸ YİŞ: “mersin ağacı yaprağı” bulunmamaktadır.

¹¹⁷⁹ YİŞ: Devamında “yine yagsız peynirle sar’alar tâ ıssı olmaya ve şişmeye” yer almaktadır.

¹¹⁸⁰ YİŞ: “bezi iki üç kerre tebdil ya’ni değışdüreler” şeklindedir.

¹¹⁸¹ YİŞ: Devamında; “evvel şarâbla ter ideler ve andan yag ile karışdıralar” yer almaktadır.

¹¹⁸² YİŞ: Bu cümle bulunmamaktadır, yerine; “ammâ souk otlardan bu nev’dan düzeler”

¹¹⁸³ YİŞ: Yerine “Mugâs-ı Irakî” yer almaktadır.

¹¹⁸⁴ YİŞ: Devamında; “encübâr yakısı dahi gayet eyüdir hem yakı ideler yumurta ağıyla ve hem kaynadub tatlu katub içüreler nâfi’ ola” bulunmamaktadır.

3.6.2. İkinci Bab: Bedeni Güzelleştirme Hakkında

¹¹⁸⁵Daü's-Saleb: *Eyāric*, acı elma (şahm-ı hanzal)¹¹⁸⁶ ve çayır mantarı birkaç defa versinler. Eğer bağırsaklar zayıf ise pişmiş küsküt (aftimun) ile tabiatı istifrağ ettirsinler ve *eyāric* ve *macun-ı necāh* kullansınlar. Eğer mizacı ıssı ise küçük ıtrifil versinler ve pişmiş sarı helile ve kapari (keber) kökünü kaynatsınlar, *eyaric-i faykarayı* onda ezsinler ve onunla gargara yapsınlar. Akırkarha ve sütlegeği sığır ödü ile karıştırınlar ve sürsünler. Soğan sürmek fayda verir özellikle nergis soğanı.¹¹⁸⁷

¹¹⁸⁵ YİŞ: İkinci bab olarak belirtilmemiş, “Bâb-ı zînetde ve dâ'i's-sa'lebde” şeklinde yazılmıştır.

¹¹⁸⁶ YİŞ: Şahm-ı hanzal bulunmamaktadır. Devamında; “*eger kuvvetlü kişi olursa habb-ı kûktyâ vireler*” yer almaktadır.

¹¹⁸⁷ YİŞ: Devamında tûğ/kıl çıkarmak yada yok etmek için bir çok terkip yer almaktadır; “*bâsal-i unsul kim gövdeye dürtecek gicidir ve deniz soganı kim kendene yaprağı gibi ve nergis soğanı yaprağı gibi yaprağı olur dahi büyücek kumda biter deniz kenârında söbi sogan olur kızılısagu kabı olur anı kesüb sürmek gayet eyüdir dürlü dürlü eyü yakılar çokdır ekserin tecrîbe itdim fâ'idei az buldım evet bir eyü nesne buldım ki hiç nazîri yokdır hattâ asıldan (FAP: ısladalar) kaşı olmayan kişiye yakı ideler aslıyla eyü çatık kaş bitüre ve her kande kim kıl dökülmüş olsa yakı ideler kılı bitüre evet kirpige dürtmeyeler hatarludur ve dahi yakıcıdır göze ziyân eyler aslı oldur kim evvel kıl bitürmek murâd etseler kirpikden gayri yerde koz yağın dürteler andan bu zikr idecegimiz yakıyı ideler eger koz yağı değmemiş yere degecek olursa ol yer şişer tamâm ol kişi katı zahmet çeker vakt oldu ki bu resimde (FAP: Bursa'da) avretler semirmekden ötürü birbirine iğne ile delüb degürdiler şişüb helâk oldılar ilâc idemediler koz yağından gâfil oldukları için koz yağın üzerine dürtecek hiç mazarratı yokdır ammâ koz yağsız bir iğne yurdsınca dürtseler şişirir ziyân eyler ba'zı kişi olur kim dürteler kabardır sa'ir kabardıcılar gibi ziyân eylemez ol zikr olunan ot balâdurdur balâdurın başcagızların keseler gidereler ve demürce kelbetenin kızdıralar arasına koyalar ol kızmış kısıpça kısıpalar bir küçürek tas içine yağın akıdalar şöyle kim tütünü çıkarken çıkaran kişinin yüzine ve gözine degmeye eger degicek olursa hep yüzi ve gözi şişer sarı su akar gayet ziyân eyler katı sakınmak gerek eger kaşa dürtmek murâd etseler kaş mikdârınca bir kâğıda dürteler el degürmeyeler bıçak ucuyla dürteler evvel kaş üzerine ziyâdece koz yağın dürteler andan balâdur balın kâğıdla üzerine yapışdıralar bağlayalar şöyle kim yerinden ayrılıb kopub yagsız yere degmeye ve ziyân eylemeye bir yakıda veya iki veya üç yakıda kaşı bitüre inşallâhu-te'âlâ başda dahi kıl dökülmüş olsa veya sakal dökülmüş olsa balâdur balın dürteler maksûd hâsıl ola büyük kişilere ideler dâ'i's-sa'lebde kıl bitürmeye ilâc kirpi derisini yakalar külünü ayu yağıyla veya defne yağıyla veya yumurta yağıyla karışdırıp dürteler kılı bitüre yumurta yağı acayiblerdendir şöyle yalnız mülâzemet idüb dürtseler veya bir kıl bitiren nesne ile dürteler tahkîk ne yerde gerekse kıl bitüre hatta köse adamlar mülâzemet idüb dürtseler kıl bitüre ve şöyle kim sarmaşık yaprağını alalar ağaçcıklarıyla ve köküyle kim ağaçlara ve burçlara ve divarlara tolaşır yassı yeşil yaprakları olur yapraklarının köşeleri olur kara salkımluca yemişi olur cümlesini yakalar külünü yumşak döğüb ince elekden geçüreler ve yumurta sarusunun yağıyla karışdıralar altı ay kadarı her gün mülâzemet idüb dürtseler köselere nefîs sakal bitüre mücerrebdir lâkin yumurta yağın çok çıkarub hâzır ideler sarmaşık külün yetecek mikdârı karışdıralar tâ kim maksûd hâsıl ola ve (FAP: mevizeh) defne yağıyla karışdırıp dürteler yumşak döğüdükden sonra nâfi' ola bir dürlü yağ dahi kim kıl bitüre sakalda ve kaşda alalar deniz köpüğün kim büyük pâreler olub adam başı mikdârı dahi bardak karnı gibi yumrı olur içi til til ile biter hâtin kişiler hüsn-i yusuf derler on direm yumşak döğeler eleyeler ayvadane dedikleri otu yakalar külünden on direm mikdârı alub ve ol deniz köpüğü dedikleri nesnei ikisini bile zeytyağıyla karışdıralar kim eski ola ol kıl dökülmüş yere urdıktan sonra dürteler kıl bitüre (FAP: Sebus kim baş konağına dirler kepek gibi dökülür kum hatmi dögele nohut unu ile sirke ile karışdırup dürteler bir saat kadarı dura andan sonra yuyalar eger ebu cehil karpuzunu sığır ödüyle karıştıralar dürteler yukarıdaki edvîyelerle bile gayet kuvvetli ola ve çügündürü veya pazıyı hatmi ile kaydada hamamda başı yuyalar faide ide) kıl bitürmege mücerreb nesne dikkü yağın tekrâr dürteler kıl bitüre bir dürlü dahi kim gayet*

Sebûse (saçlı deri mantarı): Ezilmiş hatmi ve nohut ununu sirke ile ıslatıp başın üzerine sürsünler, bir saat beklesinler ve yıkasınlar. Eğer sığır ödü ve acı elma (şahm-ı hanzal) ile yaparlarsa daha kuvvetli olur.¹¹⁸⁸

Saçları uzatmak [için] pancar suyu ve nohut suyu ile yıkasınlar, sabırı yaş mersin ağacı suyunda öğütsünler ve sürsünler. Bir zaman beklesinler sonra yıkasınlar ve sürekli saçlarını siyah helile ve emlec ile yıkasınlar, mersin ağacı yağı ve emlec yağı kullansınlar.¹¹⁸⁹

Kelef (çil, benek) için kîfâlden kan aldırınlar, pişmiş helile ve küsküt (aftimun) ile istifrağ ettirsinler ve *eyaric-i faykara* kullansınlar. Bergust suyunu taze süt ile karıştırıp sürsünler, yaş kişniş suyu ve sarı zernih (arsenik) eritsinler ve sürsünler. Turp tohumu ve kavun tohumu çekirdeği temizleyip dövünler ve sarı safra ile karıştırınlar sürsünler sonra hamamda çıkarsınlar veya su buharı tutsunlar. İyi ilacın yapılışı: Beyaz acı badem çekirdeği üç dirhem, kavun tohumu beş dirhem, civa iki dirhem, her üçünü havanda dövünler ve civadan eser kalmayacak şekilde eritsinler. Badem çekirdeği ve

nâfi 'dir kara sinegi çokça cem' ideler şöyle kim bir çanaga bal dürteler üzerine uşan sinegi cem idüb zeytyağıyla döğeler veya ayva yağıyla veya mersin veya defne veya yumurta yağıyla veya dilkü yağıyla karışdırıb döğeler ve yumşak od üzerinde karıştırılar ol kıl bitürecek yeri sogan suyuyla ovdıkdan sonra bir kaç kerre üzerine yakı ideler tanrı-te'âlânın inayetiyle (FAP: Saç uzatmak için nohut ununu çügündür suyuyla karşı yuyalar faide ide ve yaç mersin yaprağı suyuyla sabrı ezeler saça dürteler bir zaman koyalar dura andan sonra yuyalar ve karşı kara helileyi ve emlec kaynadalar suyuyla yuyalar nafi ola ve mersin yağı ve emlec yağı dürteler nafi ola döküldüğün bitüre ve uzada) dâ'i's-sa'lebde tamâm kıl bite bundan eyü nesne olsa olmaz mücerrebdir husûsâ kim evvel tenkiye-i dimâg ideler eyâricle veya habb-ı kûkiyâ ile andan bu yakıyı ideler elbetde bite inşallâhu-te'âlâ kıl bitürmemek için kılı yolalar buçuk direm nişâdırı döğeler oglak ödüyle karıştırılar dürteler bir kaç kez yolalar dürteler bitmeye eger sülügi alalar üzerine tuz ekeler ve sirke içinde koyalar tura şol kadar kim kuruya döğeler her gâh ki kılı yolalar yerine dürteler tekrâr böyle ideler bitmeye ve kızıl zırnîh yumşak sahk ideler bân tohumun yaşının yapragını su ile ezüb kılı yoldıkdan sonra dürteler karşı yolalar dürteler bitmeye bir dürlü dahi mücerreb nesne kim kıl bitürmeye tîn-i kimülyâ kim Türkçe tabâşîr derler gargaram toprağı (FAP: gurgurum tabaşiri) dahi derler ak toprak olur isfidâca benzer derzîler iplige dürteler kumaş üzerine çarparlar ol tabâşîrden on direm ve isfidâc kal'ı on direm şâb beş direm döğüb eleyeler yaş bân tohumu suyuyla karışdırıb kılı yoldıkdan sonra dürteler za'ifce bite yine eyü yolalar yine dürteler bir kaç kez bitdikçe böyle yolalar dürteler ayrık bitmeye eger çokça dürteler hiç bitmeye veyahûd bân tohumunu döğeler sirke ile kaynadalar tekrâr tekrâr yolalar dürteler elbetde ayrık bitmeye"

¹¹⁸⁸ YİŞ: Bu paragraf bulunmamaktadır. Ancak FAP nüshasında yer almaktadır. Bir üst dipnotta bulunduğu yer parantez içinde gösterilmiştir.

¹¹⁸⁹ YİŞ: Bu paragraf bulunmamaktadır. Ancak FAP nüshasında yer almaktadır. Bir üst dipnotta bulunduğu yer parantez içinde gösterilmiştir.

siyah kavun tohumu yapıp her akşam sürsünler. Bir hafta yıkanmaz. Bir haftadan sonra yıkanınca kelef temizlenmiş olur.¹¹⁹⁰

Bahak (ciltte hafif lepra beneği): Pişmiş helile ve küsküt (aftimun) ile istifrag¹¹⁹¹ ettirsınler, *macun-ı necah* ve küçük ıtrıfil kullansınlar. Türbit tohumu, kızılıkök (fuvva), kündüş, şaytarac, acı elma şahm-ı hanzal, defne (mazaryun), beyaz çöpleme (harbak), hardal, mahmude (sakumunya) beraber dövsünler ve eleyip sirke ile ıslatsınlar. Hamamda veya ateş yanında veya güneşte sürsünler.¹¹⁹²

Baras (Vitiligo)¹¹⁹³: *Eyaric-i lugazya* ile kustursunlar, pişmiş küsküt ile istifrag etsinler, *mâhân macunu*¹¹⁹⁴ kullansınlar. Yapılışı: 20 dirhem Kabil helilesi, belile ve emlec her birinden 10 dirhem alsınlar, temizlenmiş Kabil pirinci 15 dirhem, şaytarac ve kırk boğum ve zencefil her birinden üç dirhem, savec-i hindi beş dirhem, eğreti otu (besfayec) ve lavanta (ustuhundus) her birinden sekiz dirhem, çayır mantarı (garikun) altı dirhem, kust üç dirhem¹¹⁹⁵, günlük, mastika, anason, karanfil ve Afrika kakulesi (hayrbuva) her birinden iki dirhem, biber, biber ağacı, narmüşk her birinden dört dirhem alsınlar, dövsünler, pişirsınler ve bal ile karıştırsınlar.¹¹⁹⁶ Şerbeti dört dirhemdir, tüm balgamî hastalıklara iyi gelir.

¹¹⁹⁰ YİŞ: Bu paragraf bulunmamaktadır.

¹¹⁹¹ YİŞ: “ishâl ideler” şeklindedir.

¹¹⁹² YİŞ: Devamında; “*nişâdırı yumşak döğüb sirke ile karıştıralar dürteler hem bahak hem demregüyi hem siğili gidere ve kaya korugını döğeler suyunu sıkalar beş altı gün birer ikişer kaşık yâ dahi ziyâdece aç karnına içeler bahakı gidere ve kangı müshilden gerekse pek fâ’ide ide ve âdem şehvetini bahaka ve demregüye dürteler gidere ve bâsal-i unsul kim yabân soganı dirler anın bir kaç kabını soyalar içindeki yüregini döğeler sarb sirke ile karışdırıb hammâmda dürteler ne kadar yaramaz bahak olırsa gidere ve labada kökünü kurudub döğüb eleyeler ve öyle toz iken hammâmda bahaka* (FAP: kurula) dürteler biraz *egleneler* oturalar eser ide birde veya iki üç def ‘a dürtmekle gidere mücerrebdır ve şâhtere yaş ele girürse döğeler suyun sıkalar bezden süzeler yedi sekiz gün her sabah bir üsküre kadar suya bal veya şeker katub içeler bahakı ve demregüyi gidere ve bir üsküre mikdârı süd çürüğün bile içseler dahi yeg fâ’ide ide ve hammâma dâyim girmek bahakı giderir mücerrebdır mülâzemet idüb hammâma çok girmek gayrı ilâc etmekden yegdir bahakı gidere” yer almaktadır.

¹¹⁹³ YİŞ: Ayrı bir başlık şeklinde verilmiştir; “Fasl-ı fi devâü’l-baras”

¹¹⁹⁴ YİŞ: “Macun-ı mahan” yerine “ıtrıfil-i mâhân” kullanılmıştır.

¹¹⁹⁵ YİŞ: Ölçülerde farklılık bulunmaktadır; “*sâdic-i hindî buçuk direm besfâyic ve üstühudus her birinden yedişer direm gârikûn yigirm direm kust üç direm*”

¹¹⁹⁶ YİŞ: Balın miktarı belirtilmiştir “*üc tamâm edviyyeler kadarınca kıvâma getirübkefi alınmış*”. Eklenen bu kısım FAP nüshasında bulunmamaktadır.

Baras yakısı yapılışı: Defne (mazeryun) yaprağı¹¹⁹⁷, siyah çöpleme (harbak), biber ve bure hepsi eşit sirkede pişirsinler¹¹⁹⁸, doğal sodyum karbonat (natrun) ve zerarih¹¹⁹⁹, demir tozu, deniz köpüğü dövüp elesinler¹²⁰⁰ üzerine atsinlar ve kalye gibi olana kadar ezsinler, güneşte sürsünler, birkaç kez yapıp bekleyebildikleri kadar sabretsinler sonra yıkasınlar. Eğer âbile olursa kavrulana kadar beklesinler, onlardan su çıksın ve kurumasını beklesinler düzelir ve tekrar tekrar yapsınlar.¹²⁰¹

Ebu'l-Hasan Azerencî'nin baras için denediği bir hap yapılışı: Zencefil, beyaz biber, siyah çöpleme (harbak) alsınlar, *eyaric-i faykara* birebir alıp dövsünler ve pişirsinler, şarap ile ezsinler ve ilaçları onunla karıştırsınlar, şerbeti üç dirhemdir ve bu yakı da denenmiştir.¹²⁰²

¹¹⁹⁷ YİŞ: Devamında açıklama yapılmıştır; “ya ‘ni **kılapa** yaprağı”. FAP nüshasında *kılapa* yerine *kalye* yazmaktadır.

¹¹⁹⁸ YİŞ: “**nîm-köft döğüb ve hem yine berâber**” şeklinde sirkede kaynatılması tarif edilmektedir, ancak bu kısım FAP nüshasında bulunmamaktadır.

¹¹⁹⁹ YİŞ: “*natrun ve zerarih*” bulunmamaktadır.

¹²⁰⁰ YİŞ: “iki *vezn ola*” ilave edilmiştir, FAP nüshasında yoktur.

¹²⁰¹ YİŞ: Devamında; “*evet her kişi bu yakıya tâkat getürmez ki muhkem mizâclı Türklere ideler nazik kişilere etmeyeler yakar acıdır*” yer almaktadır. Devamında verilen diğer yakı tarifi Cürcanî'nin *Yadigarında* iki reçete sonradır. Farklı bir çok tarif yer almaktadır; “....ve baras için mücerreb devâlardan biri oldur kim **kirpi ödüyle** (FAP: kireç) kükürtü eyü yumşak sahk ideler karışdıralar dürteler bir veya iki kerre dürtmekde gidere bi-iznillâhi-te‘âlâ bir dürlü dahi mücerreblerdendir keçi böğregın kebâb ideler sulandugunlayın döğülmiş kükürtü üzerine sepeler çevireler tamlayan suyun cem’ idüb saklayalar tekrâr tekrâr baras üzerine ova ova dürteler bi-iznillâhi-te‘âlâ baras gide diger **devâ baras için kükürtü döğeler limon suyuyla sahk ideler limon suyunu aldıkça vireler baras olan kişiye dürteler nâfi’ ola diger** göğercin bokunu yumşak döğüb eleyeler arpa unuyla karışdıralar su ile çalkayalar bulamac gibi ola andan biraz katran karışdırıp sahk ideler şöyle kim merhem gibi ola bir pâre kettân bezi üzerine dürteler ve baras üzerine yakı idüb bağlayalar üç gün koyalar tura andan gidereler yine yenileyeler tekrâr ideler giderince tahkik giderir hem bu yakıyı tekrâr etmek gerek”

¹²⁰² YİŞ: “*sıfat-ı habb kim mücerredir*” şeklinde yazılmış, Azerencî'den bahsedilmemiştir, yeri farklıdır. Devamında “*hâssiyyet-i itrılâl barasa nâfi’dir itrılâl dedikleri otun tohumu kim hilâl tohumuna benzer tohum olur ve ak çiçeği olur evet hilâl olur bayagı dış kuruddıkları hilâl gibi lâkin bayagı hilâl gibi yumulmaz açık olur yâbân havucuna biraz benzer hilâlinin açıklığı ve ak çiçek külegi ve hilâli biraz incerek olur ve yaprağı turak otu yapragına benzer* (FAP: evet biraz yassıcak olur aşağı dibine yakın olan yaprağı bir dürlü dahi olur yukarıki yapraklarına benzemez dibinde olan yaprağı bir nice bölük olur her bölüğü üç olur kuş ayağı gibi kurucak sarı olur kızıla mayıl olur rengi magribde kuş ayağı derler) **ovalarda düz yerlerde biter ekinler kenârında ve tarlalarda biter vakit olur ki dış kurdadıkları hilâl ile karışık biter lâkin bir garîb hâssacığı vardır bitişinin değme kişi ana muttali’ olmamışdır ol hâsse ile âni bulmaga kolaydır cemî’ yaprağı budağı turak otuna benzer lâkin itrılâlin dibinde cemî’sinin bir dürlü yaprağı dâhi olur bir kuş kadarı ve ol yapragın baldırcacı olur uçlarında üçer yaprağı olur yassıca uzunrak ve destere dişleri gibi gedıcikleri olur ve söbi olur** şöyle kim kuş ayagına benzer magribde kuş ayagı dirler imiş itrılâl dimegin tefsîri riclî’t-tayr dimek olur mısırdâ riclî’l-gurâb derler imiş kuzgun ayagına hayli müşâbeheti vardır (FAP: bunda olan yaprağının her bahşı üçer bahştı uzunca olur gedükleri olur her yaprağının destere dişleri gibi gah olur kim hilâl dedikleri otla dahi biter evet bunun hilali açık olur yerinde kurur yumulmaz ve dahi bunun hilali incecik yaygı hilalden tohumu bi aynihi tura otu tohumuna benzer olur evet itrılâl tohumu subihî olur) **kitablarda riclî’l-gurâb bir gayri ota dirler ol riclî’l-gurâb veca’-ı mefâsile gayet eyüdir itrılâle riclî’l-gurâb**

Şaytarac, sürme, mazı ve balık kılıcı yaksınlar ve kırmızı zâk sirke ile sürsünler.¹²⁰³ Başka bir yakı yapılışı: Şaytarac, sünbül, kızılkök, göztaş ve sığla ağacı (mîa‘) alsınlar, kuru hamur olacak şekilde dövsünler ve pişirsinler ve süzsünler. Bu ilaçları kök boya suyunda çözsünler ve sürsünler, 20 gün bu renk kalsın.¹²⁰⁴ Calinus şöyle demiştir; Her kim sürekli *macun-ı vec* (eğir otu) veya *vec-i Arabi* yerse asla onda bahak ve baras olmaz.¹²⁰⁵

*mısırdı derler ıstılâh-ı mısırdır tohum biaynihi hilâl otu tohumuna benzer Lâkin itrîlâl tohum biraz söbice olur eyü kuvvetlü yerde biticek kim za ‘îf olmaya hilâl tohumundan büyücek olur ağızda çiynecek gayet tîzligi vardır baras olan kişiye balgamdan tenkiye-i beden ve dimâg itdikden sonra itrîlâl tohumundan bir direm yumşak dögeler ve bir denk âkırkarhâyı dögeler bile karışdırıb balla karışdırılar sabah aç karnına her def ‘ada bu kadar yedüreler yedikden sonra bir pâre güleğübün ele girürse üzerine yedüreler ele girmezse bir pâre balcagız yaladalar tâ kim kismaya tîzlikden tabi‘ atı nefret dutar cehd ideler kusmayalar tâ kim sa‘y zâyî‘ olmaya yedikden sonra güneşde oturalar gayet ıssı vakitte ol baras olan yerini güneşe karşı açalar güneşde oturalar şöyle kim kangı yanında baras var ise ol yanını güneşe karşı dutalar iki sâ‘at kadarı yâ dahi artık oturalar şöyle ki derleye her yanında ve her yerdeki baras ola ıssı güneşe göstereler şol kadar ki derleye **elbette ıssı güneş gerek ıssı güneş olmayacak fâ‘ide hâsıl olmaz hammâmda iddik ve külhânda iddik olmadı** hakk-te‘âlâ itrîlâlde hâssiyeti güneş ile bile komış iki gün veya üç gün biribiri ardınca dedigimiz gibi güneşde oturalar her yerdeki baras ola derleyince oturalar güneşe karşı duta hakk’ın emriyle ol baras olan yeri kabara fiska fiska ola ak su çıka sarurak revân olub aka şöyle kim dōşekden ve hasırdan geçe ol baras yerleri cerâhat olub çamçaga kızıl et kala baras olmayan yer selâmet kala hiç kabarmaya etlü yerde olana tîz eser eyleye etsiz olan yere geç eser ide elde ve ayakda ve parmaklarda geç eser ide garîb hâssedir bedende her nerde var ise gezer bulur hiç nesne komaz cemî‘ sine eseri yetişür ba ‘zı kişiye tîzrek eser ider bir kez veya iki kez yimekte fa ‘ide ider ba ‘zı kişiye üç kez yimekte ve dahi artık yimekte mâddesine göre ba ‘zı kişide çok olur ve eski olur tekrârca içmek hâcet olur kişi oldu kim cemî‘ bedeni baras idi iki gün içirdik tamâm bedeni kabar kabar oldu saru sular akdı sel gibi revân oldu derisi kavladı tâze deri bitdi hoş oldu ve kişi oldu kim altı def ‘a içirdik andan hoş oldu ve kişi oldu kim on bir gün içirdik andan hoş oldu kavli-i aslî idi kırkbeş yıldır ben beni bileli bu bende vardır bilmezem anamdan böyle mi togdım ve bilmezem ki küçük iken mi peydâ oldu dedi ol kişinin bir def ‘ada içmekle gitdi ve bize şöyle tecrîbe hâsıl oldu ki kaçan kabarsa ziyâde su akmasa deri gitse yeri kızıl kalsa baras gittüğüne i‘tikâd itmek gerek sonra gerü agrır tamâm gitmez şol kadar yiyüb güneşe oturmak gerek ki çok saru sular aka yeri onât cerâhat olub su akabince kan aka dahi anda i‘tikâd etmek gerek kim baras tamâm gitdi madam ki içdikce saru su gele yeyüb güneşe oturmayı terk etmeyeler şol vakte degin kim su akmaz ola kanamaga başlaya andan terk ideler yiyüb güneşe oturması ve andan sonra oglancığa yedürmeyeler kuvvetlü otdır âdemi zebûn eyler ağrısından ve acısından yatırır dōşeğe düşürür hasta eylemez lâkin ifratile acıdır degme kişi acısına tâkat getürmez itrîlâl içdikleri vakitte bir kaç güne degin su içmege tahammül etmek gerek ve yogurd ve süd ve karpuz yememek fi‘l-cümle balgam artırır nesnelerden perhîz gerek ve itrîlâlin bir dürlü dahi yimesi oldur kim bir miskâl itrîlâl ve bir miskâl âkırkarhâ ikisini bile karışdırub kırk güne dek yiyeler kim gıdâ ola **güneşe oturmada hakk-te‘âlâ şifâ vire** ve ba ‘zı kişiler itrîlâl tohumun dögeler balla karışdırıb günde iki miskâl yedüreler on beş güne degin eseri belüre vallâhu a‘lem”*

¹²⁰³ YİŞ: Bu cümle bir üst başlığın sonunda yer almaktadır.

¹²⁰⁴ YİŞ: “ve bir dürlü yakı dahi şaytarâc ve çivit ve kızılboya ve aşu toprağı ve süci dördü kurumuş dögeler eleyeler sirke ile karışdırıb kaynadalar saklayalar ve bir pâre dahi kızılboya kaynadalar süzeler ve ol otları bu kızılboya suyuyla karışdırılar tılâ ideler yigirm gün bu yakının rengi kala gitmeye”

¹²⁰⁵ YİŞ: Calinus’un sözü yer almamaktadır.

Yüzün rengini aydınlatmak (açmak): Bakla unu, nohut unu, arpa unu, nişasta¹²⁰⁶, kitre ve turp tohumu alsınlar, dövsünler ve pişirsinler. Taze süt ile karıştırınlar veya keşk-âbda (karıştırınlar). İlk akşam sürsünler ve sabah ılık su ile yıkasınlar. Eğer suya kepek ve menekşe kurusu döküp sürülürse daha iyi olur. Yemek; taze süt, kaz yağı, ev tavuğu yağı, kemik iliği, tatlı nar, yarım pişmiş yumurta sarısı, kuru incir, turp, pırasa ve biraz enguzed (kadı ağacı)¹²⁰⁷, biraz süt ve biraz safranla bunların hepsini yemek yüzün rengini açar ve aydınlatır.¹²⁰⁸ Derinin altında olan morlukların izleri için turp tohumu alsınlar ve sürme gibi dövsünler ve taze kişniş suyu ile veya yeşil arpa suyunda ezsinler, kepek, yeni çömlek, taş, biber ve inciri yakı yapmak için sirke ile ıslatsınlar, derinin altındaki kanın izini götürür.

Ter kokusunu hoş yapmak: Kuşkonmaz (helyun) ve enginar ki Horasan'da kenger derler¹²⁰⁹ ve zerdali ve kuru nane ve reyhan şarabı içmek bütün organların kokusunu hoş yapar ve ter kokusunu güzel yapar. Nişadır macunu ve şeytantesi (hiltit) çekirdeği¹²¹⁰ ağız kokusu ve ter kokusunu hoş yapar. Yüzün rengini safi yapar ve mideye kuvvet verir,¹²¹¹ yemeği hazmeder, yemekten önce ve sonra içilebilir.¹²¹²

Kötü kokan koltuk altı¹²¹³: Kan aldırınlar ve eğer mümkün ise mübâşeret yoluyla istifrağ ettirsinler¹²¹⁴ ve ter kısmında bahsedilen koltuk altı kokusunu hoş yapan tedbiri uygulasınlar¹²¹⁵, bazen dumanda kalmış samanlı¹²¹⁶ kili bakır tasın içinde

¹²⁰⁶ YİŞ: Nişasta bulunmamaktadır.

¹²⁰⁷ YİŞ: Bulunmamaktadır.

¹²⁰⁸ YİŞ: Bu kısımdan sonrası bulunmamaktadır.

¹²⁰⁹ YİŞ: Açıklama yapılmıştır; “arak kim Türkçe der derler der kokısın ve beden kokısın eyü eylemek için ilâc heylûn yimek ve kenger yimek”. FAP nüshasında “arak kim Türkçe der derler” bulunmamaktadır.

¹²¹⁰ YİŞ: Bulunmamaktadır.

¹²¹¹ YİŞ: “benzi sâfî ve kızıl ider ve sarulığın giderir ve mi'deye kuvvet verir ve kalbe kuvvet ve ferah virür ve cigere kuvvet virür ve ta'âmı hazm ider yemekden önden ve sonra yimek câyizdir”

¹²¹² YİŞ: Devamında yüz rengi için tarifler verilmiştir; “yüz rengi için nohûd unu ve burçak unu ve çöğen ve birinc unu ve kaun çekirdeği ve mahmûde ve dârçîn ve zerâvend-i tavîl cümleden edviyyeden berâber ola ve mahmudeden beş bahişde bir bahş katalar gice yüze dürteler irtisi ılıcak su ile yuyalar yüze cilâ vire”. Bu ilaveler FAP nüshasında bulunmamaktadır.

¹²¹³ YİŞ: Bu bölüm topuk yarılmasından sonra gelmektedir.

¹²¹⁴ YİŞ: “ya'ni cimâ' idüreler fâ'ide ide”

¹²¹⁵ YİŞ: Behsedilen tebdir bulunmamaktadır.

¹²¹⁶ YİŞ: “ya'ni samanlu toprak ki sıvadan almış olalar”

sirke ile ezsinler ve sürsünler, kötü koku yok olur ve sürekli *tutiya*yı (doğal çinko karbonat) gül suyu ile terbiye ederek kullansınlar.¹²¹⁷

Ayak topuğu yarılması: Toz ve topraktan korusunlar Arap zamkı ve mazıyı dövüp elesinler *sandarus* yağı ile karıştırsınlar ve ezilen ayağa koysunlar, üstüne ilaç orada kurusun diye kağıt koysunlar ve eğer Arap zamkı ve mazıyı keçi yağı ile döver ve üzerine koyarlarsa gereği yapılmış olur¹²¹⁸, bu ilacı hamamda ayağı temizledikten sonra yapınlar.¹²¹⁹

Bedeni şişmanlatma: Önce zayıflığın nedeni bilinmelidir ve ortadan kaldırılması sağlanmalıdır. Bilinmelidir ki neşeli olma, bahtiyarlık, huzur, yumuşak yatak, yumuşak giysi¹²²⁰, zamanında yenilen yemek, rahatlık bu babda faydalıdır. Herise (haşlanmış buğday), guzab, sütlü pirinç, kuzu eti kavurma, semiz kaz, semiz ev tavuğu ve keklik fayda verir.

Şişmanlatan bir hasv (bulamaç) yapılışı:¹²²¹ Beyaz nohudu alsınlar ve süt içinde sütü çekene kadar ıslatsınlar ve gölgede kurutsunlar. Bu nohuttan bir ölçü, şeker üç

¹²¹⁷ YİŞ: Devamında bit gidermek için tarifler verilmiştir, bu konu Cürcani’de yer almamaktadır; “*bit ki kıl diplerinde çıka çok ola ilâc evvel bedeni matbûh aftîmûnla pâk ideler ve sabır ve bûre ve mürr berâber dögeler birbirine karışdıralar hammâmda dürtüneler bir su ile kim afsentîn kaynanmış ola bir sâ’at sabır ideler andan mersin yaprağı suyula yuyalar ve bir suyula yuyalar kim çam ağacı yaprağı bile kaynamış ola cıvai azcık anzarût ile ve kına ile öldüreler ve bir yünden egrilmiş ipe dürteler ve boynına bağlayalar veyahüd gönlek yakasına dürteler yağile cemî’ bit kırıla gide ayırık gözükmeye bir dürlü mücerreb nesne kim biti giderir tohmekân yaprağı suyunu gövdeye dürteler heb kırıla gide diger biti kıra gidere yüzerligi yumşak dögeler şîrûgan yağıyla kaynadalar cemî’ bedene başdan ayaga dek dürteler hiç bit kalmaya kırıla diger kene tohumunun yaprağı suyun bir ipe sürüb boynına bağlayalar kifâyet ider”*

¹²¹⁸ YİŞ: “*Savâb ola*”

¹²¹⁹ YİŞ: Devamında soğuk nedeniyle topuk yarılması, dudak yarılması için tarifler verilmiştir; “*eger ökçe soukdan yarılmış olsa şalgamı oyalar içine bir pâre Mûm ve bir pâre iç yağı koyalar ve ıssı kül içine göme koyalar tâ kim eriyüb birbirine karışa çıkaralar dürteler nâfi’ ola ve eger şalgamı pâre pâre idüb tograyalar ve yağ içinde pişüreler ve ol yağı şalgamla yakı ideler fâ’ide ide ve kuru besfâyic dögeler eleyeler parmaklar arasına koyalar yarılduguna ve delindüğine fâ’ide ide ve pişdüğini gidere ve isfidâcı parmaklar pişdüğine dürteler fâ’ide ide eger bu zahmetler heb bedende olursa her sabah yigirmi direm şîrûgan yağı ya badem yağı tâze sıkılmış üzüm şîresiyle içeler üzüm suyu kırk direm mikdârı ola bir hafta kadarı içeler andan sonra matbûh aftîmûn içüreler ve bir hafta dahi yağı şîre ile içeler şîfâ ola ve dudak yarılmasına ilâc panbugu benefşe yağına cerb ideler her gice göbeğe bağlayalar fâ’ide ide ve kızıl gül gayet yumşak dögeler gubâr ola ve zamg-ı Arabîi yumşak dögüb ısladalar ol dögülmüş güle karışdırıb ter idüb dürteler fâ’ide ide”*

¹²²⁰ YİŞ: Yumuşak kıyafetler bulunmamaktadır; “*yumşak döşek ve yasdık*” şeklindedir.

¹²²¹ YİŞ: Tanım yazılmadan doğrudan tarife geçilmiştir.

ölçü, temizlenmiş keşkcü bir ölçü,¹²²² temizlenmiş meyve kurusu bir kısım alsınlar. Önce nohut ve keşki pişirsinler ve biraz kimyon eksinler ve biraz taze süt katsınlar ve kıvam versinler.¹²²³ Bu çorbaya iki ölçü dövülmüş badem içi katsınlar her gün bundan yesinler. Önce bedeni kızarana kadar ovup sonra çorbayı yesinler.¹²²⁴

Bedeni zayıflatmak: Acı ve tuzlu şeyler yemek, turşular ve arpadan yapılmış ekmek kurusu yemek gerekir ve yemeğe sıcak baharat koymalıdır. Açlık ve susuzluğa sabretmek gerekir ve yemeği gece gündüz birer defa yemek gerekir, kaba giysiler giyilmeli ve yumuşak yatakta uyunmamalıdır.

Mürekkeb bir ilaç yapılışı; Mısır anasonu (nanhah)¹²²⁵ ve kimyon alsınlar her birinden bir kısım, mercanköşk ve bure her birinden çeyrek ölçek, yıkanmış lök bir ölçek, şerbeti her gün bir *miskal* gülbeşekerle,¹²²⁶ çorbayla versinler fayda verir.

3.6.3. Üçüncü Bab: Zehir Tedavisi Hakkında

¹²²⁷Zehirlerin tedavisinin kanunu şudur ki verdikleri şeyde töhmet olduğunda hemen ılık su ve taze pişmiş sütün yağın (ruga-ı şirpoht) çokça içirmek ve kusturmak gerek, kaynamış dereotu suyunda bureyi çözdürsünler çokça yağla daha çok kusma

¹²²² YİŞ: Devamında; “kabı gitmiş arpa bir cüz ve kabı gitmiş bugday yarım cüz ve etmek kurusu bir cüz” yer almaktadır.

¹²²³ YİŞ: “yarım cüz döğülmüş haşhâş içi katalar ve bu bişmiş bulamacda yine bile bişüreler savâb ola”

¹²²⁴ YİŞ: Devamında şişmanlamak için birkaç terkip daha verilmiştir; “bir yemiş olur habbu’l-fül derler tesbih iderler ol tesbih itdikleri yemişin içini çıkaralar fındık içi gibi küçürek içi olur ve acı olur şekerle karışdırılar yiyeler ziyâde yiyicek kusdurır az yimek gerek gayet semirdir ve dahi ak anzarût hamîre karışdırub yiyeler her def ‘a beş direm kadarı karışdırub yiyeler gayet semirde acem avretleri ak anzarûtla semirirler ve dahi **haraza** (FAP: herze) dedikleri nesne kim sığır ödünden çıkar sarı za’ferân gibi renklü olur ânı dögeler şeker şerbetiyle iki çekirdek kadarı yâ dahi artıcağ hammâmdan çıkıcak içeler bir lahza yatalar râhat olalar andan eve gelüb semüz tauk etin yiyeler ve şorbasın içeler bir kaç def ‘a böyle ideler gayet semirde ve gâh gâh kesîrâyı dögüb şekerle karışdırub yiyeler gayet semirde”

¹²²⁵ YİŞ: “sezâb tohum” ilave edilmiştir.

¹²²⁶ YİŞ: “**veya şarâbla**” eklenmiştir. FAP nüshasında bulunmamaktadır.

¹²²⁷ YİŞ: Üçüncü bab olarak yazılmamıştır, “Fasl-ı zehîrler ilâcındadır ya’ni agular ilâcındadır” şeklindedir.

getirsinler, taze süt içmek faydalıdır. Eğer süt kusmayla geri dönerse iyi olur,¹²²⁸ hazırda süt yoksa erimiş yoğurt fayda verir. Erimiş inek yağı da aynı faydayı sağlar. Ketten tohumu *luabı* ve erimiş kaz yağı faydalıdır. Eğer yemek yenirse çok yemelidir ki ona galip gelsin ve kusma daha kolay olsun. Uyku uyumaya bırakılmamalıdır ve zorla uyanık tutulmalıdır.

Hayvan ısırmaları için verilen ilaçlar ise *tiryak-ı faruktur* ve *tiryak-ı buşanca*¹²²⁹ denen bir tiryaktır. Engerek sokmasının zararlarını önler ve iki dirhem turunç tohumu bütün hayvan zehirlerinin tiryakıdır, zararları yok eder. Selam otu (engudan)¹²³⁰ kökü de aynı işi yapar, onu yakı yapsınlar beyaz nefttir ve çiğ sütü süzüp inek yağı ile karıřtırsınlar¹²³¹ ve kunduz hayası ile zeytin yağını karıştırıp sedef otu suyu, pırasa suyu, su kenarında biten yarpuz suyu, sığır d, tuz, sarımsak ve keçi dışkısı hepsini karıştırıp yakı yapsınlar. Bunların hepsi bütün hayvan zehirlerinin panzehiridir. Akrep sokmasına tuzu ısıtıp koysunlar.¹²³²

Birçok zehrin zararlarını önleyen ve gıda cinsinden olan bir ilacın yapılışı; ayıklanmış ceviz içi altı dirhem, kuru sedef otu yaprağı ve kalın tuz her birinden bir dirhem alsınlar, diğerlerinin ls kadar iri kuru inciri onunla karıştırsınlar, şerbeti bir l miktarındadır.

Zehirli haşere sokması zararlarını engelleyen tiryak yapılışı; çörek otu (şuniz), üzerlik (hezar isfend) ve kimyon her birinden iki dirhem, centiyan, yuvarlak zeravend her birinden bir dirhem, beyaz biber ve mr her birinden yarım dirhem bal ile karıştırsınlar şerbeti yarım *miskal* şarapta [versinler].

Akrep yarası zararlarını önleyen tiryakın yapılışı: Akırkarha, sarımsak ve enguzed eşit miktarda, şerbeti iki miskal.

¹²²⁸ Yİş: “*eger sd kusmagile yine dönerse gayet ey ola kim sd ie ve kusa gayet fâ’ide ide*”

¹²²⁹ Yİş: “*bir tiryâk dahi kim hükmi tiryâk-ı fârka benzer ana tiryâk-ı buşanca derler*” açıklaması eklenmiştir, FAP nüshasında “şence” şeklindedir.

¹²³⁰ Yİş: “*âşr dibi dedikleri ot dahi eyledir*”

¹²³¹ Yİş: “*ve sar’amsak kim hâmi ola bişmiş olmaya sığırın sâ yağıyla dgb karışdıralar dürteler*”

¹²³² Yİş: Devamında “*oda karşu tutalar ve oda karşu dürteler fâ’ide ide*” yer almaktadır.

Kuduz köpek ısırması; bunlardan başka soğan, sarımsak ve hardalı dövüp yakı yapsınlar, ateşten geçirilmiş kupayı (mihceme) üzerine koymalıdır, sebebi emerek ısırmanın insana zarar vermesini önlemektir,¹²³³ yemek yerine suda ıslatılmış tahıl ekmeği [yesinler] bu kaideyle yemek doyurucu olur. Demişlerdir ki kırk gün her sabah iki *dang* Hint kadın tuzluğu (huzaz-ı Hindî)¹²³⁴ versinler ki sudan korkmasın.¹²³⁵

Sivrisinek ısırmasının ilacı şudur; *merbû* yaprağını sivrisinek ısırığına koysunlar iyi olur ve *merbû* karışımı olur, Allah bilir.¹²³⁶

Kitap tamamlandı.

Tarih: Zi'l-Hicce ayı sene 1090 (Ocak-Şubat 1680)

¹²³³ YİŞ: Devamında “ya ‘ni hâtun kişiler küpcük urdığı gibi üstübii yakalar ve çölmek ya ‘ni ol çölmecik içine koyalar ol cerâhat üzerine uralar yapışub çeke” bulunmaktadır.

¹²³⁴ YİŞ: “*havlân-ı hindî*”

¹²³⁵ YİŞ: Devamında kuduz köpek ısırmasına karşı birkaç tarif daha verilmiştir; “*kuduz it taladuguna sar‘amsak yedürelər hayli çokça yiye elbetde ve elbetde halâs ola âdem kudurdıktan sonra tahkik sar‘amsak çok yimekle ölmedi kurtuldu ve çok kişiler halâs oldılar ve bir ot olur zanbak yaprağı gibi uzun uzun bi-aynihi yaprakları olur bayırlarda ve taşlu yerlerde biter bir egertmegi olur uzun ve çiçekleri olur sargılt başı aşaga sonra tohumlanur ve agzı açık derler bir ot olur anın tohumu gibi tohumu olur söbice söbice kuruyacak agzı açılır içinde uvacık tohumu olur sinirli yaprak tohum gibi gayet kuvvetli kusdurıcı otdır yapragından bir direm yiyecek üç gün kadarı kusdurur üç denk dahi yiyecek kusdurur evet bucuk direm yiyecek yapragının kurusından kim döğülmüş ola kusdurmaz bu otu dögeler eleyeler baş parmağı dırnağı üzerinde götüreler balla karışdırıb yiyeler bir kaç kez şifâ bulub halâs ola hiç dünyada bu otun misli yokdur kuduz it taladuguna şöyledir kim âdem kudurdıktan sonra agzını açub bu otdan bucuk direm kadarı bir nesne ile karışdırıb agzına koysalar veya balla karışdırıb yuvalak idüb agzına koyalar elbetde elbetde bir lahzadan sonra şifâ bula ve halâs ola inşâallâhu-te‘âlâ tekrâr ve tekrâr biz tecrube iddik ata ve eşege ve sığırlara ve âdeme ve bir tecribesin dahi iddik kuduz it taladığı itlere bir def ‘a et içine koyub yidürdik halâs oldu sonra bir kaç kez dahi kuduz it taladı hiç ziyân olmadı bir kez yimekle kifâyet ider ne kadar gerekse sonra kuduz it talasun her taladuguna bir dahi yidirmek hâcet olmadı tecrube hâsıl oldu”*

¹²³⁶ YİŞ: Bu ilaç bulunmamaktadır. Cürçânî’nin *Yâdgâr*’ı tamamlanmasına rağmen *Yâdigâr-ı İbn Şerîf* birçok konu başlığıyla devam etmektedir. Kitabın devamında diğer nüshalarda olmayan müstensih eklemeleri tespit edilmiştir.

4. TARTIŞMA

Tez çalışmasına konu olan Seyyid İsmâil Cürcânî'nin *Yâdgâr Der Dâniş-i Pezeşkî u Dârûşinâsî* adlı eseri ile *Yâdigâr-ı İbn Şerîf* adlı eser, yazıldıkları dönemde İslam eserlerinde yaygın bir uygulama olan besmele, hamdele (Allah'a hamd edilen bölüm), salvele (Peygamber ve soyunu selamlama bölümü) kısımlarıyla başlamaktadır. İlerleyen kısımda ise yine klasik bir uygulama olan *sebeb-i telif* yani eserin ne için yazıldığının yer aldığı bölüm yer almaktadır.

Tıp kitaplarında sebeb-i telifler; hükümdarın veya devlet adamlarının talebi, daha önce yazılan eserlerin yetersiz, karmaşık veya anlaşılmayacak bir dilde/şekilde yazılması, toplumsal fayda, geride bir yadigâr bırakma, tercüme etme, hediye etme, alem-i gaybdan işaret gelmesi vb. olarak gösterilmektedir (Öztürk, 2022).

Kitapların yazılış amaçlarına ilişkin açıklama yapılması, Eski Anadolu Türkçesi ile yazılmış en eski örneklerden biri olan *Müntehab-ı Şifâ* da karşımıza çıkmaktadır. Hacı Paşa tarafından 14. yüzyılda yazılan bu kitabın girişinde yazılış amacına ilişkin şu ifadeler yer almaktadır (Hacı Paşa, 1990):

“...diledüm ki tıbb ilminde muhtasar kitab tasnif edem hıfz-ı sıhhat tarikasın ve şol marazlar ki çok vaki olur sebelerin ve alamatlerin ve ilaçların beyan eyleyem kaçan ki yerde üstad hekim bulunmasa bu muhtasrıla amel edeler...”

Bir diğer örnek ise Nidai'nin (ö.1567'den sonra) *Menafi 'ü'n-Nas* adlı eserinde bulunmaktadır. Kitabın neden Türkçe yazıldığı ve yazılış nedeni Ali Haydar Bayat (2016, s.303) tarafından şu şekilde aktarılmaktadır:

“Kenâr yirlerde tabîbe muhtâclarun nihâyeti yokdur ve vilâyet vardur ki tabîb bulunmaduğundan gayrı tıbbâ müte'allik bir risâle bulunmaz. Ve kitâb-ı tıb

bulunursa kimi Ârabî ve kimi Farsîdür. Halk istihrâcından âcizlerdür, ol sebepten sâfî Türkîde bu muhtasârı kaleme getirüb adını Menâfi'ü'n-nâs didüm.”

Tez çalışmamıza konu olan *Yâdgâr Der Dâniş-i Pezeşkî u Dârûşinâsî* ve *Yâdigâr-ı İbn Şerîf* adlı her iki eser de yazılış amacının insanlara fayda sağlamak, ihtiyaç anında kullanılmak ve geride kalanlara bir yadigar bırakmak olduğu belirtilmektedir. Buna ilave olarak *Yâdigâr-ı İbn Şerîf*'e hayır dua ile anılmak, tıp ilmine verilen önemi ifade eden bilgiler de eklenmiştir.

Halkın anlayacağı dilde eser yazılması özellikle birebir uygulamalı bir alan olan tıp gibi alanlarda çok önemlidir. Orta Çağ İslam dünyasının bilim dili olan Arapça yerine halkın anlayacağı dilde tıp eseri yazan ilk isimlerden birisi Seyyid İsmâil Cürcânî'dir ve bazı eserlerini Farsça kaleme almıştır. Anadolu'da ise 13. yüzyılda Hekim Bereket'le birlikte Türkçe tıp kitapları yazılmaya başlanmıştır (Acıduman, 2014). *Yâdigâr-ı İbn Şerîf* de aynı şekilde halkın ihtiyaç anında hekime ihtiyaç kalmadan kullanabilmesi için yazılmış bir Türkçe tıp kitabı olduğu ifade edilmektedir (İbn Şerif, 2017).

Her iki eser genel şablon olarak birbirine benzemekte ve beş bölümden (bahş) oluşmaktadır. Çizelge 4.1'de bu bölümler ana başlıklarıyla birlikte gösterilmiştir.

Çizelge 4.1. Seyyid İsmâil Cürcânî'nin *Yâdgâr* adlı eseri ile *Yâdigâr-ı İbn Şerîf*'in ana bölüm karşılaştırması.

Seyyid İsmâil Cürcânî <i>Yâdgâr</i>	<i>Yâdigâr-ı İbn Şerîf</i>
1. Bölüm: Tıp ilminin faydaları hakkındadır, 17 babdır.	1. Bölüm: İki makale şeklindedir; 1. Makale: Hıfzıssıhha hakkındadır, 16 babdır. 2. Makale: İlmin faydaları hakkındadır, 13 babdır.
2. Bölüm: Baştan ayağa kadar tüm hastalıkların tedavisi hakkındadır ve 30 babdır.	2. Bölüm: Baştan ayağa kadar endam hastalıkları ve tedavisi hakkındadır ve 30 babdır.
3. Bölüm: Ateş (sıtma) çeşitleri, tedavisi ile çiçek ve hasbe hakkındadır, 2 babdan oluşmaktadır.	3. Bölüm: Isıtmalar, hasbeler, çiçek tedavisi hakkındadır, iki babdır.
4. Bölüm: Şişler, yaralar, irin hakkındadır, 11 babdır.	4. Bölüm: Şişler, yaralar, cerahatler hakkındadır.
5. Bölüm: Kırıklar, zehirler hakkında 3 bab olarak düzenlenmiştir.	5. Bölüm: Ziynet ve zehirler hakkındadır.

Yapısal ve içerik olarak en belirgin fark birinci bölümde karşımıza çıkmaktadır. *Yâdigâr-ı İbn Şerîf* te birinci bölüm iki makale şeklinde düzenlenmiştir. Bahsedilen konular, genel olarak Seyyid İsmâil Cürcânî'nin eserini kapsamakla beraber madde sıralamalarında farklılıklar, Türkçe karşılıklar, Arapça başlıklar ve detaylandırmalar görülmektedir. *Yâdigâr-ı İbn Şerîf* te Cürcânî'nin *Yâdgâr*'ında olmayan maddeler de bulunmaktadır. Bu maddeler: Havalar, yılın mevsimleri, şehir ve mesken, kaftan ve kürk giymek, araz-i nefsanî¹²³⁷ tedbirleri ile *nuzc* (olgunlaşma) ve *buhran* (kriz) bilmek, *istifrağ* (boşaltım) tedbiri, yaşlılar tedbiri, tiryaklar, macunlar, tabiplere ilaç hazırlama hususundaki vasiyetler hakkındaki bölümlerdir.

¹²³⁷ Araz-ı nefsanî; Mutluluk, üzüntü, kızgınlık, haz, güven, korku, utanma, endişe, ümit, ümitsizlik gibi duyguların insan vücudundaki tesirleridir (Sarı, 2021).

Çizelge 4.2. Seyyid İsmâil Cürcânî'nin *Yâdgâr* adlı eseri ile *Yâdigâr-ı İbn Şerîf* birinci bölümlerinin karşılaştırması.

1.BÖLÜM		
Seyyid İsmâil Cürcânî <i>Yâdgâr</i>	<i>Yâdigâr-ı İbn Şerîf</i>	
17 Babdır	1. Makale: 16 Bab	2. Makale:13 Bab
1. Maddi hastalıkların sebepleri	1. Havâlar tedbirindedir	1. Mâdde hastalıklarının sebebi kaçdır
2. İmtıla ve kuruluktan kaynaklanan hastalıkların farkları	2. Yıl fasılların ve tedbirlerin	2. Mâddeden ve imtilâdan olan hast.ve tamar boş.olan hast.fark
3. İmtılanın çeşitleri ve marifeti	3. Şehir ve mesken tedbirindedir	3. İmtilâ kaçdır anı bildirir
4. Olacak hastalığı haber veren belirtiler	4. Kaftân ve kürk giymek tedbirindedir	4. Nuzc bilmektedir
5. Hastalığın iyileştiğini gösteren iyi belirtiler	5. Magrifet-i gıda ve anın tedbirindedir	5. Buhranlar bilmektedir
6. Hastalığın iyileşmeye başladığını gösteren belirtiler	6. Sular tedbirindedir	6. Şol illetler bilmektedir ki ol 'illet bir 'illet ile dahi zâ'il olur
7. Hastalığın sonunda ortaya çıkan kötü belirtiler	7. Şarâblar tedbirindedir Alkollü içecek ola şarap hakkında, şaraplar babında yer almakta.	7. Eyü alâmetlerdedür kim hastalıklarda saglık ve selâmetlûk nişân ola
8. Sağlıklı kimselerin beslenmesi ile ilgili tedbirler ve hastalara verilecek şerbetler	8. Uyhu ve uyanıklık tedbirindedir	8. Şol alâmetler ki bir hastalıktan nişân ve haber vire kim ölse gerek
9. Sağlıklılara ve hastalara uygulanacak su ve içecek tedbiri	9. Riyâzât tedbirindedir	9. Yaramaz alâmetler bilmektedir ki hastalık sonunda peydâ ola (s.447-448)
10. Kötü sulardan sakınma tedbiri	10. Müşhil edviyeler tedbirindedir	10. Envâ'-ı müşhillerdedir ve nukû'larda ve matbûhlarda ve şâflarda
11.Yolcular tedbiri	11. Kusmak tedbirindedir	11. Nefis şarâblardadır ve tiryaklardadır ve faidelü eyu ma'cûnlardadır (s.465-485)
12. İçeceklerin tanıtımı	12. Fasd ve hacâmat tedbirindedir	12. Tiryâklarda ve eyü ma'cûnlar beyânındadır
13. Uyku ve uykusuzluk tedbiri	13. İstifrâğlar tedbirindedir	13. Tabîblerin vasiyetlerindedir
14. Riyazet tedbiri	14. A'râz-ı nefsânî tedbirindedir	
15. Müşhil ilacı tedbiri ve bedenin müşhil, fitil ve lavmanla fazlalıklardan temizlenmesi	15. Pîrler tedbirindedür	
16. Kusma tedbiri	16. Misâfirler tedbirindedir	
17. Damardan kan alma ve hacamat tedbiri		

Belirtilen farklılıklardan yola çıkılarak bu farklılığın sebebini bulmak amacıyla Cürcânî'nin diğer eserleri de ayrıntılı olmamakla birlikte kontrol edilmiş, yapılmış karşılaştırmalar sonucunda birinci bölümün Cürcânî'nin *Huffey Alâ'î* isimli eserinden alınmış olabileceği değerlendirilmiştir. *Huffey Alâ'î* adlı eser iki ana bölümden oluşmaktadır. Eserin birinci bölümü iki makale şeklinde hazırlanmıştır. Yine *Huffey Alâ'î* ve *Yâdigâr-ı İbn Şerîf* adlı her iki eserin giriş kısımlarında da benzerlikler görülmektedir. Aşağıda İbn Şerîf'in eserinin giriş kısmında tıp ilminin öneminden

bahsedildikten sonra kitabın niçin yazıldığını ifade edildiği bölüm yer almaktadır (İbn Şerif, 2017, s.398):

“Bu Yâdigâr adlu kitâbı kim düzdüm anın bâbları muhtasarlıgla müştemeldür nice nüktelerle ve nice fâ'idelerle kim ulu kitâblar anlardan hâlîdür ve nice kitâblarda isteseler bulunmaz ehl-i kemâlin ve ehl-i fazlın maksûdı ol nükteler ve ol fâ'idelerdür ve bu kitâbı seferde ve hazerde bile götürüb saklamak münâsibdür tâ kim hâcet vaktinde ele alup mütâla'a idicek ol kişinin tîzcek maksûdı hâsıl ola gayrı kitâblara hâcet olmaya ve bu kitâb bir sâhib-i ma'rîfet kişi elinde olıcak hiçbir tabîbe muhtâc olmaya saglık saklamakda ve sayrılık def'etmekde gereklü ola”

Devamında eserin beş bölümden oluştuğu bildirilmekte ve içerikleri hakkında bilgi verilmektedir. Cürcânî'nin *Huffey Alâ'î* isimli eserinin giriş kısmında da Cürcânî'ye ait kapsamlı bir eser olan *Zahîre-i Harezmsâhî*'nin tamamlanmasından sonra Harezmsâh hükümdarı Atsız b. Muhammed'in veliahtı Karaaslan'ın isteği üzerine özetinin hazırlandığı aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir (Cürcânî, Ayasofya 3695, v.:1b-2a).

“...nizamü'l-meâlî Karaarslan, veliaht-ı Ebu'l-Muzaffer Atsız b. Harezmsâh, hisâm emirü'l-mü'minîn, Allah onun devletini korusun, şöyle buyurdu; Zahîre büyük bir kitaptır, muhtasar başka bir kitap gerekir ki her vakit ele alınabilsin ve maksada hızlıca ulaşılabilsin, seferde ve hizada kendine yetebilsin. Hükm-ü ferman ve mübarek lafızlarla değeri artarak bu muhtasar başlamış oldu. Onun bütün bâbları muhtasarlığı içerecek şekildedir. Çoğu büyük kitaplarda bulunmayan nükteleri ve kaideleri ehl-i fazl ve ehl-i sanatın maksadıdır.”

Her iki eserin de özet olarak hazırlandığı, ihtiyaç anında, savaşta ve barışta kolayca kullanılabilecek şekilde düzenlendiği, büyük kitaplarda bulunmayan bilgilerin yer alacağını bildirildiği görülmektedir. Benzer şekilde *Huffey Alâ'î* ile *Yâdigâr-ı İbn Şerîf*'in birinci bölümlerinin birinci makalelerinde yer alan konu başlıklarının sayısı ve isimlerinin her iki eserde de aynı olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca yukarıda

bahsedilen Cürcânî'nin *Yâdigâr*'ında olmayıp İbn Şerîf'in eserinde yer alan konuların *Huffey Alâ'î*'de yer aldığı görülmektedir.

Çizelge 4.3. *Huffey Alâ'î* ile *Yâdigâr-ı İbn Şerîf*'in birinci bölümlerinin karşılaştırması.

<i>Huffey Alâ'î</i>		<i>Yâdigâr-ı İbn Şerîf</i>	
1. Bölüm: 2 makale		1. Bölüm: 2 makale	
1. MAKALE Hıfzıssıhha hakkındadır, 16 babdır.	2. MAKALE Takdimetu'l- Marife yani hastalıkta ortaya çıkan durumlar hakkındadır, 7 babdır.	1. MAKALE Hıfzıssıhha hakkındadır, 16 babdır	2. MAKALE İlmin faydaları hakkındadır, 13 babdır.
1. Havalalar tedbirindedir.	1. Hastalıkları bilme hakkındadır.	1. Havâlar tedbirindedir	1. Mâdde hastalıklarının sebebi kaçdır
2. Yılın mevsimleri tedbirindedir.	2. Nuzc bilme hakkındadır.	2. Yıl fasılların ve tedbirlerin	2. Mâddeden ve imtilâdan olan hast.ve tamar boş.olan hast.fark
3. Şehir ve meskenler tedbirindedir.	3. Buhran bilme hakkındadır.	3. Şehir ve mesken tedbirindedir	3. İmtilâ kaçdır anı bildirir
4. Kıyafet giyme tedbirindedir.	4. Selamet ve ümitvar olma alametleri hakkındadır.	4. Kaftân ve kürk giymek tedbirindedir	4. Nuzc bilmekdedir
5. Gıdalar tedbirindedir.	5. Diğer illetleri yok eden illetler hakkındadır.	5. Magrifet-i gıdâ ve anın tedbirindedir	5. Buhranlar bilmekdedir
6. Su tedbirindedir.	6. İnsan bedeninde hastalığın olacağını haber veren alametler hakkındadır.	6. Sular tedbirindedir	6. Şol illetler bilmekdedür ki ol 'illet bir 'illet ile dahi zâ'il olur
7. İçecek tedbirindedir.	7. Ölüm vaktimi tanıma hakkındadır.	7. Şarâblar tedbirindedir	7. Eyü alâmetlerdedür kim hastalıklarda saglık ve selâmetlûk nişânı ola
8. Uyku ve uyanıklık tedbirindedir.		8. Uyhu ve uyanıklık tedbirindedir	8. Şol alametler ki bir hastalıktan nişân ve haber vire kim ölse gerek
9. Hareket ve sükun tedbirindedir.		9. Riyâzât tedbirindedir	9. Yaramaz alâmetler bilmekdedir ki hastalık sonunda peydâ ola
10. Müşhil ilaçlarıyla istifrag tedbirindedir.		10. Müşhil edviyeler tedbirindedir	10. Envâ'-ı müşhillerdedir ve nukû'larda ve matbühlerde ve şâflarda
11. Kusma ilaçlarıyla istifrag tedbirindedir.		11. Kusmak tedbirindedir	11. Nefis şarâblardadır ve tiryaklardadır ve faideli eyu ma'cûnlardadır
12. Fasd ve hacamat tedbirindedir.		12. Fasd ve hacâmat tedbirindedir	12. Tiryâklarda ve eyü ma'cûnlar beyânındadır
13. Diğer istifraglar tedbirindedir.		13. İstifraglar tedbirindedir	13. Tabîblerin vasiyetlerindedir
14. Araz-ı nefsanî tedbirindedir.		14. A'râz-ı nefsanî tedbirindedir	
15. Pirlar tedbirindedir.		15. Pirlar tedbirindedir	
16. Yolcular tedbirindedir.		16. Misâfirler tedbirindedir	

Çizelge 4.3'de görüldüğü üzere iki eserin birinci bölümlerinin birinci makaleleri aynı madde başlıklarından oluşmaktadır ve aynı sayıdadır. Ayrıntılı olmamakla birlikte yapılan karşılaştırmalarda da büyük benzerliklerin olduğu tespit edilmiştir. Bu benzerliklerin yanı sıra *Yâdigâr-ı İbn Şerîf*'e ilaveler yapıldığı da görülmüştür. Çalışma kapsamında olmadığından bu kısım daha fazla detaylandırılmamıştır. Ancak

fikir vermesi açısından *Huffey Alâ'î*'den çevirisi yapılan birkaç bölüm ile *Yâdigâr-ı İbn Şerîf*'teki ilgili bölümler Çizelge 4.4 ve 4.5'te sunulmaktadır.

Çizelge 4.4. *Huffe-i Alâ'î* ile *Yâdigâr-ı İbn Şerîf*'teki kıyafet giyme ile ilgili bölümlerin karşılaştırması.

Huffe-i Alâ'î	Yâdigâr-ı İbn Şerîf
1. Bölüm; 1. Makale; 4.Bab: Kıyafet giyme tedbirindedir.	1. Bölüm; 1. Makale; 4.Bab: Kaftân ve kürk giymek tedbirindedir
İnsanın giydiği her kıyafet, önce insanın bedeninden ısınır sonra insanı ısıtır, ıssı/sıcak kıyafet diye, insana onun bedeninden aldığı sıcaklıktan daha çok sıcaklık verene derler, yün kıyafet gibi. Serin kıyafet diye insanı ısıtan sıcaklıktan aldığından insan bedeninden aldığı daha çok olana derler, Mesela; keten ve pamuk kıyafet ikisinin arasındadır, ibrişim ketenden daha ısıdır ve pamuktan daha serindir. Yumuşak kıyafet özellikle teni ısıtan kıyafet kış kıyafetidir, bedeni koruyan keten gibi ve kazir kassarat (çamaşır suyu) ile yıkanmış olan yazlık kıyafettir. İri/kaba kıyafet bedeni zayıflatır, deriyi sertleştirir, yumuşak kıyafet bunun tam tersidir. Samur, tilki ve margazi sırtı sıcak yapar, kuzu derisi de sıcak tutar, sincabın harareti/ısısı kuzunun ve tilkinin ısısından daha azdır, kakım, muşhorma ve havasılın her ikisinden daha azdır, ve her ikisi bahar ve sonbahar kıyafetidir/ kürküdür.	“Her ton kim âdem giyer ol kaftân ol kişinin teninden ıssı olur andan sonra ol kişiyi ıssı ider ve ıssı ton ol tona dirler ki ol giyen kişinin teninden aldığı ıssilikden ziyâde ıssilik vire yün altı çuka ve aba gibi ve sof ve murabba' ve kürklerden ecnâsıyla ve sovak giyecek bir tona dirler ki kendü ıssiliginden ziyâde ıssilik ala ol giyen kişinin teninden meselâ kettân bezi gibi ve panbuk bezi kaftânı gibi ikisinin arasında miyâne ola ibrişim kettândan ıssıdır ve panbukdan sovakdur ve yumuşak ton hâssa ki yeni ve havlı ola teni ıssı eyliye ve kış giyecegi ola ve ol ton ki gevdei katı kızdırmaya kettân bezi ve ol ki kâzir agartmışdır yaz kaftânı ola ve iri yogun bez teni arıkladır ve deriyi katı ider yumuşak ton teni yumuşak ider ve nâzik ider semmur ve dilkü derisi gayet iyüdür ve murgazî ya 'nî keçi derisi arkayı ıssı tutar kuzu derisi dahi ıssı tutar lâkin ânların gibi degildür sincab harâreti kuzudan ve dilküden eksikrekddür kakım sincaba yakındır havasıl ya 'nî saka kuşu kursağı derisi ikisinden ıssirekddür kedi derisi dahi ıssıdır sincabla kakım bahâr ve hazân tonlarıdır.”

Çizelge 4.5. *Huffe-i Alâ'î* ile *Yâdigâr-ı İbn Şerîf*'teki uyku ve uykusuzluk ilgili bölümlerin karşılaştırması.

Huffe-i Alâ'î	Yâdigâr-ı İbn Şerîf (Topkapı Revan Köşkü 1684)
1. Bölüm; 1. Makale: 8. Bab: Uyku ve uykusuzluk tedbiri hakkındadır.	1. Bölüm; 1. Makale: 8. Bab: Uyhu ve uyanıklık tedbirindedir
Uykunun en iyi vakti yemeğin mide ağzından aşağı indiği, midenin dibine düştüğü ve midenin hazm kuvvetinin ona tesir ettiği, tasarrufunun bittiği vakittir. Mide boşken uyumak zarar verir, hararet-i gariziye zayıflatır ve bedeni zayıflatır. Gündüz uykusu, rutubet ve nezle getirir, özellikle kışın, yüzün rengini bozar ve bedeni süst (gevşeklik) yapar, uyuşukluk ve şehvet düşüklüğünü getirir, soğuk mizaçlılara en zararlı şey çok uyumaktır, kişi gündüz, çok uyumayı adet edinirse tedricen bu alışkanlığını bırakmalıdır, gündüz uykusu gece uykusu yerine geçmez ve yüzü sarartır. Uyuma vaktinde önce sağ yan üstüne uyumalıdır (yatmalıdır) bir zaman sonra sol yana dönmek ve karnı ısıtmak gerekir, ısı şeyler; samur ve benzeri şeylerle karnın üstünü örtmek gerekir, eğer karnılarının üstüne (yüzüstü) uyurlarsa doğru olur, çünkü hararet toplanır ve yemekleri iyi hazmeder, sırtüstü uyumak zarar verir çünkü dimağ fazlalıkları önde yer alan burun ve damak gibi gözeneklerden ve baş tarafından meyleder göğse ve sinirlere iner. Nezle, sill (verem), sinir ağrıları, felç, sırt ağrısı oluşturur ve dimağda kalan o şey kabus, sara ve sekteye neden olur. Uykusuzluk ve gece uyumama, dimağ gevherini (özellikliğini, aslını) azaltır, yemek ve şarap, sindirilmez ve ham kalır, kuvveti düşer, sabah uykusu zarar verir, hükmü odur ki geceleyin yemek hazmolmuş olur ve mide boş olur, kişi aç karnına uyumuş olur. Sürekli ve düz olan mutedil sesler; çok yakın olan su sesi ve değirmen sesi, uyku getirir, kalmayı (güçsüzlük) ve sıkıntıyı götürür, çok ovma/masaj ve karışık şarap uyku getirir. Uykusuzluktan sıkıntı çeken kişileri bırak(ma)sınlar ki yaslansın, gözleri açık kalsın, biraz uyuşukluk yapmasına izin vermesinler ki yorgun düşsün, onu bir cemaatin yanına oturtsunlar, hikayeler söylesinler ve kitap okusunlar, ki melül olsun/bunalsın, sonra aniden yanından kalksınlar ve چراغی (lambayı) alsınlar, hemen uyur.	“Uyhunun eyü vakti oldur kim ta ‘âm fem-i mi ‘deden aşaga ka ‘rına inmiş ola ve mi ‘denin kuvvet-i hâzimesi ânda tamâm eser ve tasarruf etmiş ola bu tasarruf iki sa ‘atden sonra olur ve mi ‘de hâli iken uyumak ziyân eder. Harâret-i asliyi za ‘îf ider ve bedeni arıkladur ve gündüz uyumak bedeni süst ider ve ağır ider ve şehveti sâkit ider ve ziyânkârrâk nesne oldur ki sovk mizâclı kişi çok uyu makdır ve şol kişiler kim çok uyumagı âdet edinmişlerdür tedricle uyumagı terk edeler ve gündüz uyumak gece uyuması yerine olmaya benzi saru ider ve dahi yatacak vakit evvel sag yanı üzerine yatalar, döneler sol yanı üzre yatalar ve karnını ısı nesne ile örtüb ısı tutalar, semmûr derisi gibi. Ve eger yüzü koyun yatsalar savâb ola tâ harâret cem ‘ ola ve ta ‘âm hazm ola ve çalık koyun yatmak yaramazdır ziyân ider andan ötri kim dimâğ fazlalarının menfez-i burun yolundadır. Kaçan arka üzerine yatsalar fazlalar başdan yana meyl eder, sinirlere dökülür ve sineye dökülür. Nâzile ve sil ‘illeti ve sinirler agrısı ve fâlic ve bel agrısı mütevellid ola ve ol ki dimâğda kala ağır basmak gibi ve sarı ‘ gibi ve sekte mütevellid ola ve uyhusuzluk ve gice uyumamak dimağın gevherin eksik ider ve ta ‘âmı ve şarâbı hâm ede, hazm olmaya ve kuvveti sâkit ide ve sabah uyhusı ziyân ider andan ötri kim giceden gıdâ hazm olmuş ola ve mi ‘de hâli olmuş ola ve şöyle olmuş ola kim bir kimse aç karna yatup uyumuş ola ol vakti ziyân ider ve uyhusuzluga tedbir kim uyuda peyveste âvâzlar kim mu ‘tedil ola ve akarsular âvâzi ve değirmen âvâzi kim kat ‘i yakîn ola uyhu getire ve yorgun düşmek ve iş güc işlemek ve çok oturmak ve od karşusunda oturmak ve şarâb içmek uyhu getire ve şol kişiler kim uyhusuzlukdan zahmet çekerler ol kişiyi yatmaga komayalar gözleri bakarken azacık umızganmaga dahi komayalar tâ kim yorula anın katında bir cemâ ‘at oturalar hikâyetler söyleyeler ve kitâblar okuyalar tâ melül ve muztarib ola pes nâgâh anın katından turalar çerâğı gidereler derhâl uyuya râhat ola ve çok uyuklayan kişiye tedbir oldur ki eger kan galebesi var ise kan alduralar ömür ve vakit müsâ ‘id ve münâsib ise ve dahi bir ata bir tasla su vereler içe [18b] yerinde kalan suyu ol çok uyuyan kişiye içireler ayrık uyumaya ve bir mücerreb nesne dahi kim bülbül başını bişürüb yiveler ayrık uyumaya lâkin muhâtaradır ve havfdır. Uyhuı giderir gice ve gündüz hiç uyumaya evet gerekdür kim bülbül başını tamâm yemeyeler azcık tadalar. Hasiyyetinden ötürü bülbülün yününden başında götürmek gayet eyüdü. Ziyânsızdır ve benim katında bülbül başını kurudup başında götürmek yegrekdir. Yemekden ve yününden dedigimiz şöyle gerekdür kim diri bülbülün kanadından yolalar, bir iki tane başında götüreler uyumamaga mücerrebdir.”

Karşılaştırılan bölümlerden kıyafet bahsinin birebir aynı olduğu, uyku ve uykusuzluk bahsinde ise *Yâdigâr-ı İbn Şerîf*'te eklemeler yapıldığı tespit edilmiştir. Yapılan eklemeler yukarıda yer alan Çizelge 4.5'te altı çizili olarak gösterilmektedir. Bu kısım *Yâdigâr-ı İbn Şerîf*'in Fazıl Ahmed Paşa 989 ve Ali Emiri 359 numaralı nüshalarıyla da kontrol edilmiş, çok uyuyan kişiler ile ilgili altı çizili kısımda yer alan bu bilgilerin yer almadığı tespit edilmiştir. Birinci bölümün ikinci makalelerinin

madde başlıklarının da çoğunlukla benzer olduğu görülmektedir. *Nuzc* ve *buhran* gibi Cürcânî'nin *Yâdgâr*'ında yer almayan başlıklar yine *Huffey Alâ'î*'de bulunmakta ve ayrıntılı olmamakla birlikte yapılan karşılaştırmada çok benzer oldukları görülmektedir. Tabiplere vasiyet içerikli madde de *Huffey Alâ'î*'nin ikinci bölümünün birinci makalesinde yer almaktadır. Aynı şekilde ayrıntılı olmamakla birlikte yapılan karşılaştırmada benzer oldukları görülmektedir. Bu veriler eşliğinde *Yâdigâr-ı İbn Şerîf*'in birinci bölümünün Seyyid İsmâil Cürcânî'nin *Yâdgâr* adlı eserinden ziyade *Huffey Alâ'î*'nin birinci bölümünün çevirisi olabileceği değerlendirilmektedir. Çizelge 4.2'de görüldüğü üzere *Yâdigâr-ı İbn Şerîf*'in ikinci makalesinde yer alan ve *Huffey Alâ'î*'de bulunmayan müşhil ilaçları ve içecekler gibi bahisler de söz konusu çeviriye eklemeler yapıldığını göstermektedir.

Seyyid İsmâil Cürcânî'nin *Yâdgâr*'ı ile *Yâdigâr-ı İbn Şerîf*'in ikinci bölümleri baştan ayağa kadar hastalıklar ve tedavilerinden bahseden 30 babdan oluşmaktadır.

Çizelge 4.6. Cürcânî'nin *Yâdgâr*'ı ile *Yâdigâr-ı İbn Şerîf* ikinci bölümlerinin karşılaştırması.

2. BÖLÜM	
<i>Seyyid İsmâil Cürcânî Yâdgâr</i>	<i>Yâdigâr-ı İbn Şerîf</i>
Hastalıkların tedavisi hakkındadır, 30 babdır.	Baştan ayağa kadar hastalıklar ve tedavileri hakkındadır,30 babdır.
1. Bab Sersâm ve sıcak baş ağrısı hakkındadır	Bâb-ı evvel Sersâmı ve ısı baş ağrılarındadır
2. Bab Soğuk sersâm hakkındadır.	İkinci bâb Sersâm-ı bârid ilâcındadır
3. Bab Mâlihûlyâ ve delilik hakkındadır.	Üçüncü bâb Mâlihulyâda ve divânelikdedir
4. Bab Dalgınlık (gaflet) ve unutkanlık hakkındadır	Dördüncü bâb Gafletde ve unutsaklıkdadır
5. Bab Sekte (kriz) hakkındadır.	Beşinci bâb Sektededir
6. Bab Sara ^ç hakkındadır.	Altıncı bâb Sar'ada ve baş çigzinmesindedir
7. Bab Felç ve ra ^ç şe (tremor) hakkındadır.	Yedinci bâb Fâlicde ve ra ^ç şededir
8. Bab Ağız eğrilmesi (lakve) hakkındadır.	Sekizinci bâb Lakvededir
9. Bab Kabus ve baş dönmesi hakkındadır.	Dokuzuncu bâb Kâbüsdadır
10. Bab Teşennüc (kasılma) ve kuzâz (tetanos) hakkındadır.	Onuncu bâb Teşennücede ve küzâzdadır
11. Bab Heder (hissizlik) hakkındadır	On birinci bâb Hazerdedir
12. Bab Göz veya remed tedavisi hakkındadır.	On ikinci bâb Remeddedir
13. Bab Kulak hastalıkları hakkındadır.	On üçüncü bâb Kulak zahmetlerindedir
14. Bab Burun hastalıkları hakkındadır.	On dördüncü bâb Burun zahmetlerindedir ve ilâclarındadır
15. Bab Ağız, dudak, dil, diş, gırtlak ve boğaz hastalıkları hakkındadır.	On beşinci bâb Ağız ve dudak ve dil ve diş ve bogaz hastalıklarında ve zahmetlerindedir
16. Bab Grip, nezle, öksürük, zatü'l-cenb, diku'n-nefes ve zatürre hakkındadır.	On altıncı bâb Zükkâmda ve nâzlede ve öksürükde ve zâtü'l-cenbde ve diku'n nefesde ve zâtü'r-riededir
17. Bab Kalp hastalıkları hakkındadır.	On yedinci bâb Yürek hastalıklarında ve ısı hafakân ilâcındadır
18. Bab Mide hastalıkları hakkındadır.	On sekizinci bâb Mi'de hastalıklarındadır
19. Bab İshal hastalığı hakkındadır.	On dokuzuncu bâb İshâl envâ'ındadır
20. Bab Kulunç çeşitleri hakkındadır.	Yigirminci bâb Envâ'ı kulunc ve anın ilâcındadır
21. Bab Makat hastalıkları hakkındadır.	Yigirmi birinci bâb Mak'ad zahmetlerinde ve ilâclarındadır
22. Bab Karaciğer hastalıkları hakkındadır.	Yigirmi ikinci bâb Ciger hastalıklarındadır
23. Bab Dalak hastalıkları hakkındadır.	Yigirmi üçüncü bâb Talak hastalıklarındadır
24. Bab Sarı sarılık hakkındadır.	Yigirmi dördüncü bâb Yerakân-ı asfer beyânındadır
25. Bab Kara sarılık hakkındadır.	Yigirmi beşinci bâb Kara yerakân beyânındadır
26. Bab İstiska (ödem) çeşitleri hakkındadır.	Yigirmi altıncı bâb İstiskâ envâ'ındadır

Çizelge 4.6. Devam

2. BÖLÜM	
Seyyid İsmâil Cürcânî <i>Yâdgâr</i>	<i>Yâdigâr-ı İbn Şerîf</i>
27. Bab Böbrek ve mesane hastalıkları hakkındadır.	Yigirmi yedinci bâb Bögrek ve kauk ve fitk marazları beyânındadır
28. Bab Erkeklerle mahsus hastalıklar hakkındadır.	Yigirmi sekizinci bâb Şol marazlar beyânındadır ki erenlere mahsûsdur
29. Bab Kadınlara mahsus hastalıklar hakkındadır.	Yigirmi dokuzuncı bâb Avretler hastalığındadır ve hayz kanı çoklugundadır
30. Bab Nıkris (gut) ve eklem ağrıları hakkındadır.	Otuzuncı bâb Nıkrîsde ve evcâ‘-ı mefâsıldadır

Bu bölümde madde başlıklarının sıralaması hem Cürcânî’nin *Yâdgâr*’ında hem de *Yâdigâr-ı İbn Şerîf*’te birebir aynıdır. İçerik olarak *Yâdigâr-ı İbn Şerîf*’te hastalıklarla ilgili kısa açıklamalar, farklı ilaç terkipleri, detaylandırma, yerelleştirme yapıldığı görülmektedir.

Üçüncü bölüm ateş çeşitleri ve tedavileri ile çiçek ve kızamık hakkındadır. Cürcânî’nin *Yâdgâr*’ı ile *Yâdigâr-ı İbn Şerîf*’te aynı konular ele alınmaktadır.

Çizelge 4.7. Cürcânî’nin *Yâdgâr*’ı ile *Yâdigâr-ı İbn Şerîf*’in üçüncü bölümlerinin karşılaştırması.

3. BÖLÜM	
Seyyid İsmâil Cürcânî <i>Yâdgâr</i>	<i>Yâdigâr-ı İbn Şerîf</i>
Ateş, çiçek ve kızamık hakkındadır, iki babdır.	Isıtmalar ve Hasbeler ve Çiçekler İlâcındadır.
1.Bab: Ateş çeşitleri ve tedavileri hakkındadır.	Evvelki bâb envâ‘-ı ısıtmalar ilâcındadır.
a. Humma-yı Yevmî	Hummâ-yı yevmî
b. Teb-i Dıkk	Hummâ-yı dıkk
c. Teb-i Mutbika	Hummâ-yı mutbika
d. Teb-i Muhrika	Hummâ-yı muhrika
e. Teb-i Gıbb-ı Halise	Gıbb-i hâlisa
f. Teb-i Gıbb-ı Halise ve Şatru’l-Gıbb	Gıbb-ı gayr-ı hâlisa ve şatru’l-gıbb
g. Teb-i Balgamî	Hummâ-yı balgamî
h. Teb-i Rubb‘	Hummâ-yı rub‘
2.Bab: Çiçek ve kızamık hakkındadır.	Çiçek ve hasbe beyânındadır.

Yine bu bölümde de *Yâdigâr-ı İbn Şerîf*'te birçok ekleme yapıldığı tespit edilmiştir. Özellikle yakıcı (muhrika) ateşte çokça ekleme yapıldığı görülmektedir. Tıp kitaplarında yer almayan alışık olunmayan tedavilerden, tecrübe edilmiş ilaçlardan, hadis-i şerif örnekleriyle tavsiye edilen tedavilerden bahsedilmektedir.

Dördüncü bölüm; şişler, yaralar, cerahat hakkında olup Cürcânî'nin *Yâdgâr*'ında 11 bab şeklinde düzenlenmiştir, fakat *Yâdigâr-ı İbn Şerîf*'te bablar halinde yazılmamıştır. Sadece Fasl-ı beyanı şera (kurdeşen) ve Fasl-ı beyanı nemle, cemle ve ateşparesi şeklinde iki fasıl bulunmaktadır. Cürcânî'nin *Yâdgâr*'ında ele alınan diğer konular da *Yâdigâr-ı İbn Şerîf*'te metin içerisinde yer almaktadır. Çizelge 4.7'de karşılaştırma yapılırken farklı sıralamalarla karşımıza çıkan konular ilgili maddenin karşısına yazılarak gösterilmiştir. *Yâdigâr-ı İbn Şerîf*'te tedavisinin yalnızca dağlama olduğu belirtilen illet-i âkile (hûre) denilen bir yaradan da bahsedildiği görülmektedir.

Çizelge 4.8. Cürcânî'nin *Yâdgâr*'ı ile *Yâdigâr-ı İbn Şerîf* dördüncü bölümlerinin karşılaştırması.

4. BÖLÜM	
Seyyid İsmâil Cürcânî <i>Yâdgâr</i>	<i>Yâdigâr-ı İbn Şerîf</i>
Şişler, yaralar, cerahat hakkında. Bu bölüm 15 bab olarak belirtilse de 11 babdan oluşmaktadır.	Şişlerde ve yaralarda ve cerahatlerdedir. Bablar şeklinde yazılmamıştır.
1.Bab: Sıcak ve soğuk şiş hakkındadır.	İssı sis, seretan ve şiş seretan, balgami ve souk şiş
2.Bab: Sıraca (hük) hastalığı (scrofula) tedavisi hakkındadır.	Hanazir
3.Bab: Veba (taun), dolama (dahis), apse (dummel) ve kurdeşen (şera) hakkındadır.	Taun, Dahis, Çıiban (dummel), Fasl-ı fî beyânı' şerâ
4.Bab: Egzama (nemle), yılancık (humre), ateş-i parsi ve isilik (gaverse) hakkındadır.	Fasl-ı fî beyân-ı nemle ve cemre ve âteşpâresi ve gâverse
5.Bab: Uyuş (ger), kaşıntı (hareş), safe (saçkıran?) ve şirine hakkındadır.	Uyuş, Gicüg, Siğil, Safe ve Şirine, Kubai demregü, ur
6.Bab: Ateş yanığı hakkındadır.	Od yanığı
7.Bab: Belh yarası ve kötü yara (riş- pelid) hakkındadır.	Riş-i Belhi
8.Bab: Cüzzam ve ırk-ı medeni hakkındadır.	Cüzzam, ırk-ı medeni, illet-i badişnam
9.Bab: Ayak parmaklarının bir yere çarpması hakkındadır.	Ayak parmakları kim nesneye tokınsa
10.Bab: Cerahat hakkındadır.	Sıfat-ı cerahat
11.Bab: Uzva saplanan diken ve ok hakkındadır.	Diken ve ok demreni
	İllet-i akile (hûre)

Dördüncü bölümde *Yâdigâr-ı İbn Şerîf*'te çok fazla ilaç tarifi eklendiği fark edilmektedir. Madde sıralaması değişebilmekte, ilaç terkiplerinde kullanılan bitkiler hakkında bilgiler yer almaktadır. Madde başlıklarının “faslı” şeklinde başlaması ve yapılan ilavelerin çokluğu, eserde bu bölümler için farklı bir kaynak kullanıldığı izlenimi vermektedir.

Beşinci bölüm Cürcânî'nin *Yâdgâr*'ında üç bab üzeredir, *Yâdigâr-ı İbn Şerîf*'te ise farklı konularda eklemeler yapılmış ve fasıl olarak adlandırılmıştır. *Yâdigâr-ı İbn Şerîf*'te tecrübe edildiği belirtilen birçok ilaç tarifi yer almaktadır. İki eser arasında bu bölümde de konu sıralamalarında farklılıklar olduğu görülmektedir. Cürcânî'nin *Yâdgâr*'ında olmayan dudak yarılması ve bit giderme konuları hakkında da tarifler yer almaktadır.

Yâdigâr-ı İbn Şerîf'te kuduz köpek ısırması bahsinden sonra Cürcânî'nin *Yâdgâr*'ında bulunmayan birçok eklemeye yapılmıştır. Bu eklemeler transkripsiyon metni kullanılan Topkapı Revan 1684 nüshasında yer aldığı görülürken, Fazıl Ahmed Paşa 989 nüshasında ise bu eklemelerin yer almadığı tespit edilmiştir. Fazıl Ahmed Paşa 989 numaralı nüsha da tıpkı Cürcânî'nin *Yâdgâr*'ı gibi zehir tedavilerinden sonra son bulmaktadır. Aşağıdaki çizelgede yer alan ve karşılaştırmada kullanılan *Yâdigâr-ı İbn Şerîf*'in Topkapı Revan 1684 nüshasıdır. Ayrıca belirtilen bu nüsha sonunda çalışmaya dahil edilen diğer nüshalarda rastlanmayan bir sözlük de yer almaktadır.

Çizelge 4.9. Cürcânî'nin *Yâdgâr*'ı ile *Yâdigâr-ı İbn Şerîf* beşinci bölümlerinin karşılaştırması.

5. BÖLÜM	
Seyyid İsmâil Cürcânî <i>Yâdgâr</i>	<i>Yâdigâr-ı İbn Şerîf</i>
Bedeni güzelleştirme ve zehir ilaçları hakkındadır, üç babdır.	Bablar şeklinde değil, fasıllar şeklinde düzenlenmiştir. 13 madde yer almaktadır.
1.Bab: Kırık, ezik ve eklemin yerinden çıkması hakkındadır.	Bâb-ı zînetde ve dâ'i's-sa'lebededir
2.Bab: Bedeni güzelleştirme ve daü's-saleb hakkındadır.	Fasl-ı fî devâü'l-baras
3. Bab: Zehir tedavisi hakkındadır.	Fasl-ı zehirler ilâcındadır ya'ni agular ilâcındadır
	Fasl-ı mu'âlecâtı şetta ve müteferrik edviyyeler beyânındadır ve ba'zı ma'âcin zikrindedir
	Fasl-ı fî'n-nabz ve'l-kârûre
	Fasl-ı kârûrei beyân ider
	Fasl-ı fî beyân âdâbü'l-hükemâ
	Mukaddime-i uhrâ edviyyelerin ömürleri beyânındadır
	Fasl-ı şerbetler bilmek beyânındadır
	Fasl-ı fî ıslâhü'l-mahmûde
	Fasl-ı helilecleri beyân ider
	Fasl bu fasl âdem oğlanlarına vâki' ve ârız olan bir niçe emrâz beyânındadır
	Fasl-ı fî beyân-ı merâhimü'l-mütenevvi'a

Topkapı Revan 1684 nüshasında olup da Fazıl Ahmed Paşa 989 nüshasında bulunmayan ve fasıllarla belirtilen bu maddelerin içerikleri kısaca şu şekildedir: Fasl-ı Nabzda: nabız çeşitlerinden bahsedilmekte, Fasl-ı Karurede: idrar çeşitlerinden, hangi hastalıklara işaret ettiklerinden, Fasl-ı Adabi'l-Hukema bahsinde ilaçların ne zaman ne şekilde toplanması gerektiğinden, ilaçların ömürlerinden, Fasl-ı şerbetlerde: şerbetlerin genel olarak nasıl yapılacağından, nasıl saflaştırılacağından, Fasl-ı ıslahi'l-mahmude: çeşitli ilaçların ıslahından, Fasl-ı helileclerde: helile çeşitlerinden, Fasl-ı adem oğullarında ortaya çıkan emraz bahsinde, insanlarda ortaya çıkan birçok hastalıktan kısaca bahsedilmektedir. Ayrıca bu bölümde ahlat-ı erbaa hakkında bilgi, nazım şeklinde hekimden öğütler yer almakta ve Arapça-Yunanca-Farsça sözlükten bahsedilmektedir. Son fasılda merhem çeşitleri yer almaktadır. *Yâdigâr-ı İbn Şerîf*'te yine bu kısımda Ali Haydar Bayat (2007) tarafından yayına hazırlanan, eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış *Kemaliyye* kitabı, *Mefatihü'l-cinan* kitaplarından bahsedilmekte,

İmam Gazali, Akşemseddin'den menkul tarifler yer almaktadır. Kanuni tarafından bir paşası için Boğdan seferinde (1538) kullanılan ve hattı şerifiyle yazılan bevasir macunu tarifi de yer almaktadır. Eserin yazıldığı tarih yaklaşık olarak 1425 olarak tahmin edildiğinden sonraki dönemlere ait bu bilgilerin Topkapı Revan 1684 numaralı nüshanın müstensihi tarafından eklenmiş olabileceği değerlendirilmiş ve *Yâdigâr-ı İbn Şerîf*'in diğer nüshalarıyla karşılaştırılmıştır. Gereç-Yöntem kısmında ayrıntılı bilgisi yer alan bu karşılaştırma neticesinde *Yâdigâr-ı İbn Şerîf*'in kuduz bahsiyle tamamlandığı ortaya çıkmıştır. Daha önceden belirtildiği gibi kuduz bahsinden sonra eklenen bu kısım çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır.

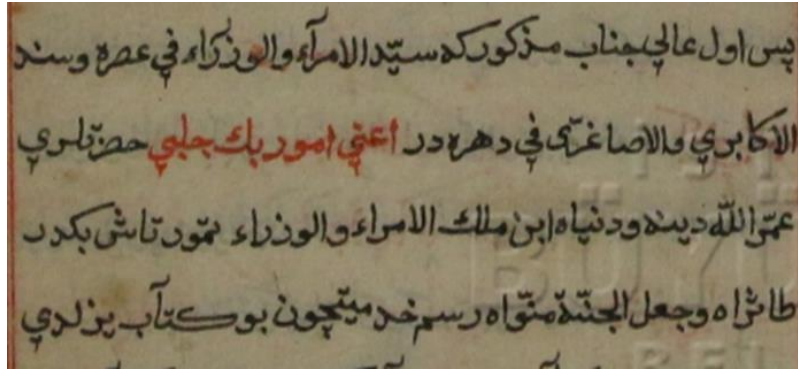
Seyyid İsmâil Cürcânî'nin *Yâdgâr*'ı ve *Yâdigâr-ı İbn Şerîf*'in karşılaştırmasını yaparken *Yâdigâr-ı İbn Şerîf* nüsha farklılıklarına da değinmek gerekmektedir. Çünkü matbu nüshaya temel olan ve yukarıda belirtilen Topkapı Revan 1684 nüshasındaki kuduz bahsinden sonraki eklemeler, Gereç ve Yöntem kısmında belirtilen *Yâdigâr-ı İbn Şerîf* nüshalarında bulunmamaktadır. Topkapı Revan 1684 nüshasında sadece kitabın sonunda değil metin içerisinde yer alan konularda da eklemeler yapıldığı tespit edilmiştir. Bu veriler eşliğinde *Yâdigâr-ı İbn Şerîf*'in birkaç versiyonu olabileceğini söylemek mümkündür. Kısa bir versiyon olarak değerlendirilebilecek olan Fazıl Ahmed Paşa 989 nüshası ile Muallim Cevdet K0300 nüshasında, Topkapı Revan 1684 nüshasında yapılan eklemelerin birçoğu bulunmamakta, her iki yazmanın sonunda bir sözlük de yer almamaktadır. Uzun versiyonlardan birisi olarak değerlendirilebilecek Ali Emiri 359 nüshası da kuduz bahsiyle son bulmaktadır, sözlük yoktur ancak adı geçen nüshanın Topkapı Revan 1684 nüshasından daha kısa, Fazıl Ahmed Paşa 989 nüshasından ise daha uzun olduğu söylemek mümkündür. Topkapı Revan 1684 nüshası ise birçok eklemelerin yapıldığı ve sözlüğü olan bir nüshadır. Bu nüsha farklılıklarını en iyi ortaya koyan örneklerden birisi kırık, çıkık bahsinde yer almaktadır. Acıduman ve Güneş (2022) tarafından yapılan nüsha karşılaştırmaları neticesinde en az iki versiyon olabileceği ifade edilmektedir. Yine farklı versiyonlar olabileceğini gösteren örneklerden bir tanesi “kâbus” bahsinde geçmektedir.

Çizelge 4.10. Cürcânî'nin *Yâdgâr*'ı ile *Yâdigâr-ı İbn Şerîf*'in Topkapı ve Fazıl Ahmed Paşa 989 nüshalarında "kâbus" bahsi karşılaştırması.

Cürcânî'nin <i>Yâdgâr</i>	Yâdigâr-ı İbn Şerîf Fazıl Ahmed Paşa 898 Nüshası	Yâdigâr-ı İbn Şerîf Topkapı Revan Nüshası
Dokuzuncu Bab: Kabus ve baş dönmesi hakkındadır. Sarımsak, soğan, pırasa, bakla vb. buhar verici gıdalardan sakınmalıdır ve habb-ı şebýar, eyaric-i faykara, acı elma ve habb-ı kukaya ile istifrağ etsinler. Eger midede bir hılt varsa kusmayı buyursunlar ve kusmadan sonra bir miktar gülşeker versinler veya yarım dirhem mastika ve yarım dang udihindi ve küçük itrifil kullansınlar. Eger baş dönmesi olan kişinin dimağı çok zayıfsa, sabah ve akşam arpa kabuğu buyursunlar biraz kavrulmuş kuru kişniş ile ve bir miktar şeker ile. Yemek [olarak] tarçın ve kuru kişniş versinler.	<i>Doğuzuncu bâb kâbüsdadır ya'ni ağır başmağdadur ve baş çegzinmekdedür buhâr idici gıdalar yidürmeyeler şarmısak şoğan ve gendâne ve bakla ve mercimek yidürmeyeler ve böğrölce dağı bunlara benzer nesne olursa şakınalar yemeyeler ve habb-ı şebýar ve eyaric-i faykara ve şâhm-ı hanzâl ve habb-ı kükiyâ bunlarıñla tenkiye ideler şıfat-ı habbu ş-şabr şaru helîle ve kızıl gül ve maştakî her birinden bir direm şabr altı direm döğeler eleyeler muğl suyuyla hablar ideler şerbet üç direm ve eger ma'dede hıltlar olursa kuşmak buyuralar kuşmakdan şoñra on direm gül şeker vireler buçuğ direm maştakîyle ve buçuğ dank üdüla ve itrifil-i şağır dâyim yiyeler ve eger baş cekzinen kişnişin dimağı katı olsa şabâhda ve aḥşâmda arpa kavudın azacuk kavrulmuş kuru kişnicle yiyeler birez şeker ve dâr-çinî ve kuru kişnic döğeler bir birine karışduralar yiyeler</i>	<i>Dokuzuncu bâb kâbüsdadır Ya'ni ağır basmak ve baş çigzinmesindedir buhâr virici nesneler yidirmeyeler sar'amsak ve sogan ve kendene ve bakla ve mercimek ve böğrölce gibi ve dahi bunlara benzer ne olursa sakınalar yemeyeler ve habb-ı şebýar ve eyaric-i faykara ve şâhm-ı hanzâl ve habb-ı kükiyâ bunlarıñla tenkiye ideler ve eger ağır basmak oglancıklarda olursa yatdığı vakit mu'avvizeteyn okuyalar üç kerre ve sûre-i ihlâs üç kerre amene'r-resûl üç kerre âhirine dek ayete'l-kürşiyi tamâm üç kerre okuyalar ve bismillahi'l-lezî lâ yezurru ma'a ismihi şey'ün fi'l-arzı ve lâ fi's-semâ'i ve hüve's-semî'u'l-alîm ve e'uzü bi-kelimâti'llahi't-tâmmâti küllehâ min şerri mâ halaka üç kerre okuyalar ve üç kerre tüküreler oglancığın üzerine ol zahmetden halâs ola inşâ'allahü-te'âlâ tahkîk-i mücerredir tekrâr tekrâr tecrîbe idik oglancıklara gicede ve gündüze fâ'ide itdi meger niçe habîs rûh ola kim müsta'id ola ol zahmete ervâh-ı habîse ile cinsiyeti ola ol kişilere okumagla fâ'ide hâsıl olmaya veya fâ'ide az ola zîrâ bu zahmetin aslı ervâh-ı habîsedendir ve mukaddime-i sar'adır dirler ba'zı tabîbler Lâkin her kişide ve her oglancıklarda olan degildir belki şol kişilerdedir kim rûhları latîf degildir dâyim galîz ta'âmlar yirler ve çok şarâb içirler ve dâyim mütevâtir mest olurlar hem şarâbın galîzin ve yaramızın içirler anın gibi kişilerde olan kâbüs mukaddime-i sar' olsa câyizdir ve oglancıklarda ve ba'zı nâzik mizâc sebûk rûh kişilerde olan ekser buhârdan olur ve ervâh-ı habîseden dahi ola du'âyile ve buhârlarla ve sâ'ir ilâclarla tîzcek hoş olur mukaddime-i sar' olmaz ve ekser tabîbler cinne ve ervâh-ı habîse kâ'il degildirler ammâ bizim ilmimiz yetişişmiş kâbüs gibi ümmü's-sıbyân gibi ve sar' gibi ve ba'zı kulunc gibi ve dahi niçe illetler cindendir ve ervâh-ı habîsedendir ya'ni şeytândandır ve cinnin kâfirlerinden ve yehûdilerindendir ve mecûsilerindendir ve ısıtmalarda görmez misin kim ba'zı kişilere yazmagla ve buhârla ve bağlamak ile ve afsûnla ilâclar iderler ve hâtûn kişiler oglancıklara emsem iderler ve kulunclarda envâ' ilâclar iderler taşradan ekserî savâb düşer bunlar heb defildir cinden idüğüne ve kantariyûn buhâr itmek buruna ve cemî' azâsına fâ'ide ider şıfat-ı habbü's-sabır sarı helîle kabı ve kızıl gül ve mastakî herbirinden birer direm sabır altı direm döğüb eleyeler muğl suyuyla habblar ideler şerbeti üç direm ola ve eger mi'dede hılt olursa kusmak buyuralar kusmakdan sonra on dirhem gülşeker vireler buçuğ direm mastakî ile ve buçuğ denk udla ve itrifil-i sagır dâyim yiyeler ve eger baş çigzinen kişinin dimağı za'if olsa sabahda ve aḥşâmda arpa kavudın azıcık kavrulmuş kuru kişnicle yiyeler ve biraz şeker ve dârcinî ve kuru kişnic döğüb birbirine karışduralar yiyeler nâfi' ola bir dürlü dahi ağır basmak bir hastalıktır ki buna kâbüs dirler alâmeti oldur kim çünkü âdem uyuya ağırlık basub nefesi bogulur ve çağırmaq dîlese çağıramaz deprenmek dîlese deprenemez ağırlık gidicek tîzcek ayılır bu bir koyu buhârdır âdemin hayâlî makâmında varılır beynine ve kemüklerine yayılır gögse ve öykene dolar ol buhârlardan katı uyhu alub sayruluk olur eger kandan olursa alâmeti oldur kim benzi kızıl ola ve uyhusu çok ola ilâc oldur kim kan alalar ve baldırlarından hacâmat ideler ve gıdâyı az yidireler gıdâsı sumâk aşısı ve nârenden aşısı ola ve eger balgamdan olursa alâmeti oldur kim anlamagı künd ola ve ağız yaru çuk ola ve gövdesi süst ola ilâc evvel balgamı gidereler ve devâ-yı türbid vireler san'at budur türbid bir direm zencebîl bir dânik yumşak döğüb şekerle süfûf ideler üzerine süd suyun içirler üç gün muğl vireler gıdâsı kuşlar eti nohûdla ve dârcin ile ola ve eger sevdâdan olursa alâmeti oldur kim sevdâ hayâlleri çok ola ve benzi karasagu ola ilâc oldur kim sevdâyı ma'cûn-ı necâh ile gidereler ve şarâb-ı affûmûn ile ma'cûn-ı necâhın şıfatı beyân olundu gıdâsı semûz etler ve isfenah ve dahi şîrûgan yağıyla palûde ola ve başına kabak yağın süreler hekimler eydürler ki kâbüs sar'anın mukaddimesidir.</i>

Çizelge 4.9’da yapılan karşılaştırmada “kâbus” bahsinde *Yâdigâr-ı İbn Şerîf*’in Fazıl Ahmed Paşa 989 nüshasının Seyyid İsmâil Cürcânî’nin *Yâdgâr*’ına daha yakın olduğu anlaşılmakta iken, *Yâdigâr-ı İbn Şerîf*’in Topkapı Revan 1984 nüshasında Seyyid İsmâil Cürcânî’nin *Yâdgâr*’ı ve Fazıl Ahmed Paşa 989 nüshasında olmayan çok sayıda eklemenin yapıldığı görülmektedir. Çizelgede koyu renkli ve italik olarak gösterilen bu eklemeler arasında, hastalığın çocuklarda görülmesi durumunda okunması tavsiye edilen sureler, ayetler yer almakta, hastalığın sebebi kötü ruhlar olarak belirtilmektedir. Madde sonunda da eklemeler yapıldığı görülmektedir. *Yâdigâr-ı İbn Şerîf*’in Ali Emiri Tıb 359 nüshasında ise madde sonunda “*bir dürlü dahi ağır basmak...*” ile başlayarak yapılan ekleme kısmının olmadığı görülmektedir. Bu veriler bağlamında değerlendirildiğinde *Yâdigâr-ı İbn Şerîf*’in iki hatta üç versiyonunun olabileceğini söylemek mümkün görünmektedir.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı’ndan MC-Yz-K0300 numaralı nüsha ise giriş kısmında yer alan bilgiler bakımından incelenen diğer nüshalarla farklılık göstermektedir. Tezin giriş kısmında bir özet şeklinde aktarılan Türk Tıp Tarihi literatüründe kimin için yazıldığı konusunda tartışmalara neden olan *Yâdigâr-ı İbn Şerîf*’in Timurtaş oğlu Umur Bey adına yazıldığı kaydına bu nüshada rastlanmıştır. Diğer nüshalarda böyle bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Şekil 4.1. MC-Yz-K0300 numaralı nüsha v. 2a

“...*pes ol âlicenaâb-ı mezkûr ki seyyîdü’l-umerâ ve’l-vüzerâ fî asrihi ve senedü’l-ekâbirî ve’l-asâgirî fî dehredir ani Umur Beg Çelebi hazretleri ammerallahu dinehu ve dünyahu ibn melikü’l-umerâ ve’l-vüzerâ Timurtaş Begdür taserahü ve*

ceale'l-cennetü mennevahü resmi hidmetiçun bu kitab düzüldü..." (İbn Şerif, MC K0300, 2a)

Kimin için yazıldığı belirtilen bu nüsha bağlamında değerlendirildiğinde ikinci bir versiyonun bizzat İbn Şerif tarafından yazılmış olabileceği de söylenebilir. Önce Umur Bey adına yazılmış olan eser, sonradan eklemeler yapılarak güncellenmiş olabilir. Bu eklemeler farklı kaynaklardan veya kendi tecrübeleri doğrultusunda ilave edilmiş olabilir.

Bahsedilen birkaç versiyonun oluşmasında kuvvetli ihtimal ise bu versiyonların eseri çoğaltan müstensihlerin yaptığı eklemelerle ortaya çıkmış olabileceğidir. Özellikle Topkapı Revan 1684 nüshasında eserin yazıldığı dönemden sonraki kişiler ve olaylardan bahsetmesi çok aşikâr bir şekilde müstensih eklemeleri yapıldığı göstermektedir.

Tez çalışmasının ana materyallerden biri olan Topkapı Revan 1684 nüshasında tespit edilen müstensih eklemeleri, tenkitli bir metin olmaması, çalışma sırasında karşılaşılan zorluklar arasında yer almaktadır (Acıduman ve Güneş, 2022). Bu nedenle tez çalışması sırasında *Yâdigâr-ı İbn Şerîf*'in birkaç nüshası temin edilmeye çalışılmış, belli başlı konular bu nüshalardan bulunup kontrol edilmiştir. Bu amaçla da Fazıl Ahmed Paşa 989 nüshası çalışmaya sonradan dahil edilerek müstensih eklemelerinin ortaya çıkarılması hedeflenmiştir.

Seyyid İsmâil Cürcânî'nin *Yâdgâr*'ı ile *Yâdigâr-ı İbn Şerîf* arasındaki en belirgin farklardan birisi Seyyid İsmâil Cürcânî'nin *Yâdgâr*'ında ve Fazıl Ahmed Paşa 989 nüshasında yer almayıp Ali Emiri Tıb 359 ve Topkapı ve Revan 1684 nüshalarında yer alan Çizelge 4.9'da "kâbus" bahsinde bir örneğini gördüğümüz sureler, ayetler ve tılsımlarla hastalıkların tedavi edilmesi yöntemidir. İslam tıbbında maddi unsurlar dışında tılsımlarla tedavi yöntemlerinin ilk örneklerinden biri 850 yılında yazılan *Firdevsu'l-Hikme* adlı eserde karşımıza çıkmaktadır. Ali b. Rabben et-Taberî'nin (ö. 247/861'den sonra) tarafından Müslüman olmadan önce yazıldığı ifade edilen bu

eserde İncil’den alıntılar yer almaktadır (Acıduman ve Acıduman, 2021). Meyerhof’un (2016) bildirdiğine göre *Firdevsu’l-Hikme*’de doğumu kolaylaştırmak için Zebur’dan alınmış mezmurlar yer almaktadır.

Eski Anadolu Türkçesi ile yazılan bazı tıp kitaplarında da karşımıza çıkan dua ve tılsımlar, *Yâdigâr-ı İbn Şerîf*’in yazıldığı dönemden önce ve sonra bitkisel, hayvansal ve madensel içerikli maddi tedavi yöntemlerinin dışında tedavide sihirselle ya da dinsel bir yöntemin kullanıldığını da göstermektedir. Hacı Paşa’nın *Müntehab-ı Şifa* adlı eseri bu tarz tedavi yöntemlerini içeren eserlere bir örnektir. Zafer Özler tarafından transliterasyonu yapılan eserde uçuk, burun kanaması, dalak hastalıklarının tedavisinde ayetlerden, tılsımlardan yararlanıldığı görülmektedir (Hacı Paşa, 1990). Hacı Paşa’nın *Teshil*’in de ise bu tarz dua, tılsım gibi şeylerin bir kâğıda yazılması, okunması, suya atılarak suyunun içilmesi gibi yöntemler bulunmamaktadır (Acıduman ve İlgili 2011). Hekim Nidâ’î’nin *Ravzatü’n-Nisâ* adlı eserinde de çocuk ağlaması, uykusuzluğu, az süt emmesi gibi konularda tedavide sihirselle ve dinsel yöntemlerin kullanıldığı ifade edilmektedir (Acıduman, 2015). *Yâdigâr-ı İbn Şerîf*’te de aynı şekilde dua, tılsım gibi unsurlarla hastalık tedavilerinden bahsedilmektedir. Örneğin, kabuslar bahsinde üç kez İhlas, Amene’r-resulü ile bir kez Ayete’l-kürsi okunması tavsiye edilmektedir. Yine ateşlerin ele alındığı bölümde Hadis-i Şerif örneği verilerek, ateş hastalığında su içilmesi tavsiye edilmiştir: “*el-hummâ feyhun min nâri cehenneme fe ebriduhâ bi’l-mâi*” ya’ni “*ısıtma bir yalıdır cehennem odundan su ile soudunuz “deyu buyururlar”*” (İbn Şerif, 2017, s.:596). Buharî 5723, Müslim 5716 numaralarla bu hadis-i şerif İmam İbn Kayyim El-Cevziyye’nin *Tıbb’n- Nebevi* kitabında da “*Sıtma-yahut sıtmanın şiddeti- cehennem yalınındadır; onu su ile soğurun*” şeklinde aktarılmıştır (Öztürk, 2014). Ancak Seyyid İsmâil Cürçânî’nin *Yâdgâr*’ında ise dua, tılsım gibi unsurlarla bu tarz tedavi yöntemleri yer almamaktadır.

Yâdigâr-ı İbn Şerîf’te olağan dışı/büyüsel tedavi yöntemlerinden bir diğeri de *göçürmedir*. İslamiyet öncesi Türklerde de görülen hastalığa neden olan kötü ruhun bir kurbana, beze, tahtaya vb. aktarılmasıyla hastalığın tedavi edileceği inancı *göçürme* kavramıyla ifade edilmektedir (Bayat, 2016, s.:242). *Yâdigâr-ı İbn Şerîf*’te buna

benzer tarzda bir tedavi örneği sıracı hastalığı bahsinde geçmektedir (İbn Şerif, 2017, s.:605):

*“bir dürlü mücerreb nesne dahi kim kazıyub çıkarmagla hanâzîr kırıya gide
sığır dili dedikleri otu çevresinde kazalar şöyle kim kökü kesilmeye ve kökü
kopmadan bir kedinin veya bir itin boynına ipile bağlayalar şöyle kim kök
üzülmeden eyü kazmış olalar bu üslûb üzere kediye yâ ite çıkardalar ve kökün
yerine tâze süd dökeler ve üzerine od yakalar ve sığır dilini köküyle bir
çölmege koyub asa koyalar tâ kim kırıya ve hunnâm dahi kırıya inşâallâhu
te‘âlâ”*

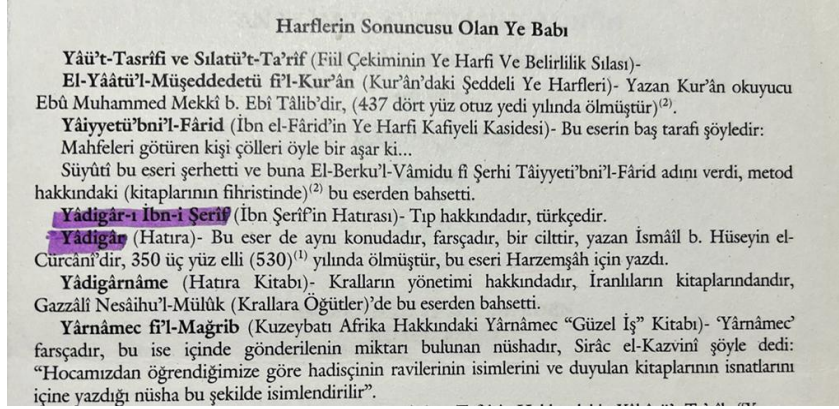
Benzer bir uygulamanın Orta Çağ Avrupa’sında görüldüğünü Kieckhefer (2017) şu şekilde ifade etmektedir; animistik görüşe göre var olan her şeyin bir ruhunun, kişiliğinin olduğu inancı nesnelere bir güç atfetmiştir. Güçlü etkileri olduğuna inanılan ve kökü baş aşağı duran insana benzeyen adamotu, gücünden faydalanılmak istendiğinde bitkinin intikam alacağı endişesiyle bir ipin ucuna bitkiyi, diğer ucuna aç bir köpeği bağlayıp önüne et parçası koyularak köpeğin otu çekmesi sağlanarak intikamın köpeğe yöneltilmesi şeklinde bir uygulama yapıldığı ifade edilmektedir. Seyyid İsmâil Cürcânî’nin *Yâdgâr*’ında ise bu tarz bir tedavi yöntemi yer almamaktadır.

Seyyid İsmâil Cürcânî’nin *Yâdgâr*’ında kan alma ve hacamat zamanının belirlenmesi konusunda astronomik veriler, takım yıldızlar takip edilirken (Şi‘ra-yı Yemani, Esed), *Yâdigâr-ı İbn Şerîf*’te ise ay takvimi olan hicri takvime göre belirtilmiştir. Kan alma zamanı ile ilgili kısım *Huffey Alâ’î*’de de kontrol edilmiş, yine hicri takvime göre günlerin belirlendiği görülmüştür. Kan alımı ile ilgili Türkçe yazılan en eski eserlerden birisi 1505 tarihli *‘Alâ’im-i Cerrâhîn* adlı eserdir. İbrâhîm bin Abdullâh tarafından Yunanca ve Süryanice *Çindâr* isimli eserin tercümesi olarak hazırlanan bu kitapta damar çeşitleri, kan alınacak damarlar, kimlerden kan alınmaması gerektiği ve ne zaman alınmasının uygun olacağı gibi bilgiler yer almaktadır. Ayın ilk günü geçinceye kadar aldırılan kanların hastalığı, artırıcı etki yaptığı, ayın 16’sından sonra aldırıldığında hangi hastalıklara iyi geldiği belirtilmektedir (Katırcıoğlu ve ark., 2010; Gürlek, 2016). *Yâdigâr-ı İbn Şerîf*’te Şi‘ra-

yı Yemani'ye göre zamanlama bahsi müşhil ilaçları konusunda geçmekte ve bu yıldızın doğmasından önceki 20 gün, doğduktan sonraki 20 güne kadar müşhil ilaçları içilmemesi, kan alınmaması gibi hususlar belirtilmektedir. Şi'ra, Sirius yıldızdır, Köpek yıldızı da denmektedir. Bir çift yıldız olup güney taraftakine Şi'ra-yı Yemaniyye, kuzeydekine Şi'ra-yı Şamiyye adı verilmektedir. Bu yıldız gökyüzünün en parlak yıldızdır; Güneş'ten 50 kat büyük ve 23 kat daha parlaktır. (Sülün, 2010). Arapların cahiliye döneminde bazı kabilelerin taptığı Şi'râ, Kur'an-ı Kerim'de Necm Suresi 49. Ayette "Şi'râ yıldızının rabbi de O'dur." şeklinde yer almaktadır (DİB Kur'an Portalı).

Kullanılan ölçü birimleri bakımından değerlendirildiğinde Seyyid İsmâil Cürcânî'nin *Yâdigâr*'ında dirhem, astar, miskal, evkiye/vukıyye, men, dang, rıtl, sır gibi ölçü birimlerine ait Arapça-Farsça terimlerin kullanıldığı görülmektedir. *Yâdigâr-ı İbn Şerîf*'te ise men ve astar ölçü birimlerinin kullanılmadığı, men yerine 250 dirhem hesaplanarak ölçülendirildiği görülmektedir. İslam dünyasında ölçüler hakkında detaylı bilgiler veren Walter Hinz'ın "*İslam'da Ölçü Sistemleri*" adlı çalışmasına göre Orta Çağ'a kadar varlığından söz edilen men ağırlık birimi üç tanedir. Birincisi 260 dirhem veya 833 gramlık küçük men ağırlığı, diğeri üç kilogramlık büyük men ve üçüncüsü 1920 gramlık orta men ağırlığıdır (Hinz, 1989). Gürkan Gümüşatam (2012) tarafından hazırlanan *Eski Türk Tıbbında (XIV. - XVI. yüzyıllar) Ölçüler ve Ölçme Usulleri* adlı çalışmada ise bir men 40 astar, bir astar altı dirhem olarak belirtilmiştir. Yani bu ölçüler ile bir men 240 dirhem olarak hesaplanmakta, bu da *Yâdigâr-ı İbn Şerîf*'teki 250 dirhemlik karşılığının ortalama bir değer olduğunu göstermektedir.

Alanyazın gözden geçirildiğinde Türk tıp tarihçilerince uzun dönem tartışma konusu olan *Yâdigâr-ı İbn Şerîf*, telif bir eser olduğu iddia edilerek Türk tıbbının önemli bir eseri olarak kabul edildiği ve Seyyid İsmâil Cürcânî'nin *Yâdigâr* adlı eseriyle de hiçbir ilinti kurulmadığı görülmektedir. Ancak Kâtip Çelebi'nin (2007) *Keşfü'z-Zunûn* adlı eserinde *Yâdigâr-ı İbn Şerîf* ile *Yâdigâr* başlığıyla Cürcani'nin eseri alt alta yer almasına rağmen her iki eser arasında bir bağlantı olabileceği hususunun literatürde hiç ele alınmamış olması dikkat çekicidir.

Şekil 4.2. Kâtip Çelebi'nin (2007) *Keşfü'z-Zunûn* adlı eseri sy.1643

Yâdigâr-ı İbn Şerîf ile Cürcânî'nin *Yâdgâr*'ının isim benzerliğinden yola çıkılarak yapılan bu tez çalışması neticesinde *Yâdigâr-ı İbn Şerîf* te sonradan yapılan eklemeler dışarıda bırakıldığında, eserin Cürcânî'nin *Yâdgâr*'ını kapsadığı görülmüştür. Özet bir tıp kitabı şeklinde hazırlanan Cürcânî'nin *Yâdgâr*'ı tercüme edilerek, yapılan eklemelerle *Yâdigâr-ı İbn Şerîf* in daha kapsamlı bir tıp kitabı haline dönüştürüldüğü görülmektedir. Bu eklemelerin bir kısmı yine Cürcânî'nin *Huffey Alâ'î* adlı eserinden yapılmıştır. Genel olarak ifade edilecek olursa *Yâdigâr-ı İbn Şerîf* 'in birinci bölümünün *Huffey Alâ'î* 'yi, diğer kısımlarının da *Yâdgâr* 'ı kapsadığını söylemek mümkündür. Bunun yanı sıra daha az olmakla beraber *Yâdigâr-ı İbn Şerîf* te Cürcânî'nin bahsedilen eserinde bulunmayan eklemelerin yapıldığı da görülmektedir.

Yâdigâr-ı İbn Şerîf te yapılan eklemelerin bir kısmının verilen yabancı terimi açıklamak ya da Türkçe karşılığını vermek şeklinde olduğu görülmektedir. Örneğin kan alma bahsinde en çok kan alınan damarlardan bahsedilirken; kîfâl (v.cephalica) ve ekhâl (v.mediana) damarları için *Yâdigâr-ı İbn Şerîf* 'te "kîfâldür ya 'nî baş tamarıdır ve ekheldür ya 'nî gevde tamarıdır" açıklamaları yer almaktadır. Türkçe karşılığını verme şeklinde yapılan eklemeye dair başka bir örnek ise afsentin-i Rumi "ki Türkçe pelîn otı dirler" şeklinde gösterilmiştir. Uygulamanın nasıl yapılacağına ilişkin yapılan eklemelere bir örnek ise soğuk *sersâm* maddesinde natûl adlı işlemin yapılması "...kaynadalar az az başına dökeler" şeklinde tarif edilmiştir. Yapılan tedavilere ek olarak başka tedavi tariflerinin verilmesi de yapılan eklemeler arasındadır.

Yâdigâr-ı İbn Şerîf'in giriş kısmı incelendiğinde herhangi bir şekilde Cürcânî'nin *Yâdgâr*'ına atıf yapıldığı görülmemektedir. Türk tıp tarihi literatüründe bu tarz ses çağrışımları ya da benzerlikleriyle esere gönderme yapılması ihtimali, üzerinde durulması gereken bir konudur. Örneğin; Emir Çelebi'nin *Enmûzecü't-Tıbb* adlı eseri ile İbnu'n-Nefîs'in *el-Mûcez fî't-Tıbb* adlı eserindeki "Enmûzec-Elmûcez" benzerliğinden yola çıkılarak yapılan bir karşılaştırmada, *Enmûzecü't-Tıbb*'ın, *el-Mûcez fî't-Tıbb*'ın yazım düzeninde yazılması, ilgili kısımlarının tercümesi olması buna bir örnek olarak gösterilebilir (Acıduman, 2022a). Aynı şekilde Sinoplu Mü'min b. Mukbil tarafından yazılan *Zahîre-i Murâdiyye* adlı eser de Seyyid İsmâil Cürcânî'nin *Zahîre-i Harezmsâhî* adlı eserinin altıncı kitabının kısmi bir çevirisidir (Acıduman ve Şems, 2021). Bu bağlamda iki eserde de kullanılan "zahîre" kelimesi çevirisi yapılan esere isim ile yapılan bir gönderme olarak yorumlanabilir. Bu doğrultuda değerlendirildiğinde *Yâdigâr-ı İbn Şerîf* ismiyle Seyyid İsmâil Cürcânî'nin *Yâdgâr*'ına bir gönderme yapılmış olabileceğini söylemek mümkün görünmektedir. Yazarların bu tarz çağrıştırtıcı veya benzer isimler kullanması alıntısı yapılan ya da tercüme edilmiş olan eseri işaret etme yöntemi olarak değerlendirilebilir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bir Türk-İslam devleti olan Harezmsah Devleti himayesinde birçok eser veren Seyyid İsmâil Cürcânî'nin *Yâdgâr Der Dâniş-i Pezeşkî u Dârûşinâsî* adlı Farsça tıp kitabının tercümesi yapılarak Türk-İslam tıp tarihi literatürüne kazandırılmıştır. Söz konusu eser ilk Türkçe telif tıp kitaplarından olduğu iddia edilen *Yâdigâr-ı İbn Şerîf* ile karşılaştırılmıştır. İsim benzerliğinden yola çıkılarak yapılan bu karşılaştırma neticesinde *Yâdigâr-ı İbn Şerîf*'in Cürcânî'nin *Yâdgâr*'ını büyük oranda içerdiği ve yine Cürcani'nin *Huffey Alâ'î* adlı eserinden de eklemeler yapılmış olduğu, ayrıca müstensihler tarafından da ilaveler yapılmış olduğu görülmüştür. Cürcânî'nin *Yâdgâr*'ı özet bir tıp kitabı şeklinde hazırlanırken *Yâdigâr-ı İbn Şerîf*'in yapılan eklemelerle zaman içerisinde daha kapsamlı bir tıp kitabına dönüşmüş olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra Cürcânî'nin *Yâdgâr Der Dâniş-i Pezeşkî u Dârûşinâsî* ve *Huffey Alâ'î* adlı her iki eserinde de bulunmayan eklemeler yapıldığı görülmektedir.

İyi derecede Farsça bildiği anlaşılan İbn Şerîf, Cürcânî'nin yukarıda belirtilen eserlerinden yararlanarak bir tıp kitabı oluşturmuştur. Yazma Eser Kütüphanelerinde çokça nüshasının bulunması eserin yaygın bir şekilde kullanıldığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Dönemin bir geleneği olarak bilginin herkes tarafından sahiplenilmesi eserde, eserin oluşturulmasında temel eser/eserler sahibine bir atıf yapılmaması günümüz yazım kriterleriyle eleştirilere neden olabilmektedir. Ancak tercüme, alıntılar yapılarak oluşturulan bu eserler, herkesin yararına olan bilgilerin aktarılması ve kullanılması açısından da önemlidir. Geride kalanlara yardımcı olabilecek eserler bırakarak hayırla yâd edilme isteği gibi amaçlarla yazılan ve toplumsal fayda anlayışının ön planda olduğu bu eserler tercüme olsalar dahi bilginin tarihsel süreçteki naklini sağladıkları için değerlidirler.

Bir başka dilde yazılan eserlerdeki kelimelerin alan diline hâkim olması yerine, kısmen de olsa Türkçe karşılıklarının ortaya konulması eserin bir başka önemli tarafını oluşturmaktadır. *Yâdigâr-ı İbn Şerîf*'in yazıldığı tarih ve eserde geçen Türkçe tıbbi

terimler dikkate alındığında Türkçe tıp dilinin oluşmasına katkı sağlayan eserlerden biri olduğunu söylemek mümkündür.

Diğer taraftan yapılan isimlendirmenin de yani *Yâdigâr-ı İbn Şerîf* isminin de benzerlik yoluyla bir nevi atıf olduğunu düşünmek mümkündür. Elbette kullanılan kaynağa doğrudan atıf yaparak bilginin sahibine işaret etmek en doğru olanıdır.

Tez çalışması neticesinde ortaya çıkan bir önemli sonuç ise Türk tıp tarihi için önemli bir eser konumunda olan *Yâdigâr-ı İbn Şerîf*'in birkaç versiyonun olduğu gerçeğidir. Kullanılan nüshalardan yola çıkılarak iki ya da üç versiyondan bahsetmek mümkün görünmektedir. İncelemeler arasında en kapsamlı nüsha olan ve günümüz Türkçesi ile basımı bulunan Topkapı Revan 1684 nüshasında müstensih tarafından kitabın sonuna ve madde içeriklerine çok sayıda eklemelerin yapıldığı tespit edilmiştir. Bu tez çalışmasında karşılaşılan önemli zorluklar arasında sayabileceğimiz bu müstensih eklemeleri yazma eser çalışmalarında edisyon kritiğin önemi bir kez daha ortaya çıkarmıştır. Türk tıp tarihi ile ilgili yapılan birçok araştırmaya bizzat konu olan veya atıflar alan *Yâdigâr-ı İbn Şerîf*'in Topkapı Revan 1684 nüshasından alınarak kullanılan bilgiler, aslında kim olduğu bilinmeyen bir müstensihe ait bilgilerdir. Söz konusu nüsha sonunda yer alan sözlük de incelenen diğer nüshalarda bulunmamaktadır. Yani dönem ile ilgili yapılan dil bilim çalışmalarında konu olan, dönemin tıp terimlerine dahil edilen bu sözlüğün de İbn Şerîf tarafından hazırlanmamış olabileceği kuvvetle muhtemeldir. Mezkûr nüshanın yazıldığı 17. yüzyıla ait bir lügat olduğunu söylemek mümkündür. Bu örnek özelinde tekrar vurgulamak gerekir ki yazma eser çalışmalarında tahkikli metinler üzerinde veya birkaç nüshayla beraber çalışılması uygun olacaktır. Sonuç olarak, yazma eser çalışmalarında edisyon kritik yapılması çok önemlidir. Ulaşılabiliyorsa en eski nüsha temin edilerek birkaç nüsha ile de kontrolünün yapılması gerekmektedir.

Nüsha çokluğuyla yaygın kullanımına işaret edilen *Yâdigâr-ı İbn Şerîf*'in büyük oranda Seyyid İsmâil Cürcânî'nin *Yâdgâr* ve *Huffey Alâ'î* adlı eserlerinin çevirisi olması, dolaylı olarak Seyyid İsmâil Cürcânî'ye Türk tıp tarihinde önemli konum atfetmektedir.

Yâdigâr-ı İbn Şerîf'in Seyyid İsmâil Cürcânî'nin *Huffey Alâ'î* adlı eserinden ne ölçüde yararlandığını tespit etmek için söz konusu iki eserinde ayrı bir çalışmasının önem taşıdığı görülmektedir.

Türkiye'de yazma eser kütüphanelerinde bulunan gerek Cürcânî'nin tıp kitapları gerekse diğer Farsça tıp kitapları rezervi dikkate alındığında yapılmakta olan bu tez çalışmasının bu alanda yapılacak diğer çalışmalara büyük katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

ÖZET

Seyyid İsmâil Cürcânî'nin *Yâdgâr Der Dâniş-i Pezeşkî u Darûşinâsi* Adlı Eserinin Türk Tıp Tarihindeki Yeri ve *Yâdigâr-ı İbn Şerîf*

Bu çalışmada Seyyid İsmâil Cürcânî'nin *Yâdgâr Der Dâniş-i Pezeşkî u Darûşinâsi* adlı Farsça tıp kitabının tercüme edilerek tanıtılması ve *Yâdigâr-ı İbn Şerîf* ile karşılaştırılarak Türk tıp tarihindeki öneminin açığa çıkarılması amaçlanmıştır. İki eser arasındaki isim benzerliğinin yola çıkılarak bu benzerliğin bir atıfa mı işaret ettiği, İbn Şerîf'in eserini hazırlarken Cürcânî'den yararlanıp yararlanmadığı, yararlandı ise ne ölçüde alıntı yaptığı ya da telif bir eser hazırlayıp hazırlamadığı sorularına yanıt aranmıştır.

Seyyid İsmâil Cürcânî'nin *Yâdgâr Der Dâniş-i Pezeşkî u Darûşinâsi* adlı eserinin çevirisi yapılarak *Yâdigâr-ı İbn Şerîf* ile karşılaştırılmıştır. Cürcânî'nin söz konusu eseri için Tahran ve McGill Üniversiteleri İslam Çalışmaları Enstitüsü'nce basımı yapılan ve Mehdi Muhakkik tarafından edisyon kritiği yapılarak yayına hazırlanan *Yâdgâr Der Dâniş-i Pezeşkî u Darûşinâsi* adlı eser kullanılmıştır. Diğer ana materyal olan *Yâdigâr-ı İbn Şerîf* için Topkapı Revan 1684 nüshasının Merkez Efendi Geleneksel Tıp Derneği yayını olarak basımı yapılan eserin transkripsiyon metni esas alınmıştır. Bu nüshada birçok müstensih eklemesi tespit edildiğinden çalışmaya Fazıl Ahmed Paşa 989 nüshası da dahil edilmiştir.

Genel olarak beş ana bölümden oluşan her iki eser, bölüm bağlamında karşılaştırılmış, farklılıklar dipnotta gösterilmiştir. Karşılaştırma neticesinde *Yâdigâr-ı İbn Şerîf*'in birinci bölümün Seyyid İsmâil Cürcânî'nin *Huffey Alâ'î* adlı eserinden alındığı, diğer bölümlerin Seyyid İsmâil Cürcânî'nin *Yâdgâr* adlı eserinin tercümesi olduğu tespit edilmiştir. Ancak İbn Şerîf tarafından yapılan eklemeler de mevcuttur. Bir diğer önemli bulgu ise *Yâdigâr-ı İbn Şerîf*'in nüshaları arasındaki farklılıklardır. İncelenen nüshalar dikkate alındığında en az iki ya da üç versiyondan söz etmek mümkündür.

Sonuç olarak, Türkiye'de yazma eser kütüphanelerinde birçok nüshası bulunan ve Türk tıp tarihçilerince telif eser olduğu ileri sürülen *Yâdigâr-ı İbn Şerîf* adlı eser Seyyid İsmâil Cürcânî'nin *Yâdgâr* adlı eseri temel alınarak hazırlanmış, yine aynı yazarın *Huffey Alâ'î* adlı eserinin de eklenmesiyle daha kapsamlı bir tıp kitabı haline getirilmiş, tercüme bir eserdir. Buna ilaveten *Yâdigâr-ı İbn Şerîf*'in birkaç versiyonu bulunmaktadır. Yazma eser çalışmalarında edisyon kritik yapılarak veya birkaç nüsha kullanılarak çalışılması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Seyyid İsmâil Cürcânî, *Yâdigâr-ı İbn-i Şerîf*, *Yâdigâr der Dâniş-i Pezeşkî u Darûşinâsi*, Türkçe Tıp Yazmaları, İslam Tıp Tarihi.

SUMMARY

The Place of Sayyid Ismâil Jurjânî's Book Titled *Yâdgâr on Medicine and Pharmacology* in the History of Turkish Medicine and *Yâdigâr-ı Ibn Sherîf*

In this study, it is aimed to introduce Sayyid Esmâil Jurjânî's Persian medicine book named *Yâdgâr on Medicine and Pharmacology* by being translated and to reveal its importance in Turkish medical history by comparing it with *Yâdigâr-ı Ibn Sherîf*. Based on the name similarity between the two works, answers were sought to the questions of whether this similarity indicates a reference, whether Ibn Sherîf used Jurjani while preparing his work, to what extent he did, or whether he prepared a copyrighted work.

Sayyid Esmâil Jurjânî's *Yâdgâr on Medicine and Pharmacology* was translated and compared with *Yâdigâr-ı Ibn Sherîf*. For the aforementioned work of Jurjânî, *Yâdgâr on Medicine and Pharmacology*, which was published by the Institute of Islamic Studies Tehran and McGill Universities and edited by Mehdî Mohaghegh, was used. For the other main material, *Yâdigâr-ı Ibn Sherîf*, the transcription text of the Topkapı Revan 1684 copy of the work published as the publication of the Merkez Efendi Traditional Medicine Association was based. Since many copyist additions were identified in this copy, Fazıl Ahmed Pasha's 989 copy was also included in the study.

In general, both works, consisting of five main chapters, were compared in the context of the chapter, and the differences are shown in the footnote. As a result of the comparison, it has been determined that the first chapter of *Yâdigâr-ı Ibn Sherîf* is taken from Sayyid Esmâil Jurjânî's *Huffey Alâ'î*, and the other parts are the translation of Sayyid Esmâil Jurjânî's *Yâdgâr*. However, there are also additions made by Ibn Sharif. Another important finding is the differences between the copies of *Yâdigâr-ı Ibn Sherîf*. Considering the examined copies, it is possible to talk about at least two or three versions.

As a result, *Yâdigâr-ı Ibn Sherîf*, which has many copies in manuscript libraries in Türkiye and which is claimed to be a copyrighted work by Turkish medical historians, was prepared on the basis of Sayyid Esmâil Jurjânî's work *Yâdgâr* and *Huffey Alâ'î* by the same author was also prepared. It is a translated work that has been turned into a more comprehensive medical book with the addition of In addition to this, there are several versions of *Yâdigâr-ı Ibn Sherîf*. In manuscript works, it is necessary to study by making the edition critical or using several copies.

Keywords: Sayyid Esmail Jurjani, Yadigar, Ibn Sherîf, Yadgar, The Keepsake, History of İslamic Medicine, Yadgar on Medicine and Pharmacology.

KAYNAKLAR

- ACIDUMAN A (2015). Kadın sağlığı ve hastalıkları ile gebelik ve çocuk hastalıkları üzerine XVI. yüzyılda yazılmış Türkçe bir risale: Ravzatü'n-Nisâ. *Cocuk Sagligi ve Hastaliklari Dergisi*, **58**(4):171-188.
- ACIDUMAN A, ŞEMS Ş (2021). Sinoplu Mü'min b. Muḳbil ve eserleri üzerine Bir inceleme: Miftāḥu'n-Nūr ve Ḥaza'inu's-Surūr ile Zāḥîre-i Murādiyye telif mi yoksa çeviri midir? *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, **11**(3):441-471.
- ACIDUMAN A (2022). El-Mücez fî't-Tıbb ve Enmüzecu't-Tıbb üzerine bir ön çalışma: İki Eser Arasında yalnızca bir isim benzerliği mi var?.. *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, **12**(2): 282-293.
- ACIDUMAN A, ACIDUMAN G (2021). 'Alî b. Rabben eṭ-Ṭaberî'nin Firdevsu'l-Ḥikme fî't Tıbb adlı eserinde çocukların tedbiri ve sağlığın korunması üzerine. *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, **11**(2): 269-283.
- ACIDUMAN A, İLGİLİ Ö (2011). Erken dönem Türkçe tıp yazmalarından Hacı Paşa'nın (Celalüddin Hızır) Teshîl adlı eserinde çocuk sağlığı ve hastalıkları üzerine bir ön çalışma. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, **54**(4): 231-243.
- ACIDUMAN A, ŞEMS Ş (2014). İsmâ 'îl Cürċânî'nin Zahîre-i H'ârezmşâhî Adlı Eserinin XVI. Yüzyıl Türkçe Çevirisinde Kafatası Anatomisi, Hidrosefali ve Kafatası Kırıkları Üzerine. *Türk Nöroşirürji Dergisi*, **24**(3): 225-238.
- ACIDUMAN A, GÜNEŞ N (2022). İbn Şerîf Yâdigâr adlı eserinde Cerrâḥ Meḥmed'in risalesinden gerçekten yararlandı mı? Yazma eserlerin yayınlanmasıyla ilgili yöntembilgisel bir sorun üzerine. *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, **12**(3): 551-564.
- ADIVAR AA (1970). *Osmanlı Türklerinde İlim*. 3.Baskı. İstanbul : Remzi Kitabevi.
- AL-MAANY İNTERNET SÖZLÜĞÜ. Erişim Adresi: [<https://www.almaany.com/tr/dict/ar-tr/>]
- ALTAŞ E. (2014). Evrensel Bir Tıp ve Felsefe Tarihi: Şemseddin eş-Şehrezûrî ve *Nüzhetü'l ervah ve ravdâtü'l- efrâh* Adlı Eseri, Ed. Arıcı M, Klasik Yayınları, İstanbul.307-342.
- ARDEKANI MRS, MOATAR, F (2005). A Research Conducted on the Life and Works of Hakim Sayyid Esmail Jurjani. *J Int Soc Hist Islam Med.*, **4**(7).
- ARICI, M. (2014). Evrensel Bir Tıp ve Felsefe Tarihi: *Uyûnu'l-enbâ fî tabakâtî'l-etıbbâ*. Felsefe Tıp ve Tarih, Ed. Arıcı M, Klasik Yayınları, İstanbul.273-306.
- NİZÂMÎ ARÛZÎ SEMERKANDÎ (1936). Tıb İlmi ve Meşhur Hekimlerin Mahareti: *Çehar Makale'den İlm-i Tıb ve Hidayet-i Tabib*. Haz. Ünver SA, İstanbul : İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü.

- AYDIN K (2008). *Beyhakî'nin "Tetimmat-ü Sivâni'l Hikme" Adli Eseri: Tercüme ve Tanıtım*. Yüksek Lisans Tezi, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- BAYAT AH (2016). *Tıp Tarihi*. 3. Baskı. İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği.
- BAYAT AH (2007). *Kemâliyye*. İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği.
- BEDEVIAN KA (1936). *Illustrated polyglottic dictionary of plant names in Latin, Arabic, Armenian, English, French, German, Italian and Turkish language*. Cairo: Argus and Papazian Presses
- BİLGİN K (2014). *Mâveraünnehir Bölgesinin Felsefe-Bilim Şeceresi Olarak Beyhakî'nin Tetimmatü Sivâni'l-Hikme Adlı Eseri. Felsefe Tıp ve Tarih*, Ed. Arıcı M, Klasik Yayınları, İstanbul.173-208.
- BİLGİN A (2006). *Osmanlı Döneminde İlaç Yapımında Kullanılan Tıbbî Bitkiler. Osmanlılarda Sağlık I*, Ed. Yılmaz C, Yılmaz N, Biofarma, İstanbul.247-263.
- BOZKURT S. (1989). *IV. Murad'ın saray Hekimi Emir Çelebi'nin En.Muzecü't-Tıbb Eserinde Dahili Hastalıklar*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- BRILL Scholarly Editions, *al-Sharîf Sharaf al-Dîn Ismâ'îl*. Erişim Adresi: <https://scholarlyeditions.brill.com/reader/urn:cts:arabicLit:0668IbnAbiUsaibia.Tabaqatalibba.lhom-tr-eng1:11.24/>. Erişim tarihi: 22.06.2021
- BURSALI MEHMED TAHİR (1975). *Osmanlı Müellifleri: 1299-1915*. İstanbul: Meral Yayınevi.
- BURSALI MEHMED TAHİR (1996). *Türkler'in Ulûm ve Fünûna Hizmetleri*. Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- CÜRCÂNÎ SEYYİD İSMÂİL (2003). *Yâdgâr Der Dâniş-i Pezeşkî u Dârûşinâsî*. Haz.: Muhakkik M, Institute of Islamic Studies Press., Tehran.
- CÜRCÂNÎ SEYYİD İSMÂİL (2003). *Huffey 'Alâ'î*. Haz.: Mahmoud Najm Abadi, Dr. Ali Akbar Velayati, Tehran.
- CÜRCÂNÎ SEYYİD İSMÂİL, *Huffey 'Alâ'î*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya Koleksiyonu, no. 3695.
- ÇELİK A (2016). XIV.-XV. Yüzyıl Eski Anadolu Türkçesi Tıp Metinlerinde Yer Alan Farsça ve Grekçe Menşeli Terimlerin Yazımındaki Tutarsızlıklara Bazı Örnekler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(46): 65-70.
- DEMİRHAN, A, ERSOY, N (1987). *Hekim İbn Şerif'in Yadigar Adlı Kitabından Bazı Örnekler ve Günümüz Tıbbındaki Yeri. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 50(2):375-382.
- DİLÇİN C (2018). *Yeni Tarama Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- DİB (Diyanet İşleri Başkanlığı) Kur'an-ı Kerim. Erişim Adresi: <https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-1/necm-suresi-53/ayet-49/diyanet-isleri-baskanligi-meali-1>

- DOĞAN AT (2015). Kitâb-ı Tıbb-ı Hikmet'te Geçen Yabancı Tıp Terimlerine Türkçe Karşılıklar. *Turkish Studies* (Elektronik), **10**(8): 903-918.
- DOĞRUYOL, H. (1993) "Cürcânî, İsmâil b. Hasan". TDV İslam Ansiklopedisi, 8. Cilt, s 133-134.
- EBULFEYZ ME (2011). *Risale-i Feyziyye fi Lügati'l-Müfredati't-tıbbiyye*. Haz.: Doğan Ş., Değişim Yayınları, İstanbul.
- EL-CEVZİYYE İMAM İBN KAYYİM (2014). *Tıbbu'n Nebevi*. Çev.:Öztürk A, Kahraman Yayınları, İstanbul:31
- ERDAĞI B. (2001) *Anadolu'da Yazılmış İlk Türkçe Tıp Kitabı*. Türkbilig, (2):46-54.
- ERÜNSAL İE (2020) *Orta Çağ İslâm Dünyasında Kitap ve Kütüphâne*. 2. baskı. Cağaloğlu, İstanbul: Timaş Yayınları.
- ERÜNSAL İE (2012) *Umur Bey Kütüphanesi*. TDV İslam Ansiklopedisi, **42**: 159-160.
- EŞREF B. MUHAMMED (1961). *Hazâinü's-Saadât*. Haz.: Şehsuvaroğlu BN. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- FAZLIOĞLU, İ. (2017) İznik'te Ne Oldu? Osmanlı İlmî Hayatının Teşekkülü ve Dâvûd Kayserî. *Nazariyat İslam Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi (Journal for the History of Islamic Philosophy and Sciences)*, **4**(1):1-68.
- GÜMÜŞATAM, G. (2012) Eski Türk Tıbbında (XIV.- XVI. Yüzyıllar) Ölçüler ve Ölçme Usulleri. *Turkish Studies*, **7**(1):1189-1216.
- GÜMÜŞATAM G (2010). Eski Anadolu Türkçesinde Eczacılık Terimleri ve Bu Terimlerin Tıp, Botanik, Zooloji, Madencilik, Kimya Terimleriyle İlişkileri. *Journal of Turkish Studies*, **5**(2):1033-1084.
- GÜMÜŞATAM G (2009). 15. Yüzyıl Tıp Kitaplarından Tertib-i Muâlece'nin Söz Varlığı, Dil ve Anlatım Özellikleri. *Journal of Turkish Studies*, **4**(9):1374-1406.
- HACI PAŞA CELÂLÜDDİN HIZIR (1990). *Müntehab-ı Şifâ*. Haz. Önler Z. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- HINZ W (1989). İslam'da Ölçü Sistemleri. *Türklük Araştırmaları Dergisi*, (5):83.
- İBN-İ ŞERÎF (2017). *Yâdigâr*. Transkripsiyon: Sakin O, Okutan Y, Koçer D, Yıldız M, Sadeleştirme: Sakin O. 2. Baskı. İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği.
- İBN-İ ŞERÎF. *Yâdigâr*. İBB Atatürk Kitaplığı, Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar, Muallim Cevdet Yazmaları, MC_Yz_K0300.
- İBN-İ ŞERÎF. *Yâdigâr*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Fazıl Ahmet Paşa Koleksiyonu, no. 989.
- İBN-İ ŞERÎF. *Yâdigâr*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Yenicami Koleksiyonu, no. 925

- İBN-İ ŞERÎF. *Yâdigâr*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Kadızade Mehmed Koleksiyonu, no. 353.
- İBN-İ ŞERÎF. *Yâdigâr*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Laleli Koleksiyonu, no.1652.
- İBN-İ ŞERÎF. *Yâdigâr*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hamidiye Koleksiyonu, no. 1041.
- İBN-İ ŞERÎF. *Yâdigâr*. İstanbul: Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Tıb, no. 356.
- İBN-İ ŞERÎF. *Yâdigâr*. İstanbul: Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Tıb, no. 359.
- İBN-İ ŞERÎF. *Yâdigâr*. İstanbul: Cerrahpaşa Tıp Tarihi Koleksiyonu, no. 155.
- İBN-İ ŞERÎF. *Yâdigâr*. Bursa: İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, Haraçcioğlu Koleksiyonu, no. 1121.
- İBN-İ ŞERÎF. *Yâdigâr*. İstanbul: Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan Köşkü no. 1684.
- İHSANOĞLU E, ŞEŞEN R, GÜNDÜZ G, BEKAR MS (2008). *Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi*. İstanbul: İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi.
- İLTER B (2022). *Tercüme-i Müfredat-ı İbn Baytar*. İstanbul: Sağlık Bilimleri Üniversitesi Yayınları No:32.
- İZGİ C (1997). *Osmanlı Medreselerinde İlim: Tabii İlimler*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- KATIRCIOĞLU FS, ACIDUMAN A, ER U (2011). Osmanlı dönemi eserlerinden Alâ'im-i Cerrâhîn ve yazarı bilinmeyen Cerrâhnâme'de dolaşım sistemi. *Turkish J Thorac Cardiovasc Surg*, **19**(2): 292-298.
- KANAR M (2010). *Farsça-Türkçe Sözlük*. Say Yayınları, İstanbul.
- KATİP ÇELEBİ (2007). *Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb Ve'l-Fünûn*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- KESKİN MÇ (2019). Umur Bey Taş Vakfiyesi: Esin ve İçerik Üzerine Bir Değerlendirme. *Osmanlı Araştırmaları*, **53**:121–152.
- KIECKHEFER R (2017). *Ortaçağda Büyü*. Çev.:Biliz Z.Alfa Yayınları, İstanbul:35-37.
- KÜÇÜKER P (1994). *Yâdigâr-ı İbn-i Şerîf*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KÜÇÜKER P (2010). Lügat-i Müşkilât-ı Eczâ'da Türkçe Bitki Adları. *Journal of International Social Research*, **3**(11).
- KÜÇÜKER P, YILDIZ Y (2018). Tercüme-İ Müfredât-I İbn-i Baytar'daki (150b-295a) Bitki Adları Üzerine Bir İnceleme (II). *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD)*, **2**(1): 109-137.

- MERİÇ RM (1955) *Osmanlı Tababeti Tarihine Ait Vesikalar I (Cerrahlar-Kehhaller)*. Maarif Basımevi, 1. Cilt (16): S. 4.
- MEYERHOF M. (1931). *Alî at-Tabarî's "Paradise of Wisdom", one of the oldest Arabic Compendiums of Medicine*. Isis, **16**(1): 6-54.
- MÜTERCİM ASİM EFENDİ (2009). *Burhân-ı Katı*, Haz.: Derya Örs-mürsel Öztürk), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ÖNLER Z. (1990). XIV. ve XV. Yüzyıl Anadolu Türkçesi Botanik Terimleri (Edviye-i Müfrede, Hazâinü's-Saâdât, Mücerrebname, Yâdigâr-ı İbn-i Şerîf). *Journal of Turkish Studies*, (14):357–392.
- ÖNLER Z (2019). *Tarihsel Tıp Metinleri Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- ÖZÇELİK S (2001) *Kitabü'l-Mühimmat: XV. Yüzyılda Yazılmış Bir Tıp Eseri*. Ankara : Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi.
- REDHOUSE, J.W. (2015) *A Turkish and English Lexicon*: 5th Ed., İstanbul: Çağrı Yayınları.
- SAKIZLI İSA EFENDİ (2019). *Nizâmü'l-Edviye*. Haz.: Aydın MB, Murad S, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara.
- SARI N (2021). Osmanlı Hekimliğinde Sağlıklı Yaşam İçin Duygu Durumunun Gözetilmesi. *İslâm'da Medeniyet Bilimleri Tarihi*, Ed. Şentürk R, Süruri A, Kalyoncu RT., Sürün M ve Morgül E. İbn Haldun Üniversitesi Yayınları. 1. Cilt:393-413.
- SÜLÜN M (2010). "Şi'râ", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sira> (25.11.2022).
- ŞAHİN H. (2007). Cami'ü'l-fürs Örneğinde XVI. Yüzyıl Bitki İsimleri. *Electronic Turkish Studies*, 2(2):570-602.
- ŞEHİSUVAROĞLU, BN (1957). Anadolu'da Türkçe İlk Tıp Eserleri. *İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, **20**(1):78–93.
- ŞEHREZÛRÎ Ş (2015). Nüzhetü'l-Ervâh ve Ravzatü'l-Efrâh, Çev. Altaş E. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları. 828-832.
- STEINGASS FJ, JOHNSON F (2005). *A comprehensive Persian-English Dictionary*. Çağrı Yayınları, İstanbul.
- SÜVEREN K, UZEL İ (1988). İlk Türkçe Tıp Yazmalarına Genel Bir Bakış. *Tıp Tarihi Araştırmaları-2*, 126–142.
- TAŞKÖPRÜLÜZÂDE AHMET EFENDİ (2019). *Osmanlı Âlimleri*. Haz. Hekimoğlu M, Ed. Örs D., Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
- TODERİNİ, G. (2018) *Türklerin Yazılı Kültürü ve Edebiyatı*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

- TOKAÇ M (2006). *Osmanlı Dönemi Türkçe Tıp Yazmaları*. Osmanlılarda Sağlık I, Ed. Yılmaz C, Yılmaz N, Biofarma, İstanbul.165-185.
- TOKAT F. (2014). Tıp Yazmalarında Yer Alan Madencilik ve Mineral Terimleri. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (36): 321-368.
- TURGUT V (2018). Vakıf Belgelerine Göre Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Dönemi Aileleri II: Âl-i Timurtaş Paşa. *Osmanlı Araştırmaları*, 53(53): 51-120.
- UÇAR İ (2010). Türkçede Eş Anlamlılık Ve Eski Anadolu Türkçesi Tıp Yazmalarında Eş Anlamli Kelime Kullanımı. *Journal of World of Turks/Zeitschrift für die Welt der Türken*, 2(1):37-48.
- ULUDAĞ OŞ (1936) Hangi Omur Bey?. *Tıp Dünyası*, 9(4-96):3126-3128.
- UNAT EK, İHSANOĞLU E, VURAL S (2004). *Osmanlıca Tıp Terimleri Sözlüğü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- [UZLUK] MFN (1935a). *Şerif Oğlu Yedigârı*. Türk Tıp Tarihi Arkivi, 1(2): 49-55.
- [UZLUK] MFN (1935b). Şerif Oğlu Yedigârının Yazılma Yılı ve Umur Bey Çelebi. *Türk Tıp Tarihi Arkivi*, 1(3): 118-121.
- [UZLUK] MFN (1937) Şerif Oğlu Yedigârı ve Gazi Umur Bey. *Türk Tıp Tarihi Arkivi*, 2(6): 34-38.
- UZUNÇARŞILI İH (1988) *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- UZUNÇARŞILI İH (1995) *Osmanlı Tarihi*. 6th ed. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÜNVER AS (1949) Yedigâr-ı İbn Şerif’in Yazılış Zamanına Dair. *Dirim*, (5): 112-113.
- ÜNVER AS (1974). Bursa’nın En Eski Tıp Sitesi. *Bursa Tıp Fakültesi Dergisi*, Özel-Açılış Sayısı, 20-33.
- ÜZEL RH (1935) Şerif oğlu ve “Yedigâr”ı. *Türk Tıp Tarihi Arkivi*, 1(3):116-117.
- ÜZEL RH (1935b) Şerif Oğlu Yedigârı’nın Tarihi ve Aydınlatma Notları. *Poliklinik*, 271 273.
- VAJEHYAB İNTERNET SÖZLÜĞÜ. Erişim Adresi: [https://www.vajehyab.com/]
- YÜKSEL M (1984) Kara Timurtaş Oğlu Umur Bey’in Bursa’da Vakfettiği Kitaplar ve Vakıf Kayıtları. *Türk Dünyası Araştırmaları*, (31):134-147.
- YILDIZ SC (2019). Eski Anadolu Türkçesi ile Yazılmış Tıp Eserleri ve Bu Eserler Üzerine Yapılan Çalışmalar. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(17): 416-436.

EKLER

EK-1. Sözlükçe

Farsça Yazılışı	Okunuşu	Anlamı	Latince Adı
آ			
آبکامه	Ābkāme	Yoğurt, süt, ekmek kurusu, üzerlik tohumu ve sirkeyle yapılan bir tür katık	
آبله	Ābile	Çiçek hastalığı, küçük kabarcık.	
آبی	Ābī	Ayva	<i>Cydonia vulgaris</i>
آروغ	Ārūg	Geğirti, geğirme	
آتش پارسی آتش فارسی	Āteş-i Pārsī Āteş-i Fārsī	Fars ateşi. Yılancık hastalığı, erizipel.	
آلو	Ālū	Erik	<i>Prunus domestica</i>
آماس	Āmās	Şiş, şişlik	
آمله	Āmule	Hindistan'a mahsus tedavi edici bir meyvedir. Arapça karşılığı olan emlec şeklinde bilinmektedir. Amlacotu, emlec.	<i>Phyllanthus emblica</i>
آهک	Āhek	Kireç	
آهو	Āhū	Ceylan, karaca.	<i>Gazella</i>
ا			
ابرشم	İbrişim	İpek	
ابطی	Ibī	Koltuk altı, koltuk altı damarı	
ابهل	Ebhel	Ardıç yemişi	<i>Juniperus communis</i>
اثاناسیا	Aşānāsyā	Kurt ciğerinden yapılan bir macun	
اختلاج	İhtilāc	Çarpıntı, seğirme, oynama. Çırpınma.	
اختناق الرحم	İhtināqū'r-raḥim	Rahim asfiksi, boğulması	
اخشا	Aḥṣā	İç organlar	

Farsça Yazılışı	Okunuşu	Anlamı	Latince Adı
اخلط	Ahlāt	Besinlerin insan bünyesinde dönüştükleri dört ana karışım; eski tıp anlayışına göre bünye “kan, safra, balgam ve sevda” olmak üzere dört ana maddeden oluşurdu. Bunların oranları kişiye göre değişir, bu da kişiyi mizacı olarak adlandırılırdı. Öğelerin her birine hilt, dördüne ise ahlāt adı verilir.	
اذخر	İzħir	Limonotu, mekke ayrığı	<i>Cymbopogon nardus</i>
ارزن	Erzen	Darı	<i>Panicum miliacenum</i>
اسارون	Esārūn, asārūn	Kediotu, afşar otu	<i>Asarum europaeum</i>
اسبغول	Asbgūl	Sinir otu, sinirli ot	<i>Plantago major</i>
استار	Astār	Ölçü birimi, yaklaşık altı dirhem	
استسقا	İstiskā	Vücutta sıvı toplanması, ödem	
استقراغ	İstifrāğ	Tabiatı yumuşatma, arıtma	
اسرب	Usrub	Kurşun	
اسطوخودوس	Ustūhūdūs	Lavanta, Karabaş otu	<i>Lavandula stoechas</i>
اسفند	İsfend	Üzerlik, ak hardal ve tohumu	<i>Sinapis alba</i>
اسفیداج	İsfidāc	Beyaz kurşun, kurşun karbonat	
اسفیداج ارزیز	İsfidāc-ı erziz	Beyaz kurşun tozu	
اسقولوفدیون	Eskūlūffideryūn	Geyikdili otu	<i>Scopendrium officinale</i>
اسقیل	Isqīl	Yabani soğan, Ada soğanı	
اسیلم	Usailim Useylim	Toplardamar	
اسهال	İshāl	İshal, diyare	
اشق	Uşq	Çadır uşağı, Uşak ağacı	<i>Ferula ammoniacum</i>
اشقر	Aşqar	Kızıl saçlı, kızıl yüzlü kişi.	

Farsça Yazılışı	Okunuşu	Anlamı	Latince Adı
اشنان	Uşnān	Çöven otu	<i>Radix saponarie albea</i>
اشنه	Uşne/uşna	Ağaç yosunu, yosun, ketencik	<i>Musculus arboreus</i>
اصل فاوانيا	Aşl-ı fāvānyā	Favavinya kökü	<i>Paoenia officinalis</i>
اطريفيل	İtrīfil	Su yoncası, ıtrifil, cennet biberi	<i>Aframomum melegueta</i>
افاويه	Afāvih, efāvih	Baharat	
افتيمون	Eftīmūn	Küsküt, serent, bağboğan	<i>Cuscuta epythimum</i>
افسننتين	Afsantīn	Afsentin, pelin otu, yavşan otu.	<i>Artemisia absinthum</i>
افيون	Afyon	Afyon, kara haşhaş sütü	<i>Papaver somniferum Opium</i>
اقاقيا	Akākīyā	Akasya, Mısır sant ağacı, Arap zambkı ağacı	<i>Acacia</i>
اقليمای سيم	İklīmā-yi sim	Metal cürufu, gümüş tozu	
اکحال	Ekḥāl	Ön kolun ortasındaki damar	<i>V. mediana</i>
اکليل الملك	İklīlū'l-melik	Koç Boynuzu, Şahbuze, Kakule, Sarı yonca	<i>Melilotus officinalis</i>
الثغ	Eş-siğ	Peltekon konuşma	
اليه	İleyye	Agar ağacı	<i>Gelidium amansii</i>
امتلا	İmtilā	Dolgunluk, şişlik, damarların dolgunluğu	
امرود	Emrūd	Armut	<i>Pirus communis</i>
امروسيا	Emrusyā	Emrusya	<i>Chenopodium ambrosioid'es</i>
انار	Enār	Nar ağacı ve meyvesi	<i>Punica granatum</i>
انجير	Encīr	İncir ağacı ve meyvesi	<i>Ficus carica</i>
اندوه	Endūh	Kederli, kaygılı	
انگبين	Engübīn, angubīn	Bal	
انگدان انجدان	Engudan Encudan	Selam otu, kasni ağacı	<i>Ferula assa-foetida</i>
انگزد	Engujed, enguzed	Kadı ağacı ve bundan elde edilen zambk, Şeytanterisi.	<i>Ferula assa-foetida</i>

Farsça Yazılışı	Okunuşu	Anlamı	Latince Adı
انگور	Engūr	Üzüm	<i>Vitis vinifera</i>
انوش دارو	Enūṣdārū	Nişadır	
انیسون	Anīsūn	Anason	<i>Pimpinella anisum</i>
اوجاع المفاصل اوجاع مفاصل	Evṣ' au'l-mefāṣıl	Eklem ağrıları	
اوقیه	Evḳîye	Ölçü birimi, 25,92 gr.	
ایار ج	Eyāric	Müşhil olarak kullanılan bir grup macunun ortak adı.	
ایرسا	Irsā, irsa	Süsen çiçeği, Zambak, mavi zambak kökü	<i>Iris florentina</i>
ب			
بابونه بابونج	Babune Babunec	Papatya	<i>Matricaria chamomilla</i>
باد	Bad	Rüzgâr, yel, inilti	
بادخانه عنكبوت	Bādḥāne-i 'anlebūt	Örümcek ağı	
بادرنجبویه	Bādrencbūye	Melisa, oğul otu, kovan otu, turuncan, limon otu	<i>Melissa officinalis</i>
بادروج	Bādrūc	Bir tür reyhan	<i>Ocimum basilicum</i>
بادم	Bādam	Badem	<i>Amygdalus communis</i>
بادیان	Bādyān	Rezene	<i>Foeniculum vulgare</i>
باسلیق	Bāsilik	Vena basilika	
باقلی باقلا	Bāklā	Bakla	<i>Vicia faba</i>
باو	Bāv	Aş, yemek	
بثره	Beşre	Kabarcık	
بحران	Buḥrān	Sıkıntı, kriz	
بددلی	Beddilī	Korkaklık	
برص	Baras	Baras, vücutta alaca lekeler, abraşlık	
برگ کرم	Berg-i kerm	Asma yaprağı	
برنج کابلی برنگ	Birinc-i Kabili Biring	Kabil Pirinci	<i>Terminalia chebula</i>

Farsça Yazılışı	Okunuşu	Anlamı	Latince Adı
بروح	Berūh (luffah)	Adam otu	<i>Mandragora officinalis</i>
بروق	Burūḳ	Çiriş otu.	<i>Asphodelus</i>
بزر البنج	Bezri'l-Benc	Ban otu (Ban otu tohumu)	<i>Hyoscyamus niger</i>
بزوری	Buzūrī	Tohumlu	
بسباسه	Besbāse	Küçük Hindistan cevizi	<i>Myristica fragrans</i>
بسد	Bussed	Mercan, mercanköşk	<i>Origanum heracleaticum</i>
بسفايح	Besfāyec/ Besfāyic	Eğreti otu, besbaye, Pelit yosunu	<i>Polypodium vulgare</i>
بط	Baṭ	Kaz	<i>Anserinae</i>
بقلة الحمقا	Baklatū'l-ḥamkā	Semiz otu	<i>Portulaca oleracea</i>
بلسان	Belesān	Belesan	<i>Commiphora opobalsamum</i>
بلغمی	Balgāmī	Balgamla ilgili, sümüksü	
بلغم زجاجی	Balgām-ı zücāci	Yapışkan, ağdalı mukus	
بلوط	Bellūṭ	Palamut meşesi, Pernar, Sindian ağacı, Pelit	<i>Quercus ithaburensis</i>
بليله	Balīle, belile	Bir helile türü	<i>Belleica myrobalon</i>
بنادق البزور	Benādīḳū'l-buzūr	Hıyar, acur, tatlı kabak, semizotu, haşhaş vs. tohumu	
بنگوش	Benāgūṣ	Kulak lobu, kulak arkası boşluğu	
بندجاه بندگاه	Bendcāh Bendgāh	Eklem	
بنفشه	Benefşe	Menekşe	<i>Viola tricoloris</i>
بواسیر	Bevāsīr	Basur, hemoroit.	
برون خاستن چشم	Birūn ḥāsten-i çeşm	Gözün dışarı çıkık olması	
بوره	Büre	Bor, boraks	
بوره نان	Büre-nān	Doğal sodyum karbonat	
بوزیدان	Buzīdān, buzeydān	Salep, sahlep, Tilkitaşağı, İtkasarı	<i>Orchis hircina</i>
بول از سرخی به سیاهی زدن	Bevl ez sorḥī be siyāhī zeden	Kırmızıdan siyaha çalan idrar	

Farsça Yazılışı	Okunuşu	Anlamı	Latince Adı
بول رنگین	Bevl-i rengîn	Koyu/renkli idrar	
بول سپید	Bevl-i sepîd	Beyaz idrar	
بهمن	Behmen	Kuduz otu	<i>Statice limonium</i>
بهق	Bahaq	Vitiligo, hafif cüzam lekesi	
بید	Bîd	Söğüt	<i>Salix</i>
بیرزد بارزد	Birzed/Bârzed	Kadı ağacı, şeytan boku ve bundan elde edilen zamk	<i>Ferula assa-foetida</i>
بیخ	Bîḫ	Kök, sap	
بیخوابی	Bîḫabî	Uykusuzluk	
بیہوش	Bîhûş	Kendinden geçme, bilinçsizlik	
پ			
پایچه	Pâyçe	Paça	
پرسیاوشان	Persiyāvšân	Persiyavşan, Venüssaçı	<i>Aspelinum adianthum</i>
پسته	Puste	Antep/Şam fıstığı	<i>Pistacia vera</i>
پشه	Peşe	Sivrisinek	
پلک	Pelek	Göz kapağı	
پله	Pele	Ağız sütü, hoş kokulu bir ağaç türü.	
پنجر شدن	Pencer/pencur şoden	Hissizleşmek, sönmek	
پودنه	Pūdine	Yarpuz	<i>Mentha pulegium</i>
پوست دست خشک	Püst-i dest-i hoşk	Kuru el derisi	
پیاز	Piyāz	Soğan	<i>Alium cepa</i>
پیه	Pîh	İçyağı	
ت			
تب	Teb	Ateş, hararet	
تب آهسته	Teb-i aheste	Yavaş ateş	

Farsça Yazılışı	Okunuşu	Anlamı	Latince Adı
تب دق	Teb-i dikk	Yoğun ateş, hassas ateş	
تب ربع	Teb-i rub ^۴	Dört günde bir gelen ateş	
تب سخت سوزان	Teb-i saht suzān	Şiddetli yakıcı ateş	
تب گرم	Teb-i germ	Issı ateş	
تبرزد	Teberzed	Nebat şekeri	
تپیدن دل	Tepīden-i dil	Kalp çarpıntısı	
تخم انجره	Tohm-ı encire	Mısır tohumu	
تخمه	Tuḥme	Mide dolgunluğu/ fesadı hazımsızlık	
تذرو	Taz̄arv	Sülün	<i>Phasianus colchicus</i>
ترب	Turb	Turp	<i>Raphanus sativus</i>
تربد	Turbud Turbid	Türbit kökü, türbit	<i>Convolvulus turpethum</i>
ترنج	Turunc	Ağaç kavunu	<i>Citrus xaurantium</i>
ترنگبین	Terengubīn	Kudret helvası	<i>Alhagi maurorum</i>
تری آمدن از بینی	Terī āmeden-i ez bīnī	Burundan su gelmesi	
تشنگی	Tiṣnegī	Susuzluk	
تشنج	Teṣennūc	Kasılma, spazm	
تلخی دهان	Telh-i dehān	Ağız acılığı	
تن لرزه	Ten lerze	Bedenin titremesi	
تنقیه	Tenḳīye	Boşaltma, arındırma	
توتیا	Tutiya	Doğal çinko karnonati, çinko	
تهی شدن رگها	Tehī ṣoden-i regḥā	Damarların bol olması	
ث			
ثولول	Ṣūlūl	Siğil	

Farsça Yazılışı	Okunuşu	Anlamı	Latince Adı
ج			
جاوشیر	Cāvšīr	Cavşir otu, oğlan aşı	<i>Ferula alaeochytris</i>
جذام	Cozām	Cüzzam, lepra	
جراحی	Cerāḥatī	Yaralı, travmatik	
جرب	Carab, cerb	Yanıcı ve kaşıntılı yara	
جرجیره	Cırcīre	Tere, su teresi	<i>Lepidium, Eruca sativa</i>
جستن چشم	Costen-i çeşm	Göz seyirmesi	
جغرات	Cograt	Yoğurt	
جفت بلوط	Coft belūṭ	Meşe kabuğu	
جگر	Ciger	Karaciğer	
جالب	Cullāb	Gül suyu	
جماع	Cimāʿ	Cinsellik	
جندیبستر	Cundibīdester	Kostor, kundus hayası	<i>Castoreum</i>
جنطیانا	Cinṭiyānā	Centiyan, Küşad, Eşek turpu	<i>Gentiana lutea</i>
جو	Cū	Arpa	<i>Hordeum vulgare</i>
جوزبوا	Cevzbuvvā/ Cevzbevā	Besbase (küçük Hindistan cevizi)	<i>Myristica fragrans</i>
جوز مغز	Cevz megez	Ceviz içi	<i>Juglans regia</i>
ج			
چشم فرود آمدن آب	Çeşm furūd āmeden-i āb	Göze su inmesi, Katarakt	
چگندر	Çugunder	Pancar, çügüngür	<i>Beta vulgaris</i>
چلغوزه	Çilgûze	Çam fıstığı, köknar	<i>Abies</i>
چهاررگ	Çehār reg	Ağızda bulunan damar	
ح			
حب	Ḥab	Tohum	

Farsça Yazılışı	Okunuşu	Anlamı	Latince Adı
حب الاس	Ḥabbü'l-as	Mersin ağacı meyvesi, yemişi	<i>Mirtica communis</i>
حب البلسان	Ḥabbü'l-belesan	Belesan yağı, belesan ağacı, Mekke pelesengi	<i>Commiphora opobalsamum</i>
حب الرشاد	Ḥabbü'r-reşād	Tere tohumu	
حب السعال	Ḥabbü's-se'āl	Öksürük ilacı	
حب الغار	Ḥabbü'l-gar	Defne tohumu	
حب القلت	Ḥabbü'l-қаlet	Hint burçağı	
حب شبیار	Ḥabb-ı şebyar	Habbı şebyar	
حب منتن	Ḥabb-ı muntın	Pis kokulu hap	
حجامت	Ḥacāmat	Hacamat	
حجر ارمنى	Ḥacer-i Ermenī	Ermeni taşı	<i>Lapis armenius</i>
حصبه	Ḥaşbe	Kızamık	
حضيض	Ḥaẓīẓ	Anberparis, kadın tuzluğu, kırk boğum, huzaz	<i>Cyperus rotundus</i>
حقنه	Ḥukne	Lavman, enjeksiyon	
حلبه	Ḥulbe	Çemen otu, buyotu	<i>Trigonella joenumgraecum</i>
حلق	Ḥulq	Boğaz	
حلتيت	Ḥiltit	Şeytintersi, çadıruşağı otu, kadın ağacı	<i>Ferula assa-foetida</i>
حنظل	Ḥanẓal	Acı elma, Ebu Cehil Karpuzu, Hanzal	<i>Citrullus colocynthis</i>
حماض	Ḥummāz	Kuzu kulağı, kızıl kahve.	<i>Rumex acetosa</i>
حمره	Ḥumre	Yılancık hastalığı, Erizipel	
حيض	Ḥayẓ	Adet, regl	
خ			
خارش	Ḥāreş	Kaşıntı, tahriş	
خايه	Ḥāya	Testis, Haya	
خدر	Ḥader	Hissizlik	

Farsça Yazılışı	Okunuşu	Anlamı	Latince Adı
خریزه	Harbeze	Kavun	<i>Cucum</i>
خریزه هندی	Harbeze-i Hindî	Karpuz	<i>Citrullus vulgaris</i>
خریق	Harbağ	Çöpleme, Siyah boynuz otu, kış gülü	<i>Veratrum viride/vigrum</i>
خردل	Hardal	Hardal	<i>Brassica nigra</i>
خرزهره	Harzehere	Acı elma, acı hıyar	<i>Citrullus colocynthis</i>
خرشف	Harşef	Kenger kökü, kenger dibi	<i>Cynara cardunculus</i>
خرفه	Hurfe	Semizotu	<i>Portulaca oleracea</i>
خرمای هندی	Hurmā-yı Hindî	Demirhindi	<i>Tamarindus indica</i>
خرنوب	Harnub	Keçi boynuzu, harnup	
خشخاش	Haşhāş	Haşhaş	<i>Papaver somniferum</i>
خشکی	Hoşki	Kuruluk	
خطاطیف	Haṭāṭīf (çoğul)	Kırlangıç	<i>Airund urbica</i>
خطمی	Ḥatmī	Hatmi	<i>Althaea officinalis</i>
خفتن	Hoften	Uyuşma	
خفقان	Haḥaḥān	Hafakan. Kalp çarpıntısı, sıkıntı.	
خلیدن	Ḥaliden	Delici bir aletle yaralanmak	
خناق	Hunnāk	Difteri, bademcik iltihabı, anjın	
خندیقون	Ḥandiḳūn	Handikun, sarı yonca.	<i>Medicago sativa</i>
خوک	Hug	Sıraca hastalığı	
خولجان	Ḥavlincān	Havlıcan	<i>Galanga officinalis</i>
خون بیرون کرن	Ḥūn bīrūn kerdēn	Kanama	
خون آمدن از بینی	Ḥūn āmeden ez bīnī	Burundan kan gelmesi	
خوی	Ḥay	Terleme, bunalma	
خوید	Ḥīd	Yeşil arpa	

Farsça Yazılışı	Okunuşu	Anlamı	Latince Adı
خیار بادرنگ	Hıyar-ı bādreng	Acur	<i>Cucumis flexuosus</i>
خیار شنبر	Hıyār şenber	Hıyarşember.	<i>Cassia fistula</i>
خبربوا	Hayr-ı Būva	Afrika Kakulesi	<i>Elettaria cardamomum</i>
خیری	Hırī/heyri	Sarı şebboy	<i>Cheiranthus cheiri</i>
د			
داء الثعلب	Daü's-sa'leb	Saçkıran, saç sakal dökülmesi	
داء الفیل	Dāü'l- fil	Fil hastalığı, lenfödem, Lenfatik filaryazis	
دارچین	Darçin	Tarçın	<i>Cinnamomum</i>
دار فلفل داو فلفل	Dār-ı fulful	Biber ağacı, uzun biber	<i>piper longum</i>
داحس	Dāhis	Dolama, paronişi	
دانگ دانک	Dang	Dirhem'in altıda biri	
دراج	Durrāc	Turaç, Francolinus	<i>Francolinus perdicinae</i>
درد	Derd	Ağrı	
درد سر	Derd-i ser	Baş ağrısı	
درد نیم سر	Derd-i nīm ser	Yarım baş ağrısı	
درد عصبها	Derd-i 'aşabhā	Sinirler ağrısı	
درد ناف	Derd-i nāf	Göbek ağrısı	
درد چشم	Derd-i çeşm	Göz ağrısı	
دردناک	Derdnāk	Ağrılı, sancılı	
درشتی و زردی زبان	Dreštī u zerdī zebān	Pürüzlü ve sarı dil	
درم	Direm	Dirhem, miskālın üçte ikisi, 3,086 gr	
درونج	Darūnac	Akrep şeklinde, tadı acı olan, tıpta kullanılan bir bitki	
دق	Dıķ	Darlık, sıkıntı, gam,	
دل غردن	Dil ğurrenden	Yüreğin kabarması	

Farsça Yazılışı	Okunuşu	Anlamı	Latince Adı
دم الاخوين	Demü'l-eḥaveyn	İki kardeş kanı, kardeşkanı, Karındaş ağacı	<i>Calamus draco</i>
دمل	Dummel	Çıban, Apse	
دمیدگی	Demīdegī	Şişme	
دوالی	Devālī	Varisli	
دوغ باو	Dūḡ bāv	Ayran aş	
دوقو	Dūḡū/ Dūvḡū	Havuç tohumu	<i>Pastinaca sativa</i>
دهن تلخ و خشک بودن	Dehan telḡ u ḥoşk būden	Ağzın acı ve kuru olması	
دیوچه	Dīvçe	Sülük	<i>Hirundo medicinalis</i>
ذ			
ذاتالریه	Zātü'r-rīe	Zatürre, pnömoni.	
ذات الجنب	Zātü'l-cenb	Akciğer zarı iltihabı, plörezi	
ذراع ذرايح	Zerrah Zerārīh (çoğul)	İspanyol sineği, kabarcıklı böcek türü	
ذور	Zerūr	Toz	
ذور اصفر	Zerur-ı aşfer	Sarı un	
ذور ابيض	Zerur-ı ebyāz	Beyaz un	
ر			
راسن	Rāsen	Andız otu, bot, servi ağacı.	<i>Juniperus drupacea</i>
ران	Rān	Uyluk	
رب	Rubb	Yoğunlaştırılmış meyve suyu, bitki özü, özüt şurup, sıra	
رب سوس	Rubb-ı sūs	Meyan kökü	
رتیبانج	Ritībānac	Bir tür deniz yengeci, şifalı bir taş	
رخین	Ruḡbīn	Süzme yoğurt, suyu alınmış yoğurt	
رشته	Rište	Lif	
رطل	Rıtl/Rıtıl	Rıtıl, litre.	

Farsça Yazılışı	Okunuşu	Anlamı	Latince Adı
رطل بغدادی	Rıtl-ı Bağdâdî	130 dirhem	
رعشه	Ra'şce	Titreme	
رفاده	Rufâde	Pansuman, kompres	
رگ	Reg	Damar	
رگ زدن	Reg zeden	Kan almak	
رگهای گردن بر خاستن	Reghâ-yi gerdan ber ḥâsten	Boyun damarlarının şişmesi	
رمان	Rummân	Nar	<i>Punica granatum</i>
رمد	Remed	Göz ağrısı	
رنج	Renc	Ağrı, sıkıntı	
رنگ چشم به سرخی گرایدن	Reng-i çeşm be sorhî girâyiden	Gözün kızarması/ kırmızıya dönmesi	
رنگ روی به سرخی گرایدن	Reng-i rûy be sorhî girâyiden	Yüzün kızarması/ kırmızıya dönmesi	
رنگ روی به سفیدی گرایدن	Reng-i rûy be sefid girâyiden	Yüzün renginin beyaza dönmesi/ rengin atması	
رنگ روی به تاریکی و سیاهی زدن	Reng-i rûy be târikî u siyâhî zeden	Yüzün renginin koyu ve siyaha çalması	
رنگ روی رصاصی	Reng-i rûy be raşâşî	Kurşini yüz rengi	
روباه	Rübâh	Tilki	<i>Vulpes vulpes</i>
روده	Rûde	Bağırsak	
روغن	Rûğan	Yağ	
روناس	Rûnâs	Kızılkök, kızılboya, Kökboyası denen boyanın elde edildiği bitki	<i>Rubia tinctorum</i>
ریش	Rîş	Yara, kabarcık, yara izi	
ریش گرده	Rîş-i girde	Mide yarası	
ریش مثانه	Rîş-i meşâne	Mesane yarası	
ریواج	Rîvâc	Kuzukulağı	<i>Rumex acetosella</i>
ریوند	Ravend	Ravent	<i>Rheum officinale</i>
ریحان	Reyhân	Reyhan	<i>Ocimum basilicum</i>

Farsça Yazılışı	Okunuşu	Anlamı	Latince Adı
ریم	Rīm	İrin	
ز			
زاک زاج	Zāk Zāc	Göztaşı, Bakır sülfat	
زانو	Zānū	Diz	
زیدالبحر	Zabadū'l-baḥr	Deniz köpüğü	
زخمی	Zaḥmī	Yaralı	
زراوند	Zerāvend	Zeravend, Lohusa otu, Boru elması M:108	<i>Aristolochia clematitis</i>
زرد آلو	Zerd-ālū	Zerdali	<i>Prunus armeniaca</i>
زردچوبه	Zerdecūb	Zerdeçöp, zerdeçap, kurkum, Hint safranı M:109 Zerdeçal	<i>Curcuma longa</i>
زرشک	Zereşk, zirişk	Sarı çalı, amberbaris, kadın tuzluğu	<i>Berberis vulgaris</i>
زرنباد	Zerunbād	Yabani zencefil, zerumbet, zidvar, cedvar	<i>Curcuma zedoaria</i>
زرنیخ	Zernīḥ	Arsenik, orpiment	
زعرور	Za' rūr, zagrur	Alıç	<i>Crataegus monogyna</i>
زعفران	Za' ferān	Safran	<i>Crocus sativus</i>
زکام	Zukkām	Soğuk almaktan ileri gelen, burun akması, aksırma ile beliren hastalık, ingin, dumağı, zūkām, nevazil Grip.	
زنجبیل	Zencebīl	Zencefil	<i>Zingiber officinale</i>
زوفا	Zūfā	Zufa otu, çürdük	<i>Hyssopus officinalis</i>
زهره کرکس	Zahre-i karkas	Akbaba ödü	
زهره هدهد	Zahre-i hudhud	Hühüd ödü	
زیت	Zeyt	Zeytin	<i>Olea europaea</i>
زینت	Zīynet	Süs, kozmetik, bedeni güzelleştirme	
زیره	Zīre	Kimyon	<i>Cuminum cyminum</i>

Farsça Yazılışı	Okunuşu	Anlamı	Latince Adı
ژ			
س			
سادج	Sādec	Kabuk tarçın	<i>Indian spkenard</i>
ساو ج هندی	Sāvec-ı Hindī	Kara ağız, melastoma	
سبل	Sebel	Gözde beyaz leke, nebula	
سبوس سبوسه	Sebūs Sebūse	Kepek, talaş	<i>Wheat bran</i>
سپرز	Seporz	Dalak	
سپستان	Sepestān, sipistān	Sebestan, mısır nabkı	<i>Cordia myxa</i>
سحج	Saḥc	Bağısakta tahriş, ülserasyon.	
سداب سذاب	Sadāb Sazab	Sedef otu, sazab otu	<i>Ruta graveolens</i>
سده	Sudde	Peklik, tıkanıklık	
سرخس	Serḥas	Eğrelti otu	<i>Pteridophyta</i>
سرسام	Sersām	Spazm ve dikkat dağınıklığı eşlik eden beyin zarı iltihabı, şişmesi, menenjit.	
سرطان	Sereṭān	Yengeç, kanser	<i>Brachyura</i>
سرگشتن	Sergeşten	Baş dönmesi	
سرگین سوسمار	Sergīn-i sūsmār	Timsah, kertenkele dışkısı	
سرفه	Surfe	Öksürük	
سرین	Serīn	Kalça	
سسئی	Süstī	Gevşeklik	
سعال	Su‘āl	Öksürük	
سعتر	Sa‘ter	Cibreska, geyik otu, güveğıotu, kekik	<i>Origanum vulgare</i>
سعد	Su‘d	Kırk boğum, topalak otu, uzun sad	<i>Cyperus rotundus</i>
سعه	Sa‘fe	Saçkıran	

Farsça Yazılışı	Okunuşu	Anlamı	Latince Adı
سفال	Sifāl	Çömlek. Meyvenin kuru kabuğu, fıstık kabuğu	
سفرجل	Sefercel	Ayva	<i>Cydonia vulgaris</i>
سفوف	Sufūf	Medikal toz	
سقمونيا	Saḡūmunyā	Mahmude	<i>Convulvulus scammonia</i>
سک	Suk, süg	İtkasarı	<i>Himantoglossum hircinum</i>
سکبینج سکباج	Sekbinec	Kasniden edilen bir zamk, at kasnisi	<i>Ferula persica</i>
سکته	Sekte	Kriz, kan dolaşımının durması, felç, inme	
سکنگبین	Sirkengubīn	Bal-sirke karşımı, şerbeti	<i>Oxymel</i>
سل	Sill	Verem, tüberküloz	
سلسل البول	Selesü'l-bevl	İdrar tutamama	
سلعه	Sıla'	Ur, ben	
سليحه	Seliḡha	Yalan tarçını, Çin tarçını, seliha	<i>Cinnamomum cassia</i>
سماغ	Sumāḡ	Sumak	<i>Rhus coriaria</i>
سناءمکی	Sinā-i Mekkī	Sinameki	<i>Cassia officinalis</i>
سنبل	Sonbol	Sümbül	<i>Hyacinthus orientalis</i>
سندروس	Sandarūs	Ziynet servi, sandalus, sandarus, sarı zamk	<i>Tetraclinis articulata</i>
سنجرمینا	Sencermīnā	Macun türü	
سنگ گرده	Seng-i girde	Böbrek taşı	
سورنجان	Surincān	Çiğdem çiçeği	<i>Colchicum autumnale</i>
سوس	Sūs	Meyan, buyan	<i>Glycyrrhize glabra</i>
سوسن	Sūsen	Sūsen, çeşitli türleri olan hoş kokulu bir bitki	<i>Iridaceae</i>
سوزش بول	Suzeş-i bevl	Yakıcı idrar	
سیب	Sīb	Elma	<i>Malus domestica</i>
سیسایوس	Sīsāliyūs	Rezeneye benzer yeşil yapraklı bir bitki	<i>Tordyle officinale</i>

Farsça Yazılışı	Okunuşu	Anlamı	Latince Adı
سیسنبیر	Sîsenber	Civan perçemi, marsama	<i>Achillea millefolium</i>
سیماب	Simāb	Civa	
سیر	Sîr	Sarımsak	<i>Allium sativum</i>
سیر	Sîr	Bir ağırlık ölçüsü, 15 miskal.	
ش			
شادنچ	Şādanac	Kan taşı	
شاف	Şāf	Fitil, merhem halindeki ilaç	
شاه بلوت	Şāh bellūt	Kestane	<i>Castanea sativa</i>
شاهترج شاهتره	Şāhterec, şahtere	Şahtere otu	<i>Fumaria officinalis</i>
شاهسفرم شاهسپر	Şāhsıferum Şāhsıperum	Fesleğen	<i>Ocimum basilicum</i>
شاهدانه	Şāhdāne	Kenevir bitkisi	<i>Cannabis sativa</i>
شیت شیت	Şībit Şībiş	Dereotu	<i>Anethum graveolens</i>
شیار	Şebyār	Sarı sabır	<i>Aquilaria malaccensis</i>
شب یمانی	Şeb Yemāni	Göztaşı, Bakır Sülfat	
شحم	Şahm	Meyve-bitki özü posası	
شحم حنظل	Şahm-ı hanżal	Acı elma, ebu cehil karpuzu, hanzal	<i>Citrullus colocynthis</i>
شخار	Şahār	Odun külleri	
شریان	Şiryān	Arter	
شری	Şera	Kurdeşen, alerjik bir cilt hastalığı	
شعیره	Şa'ire	Arpa tanesi, arpacık	
شفتالو	Şeftālū	Şeftali	<i>Persica vulgaris</i>
شفاقل	Şaḡākul	Yabani havuç, karakök	<i>Pastinaca sativa</i>
شکب	Şekb	Sabır	
شکم	Şikem	Karın, göbek	

Farsça Yazılışı	Okunuşu	Anlamı	Latince Adı
شوصه	Şavşa	Zatü'l-cebn, kaburga zarında ur, karında ağrı	
شونیز	Şüniz	Çörek otu	<i>Nigella damascena</i>
شیاف	Şiyāf	Göz hastalıklarında kullanılan ilaçlar, göz damlası, fitil	
شیر	Şīr	Süt	
شیر بز	Şīr-i boz	Keçi sütü	
شیر خشت	Şīr-hişt	Cavşir otu	<i>Ferula alaeochytris</i>
شیطرح	Şaytarac	Diş otu, serkile otu	<i>Plumbago zeylanica</i>
ص			
صافن	Şāfen/ Şāfin	Bacaklardaki ana toplardamar, safen ven	<i>V. Safenae magnae</i>
صبر	Şabır	Sabır, sabırlık otu	<i>Agave americana, Aloe vera</i>
صدف	Şedef	Sedef otu	<i>Ruta graveolens</i>
صرع	Şar'a	Sara, epilepsi	
صره	Şurra	Bez, filtre	
صفراوی	Şafrāvī	Safra ile ilgili, safra mizaçlı kişi	
صندل	Şandal	Sandal ağacı	<i>Sanatalum album</i>
صداع	Şudā'	Başağrısı	
ض			
ضماد	Žemād, zımād	Lapa, merhem, yakı	
ضمغ	Žamğ	Zamk	
ضيق النفس	Žayķu'n-nefs Žıķ-un-nefes Dıķ'un-nefes	Soluma sıkıntısı, nefes darlığı, astım	
ط			
طاعون	Ṭā'ūn	Veba	
طباشیر	Ṭebāşir	Hint Kamışı, Tebeşir, Hazeran	
طبرزد	Ṭaberzed	Pişmiş şeker, hurma çeşidi	

Farsça Yazılışı	Okunuşu	Anlamı	Latince Adı
طحلب	Ṭuḥleb, taḥlab	Yosun	<i>Lemna minor</i>
طرائیش	Ṭerāšīš	Tarsus bitkisi	<i>Cynomorium coccineum</i>
طعم دهان شیرینی	Ṭa‘am-ı dehan-ı šīrīnī	Ağız tadı tatlığı	
طفشیل	Ṭafšīl	Mercimek, sirke veya koruk suyu ile yapılan yemeğin Arapça adı	
ظ			
ع			
عاقرقرا	‘Āqırqarḥā	Akırkarha, nezle otu	<i>Anacyclus pyrethrum</i>
عانه	‘Āne	Kasık	
عدس	‘Ades	Mercimek	<i>Lens culinaris</i>
عرق	‘Araḳ	Ter	
عرق النساء	‘Irḳu’n-nisā	Siyatik siniri ve bundan kaynaklanan siyatik ağrısı	
عرق مدنی	‘Irḳ-ı medenī	Medine solucanı, filaria	
عسر بول	‘Asr-ı bevl	İdrar yapımı zorluğu	
عروق	‘Urūḳ	Kan damarları, atardamarlar, toplardamarlar	
عسل	‘Asel	Bal	<i>Mel/honey</i>
عطسه	‘Aṭse	Hapşırma	
عفونت	‘Ufūnet	Kokuşma, aşırı iltihaplanma.	
عضله	‘Azele	Kas, adale	
عنب الثعلب	‘Īnabu’ṣ-ṣa‘lab	İtüzümü, Bektaşi üzümü	<i>Solanum nigrum</i>
عناب	‘Unnab	Hünnap, kıvıllı ıǵde	<i>Ziziphus jujuba</i>
عصاره	‘Uṣāre	Usare, öz, esas	
عنزروت	‘Anzarūt	Anzerut, Göz otu	<i>Astragalus sarcocolla</i>

Farsça Yazılışı	Okunuşu	Anlamı	Latince Adı
عنصل	‘Unşul	Kır soğanı, ada soğanı	<i>Drimia maritima</i>
عنص	‘Afş	Meşe palamudu, mazu	<i>Quercus infectria</i>
علت	‘İllet	Hastalık	
عود	‘Üdd	Ud ağacı, öd ağacı	<i>Aquilaria agallocha</i>
عود البلسان	‘Udu’l-belesān	Belesan ağacı	<i>Commiphora opabalsamum</i>
عود هندی	‘Udd-ı Hindī	Uduhindi	<i>Aquilaria agallocha</i>
غ			
غاريقون	Ġārīkūn	Garikun mantarı, Katran köpüğü, çayır mantarı	<i>Polyporus igniarius</i>
غافت	Ġāfet	Koyun pıtrağı	<i>Agrimonia eupatoria</i>
غالبه	Ġālīye	Misk	<i>Galiomoschata</i>
غبير ا	Ġobeyrā	İğde	<i>Sorbus domestica</i>
غودود	Ġūdūd	Beze	
غفلت	Ġāflet	Gaflet, dalgınlık	
غلاف	Ġelāf	Kılıf, kabuk, kab	
غضاره	Ġadare	Dinlenme, ferah	
غشى	Ġāşī	Senkop, bayılma	
غوره	Ġūrre	Koruk, ham, olmamış üzüm	
غوره باو	Ġūrre bāv	Koruk aşısı	
ف			
فالج	Fālec	Felç, inme.	
فراموشکاری	Ferāmūşkārī	Unutkanlık	
لفل	Fulful	Biber	<i>Capsicum annum</i>
لفل سپید	Fulful-ı sepīd	Beyaz biber	
فرنجمشک فلنجمشک	Frenc-müşk Felencmüşk	Miskotu, kedi otu, karanfil yarpuzu	<i>Mimulus moschatus</i>

Farsça Yazılışı	Okunuşu	Anlamı	Latince Adı
فاوانيا فلونيا	Fāvaniyā Fulūniyā	Fulunya, Uddu's-salib	<i>Paoenia officinalis</i>
فوه	Fuvve	Kök boya, kızıl boya.	<i>Flubia tinctorum</i>
فانيد	Fānīd	Arpa şekeri, beyaz şeker	
فواق	Fūwāḳ	Hıçkırık	
فرفيون	Ferfīyūn	Sütleğen, Ferbiyon, Şebrem	<i>Euphorbia</i>
فرد ناف	Fūrūd-ı nāf	Göbek düşmesi	
فصد	Faşd	Damardan kan alma	
فصل الغار	Faslū'l-ğār	Defne tanesi, tohumu	<i>Laurus nobilissigır</i>
فوفل	Fūfal	Fufal ağacı, Arek hurması	<i>Aseca catechu</i>
فربه	Forbe	Semiz, dolgunlaşma, şişmanlama	
فقاح الانفر	Faḳāḥū'l-ezfer	Ayrık otu çiçeği	<i>Cynodon daktylon</i>
فراسيون	Farāsīyūn	Yabani pırasa, kavkaz	<i>Marrubium vulgare</i>
فطر اساليون	Faṭrāsāliyūn	Yabani kereviz, Selam otu	
فتق	Fıtıḳ	Karın çeperinin yarılması sonucu cilt altında meydana gelen şişlik, fıtık	
فلوس	Fulūs	Pul	
ق			
قائاطير	Ḳāṣātīr	İdrar tüpü, sonda, idrar konuşan cam kap	
قاقله	Ḳaḳula	Kakule	<i>Elettaria cardomomum</i>
قلقند قلقديس قلقطار	Ḳalḳatār	Sarı sülfat	
قتاء الحمار	Kıṣaü'l-ḥimār	Eşek hıyarı, yabani hıyar	<i>Momardica elaterium</i>
قولنج	Ḳūlunc	Bağırsaklarda meydana gelen şiddetli sancı	
قرص	Ḳurs	Pastil, tablet	
قراقر	Ḳarāḳır	Gurultu	

Farsça Yazılışı	Okunuşu	Anlamı	Latince Adı
قرنفل	Qaranfil	Karanfil	<i>Syzygium aromaaticum</i>
قلیه	Qalye	Haşlama	
قنطاریون	Kantūriyūn	Kantaron	<i>Erythraea centaurium</i>
قواقیا	Qūqāyā	Müşil ilacı	
قیفال	Qīfāl	Vena sefalika, baş damarı, şah damarı	<i>V. Cephalicae</i>
قی	Qay	Kusma	
قودمودوقو	Qūdmūdūqū	Kudumuku	
قنبیل	Qanbīl	Güney feneri, Kanbil otu, Kamale	<i>Physalis alkekengi, Mallotus philippinensis</i>
قصب الذریره	Kasabez'zerire Qasbū'z-zerire	Eğir otu	<i>Acorus calamus</i>
قردمانا	Qardamanā	Yabani kimyon, kereviye	<i>Carum carvi</i>
قرفه	Qurfe	Ağaç kabuğu, amber kabuğu	<i>Croton eluteria</i>
قصب	Qaşb	Kamış	
قسط	Qust	Kostus	<i>Saussurea lappa</i>
قرط	Qırṭ	Kırt, yoncaya benzeyen bir bitki	<i>Catha edulis</i>
قیمولیا	Qīmūliyā	Mermer	
قومود	Qūmūd	Kumud	
قضیب	Qazīb	Erkeklik organı, penis	
قلت	Qillet	Azlık	
ک			
کابوس	Kābūs	Kâbus, ağır basmak	
کاسنی کسنی	Kāsini/Kasnī	Kasini, Kasinya, Hindiba	<i>Cichorium endivia</i>
کافور	Kāfūr	Kafur otu	<i>Cinnamomum camphora, Samphora officinarum</i>
کام	Kām	Damak	
کاهلی	Kāhili	Güçsüzlük	

Farsça Yazılışı	Okunuşu	Anlamı	Latince Adı
کاهو	Kāhū	Marul	<i>Lactuca sativa</i>
کبابه	Kebābe	Kebabe, kuyruklu biber	<i>Cubeba officinalis</i>
کبوتر	Kebūter	Güvercin	<i>Columba livia</i>
کبک	Kebek	Keklik	<i>Alectoris</i>
کتان	Kettān	Keten	<i>Linum usitatissimum</i>
کتیرا کثیرا	Ketīra Keṣīra	Sakız, kitre	
کدو	Kadū/gedū	Kabak (Bal kabağı)	<i>Cucurbita</i>
کدو دانه	Kedū dāne	Kabak çekirdeği	
کشکاب	Keşkāb	Arpa, su lapası	
کر شدن	Kur ṣoden	Sağır olmak	
کرنج	Kerenc	Kerenc, çörek otu, siyah dane	<i>Nigella sativa</i>
کروبا	Kereviyyā	Karaman kimyonu	<i>Carum carvi</i>
کزاز	Kuzāz	Tetanos (kazıklı humma), sinir spazmı	
کشک جو	Keşk cū	Arpa keşki	
کشوت کشوت	Keṣūt Keṣūṣ	Küsküt türü, Bağboğan	<i>Cuscuta europea</i>
کسناخ	Kesanāḥ	Hindiba	<i>Cichorium endivia</i>
کوک	Kūk	Marul tohumu	
کوکنار	Kūknār	Kökner ağacı ve yemişi	<i>Abies cilicica</i>
کرفس	Kerefs	Kereviz	<i>Apium graveolens</i>
کلیه	Kilye	Böbrek	
کاکنج	Kākenc	Kakunec, Güvey feneri	<i>Physalis alkekengi</i>
کف کفک	Kef/Kefk	Köpük	
کفتار	Keftār	Sırtlan	<i>Hyaenidae</i>
کبر	Keber	Kapari; gebre otu	<i>Capparis spinosa</i>

Farsça Yazılışı	Okunuşu	Anlamı	Latince Adı
کامادریوس	Kamāderyūs	Kısamahmut otu, yer peliti	<i>Teucrium chamaedrys</i>
کمافیطوس	Kamafīṭūs/ Kemāfayṭūs	Kurluca, meşecik, bir çam türü	<i>Ajuga chamaepitus</i>
کنجد	Gonced	Susam	<i>Sesamum indicum</i>
کرنب	Kerenb	Lahana	<i>Brassica oleracea</i>
کندر	Kundur	Kündür, günlük	<i>Boswellia thurifera</i>
کندر	Kendir	Kendir, kenevir	<i>Cannabis sativa</i>
کلف	Kelef	Pitiriazis, döküntülü deri hastalığı	
کزمازو	Kezmāzū/ Gezmāzū	İlgın, bot ağacı safrası.	<i>Tamarix tetrandia</i>
کبد	Kebed	Karaciğer	
کندش	Kendeş	Kündüs	<i>Gynandropsis struthium</i>
کرمخرد	Girmḥord	Tenya	
کهربا	Kehribā	Kehribar	
کژدم	Kajdom	Akrep	<i>Scorpiones</i>
کلیچه	Kolice	Küçük ekmek	
کتف	Ketf	Omuz	
گ			
گاورس	Gāvers	Afrika darısı	
گاورسه	Gāverse	İsilik	
گاوزبان	Gāvzebān	Sığır dili	<i>Anchusa officinalis</i>
گر	Ger	Uyuz, kaşıntı	
گرانی	Gerānī	Ağırılık	
گرده	Gurde , girde	Böbrek	
گز	Gez	Gez, ılgın	<i>Fraxinus Ornus</i>
گزر	Gazar	Havuç	<i>Daucus carota</i>

Farsça Yazılışı	Okunuşu	Anlamı	Latince Adı
گندنا	Gendanā	Pırasa	<i>Allium porrum</i>
گشینر	Gešnīz	Kişniş	<i>Coriandrum sativum</i>
گل ارمنی	Gil-i Ermenī	Ermeni Kili	
گلنگبین	Gulengubīn	Gül yaprağı, gül suyu ve balla yapılan macun	
گنچشک	Gonceşk	Serçe, küçük kuş	
گوارد	Guvāred/Gevārid	Hazım, sindirim	
گلاب	Gulāb	Gül suyu	
گلشکر	Gulşeker	Gülşeker	
گلنار	Gulnār	Nar çiçeği	<i>Punica granatum</i>
گلنگبین	Gulengubīn	Gül yaprağı/gül suyu ve balla yapılan macun	
گندم	Gendom, gendum	Buğday	<i>Triticum aestivum</i>
گشادن سده	Goşāden-i sudde	Tıkanıklıkların açılması	
گوسفند	Gusfend	Koyun	
گوگرد	Gügerd	Kükürt	
گوهر	Gevher	Öz, cevher	
ل			
لاجورد	Lāciverd	Lacivert taşı	<i>Lapis lazuli</i>
لازوق	Lāzūḳ	Cerahatten sonra konulan merhem	
لاغر	Lāger	Zayıf, sıska, cılız	
لبان	Labān	Buhur	
لبلاب	Leblāb	Bir tür sarmaşık	<i>Convolvulus arvensis</i>
لحیة التیس	Lıḫyetü't-teys	Tekesakalı, yemlik	<i>Tragopogon parrifolius</i>
لسان الثور	Lisānū's-şevr	Sığır dili, hodan	<i>Anchusa officinalis</i>
لسان الحمل	Lisanü'l-ḥamel	Sinirli ot	<i>Plantago major</i>

Farsça Yazılışı	Okunuşu	Anlamı	Latince Adı
لعاب از دهان	Lu'āb ez dehan	Ağızdan su akması, salya	
لفاح	Luffāḥ	Adam otu	<i>Mandragora autumnalis</i>
لقوه	Laḳve	Yüz felci, ağız eğrilmesi	
لك	Luk /lök	Güney Asya'da bazı böceklerin bir takım ağaçlarda meydana getirdikleri reçineli sıvı, laka.	<i>Rhus Oxycantha</i>
لعاب	Lu'āb	Salya, mukus, sır, emaye	
لعوق	La'ūḳ	Yalanan ilaç	
لوبيا	Lūbiyā	Börülce	<i>Vigna sinensis</i>
لوزى	Levzī	Bademli, elmas	<i>Amygdalus communis</i>
ليمو	Līmu	Limon	<i>Citrus limonium</i>
لهيب	Lahīb	Dildeki ateş ve yanma	
م			
ماء الجبن	Ma'ül-cūbn Ma'il-cebn	Peynir altı suyu, süt çürüğü	
مازو	Mazū	Mazı	<i>Thuya</i>
ماش	Māş	Maş fasulyesi	<i>Phaselus aureus</i>
ماليخوليا	Mālīḥūlyā	Kara sevda, melankoli	
ماندگی	Māndegī	Yorgunluk, bitkinlik, takatsizlik	
ماهی زهره	Māhīzehre	Mahizühre, balık otu, sığır kuyruğu	<i>Verbascum</i>
مبرود	Mebrūd	Soğuk mizaçlı kişi	
مئانه	Meşāne	Mesane, idrar torbası.	
مئقل	Miṣkāl	Ağırlık ölçüsü; 4,8 gram ya da 1,5 dirhem	
محرور	Maḥrūr	Issı, sıcak mizaçlı kişi	
محرقة	Muhrıka	Ateş çeşidi, tifüs	
مر	Murr	Mür, mirra, sarı sakız	<i>Comiphora myrrha</i>

Farsça Yazılışı	Okunuşu	Anlamı	Latince Adı
مرزانگوش مرزنجوش	Merzāngūş	Mercanköşk	<i>Origanum majorana</i>
مرغ	Morğ	Tavuk	
مرطوب	Merṭūb	Rutubet, yaş mizaçlı kişi	
مس	Mas	Bakır	<i>Cuprum</i>
مسهل	Müşhil	Müşhil, bünyedeki bir maddeyi hafifletici, boşandırıcı, sehl edici	
مشک مسکه	Müşk/Misk	Misk otu	<i>Artemisia abrotanum</i>
من	Men	40 astara denk gelen ölçü	
منش گشتن	Meneş geşten	Midesi bulanmak, iğrenmek	
منش گردیدن	Meneş gerdīden	Başı dönmek	
مصطکی	Maşṭakī	Damla sakızı	<i>Pistacia lentiscus</i>
معدة	Mi‘de	Mide	
مغز	Megez	Beyin, çekirdek içi	
مفرح	Mufarriḥ	Canlandırıcı, neşelendirici ilaç	
مقعد	Maḳa‘d	Makat, anüs.	
مقشر	Mukaşşer	Kabuğu soyulmuş	
مویز	Mevīz	Kuru üzüm	<i>Delphinium staphisagria, vitis vinifera</i>
میبه	Meybih	Mideye kuvvet verici bir tür içecek	
مویز منقی	Mevz-i mūnekki	Kuş üzümü	
موم روغن	Mūm-ı rūḡan	Mum yağı	
مقل	Muḳl	Mukl, ak günlük, sığla ağacı	<i>Boswellia sacra</i>
معصر	Mua‘şfer	Aspir	<i>Carthamus tinctorius</i>
مترو دیطوس	Metrūdīṭūs	Antik Rum Kralı Matridus için hazırlanmış bir tür macun, mesir macunu	
ملح	Milḥ	Tuz	<i>Sodium Chloeder</i>

Farsça Yazılışı	Okunuşu	Anlamı	Latince Adı
ملک	Melek	Melek otu	<i>Angelica archangelia</i>
موردانه	Mürdāne	Mersin yemişi	<i>Mirtica communis</i>
مابض	Mābeẓ	Diz altında bulunan damar	
ماء العسل	Maü'l- ^ç asel	Bal şerbeti	
مسام	Mesām	Gözenek	
مروارید	Mervarīd	İnci	
مامیثا	Māmīṣā	Kırmızı boynuzlu gelincik	<i>Glaucium corniculatum</i>
مردار سنگ مردا سنگ	Mürdāseng	Mürdesenk, Kurşun-2 oksit	<i>Plumbi oxidum</i>
میع میعه	Mī ^ç a	Günlük, Sığla ağacı, Buhur, Lehni, Ahber, Kara Günlük	<i>Liquidambar orientalis, Styrex officinalis</i>
مورد	Mürd	Mersin ağacı	<i>Myrtus communis</i>
مرو	Merv	Yabani nane, Mercanköşk	<i>Mentha pulegium</i>
مازریون	Māzaryūn	Defne, mezeryon, gulapa.	<i>Laurus nobilis</i>
مسحقونیا	Meseḥkūnyā	Sırça/kristal köpüğü, sırça suyu	
می پخته میچته میفتخ	Mey-pohte Meyfoḥdec	Üzüm ile yapılan bir tür içecek	
میده	Meyde	İki kez elenmiş buğday unu	
ماسک البول	Māsekū'l-bevl	İdrar tutma	
مامیران	Māmīrān	Kırlangıç otu	<i>Chelidonium majus</i>
ماء الاصول	Maü'l-uṣūl	Bitki köklerinden elde edilen bir tür tıbbi içecek	
مضمضه	Maẓmaẓa	Gargara	
مرصافی	Mürr-ü ṣāfī	Mürrüsafi	<i>Comiphora myrrha</i>
مهره	Mühre	Omur	
ن			
نار سو	Nārsū	Nar suyu	

Farsça Yazılışı	Okunuşu	Anlamı	Latince Adı
نارمشک	Nār-müşk	Narmüşk, güzel kokulu bir bitki	
ناسور	Nāsūr	Fistül, siğil.	
نانخواه	Nānḥāh	Mısır anasonu	<i>Carum copticum</i>
ناف	Nāf	Göbek	
نبض بطی	Nabẓ-ı baṭī	Yavaş nabız	
نبض متفاوت	Nabẓ-ı mütefāvet	Düzensiz nabız	
نبض نرم	Nabẓ-ı nerm	Yumuşak nabız	
نزله	Nezle	Nezle, burun akıntısı	
نفاس	Nifās	Doğum/lohusa kanı	
نقرس	Nikrīs	Gut, nıkris.	
نعناع	Na‘ nā‘	Nane	<i>Mentha piperita</i>
نطول	Naṭūl	Ovmakta kullanılan yağlı ilaç	
نیلوفر	Nīlüfer	Nilüfer	<i>Nyphea lotus</i>
نیشکر	Neyşeker	Şeker kamışı	
نطرون	Naṭrūn	Doğal karbonat	
نوشاردر	Nişadur	Nişadır, Amonyum Klorür	
نمله	Nemle	Egzama, karıncalanma	
نمام	Nemmām	Yabani keklik	
نخوداب	Noḥūd-ab	Etlı nohutlu çorba	
نخود	Noḥūd	Nohut	<i>Cicer arietinum</i>
نمک	Nemek	Tuz	<i>Sodium chloeder</i>
نشاسته	Neşāste	Nişasta	
و			
واشق	Vāşak	Çadırışağı otu ve bundan elde edilen zamk	<i>Ferula ammoniacum</i>

Farsça Yazılışı	Okunuşu	Anlamı	Latince Adı
وج	Vec	Eğir otu	<i>Acorus calamus</i>
وجع المفاصل	Veca'ü'l-mefâşıl	Eklem ağrıları	
وقیه	Vuqıyye	Okka, 400 dirhem, yaklaşık 1282 kg	
د			
هریسه	Herîse	Haşlanmış buğday çeşidi	
هزار اسفند	Hezār esfend	Üzerlik otu	<i>Peganum harmala</i>
هليلة	Helîle	Helile	<i>Terminalia</i>
هليلة زرد	Helîle-i zerd	Sarı helile	<i>Terminalia citrina</i>
هليلة سیاه	Helîle-i siyâh	Kara helile	<i>Terminalia chebula</i>
هليلة کابلی	Helîle-i Kabili	Kabil helilesi	
هلیون	Helyün	Kuşkonmaz	<i>Asparagus officinalis</i>
هیضه	Heyze Hayza	İshal ve kusma	
ی			
یرقان	Yereqân	Sarılık	

ÖZGEÇMİŞ

